

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

ALMAN DİLİNİN FONETİKASI, QRAMMATİKASI VƏ TARİXİ KAFEDRASI
EKSPERİMENTAL FONETİKA VƏ TƏTBİQİ DİLÇİLİK LABORATORİYASI

DİLÇİLİK **ENSİKLOPEDİYASI**

I cild

(dərs vəsaiti)

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 07 aprel 2005-ci il tarixli 222 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

- 16001 -

filologiya elmləri doktoru, prof. Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəllinin
müəllifliyi və redaktəsilə hazırlanıb

Məsləhətçilər:
əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru,
prof. K.M.Abdullayev,
prof. B.B.İsmayilov,
filologiya elmləri doktoru, prof. M.M.Musaoğlu

Rəyçilər:
filologiya elmləri doktoru F.H.Zeynalov,
filologiya elmləri doktoru A.Y.Məmmədov

Məsul katib:
filologiya elmləri namizədi C.M.Babayev

Dilçilik ensiklopediyası. I cild (dərs vəsaiti) / prof. F.Veysəllinin redaktəsi
ilə. – Bakı: Mütərcim, 2006. – 516 səh.

D $\frac{4306020000 - 50}{026}$ 35 – 06

© Mütərcim, 2006
© ADU, 2006

ÖN SÖZ

Yenidən qədəm qoyduğumuz XXI yüzilliyi elmi-texniki tərəqqilər, dünya xalqlarının bir-birinə inteqrasiya əsri kimi səciyyələndirmək olar. İndi dünyada elmi, iqtisadi, mədəni və mənəvi sahələrdə qloballaşma böyük sürət götürərək irəliləməkdədir.

Bu inteqrasiya nə qədər güclü və əhatəli olsa da, dünyada yayılan elmi-texniki informasiyaları hər bir xalqın öz dilində qəbul etmək və bununla da öz mədəni aləmini formalaşdırmaq hüququ vardır. Bu baxımdan dilçilik elmi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu gün danılmaz həqiqətdir ki, dilçilik elmi bir neçə nəhəng dilin (ingilis, alman, fransız, rus və s.) inhisarındadır. Dünyada yeniliklərin böyük əksəriyyəti bu dillərdə yaranır. İnternet saytları, çap olunan kitabların bu dillərdə çoxluq təşkil etməsi inkarolunmaz həqiqətdir. Belə bir vaxtda müstəqillik əldə etmiş xalqımızı dilçilik elmi sahəsində meydana gələn yeni elmi-nəzəri mənbələrlə tanış etmək, Azərbaycan dilçilərini dünyanın qabaqcıl elmi nailiyyətləri ilə məlumatlandırmaq hazırda çox mühüm vəzifə kimi dilçiliyimiz qarşısında durur. Bu gün auditoriyalarda dilçilikdən oxunan mühazirələrə və aparılan seminar məşğələlərinə möhkəm zəmin yaratmaq üçün «Dilçilik ensiklopediyası»nın əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür.

2005-ci ildən Bakı Slavyan Universiteti dünyanın yüz ən böyük diuhasının, onların da içərisində dilçi korifeylərin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsində çox uğurlu bir layihə üzərində çalışır. Nəzərə alsaq ki, bu həm dilimizin zənginləşməsinə, həm də yeni elmi-nəzəri cərəyanlarla yaxından tanış olmağa geniş imkanlar yaradır, onda bu layihə ilə yanaşı beş dili əhatə edən linqvistik ensiklopediyanın hazırlanmasının xalqımızın bu sahədə artan ehtiyacını ödəməkdə nə qədər mühüm və vacib iş olduğunu başa düşmək çətin olmaz.

Dilçilik ensiklopediyası bilavasitə metodilçilik sahəsinə aiddir və bu, digər (izahlı, ikidilli, etimoloji, sinonimik, omonimik və s.) lüğətlərdən birinci növbədə onunla fərqlənir ki, burada dil haqqında, onun sistem və strukturu barədə dilçilik elminin müasir durumu baxımdan geniş və əhatəli bilgiler verilir. Bu tipli lüğətləri «dil haqqında həmin dildə danışmaq» da adlandırmaq olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın böyük dilçilər ordusu, filoloji fakültələrin tələbə, aspirant və dissertantları, habelə müstəqil şəkildə dillə və onun nəzəri problemləri ilə məşğul olan minlərlə ziyalı bu günə qədər beş dili əhatə edən linqvistik ensiklopediya kimi mühüm mənbədən yararlanmaq imkanına malik deyildirlər. Düzdür, 1989-cu ildə çapdan çıxmış «İzahlı dilçilik terminləri» müəyyən mənada dilçilik sahəsində informasiya

qıtlığının aradan qaldırılmasına xeyli köməklik göstərdi. Ancaq məlum olduğu kimi, bu kitab yalnız Azərbaycan dilli olduğundan istənilən səmərəni verə bilməzdi. Həm də bu kitabda toplanmış zəngin məlumat hazırkı dilçilik baxımından o qədər də əhatəli sayıla bilməz. Oxuculara təqdim olunan bu ensiklopediya həmin «boşluğu»-u doldurmaq niyyətindən irəli gəlir.

Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən Eksperimental fonetika və tətbiqi dilçilik laboratoriyasında hazırlanan «Dilçilik ensiklopediyası» indiyə qədər analoqu olmayan bir layihədir. Burada hər bir linqvistik termin rus dilində əlifba sırası ilə düzülmüş, onun alman, ingilis, fransız dillərində qarşılığı, ingilis dilində sözün tələffüzü ilə yazılı forması arasındakı böyük fərqi nəzərə alaraq terminlərin bu dildə transkripsiyası verilmiş, sonra terminlərin Azərbaycan dilində açıqlanması özünə yer almışdır. Bölgüyə əsasən A, Б, В, Г, Д, Е, Я hərflərilə başlayan sözləri E. Əliyeva, Ж, З, И, К, Т, Ш, Щ, Y hərflərilə sözləri Z. Əsgərova, Ё, Н, О, П, Р, С, Э hərflərilə sözləri C. Babayev və Л, М, Ф, Х, Ц, Ч, Ю hərflərilə başlayan sözləri Z. Əliyeva düzmüş, onların alman, ingilis və fransız dillərində ekvivalentlərinin tapılıb yerinə qoyulmasına köməklik göstərmişlər. Bundan sonra terminlərin Azərbaycan dilində açılışı verilmişdir. Ensiklopediyada verilmiş sözlərin almanca qarşılığının dəqiqləşdirilməsinə və digər texniki məsələlərin həllinə öz köməyini əsirgəməyən əməkdaşımız M. Seyid-Rzayevi də xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ensiklopediyada rus dilinin ilkin mənbə kimi götürülməsi hazırda bizim Respublikamızda əsas informasiyanın bu dildə yayılması ilə bağlıdır. Bizdə yaşlı nəsil dilçiləri əsasən rus dilindən informasiya alır, həm də hələlik kitab bazarında bizə gəlib çatan yeni nəşrlər əsasən rus dilindədir. Alman, ingilis və fransız dillərində oxumaq və məlumat almaq imkanı çox az miqdarda adamlara məxsusdur. Həmin dillərdə terminlərin ekvivalentini verməklə biz oxucularımızı gələcəkdə orjinaldan qidalanmağa hazırlamaq məqsədi güdürük.

Sözlərin semantik mənalарının açılması və şərh zamanı imkan daxilində Azərbaycanda dilçiliyindəki mənbələrdən istifadə edilmişdir. Misallar müvafiq dillərdən götürülür. Bəzən şərh olunan məsələ ilə bağlı başqa dillərin də misallarına müraciət olunur. İstisnasız olaraq bütün baş sözlərin açılışından sonra konkret elmi-nəzəri mənbə göstərilir. Əksər hallarda mənbələrin dəqiq biblioqrafik göstəriciləri səhifəsində verilir. Amma bəzi hallarda əsərin özü verilsə də, konkret səhifə göstərilir. Çünki bəzən araşdırılan məsələ adı çəkilən mənbənin bütün məzmununu əhatə edir. Odur ki, belə hallarda səhifə göstərməyə lüzum görmədik. Əsas məqsəd oxucunu istiqamətləndirmək və araşdırılan məsələ ilə bağlı müvafiq dilçilik mənbəyinə yönəltməkdən ibarətdir. Eyni mənbə bir neçə dəfə təkrar olunanda onun qısaldılmış variantı göstərilir. Məs., SDƏ və ya GDG və s.

Ensiklopediyada ingilis dilində verilmiş sözləri oxuyub dəyərli məsləhətlərini vermiş f.e.d.prof.A.Y.Məmmədova öz minnətdarlığımızı bildiririk. Fransız dilindəki sözlüyü dos. Ç.Babaxanova və dos. R.Cabbarov nə-

zərdən keçirmiş və qiymətli fikirlər söyləyərək düzəlişlər etmişlər. Onların hamısına dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Ensiklopediyanın ərsəyə gəlməsində mənəvi yardım göstərmiş dos.Q.Bayramova və b/m S.İsazadəyə təşəkkürümüzü bildiririk. Ensiklopediyanın Azərbaycan dilindəki şərhlərini redaktə etmiş f.e.d. prof.İ.Z.Qasimova xüsusi təşəkkürümüzü bildirmək istərdik.

Quruluşca ensiklopediya iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə A-dan H-ə qədərki, ikinci hissə isə O-dan Я-qədərki hərfləri əhatə edir. Bundan başqa ikinci hissədə görkəmli dünya dilçiləri haqqında qısa məlumat, ensiklopediyada gedən dillərin siyahısı və dilçiliyin əsas anlayışlarının adları əlifba sırası və ensiklopediyanın hansı səhifəsində işlənməsini göstərməklə verilir. Ensiklopediyanın hər iki cildində qısaltmaların və əlifbaların siyahısı və istifadə olunmuş mənbələrin biblioqrafiyası da onun nə qədər elmi olmasını göstərən amillərdəndir.

İnanmaq istərdik ki, bu ensiklopediya dilçilərimizin durmadan artan mənəvi tələbatını ödəyəcəkdir. Onun gələcəkdə nöqsansız nəşrinə kömək ola biləcək hər cür oxucu rəyinə səmimi yanaşacağımızı izhar etməklə bütün oxuculardan təklif, rəy və nöqsanları qəbul etməyə hazır olduğumuzu bildirmək istərdik.

filologiya elmləri doktoru, professor
F.Y.VEYSƏLLİ

ENSİKLOPEDIYADA İSTİFADƏ OLUNAN QISALTMALAR

azərb. - *azərbaycanca*
Azərb. d. - *Azərbaycan dili*
alm. - *almanca*
alm. d. - *alman dili*
ABC. - *absolute*
a. - *agens*
a. - *Adstrat*
AEA - *Azərbaycan Elmlər Akademiyası*
a. - *aksentologiya*
a.ə. - *avtomatik əvəzlənmə*
bolq. d. - *bolqar dili*
BFƏ - *Beynəlxalq Fonetika Əlifbası*
b. e. ə. - *bizim eradan əvvəl*
CAR - *Cənubi Afrika Respublikası*
CV(VC) - *samit+sait (sait+samit)*
C - *cümlə*
dd. - *doktorluq dissertasiyası*
FS - *feli sifət*
f. - *feminim*
fr. - *fransızca*
fr. d. - *fransız dilində*
f - *fel*
GDG - *German dilçiliyinə giriş*
g. i. d. - *gədim ingilis dili*
x - *xəbər*
XMT - *Xəbər, mübtəda, tamamlıq*
İ - *isim*
İS - *ismi sifət*
ing. - *ingiliscə*
ing. d. - *ingilis dili*
ital. d. - *italyan dili*
lat. - *latınca*
məs. - *məsələn*
m. - *maskulinum*
Müq. et. - *müqayisə et*
M - *Moskva*
m - *mübtəda*
m. i. d. - *müasir ingilis dili*

NF - *ismi söyləmə*
nd - *namizədlik dissertasiyası*
o. a. d. - *orta alman dili*
PDM - *Praqa dilçilik məktəbi*
rus d. - *rus dili*
rus. - *rusca*
rum. d. - *rumın dilində*
s. - *səhifə*
SDƏ - *Struktur dilçiliyin əsasları*
t - *tamamlıq*
və b. - *və başqaları*
və i. a. - *və ilaxır*
və s. - *və sair*
y. a. d. - *yeni alman dili*
YBD - *Yardımcı Beynəlxalq dil*
ç...Ş - *sual bildirən cümlələrdə qoyulur*
/.../ - *bitkinlik intonasiyası ilə deyilən cümlənin transkripsiya işarəsidir*
i...i - *nida cümlələrində qoyulur*
← . - *irəliyə işarə*
→ . - *sonrakı səhifəyə işarə*
* - *alman dilində söz başında gələn cingiltili samitlərin yanında qoyulur və onların yarımcingiltili tələffüz olunduğunu bildirir.*
|#| - *qarşılaşma işarəsi*
/ / - *fonematikliyi, fonemliyi bildirən işarə*
/j/ - *«y» hərfinin fonem işarəsi*
/ɣ/ - *«g» hərfinin fonem işarəsi*
/ɣ/ - *«ğ» hərfinin fonem işarəsi*
/dʒ/ - *«c» hərfinin fonem işarəsi*
/ç/ - *«ç» hərfinin fonem işarəsi*
/ʃ/ - *«ş» hərfinin fonem işarəsi*
/g/ - *«g» hərfinin fonem işarəsi*

DİLÇİLİK ENSİKLOPEDIYASI

(Dilçilik terminlərinin rus dilində sıralanması,
alman, ingilis və fransız dillərində ekvivalenti
və Azərbaycan dilində şərhli)

- A -

АБАЗИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Abazisch (n), ing. abaza language /ə 'ba:zə 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue abaza, azərb. abazin dili. – Abxaz-adıq dillərindən biridir. Əsasən Qaraçay-Çərkəzdə yayılmışdır. Bu dildə 30 mindən çox adam danışır. İki əsas dialektə bölünür: tapant və aşxar. 1932-33-cü illərdə latın qrafikası əsasında yazısı hazırlanmışdır. 1938-ci ildən isə kiril əlifbasına keçmişdir.

K.B.Ломтатидзе. Тапантский диалект абхазского языка. Тбилиси, 1944; А.Н.Генко. Абазинский язык. Грамматический очерк наречия тапанта. М., 1955; Г.П.Сердюченко. Язык абазин. М., 1955.

АББРЕВИАТУРА (СОКРАЩЕНИЕ) - alm. Abbreviatur (f), Abkürzung (f), ing. abbreviation /ə 'bri:vı 'eɪfən/, acronym /ə 'krɒnɪm/, fr. abréviation, abrègement, azərb. abbreviatur. - 1. Qısaldılmış mürəkkəb sözlər. Məs.: Azərnəşr-Azərbaycan nəşriyyatı, Azərtac-Azərbaycan Teleqraf Acensi, demblok-demokratik blok; 2. a) Birləşməyə daxil olan sözlərin baş hərflərinin adlarından düzələn qısaltma. Məs.: Azərb. d. BMT - /be- em 'te/, BDU - /be-de- ' 'u/; alm. UNO, GUS-Länder; ing. USA /ju-es 'ej/; fr. OSCE /o-es-si- 'e/; b) İlk fonemlərinin səsləndirilməsindən əmələ gələn qısaltmalar. Məs.: ABŞ /a-p-ş/, ATƏT, ADU). 3. Mürəkkəb ixtisarlər. Burada birinci və sonrakı sözün ilk hecası saxlanılır. Məs.: Azərb. d. /azdrama/, /azneft/ və s.

K.A.Левковская. Именное словобразование в современной немецкой общественно-политической терминологии и примыкающей к ней лексике. М., 1960; Д.И.Алексеев. Сокращенные слова в русском языке. Саратов, 1979; Р.И.Могилевский. Очерки аббревиации славянских языков. М., 1983.

АББРЕВИАТУРА ЗВУКОВАЯ (АББРЕВИАТУРА АКРОФОНЕТИЧЕСКАЯ) - alm. lautliche Abbreviatur (f), ing. sounding abbreviation /saundɪŋ ə 'bri: 'vɪeɪfən/, fr. abréviation phonétique, azərb. səslı abbreviatur. - Məs.: Azərb. d. /ADU/ - Azərbaycan Dillər Universiteti.

Д.И.Алексеев. Göstərilən əsər; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. I (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 292.

АББРЕВИАЦИЯ - alm. Abkürzung (f), ing. abbreviation /ə 'bri:vı 'eɪf(ə)n/, fr. abréviation, azərb. abbreviaturların əmələ gəlməsi. - Abbreviasiya qısaltmalar haqqında elmdir.

Bax: Аббревиатура ←.

АБЗАЦ - alm. Absatz (m), ing. paragraph / 'pærəgra:f/, / 'prəgræf/, fr. alinéa, paragraphe, azərb. abzas, sətirbaşı. - Yazıda yeni fikrin başlanğıcını bildirən sətirbaşı və məzmunca tam, bitmiş bir fikir ifadə edən mətn parçası. Məs.: „Beləliklə, biz əsrin qovuşuğunda ümumi dilçilik və eyni zamanda germanistikaya güclü təsir göstərən istiqamətlərdən biri olan İ.A.Boduen de Kurtene məktəbinə bir nəzər salmaq istəyirik“. F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. «Təhsil», Bakı, 2003, s. 53; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. I (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972.

АБЛАУТ (АПОФОНИЯ, ДЕФЛЕКСИЯ) - alm. Ablaut (m), ing. ablaut /'ablaʊt/, vocalic alternation /'vɒukəlɪk ə:l 'tɜ:neɪf(ə)n/, vocal gradation /'vɒukəl grædeɪfən/, fr. alternance vocalique, azərb. ablaut. - Söz və ya morfem daxilində saitlərin əvəzlənməsi. Bu hadisə əsasən hind-Avropa dillərinə xasdır. Xüsusən alm., ing. və flamand dillərində geniş yayılıb. Məs.: ing. d. /speak-spoke-spoken/; alm. d. /sprechen-sprach-gesprochen/ və s. «Fonemlərin əvəzlənməsi bir morfoloji vasitə kimi qüvvətli fellərin zaman formalarının və bu fellərdən yeni söz yaranmasında böyük rol oynayır. Belə əvəzlənməyə ablaut deyirlər». F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 122.

German dillərində qüvvətli fellərdə (ing. d. irregular verbs) bu daxili fleksiyanı Y.Qrimm (1785-1868) ablaut termini ilə adlandırdı və sonra bütün dilçilikdə bu cür qəbul olundu. Aşağıdakı cədvəldə ablauta dair misallar verilir.

	alm.	ing.	nə əvəzlənir	tərcüməsi
<i>Infinitiv</i>	singen	sing	/ɪ/	oxumaq
	trinken	drink	/ɪ/	içmək
<i>Imperfekt</i>	sang	sang	/a/ /æ/	oxudu
	trank	drank		içdi
<i>Partizip II</i>	gesungen	sung	/ʊ/ /ʌ/	mürəkkəb xəbərin
	getrunken	drunk		tərkib hissəsi kimi

fr. d. faire [fɛ:ʁ] - etmək fit/fit/ - etdi çıxış edir=müq. et
/(Er) hat gesungen// (o oxudu)
/(He) has sung// (o oxudu)

Hər iki dildə əvəzlənmələr öz keyfiyyətinə görə bir neçə qrupa bölünür. Bu dillərdə qüvvətli fellərdən kök saitini isimlər də dəyişməklə düzələ

bilir. Ancaq alman dilində daxili fleksiya ilə yanaşı prefiks də sözdüzlətmədə iştirak edirsə, ingilis dilində bu ablautla olur. Müq. et: alm. d. /singen – sang – gesungen – Ge+sang/; ing. d. /sing – sang – sung – song/; rus d. /замирать – замор – замер – замру/ (donmaq) və ya /нести-ношу-носить-нашивал/ (daşımaq) misallarını da daxili fleksiya kimi dəyərləndirmək olar.

Maraqlı burasıdır ki, hind-Avropa dillərindəki bu əvəzlənmələri A.A.Reformatski (1906-1978) eyni morfemin variantları adlandırır, çünki bu əvəzlənmələr eyni morfem daxilində baş verir. Semit dillərində «kök+sxem» modelində samit qrupuna saitlər girir və həm formaca, həm də məzmunca yeni sözlər yaranır. Müq. et: /ktb/ - /katib/, /kitab/ sözlərində üç samit kökün özünü, sonra isə saitlər əlavə edilməklə yeni formalar əmələ gəlir, ona görə də onları müxtəlif morfemlər adlandırırlar.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 280-286; Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 164; P.H.Matthews. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Oxford, 1997, s. 2; M.İ.Adilov və b. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı, 1989, s. 6.

АБЛАУТНАЯ БАЗА - alm. Ablautbasis (f), ing. ablaut basis /'ablaut 'beisɪs/, gradation /grə 'deɪʃən/, fr. base d'alternance, azərb. ablaut bazası. - Saitlərin əvəzlənmə sisteminin reallaşması. Məs.: rus d. /бер/бор, вез/воз/ və ya alm. d. /fer'li:rən/ - /fer'lost/. Bu misallarda təkcə saitlər deyil (rus d. /e/ # /o/, alm. d. /i:/ # /u/), həm də samitlər əvəzlənir (rus d. /b/ # /v/, alm. d. /R/ # /s/) və s.

О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969, s. 62; H.Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 1990, s. 43; R.Conrad. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini. Leipzig, 1975, s. 18.

АБЛАТИВ - alm. Ablativ (us) (m), ing. ablative /'æblətɪv/, fr. ablatif, azərb. ablativ (çıxışlıq hal, bölüşdürücü, paylaşdırıcı hal). - Bəzi dillərdə - latın, macar və s. dillərində müxtəlif semantik mənaya malik zərflərin ifadəsinə xidmət edən hal. Məs.: tərz-i-hərəkət zərfliyi: - /pedibus ire/ (ayaqla getmək), /leveltoll/ (məktubdan aşağı), zaman /hieme/ (qışda) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 1.

АБРУПТИВ - alm. glottookklusiver Laut (m), Abruptivlaut (m), ing. glottocclusive sound /'glɒtə 'klu:sɪv saund/, glottalized consonant /'glɒtəɪzd 'kɒnsənənt/, fr. abrupt,-e, la voix grasse, azərb. Partlayan-xirtdək, boğaz səsi. - Tələffüz zamanı ağızdakı partlayışla eyni vaxtda xirtdəkdə səs tellərinin arasında partlayışın müşayiətilə əmələ gələn samitə deyilir. Ağızda partlayış ağızdakı əzələ gərginliyi nəticəsində yaranır, xirtdəkdəki partlayış isə hava axınının təzyiqi ilə yaranır. Akustik əlaməti səsin spektrində qəfil başlanğıcın olmasıdır.

Belə səslər amhar və Qafqaz dilləri üçün səciyyəvidir. Məs.: /p', t', k'/ . Məs.: çərkəz dilində: /t'a/ (qaz) - /ta/ (biz); /k'a/ (ad) - /ka/ (diş); /p'a/ (yer) - /pa/ (boğul!).

Р.Якобсон, Г.Фант и М.Халле. Введение в анализ речи. «Новое в лингвистике». М., 1962, s. 184.

АБСОЛЮТИВ - alm. Absolutiv (us) (m), ing. absolute /'æbs(ə)lu:tɪv/ (ABC) /'eɪ bi: si:/, fr. absolutif, azərb. absolutiv. - Erqativ dillərdə keçməz, təsirsiz (intransitiv) fəllərin tamamlığını göstərən hal. Bu halın nominativ dillərdə adlıq hal göstəricisi yoxdur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

Важ: Эргативные языки →.

АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absolut, ing. absolute /'æbs(ə)lʊ:t/ 'a bsəlu:t/, fr. absolu,-e, azərb. mütləq. Mütləq zaman, danışıq vaxtına əsasən müəyyənləşdirilən zaman forması (nisbi zamanın əksi). - Müq. et: Azərb. d. /Mən adamı gördüm//. /Mən adamı görəcəyəm//. /Mən adamı görmüşəm//. /Mən adamı görmüş olacağam//. Mütləq başlanğıc - fasilədən sonra, cümlədə birinci sözün əvvəlində gələn fonem. Mütləq sonluq - fasilədən qabaq, cümlədə axırncı sözün son fonemi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АБСОРБЦИЯ - alm. Absorption (f), ing. absorption /ə 'bsɔ:pʃ(ə)n/, fr. absorption, azərb. absorpsiya, ud(-ul)ma, sor(-ul)ma. - Sonor samitin yanında gələn saitin düşməsi. Məs.: ing.d. /I am/ > /I'm/, alm.d. /'li:bn 'ha est 'le:bɪ//; azərb. d. /g'lyüms'ndi/ və s. Qərbi Afrikanın bəzi dillərində tonal absorpsiya hecəda ton konturunun sonu özündən sonra gələn hecənin tonu ilə eyni səviyyədə birləşir. Məs.: qalxan ton + yüksək ton:

/ˌ / → aşağı ton + yüksək ton → /ˈ; enən ton + aşağı ton \ →, yüksək ton + aşağı ton / \ birləşməsi müşahidə olunur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

АБСТРАКТ - alm. abstrakt, ing. abstract /'æbstrækt/, fr. abstrait,-e, azərb. abstrakt, mücərrəd. - Mücərrəd tərzdə ümumi keyfiyyət, əlamət, vəziyyət, hərəkət məfhumları bildirən sözlər. Məs.: Azərb. d. /gözəllik, yaxşılıq/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 3.

АБСТРАКТНЫЙ ЗВУК - alm. Abstraktlaut (m), ing. abstract sound /'æbstrækt saund/, fr. le son abstrait, azərb. mücərrəd səs. - Mücərrəd səs - mövqe ilə bağlı olmayan və fərdi şəkildə təzahür etməyən hər hansı bir fonemin təsəvvüdə canlanması.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

АБСТРАКТНАЯ ФОНЕТИКА - alm. abstrakte Phonetik (f), ing. abstract phonetics /æb 'strækt fou'netiks/, fr. phonétique abstraite, azərb. mücərrəd fonetika. - Hər hansı bir dilin konkret təzahür xüsusiyyətləri.

yətlərindən deyil, yalnız nəzəri ümumiləşmələrdən çıxış edərək təsvir modelinə söykənən elm sahəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АБСТРАКТНЫЙ - alm. abstrakt, ing. abstract /'æbstrækt/, fr. abstrait, -e, azərb. mücərrəd. - Adətən buraya mücərrəd qrammatik kateqoriyaya malik olan mücərrəd isimlər aiddir. Məs.: Azərb. d. /xeyirxah/, /səmimiyyət/, /şirin söz/, /acı dil/ və s.

Bax: Абстракт ←.

АБСТРАКТИВНАЯ РЕЛЕВАНТНОСТЬ - alm. abstrakte Relevanz (f), ing. abstractive relevance /æb'stræktiv 'relivəns/, fr. relevant abstractive, azərb. mücərrəd relevantlıq (abstrakt relevantlıq). - Fərqləndirmə funksiyasının xüsusiyyətidir, bütünlükdə reallaşan fonetik vahidlə deyil, yalnız onun bir qismilə həyata keçir, bu da fərqləndirici əlamət kimi qəbul edilir. Məs.: ləzgi dilində iki xirtdək samiti var: /q/#/q/. Onlardan birində dodaqlanma fərqləndirici əlamət kimi çıxış edir. Müq. et: /naq/ (torpaq).

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 135.

АБСТРАКТНОЕ ДЕЙСТВИЕ - alm. abstrakte Verbalhandlung (f), ing. abstract action /'æbstrækt 'ækf(ə)n/, fr. action abstraite, azərb. mücərrəd hərəkət. - Felin bitməmiş ifadəsini bildirir. Məs.: Azərb. d. /Durna çırağı yandırmaq// (rəvayətə görə dağlarda yandırılır ki, durnalar azmasın).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКТНОЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ (СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ ОТВЛЕЧЁННОЕ) - alm. abstraktes Substantiv (n), ing. abstract nouns /'æbstrækt nauns/, substantives /'sʌbstəntivz/, thought-names /θɔ:t neimz/, fr. nom (substantif) abstrait, azərb. mücərrəd isim. - İş və əlamətin mücərrəd şəkildə adını bildirən isim. Məs.: Azərb. d. /sevgi/, /məhəbbət/, /nifrət/, /azadlıq/, /inam/, /şübhə/, /qorxu/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКТНЫЕ ФОРМЫ - alm. abstrakte Formen (Pl.), ing. abstract forms /'æbstrækt fɔ:mz/, fr. formes abstraites, azərb. mücərrəd formalar. - Sintaktik quruluşun müxtəlifliyindən yaranan sintaktik sinonimlər. Məs.: rus d. /голубоглазая девушка/ - /девушка с голубыми глазами/; Azərb. d. /professorun dəvəti/ - /professordan dəvət/ və s.

О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969, s. 30.

АБСТРАКТНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. abstraktes Verb (n), ing. abstract verb /'æbstrækt vɜ:b/, fr. verbe abstrait, azərb. mücərrəd fel. - Öz leksik (lügəvi) və ya konkret mənasından kənar formada işlənən fellər. Məs.: Azərb. d. /çəkmək/ - /ayağını çəkmək/ və /fikir çəkmək/. İkinci halda /çəkmək/ məcazi mənada işlənmişdir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБСТРАКЦИЯ ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikale Abstraktion (f), ing. lexical abstraction /'leksik(ə)l æb'strækʃən/, fr. abstraction lexicale, azərb. leksik mücərrədlik. - Mücərrəd şəkildə ümumi keyfiyyət, əlamət, vəziyyət, hərəkət bildirən sözlərin toplusu. Məs.: Azərb. d. /sıxıntı/, /qüssə/, /kədər/, /sevinc/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 20.

АБХАЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Abchasisch (n), ing. abkhazian language /æb'kɑ:ziən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue abkhazie, azərb. abxaz dili. - Abxaz-adıq dillərindən biridir. Əsasən Abxaz Respublikasında geniş yayılmışdır. Təqribən 100 minə qədər adam bu dildə danışır. İki əsas dialektə bölünür: abjuv və bzyb. Ədəbi dil kimi 1862 -ci ildə rus qrafikası əsasında abxaz əlifbasının tərtibindən sonra başlamışdır. 1928-ci ildə latın qrafikasına, 1938-ci ildə gürcü qrafikasına, 1954-cü ildə isə rus qrafikasına keçmişdir.

P.H.Matthews. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Oxford, 1997, s. 49; П.К.Услар. Этнография Кавказа. Языкознание, т.1. Абхазский язык. Тифлис, 1887; К.В.Ломтатидзе. Категория переходности в абхазском глаголе. Известия ИЯИМК, 1942, т. 12.

АБХАЗСКО-АДЫГСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. abchasisch-adygäische Sprachen (Pl.), ing. abkhaz-adyghei languages /æb'kɑ:z 'adɪɡ /ɑ:də'geɪ/ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues abkhaze-adyghéenes, l'abkhaze-adyghéenes, azərb. abxaz-adıqey dilləri. - Qafqaz dillərinin qərb qrupu. Buraya abxaz, abazin, ubıx, adıq və kabardin-çərkəz dilləri daxildir. Ubıx dilinə yalnız müasir Türkiyə ərazisində rast gəlinir. Bu dillərdə saitlər (vokalizm) yarım sistemi zəif inkişaf etmişdir. Samitlər (konsonantizm) yarım sistemi mürəkkəb və geniş inkişaf etmişdir. Bu dillərin fonoloji sistemi (2-3) sait və (80) samit fonemlərdən ibarətdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 49; Г.В.Порыва. Абхазо-адыгские языки. Языки народов СССР. т. 4, М., 1967.

АВАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Avarisch (n), ing. Avar language /'avɑ:ɑ, avɑr 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue avarienne, azərb. avar dili. - Dağıstan Respublikasının qərb hissəsində yayılmışdır. Bu dildə 500 min əhali danışır. Dialektləri iki qrupa bölünür: şimal ləhcəsi - salatav və xunzay; cənub ləhcəsi - andalal, qid, ansux, batlux və s. 1938-ci ildən rus qrafikasına keçmişdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.49; А.Чикобава, И.Церцвадзе. Аварский язык. Тбилиси, 1962.

АВЕСТИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Avestisch (n), ing. Avesta language /ə'vestə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue avesta, azərb. avesta dili. - «Avesta» - nın yazıldığı dil. Hindistan və İran ərazisində Allaha sitayişdə istifadə olunan dil. Avesta dilini iki dialektə bölürlər: qat dialekti (əsasən

nəğmələrdən ibarətdir, Zərdüşdə məxsus olduğu göstərilir) və sonrakı avesta dialekti.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 31; С.Н.Соколов. Авестийский язык. М., 1961; Chr. Bartholomae. Avestasprache und Altpersisch. Grundriss der iranischen Philologie. Bd 1, Abt. 1, Strassburg, 1895-1901.

АВСТРАЛИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. australische Sprachen (Pl.), ing.

Australian languages /ə'streɪliəns /ə's'treɪljən 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues australiennes, azərb. avstraliya dilləri. – Avstraliyanın yerli əhalisinin dili. Avstraliyanın Avropa dövlətləri tərəfindən müstəmləkəçiliyinə qədər 300 minlik Avstraliya əhalisi 260 dildə danışdı. Hal-hazırda bu dillərdən 200-ə qədər yer kürəsindən silinmək üzrədir. Avstraliya dilləri 12 ayrı-ayrı dilləri özündə cəmləşdirir: andillyauqva, varrai, hunavidı, kakadü, hunkarakan, manharay, minkin, nahara, nqevin, nunqqubuy, tivi, yanyula. Avstraliya dillərinin hamısı aqqlütinativ dillərdir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.30; A.Capell. A new approach to Australian linguistics. Sydney, 1956; 2 ed., Sydney, 1962; yenə onun, History of research in Australian and Tasmanian languages. CTL, The Hague – P., 1971.

АВСТРОНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. austronesische Sprachen (Pl.),

ing. Austronesian languages /ə'strə(ʊ)'ni:zjən, (-3 (ə)n, ə:-) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues Austronésiennes, azərb. avstroneziya dilləri. – Ən böyük dil ailələrindən biridir. Malay arxipelağında (İndoneziya, Filippin), Malakka yarımadasında, Okeaniyada, Madaqaskar və Tayvan adalarında yayılmışdır. 800-ə qədər dili özündə birləşdirən Avstroneziya dillərində 250 milyondan çox adam danışır. Avstroneziya dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqi V.Humboldtun kavi dili haqqındakı elmi işidir. O, bu dilləri «malay-polineziy dilləri» termini ilə adlandırmışdır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.30; Ю.Х.Сирк. Австронезийские языки. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. М., 1982; W.Humboldt. Über die Kawisprache auf der Insel Java. Bd 1-3, Berlin, 1836-1839.

АВТОМАТИЗМ - alm. Automatismus (m), ing. automatism /ə'təmətɪz(ə)m/, fr. automatisme, azərb. avtomatizm. - Dilin daxili qanunauyğunluqları əsasında əvvəlki sözdən (sözlərdən) sonrakı sözlərin məlum olması, sərbəst şəkildə söz işlətməyin mümkün olmaması. A-in müxtəlif növləri var: leksik, sintaktik və psixoloji avtomatizim. Məs.: Azərb. d. /diş qıçmaq, göz ağartmaq/ və s. leksik avtomatizimlərdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АВТОМАТИЧЕСКИЙ АЛЬТЕРНАНТ - alm. automatischer

Alternant (m), ing. automatic alternant /ə'tə'matɪk ə'l'tə:nənt/, fr. alternance automatique, azərb. avtomatik əvəzlənmə.

Вх: Автоматическое чередование →.

АВТОМАТИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. automatische

Alternation (f), ing. automatic alternation /ə'tə'matɪk ə'l'tə'neɪʃən/, fr. alternance automatique, azərb. avtomatik əvəzlənmə. - Konkret fonetik əhatə ilə müəyyənləşən fonomorfoloji əvəzlənmə. Məs.: Azərb. d. /Onlar gətdilər// – /Onlar gedirlər//. /t/#d/ əvəzlənməsi bu cür əvəzlənməyə misal ola bilər. İng. d. /ɪz/ (fish+es), /s/ (cat+s) və /z/ (dog+s, cow+s) əvəzlənmələrini a.ə. hesab etmək olar.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 30.

АВТОНОМНЫЙ - alm. autonom, ing. autonomous /ə'tɒnəməs/, fr. autonome, azərb. avtonom, muxtar, muxtariyyətli. - Konteksdən, vəziyyətdən və ya şəraitdən asılı olmayaraq dil vasitələrinin asan başa düşülməsini təmin edən adi işlək formadır. Şerba (1880-1944) məktəbi fonem nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanmasında avtonomluğu əsas götürür. L.V.Şerba yazır ki, fonemlər, o cümlədən, dilin səs tərkibi müstəqilliyə malikdir. Bu fikir fonologiyanın təməl daşındır. Müstəqilliyin nə demək olduğunu izah edək. Alman dilində «binden» və «banden» sözləri vardır. Birinci sözdəki /t/ onun qrammatik mənasında indiki zamanın, ikinci sözdəki /a/ isə keçmiş zamanın ifadə olunduğunu göstərir. Deməli, ayrılıqda heç bir mənaya malik olmayan /a/ və /t/ səsləri göstərilən sözlər daxilində müxtəlif mənaların yaranmasını təmin edir. Yaxud /Er kommt/ və /Ich komme/ misallarına nəzər yetirək. Bu paradigmdə /t/ vasitəsi ilə 3-cü şəxsin tək, [ə] vasitəsi ilə isə 1-ci şəxsin tək ifadə olunmuşdur. /t/ və /ə/ ayrılıqda heç bir mənə ifadə etmir, lakin göstərilən misallarda müəyyən qrammatik mənə bildirilir. /Mutter/ və /Mütter/ sözlərində /ʊ/ və /y/ saitləri müəyyən qrammatik mənaya xidmət edir. Bu yolla aparılan təhlildən L.V.Şerba belə qənaətə gəlir ki, dildəki bütün fonemlər müəyyən müstəqilliyə malikdir və potensialda mənə ilə bağlıdır. Həmin ideyanı L.V.Şerba «Fransız dilinin fonetikasi» (1-ci nəşri: M., 1937) kitabında inkişaf etdirərək əsas variant məsələsinə gəlib çıxmışdır. Eyni zamanda L.V.Şerba sübut etmişdir ki, fonem dərk etmə vahididir. L.V.Şerbaya görə, fonem variantlarından ən müstəqil mövqedən asılı olmayanıdır. O əsas, qalanları isə qeyri-əsas variantdır, çünki ayrılıqda tələffüz olunur. Bu zaman fonemin reallaşdığı variantda mövqenin təsiri olmayacaqdır: /a:/ və ya /a/. Lakin həmin /a/-lar müəyyən bir əhatədə işləndikdə səslər onlara öz təsirini göstərir. /bal/ - sözündə /a/-nın dodaqlanan şəkildə, dilin qabağa çəkilməsi və yanlardan üst dişlərin yuvaqlarına qalxması ilə tələffüz edilməsi /b/ və /l/ fonemlərinin təsiridir». F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.32-33.

АВТОНОМНЫЕ СЛОВА - alm. autonome (hauptsächliche) Wörter (Pl.), ing. autonomous words /ə'tɒnəməs wɜ:dz/, fr. mots autonomes (principaux), azərb. avtonom sözlər. - Müstəqil leksik mənaya malik

olan, cümlənin müstəqil üzvü olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /vətən/, /yaşamaq/, /kitab/, /qələm/, /dəftər/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 47.

АВТОНОМИСТЫ - alm. Autonomisten (Pl.), ing. autonomists

/ɔ: 'tɔnəmists/, fr. autonomistes, azərb. avtonomistlər. - Təbii dillərdən asılı olmadan beynəlxalq süni dil yaratmaq ideyasına tərəf çıxan alimlər. Bu dilçilik tarixində naturalistlərə əks cərəyan hesab olunur.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АВТОНОМИЯ - alm. Autonomie (f), Selbstständigkeit (f), ing.

autonomy /ɔ: 'tɔnəmi/, fr. autonomie, azərb. avtonomiya, müstəqil. - Dilin bir səviyyəsinin digərindən asılı olmaması, hər bir səviyyənin öz daxilində müstəqil şərhli. Avtonomluq L.V.Şerba məktəbinin əsas prinsipi sayılır.

«Şerbanın bəhs etdiyi fonem müstəqilliyini (avtonomluğunu) fonemin sözdən kənarda mövcud ola bilməsi kimi deyil, onun (fonemin) nə söz, nə də morfemin səs qabığı kimi çıxış etmədiyi və heç bir morfoloji funksiyaya malik olmadığı, yəni özlüyündə sırf fonoloji vahidi təmsil etdiyi hallarda ayrıca vahid kimi ayrılı bilməsi mənasında başa düşmək lazımdır».

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 38.

АВТОНОМНЫЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС - alm.

autonomer grammatischer Prozess (m), ing. autonomous grammatical process /ɔ: 'tɔnəməs grə 'mætɪk(ə)l 'prəusəs/, fr. procès grammatical autonome, azərb. avtonom qrammatik proses. - Əsasda daxili dəyişiklər əmələ gətirən, şərtlənməmiş (müstəqil) fonomorfoloji proses. Məs.: ing. d. /took-take/ buna misal ola bilər.

P.H.Matthews. Morphology. London, 1979, s. 37.

АВТОРЕГУЛИРОВАНИЕ - alm. automatische Regelung (f), ing.

autoregulation /'ɔ:təu,regju 'leɪf(ə)n/, fr. autoréglage, azərb. avtoni-zamlama, avtotənzimləmə. - Danışq psixofiziologiyasında tərsinə əlaqə, yəni tələffüz niyyətinin reallaşmasına əşitmə vasitəsilə nəzarət.

С.Л.Рубенштейн. Основы общей психологии. М., 1946.

АВТОРСКАЯ РЕЧЬ - alm. Verfasserrede (f), ing. author's speech

/'ɔ:θəz spi:tʃ/, fr. parole d'auteur, azərb. müəllif nitqi. - Bədii əsərlərdə müəllifin dilindən yazılan parçalar, obrazların, personajların danışığın-da işlənməyən parçalar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 47.

АВТОРСКОЕ ПОВЕСТОВАНИЕ - Бах: Авторская речь ←.

АВТОСЕМАНТИЧЕСКИЙ (ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЙ) - alm.

autosemantisch, (hauptsächlich, selbständig), ing. autosemantic

/'ɔ:təusɪ 'mæntɪk/, of full meaning /əv ful 'mi:nɪŋ/, categorematic

/'kætɪŋɔrɪmætɪk/, fr. autonome, autosemantique, (significatif), azərb. avtosemantik. - Gerçəkliyi əşyada, hərəkətdə, keyfiyyətdə və digər xüsusiyyətlərdə əks etdirən, müstəqil məna bildirən sözlər və yaxud müstəqil leksik mənaya malik olan cümlə üzvləri funksiyasında çıxış edə bilən sözlərə deyilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 7.

АГАВСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Agau-Sprachen (Pl.), ing. Agave

languages /ə 'geɪv 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues agaves, azərb. aqav dilləri.

- Şimali və şimal-qərbi Həbəşistanda yayılmışdır. Aqav dilləri kuşit dillərinin mərkəzi qrupunu təşkil edir. 400 mindən artıq dil daşıyıcısı vardır. Əsasən yazısı olmayan dillərdir. Hazırda bilin, xamir və kvara dillərinin qrammatikası və lüğəti işlənilib hazırlanmışdır.

L.Reinisch. Die Chamirsprache in Abessinien. SbW, 1884, Bd 105-06.

АГГЛЮТИНАТИВНЫЙ - alm. agglutinatив, ing. agglutinative

/ə 'glu:tɪnətɪv/, fr. agglutinant, azərb. aqqlütinativ (iltisaqi). - Dəyişməyən əsasa və ya kökə bilavasitə monosemantik şəkilçilərin artırılması. Misal olaraq müasir türk dillərini göstərmək olar. /Ata- ata-lar/, /ata-lar-ın/. Burada bir qrammatik məna bir morfemlə ifadə olunur. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24; 247-248.

АГГЛЮТИНАТИВНАЯ МОРФОЛОГИЯ - alm. agglutinative

Morphologie (f), ing. agglutinative morphology /ə 'glu:tɪnətɪv

mɔ: 'fɔlədʒɪ/, accidente /'æksɪd(ə)ns/, fr. morphologie agglutinante, azərb. aqqlütinativ morfolojiya. - Heç bir morfoloji dəyişməyə məruz qalmayan, morfemlərin yanaşı (bir-birinin ardınca) gəlməsi vasitəsilə qrammatik kateqoriyanın ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. /ata+lar+dan/ və s.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 300.

АГГЛЮТИНАТИВНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. agglutinative Sprachen (Pl.),

ing. agglutinative languages /ə 'glu:tɪnətɪv 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues agglutinantes, azərb. aqqlütinativ dillər. - Söz formaları aqqlütinasiya yolu ilə düzələn dillər. Türk, fin-uqor dilləri belə dillərdən hesab olunur. Bu dillər üçün şəkilçilərlə sözdüzəltmə və sözdəyişmə sistemli xarakter daşıyır, vahid təsriflənmə və hallanma xüsusiyyəti olmaqla şəkilçilərin eyni funksiyalılığı mövcuddur.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, s. 291-313.

АГГЛЮТИНАЦИЯ - alm. Agglutination (f), ing. agglutination

/ə 'glu:tɪ 'neɪf(ə)n/, fr. agglutination, azərb. aqqlütinasiya. - 1. Yalnız bir mənası olan standart sözdəyişdirici şəkilçilərin sabit söz kökünə və ya əsasına qoşulması. Bu kimi qrammatik xüsusiyyətə malik dillərə aqqlütinativ (iltisaqi) dillər deyilir. Məs.: türk və fin-uqor dilləri. Aqqlütinasiya odur ki, hər bir şəkilçi yalnız bir qrammatik məna daşıyır, eləcə də hər

bir qrammatik mənə həmişə eyni bir şəkilçi vasitəsi ilə ifadə edilir. 2. Adətən yanaşı gələn iki sözün bir-birinə qovuşaraq bir söz şəklinə düşməsi. Məs.: Azərb. d. bildir (bir ildir), bilərzik (bilək üzük). M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 8.

АГЕНС - alm. Agens (n), ing. actor /'aktə/, agent /'eɪdʒ(ə)nt/, fr. agent, azərb. iştirak edən şəxs, icraçı, işin icraçısı, hərəkətin subyekti. - Hind-Avropa dillərində aqens feli hərəkətin mənbəyi kimi aktiv konstruksiyalarda adlıq halda çıxış edir. Məs.: alm. d. /Der Lehrer fragt mich// (Müəllim məni soruşur).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24.

АГЕНТИВНЫЙ СУФФИКС - alm. Agentivsuffix (n), ing. agential (agentival) suffix /ə'dʒɛnɪjəl / 'ədʒɛntɪvəl/ 'sʌfiks/, fr. suffixe d'agent, azərb. agentiv suffiks. - Hərəkətin (işin) icraçısını bildirən suffikslər. Məs.: Azərb. d. /dəmir – dəmirçi/, sürmək – sürücü/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 55.

АГОГИКА РЕЧИ - alm. Agogik der Rede (f), ing. agogics of speech /ə'gɔɡiːz əv spi:tʃ/, fr. discour agogique, azərb. nitq aqoqikası. - Oxunan və ya tələffüz olunan mətnin intellektual və emosional məzmununu nəzərə alan, nitqin tempi və ya ritmik quruluşu haqqında elmdir.

O.C.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1966, s. 32.

АГРАММАТИЗМ - alm. Agrammatismus (m), ing. agrammatism /ə'gramətɪz(ə)m/, fr. agrammatisme, azərb. aqrammatizm. - Dərkətilmənin və danışq fəaliyyətinin qrammatik nizamlanmasını təmin edən psixofizioloji proseslərin pozulmasından yaranan yayınmalar. Məs.: Azərb. d. /mən kimə görürəm?/. N.Xomski (1928) göstərir ki, hər bir dil daşıyıcısı qrammatik cəhətdən düzgün cümləni səhv cümlədən ayırmağa qabildir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 24, 98.

АГРАФИЯ - alm. Agraphie (f), ing. agraphia /ə'ɡrafɪə/, fr. aggraphie, azərb. aqrafiya. - Yazılı və şifahi nitq arasında qanunauyğunluqları təmin edən psixofizioloji proseslərin pozulmasıdır ki, bunun nəticəsində yazma qabiliyyəti itir, bəzən də nitq pozğunluğu müşahidə olunur. Məs.: Azərb. d. /təbi'ət/ əvəzinə /tibəit/ yazanda aqrafiya hadisəsi baş verir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 32.

АГРЕГАТИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. aggregatives zusammengesetztes Wort (n), ing. aggregative compound word /'æɡrɪɡətɪv 'kɒmpaʊnd wɜːd/, fr. mot agrégative composé, azərb. aqregativ mürəkkəb söz. - Bir neçə ardıcıl üzvlərdən ibarət olan kopulyativ (sərbəst, müstəqil) mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /çöl-bəhri-biyaban/ və s. O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 32.

АГУЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Aghulisch (n), ing. agul, aghul language /'aɡul 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue aghule, azərb. aqul dili. - Ləzgi dillərindən biridir. Dağıstanın Kurax və Aqul bölgələrində yayılmışdır. Təqribən 14 minə qədər adam bu dildə danışır. Genetik cəhətdən tabasaran dilinə yaxındır. 4 dialekti vardır: tipig, keren, burkihan və koşan. Yazısı rus qrafikası əsasında hazırlanmışdır.

A.A.Магомедов. Агульский язык. Тбилиси, 1970.

АДАМАУА-ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. Adamawa-östliche Sprachen (Pl.), ing. Adamawa-east languages /ɑdə'ma-iːst 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues Adamawa-Est, azərb. adamaua-şərq dilləri. - Niger-konqo-lez dillər ailəsinin tərkibinə daxildir. Təqribən 7 milyondan yuxarı adam bu dillərdə danışır. 150 dil və dialektləri özündə birləşdirir.

D.Westermann, M.Bryan. Languages of West Africa. Oxf., 1952; S.Santandrea. Comparative outline-grammar of Ndogo, Sere, Tagbu, Bai, Bviri, Bologna. 1961; J.Greenberg. The Languages of Africa. Bloomington, 1963.

АДАПТАЦИЯ - alm. Adaptation (f), Anpassung (f), ing. adaptation /ˌædæp'teɪʃ(ə)n/, fr. adaptation, azərb. uyğunlaşma. - 1. Müəyyən bir sözün şəkilçi və ya kök ünsürünün səslənməsinə və ya mənaca yaxınlığına görə dəyişməsi; 2. Dil vahidinin işlənmə sahəsinin analogiyaya uyğun genişlənməsi. Məs.: Azərb. d. /gız'lar/ əvəzinə /gız'zar/ ya da /gız'dar/ tələffüz edilməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 32; N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 74; Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 192-223.

АДАПТАЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ - alm. Adaptation der phonologischen Systeme (f), ing. adaptation of phonological systemes /ˌædæp'teɪʃ(ə)n əv ˌfounə 'lɔdʒɪk(ə)l 'sɪstɪmz/, fr. adaptation des systèmes phonologiques, azərb. fonoloji sistemlərin uyuşması. - Ədəbi dil üçün müxtəlif dialektlərdən: a) mənimsənilməsi və işlədilməsi az çətinlik törədən; b) danışığın rəvanlığını və aydınlığını artıran tələffüz variantının seçilməsi.

N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 73-81; Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 192-223.

АДАПТАЦИЯ ФОНЕТИЧЕСКАЯ - alm. phonetische Adaptation (f), ing. phonetic(al) adaptation /fəu'netik(əl) ˌædæp'teɪʃ(ə)n/, fr. adaptation phonétique, azərb. fonetik uyuşma.

Вах: Адаптация ←.

АДВЕРБАЛЬ - alm. adverbial, ing. adverbial /əd'vəːbiəl/, fr. adverbial-e, azərb. adverbial. - Felin yanında gələn, felə aid olan, felin

idarə etdiyi söz. Məs.: alm. d. /Er begann zu singen/ (O oxumağa başladı).

АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ - alm. Adverbialisierung (f), ing. adverbialization /əd'və:biəlaɪz(ə)n/, fr. adverbialisation, azərb. adverbiallaşma (zərfləşmə). - Başqa nitq hissələrinin zərflə keçməsi. Məs.: Azərb. d. /səhər, axşam, günorta və s./, /Səhər mən tezdən dururam/ cümləsində /səhər/ zaman zərfidir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 22-23.

АДВЕРБИАЛЬНЫЙ - alm. adverbial, ing. adverbial /əd'vɜ:bjəl/, fr. adverbial, azərb. adverbial (zərf mahiyyətində olan). Zərf funksiyasında çıxış edən. Məs.: Azərb. d. /Onlar yaxşı qaçırırlar/.

АДВЕРБИАЛЬНО-ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. adverbial-verbale Wortverbindung (f), Wortgruppe (f), ing. adverbial-verbal combination /əd'vɜ:bjəl 'vɜ:bjəl kɔmbɪ'neɪf(ə)n/, verb-adverb

combination /vɜ:b 'advə:b kɔmbɪ'neɪf(ə)n/, fr. groupe de mots verbal-advérbial, azərb. adverbial fəli söz birləşməsi və ya tərkibi. - Mürəkkəb fəli funksiyasını yerinə yetirən fəli zərf birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /O, içəri daxil olur//; ing. d. /He came in // = /He entered// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.105.

АДВЕРСАТИВНЫЙ (ПРОТИВИТЕЛЬНЫЙ) - alm. adversativ, ing. adversative /əd'və:sətɪv/, fr. adversatif,-ve, azərb. adversativ, ziddiyyət. - Ziddiyyət ifadə edən, ziddiyyət mənasına malik olan qarşılaşdırma, bütöv və ya cümlənin ayrı-ayrı üzvləri qarşılaşdırma yolu ilə sintaktik birləşməyə xidmət edir. Məs.: Azərb. d. amma, ancaq, lakin bağlayıcıları ilə işlənən cümlələr misal göstərmək olar. Müq. et: /Hava qaralmışdı, amma uşaqlar həyətdə oynayırdılar/.

H.Bayramov. Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1964.

АДВЕРСИВ - alm. Adversivus (m), ing. adequate /'ədɪkwətɪv/, adversive /əd'və:sɪv/, fr. adéquat,-e adversif,-ve, azərb. adversiv. - Hərəkət yönələn obyekt və ya hərəkətin təsirinə məruz qalan predmeti təsvir edən kateqorial hal forması. Buna adlatır də deyirlər. Məs.: fin dilində /minulle/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 33.

АДГЕРЕНТНАЯ ЭКСПРЕССИВНОСТЬ - alm. adhärenste Expressivität (f), ing. adherent expressiveness /əd'hɪər(ə)ntɪks 'presɪvnəs/, fr. expressivité adhérente, azərb. adqerent ekspressivlik. - Söz və ya ifadənin müəyyən danışq məqamında (kontekstdə) qazandığı ekspressivlik. Məs.: Azərb. d. /gəʃʃfənɪ/ buna misal ola bilər. Avstriyalı alim K.Büler hər bir söyləmdə 3 funksiyani qeyd edir: eksplikativ, ekspressiv və appelyativ (müraciət).

K.Bühler. Sprachtheorie. 1982 (1934), s. 28; F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АДИТИВ - alm. Aditivus (m), ing. aditive /'ædɪtɪv/, fr. aditif,-ve azərb. aditiv. - Bəzi dillərdə (məs. bask dilində) hərəkətin istiqamətini göstərən hal forması.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 33.

АДСТРАТ - alm. Adstrat (m), ing. adstrat /'adstrɑ:t/, fr. adstrat, azərb. adstrat. - Müxtəlif dillərdə danışan xalqların uzun müddət eyni ərazidə və ya qonşuluqda yaşaması nəticəsində meydana gələn ikidillik (bilinqvizm) növü (adətən yerli dillərə təsir göstərən gəlmə dillər də bu terminlə ifadə olunur), yanaşı şəkildə bir-birinə təsir göstərən, lakin heç biri digərinə üstün gəlməyən dillər nəzərdə tutulur. Məs.: Belçikanın Lyej (Liege, Lüttich) şəhərində flamand gəlmələrlə yerli roman dilli əhalinin dil kontaktı və ya alban dilinin Balkan romanlarının dilinə təsiri.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 22.

АДЪЕКТИВАЦИЯ - alm. Adjektivierung (f), ing. adjectivization /'ædʒɪktɪvaɪz(ə)n/, fr. adjectivation, azərb. adyektivasiya. - Başqa nitq hissələrinin sifətə keçməsi. Məs.: Azərb. d. /Zaman gələcək/. /Gələcək zaman/, /toz → tozlu/; alm. d. /Fleiß (səy) → fleißig (səyli)/ və s.

Ə.Cavadov. Sifət. Müasir Azərbaycan dili. II, AEA, Bakı, 1980, s. 95-124.

АДЪЕКТИВИРОВАННЫЙ - alm. adjektiviert, ing. adjectivized /'ædʒɪktɪvaɪzɪd/, fr. adjectivé,-e, azərb. adektivləşmə, sifətləşmə. - Sifətin struktur-semantik əlamətlərinə yiyələnmiş, sifət cərgəsinə keçmiş sözlər. Məs.: danışan kukla, oxuyan gənclik. Azərbaycan dilçiliyində buna fəli sifət deyirlər.

Ə.Cavadov. Sifət. Müasir Azərbaycan dili. II, AEA, Bakı, 1980, s. 95-124.

АДЪЕКТИВИРОВАННОЕ ПРИЧАСТИЕ - alm. adjektiviertes

Partizip (n), ing. adjectival (adjectivized) participle /,ædʒek'taɪvəl /ædʒɪktɪvaɪzɪd/'pa:tɪsɪpl/, fr. participe adjectivé, azərb. fəli sifət. - Hind-Avropa dillərində fəli xüsusi forma qəbul edərək attributiv funksiyada adyektivləşir. Məs.: alm. d. /lesen/ (oxumaq) felindən Partisip I formasında /lesend/ (oxuyan) və /gelesen/ Partisip II formasında (oxumuş) fəli sifətlərini düzəltmək olur. Müq. et: /der lesende Student/ (oxuyan tələbə) və /das gelesene Buch/ (oxunmuş kitab) və s. rus d. /читать/ (oxumaq) → /читающий мальчик/ (oxuyan oğlan), /читаемая книга/ (oxunan kitab), /прочитанная книга/ (oxunmuş kitab) və s.

Ə.Cavadov. Göstərilən əsər; W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 139-154.

АДЪЕКТИВНЫЙ - alm. adjektivisch, ing. adjectival /adʒɛk 'tʌɪv(ə)l/'ædʒɛk' tʌɪvəl/, fr. adjectif,-ve, azərb. adyektiv. - Sifət səciyyəsinə malik olan, sifətə xas olan, sifətə aidıyyatı olan.

Бах: Адъективированный ←.

АДЪЕКТИВНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. adjektivische Wortverbindung (f), ing. adjectival word-combination, (phrase) /adʒɛk'tʌɪv(ə)l wɜ:d kɔmbɪ 'neɪf(ə)n /freɪz/, fr. groupe de mot adjectival, azərb. adyektiv söz birləşməsi (cümlədə feli sifət birləşməsi). - Tabedici sözü (üzvü) sifətdən ibarət olan söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /yaxşı oğlan/; ing. d. /a stone house/ (daş ev).

Бах: Адъективный ←.

АДЫГЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Adygeisch (n), ing. adyghei(y) language /ɑ:də 'geɪ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue adyghéenne, azərb. Adıgey dili. – Abxaz-adıq dillərindən biridir. Adıgey respublikasında, Lazarev və Tuapse bölgələrində və Krasnodar vilayətində yayılmışdır. Bu dildən 120 mindən artıq adam ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Adıgey dili 4 əsas dialektə bölünür: termigey, abadzex, bjedux və şapsux dialektləri. Adıgey dili «dzu, zu» dodaq affrikatları, «jyu, şlu» novlu və «nlu, tlu» kipləşən samitlərinə, zaman və şəkil formalarına görə kabardin-çerkes dilindən fərqlənir. 1917-ci ildə oktyabr çevrilişindən sonra adıq dilinin yazısı, 1918-ci ildə ərəb qrafikasının əsasında əlifbası yaradılmışdır, 1927-ci ildə həmin dilin yazısı latın, 1938-ci ildə rus qrafikasına keçdi. Ədəbi dil intensiv şəkildə inkişaf edir.

Н.Ф.Яковлев, Д.А.Апхамаф. Грамматика адыг. лит. языка. М.-Л., 1941; Г.В.Рогова, З.И.Керашева. Грамматика адыгского языка. Краснодар-Майкоп, 1966.

АДЬЮНКТ – alm. Adjunkt (n), ing. adjunkt /'ædʒʌŋkt/, adjoint /ə'dʒɔɪnt/, fr. aspirant, adjoint, azərb. adyunkt (təyin edən söz və ya birləşmə). – Əvvəldə və ya sonda gələn elementi semantik cəhətdən müəyyənləşdirən, təyin funksiyasında çıxış edən söz və ya ifadə. Məs.: Azərb. d. /o (bu) kitab//, /onun indicə oxuduğu kitab//, /oradaki kitab// və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 48.

АЗБУКА (АЛФАВИТ) - alm. Alphabet (n), Abc (n) /a: be: 'tse:/, ing. alphabet /'alfəbet/'ælfəbɪt], ABC /'eɪ bi: si:/, fr. alphabet, azərb. əlifba. – Yunan əlifbasında ilk iki hərfin adından (alpha+beta) düzəlmiş söz. Hər hansı dili yazıda qeyd və təsbit etmək üçün istifadə olunan və müəyyən sistem üzrə düzülən qrafik işarələrin məcmusu. Məs.: ərəb əlifbası, latın əlifbası və s. Hərflərin düzümlü ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif cür ola bilər. Məs.: latın əlifbasından istifadə edən Azərbaycan əlifbasındakı (31) düzülüş bu əlifbadan istifadə edən ing. (26), alm. (26), fr. (26), rus (33) əlifbalarındakından fərqlənir.

alm. d.	ing. d.	fr. d.	Rus d.	azərb. d.
A	A	A	А	A
B	B	B	Б	B
C	C	C	В	С
D	D	D	Г	Ç
E	E	E	Д	D
F	F	F	У	E
G	G	G	Ё	Ə
H	H	H	Ж	F
I	I	I	З	G
J	J	J	И	Ğ
K	K	K	Й	H
L	L	L	К	X
M	M	M	Л	I
N	N	N	М	i
O	O	O	Н	J
P	P	P	О	K
Q	Q	Q	П	L
R	R	R	Р	M
S	S	S	С	N
T	T	T	Т	O
U	U	U	У	Ö
V	V	V	Ф	P
W	W	W	Ч	R
X	X	X	Ц	S
Y	Y	Y	Ч	Ş
Z	Z	Z	Ш	T
			Щ	U
			Ь	Ü
			Ы	V
			Ъ	Y
			Э	Z
			Ю	
			Я	

Əlifba həm də sonu məlum müəyyən simvollar çoxluğu kimi də götürülə bilər. Məs.: Bizim əlifbamızda 31 işarə – hərflərdir, ancaq bir sıra süni dillərdə bu işarələrin sayı müxtəlifdir. Morze əlifbasında yalnız iki – uzun və qısa işarələr (— ·) və bir də fasilə mövcuddur. Transformasional qrammatikada da sonu məlum simvollarından istifadə olunur: S (cümle), NP (noun phrase), VP (verbal phrase) və s.
P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 15; Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 29-30.

АЗБУКА (АЛФАВИТАЗИЦИЯ) – alm. Alphabetisierung (f), ing. alphabet /'alfəbet/'ælfəbɪt/, the ABC /ði 'eɪbi:si/, fr. alphabet, (alphabétisation), azərb. əlifbalaşdırma. – Bəşəriyyət tarixi fonografik əlifbaya qədər bir neçə yazı sistemindən istifadə etmişdir. Şəkli yazı (piktoqrafiya); ideya yazısı (ideoqrafiya). Məs.: Mağazanın qarşısında yuxarıda ayaqqabı şəkli varsa, deməli, burada ayaqqabı satılır. Çində günəş ideyası ayrıca bir işarə ilə ☀ verilir. Son illərdə loqoqrafiya geniş yayılıb. Hər hansı bir şirkətin göstəricisi kimi loqoqramlar və ya silloqramlar işlənir. Məs.: Almaniyanın /BMW/ nişanı Bavariya motor zavodunun loqoqramıdır. Əlifbanın vətəni kimi qədim Finikiya göstərilir. Bu konsonant yazı sistemi yunan saitleşmə sistemi ilə təkmilləşdi və sait samit ardıcılığından ibarət yazı forması meydana gəldi. Bu sistemdə sadəlik, əlverişlilik, qənaət əsas meyardır. Çin yazı sistemi 6000-dən 8000-ə qədər ideoqramlardan istifadə edirsə, fonografik yazı cəmi 30 işarədən istifadə etməklə ən çətin mətnlərin yazılması üçün yetərlidir. Fonografik əlifbada bir işarə bir neçə funksiyada işləyə bilər. Bu artıq orfoqrafiyanın işidir.

H. Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 1990, s. 72-73.

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Asärbaidshanisch (n), ing. Azerbaijani (Azeri) language /,azəbˈɑːni/ 'æzəbɑi 'dʒɑ:ni/, azəri/ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue azerbaïdjanaise, azərb. Azərbaycan dili. – Türk dilləri ailəsinin oğuz qrupunun oğuz-səlcüq yarımqrupuna aid olan Azərbaycan dili ən çox Türkiyə türklərinin, türkmənlərin və qaqauzların dillərinə yaxındır. Azərbaycan dilində 45 milyondan çox azərbaycanlı danışır. Onlardan 30 milyonu Cənubi Azərbaycanda, 8 milyonu Quzey Azərbaycanında yaşayır. İlk yazılı abidəsi V.M. Jirmunskiya görə, V-VI əsrdən – «Kitabı Dədə Qorqud» dastanı ilə başlayıb. Azərbaycanda az bir müddətdə 3 dəfə əlifba dəyişikliyi baş verib: I – 1922-ci ilə qədər, 1922-dən 1933-ə və 1939-a qədər, II- 1940-58 və 1958-92 və 1992-ci ildən bu günə qədər.

F. Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 42; F. Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 80; N. Məmmədov, A. Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1987; H. Mirzəzadə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı, 1990.

АККАДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Akkadisch (n), ing. akkadian /ə 'keɪdɪən/ akkadi language /ə 'keɪdɪ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue akkadienne, akkadien, azərb. akkad dili. – Mesopotomiya və Assiriyanın qədim yerli əhalisinin dilidir. B.e.ə. III minillikdə Orta-aşağı və Aşağı Mesopotomiyada şumer dili ilə bərabər yayılmışdır. B.e.ə. II minillikdə Dəclə çayının sahilboyunun və Mesopotomiyanın bütün əhalisi assiriya dilindən istifadə etmişlər. Diaxronoloji və coğrafi baxımdan akkad dilləri 5 dialektə bölünür: köhnə akkad (b.e.ə. III minillik), köhnə

Vaviliyon və köhnə Assiriya (b.e.ə. II minillik), yeni vavilion (b.e.ə. 10-5-ci əsrlər), yeni assiriya (b.e. ə. 10-7-ci əsrlər), Vavilyondan sonrakı dövr (b.e.ə. IV minillik və bizim eranın I minilliyi). Yazısı gil lövhələr üzərində sözlü-hecalı mixi işarələrdir. İlk yazılı abidələri b.e.ə. XXV minilliklərə təsadüf edir.

И.М.Дьяконов. Языки древней Передней Азии. М., 1967.

АКАНЬЕ – alm. A-artige Aussprache (f), ing. akanje /akʌŋʒɪ/, fr. akanié, azərb. «a»-laşma hadisəsi. – Azərbaycan dilinin cənub dialektində «o» «a» kimi tələffüz edilir. Məs.: /qʌhɪm/, /dʌvʃan/ və s.

Ə. Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 169-197.

АКАЮЩИЙ ДИАЛЕКТ (ГОВОР АКАЮЩИЙ) – alm. A-artiges Sprechen (n), ing. akanje-dialect /akʌŋʒə - 'daɪəlekt/, fr. dialecte akanjé, azərb. «a»laşan dialekt. – «A»laşmanı xarakterizə edən dialekt. Azərbaycan dilində Naxçıvan dialekti.

M. Şirəliyev. Azərbaycan dili dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1962 (1967).

АККОМОДАЦИЯ (АДАПТАЦИЯ ФОНЕТИЧЕСКАЯ) – alm.

Anpassung (f), (Akkommodation) (f), ing. accomodation /ə,kɒmə'deɪʃən/, fr. accommodation, (adaptation phonétique), azərb. akkomodasiya, uyğunlaşma. – Artikulyator fonetikanın terminidir. Sait səslərin məxrəcələ yanaşı gələn samit səslərin məxrəcinin qarşılıqlı surətdə bir-birinə qismən uyğunlaşmasını bildirir. İrəli (proqressiv) akkomodasiya sonrakı səsin ekskursiyasının əvvəlki səsin rekursiyasına uyğunlaşması deməkdir. Geri (reqressiv) akkomodasiya – əvvəlki səsin rekursiyasının sonrakı səsin ekskursiyasına uyğunlaşması. Məs.: rus d. /ряд/ sözündə /a/ saiti başlanğıcda incə tələffüz olunur: [r'at]. Çünki əvvəl gələn samit bu saiti öz məxrəcələ uyğundur. Məs.: Azərb. d. /d'iz/ /d/ samiti yumşaq tələffüz olunur.

A.A. Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001. s. 200-203.

АККУЗАТИВ – alm. Akkusativ (m), ing. accusative /ə 'kju:z(ə)tɪv/, fr. accusatif, azərb. akkuzativ. – Bir sıra dillərdə vasitəli və vasitəsiz təməlinin ifadəsinə xidmət edən hal. Alman dilində akkuzativ həm sözünü, həm də sözünüsüz işlənir. Məs.: /Er geht in die Stadt/; /Ich lese ein Buch/; Bəzən akkuzativ cümlədə dalbadal gəlir. Məs.: alm. d. /Das kostet mich einige Arbeitstage/ (Bu mənə bir neçə iş gününə başa gələcək).

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 25.

АККУМУЛЯЦИЯ – alm. Akkumulation (f), ing. accumulation /əkju:mjʌ 'leɪf(ə)n/, fr. accumulation, azərb. yığılma, toplanma, akkumulasiya. – Struktur üslubiyyatın irəli sürdüyü prinsipdir. Bu prinsipə görə eyni bir motiv, eyni bir əhval-ruhiyyə, hiss, duyğu, adət, eyni bir məzmuna malik bir neçə müvazi vasitələrlə ifadə edilir. Bu, təəssüratı

şiddətləndirir və diqqəti bir nöqtədə cəmləşdirir. Məs.: Azərb. d. /yazıçı-şair/, /müğənni-bəstəkar/ və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 25.

АКРОНИМ - alm. Akronym (n), ing. acronym /'ækronɪm/, fr. acronyme, azərb. akronim. - Mürəkkəb ixtisar, sözlərin baş hərfləri və ya ilk səsləri (akronim) şəklində söz birləşmələrini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin düzəlməsi. Məs.: Azərb. d. /ADR/, /ADU/, /BMT/ və s.

Bax: Аббревиатура ←.

АКРОФОНЕТИЧЕСКАЯ АББРЕВИАТУРА - alm. akrophonetische Abbreviatur (f), ing. acrophonic abbreviation /'ækrofəʊ'netik ə, bri: vı 'eɪf(ə)n/, acronym /'ækronɪm/, fr. abréviation acrophonétique, azərb. akrofonetik abbreviatur. - Söz birləşməsinin ilkin ünsürlərindən ibarət olan, lakin hərfləri əlifba qaydasına uyğun tərzdə deyil, adi söz kimi oxunan qısaltmalar. Məs.: Azərb. d. /KİV/ - Kütləvi informasiya vasitələri, /MSK/ - Mərkəzi seçki komissiyası və s.

Bax: Аббревиатура ←.

АКТАНТ - alm. Aktant (m), Mitspieler (m), ing. actant /'æktənt/, fr. actante, azərb. aktant. - L. Tenyer (1893-1954) verbosentrik xəbəri fellə ifadə olunan cümlədə onun tələbinə uyğun olaraq hərəkətin iş görəni (aqens), onun obyektini (pasien), hərəkətin alətini, materialını (qəzet, kitab) aktant adlandırır. Məs.: /Mən məqaləmi (rəfiqəmə, eynəklə) oxuyuram/. Aktantın sayı felin valentliyi ilə müəyyənləşir.

F. Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 340-341.

АКТ КОММУНИКАЦИИ - alm. Kommunikationsakt (m), Aussage (f), ing. act of communication /ækt əv kə, mju: nı 'keɪfən/, fr. acte de communication, énoncé communicative, azərb. ünsiyyət aktı. - Müəyyən ünsiyyət şəraitində dinləyici tərəfindən qəbul edilə bilən və məna bütövlüyünə malik məlumat vahidi.

O. C. Axmanova. Göstərilən əsəri, s. 36.

АКТИВНЫЙ - alm. aktiv, ing. active /'æktiv/, fr. actif, -ve, azərb. məlum (aktiv), fəal. - 1. Felin növü məchul növə qarşı qoyulur. Bəzi dillərdə (sanskrit və yunan dillərində) orta növ (medium) da vardır. Nominativ dillərdə (alman, ingilis, rus və s.) dillərdə belə münasibət keçən (tranzitiv) fellər vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: alm. d. /Er liest ein Buch// (O, kitab oxuyur).

W. Admoni. Göstərilən əsər, s. 177-185.

2. Səsin yaranması üçün vacib, əsas işi yerinə yetirən fəal (mütəhərrik) danışq üzvləri. Məs.: dil, dodaqlar, damaq pərdəsi, səs telləri.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

АКТИВНЫЙ ОБОРОТ - alm. aktive Redensart (f), Wendung (f), ing. active expression /'æktiv ɪks'preɪf(ə)n/, phrase /freiz/, fr. tournure active, expression active, azərb. aktiv ifadə. - İşin icraçısı (subyekti),

cümlənin mübtədası, onun obyektı arasında münasibət növ formasında ifadə olunur. Məs.: /O, atasına məktub oxuyur//.

O. C. Axmanova. Göstərilən əsəri, s. 36.

АКТИВНЫЙ СЛОВАРЬ (АКТИВНЫЙ СЛОВАРНЫЙ ЗАПАС) - alm. aktives Wörterbuch (n), aktiver Wortschatz (m), ing. active dictionary /'æktiv 'dɪkʃənəri/, fr. vocabulaire actif, lexique usuel, azərb. aktiv (işlək) lüğət. - Danışqda daimi işlənən və ünsiyyətdə olanlar arasında aydın başa düşülən lüğət tərkibi.

F. Yadigar (Veysəlli). German dilsiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 148.

АКТУАЛИЗАТОР - alm. Aktualisator (m), ing. actualizator /, æktʃuəlaɪ 'zeɪtə(r)/, fr. actualisateur, azərb. aktualizator. - Dil vahidinin müəyyən vəzifə kəsb etməsinə səbəb olan ifadə vasitəsi, işarənin (dil vahidinin) konkret məndəki mənasını ifadə edən vasitə; virtual işarənin aktuallaşması üsulu, dilin danışığa çevrilməsi. Morfoloji aktualizator. Sintaktik aktualizator. Eksplisit (açıq, ifadə olunmuş aktualizator). Dil işarəsinin elə aktuallaşdırma vasitəsidir ki, o, formal şəkildə ifadə edilir. Məs.: müəyyən təsirlik halında və ya yiyəlik halında hal şəkilçiləri real olaraq işlədilir. İmplicit (gizli, ifadə olunmamış) aktualizator. Elə aktuallaşdırma vasitəsidir ki, burada dil işarəsi real şəkildə ifadə edilmir. Məs.: qeyri-müəyyən təsirlik halda hal şəkilçisi implicit şəkildə olur. Məs.: /Məktəb direktoru/ - /məktəbin direktoru/ və s.

M. İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКТУАЛИЗАЦИЯ - alm. Aktualisierung (f), ing. actualization /, æktʃuəlaɪ 'zeɪfən/, fr. actualisation, azərb. aktuallaş(dir)ma. - Dilin gizli (virtual) işarələrinin nitq işarələrinə çevrilməsi, nitqdə bu işarələrdən istifadə; aktualizator vasitəsilə (köməyi) virtual işarələrdən konkret olaraq istifadə etmə.

M. İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКТУАЛИЗОВАННАЯ ФОНЕМА - alm. aktualisiertes Phonem (n), ing. actualized phoneme /'æktʃuəlaɪzd 'founi:m/, fr. phonème actualisé, azərb. aktuallaşmış fonem. - Fonoloji sistemin vahidi olan fonemin danışqda öz variantlarının birində təzahürü.

N. S. Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. 1939-cu il almanca nəşrindən tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F. Yadigarındır. Bakı, 2001.

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. aktuelle Gliederung des Satzes (f), ing. Theme-rheme partition /θi:m rɪ:m pɑ: 'tɪʃn/, actual division of a sentence /'æktʃuəl dɪ 'vɪzən əv ə 'sentəns/, actual segmentation of a sentence /'æktʃuəl segmenteɪf(ə)n əv ə 'sentəns/, fr. actuelle articulation de la phrase (proposition), azərb. cümlənin aktual üzvlənməsi. - İlk dəfə dilçilikdə aktual üzvlənmə ideyasını çex dilçisi V. Matezius (1882-1945) irəli sürmüşdür. Bu nəzəriyyəyə

əsasən hər bir kommunikativ dil vahidi (cümlə) iki hissədən - tema və remadan təşkil olunur. Tema (köhnə, məlum) çıxış nöqtəsi rolunu oynayır, adətən dinləyəne əvvəlki danışq məqamından və kontekstdən məlum olur. Rema isə fikrin özəyi haqqında verilən təzə məlumatdır. Adı, neytral danışqda adətən mübtəda tema rolunda çıxış edir. Məs.: /Bakı (tema) danışır/ (rema); /Danışır (tema) Bakı (rema)-dır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 345.

АКТУАЛИЗОВАННЫЙ - alm. aktualisiert, ing. actualized /'aktʃuəlɪzəd,-tʃu/, fr. actualisé,-e, d'actualisé, azərb. aktuallaşmış. - Ünsiyyətin gerçəkliklə əlaqələndirilməsi, onun konkret danışq şəraitində tətbiq edilməsi (olunması).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.13.

АКТУАЛЬНЫЙ - alm. aktuell, ing. actual /'aktʃuəl, -tʃuəl/ 'æktʃuəl/, urgent /'ə:dʒ(ə)nt/, fr. actuel,-le, azərb. aktual. - Müəyyən tərtibdə real mənası və vəzifəsi olan; danışqda öz təbii funksiyasını, rolunu yerinə yetirən dil işarəsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 37.

АКУСМА - alm. Akusma (f), ing. acusm /ə'kju:sm/, fr. acusma, azərb. akusma, eşitmənin ən kiçik ünsürü. - İlk dəfə olaraq bu termini İ.A.Boduen de Kurtene (1845-1929) danışq aktının üzvlənməsinin ən kiçik vahidi kimi dilçilik elminə gətirib.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 215.

АКУСТИКА ФОНЕТИЧЕСКАЯ - alm. akustische Phonetik (f), ing. phonetic acoustics /fəʊ'netik ə'ku:stiks/, fr. acoustique phonétique, azərb. akustik fonetika. - Fonetikanın səslərin fiziki xassələrini öyrənən, fonosiya zamanı eşidib anlamı təmin edən xüsusiyyətləri öyrənən bölmə. Akustik baxımdan səsin yaranması, ciyərlərdən gələn hava axını xirtdəkdən keçərkən səslərinin hərəkətə gətirir, bu da dilçəyi titrədir və hava molekulları xirtdəküstü boşluğa daxil olarkən hava dalğalarının sıxılması və genişlənməsini hava təzyiqini titrədir. İnsan 0,0002-dən 250 bara qədər hava təzyiqini eşitməyə qadirdir. Səslər isə 0,00002-dən 20 bar arasında olur. Səsin yaranmasından sönməsinə qədər yayılma düz-xətli (—) və dalğavari (〰〰〰〰) olur. Səsin yayılması hava təzyiqinin gücündən, digər iqlim və məkandan asılı olur. Mütəxəssislər hesablayırlar ki, 11° selsi havada səsin sürəti 331 m-dir. Eyni zamanda təkrar dalğaların yaratdığı səslər periodik (buna saitlər daxildir), qeyri-periodik dalğaların yaratdığı səslər isə qeyri-periodik (buna sonorlar və cingilti samitlər daxildir). Birincilər musiqili və ya tonlu, ikincilər isə tonla küyün qarışığından yaranan səslərdir.

F.Y.Veysəlli. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 193-203.

АКУСТИКО-АРТИКУЛЯЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС - alm. akustisch-artikulatorischer Prozeß (m), ing. acoustic-articulatory process

/ə'ku:stik ə:'tɪkjuleitəri 'prəuses/, fr. procès articulatoire acoustique, azərb. akustik-artikulator proses. - Danışq aktının əmələ gəlməsi və onların eşidilərək dərk olunması prosesi, psixofizioloji aktın iki tərəfinin bir vəhdətdə götürülməsi. Səslərin tələffüz və eşidilmə əlamətlərinin əlaqəsini vəhdətdə öyrənən sahə.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

АКУСТИЧЕСКИЙ - alm. akustisch, ing. acoustic(al) /ə'ku:stik(ə)/, fr. acoustique, azərb. akustik. - Səs qavrayışına aid olan, səs qavrayışi ilə əlaqədar; danışq səslərinin fiziki xassələri. Danışq səslərinin akustik cəhəti. Seqment və seqmentüstü vahidlərin akustik təsnifi. Akustik təhlil. Akustik fonetika.

Бах: Акустическая фонетика ←.

АКУТ - alm. Akut (m), Hochton (m), Stopton (m), ing. acute (high-pitch) accent /ə'kju:t/haɪ pɪtʃ/ 'æksənt/, fr. accent aigu (frappé), azərb. akut. - 1. a) kəskin ton; b) yüksələn ton, bir söz daxilində ən aşağı tondan başlayıb yüksək tonda qurtaran; c) əski (köhnə) yunan dilində maksimum bir kvintə bərabər tutulan səs tonunun qalxması;

2. Bir heca daxilində nisbətən zəif (aşağı) tonda başlayıb yüksək tonda bitən ton hərəkəti. Məs.: /~ ʔ/. Çex dilində saitin uzunluğunu göstərmək üçün işlədilir. Məs.: /ra' da/ (həvəslə);

3. Fransız dilində (é) səsinin qapalılığını göstərmək üçün istifadə olunan diakritik işarə ('). Məs.: fr. d. /général/ (ümumi).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 26.

АКЦЕНТ - alm. Akzent (m), Betonung (f), ing. accent /ək'sent/, stress /'stres/, fr. accent, azərb. 1. vurğu. Dilçilikdə vurğuya bir neçə baxımdan yanaşılır: 1) Vurğunu təmin edən fonetik vasitələr baxımından (fiziki təbiətinə görə) o, dinamik, melodik və temporal (kəmiyyət) xarakterli olur. Əgər vurğunun təbiəti yalnız səsin gücü ilə ifadə olunarsa, (alman və Azərb. d.), buna dinamik vurğu deyilir. Başqa sözlə, buna dinamik, ekspirator, intensiv və ya güclü vurğu deyirlər. Əgər vurğu tonla ifadə olunarsa, (çin, isveç, serb-xorvat dillərində) buna musiqili (xromatik və ya tonlu) vurğu deyirlər. Əgər bu, zaman komponent ilə ifadə olunarsa (çex və rus dillərində), buna temporal və ya kəmiyyət vurğusu deyilir. Amma həqiqətdə bu komponentlər qarışıq şəkildə çıxış edir. Heç bir dildə onlar ayrılıqda vurğunun təbiətini təmin edə bilmirlər. Alm. d. vurğu dinamik – melodikdir, Azərb. d. isə vurğu dinamik – temporalıdır. 2) Yerinə görə vurğu sərbəst və sabit (bağlı və ya ritmik) olur. Macar və çex dillərində vurğu sabitdir, o həmişə sözün birinci hecasının üzərinə düşür. Polyak dilində isə axırıncıdan əvvəlki hecanın üzərinə düşür, bu da həmin dillərdə vurğunun söz sərhəddi (delimitativ) funksiyasını yerinə yetirməyə imkan verir. German dillərində vurğu bir qayda olaraq söz kökünə düşür. Ancaq bu dillərdə

vurğunun sərbəstliyini göstərən hallar da vardır. Bunlardan fərqli olaraq rus dilində vurğu sərbəstdir. Deməli, söz öz formasını dəyişəndə, vurğu da yerini dəyişə bilər. Məs.: rus d. /пук 'a/ → /п 'уки/ və s.

3) Fəaliyyət dairəsinə görə vurğunun dörd növünü fərqləndirirlər: söz vurğusu, heca vurğusu, sintaqm vurğusu və cümlə vurğusu. Heca vurğusu tonun hərəkətinə görə aşağıdakı kimi müəyənləşdirilir: akut |↑|, enən|↓|, düz |→|, qalxıb-enən (sirkumfleks) |↗↘|, enən-qalxan |↘↗| və düz-qalxan-düz |→↗↘|. Söz vurğusu bir hecanın digəri fonunda fərqlənməsi deməkdir. Sintaqm və cümlə vurğusu isə müvafiq olaraq bir sözün digərlərindən fərqlənməsi deməkdir.

4) Növünə görə dörd: qüvvətli, əsas, köməkçi, zəif vurğu fərqləndirilir.

Məs.: alm. d. / ' ' Haupt 'bahn,höfe/.

5) Ekspressiv və informativ əhəmiyyətinə görə emfatik və kontrastiv vurğu fərqləndirilir. Məs.: /O, gözəl oğlandır//. / "O, (bu yox) gözəl oğlandır//.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 194-205; R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. «Mélanges de linguistique et de Phonologie». Paris, 1937.

2. Əcnəbi şəxsin tələffüzündəki xüsusiyyət. - Aksentin mahiyyəti belədir ki, müəyyən dilin səsləri, vurğusu və intonasiyası başqa dildəki əlamətlərlə əvəz olunur. Şəxs yad və ya tamamilə mənimsəmədiyi dildə danışarkən öz ana dilinin xüsusiyyətlərini saxlayır. Məs.: Bəziləri rusca danışarkən sözü vurğusuz tələffüz edirlər və ya azərbaycanlılar almanca danışanda saitlərin uzunluğunu gözləmlirlər. Deməli, aksent bir dildə (yad dildə) danışarkən başqa dilin (ana dilinin) fonetik normalarından yayınmasına deyilir. Aksentlə danışma. Yad aksent və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АКЦЕНТИРОВАНИЕ (АКЦЕНТУАЦИЯ) - alm. Akzentuierung (f), ing. accentuation /əksentjʊ 'eɪf(ə)n/, fr. accentuation, azərb. aksentləşdirmə, vurğu ilə tələffüz etmə. - Sözdə və ifadədə müəyyən elementin vurğu ilə nəzərə çarpdırılması. Vurğu dildə sözü tanıma vasitəsidir. Məs.: Azərb. d. / "Kim deyir ey bunu - "Mən!//.

Bax: Акцент ←.

АКЦЕНТНЫЙ - alm. akzentuell, ing. accent /ə'ksent/'æksənt/, accentual /ək 'sentjʊəl/, fr. accentué,-e, accentuel,-le, azərb. vurğulu. - Vurğuya aid olan, vurğu ilə deyilən. Məs.: /bala/ sözündə ikinci /la/ vurğuludur. Vurğulu heca dilin fonoloji sisteminə vurğusuz hecaya qarşı qoyulur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 255-265.

АКЦЕНТИРОВАТЬ - alm. akzentuieren, betonen, ing. accent /ə'ksent/, accentuate /ək 'sentjʊeɪt/, fr. accentuer, azərb. vurğu ilə tələffüz etmək. -

Məs.: Azərb. d. /Kitabı mağ"azadan aldım//; /Mağazadan kit"ab aldım// və s.

R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. «Mélanges de linguistique et de Phonologie». Paris, 1937.

АКЦЕНТОЛОГИЯ - alm. Akzentlehre (f), Akzentologie (f), ing. accentology /æk 'sentələdʒi/, fr. accentologie, azərb. aksentologiya, vurğular sistemi haqqında elm. - Dilçilikdə vurğunun mahiyyətini, funksiyasını, xüsusiyyətlərini və təzahür formalarını öyrənən elm sahəsinə deyirlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 12.

АЛАЛИЯ - alm. Alalie (f), ing. alalia /ə 'leɪliə,-eɪ/, fr. alalie, azərb. alaliya. - Afaziya və anartriyanın qəbul olunmuş ümumi adı. Nitq pozuntusu.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər" s. 39.

АЛБАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Albanisch (n), ing. Albanian language /æl 'beɪniən 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue albanaise, l'albanais, azərb. alban dili. - Hind-Avropa dilləri ailəsinə aiddir. Yuqoslaviya, Kosovo, İtaliya və Yunanistan ərazisində yayılmışdır. Təqribən 400 minə qədər daşıyıcısı vardır. Alban dili iki əsas dialektə bölünür: cənub (tosk) və şimal (qek). Alban dilinin fonoloji sistemi 7 sait və 29 samit fonemdən ibarətdir. Qrammatik quruluşuna görə sintetik-flektiv dillərə aiddir. Sintaktik baxımdan sərbəst söz sırası üstünlük təşkil edir.

E.Sepir. Language. London, 1970, s. 233; S.Potter. Language in the Modern World. London, 1975, s. 94; A.M.Селищев. Славянское население в Албании. София, 1931; A.B.Десницкая. Албанский язык, его диалекты. Л., 1968.

АЛГОНКИНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Algonkin-Sprachen (Pl.), ing. Algonquian-languages /æl 'gɒŋkən 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues algonquiennes, algonkin, azərb. alqonkin dilləri. - Şimali Amerikada, Kanadada və ABŞ-da danışılır və hind dilləri ailəsinə daxildir. Bu dillərdə 160 minə yaxın əhali danışır. Üç əsas qrupa bölünür: a) mərkəzi (kri, montane-naskapi, menomini, foks, şauni, peoria; b) şərq (abnaki, moqikan, narraqanset və c) və qərbi (blekfut, çeyen, arapaxo və s.). Qeyd edək ki, L.Blumfeld (1887-1949) mərkəzi alqonkin dilini ayrıca tədqiq etmişdir.

S.Potter. Göstərilən əsər. s. 17, 117; C.C.Uhlenbeck. A Sonsise Blackfoot Grammar. Amsterdam, 1938; Ch.F.Hockett, Potawatomi: I-IV, IJAL, 1948, v. 14.

АЛГОРИТМ - alm. Algorithmus (m), ing. algorithm /'ælgərɪð(ə)m/, fr. algorithme, azərb. alqoritm. - Hər hansı bir informasiya sisteminin kodlaşması və ötürülməsi üçün dəqiq qaydalar məcmusu. Bu qaydalardan maşınla tərcümə zamanı geniş istifadə olunur.

Qaydalardan girişdə avtomatik analiz, çıxışda isə avtomatik sintez kimi istifadə olunur. Alqoritm termini tam təsadüf nəticəsində yaranıb. X əsrdə yaşayıb-yaratmış ərəb alimi Əl-Xorezmın adından götürülən bu söz orta əsrlərdə latınca traktatların birində hesablama vahidi kimi *Algorithmi* şəklində işlənib.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 57-58.

АЛЕКСАНДРИЙСКАЯ ШКОЛА - alm. Aleksandrier Schule (f), ing. Alexandrian schooll /'æliŋ 'zændriən/ /'æliŋ 'zændriəns sku:l/, fr. école alexandrine, azərb. İskəndəriyyə məktəbi. – B.e.ə. III əsrin əvvəllərində Misirin (Eqipt) paytaxtı İskəndəriyyə şəhərində təşəkkül tapmış dil tədqiqatının ənənələri geniş yayılmağa başladı. Əsas çiçəklənmə dövrləri b.e.ə. II-ci və eramızın II-ci əsrini əhatə edir. 640-cı ildə İskəndəriyyənin ərəblər tərəfindən işğal olunması məktəbin süqutuna səbəb oldu. Əsas nümayəndəsi Aristarx (217-145) və onun yetirmələri olub. İskəndəriyyə məktəbinin ənənələrində filologiya və qrammatika mühüm elm sahəsi kimi təşəkkül tapmışdı. İskəndəriyyə məktəbi qrammatikanı digər dilçilik sahələrindən ayıraraq onu müxtəlif hissələrə - fonetika, morfologiya, sintaksis, habelə sonralar qrammatikaya daxil edilməyən leksikologiya, üslubiyyat, tekstologiya və paleoqrafiyaya bölürdü. İskəndəriyyə məktəbi dilin quruluşunun bütün səviyyələrini tədqiq edirdi. O, akustik və artikulyator əlamətlərinə görə dil səslərini: sait, samit və yarımşaitlərə ayırırdı. İskəndəriyyə məktəbində söz «üzvlənə bilən», müəyyən mənaya və formaya malik «əlaqəli nitqin ən kiçik hissəsi» kimi götürülürdü. İskəndəriyyə filoloqları 8 nitq hissəsi ayırırdılar: isim, fel, feli sifət, üzv, əvəzlilik, sözünü, zərf və bağlayıcı.

Античная теория языка и стиля. М.,-Л., 1936; Т.А.Амирова, Б.А.Ольховский, Ю.В.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1975.

АЛЕКСИЯ - alm. Alexie (f), ing. alexia /ə'leksɪə/, fr. alexie, azərb. aleksiya. – (Eskimo) - Psixi-fizioloji proseslərin pozulması ilə əlaqədar hərfləri və hərf birləşmələrini seçə bilməmək, onları birləşdirib oxuya bilməməkdən yaranan sapınma.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s.39.

АЛЕУТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Aleutisch (n), ing. Aleut language /ə'ljʊ:t; 'ɑlju:t 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue aléoutienne, azərb. aleut dili. – Eskimos-aleut dillərindən biridir. Amerikanın Aleut yarımadalarında və Bering boğazında yayılmışdır. Bu dildə 750 mindən artıq əhali danışır. 3 əsas dialektə bölünür: unalaş (şərqi), aktin və attov (qərbi).

И.Вениаминов. Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка. СПб, 1846; В.И.Иохельсон. Унанганский язык. В сб.: Языки и письменности народов севера. Ч. 3., М.-Л., 1934.

АЛЛЕГОРИЯ - alm. Allegorie (f), ing. allegory /'æliɡəri/ /'aliɡ(ə)ri/, fr. allégorie, azərb. alleqoriya. - 1. Bir mücərrəd məfhumun konkret

obrazlarda ifadəsi; 2. Geniş mənada obrazlar, rəmzlərdən ibarət məcaz. Məs.: nağıllarda və təmsillərdə «canavar yırtıcı, dovşan qorxaq» kimi götürülür.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 12.

АЛЛЕГРО - alm. allegro, ing. allegro (al-legro) /ə'leɪɡrʊ,- 'leg/, quick tempo /kwɪk 'tempəʊ/, fr. allégre, allegro, azərb. sürətli nitq. - Tələffüz zamanı sözlərin qısaldılması, adi danışığa xas qısaltmalar. Məs.: Azərb. d. /Mən, indi gəlirəm// əvəzinə /gə:rəm/; alm. d. /guten Tag// əvəzinə /n' Tag// və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28.

АЛЛИТЕРАЦИЯ - alm. Alliteration (f), Anreim (m), ing. alliteration /ə,lɪtə'reɪʃ(ə)n/, fr. allitération, azərb. alliterasiya (eyni səs və ya hecaların təkrarından ibarət şə). - Sözlərin əvvəlindəki, yaxud ortasındakı samitlərin, ya da fonem birləşmələrinin eyni və ya yaxın olması. Alliterasiyanın aşağıdakı növləri vardır: 1) Misralararası (sətirarası) və ya bənd, beyt alliterasiyası (xarici alliterasiya); əsasən qonşu misraların sözləri eyni səslə başlanır. Məs.: Azərb. d. «Ağ göyərçin ağ qanadın açarsan, Dam-divardan bir qovzanıb uçarsan». M.Şəhriyar. «Aman ayrılıq», Bakı, 1981, s.43; 2) Sözarası və ya misra alliterasiyası (daxili alliterasiya): ardıcıl gələn sözlərdə eyni səslərin təkrarı şəklində olur. Məs.: Azərb. d. /Su sənəyi suda sınar/.

Azərbaycan dilində alliterasiya üslubi və poetik vasitə olmaqdan əlavə, həm də leksik-morfoloji vasitədir. Külli miqdarda sözlərin komponentləri, adətən, alliterasiya prinsipi üzrə düzülür. Məs.: Azərb. d. /boy-buxun, /qaş-qabaq/, /dil-dodaq/, /səs-səmir/ və s; alm. d. /Wind und Wetter/, /Kind und Kegel/ və s.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 14; R.Conrad. Göstərilən əsər.

АЛЛИТЕРИРУЮЩИЙ - Вах: Аллитерация ←.

АЛЛОЛОГ - alm. Allologe (m), ing. allolog /'aləʊlɔɡ/, fr. allologne, azərb. alloloq – 1) Sözü variantı; 2) Elliptik birləşmələrdə sözü sıfır variantı, atılmış sözlər. Məs.: /Salam!/ (salaməleykim əvəzinə).

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 40.

АЛЛО - alm. Allo-, ing. allo - /'aləʊ/, fr. allô-, azərb. allo-. – Amerikan dilçiliyində emik səviyyənin (yəni fonemin, morfemin, leksemin, sememin, qrafemin və s.) vahidinin danışqda, danışq aktında konkret təzahürü, variant şəklində çıxış etməsini birləşdirən ön şəkilçi. Məs.: allofon, allomorf, alloleksem və.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28-29.

АЛЛОГРАФ(А) - alm. Allograph (m), ing. allograph /'aləɡrɑ:f/, fr. allographe, allographème, azərb. alloqraf. – Deskriptiv dilçilikdə qrafemin konkret təzahürü, növü. Məs.: ing. d. „h“ qrafemi „th, sh“ birləşmə-

lərində alloqraf və ya alm. d. «a», «aa» və «ah» alloqraflar kimi /a:/ foneminin yazıda verilməsinin işarələridir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28.

АЛЛОЛЕКС - alm. Allolex (n), ing. allolex /'aləʊleks/, fr. allolexeme, azərb. alloleks. – Leksemin konkret (yazılı və şifahi) danışq aktında götürülmüş müəyyən bir variantı, növü; qlossu, üzvü olan söz. Məs.: Azərb. d. «Candan ciyəri, qardaşı qardaşdan ayırmış». Burada /qardaşı/ və /qardaşdan/ sözləri /qardaş/ lekseminin alloleksemləridir.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003. s. 202, 208, 277.

АЛЛОМОРФ(А) - alm. Allomorph (n), ing. allomorph /'aləmə:f/, fr. allomorphie, azərb. allomorf, allomorfem – Deskriptiv dilçilikdə morfem konkret şəkildə təzahürü, variantı. Dil sisteminin mücərrəd vahidi olan morfemin danışq aktında konkret mövqedə işlənməsi. Morfemlər dildə variantlar - allomorflar şəklində çıxış edirlər. Məs.: Azərb. d. /lar/lər/ cəm formasının allomorfemləridir. Alm. d. /Rad/ - /Räder/ eyni morfemin allomorflarıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003. s. 277.

АЛЛОГИЗМ - alm. Allogismus (m), ing. allogizm /,alə(ʊ)dʒizm/, fr. allogisme, azərb. allogizm. – 1) Məntiqə zidd olan, qeyri-məntiqi ifadə, söz. 2) Komizm, gülüş doğurmaq məqsədilə danışqda məntiqi əlaqələrin pozulması, mənaca uyğun olmayan, əlaqələnməyən sözlərin dalbadal işlənməsi. Məs.: Azərb. d. /Görəsən bu səma nə vaxt tikiləcək//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 15.

АЛЛОНИМ - alm. Allonym (n), ing. allonym /ə'lonim/, fr. allonyme, azərb. allonim. – 1) Müəyyən şəxsin, coğrafi obyektin və s. bir neçə variantda adlandırılması. Məs.: /Volqa-İtil çayı; /Tanrı Dağı/, /Ağrı Dağı/. 2) Xüsusi mənada «yad, özgə ad» deməkdir. Özünün deyil, başqasının ad və soyadı ilə əsər çap edənləri bildirmək üçün də işlədilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 15.

АЛЛОСЕМА - alm. Allosem (n), ing. alloseme /ə'losim/, fr. allosème, azərb. allosem. – Deskriptiv dilçilikdə ən kiçik məna elementinin – sememin konkret şəkildə təzahürü, variantı, növü. Məs.: Azərb. d. «kişi adam» «alçaq adam» birləşmələrindəki /adam/ sememi iki allosemə çıxış edib.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 28-29.

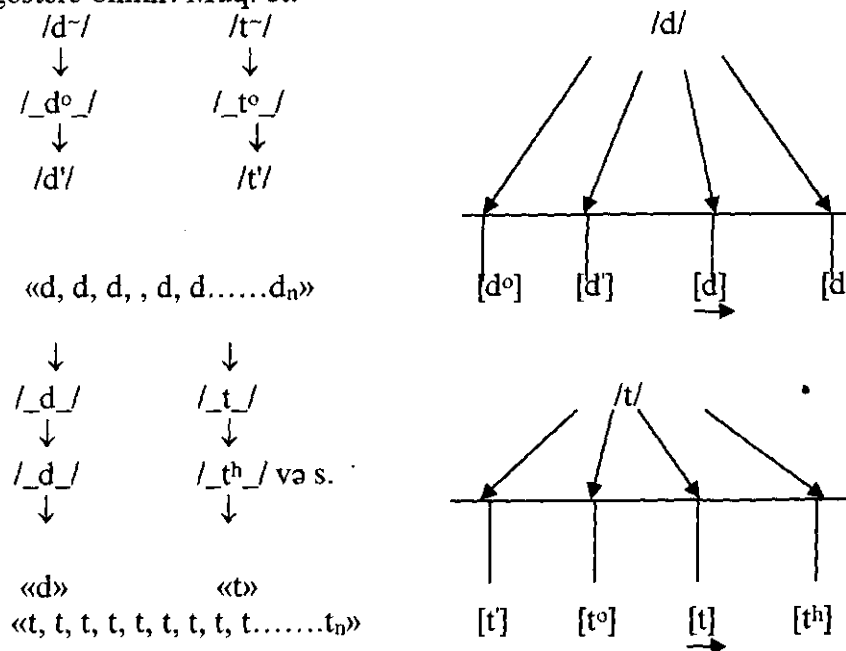
АЛЛОФОН - alm. Allophon (n), ing. allophone /'aləfəʊn/, fr. allophone, azərb. allofon. – Deskriptiv dilçilikdə fonemin konkret şəkildə təzahürü, fonemin variantı. Məs.: Azərb. d. /ə/, /lə/, /də/, /nədən/ vahidlərində bütün saitlər /ə/ foneminin allofonlarıdır. Allofonlar akustik-artikulyator baxımdan oxşar olmaqla bərabər bir-birini istisna edən mövqələrdə çıxış edirlər. Məs.: Azərb. d. [tʰ] (təpik), [tʰ] (tüstü), [tʰ]

(tir) və [[t]t] (tar) (nəfəsli, dodoqlanan, yumşaq, qalınlaşma) variantları bir-birinə akustik və artikulyator baxımda yaxın olmaqla onlardan heç biri digərinin yerində gələ bilməz. →

Hər bir fonem öz variantlarında, variantlar isə səslərdə təzahür edir. Fonemdən varianta və variantdan fonemə yol dolayısı ilə deyil birbaşadır. Məs.:

Fonem	/d/	/t/
Variantlar	[dʰ], [dʰ], [d], [dʰ] [tʰ], [tʰ], [t], [tʰ]	
və ya		
Allofonlar:	[dʰüz], [dʰiz], [daz], [ad] [tʰül], [tʰir], [tar], [atʰ] və s.	
Səslər:	«d,d,d», «d,d,d», «d,d,d», «d,d,d» «t,t,t», «t,t,t», «t,t,t», «t,t,t» və s.	

Lakin bu münasibətləri fonem, sonra variant və, nəhayət, səs kimi şaquli vəziyyətdə versək, onda fonem variant və səslərə münasibətini bir-birindən asılılıq üzrə düzmüş oluruq ki, bu da fonemin əsas mahiyyətini açıb göstərə bilmir. Müq. et:

Bu sxemdən belə çıxır ki, variantlar bir-birindən asılıdır. Məsələn bu şəkildə qoyanlar fonemi məna fərqləndirən, variantları isə bu funksiyadan məhrum olan dəyərlər kimi verməyə çalışırlar.

Halbuki variantlar bərabərhüquqlu olmaqla, hər biri birbaşa konkret səslərdə təmsil olunur. Fonem nəzəriyyəsində dialektik vahəd prinsipi o deməkdir ki, hər bir səs müəyyən variant, variant isə müəyyən fonem deməkdir. Başqa sözlə, hər bir fonem öz bərabərhüquqlu variantlarında (allofonlarda), onların fiziki varlığı olan səslərdə təzahür edir. Bütün dil daşıyıcılarını, dialektləri, situativ məqamları nəzərə alsaq,

səslər saysız-hesabsızdır, n-qədərdir. Amma variantlar xeyli məhduddur, onların sayı mövqə, kombinasiya və supersegment vahidlərin təsiri ilə məhdudlaşır. Səs və variantın təmsilçisi olan fonemlər isə bir neçə onluqdan ibarətdir. Məs.: Azərb. d. onların sayı 33, rus d. 39, alm. d. 40, ing. d. 42-dir.

Göründüyü kimi, dil sistemi səviyyəsində fonemlər, norma səviyyəsində həmin fonemlər öz variantları və bunlar da danışq səviyyəsində cüzi olsa da akustik və artikulyator baxımdan fərqlənən səslərlə qarşılaşmalarda iştirak edirlər. Məs.:

S i n t a q m a t i k

p /t/ // /d/ // /z/ // /s/ və s.

a /d/ // /t/ // /s/ // /z/ və s.

r /s/ // /z/ // /t/ // /d/ və s.

a

d /z/ // /s/ // /d/ // /t/ və s.

i /a/ // /e/ // /o/ // /u/ və s.

q

m

a

t

i

k

Paradiqmatik planda bir-birinin yerində gələ bilən vahidlər fərqləndirmə funksiyasını aydınca yerinə yetirə bilirlər.

Məs.: məclis iştirakçılarından biri aparıcıya müraciətlə deyə bilər:

/bir yaxşı dostum var/ istəsəniz təqdim edə bilərəm// və ya

/bir yaxşı tostum var/ istəsəniz təqdim edə bilərəm//.

Göründüyü kimi, bu iki cümlənin fərqlənməsi /d/ və /t/ fonemlərinə əsaslanır. Əslində bu fərq cingiltilik/karlıq fərqləndirici (distinktiv) əlamətinə əsaslanır. Amma etiraf etməliyik ki, bu iki cümlənin eyni məclisdə eyni adamın dilində səslənməsi az inandırıcıdır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 153-160.

АЛЛОФОНИЧЕСКИЙ - alm. allophonisch, ing. allophonic /alə'fɔnik/, fr. allophonique, azərb. allofonik. - Digər fonemlərlə müstəqil variant münasibətlərinə girə bilməyən, mövqə ilə şərtlənən variantlara xas olan.

Бах: Аллофонема ←.

АЛЛОФРАЗА - alm. Allophrase (f), ing. allophrase /'æləfreiz/, fr. allophrase, azərb. allofrazə. - Söz birləşməsinin, frazeoloji birləşmənin variant növü, müxtəlif növləri. Məs.: Azərb. d. /Həyat vəsiqəsi/ - /həyata vəsiqə/; /Ürəyi ağzına gəlmək/ - /ödü ağzına gəlmək/, /Ürəyi getmək/ - /ürəyi keçmək/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 41.

АЛЛО-ЭМИЧЕСКИЙ - alm. allo-emisch, ing. allo-emik /'æləv'ɪ:mik/, fr. allô-émique, azərb. allo-emik. - Linqvistik invariant və em

səviyyə məfhumuna və onun real danışqdakı növlərinə, təzahür xüsusiyyətlərinə (alloform) əsaslanan. Allo-emik terminologiya - Dili bütün yaruslarında (səviyyələrində) təsvir edərkən istifadə olunan terminlərdə emlər (fonem, morfem, leksem, semem və s.) ilə alloların (allofon, allomorf, alloleks, allosem və s.) müntəzəm müqayisəli qarşılaşdırılması. Məs.: ing. d. /taken/ və /removed/ sözlərində /ən/ və /d/ keçmiş zaman partisipin (part partisiple) morfeminin allomorflarıdır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 14.

АЛФАВИТ - alm. Alphabet (n), ing. alphabet /'ælfəbet/əlfəbɪt/, fr. alphabet, azərb. əlifba. - Hər hansı bir dil üçün müəyyən bir ardıcılıqla düzülmüş qrafik işarələr toplusu. Dünya dillərinin fonetik quruluşunu və fonoloji sistemini təşkil etmək üçün fonetik transkripsiyadan istifadə olunan işarələr sistemini Beynəlxalq Fonetika Əlifbası adlandırırlar.

Bu əlifbadan dünyanın 30 dilinin, o cümlədən də Türkiyə türkcəsinin təsvirində istifadə olunmuşdur. Qeyd edək ki, görməyənlər üçün Brayl əlifbası da bu fonetika əlifbası əsasında tərtib edilərək çap edilib.

Бах: F.Veysəlli. Структур дилçилийн əsasları. Bakı, 2005, s.329-330; Handbook of the International Phonetik Association. A Guide to the use of the International Phonetik Alphabet. Cambridge, 1999, s. 204; F.Veysəlli. Структур дилçилийн əsasları. Bakı, 2005.

АЛФАВИТНЫЙ ПОРЯДОК - alm. alphabetische Reihenfolge (f), ing. alphabetical order /'ælfə'betɪk(ə)l 'ɔ:də/ alphabetically /'ælfə'betɪk(ə)l/, fr. ordre alphabétique, azərb. əlifba sırası. - Lügətdə sözlərin əlifba sırası ilə düzülməsi.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, 2005.

АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО - alm. Buchstabenschrift (f), ing. alphabetical letter /'ælfə'betɪk(ə)l 'letə/, phonetic writing /fəv'netik 'rɑɪtɪŋ/, fr. écriture alphabétique, azərb. əlifba yazısı. - Qrafik işarəsi ayrıca bir fonemi işarə edən yazı növü. Məs.: latın qrafikasına əsaslanan yazı. Bu gün Azərbaycan əlifbasında lazımsız və yeri səhv salınmış işarələr çoxdur. Öncə deməliyik ki, «ə» işarəsinə ehtiyac yox idi, çünki simmetrik olaraq «o» - «ö», «u» - «ü» idisə, «a» - «ä» olmalıydı. Fikrimizcə, əlifbada «y» - ya ehtiyac yox idi, bunu «j» işarəsilə vermək daha düzgün olardı. Digər tərəfdən, «q» tam artıq bir işarədir. Biz hələ «g» və «ğ» -nı demirik: «k» - «k'», «g» - «ğ» olmalıydı. Belə olduqda bir tərəfdən daxili simmetriya saxlanılmış olardı, digər tərəfdən də üç (˘, ˇ, -) işarənin köməyi ilə əlifbamızda qənaət prinsipinə əməl edilərdi:

Saitlərdə

Samitlərdə

«a»-/a/ → «ä»-/ə/

«k»-/k/ → «k'» - /k'/, «s»-/s/ → «ş» - /ʃ/

«o»-/o/ → «ö» - /ø/

«g»-/g/ → «ğ» - /ɣ/, «c»-/dz/ → /ç/ - /tʃ/

«u»-/u/ → «ü»-/ü/

«j»-/j/ → «j'» - /ʒ/

Lakin yuxarıda deyildiyi kimi, əlifbamız qəbul olunanda bəzi vəzifəli, nüfuzlu, lakin əlifba məsələlərində naşı adamların təkidli və təsiri ilə indiki calağ əlifba meydana gəldi. Güman edirik ki, gec-tez bu prinsip qalib gələcək və əlifbamız yeni dəyişikliklərdən sonra təmiz və dolğun bir yazı sistemi şəklini alacaqdır.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 81.

АЛЬВЕОЛО-ПАЛАТАЛЬНЫЙ - alm. alveolar-palatale Laut (m), ing. alveolo-palatal /æl'vələʊ 'pələtəl/, alveo-palatal /alvı'əvləʊ 'pələtəl/, fr. alvéole-palatale, azərb. yuvaq-damaq. - Tələffüz zamanı dil ucunun alt diş yuvaqlarına, dilin orta hissəsinin isə sərt damağa doğru yaxınlaşması ilə yaranan səslər. Məs.: /f/, /s/ və s. Bu cür izah qüsurlu sayılır, çünki təsnifatın əsasında həm fəal, həm də qeyri-fəal tələffüz üzvü durur.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980; F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003.

АЛЬВЕОЛЯРНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. alveolare Konsonanten (Pl.), ing. alveolar consonants /'ælvələ 'kɒnsənəntz/, fr. consonnes alvéolaires, azərb. yuvaq samitləri. - Dil ucunun yuxarıdan ön dişlərin arxasına sıxılması ilə əmələ gələn samitlər. Məs.: Azərb. d. /d/, /s/, /z/, /l/, /n/. Bu da həmin səbəbdən qüsurlu təsnifat sayılır. Bunlara sadəcə dilönü samitlər deyirlər.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 128.

АЛТАЙСКИЙ - alm. Altaisch (n), ing. Altai /æl'te(ɪ)ai/, Altaic /æl'teɪk/, altain /æl'teɪn/, fr. de l'Altai, altaïque, azərb. Altay. - Mərkəzi və şimali Asiyada 250 milyon adamın danışdıqları 60-a qədər dilin ümumi adı. Bunlar üç yerə bölünür: türk, monqol və tunqus dilləri. Koreya, Yapon, həmçinin Ural dillərinin buraya daxil edilməsi mübahisəlidir. İlk dəfə bu dillərin bölgüsünə 1730-cu illərdə cəhd edilib. Əsas əlamətləri bunlardır: sadə fonem sistemi, sadə heca strukturu, sait ahəngi, morfoloji iltisəqilik, şəkilçilərin çoxluğu, zəngin hal sistemi, mübtəda xəbər uzlaşması, söz sırası «mübtəda+tamamlıq+xəbər» və s. N.Poppe. Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Wiesbaden, 1960.

АЛЬТЕРНАНТ - alm. Alternant (m), ing. alternant /ɔ:l'tə:nənt/ /æl'tə:nənt/, fr. alternant, azərb. alternant. - Variantın eyni bir emik vahid çərçivəsində başqa variantlarla əvəzlənməsi. Məs.: alm. d. [k'] → (Kiel), [k°] (Kühl), [k] (Kahl) və s. Fonetik əhatədən asılı olaraq morfe-

min allomorfik dəyişməsi. Məs.: ing. d. isimlərin cəm şəkilçiləri (/s/ /kæps/, /z/ /kæbz/, /ɪz/ /brʌʃɪz/) və s. İlk dəfə olaraq alternasiya nəzəriyyəsini dilçiliyə İ.A.Boduen de Kurtene gətirmişdir. O, 1894-cü ildə polyak dilində yazıb çap etdirdiyi əsərində alternasiya nəzəriyyəsini

işləyib hazırlayır. Bu əsər 1895-ci ildə alman dilində «Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen» adı altında Braunşvayda çapdan çıxır. Yalnız 1963-cü ildə bu əsər rus dilinə tərcümə edilərək «Избранные труды по общему языкознанию» kitabında çap olunur.

«... fonetik alternatlar və ya alternasiyada iştirak edən o fonemlərdir və ya səslərdir ki, onlar müxtəlif cür tələffüz olunsalar da, eyni tarixi kökə aid edilə bilərlər, yəni tarixən onlar eyni bir fonemdən əmələ gəlirlər» (s.274).

Daha sonra İ.A.Boduen de Kurtene səbəb baxımından alternasiyanı belə təsnif edir:

1) Hazırda antropofonik səbəbin mümkünlüyünü müəyyən etmək baxımından;

a) neofonetik; bu zaman diverqentlər yaranır, prosesi isə diverqensiya adlandırmaq olar;

b) paleofonetik, bunları qeyri-diverqentlər adlandırırlar, proses isə qeyri-diverqensiya adlanır;

2) Psixi səbəbini göstərmək baxımından: a) psixofonetik; b) qeyri-psixofonetik alternantlar;

3) Ənənəvi və ya sosial səbəbini göstərmək imkanı baxımından;

4) Bir dildə və ya başqa dildə səbəbi olması baxımından: a) birdilli; b) yaddilli;

5) Fərdi və sosial səbəb arasında müxtəliflik baxımından;

6) Sadəlik və mürəkkəbliik baxımından.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные работы по общему языкознанию. М., 1963, т. 1, с. 276-284.

АЛЬТЕРНАНТ ФОНЕМЫ - Вах: Альтернант ←.

АЛЬТЕРНАТИВНОЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. alternativer Fragesatz (m), ing. alternative interrogative sentence

/ɔ:l'tə:nətiv in'terəgeitiv sentəns/, fr. proposition interrogative alternative, azərb. alternativ sual cümləsi. - Alternativ sual ifadə edən cümlə. Alternativ sualda danışan müsahibinə bir deyil, iki və daha çox sual təqdim etmiş olur. Dinləyən bu suallara cavab almaq üçün danışanı maraqlandıran sözlərdən və ya cümlələrdən birini, ya sual cümləsinin bir hissəsini seçərək cavab verir. Məs.: Azərb. d. *İ... Bunları mən demişəm, ya deməmişəm?, İDüz deyirəm, yoxsa yalan deyirəm?, İSən onu gördün, görmədin?, İYeməlidir, geyməli? və s.*

C.Axundov. Azərbaycan dilində sual cümlələri (eksperimental-fonetik tədqiq). Bakı, 1998, s. 78.

АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ВОПРОС - Вах: Альтернативное вопросительное предложение ←.

АЛЬТЕРНАЦИЯ - alm. Lautwechsel (m), ing. alternation /ɔ:l'tə'neɪf(ə)n/, gradation /grə'deɪfən/, fr. alternance, azərb.

əvəzlənmə. - Fonetik əhatə ilə müəyyən olunan fonomorfoloji əvəzlənmə. Məs.: ing. d. /fi:l/ /fi: l'ɪŋ/. Birincidə qalın [l], ikincidə isə yumşaq [l'] tələffüz olunur.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 30.

АЛЬФА ОТРИЦАНИЯ - alm. Alphanegation (f), ing. alpha negative /'ælfə 'negətɪv/, negation /neg'eɪʃən/, fr. alpha négation, azərb. inkarlıq bildirən alfa. - Yunan dilində mənşəcə hind-Avropa dillərinə aid olan inkarlıq bildirən önlük. Yazıda «a» ilə işarə olunduğuna görə belə adlandırılır. Məs.: alm. d. /grammatisch – agrammatisch/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АЛЬФА-ФОНЕТИКА - alm. Alpha-Phonetik (f), ing. alfa(α)-phonetics /'ælfə(α) fəʊ 'netɪks/, fr. alpha phonétique, azərb. alfa-fonetika. - Fonetikanın danışq üzlərinin funksiyasını nəzərə almaqla səslərin tələffüzündə real ardıcılığı araşdıran xüsusi bölməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АЛЮТОРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Aljutorisch (n), ing. alyutori(an) language /ə 'lʊ:t(ə)rɪ(ə)n/ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue alyutorian, azərb. alütor dili. - Çukot-kamçatka dillərindən biridir. Əsasən Koryak muxtar vilayətində yayılmışdır. 2000 mindən bir qədər artıq daşıyıcısı vardır. Alütoran, palan və karaqın dialektlərinə bölünür.

A.Н.Жукова. Язык паланских коряков. Л., 1980.

АМАЛЬГАМИРОВАНИЕ - alm. Amalgamierung (f), ing. amalgamation /ə,mælgə' meɪf(ə)n/, amalgamating /ə 'mælgəmeɪtɪŋ/, fr. amalgamation, azərb. birləşmə, qovuşma. - 1) Birləşmə, qovuşma. Məs.: alm. d. /zu+der/= /zur/; 2) Sözdüzəltmədə yanaşma nəticəsində yaranan yeni söz. Məs.: alm. d. /Hand+Buch/ = /Handbuch/ (dərslik) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 74.

АМБИВАЛЕНТНЫЙ - alm. ambivalent, ing. ambivalent /æm 'bɪvələnt/, fr. ambivalent, azərb. ambivalent. - 1) Bu dar mənada qrammatik cəhətdən həm kişi, həm qadın cinsini bildirən isimlər qrupuna aiddir. Bəzən buna çoxcinslilik (substantiva communia) deyirlər. Məs.: rus d. /сирота/ həm kişini, həm də qadını bildirir. Müq. et. /крыглый/-ая сирота/; 2) Geniş mənada bir-birinə zidd mənaları özündə cəmləşdirən sözləri bildirir. Məs.: fr. d. /hôte/ - «qonaq» və «sahib»; rus d. «занять» (tutmaq) - «занять» (borc götürmək) və s. Bəzən də müxtəlif cinsli şəxsləri bildirmək olur. Məs.: alm. d. /der/die Waise/ (yetim) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМБИГВИТНОСТЬ - alm. Ambiguität (f), (köhnəlmiş Amphibolie) (f), ing. ambiguity /ambi 'gju:ti/, fr. ambiguïté, azərb. ambigvitlik. - Məndə müxtəlif dil səviyyələrində söyləmlərin çoxmənalılığı. Məs.: alm. d. /Er fährt mit dem Zug nach Bonn// cümləsi iki cür açıla bilər: 1) /O, Bonna gedir//; 2) /O, Bonna gedən qatarla gedir, ancaq yolda düşərək//.

Ambigvitlik səriştəli dil daşıyıcısı və qrammatik təhlillə açıla bilər. Məs.: generativ sintaksis modelində çoxmənalı üst qat strukturlarına müxtəlif semantik şərhlər vermək olar. Səviyyəsindən asılı olaraq leksik və sintaktik ambigvitlik ola bilər. Leksik səviyyədə polisemiya → və homonimiya → buna misal ola bilər. Məs.: alm. d. /Absatz/ (ayaqqabının dabarı) və (satış) mənalarında işləyə bilər. Sintaktik və ya struktur səviyyədə (buna polisintaksislik və ya konstruksiya homonimiya da deyirlər. Məs.: alm. d. /Die Wahl des Vorsitzenden fand Zustimmung// /sədrimin seçkisi razılıqla qarşılandı//, cümləsində ikimənalılıq var: /sədrin seçimi/ (nəyi, kimi) və /sədrin özünün seçilməsi/. Bu zaman kontekst, intonasiya və danışq məqamı mühüm rol oynayır.

N.Fries. Ambiguität und Vagheit. Einführung und kommentierte Bibliographie. Tübingen, 1980.

АМБИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. ambisyllabischer Konsonant (m), ing. ambisyllabic consonant /am 'bɪsɪ 'læbɪk 'kɒnsənənt/, fr. consonne ambisyllabique, azərb. ambisillabik samit. - Ekskursiya (1-ci faza) fazasına görə ilkin hecaya, rekursiya fazasına görə isə sonrakı hecaya mənsub olan (iki heca arasında paylanan), iki hecaya aid olan samit. Məs.: alm. d. />an:ne:mən/; rus d. /ot: 'togo/ və s. Bu sözlərdə heca sərhədi samitlərin ortasından keçir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМЕРИКАНИЗМ (СЛОВО, СЛОВСОЧЕТАНИЕ ИЛИ ОБОРОТ РЕЧИ) - alm. Amerikanismus (m), ing. Americanism /ə'merɪkənɪzəm/, fr. américanisme, azərb. amerikanizm. - 1) İngilis dilinin amerikan variantına xas olan söz, söz birləşmələri və ifadələr. Həm tələffüz, həm də leksikonda Britaniya ingiliscəsindən fərqli ifadələr. Məs.: N.Vebsterin (1758-1843) New International Dictionary (1961-ci ildə 3-cü nəşrdə çapdan çıxıb) /-our/ əvəzinə /-or/, /-er/ əvəzinə /-re/ yazdığı məsləhət görür. Müq. et /favor, honor, humor, labor, odor, valor/. Britaniya ingiliscəsində isə bunlar belədir: /favour, honour, humour, labour, odour, valour/; /calibre, center, fiber, meter/. Britaniya ingiliscəsində isə onlar belədir: /calibre, centre, fibre, metre/ və s. Amerikanlar / «for, door, farm və lord» sözlərində /r/ samitini novlu tələffüz edirlər, halbuki İngiltərədə bu samit titrək /r/ kimi deyilir. Amerikanlar «dance, fast, grass və path» sözlərində aşağı yüksəlişli ön sıra saiti /æ/, «dock, fog, hat və rod» sözlərində isə aşağı yüksəlişli arxa sıra saiti /ɑ/ tələffüz edirlər və s.;

2) Britaniya ingiliscəsində və başqa dillərdə işlənən amerikan variantının söz və ifadələri.

S.Potter. Our Language. Penguin Books, 1990, s. 157-169.

АМЕРИКАНИСТИКА - alm. Amerikanistik (f), ing. Americanistic /ə'merɪk(ə)nɪstɪk/, fr. les études américaines, azərb. amerikanistika. -

1) Amerikada ingilis dili və ədəbiyyatını öyrənən elm sahəsi; 2) Amerikada yaşayan hindilərin və eskimosların dilləri, ədəbiyyatları və mədəniyyətlərindən bəhs edən elm.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 32.

АМЕРИКАНСКИЙ СТРУКТУРАЛИЗМ – alm. amerikanischer Strukturalismus (m), ing. American strukturalism /ə'merikən 'strʌktʃərəlizəm/, fr. structuralisme américain (d'Amérique), azərb. amerikan strukturalizmi. – XX əsrin 20-ci illərindən sonra E.Sepir (1884-1942) və L.Blumfildin təsirilə yaranmış dilçilik cərəyanlarının ümumi adı. Ümumilikdə bu strukturalizmin üç xüsusi qolu fərqləndirilə bilər: 1) Blumfild biheyviorizmi; 2) Z.Hərrisin (1909-1992) distribusionalizmi; 3) N.Xomskinin generativ qrammatikası. Bütövlükdə amerikan strukturalizmi deskriptivizm kimi də dəyərləndirilir. Onun da meydana gəlməsi ölüb getməkdə olan hindi dillərinin öyrənilməsilə bağlı olmuşdur. Yalnız şifahi formada mövcud olan dillərin öyrənilməsini qarşısına məqsəd qoyan bu təsviri dilçilik səhra tədqiqatlarında xüsusi maraqlı idi. Nəzəri və metodiki cəhətdən ilkin olaraq a.s. davranış psixologiyasına əsaslanırdı. Təbiətşünaslığa söykənən bu istiqamət öz tədqiqat obyekti mahiyyətcə dərk olunan faktlara söykənir və heyvanlar üzərində aparılan eksperimentlərlə, müşahidələrlə insan davranışını şərh edirdi. Bu da mənanı dilxarici faktor kimi dilçilikdən kənara çıxartmaq demək idi. Fonologiya və qrammatika sırf formal kriteriyalara əsaslanan üzlənməyə və təsnifə (taksonomiya) üstünlük verirdi. Metodiki baxımdan a.s. empirik, induktiv, analitik üsulları əsas götürməklə təsvirdə dil elementlərinin fiziki əlamətlərə rəğmən eyniləşdirilməsini və düzümünü əsas sayırdı. Sonralar isə universal qrammatikanın yaradılmasına və sintaktik strukturların üst və alt qat baxımından şərhinə güclü təkan verildi.

Л.Блумфильд. Язык. М., 1968; Н.Бушманн. Göstərilən əsər, s. 76; G.Nickel. Grunlagen der Anglistik Amerikanistik. Einführung in die Linguistik Entwicklung, Probleme, Methoden. Berlin, 1979.

АМЕРИКАНСКОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО – alm. amerikanische linguistische Gesellschaft (f), ing. Linguistic Society of American (LSA) /lɪŋ'gwɪstɪk sə'saɪəti əv ə'merikən/, fr. société linguistique d'Amérique, azərb. amerika linqvistik cəmiyyəti. – Canlı dillərin sinxron öyrənilməsini qarşısına məqsəd qoyan Amerika dilçilərinin təşkilatı. 1924-cü ildə Amerikanın aparıcı dilçilərinin (L.Blumfild və b.) təklifi əsasında yaradılmışdır. Cəmiyyətin 7 minə qədər üzvü vardır. İldə bir dəfə iclası keçirilir. Cəmiyyətin başında hər il seçilən prezident durur. Təşkilatın mərkəzi Vaşinqton şəhərində yerləşir. İki komitəsi-icraedici və mətbuat komitələri fəaliyyət göstərir. Mətbuat işləri üzrə komitə eyni zamanda təşkilatın mətbu orqanı olan «Language» jurnalının redaktorudur. Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur.

Amerika dilçilik cəmiyyətinin proqramı L.Blumfildin «Dil haqqında elm üçün postulatlar» (1926) və «Dil» (1933) əsərlərində öz əksini tapmışdır. L.Blumfildin fikir və mülahizələri Z.Hərris, C.L.Treyser (1908), Ç.F.Hokket (1907) və b. dilçilərin əsərlərində tətbiq və inkişaf etdirilmişdir.

Л.Блумфильд. Язык. М., 1968.

АМНЕЗИЯ - alm. Amnesie (f), ing. amnesia /æm'ni:zjə/, fr. amnésie, azərb. amneziya (hüsusluluq, hafizənin pozulması, zəifləməsi). – Dilöyrənmədə ciddi maneələr yaradır.

Словарь иностранных слов. Под редакцией И.В.Лейхта и проф. Ф.Н.Петрова. М., 1949, s.42.

АМОРФНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. amorpher Satz (m), ing. amorphous sentence /ə'mɔ:fəs sentəns/, fr. proposition amorphe, azərb. amorf cümlə. - Cümlənin adi, kanonik (müəyyən dil üçün məqbul sayılan) üzvlərinə görə bölünə bilməməsi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 32, 247-248.

АМОРФНЫЕ СЛОВА - alm. amorph(isch)e Wörter (Pl.), ing. amorphous words /ə'mɔ:fəs wɜ:dz/, fr. mots amorphes, azərb. amorf sözlər. - Bu və ya digər nitq hissəsinə aid edilmək üçün morfoloji göstəricisi olmayan sözlər. Məs.: Azərb. d. /hə/, /yoɣ/, /deyil/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 42.

АМОРФНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. amorph(isch)e Sprachen (Pl.), ing. amorphous languages /ə'mɔ:fəs 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues amorphes, azərb. amorf dillər. - Sözdəyişdirici şəkildə olmayan dillərdir ki, belə dillərdə qrammatik mənalər ya yanaşma əlaqəsi, ya da köməkçi sözlər vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: çin dili. Sözü tam mənasında amorf dil yoxdur. Qeyd edək ki, F.Şlegel (1772-1829) dilləri flektiv və affiksli (aqqütinativ) olmaqla iki yerə bölürdü. Sonradan onun qardaşı A.Şlegel (1767-1845) bu bölgünün yetərli olmadığını başa düşərək o bölgüyə birini də əlavə edib: amorf dillər. Flektiv dillər, A.Şlegelə görə, sintetik və analitik tipli ola bilər. Böyük alman mütəfəkkiri V. fon Humboldt (1767-1835) dilləri bu əlamətlərə görə müəyyənləşdirməyi tövsiyyə edirdi: 1) Dildə əlaqələrin ifadəsi (nisbi əlaqələrin ifadəsi); 2) Cümlənin əmələ gəlməsi qaydası; 3) Fonetik forma. V. fon Humboldt flektiv dillərə təkcə daxili dəyişiklikləri deyil, həm də affikslərlə ifadəni də daxil edirdi. O, israr edirdi ki, çin dili amorf dil deyil, təcrid olunmuş dildir, yəni qrammatik mənalər bu dildə söz sırası və intonasiya ilə ifadə olunur. Beləlikdə, bu tipli dilləri o, sırf analitik dillər adlandırır.

Göstərilən üç tiptən başqa V. fon Humboldt inkorpor dilləri də fərqləndirir. Buraya Amerikada hindi dillərini və Asiyada paleoasiya dillərini aid edir. Bu dillərin əsas əlaməti odur ki, söz kökləri birləşib söz-cümlə yaradırlar. Bunun əvvəli mübtada, sonu xəbər olur, ortada isə

digər üzvlər gəlir. Məs.: /ninikakwa/ parçasında /ni/ - «mən», /naka/ - «yeyirəm», /kwa/ isə (ət) tamamlıqdır.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 444-447.

АМОРФНЫЙ - alm. amorph, formlos, ing. amorphous /ə'mɔ:fəs/, formless /fɔ:mles/, fr. amorphe, azərb. amorf. - Əsas və şəkilçilərə ayrılı bilməyən söz forması. Məs.: alm. d. /hinter/; ing. d. /between/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 248.

АМРЕДИТА (ПОВТОРИТЕЛЬНОЕ СЛОЖЕНИЕ) - alm. Amredita (n), ing. amredita /'a mredita/, fr. amrédiata, azərb. amredita. - Eyni kökün təkrarı nəticəsində sözlərin əmələ gəlməsi. Məs.: Azərb. d. /xor-xor/ yatmaq, /zır-zır/ ağlamaq və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 43.

АМФИБОЛИЯ - Вах: Амбигвитность ←.

АМПЛИФИКАЦИЯ - alm. Amplifikation (f), ing. amplification /æmplɪfɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. amplification, azərb. amplifikasiya. - 1) Sinonimlərin əlavəsilə ekspressivliyi gücləndirən üslub vasitələri. Məs.: Azərb. d. /O gözəl, diribaş, cazibəli bir qızıdır//; 2) Bir dildən digərinə tərcümə zamanı mətnin böyüməsi.

АМХАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Amharisch (n), ing. Amharic language /am'hərɪk'læŋgwiʃ/, fr. langue amharique, azərb. amhar dili. - Həbəşistanın şimalında yayılmış bu dildə təqribən 16 milyona qədər adam danışır. Həbəşistanın dövlət dilidir. Bir-birindən qismən fərqlənən üç dialekti vardır: şoan, qocan və hondar. Amhar dilinin fonem tərkibi 7 sait və 28 samitdən ibarətdir. Sintaktik baxımdan sabit söz sırası (MXT) mövcuddur. Cümlənin xəbəri adətən sonda gəlir.

J.P.Hughes. The Science of Language. An Introduction to Linguistics. New-York, 1966, s. 103; Н.В.Юшманов. Строй амхарского языка. Л., 1936; Е.Г.Титов. Современный амхарский язык. М., 1971.

АНАГРАММА - alm. Anagramm (n), ing. anagram /'ænəgræm/, fr. anagramme, azərb. anaqram. - Söz və söz birləşməsində (cümlələrdə) ünsürlərin yerdəyişməsi nəticəsində yeni tipli ifadələrin alınması. Məs.: Azərb. d. /katib-kitab/, /kəmər-Kərəm/ və s. Digər növündə isə sözü təşkil edən ünsürləri əksinə düzdükdə həmin söz və ya ifadənin əksi alınır. Məs.: /Bikə tut əkib/; /nəm/ -/mən/, /sən/ - /nəs/ və s. Bunlara palindrom deyirlər. Anaqram adətən ləqəb kimi işlədilir. Məs.: /P.Celan/ → /P.Antschel/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 77.

АНАКОЛУФ - alm. Anakoluth (n), ing. anacoluthon /anəkə'lu:θɔn-, θ(ə)n/, fr. anacoluthie, azərb. anakoluf. - Söyləmin bütün ünsürləri arasındakı düzgün formal sintaktik əlaqənin danışq məqamında pozulması, xüsusən mürəkkəb cümlələrdə onların başlanğıcı ilə sonundakı

əlaqələrin pozulması. Məs.: Azərb. d. /Çünki (ona görə ki) səfərə hazırlaşdı o// /Çünki o, səfərə hazırlaşdı//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАЛИЗ - alm. Analyse (f), ing. analysis /ənə'lisɪs/ə'næləsi:z/, fr. analyse, azərb. analiz, təhlil. - Mürəkkəb dil vahidinin tərkib hissələrinə bölünməsi (üzvlənməsi). Morfoloji təhlil - sözün morphem tərkibinə görə təhlil. Sintaktik təhlil. Fonetik təhlil, fonoloji təhlil - fonem tərkibinə görə təhlil və s. Beləliklə, dil təhlili fonetik, fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik və pragmatik aspektləri əhatə edə bilər. Təhlil texnikası üzvlənmə və təsnifi əhatə etdiyindən struktur dilçilikdə bu taksonomik istiqamət kimi müəyyən edilir. Komponent, konstituent və transformasional təhlil bu istiqamətin tərkib hissəsidir.

Azərbaycanda F.Veysəlinin işləyib hazırladığı linqvistik təhlil metodu aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Söyləmin, sintaqmın və ya cümlənin intonasiya qəlibinə görə müəyyənləşməsi. Bu təhlilə görə hər bir mətn, cümlə, cümlə ardıcılığı, sintaqm və söyləmdən ibarətdir. Məs.: Azərb. d. /Yağış yağır// və ya /Göyün üzü buludla örtülür. Gəfildən yağış yağmağa başlayır//. Cümlə bitkinlik, qeyri-bitkinlik və sual intonasiyası ilə deyilə bilər.

2. Sintaqm tərkibinə görə cümlə tək, iki və çoxsintaqmlı ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Yağır// bir sintaqmlı, /yağış yağır/toz yatır// ikisintaqmlı cümlədir. Sintaqmlar bir-birindən sintaqm sərhədini bildirən fasilə (/) ilə ayrılır. Cümlənin sonunda böyük fasilə işarəsi (//) qoyulur.

3. Fonetik sözə və heca tərkibinə görə. /Yağışdan sonra/külək əsdi// cümləsində iki sintaqm var: /Yağışdan sonra/külək əsdi//. Onları həm də fonetik söz hesab etmək olar. /Yağışdan sonra// parçasında /sonra/ enklitikdir, vurğulu sözə birləşərək bir fonetik söz yaradır. İng. d. /at the Uni'iversity/ fonetik sözündə isə /at the/ proklitikdir, vurğulu sözlə birləşib bir fonetik söz yaradır.

4. Leksem və morphem tərkibinə görə. Azərb. d. /sonra, -dan, -di/ morfemləri sinsemantik, /yağış, külək-, əs-/ isə avtosemantik morfemlərdir. Leksem tərkibinə gəlincə isə deməliyə ki, burada 4 leksem var, /yağışdan/, /külək/, /əsdi/ avtosemantik, /sonra/ isə sinsemantik leksemlərdir.

5. Fonem tərkibə görə. Məs.: Azərb. d. /ja'xɪʃ ja'xɪʃ// cümləsində 10 fonem realizə olunaraq bir-birinin dəlincə gəlib, onlardan 4-ü sait, 6-sı isə samitdir. Həmin fonemlərdən /j/, /a/, /x/, /ɪ/ iki dəfə, o biriləri isə bir dəfə realizə olunub.

6. Variant tərkibinə görə: Yuxarıdakı misalda /j/, /a/, /x/, /ɪ/ fonemləri iki variantda, /j/, /d/ isə birçə variantda çıxış edirlər.

7. Cümlədə realizə olunmuş hər bir fonemin geniş akustik, artikulyator və distributiv təhlili aparılmalıdır. Məs.: /f/ samiti kar, novlu, ikifokuslu, fişiltılı samitdir. Əmələ gəlməsində dilin qabaq hissəsi fəaldır.

Distributiv məhdudiyyəti yoxdur və s.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; A.A.Gleason. An Introduction to Descriptive Linguistics. London, 1970.

АНАЛИЗИРОВАТЬ - alm. analysieren, ing. to analyse /tu: 'an(ə)lɪz/, fr. analyser, azərb. analiz etmək, təhlil etmək. - Məs.: Azərb. d. /O müəlməndir// cümləsi bitkinlik intonasiyası ilə tələffüz olunur və s. /He is a teacher// cümləsində /he/ /mübtəda/, /is a teacher/ xəbərdir, özü də ismi xəbərdir.

Бах: Анализ ←.

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. analytische Form (f), ing. analytical form /ænə 'lɪtɪkəl fɔ:m/, periphrastic /perɪ 'fræstɪk/, fr. forme analytique, azərb. analitik forma. - 1. Tam mənalı sözlə köməkçi sözün birləşməsindən ibarət birləşmə. Məs.: Azərb. d. /dinləmək/ əvəzinə /qulaq asmaq/, /danışmaq/ əvəzinə /dil açmaq/ və s.;

2. Hər hansı qrammatik mənanın verilməsində əsas sözün köməkçi sözlə birləşməsindən ibarət qrammatik forma. Məs.: Azərb. d. /ən gözəl/, /daha gözəl/, /gərək gedəm/; alm. d. /Ich werde lesen/; ing. d. /I shall write/ və s.;

3. Analitik cümlə məntiqi cəhətdən hər zaman, hər yerdə düzgün cümlədir. Onda fikrin gerçəkliyini yoxlamağa ehtiyac qalmır. Məs.: alm. d. /Es regnet// (Yağış yağır) ya da /Es regnet nicht// (Yağış yağmır). Digər tərəfdən, geniş mənada analitik cümlələr elə cümlələrdir ki, onların düzgünlüyü sintaktik strukturundan və onlardakı dil ünsürlərinin mənasından asılıdır. Məs.: alm. d. /Geschwister sind miteinander verwandt// (Bacı qardaş qohumdurlar).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 300; H.Bußmann. Yenə orada, s. 81.

АНАЛИТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. analytische Sprachen (Pl.), ing. analytic(al) languages /ænə 'lɪtɪk(əl) 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues analytiques, azərb. analitik dillər. - Müxtəlif qrammatik əlaqələri ifadə etmək üçün söz sırasından, köməkçi sözlərdən, intonasiya vasitələrindən, əvəzlərdən və s. istifadə edən dillər. Məs.: fr., ing., alm. dilləri (Azərbaycan dilində analitizm ünsürləri olsa da, bu dil tam analitik dillərdən deyil) analitik dillərdəndir. Məs.: alm. d. /Er hat gelesen//; ing. d. /She has written// və s.

Бах: Аморфные языки ←.

АНАЛОГ - alm. analog, ing. analogue /'ænələg/, fr. analogie, analogon, azərb. analoq, oxşar. - 1) Bir dildəki sözün digər dildəki sözə (lə) semantik, etimoloji, morfoloji uyğunluğu. Məs.: ing. d. - influence; alm. Einfluß və s.; 2) İnformasiyada təsvir olunanla təmsilçi arasında oxşarlıq. Bu xüsusilə canlı dillərin öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Bu zaman təsvir olunanla real səslənən formalar arasındakı oxşarlığın

üzə çıxarılması nəzəriyyənin adekvat olduğunu göstərir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАЛОГИСТЫ - alm. Analogisten (Pl.), ing. analogists /'ænələgɪsts/, fr. les analogistes, azərb. analogistlər. - Klassik yunan filologiyasının nümayəndələri. Onlar dilin prinsipial olaraq məntiqi və bu səbəbdən də nizamlı və sistemli paradigmlərdə təsvirini mümkün hesab edirdilər. Analogistlər daha çox bədii ədəbiyyatın, tarixən onlara qəlib çatmış mətnlərin tənqidi təhlililə məşğul olurdular. Bu mətnlərin bərpası qrammatikadakı qanunauyğunluqlarla mümkün hesab edilirdi.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. 2003, s. 20.

АНАЛОГИЧЕСКИЙ - alm. analogisch, ing. analogical /ænə 'lɒdʒɪkəl/, fr. analogique, azərb. analoji. - Eyni və ya oxşar üsulla əmələ gələn sözlər və onların formaları. Məs.: alm. d. /'vant - v 'ɛndə/, /'hant - 'hɛndə/; ing. d. /boi-bois/, /qe: l/ - /qe: ls/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s.19.

АНАЛОГИЧНЫЙ - alm. analog, gleichartig, ing. analogous (to) /ə 'nələgəs/tu/, fr. analogue, azərb. oxşayan, oxşar, bənzər, analoji.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАЛОГИЯ - alm. Analogie (f), Angleichung (f), ing. analogy /ə,nələdʒɪ/, fr. analogie, azərb. analogiya, oxşayış, bənzəyiş. - Konseptual cəhətdən əlaqəli olan vahidlərin oxşar və eyni (fonetik cəhətdən) olmasını təmin edən dil dəyişikliyi. Beləliklə, sadələşmə, qənaətcə can atma və dil öyrənməni asanlaşdıran nəticədir. Gənc grammatiklərin mühüm təhlil prinsipindən biri olan analogiya dildə az işlənən formaların çox işlənənlərlə tarazlıq yaratması, sözün hal və təsərif paradigmində fərqlərin aradan qalxması və bununla da istisnaları istisnasız olaraq izah etmək kimi başa düşülür. Analogiyanın əsas növləri bunlardır: a) morfoloji paradigmə daxilində morfofonemik əvəzlənmələrin reduksiyası nəticəsində funksional baxımdan bir formada işlənməsi. Məs.: /choose/ (seçmək) fəli qədim ing. d. /c/losan - c/las - c/uron - (ge) c/oren/ idi, sonra o dəyişərək müasir ingilis dilində belə forma aldı: /choose - chose - chose - chosen/. Burada həm samit, həm də sait dəyişikliyi baş verdi, ancaq əsas odur ki, zaman formasının ifadəsi yenə də söz kökündəki sait əvəzlənməsilə həyata keçir; b) proporsional A (buna analoji genişlənmə də deyirlər). Müəyyən məhsuldar qayda ümumiləşərək aşağıdakı «eyniləşmə modeli» üzrə yeni formalara yayılır: A: A = B:X. Məs.: tarixən /cow/ (inək) sözünün cəmi /kine/ idi, ancaq sonralar bu söz indiki cəmi formasını bu model üzrə qəbul etdi: /stone: stone-s/ = /cow:X/ (=cow-s). P.A. orfoqrafiyaya təsir edərək yeni sözlərin bu cərgəyə keçməsinə səbəb olub. Məs.: orta dövr alman dilində «ie» yeni dövr alman dilində uzunluğun ifadəçisi kimi çıxış edir. Məs.: «lieb» /liap/ (istəkli), indi isə «lieb» /li:p/. Bu, analoji olaraq tarixən diftonqu

olmayan «Wise» sözünün də tərkibində uzunluğun ifadəsinə xidmət edir. Müq. et: «lieb» /'li:p/ = «Wiese» /'vi:zə/. P.A.-nı biz sözdüzlətmədə də görürük. Məs.: alm. d. /berlinern/ (berlinləşmək) sözünə analoji olaraq «genschern» «genşernləşmək» (keçmiş xarici işlər naziri H.D.Genşerin adından götürülüb.

TQ-da A. sadələşmə baxımdan universal prosesin xüsusi halı kimi başa düşülür. Bununla mürəkkəb qaydalardan bir çoxları hasil olur ki, onların funksiyası sadələşmə mənasında yalnız birini qəbul edir.

A. materiya baxımdan formal və maddi ola bilər. Məs.: alm. d. «nachts» (gecələr) sözünə rəğmən «tags» (gündüzlər), müxtəlif formaların bir formada işlənməsi. Məs.: alm. d. /binden-band-gebunden/ (bağlamaq) formalarında /wir bunden/ əvəzinə /wir banden/ kimi işlənir, çünki /ich band/ işlənir. Sintaktik səviyyədə də A-ya rast gəlmək olur. Məs.: alm. d. /Ich schenke dir das Buch// (mən kitabı sənə bağışlayıram) modelinə uyğun olaraq /Ich verehre dir (halbuki dich olmalıdır) das Buch// (mən sənə kitab verirəm). Analogiyaya sözdüzlətmədə də təsadüf edilir. Məs.: alm. d. «Bibliothek» modelinə rəğmən «Diskothek, Phonothek» sözləri yaranır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 79-80; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНАЛОГОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ - alm. analoge Kommunikation

(f), ing. analogous communication /ə'næləgəs kə,mju:n'keɪʃ(ə)n/, fr. communication d'analogue, azərb. analoqlu ünsiyyət. – Sözsüz, bədən hərəkətlərinə və işarələr dilinə əsaslanan ünsiyyət, bu da signal ilə referent arasındakı oxşarlığa söykənir. O, insan əlaqələrinin şərhinə xidmət edir, fərqlə, ancaq situasiya ilə bağlı semantikaya malikdir, özü də tez-tez çoxmənalı kimi açıqlana bilər. Məs.: Azərb. d. /gülmək/, /ağlamaq/ və s. Analoqlu ünsiyyət morfoloji elementləri və sintaktik əlaqələri (inkar, bağlayıcı), zaman göstəriciləri olmadığı üçün onun digital kommunikasiyaya çevrilməsi çətindir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 78.

АНАПЕСТ – alm. Anapäst (m), ing. anapaest /'ænəpi:st/, fr. anapeste, azər. anapest. – Qədim şer növü, iki vurğusuz (enən tonlu) və bir vurğulu (qalxan tonlu) hecadan ibarət söz. Məs.: alm. d. /Diamant - vv' -/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНАПТИКСИС - alm. Anaptyxis (n), Vokalentfaltung (f), ing. anaptyxis /ənəp'tiksɪs/, fr. anaptyxe, azərb. anaptiksis. - Müəyyən fonetik şəraitin təsiri nəticəsində tələffüzün anlaşmasından ötrü iki samitin arasına saitın əlavə olunması. Məs.: Azərb. d. /şpris-şpiris, Hüseyn-Hüseyn/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 46.

АНАРТРИЯ (ДИЗАРТРИЯ) - alm. Anarthrie (f), (Dysarthrie) (f), ing. anarthry (dysarthria) /ə'nɑ:θri/, fr. anarthrie, azərb. anartriya. - Səsləri tələffüz edə bilmək qabiliyyətini itirməkdən yaranan nitq pozuntusu.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 47.

АНАСТРОФА (ОБРАТНАЯ ПЕРЕСТАНОВКА) - alm. Anastrophe (f), ing. anastrophe /ə'nəstrəfi/, fr. anastrophe (transposition de retour), azərb. əks düzüm. - Sintaktik birləşməni təşkil edən sözlərin əks sıra ilə düzülmü. Məs.: Azərb. d. /Altdan geyinib, üstədən qıfıllandı, üstədən geyinib, altdan qıfıllandı // Anastrof folklor dilində və klassik şerimizdə geniş yayılmışdır.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАТОЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Anatolisch (n), ing. Anatol(ian) language /anə'təʊl(ɪən) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue anatolaise, azərb. anatol dili. - Kiçik Asiyada ölüb getmiş dil. Hind-Avropa mənşəli bu dil het, lur, lüd, lük dillərinə qohum olub. Onlardan ən çox tanınmışı ölü dil olan het dilidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 83.

АНАФОРА (ОТНОСИТЕЛЬНЫЙ ДЕЙКСИС) - alm. Anapher (f), Anaphora (f), ing. anaphor /ə'næfərə/, fr. anaphore, azərb. anafora. - Eyni sözün və ya söz qrupunun bir neçə ardıcıl gələn, paralel düzələn sözlərin, söz qruplarının əvvəlində təkrarı. Müvazi nitq parçalarında (söz, söz birləşməsi, cümlə) ilk ünsürlərin (səs, səs birləşməsi, söz, söz birləşməsi, cümlə) təkrarı. Məs.:

Mən düşmənam sizin qan içində üzən təxtü-tacınıza!

Mən düşmənam sizin insan əti yeyən ikibaşlı qartalınıza!

Mən düşmənam sizin süngü və pulemyot üstündə duran hökmranlığınıza!

Mən düşmənam sizin ikiüzlü qanlı məhkəmələrininzə! (C.Cabbarlı).

Dildə fonetik, leksik və sintaktik anafora fərqləndirilir. Leksik anafora: Məs.: Azərb. d. /Cəmil bir kitab oxudu//, /O, (kitab) Cəmilin xoşuna gəldi//. Fonetik anafora: Məs.: Azərb. d.

/Car çəkir çarxların çaxnaşq səsi,

Car çəkir, qışqırır nəhəng motorlar...// (S.Vurğun)

Sintaktik anafora: Məs.: Azərb. d. /Cəmil Moskvaya gedəcək// → Çəmil də// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 18.

АНАФОРИЧЕСКИЙ - alm. anaphorisch, ing. anaphoric /ænə'fourɪk/, fr. anaphorique, azərb. anaforik. - İrəlidəki söz və ya sözləri göstərən, əvvəlcə deyilənə istiqamətlənən. Şerin və sintaktik strukturların əvvəlində gələn təkrarlar ekspressivliyi artırmağa xidmət edir. Buna epifer deyirlər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 33.

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Englisch (n), ing. English language /'ɪŋɡlɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. l'anglais, langue anglaise, azərb. ingilis dili. - German dilləri ailəsinə daxildir. Böyük Britaniya, Kanada, İrlandiya, Şimali Amerika, Avstraliya, Yeni Zelandiya və bir sıra Asiya və Afrika

ölkələrində yayılmışdır. Böyük Britaniya krallığının, Kanadanın, Amerikanın, Avstraliyanın, Yeni Zelandiyanın və İrlandiyanın dövlət dili statusuna malikdir. İngilis dilinin tarixinə dair bilgiler budur ki, adada ilk əvvəl V-VI əsrlərdə yutlar, saksonlar və anqellər yaşayıb. 597-ci ildə S.T.Avqustun gəlişi və İngiltərənin latınlardan xristianlığı qəbul etməsi bu ölkənin sonrakı taleyində mühüm rol oynayıb. III əsr ingilis ədəbiyyatı üçdilli olub (ingilis, latın (əsasən kilsə) və fransız). 1362-ci il oktyabrında parlament iclası öz işinə ingiliscə başladı.

Qədim ingilis dili qeyri-flektiv dil idi, amma yunan, latın və qot dillərində olduğu kimi də qeyri-flektiv deyildi. O, hind-Avropa sintetizmindən müasir ingilis dilindəki analitizmə doğru inkişaf etdi. Söz sırası müasir alman dilindəkinə bənzəyir, amma əvvəl elə bir ciddi qayda olmayıb. O, müəyyən modellərə uyğun gəlir, xüsusilə, tabeli cümlələrdə. Amma buna baxmayaraq mübtədə və xəbər baş cümlədə sərbəst şəkildə yerini dəyişə bilər. Yeni dövrdə ümumi ingilis dili (Standard English) və ədəbi tələffüz norması məşhur anqlist A.İ.Smirnitskinin (1903-1954) təbirincə desək, London yazılı dil variantı əsasında təşəkkül tapdı.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 121-127; P.H.Matthews. Göstərilən əsər. s.114-115; А.И.Смирницкий. Древнеанглийский язык. М., 1955; А.И.Смирницкий. Лексикология английского языка. М., 1956; И.Р.Гальперин. Очерки по стилистике английского языка. М., 1958; В.Н.Ярцева. Историческая морфология английского языка. М.-Л., 1960; Исторический синтаксис английского языка. М.-Л., 1961.

АНГЛИЦИЗМ - alm. Anglizismus (m), ing. anglicism /'æŋglɪsɪzəm/, fr. anglicisme, azərb. anqlisizm. - İngilis dilindən alınmış və tam mənimsənilməmiş söz və ya ifadə. Məs.: alm. d. /Hobby, Job, okey/, rus d. /авто-ралли, сервис, продюссер/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 47; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНГЛОНОРМАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Anglonormanisch (n), ing.

Anglo-Norman language /æŋgləʊ- 'nɔ:mən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglo-normande, azərb. anqlonorman dili. - 1066-cı ildə normanların İngiltərənin istilası ilə yaranan şimali fransız dialekti. XIV əsrin ortalarına qədər İngiltərənin rəsmi dili olmuşdur. Geniş xalq kütlələri isə həmişə yerli ingilis dialektlərində danışır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНГЛОФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Anglofranzösisch (n), ing.

Anglofrench language /æŋgləʊ 'frɛn(tʃ) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglo-française, azərb. anqlofransız dili.

Вах: Англонорманский ←.

АНГЛОФРИЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Anglofrisisch (n), ing. Anglo-

Frisian language /æŋgləʊ 'frɪziən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue anglofriez,

azərb. anqlofriz dili. - Qohum ingilis və friz dillərinin ümumiləşdirilmiş adı.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 34.

АНДАМАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Andamanisch (n), ing.

Andaman(ish) languages /'andəmən(ɪʃ) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues andamanes, azərb. andaman dilləri. - Andaman adalarında yaşayan yerli əhalinin dilləri ailəsi. Daşıyıcılarının sayı təqribən 1000 nəfərdir. Yazısı olmayan dillərdir. Andaman dilləri əqqülitativ quruluşludur. G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979.

АНДАЛУЗИЙСКИЙ ЯЗЫК - Вах: Испанский язык →.

АНДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Andisch (n), ing. Andish language

/'ændɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue andine, azərb. andi dili. - Avar-andi dillərindən biridir. Dağıstan Respublikasının Botlix rayonunun bir neçə aulunda yayılmışdır. 10 mindən bir qədər artıq daşıyıcısı var. İki ləhcəsi var: yuxarı andiy (andi, qaqatlı, rikvani, zilo) və aşağı andiy (muni, kvaxidatlı).

И.Церцвадзе. Андийский язык. Тбилиси, 1965.

АНДСКИЙ ЯЗЫК - alm. Andisch (n), ing. andean language

/'ændi:ən/ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue andine, azərb. and dili. - Cənubi Amerikada təxminən 20 dili birləşdirən andi-ekvator dil qrupu. Ən mühim dillər keçua (7 milyon) və aymara (2,5 milyon) dilləridir. Peru və Braziliyada danışılır. Bundan başqa arakuan dili də (Çilidə 0,7 milyon adam danışır) bu dil qrupuna aiddir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 83.

АНДРОНИМ - alm. Andronymikon (m), ing. andronymic

/æn'drɒnɪmɪk/, fr. andronymie, azərb. andronim. - Qadınların ər adı və ya ləqəbi ilə adlandırılması. Məs.: alm. d. /Herr İvanov//, /Frau İvanova// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 19.

АННАМИНЗСКИЙ ЯЗЫК - Вах: Вьетнамский →.

АНЛАУТ - alm. Anlaut (m), ing. anlaut /'aˌnlaʊt/, fr. anlaute, azərb. anlaut. - Söz, heca və ya morfemin mütləq başlanğıcı. Azərb. d. /v/ anla-utda gələ bilmir. İng. və alm. d. /ŋ/ anlautda işlənmir və s.

F.Vejсалov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

АННОМИНАЦИЯ - alm. Annomination (f), ing. annomination

/ænˌnɒmɪneɪʃn/, fr. annomination, azərb. annominasiya. - Danışqda eyni cür səslənən morfem tərkibilə üst-üstə düşən sözlərin işlədilməsindən əmələ gələn ifadələr. Alliterasiya nəticəsində belə ifadələr komik keyfiyyətlər kəsb edir. Belə ifadələrin fonetik və semantik (məna) oxşarlığı üslubi məqsədlərlə istifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Papaqçının

papağı olmaz/; alm. d. /Ist das ein Arbeiter, der nicht arbeiten kann// (Bu o fəhlədir ki, işləmək istəmir) və s.

Bax: «Парехеза», «Парномазия», «Полипотот» →.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 19.

АНОМАЛИСТЫ - alm. Anomalisten (Pl.), ing. anomalists /ə'noməlists/, fr. les anomalistes, azərb. anomalistlər. - Klassik filologiyada anologistlərlə zidd mövqedə duran və onlardan fərqli olaraq ifadə elementləri ilə məna elementlərini, məna və ifadələrin uyğunluğunu, müvafiqliyini inkar edən cərəyanın nümayəndələri. Anomalistlər iddia edirdilər ki, dil razılaşmadırsa, onda sapmalar olmamalıdır, olsa da düzəldilmədir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s.20.

АНОМАЛИЯ - alm. Anomalie (f), ing. anomaly /ə'noməli/, fr. anomalie, azərb. anomalıya, qeyri-adilik. - Ümumi sxemdən, standart normadan yayınma. Ümumiyyətlə, anomalıya dildə səhv, nöqsan deyil, sadəcə, fərdi, müntəzəm işlənməyən ifadə tərzidir. Dildə qaydadan kənara çıxan hallardır. Məs.: ing. d. /child-children, good-better/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 20.

АНОМАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. anomaler, unregelmäßiger Vokal (m), ing. abnormal vowel /æb'nɔ:məl 'vaʊ(ə)l/, anomalous vowel

/ə'nomələs 'vaʊ(ə)l/, fr. voyelle anormale, azərb. qeyri-adi sait. - Orta sıra saiti, dilin ümumi fonoloji sistemindən kənarda qalan, öz spesifikasiyi ilə xarakterizə olunan, məhdud işlək dairəsinə malik sait (səs). Məs.: Azərb. d. /ɪ/ belə sait hesab edilə bilər. Anlautda gəlmir, məhdud işlənmə xüsusiyyətinə malikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 20.

АНТЕВОКАЛЬНЫЙ - alm. prävokaler Laut (m), ing. prevocalic /'prevəʊ 'kælɪk/, fr. antévocal, azərb. antevokal. - Saitdən əvvəl yerləşən, saitdən əvvəlki mövqedə gələn. Məs.: Azərb. d. /fəal/, /aeroplan/, /aeroport/, /müəyyən/ və s. Əslində bu sözlərin əksəriyyəti alınma sözlərdir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТЕПЕНИЛЬТИМ - alm. Antepänultima (f), ing. antepenultim /'æntɪpɪ 'nʌltɪm/, fr. antépénultième, azərb. antepenultim. - Vurğuya və fonetik proseslərə görə xüsusi mövqe kimi qeyd olunan, axırıncıdan (sonuncudan) əvvəlki ikinci heca. Axırıncıdan əvvəl ikinci heca həmişə vurğulu olduğundan bu hecanın qarşısındakı heca vurğusuz olur. Məs.: polyak dilində /armia Polskeqol/. Ancaq ing. d. /h'appily/ sözündə son-dan üçüncü heca vurğuludur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 19; F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik, Baku, 1989.

АНТЕЦЕДЕНТНЫЙ - alm. antezedent, ing. antecedent /ˌæntɪ 'si:d(ə)nt/, fr. antécédent, azərb. antesedent. - 1) Formal məntiqdə söyləmlər sırasında əvvəlinci söyləm; 2) Dilçilikdə anafora ilə bağlı ifadə. Məs.: alm. d. /Hans, der den fremden Mann zuerst sah...// Burada /Hans/, /der/ nisbi əvəzliyinə anaforadır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 86.

АНТЕЦЕДЕНТ (ПРЕДЫДУЩИЙ ЧЛЕН) - alm. Antezedent (m), ing. antecedent /ˌæntɪ 'si:d(ə)nt/, fr. antécédent, azərb. antesedent. - Söz, söz birləşməsi və cümlə tərkibində nizamlı, sıra ilə gələn komponentlərdən (üzvlərdən) əvvəlincisidir ki, buna müvafiq olaraq sonrakı komponent işarə edir. Məs.: Azərb. d. /O yenicə danışmağa başlamışdı ki, Rəhim içəri girdi// və ya /Harada dedilər, orada otur// və s.

Bax: Анафора ←.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТИКАДАНС - alm. Antikadenz (f), ing. anticadence /æntɪ 'kædəns/, fr. anticadence, azərb. antikadans. - Danışq aktında arakəsmələr zamanı intonasiyanın bütövlüyünü qorumaqdan ötrü tələffüz enerjisinin gücləndirilməsi. Məs.: diktə zamanı uzatmalar, cümlədə terminal sintaqmdan əvvəlki sintaqmların qeyri-bitkin (proqrident) intonasiya ilə deyilməsi. Müq. et: /İki gün bundan əvvəl/ başlayan yağış/ nəhayət ki, dayandı//.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (Экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

АНТИКАДЕНЦИЯ - alm. Antikadenz (f), ing. anticadence /æntɪ 'kædəns/, fr. anticadence, azərb. antikadensiya. - Cümlənin sonuncudan əvvəlki sintaqmlarında intonasiya konturunun bir hissəsi. Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (Экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

АНТИКЛИМАКС (НИСХОДЯЩАЯ ГРАДАЦИЯ) - alm. Antiklimax (f), ing. anticlimax /'æntɪ 'klaɪmæks/, descending gradation /dɪ'sendɪŋ grə'deɪf(ə)n/, fr. anticlimaxe (gradation descendante), azərb. antiklimaks. - 1) Söz, söyləm və qısa cümlələrin bağlayıcısız düzümü. Onların düzümü semantik cəhətdən müəyyən edilir; 2) Azalan antiklimaks. Sadalanan elementlər pillə-pillə mənacə azalır. Məs.: Azərb. d. /Əziz professorlar, dosentlər, həmkarlar, tələbələr və qonaqlar//; 3) Artan silsilə ilə yaranan klimakslara misal: /hər dəqiqə, hər saat, hər gün, hər həftə, hər ay//; 4) Klimaksın vasitəsilə əldə edilən ritorik effekt birdən aşağı üsluba keçə bilər. Məs.: Azərb. d. /Onun əzəməti, şərəfli əmək yolu, onun yaratdığı əsərlər/ ancaq ömrünün sonunda onun gözləri kor oldu//. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 48.

АНТРОПОНИМ – alm. Anthroponym (n), ing. anthroponymy /'ænθərəpəʊnɪm/, fr. anthroponyme, azərb. antroponim. – Müxtəlif şəxs adlarının məcmusunu bildirən termin olub, şəxsin öz adını, atasının adını, soyadını, ləqəb və təxəllüslərini, ayamalarını və s. əhatə edir. Məs.: Azərb. d. /Çırtapırt Hacı İbrahim/, /hap-hapı Zeynəb/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 21.

АНТРОПОНИМИКА - alm. Anthroponymie (f), ing. anthroponymic /'ænθərəpəʊnɪmɪk/, study of personal names /'stʌdɪ əv 'pɜːsnl neɪmz/, fr. anthroponymie, azərb. antroponimika. - Antroponimlərin əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarını, ad sistemində onların yerini, inkişafını, digər adlarla əlaqələrini öyrənən elm şöbəsi. Məs.: alm. d. /Adolf/ - /edler Wolf/ (nəcib qurd) birləşməsindən yaranıb.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 23.

АНТРОПОФОНИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. anthropophonische Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /'ænθərəpəʊ'fəʊnɪk ˌklæsɪfɪ'keɪʃən/, fr. classification anthropophonique, azərb. antropofonik bölgü. - Dildə səslərin yaranması xüsusiyyətlərinə görə bölgüsü.

И.А.Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. М., ч. I, 1963.

АНТРОПОТОНИМ – alm. Anthroponym (n), ing. anthropotonim /'ænθərəpəʊ'təʊnɪm/, fr. anthropotonime, azərb. antropotonim. – Antroponimdən düzələn toponim. Məs.: Azərb.d. /Nəsimi r./, /Cəlilabad r./ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 23.

АНТРОПОФОНИЧЕСКИЙ (АНАТОМО-МЕХАНИЧЕСКИЙ) - alm. anthropophonisch, ing. anthropophonic /'ænθərəpəʊ'fəʊnɪk/, fr. anthropophonique, azərb. antropofonik. - Danışıq səslərinin fiziologiyasına aid olan xüsusiyyət.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

АНУДАТТА - alm. Anudatta (f), ing. [sanskrit. anudātta] /ə'njuədət/, fr. anudātta, azərb. anudatta. - Sanskrit dilində aşağı ton (udattanın əksinə olaraq).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 51.

АНУНАСИКА - alm. Anunasik (f), ing. [sanskrit. anunāsika], fr. anunāsica, azərb. anunasika. - 1. Anusvarın variantı; 2. Anunasikanı göstərmək üçün istifadə olunan işarə.

Вах: Анусвара →.

АНУСВАРА – alm. Anusvara (f), ing. [sanskrit. anusvāra], fr. anusvāra, azərb. anusvāra. – 1) Saitin sonluğundakı əlavə burun səsi. Sonluğunda

anusvara (əlavə burun səsi) olan saitlərə dilçilikdə adətən əlavə səslər kimi baxılır; 2) Yazıda anusvaranı göstərmək üçün işlədilən diakritik işarə.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 51.

АОРИСТ - alm. Aorist (m), ing. aorist /'ɛərɪst/, fr. aoriste, azərb. aorist - Bəzi dillərdə (hind-Avropa, yunan, qədim slavyan) felin keçmiş zaman formalarından biri. Yunan dilində hərəkətin zamanı göstərilmir, ona görə də keçmişdə baş verən hadisələrin nəql forması kimi tətbiq edilir. Qədim slavyan dilində isə ilkin olaraq hərəkətin ani zaman kəsiyində baş verdiyini, sonralar isə «Nə olub?» sualına cavabda işlənir. Rus d. tərz kateqoriyasının formalaşması ilə imperfekt və pluskvamperfekt kimi aorist də aradan çıxır. Əslində bu zaman forması tarixi perfekt, fr. d. passe simple -yə uyğun gəlir. Aoristin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) qnomik aorist. İbarələrdə və ifadələrdə işlənən forma, yəni konkret zaman şəklini bildirməyən forma; 2) inqressiv aorist (başlanğıcı bildərən zaman, inchoativ); 3) sadə aorist: Bu, şəkilçinin kökə birləşməsilə yaranan aoristdir. Məs.: qədim slavyan dilində /-s/ siqmatik şəkilçi buna xidmət edirdi. 4) terminativ aorist. Buna final, nəticəli və səmərəli aorist də deyirlər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 36; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 51.

АПЕКС - alm. Apex (m), ing. apex /'eɪpɛks/, fr. apex, azərb. dilin ucu. - 1. İng. d. bütün samitlər dilin ucunun fəallığı ilə tələffüz olduğundan onlara apikal (dilucu) samitlər deyilir, Azərb. d. isə dilin kürəyi fəal olduğundan samitlər dilönü samitlər adlanır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АПЕЛЛЯТИВ - alm. Appellativ (n), ing. appellative /ə'pelətɪv/, fr. appellatif,-ve azərb. apellativ. – Eyni cinsli hadisələrin (şəxs, heyvan, bitki, əşyaların), həmçinin onların ayrı-ayrı üzvlərinin adlarını bildirir. Ümumi isimlərin adları xüsusi isimlərinkindən fərqlənir. Məs.: alm. d. /die Frau/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

АПЕЛЛЯТИВНОЕ ИМЯ - alm. Appellativname (m), ing. appellative name /ə'pelətɪv neɪm/, fr. appellatif, azərb. apellativ ad. - Xüsusi ad, xüsusi ad formasının ümumi ad kimi işlənməsi. Məs.: alm. d. /Trine → Katharina/ (axmaq qadın); /Mansarde ← XVII əsr fransız memarının adından/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

АПИКАЛЬНЫЙ - alm. apikal, ing. apical /'æpɪkəl/, fr. apical,-e, azərb. apikal.

Вах: Апекс ←.

АПОДОЗИС - alm. Apodosis (f), ing. apodosis /ə'pɒdəsɪs/, consequence clause /'kɒnsɪkwəns klɔːz/, fr. apodose, azərb. apodosis. - Mürəkkəb cümlənin ikinci /sonuncu/ hissəsi. Adətən, cümlənin birinci hissəsi protazis adlanır. Məs.: rus d. /Если бы он захотел/ он бы

пришел//. Ümumiyyətlə, dilçilikdə apodozisi cümlənin əsasən intonasiyası ilə sıx bağlı olduğu kimi göstərilir, yəni vahid temalı cümlələr intonasiya baxımından iki hissəyə bölünür: yuxarı ton (protazis), aşağı ton (apodozis). / $\cup$ $\cap$ /.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.52.

АПОКОЙНИЧЕСКАЯ КОНСТРУКЦИЯ - alm. apokoinische Konstruktion (f), ing. apokoinou construction /'apəu 'kɔɪnu; 'kɔɪnaʊ kən 'strækʃən/, fr. construction apocopée, azərb. apokoynik konstruksiya. - Bu cür konstruksiyalarda iki cümlənin bir ümumi üzvü olur ki, o da ikinci cümlədə, ya da qovuşuqda gəlir. O, həm əvvəldəki, həm də sonrakı cümləyə aid olur. Məs.: ing. d. /There ' is a man wants you on the telephone // (O kişidir, telefonda sizi istəyir) cümləsində /there ' s/ sözü (contact clauses) apokoyni kimi izah etmək olar, çünki o həm /there ' s a man/, həm də /wants you on telephone/ tərkibinə aiddir.

K.Gärtner. Die Construction Apakoi bei W. von Eschenbach. 1969, s.121-159.

АПОКОПА (УСЕЧЕНИЕ) - alm. Apokope (f), ing. apocope /ə 'pɔkəʊp/, fr. apocope, azərb. apokopa, sözlərdə sonuncu hecanın və səslərinin düşməsi. - 1. Müəyyən aksent və fonoloji proseslər əsasında sözün son səsinin və ya səslərinin düşməsi ilə yaranan qısaltma; 2. İxtisar yolu ilə yeni sözlərin yaranması. Məs.: /taksi+motor > taksomotor/; /aero+plan > aeroplan/ və s.; 3. Kəsilmiş, ixtisar edilmiş. - Apokopaya (kəsikliyə) məruz qalmış, apokopanın nəticəsində yaranmış. Məs.: /metropolitan/ əvəzinə /metro/, /fotoqrafiya/ əvəzinə /foto/ və s. işlədilir. K.B.Lindgren. Die Apokope des mittelhochdeutschen -e in seinen verschiedenen Funktionen. Helsinki, 1953.

АПОСИЕЗ - alm. Aposiäse (f), ing. aposies /ə 'pɔsɪz/, fr. aposiese, azərb. aposiez. - Üslubi üsul, qısaltma, cümlənin gözlənilmədən nəzakət naminə kəsilməsi. Məs.: Azərb. d. /Sənin dediyin o vətən ... mənim ağzımı açıdırma//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s 90.

АПОСТРОФ - alm. Apostroph (m), ing. apostrophe /ə 'pɔstrəfi/, fr. apostrophe, azərb. apostrof. - Yazıda istifadə olunan hərfüstü işarə. Adətən, Azərb. d. kirilcə yazıda iki məqsədlə işlədilirdi: 1. Apostrof saitdən sonra, samitdən əvvəl qoyulmaqla həmin saitin uzun tələffüz olunmasını göstərir. Məs.: Azərb. d. /şe'r/, /şö'lə/ və s.; 2. Ərəb mənşəli sözlərdə apostrof samitdən sonra və saitdən əvvəl qoyulmaqla samiti saitdən ayırır və saitin aydın tələffüz olunmasına imkan yaradır. Məs.: Azərb. d. /sür'ət/, /cür'ət/, /Kən'an/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 24.

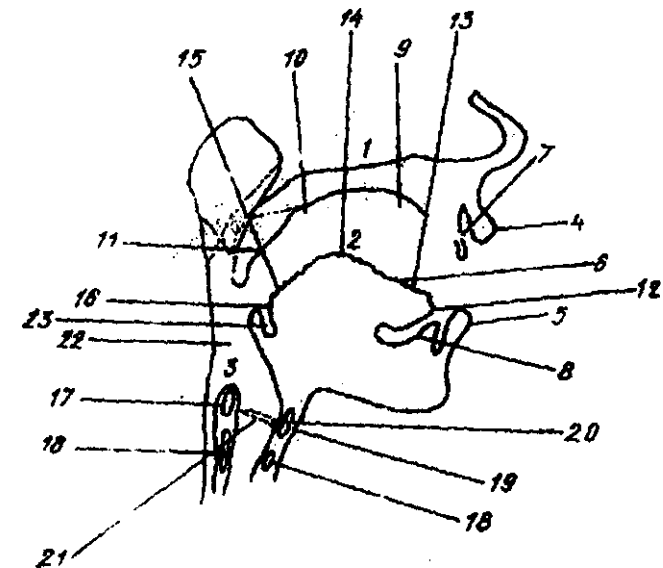
АПОФОНИЯ - alm. Apophonie (f), ing. apophony /ə 'pɔfəni/, fr. apophonie, azərb. apofoniya. - Daxili fleksiya funksiyasını yerinə yetirən morfonoloji əvəzlənmə. Məs.: alm. d. /trinken-trank-getrunken/ (içmək); ing. d. /write-wrote-written/ (yazmaq).

Вах: Аблаут ←.

АППАРАТ КРИТИЧЕСКИЙ - alm. kritische Analyse der Fachliteratur (f), ing. critical apparatus /'krɪtɪkəl ˌæpə'reɪtəs/, fr. appareil critique, azərb. kritik aparat. - Mətnin kommentariyalı (izahlı) nəşrində qeyd və sitatların məcmusu.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 52.

АППАРАТ РЕЧЕВОЙ - alm. Sprechapparat (m), ing. vocal apparatus /'vɒkəl ˌæpə'reɪtəs/, organs of speech /'ɔ:gənz əv 'spi:tʃ/, fr. organes de la parole, azərb. danışq cihazı. - Danışq üzvlərinin məcmusu, danışq cihazı.

Данışq cihazı:

1. Burun boşluğu; 2. Ağız boşluğu; 3. Udlaq; 4. Üst dodaq;
5. Alt dodaq; 6. Dil; 7. Üst dişlər; 8. Alt dişlər; 9. Sərt damaq;
10. Yumşaq damaq; 11. Damaq pərdəsi/dilçək; 12. Dilin ucu;
13. Dilönü; 14. Dilortası; 15. Dilarxası; 16. Dilin kökü;
17. Çalovabənzər vəz; 18. Üzüyabənzər vəz;
19. Qalxanabənzər vəz; 20. Səs telləri; 21. Səs çıxır;
22. Udlaq; 23. Xirdək borusunun qapağı.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 319.

Zəngin samit sisteminə malikdir (velar, farınqal, larinqal samitlər). Sadə sait sistemi mövcuddur. Söz sırası adəti üzrə belədir: XMT (xəbər-mübtəda-tamamlıq). Aşağıdakı cədvəldə ərəb əlifbası transkripsiyası rusca səslənməsi və sıra nömrəsi verilmişdir (bax: cədvəl 1).

Ərəb əlifbası

Hərflərin qrafik yazılışı				Transkripsiya və işarəsi	Hərfin adı		Sıra №-si
Sonda	Ortada	Əvvəldə	Xüsusi		rusca	ərəbcə	
ا	ا	ا	ا		ا	ألف	1
ب	ب	ب	ب	[b]	ba	باء	2
ت	ت	ت	ت	[t]	ta	تاء	3
ث	ث	ث	ث	[θ]	ca	ثاء	4
ج	ج	ج	ج	[dʒ]	dʒam	جاء	5
ح	ح	ح	ح	[ħ]	ha	حاء	6
خ	خ	خ	خ	[x]	xa	خاء	7
د	د	د	د	[d]	dal	دال	8
ذ	ذ	ذ	ذ	[z]	dal	ذال	9
ر	ر	ر	ر	[r]	ra	راء	10
ز	ز	ز	ز	[z]	zal	زاء	11
س	س	س	س	[s]	su	سین	12
ش	ش	ش	ش	[ʃ]	su	شین	13
ص	ص	ص	ص	[s]	sa	صاء	14
ض	ض	ض	ض	[z]	sa	ضاء	15
ط	ط	ط	ط	[t]	ta	طاء	16
ظ	ظ	ظ	ظ	[ʒ]	za	ظاء	17
ع	ع	ع	ع	[ʕ]	ʕa	عین	18
غ	غ	غ	غ	[ɣ]	ɣa	غین	19
ف	ف	ف	ف	[f]	fa	فاء	20
ق	ق	ق	ق	[q]	qa	قال	21
ك	ك	ك	ك	[k]	ka	کال	22
ل	ل	ل	ل	[l]	la	لال	23
م	م	م	م	[m]	ma	میم	24
ن	ن	ن	ن	[n]	na	نن	25
ه	ه	ه	ه	[h]	ha	هه	26
و	و	و	و	[w]	wa	واو	27
ي	ي	ي	ي	[j]	ja	یاء	28

Н.В.Юшманов. Грамматика литературного арабского языка. М., 1985; Г.Ш.Шарбатов. Современный арабский язык. М.,1961; В.М.Белкин. Арабская лексикология. М., 1975.

АРАВАКСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Arawak-Sprachen (Pl.), ing. Arawak languages /'arəwak, -ɑ:k 'læŋɡwɪdʒiz/, fr. langues arawaks, azərb. aravak dilləri. – Cənubi Amerikada hindi dillərinin ən böyük ailəsidir. Cənubi Florida və Karib hövzəsindən Paraqvaya, Perunun Sakit Okean sahil boyundan Amazonka çayının deltasına qədər böyük bir arealda yayılmışdır. Yarım milyondan çox insan bu dildə danışır. Fonoloji sisteminə saitlər yarisistemi zənginliyi, samitlər sistemi isə məhdudluğu ilə diqqəti cəlb edir. Xüsusi yazısı olmayan dillərdir.

G.K.Noble. Proto-Arawakan and its descendants. Bloomington, 1965; E.Matteson. The Piro (Arawakan) language. Berk.-Los Ang., 1965.

АРАГОНЕЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Испанский язык →

АРАМЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Aramäisch (n), ing. Aramean /arə'mi:ən/, Aramic language /arə'meɪk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue arameenne, azərb. aramey dili. – Eradan əvvəl X əsrdən üzü bəri geniş yayılmış dialektlər qrupu, eradan əvvəl 300-cü ildən bizim eranın 600-cü illərinə qədər aysar, babil və fars dövlətlərində geniş işlənmiş dildir. Hazırda Suriya, İraq və Türkiyədə bu dilə rast gəlmək olar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 94.

АРАУКАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Arauka-Sprachen (Pl.), ing.

Arawakan languages /arə'wak(ə)n,-wa:k 'læŋɡwɪdʒiz/, fr. langues araucanos (araucanie), azərb. araukan dilləri. – İspanların müstəmləkəsinə qədər Çilin mərkəzində, Argentina pampası rayonunda və Patahoniya yayılmışdır. 800 minəcən daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemi 6 sait və 21 samitdən ibarətdir. Morfoloji quruluşu suffiksial aqqlitativdir.

M.R.Key. The Grouping of South American Indian Languages. Tübingen, 1979.

АРБИТРЕРНОСТЬ (ПРОИЗВОЛЬНОСТЬ) – alm. Arbitrarität (f), Willkürlichkeit (f), Beliebigkeit (f), ing. Arbitrariness /'ɑ:bit(rə)rinis/, fr. arbitraire, azərb. ixtiyari. – İşarənin fundamental əlaməti, işarələnmə ilə işarələyən arasında birbaşa əlaqə olmur. F.de Sössür konsepsiyasında səs kompleksi (=image acoustique) və təsəvvür (=concept) arasında əlaqə ixtiyaridir, yəni onlar arasında daxili bağlılıq yoxdur. Buna sübut eyni şeyin ayrı-ayrı dillərdə müxtəlif cür deyilməsi ola bilər. Sözdüzəltmə və anamatopoetik (təqlidi) sözlərdə bu bağlılıq müəyyən mənada özünü göstərir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 41.

APFO - alm. Argot (n), Sondersprache (f), ing. argot /'ɑ:gəʊt/, slang /slæŋ/, fr. argot, azərb. argo (kiçik bir ictimai qrupun, ümumi milli dildən ayrı olan şərti jarqonu). - Arqo fransız sözü olub, bu və ya digər ictimai dil hadisəsini bildirir. Arqoya jarqon da deyilir. Arqo əsasən cəmiyyətin tüfeyli ünsürləri (oğrular, quldurlar) tərəfindən yaradılır və işlədilir, daha doğrusu, o süni dillər qrupuna daxildir. Lakin onu yalnız cinayətkar aləmi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Məlum olduğu kimi, müxtəlif ali məktəb tələbələrinin, orta məktəb şagirdlərinin də bəziləri süni dillərdən – arqodan istifadə edirlər. Arqoların əksəriyyəti ünsiyyət vasitəsi kimi istifadədə olan dil əsasında yaranır. Məqsəd isə ünsiyyəti başqalarının başa düşməməsidir. «Şərti dillər, adətən, ümumi dilin malik olduğu həmin fonetik sistemə, həmin morfolojiyaya və sintaksisə, leksikanın çox hissəsinə (bütün dəyişməyən sözlər və bəzi dəyişənlər) malik olur. Arqoda söz yaradıcılığının yalnız bəzi kateqoriyalarının, lüğətin və semantikanın bir hissəsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var; arqo ümumi dildən daha çox sözlərin mənasına və işlədilməsinə görə fərqlənir».

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1988, s. 101.

Arqolardakı söz yaradıcılığına, məna fərqliliyinə rus oğru arqosundan aşağıdakı sözləri misal göstərmək olar: /ширмач/ «sibgir», /мойшик/ «mağaza oğrusu», /майданшик/ «qatar oğrusu», /скокарь/, yaxud da /домушник/ «mənzil oğrusu», /голубятник/ «tuman-köynək, ağ oğrusu», /мокрушник/ «oğru-qatıl», /kassir/, yaxud /медвежатник/ «dəmir kassalar oğrusu», /стопарь/ «quldur», /кляушник/ «kilsə oğrusu», /баншик/ «vağzal oğrusu» və s. Geniş mənada arqo xüsusi dil kimi başa düşülür. Artistlərin, hərbiçilərin, musiqiçilərin, məktəblilərin arqoları ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 93.

АРГОТИЗМЫ - alm. Argotismen (Pl.), ing. slang expressions /slæŋ ɪks'preʃənz/, argotisms /ɑ:gəʊtɪzəm/, fr. argotismmes, azərb. arqotizmlər. - Müxtəlif arqolardan ədəbi dilə keçmiş söz və ya ifadələr. Bədii əsərlərdə arqotizmlər üsluba və ya danışığa xüsusi çalar vermək üçün işlədilir. Məs.: Sürücülərin, ovçuların, balıqçıların, musiqiçilərin, məktəblilərin və s. arqosu.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

АРЕАЛ - alm. Areal (n), ing. areal /'eəriəl/, fr. aire, azərb. areal, yayılma sahəsi. - Müəyyən fonetik, qrammatik və leksik təzahürlərin yayıldığı sahə. Konservativ areal - dilin arxaik ünsürlərinin mühafizə olunduğu areal. Lateral areal - izoqlosların → az və zəif olduğu areal.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

АРЕАЛЬНАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. Areallinguistik (f), ing. areal linguistics /'eəriəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistiques aréales, azərb. areal dilçilik. - Dilin tarixi inkişafında və tədqiqində ərazinin, coğrafi şəraitin, arealların (areal fransız sözü olan „air“ sözündəndir və „sahə, ərazi, çöl“

deməkdir) xüsusi rolu olduğunu qəbul edən dilçilik cərəyanı. Bu cərəyanı görə dildə hər cür yeniliyin meydana çıxması dillərin qarşılıqlaşması nəticəsidir.

N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1988, s. 248.

АРМЯНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Armenisch (n), ing. Armenian language /ɑ:'mi:niən 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue arménienne, l'arménien azərb. erməni dili. - Hind-Avropa dilləri ailəsinə mənsubdur. Ermənistan, Gürcüstan, Türkiyə, Azərbaycanda, həmçinin bir sıra xarici ölkələrdə - İran, Suriya, Livan, ABŞ-da və s. yayılmışdır. Dünyada bu dildə danışanların ümumi sayı 4 milyondan bir qədər artıqdır. Bu dildə külli miqdarda türk və fars dillərindən alınmalar vardır. Samitlərin bir yuvada çoxluğu səciyyəvidir, yeddi hal olsa da, qədim hind-Avropa dillərindəki cins fərqi yox olmuşdur. Söz sırası müxtəlifdir.

H.Jensen. Altarmenische Grammatik. Heidelberg, 1959.

АРТИКЛЬ - alm. Artikel (m), ing. article /'ɑ:tɪkl/, fr. article, azərb. artıql. - Bəzi dillərdə (ərəb, roman və german dilləri) isimlərlə birlikdə işlənilib həmin isimlərin cinsini, halını, müəyyən və ya qeyri-müəyyən olduğunu bildirən köməkçi söz. Artıql aid olduğu ismin əvvəlki sözləmə və ya məndən aydın olduğu zaman müəyyən (Məs.: alm.d. /der, die, das/ - (təkdə), /die/ (cəmdə); ing. d. /the/, ilk dəfə işlənərkən isə qeyri-müəyyən olur (Məs.: alm. d. /ein/ (m), /eine/ (f), /ein/ (n), cəmi yoxdur, ing. d. /a, an/. Azərb. d. „bir“ sözü qeyri-müəyyənlik funksiyasında çıxış edə bilər. Məs.: /bir nəfər/. Artıql ing., alm., roman dillərində ismin əvvəlində gəlir, alban, bolqar, rumın dillərində (Məs.: bulqar d. /книга+ма/ (bir kitab), rumın d. /student+ул/ (bir tələbə)) isimdən sonra gəlir. Məs.: ing. d. /a man/; alm. d. /ein Mann/ və s. Alm. və fr. dillərində artıqlar cinsə görə fərqlənir. Məs.: alm. d. m/artıql - kişi cinsi /der (m)/, orta cins /das (n)/, qadın cinsi /die (f)/; g/müəyyən artıql - /ein/, /ein/, /eine/. Cəmdə yalnız müəyyən artıql bir şəkildə çıxış edir. Fr. d. müəyyən artıqlar /le/, /la/, qeyri-müəyyən artıqlar isə /un/, /une/ - dirlər. Müəyyən artıqlı determinant, qeyri-müəyyəni isə kvanto adlandırırlar. Artıqlı aidlik bildirən söz kimi dəyərləndirən alimlər də vardır. Məs.: alm. d. /Der Hund ist ein Saugetier// (İt məməli heyvandır) cümləsində «it» konkret heyvanı bildirdiyindən müəyyən, «məməli heyvan» isə ümumini bildirdiyindən qeyri-müəyyən artıqla işlənilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 26; Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык. М., 1957.

АРТИКУЛЯТОР - alm. artikulatorisch, ing. articulatory /ɑ:'tɪkjʊlətrɪ/, fr. articulateur, azərb. artikulyator (tələffüz). - Hər hansı bir səsin tələffüzünü səciyyələndirən və təmin edən fizioloji prosesi bildirir.

АРТИКУЛЯЦИОННАЯ БАЗА - alm. Artikulationsbasis (f), ing. basis of articulation /'beɪsɪs ɒv ɑ:'tɪkjʊ'leɪʃən/, fr. base articulatoire, azərb. artikulyasiya (tələffüz) bazası. - Müəyyən bir dildə danışanların hamı-

sına xas olan, bütün səslərin tələffüzü üçün danışq üzlərinin intensional idarə olunan və əlaqələndirilən hərəkətlərinin məcmusu.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

Артикуляционная область - alm. Artikulationsbereich (m), ing. region of articulation /'ri:dzən əv α:ˌtɪkjʊ'leɪfən/, fr. région de l'articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz) sahəsi. - Müəyyən bir səsin tələffüzü zamanı danışq üzlərinin mərkəzləşdiyi yer. Tələffüz məxrəci dedikdə dildə danışq üzlərinin bütün mümkün hərəkətlərinin məcmusu nəzərdə tutulur.

Бах: Артикуляционная база ←

Артикуляционная фаза - alm. Artikulationsphase (f), ing. phases (parts) of articulation /feɪzɪz /pɑ:ts/ əv α:ˌtɪkjʊ'leɪfən/, fr. phases de l'articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz) mərhələsi, fazası. - Klassik fonetikaya görə tələffüz 3 mərhələdən: ilk (ekskursiya), orta (eksposiya) və son (rekursiya) mərhələdən ibarətdir.

М.И. Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

Артикуляция - alm. Artikulation (f), ing. articulation /α:ˌtɪkjʊ'leɪfən/, fr. articulation, azərb. artikulasiya (tələffüz). - Müəyyən səsi tələffüz etmək üçün danışq üzlərinin aldığı vəziyyət və ya onların hərəkətlərinin məcmusu, səsin məxrəci.

М.И. Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

Артикуляция двойная - alm. doppelte Artikulation (f), ing. double articulation /'dʌbl α:ˌtɪkjʊ'leɪfən/, fr. articulation double, azərb. qoşalaşmış artikulyasiya (tələffüz). - 1) Tələffüzü zamanı ağız boşluğundakı kipləşmə ilə yanaşı boğazda da ikinci kipləşmənin əmələ gəlməsindən yaranan səslər. Belə səslərə əsasən Qafqaz dillərində rast gəlinir. [pʰ],

[tʰ], [kʰ]; 2) Fransız dilçisi A.Martinenin (1908) işləyib hazırladığı ikili üzvlənmə prinsipi. İnsan dilini səciyyələndirən bu üzvlənməyə görə, linqvistik işarənin ən kiçik mənalı vahidlərə bölünməsindən monem, ən kiçik fərqləndirici vahidlərə bölünməsindən isə fonem əldə olunur. Məs.: fr. d. /travaillons/ (biz işləyirik) ifadəsi iki monemə bölünür: /travaill/ (iş) və /ons/. Monemlər iki cür olur: lexem monemlər /travaill/ və morfem monemlər /-ons/. Bu monem anlayışı başqa məktəblərin morfem termininə uyğun gəlir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; André Martinet. Element of General Linguistics. London, 1964, s. 112-157; Ф.Вейсалов. Возможно ли линейное членение интонации. «Уч. записки», МВ и ССО, Баку, 1971; Р.Н. Matthews. Göstərilən əsər, s. 230.

Артикуляция задержанная - alm. verspätete Artikulation (f), ing. held articulation /held α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, prolonged retention

/prə'lənd rɪ'tenʃən/, fr. articulation sistane (tenue), azərb. gecikdirilmiş artikulyasiya (tələffüz). - Səsin hər hansı bir artikulyasiya mərhələsi ləngiyir. Məs.: Azərb. d. /z/ /gözzzər/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 55.

Артикуляция йотовая - alm. palatalisierte Aussprache (f), ing. palatalized articulation /ˌpælətəlaɪzd α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation palatal, articulation y-otavation, azərb. yumşaq tələffüz. - Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə yaranan tələffüz. Bu cür tələffüz rus dilində yumşaq samitlərə xasdır. Məs.: /t', d', s', z'/ və s.

М.И. Матусевич. Введение в общую фонетику. М., 1957.

Артикуляция носовая - alm. Nasalarticulation (f), ing. nasal articulation /'neɪzl α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation nasale, azərb. burun tələffüzü. - Tələffüzü zamanı dilçək azacıq irəli çıxır, yumşaq damaq isə aşağı enir və ağız boşluğunun yolunu bağlayır, hava axını burun boşluğundan çıxır. Alman, ingilis, rus və Azərbaycan dillərində /m/, /n/ samitləri buna misal ola bilər.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

Артикуляция ртовая - alm. orale Artikulation (f), ing. oral articulation /'ɔ:rəl α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation buccale, azərb. ağız tələffüzü. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq yuxarı qalxır, dilçək isə udlağın arxa tərəfdən divarına sıxılır və beləliklə, hava axını ağızdan çıxır. Alm., Azərb., rus və ing. dillərində bütün saitlər bu cür tələffüz xüsusiyyətinə malikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 178-192.

Артикуляция слабая - alm. schwache Artikulation (f), ing. weak articulation /wi:k α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation débile, azərb. zəif tələffüz. - Vurgusuz hecalarda sait və samitlərin tələffüzü zəif olur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, s. 92-152.

Артикуляция языка /и/-образная - alm. I-Artikulation (f), ing. i-like lingual articulation /ɪ- laɪk ˈlɪŋgwəl α:ˌtɪkjʊ'eɪf(ə)n/, fr. articulation linguale, langue articulation imagé, azərb. /i/-yə bənzər tələffüz. - Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə səciyyələ-nən tələffüz. Məs.: rus d. /m'at/, /m'at'/ və s. Azərb. d. /l/ samiti incə sait-lər qarşısında bu cür tələffüz olunur. Müq. et: /l'æl/, /l'ylə/ və s. Ancaq rus d. bu i-yə bənzər tələffüz fonoloji dəyər kəsb edir, Azərb. d. isə fone-tik səciyyə daşıyır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, s. 92-152.

Архаизм - alm. Archaismus (m), veralteteter Ausdruck (m), ing. archaism /'ɑ:keɪz(ə)m/, fr. archaïsme, azərb. arxaizm. - 1. Köhnəlmiş və ya dildən çıxmış söz və ya ifadə. Məs.: ing. d. /hereafter/, /Wonne/ (hə-vəs); Azərb. d. /görklü/ (mübarək, gözəl); 2. Köhnənin qalıqları, köhnə-

lik. Məs.: ing. d. /God save the Queen// (Allah kraliçanı saxlasın). Dilçilikdə arxaizmlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: a) leksik arxaizm. Məs.: Azərb. d. /yazı/ (çöl, səhra); b) semantik arxaizm bunlar müasir dildə işlənir, lakin həm də köhnə mənada işlənir. Məs.: Azərb. d. /inqilab/ Füzulidə və indi; c) leksik-fonetik arxaizm əvvəlki mənası qalıb, səs tərkibi dəyişən sözlərdir. Məs.: Azərb. d. /xansı/ (hansı), /bərlü/ (bəri), biki (kibi) və s.; d) etnoqrafik arxaizm. Adət-ənənə, məişət tərzilə əlaqədar olan arxaizmdir. Məs.: /baş pulu/, /üzgörünçəyi/, /gəlinatlandı/, /alıxdım-yandım/ (parça).

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 27.

АРХАИЧЕСКИЙ - alm. archaisch, ing. archaic [-'k-] /ɑ:'keɪk/, fr. archaïque, azərb. arxaik, köhnə, köhnəlmiş. - Arxaizmə aid olan.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 27.

АРХИФОНЕМА (СМЕШАННАЯ ФОНЕМА, МАКРОФОНЕМА) -

alm. Archiphonem (n), ing. archiphoneme /ɑ:kɪ'founi:m/, fr. archiphonème, azərb. arxifonem. - Arxifonem yunanca «archi» (üst, yuxarı) və «fonem» (səs) sözlərindən əmələ gəlib. Praqa dilçiləri, xüsusən də N.S. Trubeskoy və onun tərəfdarları, arxifonem deyəndə binar qarşılaşmanın iki foneminə xas olan fərqləndirici əlamətlərin məcmusunu başa düşürlər. Onlara görə, alm. d. söz sonunda /d/ və /t/ fonemləri arasındakı fərqləndirici əlamətlər neytrallaşır və onlar arxifonem gismində

çıxış edirlər. Məs. /kin $\frac{d}{t}$ /.

Moskva fonoloqları bunu «hiperfonem», başqaları «qarışıq fonem», amerikanlar isə «makrofonem» adlandırırlar.

N.S. Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almandan tərcüməsi, «Ön söz» və «Qeydlər» prof. F. Veysəlinindir. Bakı, 2001, s. 97-105; s. 285-302; F. Veysəli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АРЧИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Arč(tsch)inisch (n), ing. Archinish language /ɑ:kɪ'nɪʃ/'ɑ:tʃɪnɪʃ 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue archinaise, azərb. arçin dili. - Ənənəvi təsnifatla əsasən ləzgi dillərindən biri hesab olunur. Dağıstanın Arçin kəndində yayılmışdır. Bu dildə 1000-dən artıq adam danışır. Dialektlərə parçalanmışdır. Fonoloji sistemi 81 fonemdən ibarətdir. Yazısız dildir.

A.E. Кибрик. Опыт структурного арчинского языка. М., т. 1-3, 1977.

АССИБИЛЯЦИЯ - alm. Assibilation (f), ing. assibilation /ə'sɪbɪleɪʃ(ə)n/, fr. assibilation, azərb. assibilasiya. - Ön sıra saitləri qarşısında gələn dilönü kipləşən-partlayışlı samitlərdən sonra ötəri novlu səs. Məs.: alm. d. /Nation/, /Initiative/. Eyni zamanda /g/ və /k/ samitlərinin eyni mövqedə /c/, /s/ və /dz/-ya keçməsi də bu cür izah edilə bilər. Məs.: lat. /centum/kentum/ → ital. /cento/cento/; fr. cent /sɑ/ və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - alm. unsilbisch, ing. asyllabic /eɪsɪ'læbɪk,-a/, fr. asyllabique, azərb. asillabik. - Heca əmələ gətirməyən. Heca daxilində yüksək tona malik olmayan səs.

Bax: Слог →.

АСИНДЕТИЧЕСКИЙ - alm. asyndetisch, ing. asyndetic /asin'detɪk/, fr. asyndétique, (juxtaposé), azərb. bağlı olmayan, bağlayıcısız.

Bax: Асиндетон →.

АСИНДЕТОН (БЕССОЮЗИЕ) - alm. Asyndeton (n), ing. asyndeton /ə'sɪndɪt(ə)n/, fr. asyndète, (juxtaposé) azərb. bağlayıcısız əlaqələr. - Məs.: Azərb. d. /Əl mənim, əmək sənini//; alm. d. /Er kam, er sah, er siegte// (O gəldi, gördü, qələbə çaldı).

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АСПЕКТ - alm. Aspekt (m), ing. aspect /ə'spekt/'aspekt/, fr. aspect, azərb. tərz, nöqteyi-nəzər, baxış, aspekt, görünüş. - İş və hərəkətin daxili səciyyəsinə göstərən qrammatik fel kateqoriyası. Felin ifadə etdiyi iş və hərəkətin baş vermə üsulu. Ani tərz, iş və hərəkətin çox qısa bir zamanda, ani olaraq baş verdiyini göstərən tərz (əsasən səs təqlidi sözlərdə). Məs.: Azərb. d. /Taxcadan düşdü tapp elədi/ (Tapmaca). İş, hal və hərəkətin bitmədiyini, davam etdiyini göstərən tərz. Dilimizdə /-maqda/, /-məkdə/ şəkilçiləri felin bitməmiş tərzini əmələ gətirən morfoloji əlamət kimi diqqəti cəlb edir: /oxumaqda idi/, /yazmaqda imişlər/. Bitmiş tərz, yəni iş və hərəkətin bitib qurtardığını, sonunu, hədudunu göstərən tərz. Azərbaycan dilində bir sıra köməkçi fellər. Məs.: /çıxmaq/, /getmək/, /səfərə çıxmaq/, /güzəştə getmək/ və s. Rus d. imperfektiv və perfektiv növü xüsusi qrammatik vasitənin köməyiylə ifadə edirlər. Məs.: rus d. /rezat' - narezat'/. Birincisi bitmiş növü, ikincisi isə bitməmiş növü bildirir. İng. d. /I sing/ və /I am singing/, formaların birincisi qeyri-müəyyən indiki zamanı, ikincisi isə davam edən indiki zamanı bildirir. Alm. d. bu fərqləri bildirmək üçün müxtəlif önsözlərdən istifadə olunur. Müq. et: /Er las das Buch durch// (O, kitabı oxuyub qurtardı), ancaq /Er las das Buch// (O kitabı oxuyurdu).

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 103; R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 41.

АСПЕКТ-МОДЕЛЬ - alm. Aspekt-Modell (n), ing. aspect-model /'æspekt/'aspekt 'mɒdl/, fr. aspect-modèle, azərb. aspekt-model. - N. Xomskinin inkişaf etdirdiyi generativ transformasional qrammatik modelin təkmilləşmiş forması. Əsas cəhətləri bunlardır: a) kompetensiya və performans, qrammatiklik, akseptabellik, üst və alt qat strukturlarının gətirilməsi; b) ümumiləşən transformasional qrammatika əvəzinə artıq qrammatikanın bazis komponentinə rekursivlik əlavə edilir, bundan başqa transformasiyalar mənaqə neytrallaşır; c) leksikon bazisin subkomponenti kimi verilir və semantik səviyyə alt qatı şərh edən komponent kimi götürülür.

O.Thomas. Transformational Grammar and the Teacher of English. N.-York, 1965.

АСПЕКТ СЛОВО ФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-phonematischer Aspekt (m), ing. lexical-phonemic aspect /'leksikəl fəʊni:mɪk ə'spekt/, fr. aspect du mot phonématique, azərb. leksik-fonematik aspekt, növ. - Konkret bir sözün fonem tərkibinin tədqiqi, başqa sözlərdən fonoloji fərqlərini və onlara oxşarlığını öyrənən aspekt, onun asılı və sərbəst akustik-fizioloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

K.Heger. Monem, Wort und Satz. Tübingen, 1971.

АСПИРАТА(Ы) - alm. Aspirata (f), ing. aspirate /'aspəreɪt/'æsp(ə)ɹɪt/, fr. aspirée, azərb. nəfəsli. - Kipləşmiş səs tellərinin partlaması ilə əmələ gələn səslər. Məs.: alm. d. /ta:t/ sözündəki əvvəlki və sonuncu /t/ nəfəsli tələffüz olunur. Transkripsiyada nəfəslilik samitin sağdan yuxarıdan kiçik [^h] işarəsilə göstərilir. Müq. et: [t^ha:t^h].

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

АСПИРИРОВАННЫЙ - alm. aspiriert, gehaucht, ing. aspiration /æspə'reɪf(ə)n/, fr. aspiré,-e, azərb. nəfəsli. - Səs telləri arasındakı novun daralması nəticəsində hava axınının səs tellərinə sürtünməsindən əmələ gələn səslər. Rus, ing., alm. və Azərb. d. vurğulu saıtdən əvvəl və söz sonunda kipləşən-partlayışlı samitlər nəfəsli tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /'zant^h/ (qum); ing. d. /kæt^h/ - pişik; rus d. /t^hak^h/ - (belə); Azərb. d. /ət^h/ və s.

Bax: Фонетика →.

АСПИРИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. aspirierter Konsonant (m), ing. aspirated consonant /'æspəreɪtɪd 'kɒnsənənt/, fr. consonne aspirée, azərb. nəfəsli samit.

Bax: Аспирированный ←.

АССАМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Assam(es)isch (n), ing. Assamese language /asə'mi:z 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue assamaise, azərb. assam dili. - Hind dillərindən biridir. Hindistanın Assam ştatının dövlət dilidir. Braxmaputra çayının sahilində yayılmışdır. 13 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Benqal dilinə yaxın olsa da, ondan retroflektiv partlayışlı samitlərin olmaması ilə fərqlənir.

В.Д.Бабакаев. Ассамский язык. М., 1961; В.Д.Бабакаев. Очерки морфологической структуры ассамского языка. М., 1980.

АССИБИЛИРОВАННЫЙ - alm. assibiliert, ing. assibilated /ə'sɪbɪleɪtɪd/, fr. assibiler, azərb. sibilyantlaşan. - Kipləşən-partlayışlı samitin sibilyanta keçməsi. Kipləşən-partlayışlı samitlərin tələffüzü zamanı fişiltılı çaların meydana gəlməsi. Məs.: qədim ing. d. /tj/ → /tʃ/-ya keçib.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИБИЛИРОВАННОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ - Bax: Ассибилированный ←.

АССИБИЛЯЦИЯ - alm. Assibilation (f), ing. assibilation /ə'sɪbɪleɪʃ(ə)n/, fr. assibilation, azərb. partlayış. - Kipləşən-partlayışlı samitlərin novlularla əvəzlənməsindən ibarət olan artıq (parazit) fişiltılı səs. Məs.: alm. d. Generation → /ge:ne:rat s'io:n/ kimi tələffüz olunur. /g/ və /k/ samitlərinin yumşaq samitlərdən qabaqda fişiltılı tələffüzü. Məs.: lat. centum; fr. d. /cent/ → /sɑ̃/ kimi deyilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 42.

АССИМИЛЯЦИЯ - alm. Assimilation (f), Angleichung (f), ing. assimilation /ə,sɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation, azərb. assimilyasiya (uyuşma). - Ənənəvi, artikulator fonetikada bir samitin yanındakı digər samitə (səsə) oxşadılması uyuşma adlandırılır. Məs.: /qızlar/ → /qızzar/. Uyuşmanın aşağıdakı növləri mövcuddur: a) tələffüz üzvünə: (məs. alm. d. /'zempf/ «Senf» sözündən (xardal); b) tələffüz məxrəcinə (məs. /ge:m/ «gehen» sözündən (getmək); c) tələffüz tərzinə (məs.: /elne/ «Elle» sözündən (qol); d) səs tellərinə (məs.: /das zalt s/ «das Salz» sözündən (duz) aid ola bilər).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105.

АССИМИЛЯЦИЯ КОНТАКТНАЯ - alm. Kontaktsassimilation (f), unmittelbare Assimilation (f), ing. contact assimilation /'kɒntækt ə,sɪmɪ'leɪʃən/, fr. assimilation en contact, azərb. kontakt uyuşması. - Bir səsin qonşuda gələn digər səsə oxşadılması. Yanaşı gələn səslərin uyuşması. Məs.: Azərb. d. /hambal/ → /hammal/, /sazlar/ → /sazzar/ və s.

Bax: Ассимиляция ←.

АССИМИЛЯЦИЯ ПОЛНАЯ - alm. totale (vollständige) Assimilation (f), ing. (absolute) total assimilation /'æbsəlu:t/ 'təʊtl əsɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation totale, azərb. tam assimilyasiya, uyuşma. - İki müxtəlif səsin qarşılıqlı təsir nəticəsində tamamilə bir-birinə uyuşması. Məs.: Azərb. d. /isti/-fissi/, /narlar/-narrar/, /qızlar-qızzar/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 204.

АССИМИЛЯЦИЯ ПРОГРЕССИВНАЯ - alm. progressive Assimilation (f), ing. progressive assimilation /prəu'gresɪv əsɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation progressive, azərb. progressiv, irəli assimilyasiya, uyuşma. - Sonrakı samitin əvvəlki samit tərəfindən assimilasiyası. Məs.: Azərb. d. /tutdan/-tutnan/; alm. d. /'tɪsɪmər/ ← /Zimber/ (otaq).

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 204.

АССИМИЛЯЦИЯ РЕГРЕССИВНАЯ - alm. regressive Assimilation (f), ing. regressive assimilation /rɪ'gresɪv ə,sɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation

régressive, azərb. geri assimilyasiya. Sözdə müəyyən səsin tələffüzünün özündən əvvəl gələn qonşu səsin təsiri ilə dəyişməsi. Əvvəlki mövgedə gələn səsin sonrakı səs tərəfindən assimilyasiyası. Artikulyator fonetik terminidir. Məs.: Azərb. d. /tranvay/→/tramvay/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИМИЛЯЦИЯ ЧАСТИЧНАЯ - alm. partielle Assimilation (f), ing. partial assimilation /'pɑ:fəl əsɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation partielle, azərb. qismən assimilyasiya, uyuşma. - Danışqda qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir göstərən səslərin qismən assimilyasiyası. Məs.: Azərb. d. /qızlar-qızdar/, /başlamaq-başdamaq/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 28.

АССИМИЛЯЦИЯ ЭПЕНТЕТИЧЕСКАЯ - alm. epenthetische Assimilation (f), ing. epenthetic assimilation /epən'tetɪk ə'sɪmɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. assimilation épenthétique, azərb. epentetik assimilyasiya. - Müəyyən morfonoloji və fonetik şərtlərin təsiri altında əmələ gələn, etimoloji baxımdan özünü doğrultmayan səslərin assimilyasiyası. Məs.: qədim ing. d. /thimble/ sözü /pʏmɛl/ şəklini alır, bu zaman /m/ və /l/ samitləri arasına zəif bir sait girir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 115.

АССИРИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Assyrisch (n), ing. Assyria(n) language /ə'sɪrɪə(n) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue assyrienne, l'assirien, azərb. assiriya dili. - Semit dillərindən biridir. İran ərazisində (Urmiya gölünün ətrafında), İraq ərazisində (Mosul və Bağdadın şimalında), Türkiyə ərazisində (Van gölü və Kürdistan dağlarında) yayılmışdır. Bu dildə 400 mindən çox adam danışır.

К.Г.Церетели. Современный ассирийский язык. М., 1964.

АССОНАНС (СОЗВУЧИЕ) - alm. Assonanz (f), Gleichklang (m), ing. assonance /'æsnəns/'as(ə)nəns/, accord /ə'kɔ:d/, consonance

/'kɔnsənəns/, fr. assonance, azərb. assonans (ahəngin pozulması). - Sabit söz birləşmələrində, qafiyələrdə saitlərin həmahəngliyi və ya eynicinsli saitlərin üslubi üsul kimi təkrarlanması. Məs.: Azərb. d. /Açıq ağız ac qalmaz/. /Ucunu tutub ucuzluğa gedir/. /Ucundan tutub ucuzluğa getmək/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 29.

АССОЦИАТИВНЫЙ АНАЛИЗ - alm. assoziative Analyse (f), ing. associative analysis /ə'səʊʃjətɪv, -sɪ ə'næləsɪs/, fr. analyse associative, azərb. assosiativ təhlil (analiz). - Allofon və allomorfların müvafiq fonem və morfemlərlə əlaqələndirilməsi, yəni danışğa məxsus allofon və allomorflarla dilin müvafiq struktur ünsürlərinin əlaqəsini bərpa etmək. Məs.: Azərb. d. [d^ə], [d'], [d] səslərini bir fonemin variantları hesab

edirlər. Ümumiyyətlə, psixologiyadan gələn bu təhlil metodu iki və daha artıq təsəvvür aspektinin bir şüur əlaqəsində olması prosesidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 106.

АССОЦИАТИВНЫЙ ПЛАН - alm. assoziativer Plan (m), ing. associative plan /ə'səʊʃjətɪv plæn/, fr. plan associatif, azərb. assosiativ proses. - Psixologiyada iki və daha artıq təsəvvür aspektlərinin şüurda əlaqələnməsi prosesi bir neçə təsəvvür elementlərinin qarşılıqlı şəkildə üzə çıxması zaman, yer, oxşarlıq və ziddiyyət kimi müəyyən assosiasiya qanunları ilə həll olunur. Xəyala dalmaq, fikirləşmək, yaddaş kimi məsələlərin tədqiqində assosiativ plan mühüm rol oynayır. Psixodilçilikdə qıcıqlanma və reaksiya arasında əlaqələr neobiheviorist psixoloji yanaşma baxımından müəyyən edilərək mənənin şərhində tətbiq edilir. Bu zaman vasitəsiz qıcıq yaradan sözə bağlı digər sözlərlə və vasitəli, yəni birbaşa müşahidə olunan stimulyat – respons – prosesləri arasındakı əldə olunan assosiasiyalar həlledici rol oynayır.

H. Hörmann. Psychologie der Sprache. Berlin, 1967.

АССОЦИАЦИЯ - alm. Assoziation (f), ing. association /ə'səʊsi'eɪʃən/, fr. association, azərb. cəmiyyət, birlik, assosiasiya. - 1) Müəyyən cəmiyyət, birlik; 2) Dil vahidlərinin formal və ya məntiqi-semantik əlamətlərinə görə eyniləşməsi.

Бах: Ассоциативный план ←.

АССОЦИАЦИЯ ПО ФОРМЕ - alm. Formenassoziation (f), ing. formal-association /fɔ:məl ə'səʊsi'eɪʃ(ə)n/, fr. d'après la forme association, azərb. forma üzrə əlaqə. - Bu və ya digər formaya görə əlaqələndirmə. Azərb. d. gəminin qabaq hissəsi insan sifətində qabağa çıxan buruna oxşadığı üçün ona gəminin burnu deyirlər. Məs.: «insanın burnu», «gəminin burnu».

Бах: Ассоциативный план ←.

АССОЦИАТИВНОЕ ПОЛЕ - alm. assoziatives Feld (n), ing. associative field /ə'səʊʃjətɪv, -sɪ fi:ld/, fr. champ associatif, azərb. assosiativ sahə. - Müəyyən formal və məzmun əlaqələrinə, yəni sözdüzəltmə və söz mənasına əsaslanan assosiativ sahə, söz sahəsi. Məs.: alm. d. /Fahrt/ (səfər), /Fahre/ (bərə), /Gefährte/ (yol yoldaşı) bir-birilə formaca və məzmunca bağlıdır, onların kökündə /fähr/ (getmək) semi durur və müəyyən sözdüzəldici şəkilçilərlə bir-birindən fərqlənirlər. Eyni zamanda onlar məzmunca /reiten/ (atlı getmək), /segeln/ (avar çəkmək), /laufen/ (yüyürmək), /fliegen/ (uçmaq) fəllərlə də bağlıdır. Assosiativ sahə subyektivdir, danışanın təcrübəsindən asılıdır və ona görə də lingvistik-psixoloji və stilistik maraq kəsb edir.

Ch.Bally. L'Arbitraire du signe. Valeur et signification. Paris, 1940.

АССОЦИАТИВНО-ВСПОМОГАТЕЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. assoziative Hilfsfunktion (f), ing. associative auxiliary function

/ə'səʊʃiətɪv,-sɪ, ɔ:g'zɪljəri 'fʌŋkʃən/, fr. fonction associative, associative auxiliaire, azərb. assosiativ – köməkçi funksiya.

Важ: Ассоциативное поле ←.

АССОЦИАЦИЯ ЯЗЫКОВ - alm. Sprachbund (m), ing. regional association of languages /'rɪ:dʒənəl ə'sousi'eɪ ən,-sɪ, əv 'læŋgwɪdʒɪz/, language-union /'læŋgwɪdʒ 'ju:njən/, fr. association des langues, azərb. dillərin assosiasiyası (ittifaqı). - Müxtəlif növ tarixi, coğrafi, genetik cəhətdən çox uzaq qohum, qonşu dillərin qrupları, bu dillər qarşılıqlı təsir edərək (adstratlar - dil əlaqələri) struktur baxımdan başqa dillərdən fərqlənirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 698.

АТАПАСКСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. atapasische Sprachen (Pl.), ing.

Athapask(an) languages /aθə'pask(ən) 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues athapask azərb. atapask dilləri. - Şimali Amerikanın hindi dilləri qrupuna aiddir. 40-a qədər dili özündə cəmləşdirir. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 250 mindən yuxarıdır. Saitlər sistemi 6 sait fonemdən ibarətdir. Mürəkkəb samitlər sisteminə malikdir. Əsasən açıq hecalıq üstünlük təşkil edir, samitlərin birləşməsi az təsadüf edilir və sait birləşmələri geniş yayılmışdır.

Г.А.Климов. Типология языков активного строя. М., 1977.

АТЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. athematisch, themavokallos, ing.

athematic /æθi'matɪk/, non-thematic /nɒn θi'matɪk/, fr. athématique, azərb. atematik. - Tematik saiddən (söz tərkibində morfemləri birləşdirən) məhrum olmuş, tematik saitin olmaması ilə səciyyələnən, suffiksin kökə birbaşa birləşməsi ilə yaranan. Məs.: lat. d. /fertis/ (Siz hazırınız) sözündə şəkilçi /-tis/ tematik saitsiz kökə /fer-/ birləşib. Ancaq /dis+i+tis/ sözündə həmin şəkilçi /i/ tematik saitlə birləşib.

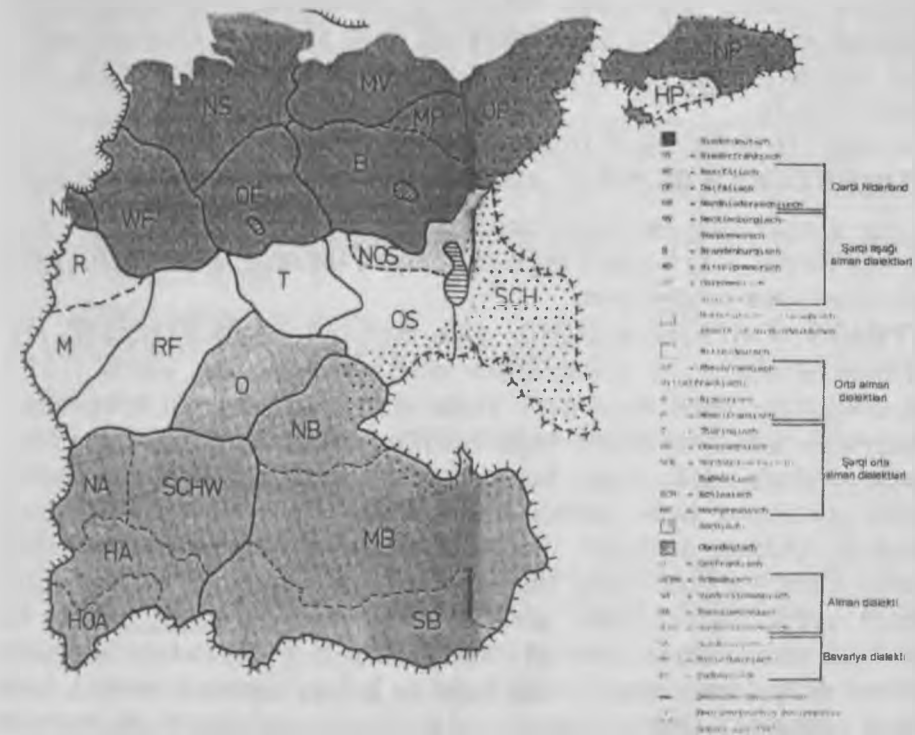
P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 29; O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.58.

АТЛАС ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. dialektologischer Atlas

(m), ing. dialectological atlas /daɪəlek'tɒlədʒɪkəl 'atləs/, fr. atlas dialectologique, azərb. dialektoloji atlas. - Bir dilin dialekt və şivələrinin, yaxud ayrı-ayrı dialekt hadisələrinin yayıldığıni əks etdirən xəritələr toplusu (bax: atlas 1).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 895.

ALMAN DİLİNİN DİALEKTOLOJİ XƏRİTƏSİ

АТОМИСТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. atomistischer Satz (m), ing. atomistic sentence /atə'mɪstɪk 'sentəns/, fr. proposition atomistique, azərb. atomistik cümlə. - Formal məntiqdə dilin sadə cümləsi, ancaq bu əslində dilin cümləsi deyildir (məntiqi bağlayıcısı yoxdur). Deməli, /Həsən böyükdür// atomistik cümlədir, ancaq /Həsən böyük və qamətlidir// bir-birinə /və/ məntiqi bağlayıcısı ilə bağlı cümlələrdir: /Həsən böyükdür// və /Həsən qamətlidir// generativ semantikada kauzativ fəlləri təhlil əsasında atomistik predikatdan da danışılır. Bu zaman kiçik özək söyləmlərinin inventarı onların semantik məhdudiyyətlərlə tətbiq olunmaqla təsvir olunur. Məs.: Azərb. d. öldürmək = elə etmək ki, qeyri-canlı olsun.

Важ: Генеративная семантика →.

АТОМИСТИСТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. atomistische Linguistik (f), ing. atomistic linguistics /atə'mɪstɪk lɪŋ'gwɪstɪks/, fr. linguistique atomistique, azərb. atomistik linqvistika, dilçilik. - Dilçilikdə ayrı-ayrı dil vahidlərinin (hər birini özlüyündə) araşdırmaqla məşğul olan cərəyan. Məs.: Gənc qrammatiklərin ayrı-ayrı dil formalarının bərpası ilə bağlı iş metodu.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АТОМИСТИЧЕСКИЙ МЕТОД - alm. atomistische Methode (f), ing. atomistic method /atə'mistik meθəd/, fr. méthode atomistique, azərb. atomistik metod. - XIX əsr dilşünashğı üçün səciyyəvi olan dil hadisələrini ayrı-ayrılıqda, bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədqiq edən dilçilik metodu.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АТОНИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. atonische Form (f), unbetonte Form (f), ing. atonic form /æ'tonik/ə'təʊnik fɔ:m/, fr. forme atone, azərb. atonik, zəif forma. - 1) Sözlün vurğu daşımayan şəkilçisi; 2) Vurgusuz mövqedə gələn heca və ya fonem.

АТРИБУТ (ОПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. Attribut (n), Beifügung (f), ing. attribute /ə'tribju:t/, fr. complément attributif, épithète, azərb. 1. atribut, əlamət (qrammatik təyin). - Gənc qrammatiklərdə in. d. və roman dilçiliyində yalnız təyinlərlə bağlı işlədilir, halbuki ən yeni qrammatikada cümlədə feldən başqa bütün sintaktik kateqoriyalara əlavə edilən sözləri göstərmək üçün işlədilir. Bu cür sözlərin əsas funksiyası təyin etməkdir. Adətən atributiv sifət (məs.: alm. d. /das neue Buch/ (təzə kitab)), genitiv atribut (məs.: alm. d. /der Tanz des Sängers/ (müğənninin vəqsi)), prepozisional (məs.: alm. d. /die Nacht im Hotel hoteldə bir gecə/), adverbial (məs.: alm. d. /dieser Tag hier/ (buradakı bir gün)), infinitiv qrup (məs.: alm. d. /die Lust zu lieben/ (sevmək həvəsi), təyin budaq cümləsilə (məs.: alm. d. /das Buch, das mich am meisten interessiert// (məni ən çox maraqlandıran kitab) və əlavə (məs.: alm. d. /dieser Junge ein wahres Talent// (bu gənc həqiqi talant) kimi növləri fərqləndirilir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992; W.Motsch. Syntax des deutschen Adjektivs. «Studia Grammatika», Berlin, 1964.

АТРИБУТИВ - alm. attributiv, ing. attributive /ə'tribjutiv/, fr. attributif, azərb. təyin, təyin yerində işlədilən. - Məs.: Azərb. d. /Arxadaki ikimərtəbəli yaşıl bina.../.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНЫЙ (ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫЙ) - alm. attributiv, beifügend, ing. attributive /ə'tribjutiv/, fr. attributif, azərb. atributiv, təyini. - Təyinə aid olan, təyin rolunda çıxış edən, təyin xüsusiyyətlərinə xas olan. Məs.: alm. d. /Baku ist eine schöne Stadt//.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНО-ПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. attributiv-predikativ, ing. attributive-predicative /ə'tribjutiv pri'dikativ/, fr. attributiv-précatif, azərb. atributiv-predikativ. - Atributiv-predikativ funksiyaları özündə cəmləşdirən. Məs.: /qara parça/; /parçanın rəngi qaradır//.

Бах: Атрибут ←.

АТРИБУТИВНАЯ СВЯЗЬ - alm. attributive Verbindung (f), ing. attributive connection (link) /ə'tribjutiv kə'nekʃən /lɪŋk/, fr. rapport attributif, azərb. atributiv, təyini əlaqə. - Təyinə aid olan, təyin rolunda çıxış edən, təyin xüsusiyyətlərinə xas olan əlaqə, atributiv əlaqə. Məs.: Azərb. d. /O elə adamdır ki, /özündən başqa heç kimi bəyənmir//. Bu təyin budaq cümləsidir, budaq cümlə /elə/ korrelatını təyin edir.

H.Seiler. Relativsatz, Attribut und Apposition. Wiesbaden, 1960.

АТРИБУТИВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ - alm. attributive Beziehung (f), ing. attributive relation /ə'tribjutiv ri'leiʃən/, fr. relation attributive, azərb. atributiv əlaqə.

Бах: Атрибутивная связь ←.

АТРИБУТИВНЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА - alm. attributive Verbformen (Pl.), ing. attributive verb forms /ə'tribjutiv 'vɜ:b fɔ:ms/ fr. formes attributive du verbe, azərb. felin atributiv formaları. Məs.: alm. d. /der 'laofəndə ''man//, /die 'ge'laofənə ''ʃtrəkə/; Azərb. d. /aːɫayan uʃaq/, /gələʒək gün// və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin morfologiyası. Bakı, 2002, s. 269-279.

АТТРАКЦИЯ ВРЕМЕННАЯ - alm. zeitliche Attraktion (f), ing. temporal attraction /'temp(ə)r(ə)l ə'trakʃ(ə)n/, fr. attraction temporelle, azərb. zaman tarazlaşdırması. - Məs.: fr. d. /Je voulais que tu le fasse toi-meme//, (Mən bilirəm ki, bunu sən özün edəcəksən). Burada budaq cümləsinin təsiri altında baş cümlənin də xəbəri imperfektdə işlənilir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 59.

АТТРАКЦИЯ ОТНОСИТЕЛЬНАЯ - alm. relative Attraktion (f), ing. (comparative), relative attraction /kəm'pærətiv/'relativ ə'trakʃ(ə)n/, fr. attraction relative, azərb. nisbi tarazlaşdırma. - Məs.: ing. d. /When him (= he whom) we serve is away...//. Burada nisbi sifət özündən əvvəl gələnə qovuşub.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 59.

АУГМЕНТ - alm. Augment (m), ing. augment /ɔ:g'ment/, fr. augment, azərb. auqment. - Fel kökünə əlavə edilən heca, heca auqmenti zaman formasının düzəlməsində iştirak edir. Məs.: Yunan dilində xəbər şəklinin keçmiş zamanı bu yolla düzəlir. Müq. et: yunan d. /αἰδενω/ (mən tərbiyə edirəm), ancaq /ἐ-ραἰδενω/ (mən tərbiyə etdim). Saitlə başlayan sözlərdə isə heca auqmenti saitə qarışır. Məs.: /osutto/ (mən qazıram), ancaq /ósuttov/ (mən qazdım).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 44.

АУГМЕНТАТИВНЫЙ - alm. augmentatisch, vergrößern, ing. augmentative /ɔ:g'mentativ/, fr. augmentatif, azərb. gücləndirici, şiddətləndirici. - Hərəkətin sona qədər baş verməsini qabarıq şəkildə göstərən

tərz. Məs.: polyak d. /roz-/; rus d. /раз-, рас-/ sözünü. Müq. et: rus d. /разговориться/ (söhbətə başlamaq). Əksər hallarda hərəkətin başa çatmasını yox, başlanğıcını bildirir.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər.

АУГМЕНТАТИВУМ – alm. Augmentativum (n), Amplifikativum (n), Vergröbungswort (n), Vergrößerungswort (n), ing. augmentativum /ɔ:g'mentətivim/, fr. augmentatif, -ve, azərb. auqmentativum. – Sifətlərdən düzələn isimlər, sözün mənasını kobudlaşdırır və ya böyüdür. Məs.: rus d. /домище/ (çox böyük ev), /книжище/ (çox böyük kitab).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.44.

АУСЛАУТ (ИСХОД СЛОВА) - alm. Auslaut (m), ing. auslaut/'auslaʊt/, ultima /'ʌltimə/, fr. auslaute, (finale), azərb. auslaut (sözün sonu). - Sözün və morfemin mütləq sonluğu. Məs.: alm. d. /'zɑ:t/, /'lant/ və s.

АУСЛАУТНЫЙ ЗВУК - alm. Auslaut (m), Endlaut (m), ing. auslaut sound /'auslaʊt saʊnd/, fr. son auslaute, azərb. auslautlu səs. - Əsasın və ya sözün sonunda gələn səs. Alm. d. auslaut qanunu var. Bu qanuna görə söz və morfemlərin sonunda cingiltili samitlər və qısa saitlər işləmə bilməz. Rus d. də söz sonunda cingiltili samitlər işlənmir. Azərb. d. isə söz sonunda samitlər karlaşır, kipləşən-partlayışlı tələffüz olunurlar. Məs.: Azərb. d. /ad/, /od/, /ətʰ/, /mətʰ/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АУСТРОАЗИАТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. austroasiatische Sprachen (Pl.), ing. Austro-Asia(n) languages /'ɔstrəʊ 'eɪf(ə)(n),-z(ə)n 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues austro-asiatique, azərb. austro-Asiya dilləri. – Cənub-Şərqi, cənubi Asiyanın, habelə Hind okeanında bir sıra adaların əhalisinin (95 milyon) danışdıqları dillər ailəsi. Bu dillər ailəsinə 8 dil qrupu daxildir: semanq-sakay, vyetnam, mon-kxmer, palaunq, nikobar, kxasi, munda, naqali.

А.Ю.Ефимов. Некоторые проблемы развития фонаций в моно-кхмерских языках. М., 1978.

АФАЗИЯ - alm. Aphasie (f), ing. aphasia /æ'feɪzjə/ə'feɪzə/, fr. aphasie, azərb. afaziya. - Afaziya əsəb sisteminin pozulması ilə bağlı danışq və eşitmə qabiliyyətinin itirilməsi. Afaziya danışqın düzgün qrammatik tərtibatının pozulmasından, lazım olan sözlərin seçilməsində və tələffüzündə danışanın səhvə yol verməsindən ibarətdir. Afaziya beynin aldığı müxtəlif cür zərbələrin, qıc olma və şişlərin nəticəsində yaranır. Nevropatoloqlar afaziyanın iki növünü göstərir: motor – xəstədə dili anlamaq və yazı qabiliyyəti qalır, ancaq danışq üzvləri zədələnmədən spontan danışq qabiliyyəti pozulur; sensor - xəstə danışılanı başa düşmür, ancaq spontan danışq qabiliyyəti qalır, yazılı ifadə və oxu da

mümkün olur. Adətən, afaziyanın bu növlərinə ayrılıqda rast gəlinmir. Sensor afaziyaadan əziyyət çəkənlər motor, yəni, danışqını düzgün qurmaqda da xeyli çətinlik çəkirlər.

Р.О.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. 1949-cu il almanca «Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze» (Stockholm) əsərin tərcüməsi, «Qeydlər» və «Şərhlər» prof. F. Yadıqarın (Veysəllindir). Bakı, 1993.

АФАТИК - alm. Apathiker (m), ing. aphasiaer /ə'feɪzə/, fr. aphasique, azərb. afatik. - Danışqında beyin yarımkürəsinin zədələnməsi nəticəsində qüsurları olan şəxs.

Вах: Афазия ←.

АФАТИЧЕСКИЙ - alm. aphatisch, ing. aphasish /ə'feɪzɪʃ/, fr. aphasique, azərb. afatik. – Вах: Афазия ←.

АФГАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Пушту →.

АФЕРЕЗА - alm. Aphärese (n), Deglutination (f), ing. aphesis /eɪfɪsɪs/, fr. aphezise, azərb. afereza. – Sözün anlautunda səsin düşməsi, itməsi. Bu anlaut səhvən artiklin və ya sözünün bir hissəsi kimi başa düşülür, ona görə də düşür. Məs.: /Lazur - Azur/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 36.

АФОРИСТИЧЕСКИЙ (ГНОМИЧЕСКИЙ) - alm. aphoristisch, gnomisch, ing. aphoristic /'afərɪstɪk/, gnomic(al) /'gnəumɪk(əl)/, fr. aphoristique, (gnomique), azərb. aforizm, aforistik (indiki zaman). - Ümumiləşmiş ifadələrdən (atalar sözləri, zərb məsələlər, hikmətli sözlərdən) istifadə olunan və hal-hərəkəti danışan vaxtda inkar etməyən indiki zaman (zamandanxaric forma). Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına//.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 30.

АФОРИСТИЧНОСТЬ - alm. Aphorismus (m), ing. aphorism character /'æfərɪsm 'kærɪktə/, fr. aphoristique, azərb. aforizm şəklində olma, aforizm mahiyyətində olma. - Məs.: Azərb. d. /gaş qayırdığı yerdə göz çıxartdı//.

Вах: Афористический ←.

АФРАЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. afrazische Sprachen (Pl.), ing. Afro-Azian languages /'afrəʊ'eɪf(ə)n, -z(ə)n 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues afro-asiatiques, azərb. afraz dilləri. – Bu dillər Afrikanın şimal hissəsində, Kanar adalarında, Qırmızı dənizin sahillərində, həmçinin Qərbi Asiyada və Malta adasında yayılmışdır. Bu dillərdə üst-üstə 260 milyondan artıq adam danışır. Afraz dilləri beş qola ayrılır: semit dilləri, qədim misir dilləri, bərbər-liviya dilləri, çad dilləri və omot dilləri.

И.М.Дьяконов. Семито-хамитские языки. М., 1965; И.М.Дьяконов. Языки древней Передней Азии. М., 1967.

АФРИКААНС (БУРСКИЙ) ЯЗЫК – alm. Afrikaans Sprache (f), ing. Afrikaans language /afri'kɑ:ns 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue africainse, azərb. afrikaans (buz) dili. – German dillərindən biridir. CAR-ın rəsmi dövlət dillərindən biridir. Əsasən Transvaal əyalətində yayılmışdır. Afrikaans dili XVII əsrdə Niderland dilinin dialektlərinin, qohum dillərin (alm. və ing.) qarışması və inteqrasiyası nəticəsində yaranmışdır. Fonetik sistemi Niderland dilinin fonetik sisteminə yaxındır. Saitlərin müəyyən fonetik mövqedə burunlaşması və söz əvvəlində cingiltili novlu samitlərin karlaşması səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

С.А.Миронов. Африкаанский язык. М., 1969.

АФФЕКТИВНЫЙ (ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ) - alm. affektiv, emotional, ing. affective /ə'fektɪv/, highly emotional /haɪli ɪ'məʊʃn(ə)l/, fr. affective (émotionnel,-le), azərb. affektiv (emosional). - Subyektiv münasibət, əhval-ruhiyyə, hiss ifadə edən. Buna bəzən emotiv, ekspressiv də deyirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 10.

АФФЕКТИВНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. affektive, emotionale

Intonation (f), ing. affective intonation /ə'fektɪv ɪntəneɪʃ(ə)n/, fr. intonation affective, azərb. affektiv intonasiya. – Emosional danışqda dinləyənin diqqətini daha çox cəlb etmək üçün işlənir. Məs.: Azərb. d. /Yoldaşlar, biz bu il pambıq planını artıqlaması ilə yerinə yetirəcəyik//.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АФФЕКТИРОВАННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. affektierende Betonung (f), ing. emphatic accent (stress) /ɪm'fætɪk 'æksənt/stress/, affected accent /ə'fektɪd 'æksənt/, fr. accentuation affectée, azərb. xüsusi qeyd edilən, vurğulanan, ifadəli vurğu. - Asılı üzvün əsas mövqeyə keçməsinə müşayət edən vurğu. Məs.: ing. d. normal danışqda belə deyilir: /I have finished it//, ancaq bu fikri şəstlə, lovğalıqla deyəndə belə səslənir /I have actually finished it//.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 10.

АФФИКС - alm. Affix (n), ing. affix /'æfiks/, fr. affixe, azərb. affiks. - Söz tərkibində işlənilən, onun qalan hissəsinin məna, forma və funksiyasını dəyişdirən morphem. Ümumi dilçilikdə bunlara formant və ya formal morfemlər də deyirlər. Affiks termini ilk dəfə yəhudi qrammatikasında 1506-cı ildə işlənmişdir. Söz tərkibindəki mövqeyinə uyğun olaraq affikslər müxtəlif növlərə bölünürlər: önşəkilçisi (prefiks), içşəkilçisi (infiks), son şəkilçi (suffiks). - İç şəkilçi söz kökünə daxil edilməklə onu dəyişdirən şəkilçidir. Bu şəkilçilər Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyildir. Önşəkilçiləri söz kökünün önünə artırılır. Bu qəbildən olan şəkilçilər dilimizə ərəb və fars dillərindən keçmədir. Qeyd: Son dövrlərdə artıq dilimizdə (bi-, na-) şəkilçilərinin əvəzinə onların ekvivalenti olan son şəkilçilər işlədilir. Məs.: /bimürvət – mürvətsiz/, /nainsaf – insafsız/

və s. Son şəkilçi sözün sonuna artırılan şəkilçilər Azərbaycan dili üçün daha səciyyəvidirlər. Bunlar aşağıdakı kimi təsnif olunurlar: a) sözdüzəldici şəkilçilər (artırıldığı sözlərdən yeni sözlər əmələ gətirənlər). Məs.: Azərb. d. /dəmir/ + /çil/; b) sözdəyişdirici şəkilçilər (sözün morfoloji və sintaktik əlaqələrini göstərən şəkilçilərdir: hal, şəxs, zaman və s. şəkilçiləri). Məs.: Azərb. d. /at/, /atın/ və s. Məhsuldarlığına görə şəkilçilər iki yerə bölünürlər: a) məhsuldar şəkilçilər (yəni, daha çox işlənən) şəkilçilər; b) qeyri-məhsuldar şəkilçilər (çox az işlənən şəkilçilər). Tərkibinə görə də şəkilçilər iki yerə bölünürlər: a) mürəkkəb; b) sadə şəkilçilər. Sadə şəkilçilər daxili morfemlərə bölünməyən şəkilçilərdir. Məs.: /yaz – yaz – ı/, /su – su – lu/. Mürəkkəb şəkilçilər – daxili morfemlərə bölünən şəkilçilərdirlər. Məs.: Azərb. d. /dəmir+çilik/. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 30; Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКС СЛОВОИЗМЕНТЕЛЬНЫЙ - alm. wortveränderndes

Affix (n), ing. inflexional affix /ɪn'flekʃənəl 'æfiks/, fr. affixe flectionnel, azərb. söz dəyişdirici şəkilçi. Azərb. d. (in)⁴ sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Məs.: /at+ın/, /ət+in/, /ot+un/, /üz+ün/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКС СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ - alm. wortbildendes

Affix (n.), ing. derivational (word-building) affix /deri'veɪʃənəl /wɜ:d 'bɪldɪŋ/æfiks/, fr. affixe formatif, dérivation affixale, azərb. sözdüzəldici şəkilçi. Azərb. d. (li)⁴, (çi)⁴ sözdüzəldici şəkilçidir. Məs.: /dağ+li/, /dəmir+çi/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 1992.

АФФИКСАЛЬНЫЙ - alm. affixal, ing. affixal /'æfiksəl/, fr. affixal, azərb. affiksal.

Бах: Аффикс ←.

АФФИКСАЛЬНАЯ МОРФЕМА - alm. affixales Morphem (n), ing. affixal morpheme /'æfiksəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphème affixal, azərb. affiksal morphem.

Бах: Аффикс ←.

АФФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ (ДЕРИВАЦИЯ) - alm. affixale Wortbildung (f), Derivation (f), ing. affixal word-building (derivation) /'æfiksəl wɜ:d 'bɪldɪŋ/deri'veɪʃ(ə)n/, fr. dérivation affixale, azərb. affiksli sözdüzəltmə. Azərb. d. (sız)⁴ şəkilçisi ilə düzələn sözlər. Məs.: /ağıl+sız/, /ət+sız/ və s.

O.C.Aхманова. Göstərilən əsər, s. 61.

АФФИКСАЦИЯ (ПРОГРЕССИВНАЯ ДЕРИВАЦИЯ) - alm.

Affigierung (f), (progressive Derivation) (f), ing. affixation /'æfɪk'seɪʃən/, progressive derivation /prəu'gresɪv,deri'veɪʃ(ə)n/, fr. affixation,

(dérivation progressive), azərb. affiksasiya, şəkilçi qəbul etmə. - Kök və əsaslara şəkilçilərin artırılmasından ibarət morfoloji proses. Məs.: alm. d. /'le:r+ər/ (müəllim), ing. d. /'ti:tʃ+ər/ (müəllim) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФИКСИРУЮЩИЕ ЯЗЫКИ - alm. affigierende Sprachen (Pl.), ing. affixing languages /ə'fiksɪŋ 'læŋgwidʒɪz/, fr. langues affixales, azərb. affiksli dillər. - Flektiv dillərdən fərqli olaraq söz formalarını affikslərin köməyi ilə düzəldən dillər. Hind-Avropa və türk dilləri buna misal ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФИКСОИД - alm. Affixoid (m), Halbaffix (n), ing. semi-affix /semi 'afiks/, fr. affixoïde, azərb. affiksoid. - Affiks (şəkilçi) funksiyasını yerinə yetirən kök morfem. Məs.: rus d. /Полусон/ sözündə (полу - prefiksoid), литературовед sözündə isə (-вед suffiksoiddir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

АФФРИКАТА - alm. Affrikata (f), Verschlußengelaut (m), ing. affricate /'afrikət/, fr. affriquée, azərb. afrikat iki samitin birləşməsindən alınan səs. Məs.: rus d. «ц» (tʃ) və «ч» (tʃ), Azərb. d. «ç» (tʃ) və «ç» /dʒ/. Tələffüzü zamanı partlayışın nova keçməsilə düzələn səs. Afrikat bir morfem daxilində bölünməz fonemdir. Məs.: Azərb. d. iki afrikat var: /dʒ/, /tʃ/; alm. d. 3 afrikat var: /tʃs/, /tʃʃ/, /pʃ/.

F.Veysəlli (Yadigar). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

АФФРИКАТА ГУБНО-ГУБНАЯ - alm. Labialaffrikata (f), ing. bilabial affricate /ba'leɪbjəl 'afrikeɪt/, fr. affriquée bi-labiale, azərb. qoşadodaq afrikatı. - Alt dodağın üst dodağa və ya üst dişlərə az ya çox yaxınlaşması, toxunması ilə tələffüz edilən samitlər. Alm. d. /pʃ/ buna misal ola bilər.

F.Veysəlli (Yadigar). Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

АФФРИКАТА ДОРСАЛЬНАЯ - alm. dorsale Affrikata (f), ing. dorsal affricate /'dɔ:səl 'afrikeɪt/, fr. affriquée dorsale, azərb. dorsal afrikat. - Dilin üst hissəsinin fəal iştirakı ilə yaranan samitlər. Məs.: alm. d. /tʃs/, /tʃʃ/; Azərb. d. /dʒ/, /tʃ/.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

АХВАХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ahwahisch (n), ing. Akwakh-language /ə'kwæk 'læŋgwidʒ/, also, /akhvakhs/, fr. langue Akhwakhe, azərb. axvax dili - Avar-and-tsez dillər ailəsinin avar-and yarımqrupuna daxildir. Dağıstanın Axvax və Sovetski bölgələrində yayılmışdır. 6 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki dialekti vardır: şimal və cənub.

З.И.Магомедбеков. Ахвуахский язык. Тбилиси, 1967.

АХЛАУТ - alm. Achlaut (m), ing. Ach-laut /ak'laʊt/, fr. achlaute, azərb. axlaut. - Dilarxası kar samit. Məs.: alm. d. «ch» hərf birləşməsinin arxa sıra saitlərin qonşuluğunda /x/ kimi tələffüzünü nəzərə çarpdırmaq üçün işlənən termindir. Məs.: «acht» /'axt/ (səkkiz), «lachen» /'laxən/ (gülmək). Bundan fərqli olaraq «ch» hərf birləşməsinin ön sıra saitlərinin qonşuluğunda tələffüzünü nəzərə çarpdırmaq üçün «Ich - laut» terminindən istifadə olunur. Məs.: «ich» /'iç/ (mən), «Milch» /'mılç/ (süd). N.S.Trubetskoy /x/ və /ç/-ni eyni fonemin variantları hesab edirdi. Sankt - Peterburq məktəbi isə onları müxtəlif fonemlər kimi götürür.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

АХРОНИЯ - alm. Achronie (f), ing. achrony /ækrəʊ'ni/, fr. achronie, azərb. axroniya. - Dil hadisələrinin linqvistik araşdırılmasında zaman faktorunun istisnasını (lingvistik tədqiqatlardan xaricini) tələb edən və insan dilinin xüsusiyyətlərinin ümumilikdə öyrənilməsinə qarşısına məqsəd qoyan yanaşma. Belə tədqiqatlar nəticəsində müəyyənləşdirilən xüsusiyyətlər əslində heç bir zaman dəyişmir və dilin bütün inkişaf mərhələlərində özünü büruzə verir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

- Б -

БАВАРСКИЙ ДИАЛЕКТ - alm. die bayrische Mundart (f), Bayrisch (n), ing. Bavaria(n) dialect /bə'veɪrɪə(n) 'dʌɪəlekt/, fr. dialecte Bavarois, azərb. bavariya dialekti. - Bavariyanın şərqində ən böyük alman dialekti. Əsas əlaməti /a/ və /â/-nin /ɔ/və /ɔ:/-ya keçməsilə səciyyələnir. Məs.:

«Acker» → /ɔka/, «Ader» → /ɔ:da/, /a"/ və /œ/-nin /a/ və ya /a:/-ya keçməsi. Müq. et: /Nächte/ → /naxt/, «Käse» → /ka:s/. Leksik səciyyədə «Donnerstag» (cümə axşamı), «Dienstag» (çərşənbə axşamı) əvəzinə müvafiq olaraq /Pfinztag/, /Erchtag/ və s. işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 120.

БАГВАЛИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bagvalisch (n), ing. Bagvalin language /'bægvəlɪn 'læŋgwidʒ/, fr. langue bagvaline, azərb. baqvalin dili. - Avar-ando-tsez dillərinin and dil yarımqrupuna məxsus dillərdən biridir. Dağıstanın Sumadin və Axvax rayonlarında yayılmışdır. Bu dildə 4 minə qədər adam danışır. Üç dialektə bölünür: Kvanda və Qemerso kəndlərinin, Tlondod və Xuşad kəndlərinin və Tlisi və Tlibişo kəndlərinin dialektləri. Yazısız dildir.

Т.Е.Гудава. Багвалинский язык. «Языки народов СССР», т. 4, М., 1967.

БАГИРМИ - alm. Bagirmi (n), ing. Bagirmi /'bagirmi/, fr. langue bahirmienne, azərb. baqirmi. – Mərkəzi Sudan dil qruplarına aid dildir. Çad respublikasında yayılmışdır. Təqribən 1,5 milyon daşıyıcısı vardır. Yazısız dildir.

H. Gaden. Essai de grammaire de la langue baguirmienne. R., 1909.

БАЗА – alm. Basis (f), Grundlage (f), ing. base /beiz/, basis /'beisis/, foundation /faundeɪʃ(ə)n/, fr. base, azərb. baza, əsas. – 1) Kök morfem; 2) Mürəkkəb quruluşlu sözlərin əsas hissəsi; 3) Sözüün ilkin leksik mənasını özündə cəmləşdirən iki (üç) samitlərin məcmusu. N.Xomskinin törəmə qrammatikasında dilin sintaksisi iki cür qaydalar sisteminə bənzədilir: 1. Bazis sistemi, bu alt qatlarını (strukturları) törədir; 2. Transformasiya sistemi, bu da dilin üst qatlarını (strukturları) yaradır. Bazis sistemi dərinəki qrammatik əlaqələri abstrakt formada törədir (baza struktural qrammatikanın əvəzetmə qaydaları). Transformasiya qaydaları isə udulma, yenidən düzəlmə və yanaşma üçün mövcud qaydalardır. Bazis qaydaları yeni söyləmlərin əmələ gəlməsini nəzərə alır, yəni formaların əvəzedici qaydalarıdır. Məs.: A...S, burada fraza struktur qrammatikasının inisial göstəriciləridir, onlar bazis əmələ gətirir.

N.Chomsky. Cartesianische Linguistik. Ein Kapitel in der Geschichte des Rationalismus. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft. Tübingen, 1971, s. 56-57.

БАЗА АНАЛОГИЧЕСКАЯ - alm. analogische Basis (f), ing. analogic(al) basis /ænə'lɒdʒikəl beisis/, basis of analogy /ə'nælədʒi əv beisis/, fr. base analogique, azərb. analoji baza. - Bənzər söz düzəltmək üçün nümunə olan söz. Məs.: Azərb. d. /dolma/ sözünün /doldurmaq/ sözündən düzəlməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

БАЗА АРТИКУЛЯЦИОННАЯ - alm. Artikulationsbasis (f), ing. articulation basis /æ:tɪkjʊ'leɪʃən 'beisis/, fr. base articulation, azərb. artikulyator baza. - Müəyyən bir dildəki səslərin tələffüzü üçün danışq üzvlərinin bütün hərəkətlərinin məcmusu.

Вах: Артикуляционная база ←.

БАЗА ВИРТУАЛЬНАЯ - alm. virtuelle Basis (f), ing. virtual basis /'vɜ:tjuəl 'beisis/, fr. base virtuelle morphologique, azərb. mümkün morfoloji baza. - Morfoloji cərgənin üzvlərinin bir-birinə bilavasitə əlaqəsinin yolu ilə deyil, vasitəsiz, yəni hər hansı bir söz formanın elementlərinin morfonolojişməsi nəticəsində yaranan baza. Məs.: rus d. /мал-(ина) və смород-(ина)/ virtual morfoloji baza təşkil edir, çünki onlar bilavasitə leksem səviyyəsində bağlılığı ilə deyil, hər ikisində /-ина/ morfem olması ilə seçilir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 62.

БАЗА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ - alm. derivative Basis (f), wortbildende Basis (f), Wortbildungsbasis (f), ing. derivational basis /deri'veɪʃnəl 'beisis/, word-formative basis /'wɜ:d 'fɔ:mətɪv 'beisis/, fr. base de formation des mots, azərb. sözdüzəldici baza. - Müəyyən bir dilin sözdüzəltmə sisteminin əsasını təşkil edən struktur morfoloji xüsusiyyətlərin məcmusu. Məs.: alm. d. sifətlərə /-heit/ şəkilçisi əlavə eiməklə sifətlər düzəltmək olur. Müq. et: /frei/+heit/ → /Freiheit/ (azadlıq), /schön/+heit/ → /Schönheit/ (gözəllik) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.48.

БАЗИСНЫЙ АНГЛИЙСКИЙ – alm. Basisenglisch (n), ing. Basic English /'beisik 'ɪŋɡlɪʃ/, fr. l'anglais de base, azərb. əsas ingilis dili.

Вах: Базисный язык →.

БАЗИСНЫЙ КОМПОНЕНТ – alm. Basiskomponente (f), ing. basic component /'beisik kəm'pəunənt/, fr. constitutive de base, azərb. bazis (əsas) komponenti. – Törədici transformasiya qrammatikasında ümumi qrammatikanın fraza struktur qaydalarından (Phrasestrukturregeln), subkategorizasiya qaydalarından (Subkategorisierungsregeln) və leksikondan ibarət olan cümlələr sinfi düzəldir. Bunlar qrammatikanın transformasional komponenti üçün verilən strukturlardır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 122.

БАЗИСНАЯ МОРФЕМА – Вах: Корень →.

БАЗИСНАЯ СТРУКТУРА – Вах: Глубинная структура →.

БАЗИСНЫЙ ЯЗЫК – alm. Basissprache (f), ing. basic language /'beisik 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue de base, azərb. bazis dili. – İngilis məntiqçisi C.K.Oqden 1930-cu ildə ingilis dilinin Beynəlxalq ünsiyyət dilinə çevriləmsini təklif edib. O, qrammatik cəhətdən qüsursuz sayılan ingilis dilini əcnəbilər üçün yararlı hala salmaq üçün onu sadələşdirdi, onda daha az qrammatik forma saxladı ki, onları yaxşı yadda saxlamaq olsun. Məs.: O, /to be/ (olmaq) felinin 7 formasını və bir neçə qaydasız sayların düzəlişini saxladı.

Amma yenə çətinliklər qalırdı. Qüvvətli fellərin keçmiş zaman forması qaydaya tabe olmadığından bu fellər bir-bir öyrənilməlidir. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması Oqdenin əsas vəzifəsi idi. O, bunu «Basic English» («British-American Scientific International Commercial English» - Britaniya-Amerika Elmi Beynəlxalq Kommersiya ingiliscəsi) adlandıırırdı. O, felləri, demək olar ki, tamam uzaqlaşdırır, bu da yalnız öyrənilməsi vacib olan 20 000 söz və ifadə demək idi. Bəzi mənbələrə görə Oqden 18 fel saxlayır, yerdə qalanlarını feli birləşmə ilə verir. Məs.: /to put a question/ (sual vermək), (soruşmaq) /to ask/ əvəzinə, /to give money/ (almaq) əvəzinə /to buy/ və s.

Qrammatikanı bu yolla sadələşdirmək olar, amma sözləri azaltmaq qeyri-mümkündür. Elə buna görə Oqden ingilis dilinin söz fondunu

maksimum azaldıb yalnız tələbatı ödəyən sözləri saxlayıb. Bunun üçün sözləri yalnız bir dəfə işlətməklə o, cəmi 850 söz seçir. Bu sözlər təkcə əcnəbilər üçün deyil, həm də ingilislərin özləri üçün nəzərdə tutulur.

Bu dildə cəmin yalnız /-s/-lə düzələn forması vardır, müqayisə isə yalnız more/most ilə düzəlir. Bu dil dünyada köməkçi dil funksiyasını yerinə yetirməli idi, özü də 60 saatda öyrənilə bilər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 46-47.

БАКТРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Baktrisch (n), ing. Bactria(n) language /'baktɾiə(n) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bactérienne, azərb. baktəriya dili. – İran dillərindən biridir (ölü dildir). Amudərya çayının sahili boyunda və Qissar aşırımında yayılmışdır. Kuşan şahlığının rəsmi dövlət dili olmuşdur.

И.М.Стеблин-Каменский. Бактрийский язык. М., 1981.

БАЛКАНИСТИКА – alm. Balkanistik (f), ing. Balcani studies /'bɔ:lkəni: stʌdɪz/, fr. étude balkanique, azərb. balkanşünaslıq. – Balkan xalqlarının dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında elm. Buraya həmçinin balkan dillərinin (alban, bolqar, makedon, serbxorvat, rumın və yeni yunan dilləri aiddir) öyrənilməsi də daxildir.

БАЛЛИСТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ - alm. ballistische Bewegung (f), ing. ballistic movement /bə'listɪk 'mu:vmənt/, fr. mouvement balistique, azərb. ballistik hərəkət (yerdəyişmə). - Samitlərin tələffüzü zamanı hava dəhlizinin daralması, yaxud maneələrin əmələ gəlməsilə nəticələnən danışq üzlərinin hərəkəti.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 63.

БАЛТИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. baltische Sprachen (Pl.), ing. Baltic languages /'bɔ:ltɪk/ 'bɔlt 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. les langues baltees, azərb. baltika dilləri. – Hind-Avropa dilləri qrupu. Baltika dilləri şərq baltikyanı (Latviya, Litva və Polşanın şimal-şərqini və qismən də Belorusiya) əraziləri əhatə edir. 1845-ci ildən bu dilləri hind-Avropa dillərinin baltik dilləri qrupu kimi ümumi ad altında birləşdirilməsinə cəhd göstərilib. Müasir Baltik dilləri latış və litov dilləridir (bəzən dilçilər latqal dilini də qeyd edirlər). Ölü Baltik dillərinə pruss dili (Şərqi Prussiyada, bu dilin daşıyıcıları hal-hazırda alman dilində danışirlər), yatvyaj, kurş, selon, qalind və s. dilləri daxildirlər.

E.Frankens. Die baltischen Sprachen. Heidelberg, 1950; В.Н.Топоров. Балтийские языки. «Языки народов СССР» т. 1.М.1966.

БАЛТИСТИКА – alm. Baltistik (f), ing. Baltiisic studies /'bɔ:ltɪstɪk/'bɔlt stʌdɪz/, fr. étude baltique, azərb. baltikşünaslıq. – Baltik dilləri, ədəbiyyatları və mədəniyyətləri haqqında elm.

Вах: Балтийские языки ←.

БАЛУЧИ – Вах: Курдский язык →.

БАМАНА – alm. Bamana-Sprache (f), ing. Bamana language /ba'ma:nə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bamana, azərb. bamana dili. – Manda dillərindən biridir. Malinke və diula dilləri ilə birlikdə mandinqo dil birliyini əmələ gətirir. Mali (fransız dili ilə bərabər bu dövlətin ikinci rəsmi dövlət dilidir), Senegal və Qvineyada yayılmışdır. 3 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Çoxlu sayda dialektlərə bölünüb: bamako, senqu, kalonqe, koqoro və s. Zəngin saitlər sisteminə malikdir. Tonal dildir, lakin bu cəhət kifayət qədər araşdırılmamışdır. 1967-ci ildə latın qrafikası əsasında yazısı tərtib olunmuşdur.

M.Delafosse. La lanque mandingue et ses dialectes (malinke, bambara, dioula). t.1. P., 1929.

БАМБАРА - Вах: Манде →.

БАНТОИД – Вах: Бенуэ-конголезский →.

БАНТУ ЯЗЫКИ - alm. Bantu-Sprachen (Pl.), ing. Bantu languages /ban'tu:/'bantu: 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues bantu, azərb. bantu dilləri. – Benue-konqlez dilləri yarımqrupuna daxildir. Afrikanın mərkəzində və cənubunda yayılmışdır. Təqribən 160 milyona qədər insanın ünsiyyət vasitəsidir. Bu dillərdə fonemlərin kəmiyyəti müxtəlifdir: 53-dən 22-ə qədər artıb-azalır. Tipoloji cəhətdən aqqlütinativ dillərə aiddir.

Н.В.Громова. Части речи в языках банту и принципы их разграничения. М., 1966; И.Н.Топорова. Типология фонологических систем языков банту. М., 1975.

БАРИТОНИЧЕСКИЙ - alm. Bariton (m), ing. baritone /'bærɪtoun/, fr. baryton, azərb. bariton. – 1) Tenorla (ən yüksək kişi səsi), bas (ən aşağı kişi səsi) arasında orta mövqedə olan kişi səsi; 2) Bu səsə malik adam; 3) Nəfəsli mis alət.

Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., «Просвещение», 1977; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БАРИТОННЫЙ (ГОЛОС) - Вах: Баритонический ←.

БАРЬЕРНАЯ ТЕОРИЯ – alm. Barrieren-Theorie (f), ing. barrier-theory /'bærɪə 'θiəri/, fr. théorie de barrière, azərb. baryer (manea) nəzəriyyəsi. – N.Xomskinin «Barriers» kitabından sonra (1986) idarə əlaqələrini vahid mövqedən şərh edən nəzəriyyədir. Burada sadələşməyə can atılır ki, bu da idarənin hüdudlarını və çərçivəsini müəyyənləşməsinin mərkəzində manea kimi durur.

N.Chomsky. Barrieres. Cambridge Mass., 1986.

БАСКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Baskisch (n), ing. Basque languages /bæsk/ba:sk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue basque, azərb. bask dili. – Geneoloji baxımdan təcrid olunmuş dildir. Basklar ölkəsinin (İspaniyada muxtar əyalətdir) rəsmi dövlət dillərindən (ispan dili ilə yanaşı) biridir. Fransada Atlantik Pireneyində məişət dili səviyyəsində işlədilir. Bu dildə Fransada

130 min, İspaniyada isə 500 minə qədər insan danışır. Əsasən iki dialektə bölünür: qərbi (biskay dialekti); mərkəzi-şərqi (qipuskoan dialekti). Bask dilinin fonoloji sisteminin saitləri ispan dilinə çox yaxındır. Zəngin şəkilçiləri olan bu dil morfolojiyasına görə aqquilitativ dillərə aiddir. Sintaktik baxımdan erqativ dildir. Söz sırası mübtəda, tamamlıq, xəbər (MTX) – modelidir.

В.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941; R. Lafon. Le systéme du verbe basque au XVI siècle. t. 1-2, Bordeaux, 1943.

БАШКИРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Baschkirisch (n), ing. Bashkir languages /baʃˈkɪə ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue bachkire, azərb. başqırd dili. – Türk dilləri ailəsinə aid dillərdən biridir. Başqırdistan Respublikasında və Rusiya Federasiyasının Orenburq, Çelyabinsk, Qurqan və Yekaterinburq vilayətlərində yayılmışdır. 1 milyona qədər daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: şərqi (kuvakan) və cənub (yurmatin). 1928-ci ilə qədər ərəb qrafikası, 1929-cu ildən latın qrafikası, 1939-cu ildən isə kiril əlifbası əsasında yazı sisteminə malikdir.

Н.К.Дмитриев. Грамматика башкирского языка. М.-Л., 1948; Ж.Ф.Киекбаев. Башкорт дилинин фонетикасы. Уфа, 1958.

БАХУВРИХИ - alm. Bahuwrihi (n), ing. Bahuwrihi /bahʊˈvr:hi/, fr. bahuwrihi, azərb. baxuvrixi (Hindu dilində çox düyüsü olan deməkdir). - Mənsubiyyət, sahiblik mənası bildirən mürəkkəb söz. Bunlara bəzən yiyəlik birləşməsi də deyirlər. Məs.: Azərb. d. /enlikürək, qaragöz, şirindil/ və s. Tərkib isimləşir, ona görə əlamətin daşıyıcısı dilə gətirilmir və bu tərkiblərə ekzosentrik tərkiblər deyilir. Müq. et: alm. d. /Langbein/ (uzun ayağı olan adam).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 137.

БЕГЛЫЙ - alm. fließend, geläufig, ing. unstable /ˈʌnˈsteɪbl/, fluent /fluənt/, superficial /ˈsju:pəˈfiʃəl/, fr. caduque, azərb. 1) rəvan, asan; 2) davamsız, dəyişkən. Məs.: Azərb. d. /rəvan tələffüz/, /axıcı nitq/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 63.

БЕГЛЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. fließender Vokal (m), ing. unstable vowel /ˈʌnˈsteɪbl ˈvaʊəl/, «fugurative» vowels /ˈfigjʊrətɪvˈvaʊəl/, fr. voyelle caduque, azərb. düşən (mütəhərrik) saitlər. - Müasir Azərbaycan dilində danışq aktında çoxhecalı sözlərin birinci hecasında işlənən /ʌ/ və /ʏ/ saitləri düşür. Məs.: /dˈʌlləndi/, /qˈʏmsˈndi/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001; Г.М.Богомазов. Современный русский язык. Фонетика. М., 2002.

БЕЖТИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Beztisch (n), ing. bejitin /bɪʒiːtɪn/, also Bezitin languages /beʒitiːn ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue bejtine, azərb. bejtin dili. – Tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Suntin və Gürcüstanın Kvarel

rayonlarında yayılmışdır. Təqribən 3 minə qədər daşıyıcısı var. Üç dialektə bölünür: bejtin, tlyadal və xoşarxotin. Lüğət tərkibində gürcü dilindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir.

Е.А.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959; Г.И.Мадиева. Грамматический очерк бежтинского языка. Махачкала, 1965.

БЕЗАНТЕЦЕДЕНТНОЕ ПРИДАТОЧНОЕ - alm. Nebensatz ohne Antezedent (m), ing. antecedentless clause /ˈæntɪˈsɪːd(ə)ntlɪs klɔːz/, fr. subordonnée sans antécédent, azərb. antesedentsiz budaq cümlə. - Baş cümlənin tərkibində antesedent (ilk üzvü) olmayan budaq cümlə. Məs.: Azərb. d. /Dəniz sahilində yaşıllıqlar uzanıb gedir//.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 354.

БЕЗАФФИКСНЫЙ - alm. affixlos, ing. non-affixal /ˈnɒn ˈæfɪksəl/, fr. sans affixe, azərb. affikssiz. – Affikslərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə olunmaması. Məs.: rus d. /бер, зов, ход/ və s; alm. d. /Gang/, /Rat/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕЗАФФИКСНЫЙ СПОСОБ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ - alm. affixloses Wortbildungsmittel (n), ing. non-affixal word-formation (derivation) method /ˈnɒn ˈæfɪksəl wɜːd-fɔːmeɪʃən (ˌderɪˈveɪʃən) ˈmeθəd/, fr. manière de formation des mots sans affixe, azərb. affikssiz sözdüzəltmə üsulu. - Əsasdan (fel və sifətlərdən) şəkilçi artırmadan yeni sözlərin yaranması. Məs.: Azərb. d. /qaradan artıq boyaq yoxdur//.

Вах: Безаффиксный ←.

БЕЗАФФИКАТИВНЫЙ - alm. ohne Affrikate (f), ing. non-affricate /ˈnɒn ˈɒfriket/, fr. sans affriquée azərb. afrikatsız. – Aşağıdakı parçada bir dənə də olsun afrikat işlənməyib.

Heydər baba, gün dalıvı dağlasın,
Üzün gülsün, bulaqların ağlasın,
Uşaqların bir dəstə gül bağlasın,
Yel gələndə, ver gətirsin bu yana,
Bəlkə mənim yatmış bəxtim oyana.

М.Şəhriyar. Aman ayrılıq. Bakı, 1981, s. 18.

БЕЗГЛАГОЛЬНЫЙ - alm. verblos, ing. non-verbal /ˈnɒn vɜːbl/, fr. sans verbal, azərb. felsiz. - Tərkibində fel olmayan, fel iştirak etməyən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Səhər. Hər tərəf duman//; ing. d. /John and Marie//; alm. d. /Hans und Karl/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər.

БЕЗГЛАГОЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. verbloser Satz (m), ing. non-verbal sentence /ˈnɒn vɜːbəl ˈsentəns/, verbless sentence /vɜːbles ˈsentəns/, fr. proposition sans verbal, azərb. felsiz cümlə. - Adlıq cümlələr. –

Вах: Безглагольный ←.

БЕЗГОЛОСЫЙ - alm. stimmlos, lautlos, tonlos, ing. unvoiced /'ʌn'vɔɪst/, voiceless /'vɔɪsles/, surd /sə:d/, breathed /breθt/, fr. sans voix, azərb. kar. - Səs tellərinin iştirakı olmadan yaranan samitlər. Bunlara kar samitlər deyirlər. –

Вах: Глухие согласные →.

БЕЗЛИЧНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. unpersönlich-objektloses Verb (n), ing. non-finite objectless verb /'nɔn faɪ'nait 'ɔbdʒɪktlɪs vɜ:b/, fr. verbe impersonnel, azərb. şəxssiz -obyektsiz fel. - Buraya təbiət hadisələrini bildiren fellər aiddir. Məs.: ing. d. /It rains/ (yağış yağır); alm. d. /Es regnet/ (yağış yağır); /Es schneit/ (qar yağır); fr. d. /il pleut/; rus. d. /Смеркается/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 377.

БЕЗЛИЧНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ЗАЛОГ - alm. unpersönlich-objektloses Genus (n), ing. impersonal- objectless voice /ɪm'pɜ:snəl 'ɔbdʒɪktlɪs 'vɔɪs/, passive voice /'pæsɪv 'vɔɪs/ fr. voix impersonnel, azərb. şəxssiz-obyektsiz tərz. - Rus dilində «-ся» sonluğu ilə bitən fellərin leksik-sintaktik mənası. Məs.: rus d. /Мне не спится/;

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 153.

БЕЗЛИЧНО-ГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. unpersönlich-verbale Wortverbindung (f), ing. impersonal-verbal word-combination (phrase) /ɪm'pɜ:snəl vɜ:bəl wɜ:d ,kəmbɪ'neɪʃ(ə)n /freɪz/, fr. groupe de mots de verbe impersonnel, azərb. şəxssiz-feli söz birləşməsi. Məs.: alm. d. /Es darf gelacht werden (Gülmək olar)/; rus d. /Должно быть, он уже там/

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 64.

БЕЗЛИЧНО-ПРЕДИКАТИВНЫЕ СЛОВА - alm. unpersönlich-predikative Wörter (Pl), unpersönliche Prädikative (Pl), ing. impersonal predicative words /ɪm'pɜ:snəl prɪ'dɪkətɪv 'wɜ:dz/, fr. mots impersonnel prédictatif, azərb. şəxssiz predikativ sözlər. - Əsasən şəxssiz cümlələrdə yalnız xəbər rolunda çıxış edən və dəyişməyən sözlərin bir növü. Məs: Azərb. d. /budur/, /vaxtdır/, /bu da bu/, /əcəbdır/, rus d. /стыдно/, /жаль/, /досадно/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 64.

БЕЗЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unpersönlicher Satz (m), ing. impersonal sentence /ɪm'pɜ:snəl 'sentəns/, fr. proposition impersonnelle, azərb. şəxssiz cümlə. - Tərkibində mübtəda iştirak etməyən və təsəvvür də olunmayan təktərkibli sadə cümlə. Belə cümlələrdə proses və ya hal subyektlə və ya fəal icraçı ilə əlaqəli olmur. Məs.: alm. d. /Es donnert/, (İldırım çaxır) /Es schneit/ (Qar yağır); ing. d. /It rains/ (yağış yağır) və s.

Вах: Безлично-безобъектный глагол ←.

БЕЗПОДЛЕЖАЩЕЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. subjektloser Satz (m), ing. non-subject sentence /'nɔn 'sʌbdʒɪkt 'sentəns/, fr. proposition

sans sujet, azərb. mübtədasız cümlə. - Mübtədası olmayan, yalnız bir baş üzvü - xəbəri olan təktərkibli cümlə. Aşağıdakı cümlələr mübtədasız cümlələrdir: təktərkibli müəyyən şəxslı cümlələr, qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr, ümumi şəxslı cümlələr, şəxssiz cümlələr. Məs.: Azərb. d. /Bilirəm, gəlməyəcəksən/, /Burada təzə bina tikirlər/, /Cücanı payızda sayarlar/, /Səhərdır/, /Götür-qoy etmək lazımdır/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 274, 345.

БЕЗРАЗЛИЧНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. neutraler (indifferent) Vokal (m), ing. indifferent vowel /ɪn'dɪfrənt 'vau(ə)/, neutral vowel /'nju:trəl 'vauəl/, fr. voyelle indifférente, voyelle neutre (indifférente), azərb. neytral sait. - Bu sait heç vaxt vurğulu hecəda gələ bilmir. Alm. və ing. dillərindəki [ə] saiti buna misal ola bilər.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БЕЗУДАРНЫЙ - alm. unbetont, ing. unaccented /'ʌnək'sentɪd /'ʌn,æksəntɪd/, unstressed /'ʌn'strest/, fr. inaccentué, atone, azərb. vurğusuz, vurğusu olmayan. - Alm. d. [ə] saiti buna misal ola bilər. Müq. et: /'mʊtər/ (ana), /'fa:tər/ (ata). Bu sait əksər hallarda danışq aktından düşür və bu zaman heca nüvəsini qonşudakı sonor samit əmələ gətirir. Müq. et: alm. d. /'li:bən/, Azərb. d. /äyəcədə"lən / və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫК - alm. Belorussisch (n), ing. Belorussian language /bələʊ'rʌʃ(ə)n 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue biélorusse, azərb. belorus dili. - Şərqi slayan dillərindən biridir. Əsasən Belorusiyada, Rusiya Federasiyasında, Ukraynada, Litvada, Latviyada və Estoniyada yayılmışdır. Bu dildə danışanların ümumi sayı 8 milyonu keçir. İki əsas dialekti mövcuddur: şimal-şərq dialekti (polotski, vitebsk-mogilyov); cənub-qərb dialekti (qrodno-baranoviçi, slutsko-mozırsk və b.) Belorus yazısı kirill qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

H.B.Бирилло, М.Г.Булаков, М.Р.Судник. Белорусский язык. «Языки народов СССР», т.1, М., 1966.

БЕЛУДЖСКИЙ ЯЗЫК - alm. Beludshisch (n), ing. Baluchi language /bə'lu:tʃi 'læŋgwɪdʒ /also-lochi /-'ləʊtʃi/, fr. langue Baluchi, azərb. beluc dili. - İran, Əfqanıstan, Pakistan və Tacikistan ərazilərində yayılmış dildir. Bu dildə danışanların ümumi sayı 4,5 milyondan yuxarıdır. İki əsas dialektə bölünür: qərbi və şərq. Pakistan və Əfqanıstandakı belucların yazısı ərəb qrafikası əsasında tərtib olunub.

В.А.Фролова. Белуджский язык. М., 1960.

БЕМОЛЬНЫЙ - alm. bemol, ing. flat /flæt/, fr. bémol, azərb. bemol. – Bemol əlaməti saitlər və samitlərin dodaqlanma ilə yaranmasında müşahidə olunur, bu da tonun kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olur. Onlarda tonun bu cür aşağı düşməsinə musiqi terminilə bildirirlər və transkripsiyada /b/ diakritik işarəsindən istifadə olunur. O, dodaqlanmanı göstərir. «Akustik baxımdan bemol səslər formant göstəricilərin aşağı düşməsilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan bemol səslərdə nov dar, sadələrdə isə enli olur. Dodaq səsləri bemol, qeyri-dodaq və dilönülər sadədir» (bax: şəkil).

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 221.

БЕНГАЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bengali, (Bengalisch) (n), ing. Bengal language /benˈɡɑːl ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue bengali, azərb. benqal dili. – Hindu dillərindən biridir. Banqladeş Xalq Respublikasının və Hindistanın Qərbi Benqaliya ştatının rəsmi dövlət dilidir. Bu dildə bütölkədə 175 milyon əhali danışır. İki əsas dialektə bölünür: qərb dialekti (Navadvip bölgəsinin əsas dialekti), şərq dialekti (Dəkkə bölgəsinin dialekti). Benqal dilinin özünün xüsusi yazısı vardır. Cins kateqoriyası yoxdur, bu dildə 4 hal vardır. Mübtəda ilə xəbərin uzlaşması (həm şəxsə, həm də nəzakət formasına görə) geniş yayılıb. Söz sırası: mübtəda, tamamlıq, xəbərdir (MTX).

Е.М.Быкова. Бенгальский язык. М., 1966; К.Л.Чижикова. Библиография работ по бенгальскому языкознанию. М., 1974.

БЕНУЭ-КОНГОЛЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Benue-kongolesische Sprachen (Pl.), ing. Benue-Congo languages /ˈbeɪnweɪ ˈkɒŋɡəʊ ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, Benue-Congolese languages /ˈbeɪnweɪ ˈkɒŋɡəˈliːz ˈlæŋɡwɪdʒɪz/ fr. langues bénine-congolaise, azərb. benue-konqolez dilləri. – Niger-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan 600-ə yaxın qohum dilləri birləşdirir. Afrika qitəsində geniş bir ərazidə yayılmışdır (Nigeriyadan CAR-a qədər). Bu dillərdə 170 milyondan çox insan danışır. Fonoloji sistemi zəngin saitlər yarım sistemində malikdir. Əksər dilləri yazısızdır.

К.Williamson. The Benue-Congo Languages and Ijo. «CTZ» 7, 1971, s.245-306.

БЕРБЕРСКИЙ - alm. Berberisch (n), ing. Berber /ˈbɛːbə/, fr. langue berbère, azərb. bərbər dili. – Afraziya dillərindən biridir. Şimali Afrikada geniş bir ərazidə yayılmışdır. Təqribən 12 milyon adam bu dildə danışır. Bərbər dili dörd qrupa bölünür: 1) şərq (siua, sokna, fodjaxa, qxadames); 2) cənubi (qxat, axnetg, air, kel qeres, axaqqar); 3) qərbi (zenqa); 4) şimali (iqliua, snus, şenua, mzab, uralqa, tinduft və s). Ərəb dilinin güclü təsiri altındadır. Söz sırası: xəbər, mübtəda, tamamlıqdır (ХМТ). Mürəkkəb samit sistemi mövcuddur.

Ю.Н.Завадовский. Барберский язык. М., 1967.

БЕСПРЕДЛОЖНАЯ СВЯЗЬ - alm. präpositionslose Verbindung (f), ing. non-preposition connection /ˈnɒn ˌprepəˈzɪʃən kəˈnekʃn/, fr. connexion prépositionnel, azərb. sözönülərsiz əlaqə. – Sözlər arasındakı əlaqənin sözönülərsiz yerinə yetirilməsi. Məs.: alm. d. /Das Lesen dieses Jungen gefällt mir// (Bu oğlanın kitab oxuması xoşuma gəlir).

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 65.

БЕСПРЕДЛОЖНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. präpositionslose Wortverbindung (f), ing. non-preposition phrase /ˈnɒn-ˌprepəzɪʃən freɪs/, fr. groupe de mots prépositionnel, azərb. sözönüsüz birləşmə.

Вах: Беспредложная связь ←.

БЕСПРЕФИКСНЫЙ (БЕСПРИСТАВОЧНЫЙ) - alm. präfixslos, ing. non-prefixal /ˈnɒn ˈpriːfiksəl/, prefixless /ˈpriːfiksɪsls/, fr. sans préfixation, azərb. prefikssiz. – Prefikslərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə olunmaması. Məs.: alm. d. /ˈ*geːbən/ → /Gift/ (zəhər), /Gabel/ (vergi).

БЕСПРИСТАВОЧНЫЙ - Вах: Беспрефиксный ←.

БЕССВЯЗНОСТЬ - alm. Zusammenhangslosigkeit (f), ing. incoherence /ˌɪnkəʊˈhɪərəns/, fr. décousu, incohérence, azərb. əlaqəsizlik, rabitəsizlik, mənasızlıq.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s.32.

БЕССВЯЗОЧНЫЙ - alm. konjunktionslos, ing. non-connective /ˈnɒn kəˈnektɪv/, incoherent /ˌɪnkəʊˈhɪərənt/, fr. décousu, incohérent, azərb. bağlayıcısız. – 1) Tərkibində bağlayıcısı olmayan birləşmə. Məs.: rus d. /Он и сейчас счастлив //; Azərb. d. /Əli, Vəli, Pırvəli, hamısı insan adıdır//; 2) İsmi xəbər şəkilçisi olmayan. Məs.: rus d. /Он счастлив//.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 32.

БЕССКАЗУЕМОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. prädikatsloser Satz (m), ing. non-predicate sentence /ˈnɒn ˈpredɪkɪt ˈsentəns/, fr. proposition sans prédicat, azərb. xəbərsiz cümlə. – Formal cəhətdən xəbəri olmayan təktərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /Qarayazı, Kür qırağı, göy çəmən...// (S.Vurğun); rus d. /Он в воде// və s.

В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕССМЫСЛЕННЫЙ - alm. 1) sinnlos, 2) stumpfsinnig, verständnislos, ing. non-sense /'nɒn sens/, nonsen /nɒn'sen/, absurd /əb'sə:d/, senseless /senslɪs/, fr. absurde, dénué de sons, azərb. mənasız. - Məs.: Azərb. d. /Yumurtaların iri qanadları uçuşa hazırlaşdı//. Bu, qrammatik cəhətdən düzgün qurulsada, mənasız söz yığıdır.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 158.

БЕССОЮЗИЕ (АСИНДЕТОН) - alm. Asyndeton (n), Asyndese (f), ing. asyndeton /æ'sɪndɪtən/, non-conjunction /'nɒn-kən'dʒʌŋkʃən/, fr. asyndète, azərb. bağlayıcısız. - Tabesiz mürəkkəb cümlənin predikativ hissələrinin və sadə cümlənin həmcins üzvlərinin arasındakı bağlayıcısız əlaqə. Məs.: Azərb. d. /Axşam oldu, gün batdı; şamlar yandı//. (A.Səhhət).

Важ: Бессоюзный →.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 106.

БЕССОЮЗНЫЙ (АСИНДЕТИЧЕСКИЙ) - alm. konjunktionslos, ing. non-conjunction /'nɒn-kən'dʒʌŋkʃən/, asyndetic /æ'sɪn'detɪk/, fr. asyndétique, juxtaposé, azərb. bağlayıcısız, bağlayıcısı olmayan. - Tərkib hissələrinin bir mürəkkəb vahiddə birləşməsində bağlayıcı iştirak etməyən, yalnız intonasiyanın rolu olan. Bağlayıcısız tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlə. Məs.: Azərb. d. /Gəlsəydi gələrdi//, / yağış yağdı, toz yatdı// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 32; В.В.Виноградов. Русский язык. М., 1972.

БЕССОЮЗНАЯ (АСИНДЕТИЧЕСКАЯ) СВЯЗЬ - alm. konjunktionslose Kongruenz (f), ing. non-conjunction /'nɒn-kən'dʒʌŋkʃən/, (asyndetic) connection /æ'sɪn'detɪk/ kə'nekʃən/, fr. connexion asyndétique, azərb. bağlayıcısız əlaqə. - Həmcins üzvlərilə səciyyələnən, yaxud bağlayıcıların köməyi olmadan mürəkkəb cümlələrin aralarındakı əlaqə. Belə üzvlər arasındakı əlaqə intonasiya vasitəsilə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Bakı, Gəncə, Şəki. Bu gözəl Azərbaycan şəhərləri// və s.

H.Bayramov. Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1969; Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕССУБЪЕКТНОСТЬ - alm. Subjektlosigkeit (f), subjektlos, ing. non-subject /'nɒn 'sʌbdʒɪkt/, fr. impersonnel, azərb. subyektsizlik, şəxssizlik. - Xəbərin mübtəda ilə əlaqələnməməsi.

Важ: Безподлежащее предложение ←.

БЕССУФФИКСНЫЙ - alm. suffixlos, ing. non-suffixal /'nɒn 'sʌfɪksəl/, suffixless /'sʌfɪkslɪs/, fr. insuffixal, azərb. şəkilçisiz. - Şəkilçilərdən sözdüzəltmə vasitəsi kimi istifadə edilməməsi. Məs.: Azərb. d. /qırxayaq/, /şanapipik/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕСФОРМЕННЫЙ - alm. amorph, formlos, gestaltlos, ing. amorphous /ə'mɔ:fəs/, formless /fɔ:mlɪs/, shapeless /ʃeɪplɪs/, fr. amorphe, informe, azərb. formasız, biçimsiz. - Kök və şəkilçilərə bölünməyən. Məs.: Azərb. d. /qanqal/, rus d. /метро/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

БЕСФОРМЕННЫЕ СЛОВА - alm. amorphe, formlose Wörter (Pl.), ing. amorphe words /ə'mɔ:f wɜ:dz/, formless words /fɔ:mlɪs wɜ:dz/, fr. mots amorphes, azərb. formasız sözlər. - 1. Köməkçi sözlər və nidalar. Məs.: alm. d. / bei, von, aus/ sözləri; 2. Amorf (kök və şəkilçiyə bölünməyən) sözlər. Məs.: Azərb. d. /bəli, xeyr, ən, lap/ və s.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001.

БЕСФОРМЕННЫЕ ЯЗЫКИ - alm. formlose, inkorporierende Sprachen (Pl.), ing. amorphe languages /ə'mɔ:f 'læŋgwɪdʒɪz/, incorporating languages /ɪn'kɔ:pəreɪtɪŋ 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues incorporantes, azərb. formasız, şəkilçisiz dillər.

Важ: Аморфные языки ←.

БЕСЦВЕТНОСТЬ - alm. Farblosigkeit (f), Blässe (f), Bedeutungslosigkeit (f), ing. colourlessness /'kʌləhɪsnes/, insipidity /ɪn'sɪpɪdɪti/, achromatism /ə'kræumətɪzəm/, fr. incoloration, azərb. - 1) Rəngsizlik, solğunluq, sönüklük. - Məs.: Azərb. d. /Sizi yordum lap/; 2) Maraqsızlıq, yekrənglik. Müq. et: Azərb. d. /O, çox yorğun olduğundan danışığı yekrəng idi//.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

БЕСЦВЕТНЫЙ - Важ: Бесцветность ←.

БЕСЦЕЛЬНЫЙ - alm. ziellos, zwecklos, ing. aimless /'eɪmlɪs/, purposeless /'pə:pəslɪs/, idle /'aɪdl/, pointless /pɔɪntlɪs/, fr. inutile, azərb. məqsədsiz, mənasız, boş. Məs.: Azərb. d. /O nə məqsəd güddüyünü bilmədi//.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

БЕХАГЕЛЬСКИЕ ЗАКОНЫ - alm. Behaghelsche Gesetze (Pl.), ing. Behagel laws /'bi:hagɪl lɔ:s/, fr. loi (status) béhagelle, azərb. Behaqel qanunları. - O. fon Behaqel (1864-1936) söz sırasına dair aşağıdakı ümumiləşmələri verib: a) ruhən bağlı olanlar daha da sıx birləşməlidirlər; b) daha mühüm üzv az mühümdən sonra gəlir; c) fərqləndirən üzv fərqlənən üzvdən qabaq gəlir; ç) iki üzvdən daha qısa olanı uzundan qabaq gəlir. Bundan başqa qüvvətli vurğulu üzvlə zəif vurğulu üzv arasında da əlaqə mövcuddur.

O.von Behagel. Deutsche Syntax. Heidelberg, 1921, Bd. 4, 3.

БИБЛЕИЗМ - alm. Bibleizismus (m), ing. biblical expression /'bɪblɪkəl ɪks'prefən/, fr. biblique, de la Bible, azərb. bibleizm. - Bibliyadan ümumi

dilə keçmiş söz və ifadə. Məs.: rus d. /блудный сын, вавилонское столпотворение, фарисей// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 66.

БИДЖАНЖАРСКИЙ ЯЗЫК – Bax: Австралийские языки ←.

БИКОЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Bikol (n), ing. Bikol language /bɪkɔːl ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue bicole, azərb. bikol dili. – Filippin dillərindən biridir. Filippin Respublikasında yayılmışdır. Təqribən 4 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Dörd dialektə bölünür: onlardan üçü Cənubi Kamarines əyalətində yayılmışdır (naqa –bikol, rinkonda, iriqa-bikol) və biri də Katanduanes adasında yayılmışdır.

J.Erstein. Standard Bikol. Wach, 1967.

БИЛАБИАЛЬНЫЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪˈleɪbjəl/, fr. bilabiale, azərb. qoşadodaq. - Dodaqların bir-birinə yaxınlaşması ilə kipləşmə, sonra isə bu kipləşmənin partlayışa keçməsilə yaranan səslər. Məs.: Azərb. d. /b/, /m/, /p/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БИЛАБИАЛЬНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. bilabiale Konsonanten (Pl.), ing. bilabial consonants /baɪˈleɪbjəl ˈkɒnsənənts/, fr. consonnes bilabiales, azərb. qoşadodaq samitlər. –

Bax: Билабиальный ←.

БИЛАТЕРАЛЬНЫЙ - alm. bilateral (m), ing. bilateral /baɪˈlætərəl/, fr. bilatérale, azərb. bilateral. – 1) Dildə işarənin ikitərəfli olması: işarələyən və işarələnən, 2) Dilin hər iki yanının üst damağa doğru qalxması ilə yaranan səs. Adətən bu səs unilateral (təkyanlı) olur. Məs.: Azərb. d. /l/. Müq. et: /ləl/, /lal/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

БИЛАТЕРАЛЬНОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. bilaterale Gegenüberstellung (f), Gegensatz (m), ing. bilateral opposition /baɪˈlætərəl ɔpəˈzɪʃən/, fr. opposition bilatérale, azərb. bilateral qarşılaşma. – Buraya müqayisənin əsası kimi götürülən əlamət yalnız bu qarşılaşmaya xasdır. Məs.: /t/ - /d/.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. s. 168; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИЛИНГВИЗМ - alm. Zweisprachigkeit (f), Bilingualismus (m), ing. bilingualism /bɪˈlɪŋɡw(ə)lɪzəm/, fr. bilinguisme, azərb. bilinqvizm, ikidillilik. – Çoxdilliliyin bir növüdür. Bu həm fərdi, həm də kollektiv şəkildə ola bilər. Özü də ikidilliliyin iki növü fərqləndirilir: a) koordinativ (hər iki dildə eyni şəkildə danışmaq); b) subordinativ (dillərdən biri üstünlük təşkil edir).

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 293-295.

БИНАРНЫЙ - alm. binär, ing. binary /ˈbaɪnəri/, fr. binaire, azərb. ikili. – 1) Əlamətlərin ikili prinsipə görə təsnif; 2) Hər hansı bir dilçilik obyektini tədqiq edərkən, onun ən zəruri əlaməti kimi ikicəhətlikdən, ikitərəflilikdən çıxış etmə. İki əsaslı loqarifm prinsipinə görə (hə, yox, +, -) R.Yakobson və onun həmkarları işləyib hazırladıqları bu təsnif üsulu elektron hesablayıcı maşınlarla yönəlikli metoddur. Bu nəzəriyyəyə görə, dünyanın bütün dillərini 12 fərqləndirici əlamət əsasında təsnif etmək mümkündür. Sonralar bu bölgü prinsipi dilin o biri səviyyələrinə də (morfologiyaya, sintaksisə, semantikaya) tətbiq edildi.

Bax: Анализ ←.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-226; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИНАРНЫЙ ПРИНЦИП - alm. binäres Prinzip (n), ing. binary principle /ˈbaɪnəri ˈprɪnsəpl/, fr. principe binaire, azərb. binar (ikili) prinsip. - Binar prinsipə görə dil hadisələri ikili qarşılaşma əsasında müəyyənləşdirilir, yəni eyni əlamətin olub-olmamasına, onun maksimal və minimal dərəcədə təzahürünə əsasən müəyyənləşdirilir. Məs.: uzun və qısa saitlər; kar və cingiltili samitlər. Təsdiq və inkar. Tək və cəm isimlər.

F.Y.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-226; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001.

БИОЛИНГВИСТИКА - alm. Biolinguistik (f), ing. biolinguistics /bəɪə(ʊ)lɪŋˈɡwɪstiks/, fr. biolinguistique, azərb. biolinqvistika. – Danışiq aktında insan orqanizminin fəaliyyətində neyrofizioloji və genetik faktorları öyrənən dilçilik sahəsi.

E.H.Lenneberg. Biologische Grundlagen der Sprache. Frankfurt am Main, 1996.

БИОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. biologisch, ing. biological /ˈbaɪəˈlɒdʒɪkəl/, fr. biologique, azərb. bioloji. – Danışiq aktının bioloji (fizioloji) əsaslarını öyrənən aspekt.

Bax: Биоллингвистика ←.

БИРЕМА - alm. Bireme (f), ing. burmese /bəˈmɪːz/, bireme /bəɪriːm/, fr. birème, azərb. birema. - İki hissədən ibarət ifadə, deyim. Cütləşmə cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən yazıram//

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 66.

БИРМАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Burmesisch (n), ing. burman language /bəˈmæn ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue birmane, azərb. birma dili. – Tibet-birma dillərindən biridir. Birmanın dövlət dilidir. Ənənəvi olaraq dörd dialektə bölünür: arakan, tavoy, inta, taunyou. Bu dildə 30 milyondan çox adam

danışır. Hecalı və tonlu (4 ton) dildir, şəkilçisi yoxdur, amma önlüklərlə sözdüzəltmə mümkündür.

Бирманский язык. М., 1963; W.Cornun. Outline of Burmese grammar. Balt., 1944.

БИСАЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Bisaja-Sprachen (Pl.), ing. Bisay(an) languages /'bisei(ən) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues biscayennes, azərb. bisay dilləri. – Bir qrup Filippin dillərini özündə birləşdirir. Filippin arxipelaqının mərkəzi adalarında – Sebu, Neqros, Masbate, Panay, Leyte, Samar və b. yayılmışdır. 25 milyondan artıq daşıyıcısı vardır. Bisay dilləri leksik, sözdüzəldici və ümumifilippin fonem tərkibinə görə 3 qrupa ayrılırlar. Sebuani dili – Sebu, Boxolvə şərq Neqrose, Leyte və s. adalarda yayılmışdır. Təqribən 15 milyon daşıyıcısı vardır. Panayan dili – Panayan adasında və qərbi Neqrosda yayılmışdır. Samar dili – Samar və Leyte adalarında yayılmışdır.

J.D.Bergh. Analysis of the Syntax and the System of Affixes in the Bisayan from Sebu, Surigao (Mindanao). 1958.

БИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ – alm. bisyllabisch, ing. bisyllabic /'baɪsɪ'læbɪk/, fr. bisyllabique, azərb. ikihecalı. – Məs.: Azərb. d. /at-lı/.

Бах: Слог →.

БИТ – alm. Bit (n), ing. bit /bɪt/, binary /'baɪnəri/, fr. bit, azərb. bit. – Məlumatın məzmununun ən kiçik ölçü vahidi, ikili əsasda qəbul edilən qərarın ölçü vahidi. Hər bir vahidin meydana gəlmə ehtimalı ikidə birə bərabərdir. Məs.: dəmir pulun hansı üzünün çıxacağı ehtimalı ikidə birə bərabərdir, yəni burada gözlənilən informasiya 1 bitdir, halbuki dördtərəfli zərin hər bir tərəfinin düşmə ehtimalı 1/4 bitə bərabərdir.

И.Эко. Отсутствующая структура. С.-Петербург, 2004.

БИФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. biphonematisch, ing. biphonematic /baɪ'fəʊnɪ'mætɪk/, biphonetic /baɪfəu'netɪk/, fr. biphonématique, azərb. bifonematik. - Rus d. /a+u/ saitləri /nauqat/ sözündə bir morfemdə işlənərək bifonemik dəyərə malikdir, çünki /a/ və /u/-nün ortasından morfoloji sərhəd keçir. Ancaq alm. d. /aʊ/, /æ/ və /ɔə/ tək fonemlərdir,

çünki onların arasından morfoloji sərhəd keçmir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2001, s. 74, 379.

БИХЕЙВИОРИЗМ - alm. Behaviorismus (m), Physikalismus (m), ing. behaviourism /bɪ'heɪvjərɪzəm/, fr. behaviorisme, azərb. biheyviorizm. – Y.B.Vartson (1878-1959) tərəfindən ABŞ-da təbiətsünaslığa istiqamətlənən psixoloji tədqiqat istiqaməti. Bu istiqamət həm özünümüşahidəyə, həm də şüurun məzmununa (düşünmə, iradənin qıcıqlandırılması) əleyhinə yönəlmiş metoddur. Biheyviorizm ətrafın dəyişən şərtlərinə reaksiya kimi obyektiv müşahidə oluna bilən davranışdır. Əsas kimi

heyvanlar üzərində aparılan təcrübələrdə inkişaf edən stimulye-reaksiya modeli, həm də şərtli refleks kateqoriyalarıdır. Davranış buna əsasən müəyyən ətraf mühitlə, xarici və ya daxili qıcıqlanmalara reaksiya kimi təhlil edilir və müvafiq stimulye məqamlarının konkret göstəricisi kimi irəlicədən müəyyən edilə bilər. Bu xüsusilə öyrənmə psixologiyasında əhəmiyyətlidir. O da təbii prosesin inkişaf etdirilən mühüm şərti kimi dilöyrənməyə tətbiq edilir. Biheyviorizm belə hesab edir ki, müəyyən prosedurların və strategiyaların öyrənilməsi koqnitiv, həmçinin dil bilgilərini mənimsəmək anadangəlmə psixi fəaliyyət kimi götürülə bilər, öyrənmə prosesinin özü isə həmişə davam edən bir təcrübə kimi baş verir. Dil öyrənilmiş davranış olmaqla ayrı-ayrı şərtlərlə bağlı möhkəmlənmə /reinforcement/ və məşq edilmiş danışq vərdislərinin ümumiləşməsinin məcmusu kimi, dil ifadələrinin assosiativ əlaqələrinin təsadüfi şöbəsi kimi şərh edilir. Bu, L.Blumfildin antimental dil konsepsiyasında, xüsusilə onun təbiətsünaslıq metodlarına söykənən taksonomik təsvir təcrübəsində qabarıq şəkildə özünü biruzə verir.

G.E.Zurift. Behaviorism: a Conceptual Reconstruction. N.-York, 1985; M.M.Гухман. Лингвистический механицизм Л.Блумфильда и дескриптивная лингвистика. Труды Института языкознания АН СССР. 1954, т. 4; А.А.Леонтьев. Психоллингвистика. Л., 1967.

БИХЕЙВИОРИСТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. behavioristische Linguistik (f), ing. behaviorist linguistics /bɪ'heɪvjərɪst lɪŋ'ɡwɪstɪks/, language as behaviour /'læŋɡwɪdʒɪz æz bɪ'heɪvjə/, fr. linguistique behavioriste, azərb. biheyvioristik dilçilik. - Dili insan davranışının nəticəsi kimi öyrənən dilçilik cərəyanı. Dilçilikdə biheyviorizmi L.Blumfild daha geniş tətbiq etmişdir. O, dili insan orqanizminin xarici aləmin təsirinin əks reaksiyası kimi izah edən biheyviorist dil nəzəriyyəsinə yaratmışdır.

M.M.Гухман. Лингвистический механицизм Л.Блумфильда и дескриптивная лингвистика. Труды Института языкознания АН СССР. 1954, т. 4; В.В.Белый. Американская дескриптивная лингвистика. «Философские основы зарубежных направлений в языкознании». М., 1977.

БЛАГОЗВУЧИЕ (ЭВФОНИЯ) - alm. Euphonie (f), ing. euphony /'ju:fəni/, harmony /'hɑ:məni/, fr. euphonie, harmonie, azərb. xoş səslənmə. - Danışığın müxtəlif formalarında tətbiq olunan müxtəlif fonetik (fəndlərin) priyomların: uyuşma, səsartımı, alliterasiya←, assonans← və s. fonetik proseslərdən yaranan xoş səslənmə. Məs.: alm. d. /t/ samiti /'a.egəntliç/ sözündə və ya fr. d. /va+tɪ+il/ zo gedir buna misal ola bilər.

БЛАГОПРИЯТСТВУЮЩИЙ ВИД - alm. Applikativ (m), ing. applicative aspect /æplɪkətɪv æspekt/, favorable /'feɪv(ə)rəbl/, fr. aspect

favorisé, azərb. şərait yaradıcı tərz. - Bəzi Qafqaz və Afrika dillərində felin düzəltmə forması.

Важ: Аппликатив ←.

БЛАТ - alm. Gaunersprache (f), Rotwelsch (n), ing. cant /kænt/, thief-argot /θi:v 'ɑ:gou/, thieves cant /θi:vz kænt/, fr. piston, azərb. oğru dili (jarqonu). - Oğru jarqonuna aid olan dil.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 67.

БЛЕК - БОКС - АНАЛИЗ - alm. Black-Box-Analyse (f), ing. Black-Boks-analysis /blak-bɒks-ə'næləsis 'an(ə)lɪsɪs/, fr. black-box-analyse, azərb. blek-boks-təhlil. - Girişdə və çıxışda müşahidə oluna bilən daxili strukturu və oradakı əlaqələri görə bilməyən sistemlərin təhlili. Kibernetikadan götürülmüş bu üsul qrammatik qaydalar sistemini dilin törəmə strukturları ilə eyniləşdirir. İnsan beynindəki prosesləri qara qutuya bənzədir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.139.

БЛЕК ИНГЛИШ - alm. Black Englisch (n), ing. Black English (vernacular) /blak 'ɪŋɡlɪʃ/, fr. black country, azərb. qara dərillərin ingilis dili. - Xalq dili, ing. d. Şimali Amerikada işlənən sosiodialekti. Bunlar əsasən Afrikadan gəlmələrdir. İng. d. kreol dil kimi işlədirlər. Bu dildə çox yayınmalar var. Məs.: /he walk - uzlaşma yoxdur/.

J.Z.Dillard. Black English. Its History and Usage in the USA. N.-York, 1972.

БЛИЗКОГО ПРЕДМЕТА ДЕЙКСИС - alm. Dieser-Deixis (m), ing. deixis of proximate object /di:ɪkɪs əv 'prɒksɪmɪt 'ɔbdʒɪkt/, fr. l'objet proche, azərb. deyksis (yaxındakı əşyaya işarə). - 1) Danışanın yaxınlığında yerləşən əşyaya jestlər və ya söz ilə işarə etməsi prosesi; 2) Danışiq məqamında dil vahidilə şəxsə, yerə və zamana işarədən asılı olaraq dil ifadələrinin şəxs, yer və ya zaman əlaməti və ya funksiyası. Mətn daxilində də işarə etmək mümkündür (anafer ←, sitat→). Təbii dillərdə deyktik komponent olur, o, semantika ilə paradiqmatikamı birləşdirir. Bu bir qayda olaraq hər bir paradiqmatik situasiyada meydana gələn dil ifadələrinin referensidir. Məs.: Azərb. d. /Mən acmışam//. /Bura bürküdür//, /Bu gün bütöv aydır// kimi ayrı-ayrı cümlələri gerçəkliklə bağlamaq olmur, çünki onların şərhı kim tərəfindən, nə zaman və harada deyilməsindən asılıdır. Dil işarələrinin deyktik tədqiqi qədim dövrlərdən başlamış və xüsusilə hind-german dilçiliyi bu sahə ilə yaxından məşğul olmuşdur. Ancaq praqmatika ilə bağlı tədqiqatlar çərçivəsində K. Bühlerin işarə sahəsi təlimində geniş vüsət almışdır. J.Layons (1932) isə deyksisə böyük əhəmiyyət verir. Son illərdə semantik və praqmatik yönümlü tədqiqatlarda deyksisə geniş yer ayrılır.

K.Bühler. Sprachtheorie. Jena, 1934; J.Lyons. Deixis as the Source of Reference; E.Keenan. (ed.) Formal Semantics of Natural Language. Cambridge, 1975, s. 61-83.

БЛУМФИЛЬДСКАЯ ШКОЛА - Важ: Дескриптивная лингвистика →.

БОКОВОЙ - alm. Seitenlaut (m), ing. lateral consonant /'lætərəl 'kɒnsənənt/, side-aperture consonant /saɪd'æpətʃuə 'kɒnsənənt/, fr. latérale, azərb. lateral, dilyanı, yan səsləri (samitləri). - Tələffüzü zamanı dilin yanlarının sərt damağa yaxınlaşması ilə hava axının yan tərəflərdən süzülərək bayıra çıxması nəticəsində yaranan səs. Məs.: Azərb. d. [l] samiti buna misal ola bilər.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1984; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., «Высшая школа», 1979; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

БОЛГАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bulgarisch (n), ing. Bulgar language /'bʌlgə: 'læŋɡwɪdʒ/, Bulgarian language /bʌl'ɡe:riən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bulgare, azərb. bolqar dili. - Cənubi Slavyan dillərindən biridir. Əsasən Bolqarıstanda, habelə Rumınyada və Yuqoslaviyada yayılmışdır. Bu dildə danışanların ümumi sayı 10 milyona yaxındır. Bolqarıstanın rəsmi dövlət dilidir. Tələffüz xüsusiyyətlərinə görə dialektləri iki yerə - şərq və qərbi dialektlərə bölünür. Ədəbi dil kimi XIX əsrin əvvəllərində formalaşmışdır.

Л.Андрейчин. Грамматика болгарского языка. М., 1940; Ю.С.Маслов. Грамматика болгарского языка. М., 1981.

БОЛЬШАЯ БУКВА - alm. Großbuchstabe (m), ing. capital letter /'kæpitəl 'letə/, fr. lettre majuscule, azərb. baş (böyük) hərf. - Sətirdəki hündürlüyünə, həmçinin təsvirinə görə kiçik hərfdən fərqlənən, müəyyən dildə qəbul olunmuş orfoqrafiya və punktuasiya sisteminə müvafiq surətdə işlədilən hərf. Xüsusi isimlər və təzə sətirdən başlanan hərf buna misal ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Ari!// və ya /Anam oğlundan məktub aldı//; ing. d. /Open the door// (Qapını açın) əvəzinə /The guardian of our privacy quick on its axle turn//. İng. d. başlıqlarda bütün isimlər böyük yazılır, alm. d. bütün isimlər harada gəlməsindən asılı olmayaraq həmişə böyük hərflə yazılır.

Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin fonetikasi (orfoqrafiya, orfoepiya, punktuasiya). Bakı, 1972, s.254-308; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.68; H.Lüdke. Die Alphabetschrift und das Problem der Lautsegmentierung. «Phonetica», 1969, vol. 20, s. 147-176.

БОМБАСТ - alm. Hochstil (m), Bombast (m), ing. bombast /'bɒmbæst/, fr. bombance, azərb. təmtəraqlı üslub. - Təmtəraqlı (ibarəli), həddən-ziyadə təntənəli üslub.

Важ: Стиль →.

БОРМОТАНИЕ - alm. Murmeln (n), ing. mutter /'mʌtə/, mumble /'mʌmbəl/, mumbling /'mʌmbliŋ/, fr. bredouillement, azərb. mızıldama, astadan burun altda danışma. - Məs.: Azərb. d. *«Səndə oxuyursan!»* və s. С.И.Ожегов. Словарь русского языка. М., 1975, s.54.

БОРМОЧУЩИЙ - alm. murmelnd, ing. mutter (ing.) /'mʌtəs// mumble /'mʌmbəl/, fr. marmonnant, azərb. dili dolaşan, duruxa-duruxa danışan, mızıldanaraq danışma.

Бах: Бормотание ←.

БОТЛИХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Botlichisch (n), ing. Botlikhs language /bɒːtlɪks 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue botlixhe, azərb. botlix dili. - Avar-and-tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Botlix və Miarso bölgələrində yayılmışdır. 3 min daşıyıcısı vardır. Yazısı olmayan dildir.

Т.Гудава. Ботлихский язык. Грамматический анализ, тексты и словарь. Тб., 1962.

БРАННЫЕ СЛОВА - alm. Schimpfworte (Pl.), ing. swear-word /'swɛə wɜːd/, oath /ɔʊθ/, fr. gros mots, azərb. ədəbsiz sözlər. - Narazılığın kobud formada ifadə olunmasında istifadə olunan söz. Məs.: Azərb. d. *«İt balası it, buna bax, mənə söz qaytarır!»*.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 68

БРАХИЛОГИЯ - alm. Brachylogie (f), Abbreviatursprache (f), ing. brachylogy /brə'kɪlədʒi/, fr. brachylogie, azərb. brahilogiya. - Danışqda uzun ifadələrin qısa ifadələrlə əvəzlənməsi. Məs.: Azərb. d. *«Xalq tələb edir ki, siyasi məhbəslər azad edilsin!»* əvəzinə *«Xalq siyasi məhbəslərin azadlığını tələb edir!»*.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.140.

БРАХУИ - alm. Brahui (n), ing. Brahui /brə'huːi/, fr. brahmane, azərb. braxui. - Dravid dillərindən biridir. Pakistanda, cənubi Əfqanıstanda və şərq İranda yayılmışdır. 800 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki əsas dialekti vardır: cəlxan və saravan. Yazılı forması ərəb qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

М.Г.Пикулин. Брагуи. М., 1967; М.С.Андронов. Язык Брагуи. М., 1971.

БРЕТОНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bretonisch (n), ing. Breton language /'brɛt(ə)n 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bretonne, azərb. breton dili. - Kelt dillərindən biridir. Britaniyadan Britt tayfalarının V-VII əsrlərdə Breton adalarına miqrasiyasından sonra yayılmışdır. 1 milyondan artıq daşıyıcısı vardır. Leon, tregier, kornuay və vann dialektlərinə bölünür. Analitik dildir. Yazılı forması latın qrafikası əsasında.

D.W.F.Hardie. A Handbook of Modern Breton. Cardiff, 1948.

БРЕХУНГ - alm. Brechung (f), ing. breaking /breɪkɪŋ/, voice mutation /vɔːs mjuː'teɪʃ(ə)n/, fr. clabauteur, azərb. sınma, brexunq. - Müasir alman dilində kökündə /e:/ və /ɛ/ saitləri indiki zamanda II və III şəxslərin təkində sınaq /i:/ və /ɪ/ saitlərinə keçirlər. Məs.: /geben/ → /du gibst/, /er, sie, es gibt/; vergessen /du vergißt/, /er, sie, es vergißt/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.142.

БРОКА АФАЗИЯ - alm. Broca-Aphasie (f), ing. Broca Aphasia /'brəʊkə ə'feɪziə/, fr. aphasie broccart, azərb. broka afaziya. - Cərrah P.Brokanın (1824-1880) adı ilə bağlıdır. Sonradan dil pozuntusu yaranan ekspressiv, qeyri-axıcı, motor afaziyası kimi tanınmışdır. Sözlərin işlədilməsi məhdudiyyəti yaranır, sadə, morfoloji (aqramamatizm), fonematik (parafraza, disprosodiya) və asta, çətin danışq mümkün olur. Bu da həmin alimin kəşf etdiyi Broka mərkəzinin - sağ yarımkürənin zədələnməsi nəticəsində baş verir. Bunun müqabilində Vernike mərkəzi sol yarımkürədə yerləşir və o, zədələndə insan danışq qabiliyyətini itirir. L.E.Lennenberg. Göstərilən əsər.

БУГИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bugi (n), ing. bugis language /'buːɡɪs 'læŋɡwɪdʒ/ also bugi /'buːɡi/, fr. langue bugéy, azərb. buqiy dili. - Cənubi sulaves dillərinə daxildir. Sulaves yarımadasında və şərq İndoneziyanın böyük şəhərlərində yayılmışdır. 3 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. XX əsrin əvvəllərinə qədər yazı sistemi kimi buqiy-makasar (Hindi) istifadə olunmuşdur. Hazırda həmin yazı sistemi latın qrafikası tərəfindən sıxışdırılıraq aradan çıxarılmaq üzrədir.

Ю.Х.Сирк. Бугийский язык. М., 1975.

БУДУХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Buduchisch (n), ing. budukhs language /'bʊduks 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue budughe, azərb. budux dili. - Ləzgi dillərindən biridir. Azərbaycanın Quba bölgəsində yayılmışdır. 3 minə qədər daşıyıcısı vardır. Yazısız dildir.

Ю.Д.Дешериев. Будухский язык. «Языки народов СССР». т. 4, М., 1967.

БУДУЩЕЕ ВРЕМЯ - alm. Futurum (n), Zukunft (f), ing. the future tense /ðə 'fjuːtʃə tenz/, fr. futur simple, azərb. gələcək zaman. - İş, hal və hərəkətin haqqında danışılan andan sonra baş verəcəyini göstərən zaman forması; gələcəkdə icra olunması bir işlə haqqında indi xəbər verilən iş arasındakı zaman. 1) Azərb. d. iki gələcək zaman forması var: qeyri-qəti gələcək zaman - bir işin gələcəkdə icrasını indi qeyri-qəti şəkildə xəbər verən zamandır və bu zaman forması -ar, -ər (-yar, -yər) şəkilçilərlə düzəlir; Müq. et: /alar/, /gələr/; 2) Qəti gələcək zaman - bir işin gələcəkdə icrası haqqında indi qətiyyətlə xəbər verən zamandır və /-acaq/, /-əcək/, (-yacaq, -yəcək) şəkilçilərlə düzəlir. Müq. et: /olacaq/, /gələcək/. Alm. d. də iki gələcək zaman forması var. Məs.: 1) Futurum I

– Məs.: /Ich werde lesen// (Mən oxuyacağam); 2) F II – Məs.: /Ich werde gelesen haben// (Mən oxumuş olaram). Rus dilində gələcək zamanı sadə və analitik olmaq üzrə iki yerə bölürlər: sadə: /Я прочту//, analitik: /Я буду читать// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.146; W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1986.

БУКВА - alm. Buchstabe (m), ing. letter /'letə/, fr. lettre, azərb. hərf. – Əlifbada müəyyən sıra ilə düzülmüş işarələrin ümumi adı. Hərflər böyük və kiçik ola bilər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyinin əsasları. Bakı, 2005.

БУЛГАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Bulgarisch (n), ing. Bulgar language /'bʌlgə: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bulgare, azərb. bulqar dili. – Qədim ölü türk dillərindəndir. Böyük Bulqariyanın parçalanmasından sonra bulqar tayfalarının bir hissəsi Dunayda və Orta Volqaboyunda, digər hissələri isə Azov sahillərində məskunlaşdılar və məhz buna görə də həmin tayfaların dilləri Dunay-Volqa və Kuban-Bulqar adlandırılmağa başlamışdır. Bulqar dilinin ayrı-ayrı leksemləri haqqında hələ M. Kaşqarının tədqiqatlarında da rast gəlmək mümkündür.

Н.А.Баскаков. Введение в изучение тюркских языков. М., 1969; Ф.С.Хакимзянов. Язык эпиграфий волжских булгар. М., 1978.

БУРМЕНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Бирманский язык ←.

БУРУШАССКИЙ ЯЗЫК – alm. Burushaski (n), ing. Burushaski language /brʊʃaːski: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bourouchaise, azərb. buruşas dili. – Kəşmirdə 300 min daşıyıcısı olan dildir.

D.Lorimer. The Burushaski Language. Oslo, 1935.

БУРЯТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Burjatisch (n), ing. Buriat language /'buːrɪət 'læŋɡwɪdʒ/, also Buryat/, fr. langue bouriate, buriat, azərb. buryat dili. – Monqol dillərinə daxildir. Buryat Respublikasında, İrkutsk, Çita vilayətlərində və Çin Xalq Respublikasının şimal-şərqində yayılmışdır. Keçmiş Sovetlər ittifaqında bu dildə danışanların sayı təqribən 400 minə qədərdir. Buryat dili ərazi baxımından 4 dialektə bölünür: qərbi (exirit-bulqar); şərq (horin); şimali (alar-tunkin) və cənubi (sonqol-sartul). 1931 –ci ildə buryat dili latın, 1939-cu ildən isə kiril qrafikasına keçirilmişdir.

Грамматика бурятского языка. Фонетика и морфология. М., 1962.

БУСТРОФЕДОН - alm. Bustrophedon (n), ing. boustrophedon /baʊstrə'fɪ:d(ə)n, bu:–/, fr. boustrophedon, azərb. bustrofedon. – Bir sətiri soldan sağa, ikinci sətiri isə sağdan sola yazılan. Qədim yunanlarda əkin vaxtı ölkünün tarladakı hərəkətini əks etdirən yazı üsulu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər.

БУХЕН АРГУМЕНТ – alm. Buchen-Argument (n), ing. Buchen argument /bu:kən 'ɑ:gjʊm(ə)nt/, fr. argument bouchain, azərb. buxen argument. – Hind-Avropa xalqlarının və slavyanların bho(u)gos - (Buchen) - cökədən əmələ gəldiyini əsaslandıran sübut. Könisberqdən Krıma qədərki ərazidə yetişən cökə ağacının adına işarədir. Sonralar onların yaşadıkları digər ərazilərdə başqa ağaclar da olub. Məs.: phegos «palıd», buz (iran dilində), «Ulme» və s.

G.S.Lane. The beech-argument. «KZ», 1962, 81, s. 197-202.

БУШМЕНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Buschmeisch (n), ing. Bushman language /'bʊʃmən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue bushmane, azərb. buşmen dili. – Koysan dil ailəsinə daxil olan dillərdəndir. Əsasən CAR, Botsvan, Namibiya, Anqolanın şimal rayonlarında və Tanzaniyada yayılmışdır. 100 minə qədər daşıyıcısı vardır. Aşağıdakı qruplara bölünür: kunq, nqusan, auni, kxomani və xadza. Yazısı olmayan dildir.

D.Bleek. The Naron. A Bushman Tribe of the Central Kalahari. Cambridge, 1928.

БЫСТРЫЙ ТЕМП РЕЧИ – Вах: Темп речи →.

БЫТИЙНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ – alm. Existenzsatz (m), ing. existential sentence /egzɪ'stənʃ(ə)l 'sentəns/, fr. proposition d'usage (courante), azərb. xəbər şəkli olmayan cümlələr. – Mövcudluq, iştirak mənası verən cümlələr. Məs.: Azərbaycan d. /Kənd yeri/, /Ocaq başı/, /Xalq rəqsləri// və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 70.

БЫТОВАЯ ЛЕКСИКА - alm. Lebenswortschatz (m), Umgangswortschatz (m), ing. domestic vocabulary /dəu'mestɪk vɒkəbjʊ:ləri/, everyday vocabulary /'evri'deɪ vɒkəbjʊ:ləri/, fr. lexique de mœurs, azərb. məişət leksikası. – Gündəlik məişətdə, ev şəraitində zəruri olan əşya və hadisələrin adlarından ibarət leksika. Bura toy və yas mərasimləri, bayram və ziyafət və s. ilə bağlı sözlər də daxildir. Məs.: Azərbaycan d. /ev, həyat, qazan, fincan, duz, çörək, halva, nişan üzüyü/ və s.

S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1982.

– В –

БАВИЛОНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Аккадский язык ←.

БАКАШСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Wakash-Sprachen (Pl.), ing. Wakash languages /wɑ:kəʃ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues vacaches, azərb. vakaş dilləri. – Şimali Amerika hindi dilləri qrupu. Sakit okeanın sahillərində, Amerikanın Vaşinqton ştatının sərhəd rayonlarında və Kanadanın

İngiltərə Kolumbiyasında yayılmışdır. Təqribən bir milyondan artıq daşıyıcısı vardır. Vakaş dilləri əsasən iki qrupa bölünürlər: kvakiutl (kvakiutl, bella-bella, kitamat) və nutka (nutka, nitinat, makax).

J.C.Pilling. Bibliography of the Wakashan languages. Washington, 1894.

ВАЛЕНТНОСТЬ - alm. Valenz (f), Wertigkeit (f), ing. valency /'veɪləns/, valence /'væləns/, fr. valence, azərb. valentlik. – Kimya elmindən əxz olunmuş termdir. Bir sözün başqa sözlərlə birləşməyə girə bilmək qabiliyyəti. İlk dəfə dilçilikdə fransız L.Tenyer (1893-1954) tərəfindən işlədildiyi güman edilir. Məs.: ing. d. /to wait/ feli özündən sonra tamamlığın /for/ sözünü ilə işlənməsini tələb edir: /I am waiting for him/ (Mən onu gözləyirəm). Ancaq /to live/ feli lokal mənası verən sözünün tələb edir. Müq. et: /I am living in Baku/ (Mən Bakıda yaşayıram). Cümlədə x konstituentinin y leksemilə ifadə olunan konstituentdən ən azı y-in valentliyi ilə mövcud olan şərtlərdən birinin x-ə aidliyi varsa, onda o, valentliyə görə asılı olur. L.Tenyerin konsepsiyasında fellər valentliyə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: a) sıfır (avalent) fellər. Təbiət hadisələri bildirən fellər buraya aiddir. Məs.: alm. d. /donnern/ (göy guruldayır), /schneien/ (qar yağır), /blitzen/ (ıldırım çıxır) və s. Ancaq burada /es/ qeyri-müəyyən mübtədası vacib olduğundan tamamlamanın olmasını inkar etmək olmaz; b) təkvalentli (monovalentli) fellər. Məs.: alm. d. /schlafen/ (yatmaq, xəyal etmək); c) ikivalentli (bivalentli). Buraya /suchen/ (axtarmaq), /lieben/ (sevmək), /verlassen/ (tərk etmək) və s. kimi keçən fellər daxildir; ç) üçvalentli (trivalent) fellər. Məs.: /geben/ (vermək), /schenken/ (bağışlamaq) və s. Valentlik ənənəvi dilçiliyin idarə və keçərlik anlayışları ilə üst-üstə düşür. Ancaq müxtəlif valentlik nəzəriyyələri hələ də onun dilin hansı səviyyəyə (sintaksis, semantika, pragmatika, leksika) dəqiq aid olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir.

L.Tesniere. Основы структурного синтаксиса. М., 1986; М.Д.Степанов, Г.Хельбиг. Части речи и проблемы валентности в современном немецком языке. М., 1978.

ВАЛЛИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Walisisch (n), Welsch (n), ing. Welsh language /wɛɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue vaillicienne, azərb. valli dili. – Kelt dillərindən biridir. Böyük Britaniyada Uelsdə və Argentinanın bəzi ərazilərində yayılmışdır. 600 minə qədər daşıyıcısı vardır. Uelsdə iki dialekti vardır: şimali və cənubi.

J.Morris Cones. An Elementary Welsh Grammar. Oxford, 1938.

ВАРВАРИЗМ - alm. Barbarismus (m), ing. barbarism /'bɑːbərɪz(ə)m/, fr. barbarisme, azərb. varvarizm. – 1) əcnəbi sözlərin yersiz işlənməsi; 2) dilin təmizliyini pozan yad sözlər. Məs.: /madam/, /madmazell/, /ser/, /müsyö/ və s. Təsvirə bəzən xüsusi kolorit vermək məqsədilə işlədilən və başqa xalqların həyat tərzilə əlaqədar olan söz və ifadələr. Məs.: Azərb.

d. /molla/, /müsyö/, /frau/, /hobbi/ və s. Dildə vətəndaşlıq almamış, onun müəyyən sosial sahələrində işlədilən bu cür əcnəbi söz və ya ifadələr (kontakt, kosmos, kompaniya) həm tələffüz, həm qrammatik, həm də leksik baxımdan çətinliklər yaradır.

Д.С.Лотте. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. М., 1982.

ВАРИАНТ - alm. Variante (f), ing. variation /'vɛəri'eɪʃən/, variant /'vɛəriənt/, fr. variante, azərb. variant, çalarlıq. – Eyni bir dil və ya em səviyyəsi vahidinin (yəni fonemin, morfemin və s.) müxtəlif şəkillərdə təzahürü və ya işlənməsi. Müasir dilçilikdə variantın aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) Xüsusi variantlar. Məs.: Azərb. d. /o/ - 3-cü şəxsin təki, ayrılıqda bir söz; 2) Kombinator variant. Əsas variant, yəni əhatədən və mövqedən ən az asılı olan və danışq aktının neytral üslubunda maksimum fərqləndirmə qabiliyyətinə malik olan variant. Məs.: Azərb. d. /dʰuz/ sözündəki dodaqlanan [dʰ] variantı; 3) Mövqedən asılı olan variant. Məs.: alm. d. saitlər anlautda knaklautla tələffüz olunur. Müq. et: /'a:bənt/ (axşam) və s.; 4) Fakültativ variant. Məs.: alm. d. [r] və [R] buna bariz nümunədir; 5) İşlənmə tezliyinə görə variantlar. Məs.: Azərb. d. /ə/ və /a/ ən sox işlənən saitlərdir. Bundan başqa fərdi və sosiovariant da fərqləndirirlər.

F.Veysəlli. Структур дилçилийн əsasları. Bakı, 2005, s. 157-160.

ВАРИАНТЫ СЛОВА - alm. Varianten des Wortes (f), ing. phonetic variants of the word /fə'netik 'vɛəriənts əv ðə wɜːd/, fr. variantes phonétiques du mots, azərb. sözün variantları, alloleksemlər. – Dil vahidinin müxtəlif mətnə və əhatədə təzahür variantları. Məs.: rus d. /рыбак рыбака видит издалека/ ifadəsində /рыбак/ sözü iki variantda çıxış edir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987.

ВАРИАНТЫ СЛОВА ДИАЛЕКТНЫЕ - alm. dialektische Varianten des Wortes (Pl.), ing. dialectal variants of the word /daɪə'lækt(ə)l 'vɛəriənts əv ðə wɜːd/, fr. variantes des mots de dialecte, azərb. sözün dialekt variantları. – Bir və ya bir neçə dialektə məxsus fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərlə səciyyələnən söz variantları. Məs.: Azərb. d. /əv/, /öy/, /ö'v/, /ev/, /qavın/, /qoun/, /qovun/, ovqat/, /ouqat/, /camış/, /gomuş/, /donuz/, /donquz/.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 74-80.

ВАРИАНТЫ СЛОВА MORFOЛОГИЧЕСКИЕ - alm. morphologische Varianten des Wortes (Pl.), ing. morphological variants of the word /mɔːfə'lɒdʒikəl 'vɛəriənts əv ðə wɜːd/, fr. variantes des mots morphologiques, azərb. sözün morfoloji variantları. – Eyni kökə müxtəlif sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin qoşulması ilə yaranan

variantlar. Məs.: Azərb. d. /Obrazlıq/, /obrazlılıq/, /Tabelik/, /tabelilik/; ing. d. /maus/ (siçan), /mais/ (siçanlar); alm. d. /'lant/ (ölkə) - /'lande/ (ölkəyə) və s. Bu sözlərdə variantlar morfoloji əlamətlə əldə olunur.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 275-276.

ВАРИАНТНОСТЬ - alm. Varianz (f), ing. variance /'vɛəriəns/, fr. variance, azərb. variantlılıq, variativlik. - Danışiq şəraitindən və danışanların ictimai və məhəlli mənsubiyyətindən asılı olaraq meydana gələn danışiq müxtəlifliyi, danışiqdakı fərqlər.

ВАРИАЦИЯ - alm. Variation (f), ing. variation /ˌvɛəri'eɪʃ(ə)n/, fr. variation, azərb. variasiya, variant. - 1) Bir mətnin, planın, layihənin və s. dəyişmiş şəkl; 2) Bir musiqi əsərinin melodik və ritmik cəhəti; musiqi əsərinin müxtəlif variantlarda təkrarlanması. Moskva fonoloji məktəbi zəif mövqedə çıxış edən variantı çalar və ya variasiya, qüvvətli mövqedə çıxış edən variantı isə əsas çalar adlandırır. Məs.: rus d. /мал/ və /мил/ sözlərində [a] və [i] əsasə aid olurlar. /mæl/ və /mıl/ sözlərindəki [æ] və [i] saitlərini isə variasiya adlandırır. Variasiyalar həmişə eyni fonemə aid olur, variantlar isə fonem sırasına və ya hiperfonemə, arxifonemə aid olurlar.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s. 218-219.

ВАРИАЦИЯ ФОНЕМЫ - alm. Variation des Phonems (f), (Phonemvariation) (f), ing. variation of phoneme /ˌvɛəri'eɪʃ(ə)n əv 'fəʊni:m/, fr. variation du phonème, azərb. fonemin variasiyası.

Бах: Вариация ←.

ВАРИФОНА - alm. Variphon (n), ing. variphone /ˌvɛəri'fəʊn/, fr. variphone, azərb. varifon. - D.Counzun (1881-1967) işlətdiyi termindir. Müxtəlif fonetik mətn parçalarından asılı olaraq çeşidli tələffüz edildiyi üçün müxtəlif cür eşidilən səs. Bu Amerika dilçiliyində sərbəst variativliyə uyğun gəlir. Məs.: ing. d. zərbli r /r/ (flapped) ilə titrək /ɹ/ sərbəst variativliyə nümunə kimi götürülə bilər. Alman d. isə dilönü [r] ilə dilçək [R] buna misal ola bilər.

D. Jones. The phoneme, its Nature and USE. Cambridge, 1949, s. 205.

ВАРЬИРОВАНИЕ СВОБОДНОЕ - alm. freie Varierung (f), ing. free variation /fri: ˌvɛəri'eɪʃ(ə)n/, fr. variation libre, azərb. sərbəst variantlaşma, müstəqil variativləşmə. - 1) Səs tərkibində ifadənin məzmun dəyişikliyinə səbəb olmayan dəyişikliklər. Müstəqil variativləşmə allofonik variativləşmədən fərqli olaraq mövqedən asılı olmur. Məs.: alm. d. [r] və [R] buna misal ola bilər. Müq. et: /'re:dən/ (danışmaq) = /'Re:dən/ (danışmaq); 2) Tələffüzün fərdi dialekt xüsusiyyətlərindən asılı olan. Məs.: Azərbaycanın Qarabağ və Şirvan dialektlərində /z/ və /dʒ/ bu qəbildəndirlər. İng. d. /dri:md/ və /drempt/ hər ikisi /dremaed/ kimi yazılır. Morfoloji səviyyədə sərbəst variantlar kimi çıxış edirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 137.

ВВОДНЫЙ - alm. einführend, einleitend, ing. introductory /ˌɪntrə'dʌkt(ə)rɪ/, entrance /'entr(ə)ns/, parenthetical /'pærən'θetɪkəl/, inserted /ɪn'sɜ:tid/, incidental /ɪnsɪdəntl/, fr. d'introduction, azərb. ara söz. - Cümlənin digər üzvlərilə formal-qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsəri, s. 25.

ВВОДНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Schaltsatz (m), ing. parenthesis /'pærənθisi:z/, parenthetical clause /'pær(ə)n'θetɪk(ə)l klɔ:z/, fr. proposition incise, azərb. ara cümlə. - Başqa bir cümlənin tərkibində işlənən, lakin onun heç bir üzvü ilə qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan tərkib. Əsas cümləyə nisbətən bu tərkib fasilə ilə ayrılır, daha alçaq tonla və iti sürətlə tələffüz edilir. Ara əlavələri quruluşca təkterkibli, cüttərkibli və şəxssiz ola bilər. Məs.: Azərb. d. /Statistikaya əsasən - o artıq çap olunub - avtomobil qəzalarının sayı çoxalıb//

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

ВВОДНОЕ СЛОВО - alm. Schaltwort (n), ing. parenthetic(al) word /'pær(ə)n'θetɪk(əl) wɔ:d/, parenthesis /'pærənθisi:z/, fr. mot d'introduction, azərb. ara söz. - «Cümlə üzvü funksiyası daşımayan, cümlə üzvləri ilə qrammatik əlaqəsi olmayan, məna cəhətdən isə danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən söz və birləşmələr. Azərbaycan dilində ara söz və ara söz birləşmələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) Sübhə, fərziyyə, ehtimal bildirənlər: /bəlkə/, /güman (ki)/, /yəqin/, /dəyəsen/; 2) Fikrin reallığını, doğruluğunu təsdiqləmə anlayışını bildirənlər: /həqiqətən/, /sözsüz ki/, /əlbəttə ki/; 3) Müqayisə bildirənlər: elə bil ki, sanki, guya ki, dəyərsən (ki); 4) İfadənin mənbəyini və subyektiv münasibətini bildirənlər: /fikrimcə/, /məncə/, /bu fikrə görə/, /rəvayətə görə/, /mən bilən/, /məna elə gəlir ki/, /səncə/, /zənnimcə/; 5) Ardıcılıq, sıra, nəticə, əlaqə, dəqiqlik, seçmə kimi məntiqi əlaqələri əks etdirən: /əvvəla/, /birincisi/, /deməli/, /qərəz/, /vəssalam/, /tutalım/, /üstəlik/; 6) Arzu, təəssüf, sevinc, təəccüb, maraq kimi emosional hadisələri bildirənlər: /nə ola (ydi)/, /heyf ki/, /qəribədir/, /tərslikdən/; 7) Müsahibin diqqətini cəlb edənlər: /bilirsənmi/, /bağışlayın/, /buyurun/; 8) Fikrin ifadə forması /xeyir olsun/, /üstünə sağlıq/, /qısa desək/, /zarafatsız/, /sözün açığı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 25.

ВДЫХАНИЕ - alm. Einatmen (n), Einatmung (f), ing. inhalation /ˌɪnhə'leɪʃ(ə)n/, inspiration /ˌɪnspə'reɪʃən/, fr. aspiration, azərb. nəfəsalma. - Ciyər boşluğunun hava ilə dolması nəticəsində diafraqmanın genişlənməsi.

H.H.Wängler. Grundriß einer physiologischen Phonetik. Bonn, 1968.

ВЕДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Vedisch (n), ing. Vedic language /'vedɪk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue védique, azərb. vedi dili. – Qədim Hindu dillərinin ən qədim növlərindən biri, Hindistanda industların mədəniyyətinin dili. İki əsas növü vardır: arxaik (mantr şerlərinin dili) və sonrakı prozanın dili.

Т.А.Елизаренкова. Грамматика ведийского языка. М., 1982.

ВЕДУЩЕЕ СЛОВО - alm. Hauptwort (n), Grundwort (n), führendes Wort (n), Leitwort (n), ing. derivational pattern /,deri'veɪʃənl 'pætn/, fr. mot principal, azərb. aparıcı (əsas) söz. - Analoji sözdüzəltmədə nümunə kimi götürülən söz.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001.

ВЕЖЛИВОЕ ОБРАЩЕНИЕ - alm. Höflichkeitsform (f), ing. polite address form /pə'laɪt ə'dres fɔ:m/, fr. manière polie de traiter, azərb. nəzakətli müraciət forması. - Müraciət zamanı xüsusi nəzakət formalarından istifadə. Alman dilində bu /Sie/ əvəzliyi ilə verilir. Məs.: /Kommen Sie!/ (gəlin), /Lesen Sie!/ (oxuyan) və s. Bəzən bu müraciət forması xüsusi sözlərlə reallaşır. Məs.: Azərb. d. /Zəhmət olmasa, əziz, hörmətli/; alm. d. /heizlich, lieber/; rus d. /уважаемый, дорогой/; ing. d. /dear, lovely/ və s.

Р.Н.Матthews. Göstərilən əsər, s. 285.

ВЕЖЛИВОСТИ ФОРМА - alm. Höflichkeitsformen (Pl.), ing. politeness /pə'laɪtnɪs/, honorific forms /,ɔnə'rɪfɪk fɔ:mz/, fr. formes politesse, azərb. nəzakət, hörmət formaları. - Müəyyən dillərdə yaşlılarla və ya vəzifəcə, rütbəcə, ictimai mövqeyinə görə yüksək mövqedə duran şəxslərə müraciətdə işlədilən söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /bəy, xanım/, alm.d. /Eure Hohheit/, ing. d. /you highness/, rus d. /Ваша светлость/ və s. М.İ.Аdilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

ВЕЛИЧИНА - alm. Größe (f), ing. amount /ə'maunt/, size /saɪz/, 2. riy. quantity /kwæntəti/, magnitude /'mæɡnɪtju:d/, value /'vælju:/, fr. quantité, valeur, azərb. 1) ölçü vahidi; 2) riyaziyyatda meyar. - Dildə hər bir səviyyənin vahidi bölünməzliyi, konkret funksiyası və dəyər ilə fərqlənir. Məs.: Azərb. d. /dam/ sözü fonoloji baxımdan 3 vahiddən – /d/, /a/, /m/-dan düzəlib. Morfoloji səviyyədə avtosemantik morfemlərdən asılı olmaması və konkret leksik məna ifadə edə bilməsilə fərqlənir. Leksik səviyyədə isə omonimliyi (Məs.: /Filankəsi dama basdılar// və /Kənddə balaca bir damımız var//) və /dam, daş, ocaq, yurd/ və s. kimi sözlərlə bir paradigmdə olmaqla eyni semantik sahəyə daxil olur. Alman alimi L.Vaysgerberin (1899-1958) məzmun qrammatikasında bu termin müəyyən halda olan cümlə üzvləri üçün əsas məfhum sayılır. Məs.: subyekt (əsas vahid), xəbər (bərabərlik vahidi), vasitəsiz tamamlıq

(məqsəd vahidi), yiyəlik halında olan tamamlıq (iştirakçı vahidi), yönlük halındakı tamamlıq (müraciət olunan vahidi), qoşmalı tamamlıq (vəziyyət vahidi) və s.

L.Weisgerber. Die vier Stufen in der Erforschung der Sprachen. Düsseldorf, 1963, s. 62-92.

ВЕЛЯРИЗАЦИЯ - alm. Velarisierung (f), ing. velarization /vɪ'læraɪzɪʃ(ə)n/, fr. vélarisation, azərb. velyarlaşma. - Dil arxasının yumşaq damağa yaxınlaşmasından ibarət olan və dilarxası samitlərdən başqa bütün samitlərin əmələ gəlməsində özünü göstərən əlavə artikulasiya növü. Velyarlaşma samitlərdə ton və küyü azaltmaqla, onların qalınlığını artırır. Ona görə də bu hadisə „qalınlaşma“ da adlanır. Buna əks hadisə palatallaşma („incələşmə“) hesab olunur. Məs.: Azərb. d. /l/ samiti arxa sıra saitləri /a, o, u, ı/ qarşısında qalın [l] (məs.: /lal, bala/ və s.), incə saitlər qarşısında isə yumşaq [l'] tələffüz olunur (məs.: /lil/, /lülə/). Rus d. bunlar fonoloji əhəmiyyət kəsb etdiyi halda, alm., ing., Azərb. və fr. d. bu əlamət sırf fonetik xarakter kəsb edir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

ВЕНГЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ungarisch (n), ing. Hungarian language /'hʌŋɡɛəriən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue hongroise le hongrois, azərb. macar dili. – Fin-ugor (ugor qolu) dillərindən biridir. Macarıstanda və ona qonşu ölkələrdə (Yugoslaviya, Avstriya, Rumıniya) yayılmışdır. 15 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Macar Respublikasının rəsmi dövlət dilidir. Macar dilinin fonoloji sistemi üçün uzun və qısa saitlərin qarşılaşması, saitlərin ahəngi, həmahəngliyi səciyyəvidir. Morfoloji cəhətdən əqquillinitativ dillərdəndir. Yazısı latın əlifbası əsasında tərtib olunmuşdur.

К.Е.Майтинская. Венгерский язык. М., 1955.

ВЕНЕТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Venetisch (n), ing. Venetic language /vɪ'nɛtɪk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue vénétienne, azərb. venet dili. – İtaliyanın şimal-şərqində yayılmış romanlaraqədərki qədim venetlərin dili. Fonoloji sistemi 22 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 5-i sait, 17-si samitdir. Samitlərdən 6-sı sonantdır: /v, w, l, r, m, n/.

А.А.Королев. Новые данные о венетском языке. М., 1977.

ВЕПСКИЙ ЯЗЫК – alm. Vepsisch (n), ing. Vepsian language /'vɛpsɪən 'læŋɡwɪdʒ/, Also Veps /vɛps/, fr. langue vepe, azərb. vep dili. – Fin-Baltikyanı dillərindən biridir. Kareliya Muxtar vilayətində və Voloqda vilayətində yayılmışdır. 400 minə qədər insan bu dildə danışır. Üç əsas dialektə bölünür: şimali, orta və cənub dilektləri. Fonetik bəçimində saitlərin ahəngi qismən də olsa özünü göstərir. Sintaktik baxımdan karel dilinə çox yaxındır.

М.И.Зайцева. Грамматика вепского языка. Л., 1981.

ВЕРШИНА ИНТОНАЦИОННАЯ - alm. Intonationshöhe (f), ing. top /tɒp/, peak of intonation /pi:k əv ɪntou'neɪʃən/, fr. sommet

d'intonation, azərb. intonasiya zirvəsi. – İntonasiya konturunun maksimal ton yüksəkliyi, maksimal uzunluq (qüvvətlilik), güclü intensivlik dərəcəsi ilə səciyyələnir. Məs.: Azərb. d. /O kitab oxuyur//.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 299-315.

ВЕРШИНА СЛОГА - alm. Silbengipfel (m), ing. peak of syllable /'pi:k əv 'siləbl/, fr. sommet de syllable, azərb. heca zirvəsi. – Hecanın daha yüksək, daha güclü tələffüz olunan elementi. Adətən, hecada bu funksiyanı sait və nadir hallarda sonantlar yerinə yetirir. Məs.: alm. d.

/ˈta:k/, çex dilində /vlk/ - (canavar): ——.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВЕТКА (ВЕТВЬ) - alm. Zweig (m), ing. branch /'brɑ:ntʃ/, twig /twɪɡ/, fr. branche, azərb. qol, budaq. – Genetik yaxınlığına görə dil ailəsinə birləşdirilən qruplar (bölgələr). Məs.: türk dillərinin oğuz qrupu; Hind-avropa dilləri ailəsinin slavyan dilləri qrupu və s.

M.İ.Adilov. Göstərilən əsər, s. 293.

ВЗАИМНЫЙ - alm. reziprok, ing. mutual /'mju:tjuəl/, reciprocal /rɪ'sɪprək(ə)l/, fr. mutuel, réciproque, pronominal, azərb. qayıdış, qarşılıqlı - müştərək. – Müştərək, iki və daha artıq şəxsin qarşılıqlı hərəkətinin təsviri. Məs.: Azərb. d. /qüləşmək/, /sevişmək/; alm. d. /sich vereinbaren/ (razılaşmaq) və s.

ВЗАИМНЫЙ ЗАЛОГ - alm. reziprokes Genus (n), ing. reciprocal voice /rɪ'sɪprək(ə)l vɔɪs/, fr. voix réfléchie, azərb. qarşılıqlı növ. – İşin iki və daha artıq şəxs tərəfindən müştərək və qarşı-qarşıya icra edildiyini göstərən fel növü. Azərb. d. qarşılıqlı növ aşağıda sadalanan şəkilçilərin vasitəsilə yaranır: /-aş, -əş, -ş, -iş/. Məs.: /çarpışmaq/, /vuruşmaq/, /toplaşmaq/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 183-186.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ - alm. Wechselwirkung (f), ing. mutual interaction /'mju:tjuəl ,ɪntər'ækf(ə)n/, reciprocal action /rɪ'sɪprək(ə)l 'ækf(ə)n/, fr. action, réciproque, interaction, azərb. qarşılıqlı təsir, bir-birinə təsir; qarşılıqlı əlaqə. – Qarşılıqlı, qarşılıqlı mübadilə, hərəkətin əks istiqamətə - subyektdən obyektə keçdiyini göstərir və bunun nəticəsində həmin işin icraçısı eyni vaxtda digər icraçının obyektinə çevrilir. Məs.: Azərb. d. /Uşaqlar yaxşı güləşdilər//.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ВЗАИМОЗАМЕНЯЕМОСТЬ - alm. Austauschbarkeit (f), ing. interchangeability /,ɪntə'tʃeɪndʒəbɪlɪti/, portability /,pɔ:tə'bɪlɪti/, fr. remplacement mutuel, azərb. qarşılıqlı əvəzetmə. – Eyni mövqedə dil vahidlərinin bir-birini əvəz etməsi. Bu, əvəzetmə, komutasiya → və substitusiyaya → metodu ilə eyni paradigmə aid elementləri aşkarlamaqdır.

Məs.: Azərb. d. /zaman/ və /saman/ sözlərində söz başında gələn samiti dəyişməklə yeni söz əldə edirik. Deməli, struktur dilçilikdə /z/ və /s/ səslərinin fonem olması bu yolla sübut edilmiş olur. Cümlədə eyni mövqedə bir element başqası ilə əvəz oluna bilərsə, deməli, həmin sözlər eyni paradigmə aiddir.

Məs.: Azərb. d.

Səhər Axşam Günorta	mən	Bakıya Səkiyə Kürdəmirə	yola düşürəm//.
---------------------------	-----	-------------------------------	-----------------

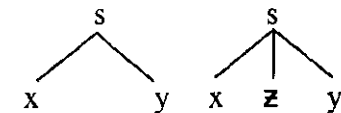
Yalnız eyni söz sahəsinə aid olan sözləri bir-birilə əvəz etmək mümkündür. Belə ki, yuxarıdakı cümlədə zaman bildirən sözləri hərəkətin adını bildirən isimlərlə əvəz etmək olmaz.

Müq. et:

*Gediş | mən yola düşürəm//. (*işarəsi cümlənin düzgün olmadığını bildirir)
Gəliş |

Əvəzetmə üzrə təhlil iki mərhələdən ibarətdir: a) udma və ya silmə; b) adyunksiya. Birinci üsul transformasional qrammatikada alt qatdan üst qata keçmə zamanı elementlər silinir və ya başqası ilə əvəz edilir. Məs.: Azərb. d. /Əhməd tar çalır və Həsən fleyta çalır// → /Əhməd tar çalır, Həsən fleyta//. İkincidə isə konstituent alt qatdan çıxarıldıqdan sonra, başqa yerdə, üst qatda yerləşdirilir. Özü də bu qatın ağac strukturuna budaq əlavə etməklə tamamlanır. Məs.:

$[x+y]_s \rightarrow [x+z+y]_s$

E.Koseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. 1996-cı almanca nəşrində tərcüməsi, «Giriş» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

ВЗАИМОЗАМЕНЯЕМЫЙ - alm. austauschbar, ing. interchangeable /,ɪntə(:)'tʃeɪndʒəbəl/, fr. échangeable, interchangeable, azərb. qarşılıqlı əvəz edə bilən. – Dilin müəyyən səviyyələrində vahidlərin bir-birini əvəz etməsi. İfadə planında əvəzetmə məzmun planında da dəyişiklik edirsə, deməli, əvəz olunmaları müxtəlif vahidlər, invariantlar kimi götürmək olar. Məs.: /mələk/ # /kələk/. İfadə planındakı əvəzetmə məzmun planında dəyişiklik etməsə, deməli, bu variativlik kimi götürlə bilər. Məs.: alm. d. [R] və [r] buna bariz nümunədir. Müq. et: /Ra:t/ və /ra:t/ (şura). Praqa funksional məktəbi və qlossematika bu təhlil metodunu komutasiya və ya substitusiyaya adlandırıb.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. S. 176-284.

ВЗАИМОСВЯЗЬ - alm. wechselseitige Beziehung (f), ing. intercommunication /ˌɪntəkəˌmjuːnɪˈkeɪʃ(ə)n/, mutual link /ˈmjuːtʃuəl lɪŋk/, fr. corrélation, azərb. qarşılıqlı əlaqə. - Məs.: alm. və rus d. sifət təyin funksiyasında çıxış edəndə o, aid olduğu isimlə hala, cinsə və kəmiyyətə görə qarşılıqlı əlaqəyə girir. Məs.: /der junge Mann/ (хороший человек), /die junge Frau/ (молодая женщина).

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 271-294.

ВЗРЫВ - alm. Explosion (f), Sprengung (f), ing. explosion /ɪksˈpləʊz(ə)n/, outburst /ˈaʊtbəːst/, fr. explosion, détonation, azərb. partlayış. - Kipləşmiş tələffüz üzvlərinin ciyərdən gələn hava axınının təsiri nəticəsində ani olaraq partlaması. Məs.: /p/, /t/, /k/ samitlərinin əmələ gəlməsi bu cür partlayış nəticəsində baş verir.

ВЗРЫВ ГЛОТТАЛЬНЫЙ - alm. Kehlexplosion (f), fester Einsatz (m), ing. glottal stop /ˈɡlɒt(ə)l stɒp/, rough glide /rʌf ɡlaɪd/, fr. attaque dure (claire, forte), azərb. xirtdəkdə partlayış. - Kipləşmiş səs tellərinin gəfildən titrəməyə başlaması nəticəsində eşidilən partlayış. Məs.: alm. d. /ˈa:bənt/ (axşam), /ˈa:rtst/ (həkim) sözlərində saitə əvvəlində bu cür partlayış olur ki, buna da sərt başlanğıc və ya knaklaut (şaqqıltılı səs) deyirlər. Bu səsin funksiyası morfem və söz sərhəddini bildirməkdir.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 20.

ВЗРЫВ ГОРТАННЫЙ - alm. Knacklaut (m), Kehlkopflaut (m), ing. glottal stop /ˈɡlɒt(ə)l stɒp/, guttural explosion /ˈɡʌtʊrəl ɡʌt(ə)r(ə)l ɪksˈpləʊz(ə)n/, fr. détonation gutturalle, azərb. xirtdəkdə partlayış. - Səs telləri kipləşmiş olur, sonra açılır və yenidən kipləşir. Bu vəziyyətdə yaranan sərt başlanğıc və ya knaklaut adlanır.

Вах: Взрыв глоттальный ←.

ВЗРЫВНОЙ - alm. Explosiv-, Sprenglaut (m), ing. explosive /ɪksˈpləʊsɪv/, explosive /ɪksˈpləʊsɪv/, fr. explosif, azərb. kipləşən – partlayışlı səs. - Kipləşmiş tələffüz üzvlərinin hava axınının təsiri ilə partlayışından yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/, /b/, /q/, /d/ kipləşən-partlayışlı samitlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВЗРЫВНОЙ ГОРТАННЫЙ - alm. Knacklaut (m), Rekursivlaut (m), ing. (ex)plosive guttural /ɪksˈpləʊsɪv ɡʌt(ə)r(ə)l/, fr. explosif guttural, azərb. kipləşən-partlayışlı xirtdək səsi.

Вах: Взрыв гортанный ←.

ВЗРЫВНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. explosive Konsonanten (Pl.), Verschlussprengelaute (Pl.), ing. (ex)plosive (stop) consonants

/ɪksˈpləʊsɪv stɒp/ ˈkɒnsənəntz/, fr. consonne explosives, azərb. kipləşən-partlayışlı samitlər. - Tələffüz zamanı xirtdəküstü boşluqda (boğaz,

ağız, burun boşluqlarında) yaranan kipləşmənin ani partlayışa keçməsilə yaranan samitlər.

Вах: Взрывной ←.

ВИБРАНТ(Ы) - alm. Vibrant (m), Schwinglaut (m), Zitterlaut (m), gerollter Laut (m), ing. vibrant /ˈvaɪbrənt/, flapped /flæpt/, rolled sound /ˈrould saund/, fr. vibrants, roulés, azərb. titrək. - Tələffüzü zamanı dil ucunun və dilçəyin ardıcıl titrəməsindən yaranan sonor səs. Məs: italyan və Azərb. dillərində /r/ /roːma/ sözündə dilucu titrək; çex d. novlu /r/ /ˈdvoːrak/ sözündə; alm. d. dilçək /R/ və ya saitləşən /ʁ/ tələffüz olunur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ВИБРАЦИИ ГЛОТТАЛЬНЫЕ - alm. Glottalvibration (f), Schwingung (f), ing. glottal vibration /ˈɡlɒt(ə)l ˈvaɪbreɪʃ(ə)n/, fr. vibration glottale, azərb. glottal titrəmə. - Xirtdəkdə səs tellərinin titrəməsi.

ВИБРИРУЮЩИЙ - alm. vibrierend, schwingend, zitternd, ing. vibrating /ˈvaɪbreɪtɪŋ/, vibratory /ˈvaɪbrət(ə)rɪ/, vibrant /ˈvaɪbr(ə)nt/, fr. vibratoire, azərb. titrəyən səslər. - Dil ucunun iki-üç dəfə titrəməsi nəticəsində yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /r/ sonoru. Müq. et: /dəre/, /ara/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 126.

ВИД (АСПЕКТ) - alm. Aspekt (m), ing. aspect /ˈæspekt/, fr. aspect, azərb. tərz. - Hərəkətin baş verməsi tərz, bitməsi, davamlığı. Slavyan dillərində, yunan dilində felin tərz kateqoriyasının qrammatikləşməsi. Başqa dillərdə isə bu leksik vasitələrlə ifadə olunur. Rus d. bitmiş və bitməmiş tərz prefiks, suffiks, daxili fleksiya və affiksin düşməsi, vurğunun yerinin dəyişməsi və suppletivizmlə ifadə olunur. Müq. et:

Tərz	
bitmiş	bitməmiş
делать	сделать (prefiks)
толкать	толкнуть (suffiks)
собирать	собрать (daxili fleksiya)
достигать	достичь (daxili fleksiya və dezaffiksasiya)
насыпать	насыпать (vurgunun dəyişməsi)
брать	взять (suppletivizm)

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 255.

ВИД ГЛАГОЛА - alm. Aspekt des Verbs (m), ing. aspect of the verb /ˈæspekt əv ðə vɜːb/, fr. aspect verbal, azərb. felin tərz.

Вах: Вид (аспект) ←.

ВИД ДЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. dauernder Aspekt (m), Durativ/Nicht Durativ, ing. durational aspect /dʒu(ə)ˈreɪʃ(ə)nəl ˈæspekt/, continuous

aspect /kən'tɪnjuəs 'æspekt/, fr. aspect long, azərb. davamlı tərz. – Bu anlayış dilçilikdə aterminativ (kursiv/terminativ, bitmiş/bitməmiş, imperfektiv/perfektiv, imutativ/mutativ) terminlərlə də göstərilir. Durativ fellər hərəkətin davamlığı, və digər strukturlaşma əlamətinin olmaması ilə səciyyələnir. Məs.: alm. d. /brennen/ (yanmaq), /arbeiten/ (işləmək), /essen/ (yemək). Bunlardan fərqli olaraq qeyri-durativ fellərdə zaman məhdudiyyəti, prosesin sonu və inkişafı ifadə olunur. Məs.: alm. d. /entbrennen/ (alışıb yanmaq), /aufarbeiten/ (iş qurtarmaq), /einen Apfel essen/ (almanı yemək) fellərində tamamlanma, qurtarma mənalrı ifadə olunur. Bəzən bu mənalr leksik yolla da verilə bilər. Məs.: Azərb. d. /Bina iki saat ərzində yandı/. Durativ fellərdə iterativ və semelfaktiv mənalr, yəni hərəkətin və ya prosesin təkrarı (müq. et: dalğalanmaq) və diminutiv məna, yəni prosesin qismən intensivliyi ifadə olunur (müq. et: gülümsəmək). Qeyri-durativ fellər isə inqressiv, müvafiq olaraq inchoativ, yəni hərəkətin başlanğıcını (müq. et: /einschlafen/ (yuxuya getmək), rezultativ, yəni hərəkətin sona çatmasını (müq. et: /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), transformativ, yəni bir vəziyyətdən başqa vəziyyətə keçidi (müq. et: /qocalmaq/), punktual, yəni hərəkətin ani baş verməsini (müq. et: /partlamaq/) və s. bildirir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 200.

ВИД ЗВУКОВОЙ ПОЛНЫЙ - alm. volle Lautveränderung (f), ing. absolute sound aspect /'æbsəlu:t saund 'æspekt/, full grade /ful greɪd/, fr. aspect sonore absolu, azərb. tam səs əvəzlənməsi. – Dil vahidinin səslənməsində tam əvəzlənmə kimi səciyyələnir. Məs.: ing. d. /see - saw/ (görmək-gördü).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 75.

ВИД ЗВУКОВОЙ ПРОТЯЖЕННЫЙ - alm. gedehnter Laut (m), ing. expanded /iks'pændɪd/, extensive sound aspect /iks'tensɪv saund 'æspekt/, lengthened grade /lenθənd greɪd/, fr. aspect phonétique étendu, azərb. səsın uzanması. – Dil vahidinin səslənməsi uzanma ilə səciyyələnir. Məs.: alm. d. /'fra:ebən- 'fri:p/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 75.

ВИД ЗВУКОВОЙ СИЛЬНЫЙ - alm. starker Lautaspekt (m), ing. strong sound aspect /strɔŋ 'saund 'æspekt/, fr. aspect phonétique fort, azərb. səsın qüvvətli deyilməsi. – Vurğulu hecəda səs qüvvətli tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /' *ze:ən/ - /' *za:ən/; Azərb. d. /dāğ/, ancaq /dāga/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 76.

ВИД ЗВУКОВОЙ СЛАБЫЙ - alm. schwacher Lautaspekt (m), ing. faint sound aspect /feɪnt 'saund 'æspekt/, weak grade /wi:k greɪd/, fr. aspect phonétique faible, azərb. səsın zəifləməsi. – Reduksiya ilə bağlı zəifləmə. Məs.: Azərb. d. /başlamaq/, ancaq /başlıyır/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-149.

ВИД ИНХОАТИВНЫЙ - alm. inchoativer Aspekt (m), Inchoativ (um), ing. inchoative aspect /'ɪnkoʊeɪtɪv 'æspekt/, fr. aspect inchoatif, azərb. inchoativ tərz (başlanğıc tərz).

Вах: Вид длительный ←.

ВИД МНОГОКРАТНЫЙ - alm. vielfacher Aspekt (m), ing. multiple aspect /'mʌltɪpl 'æspekt/, iterative aspect /'ɪtəreɪtɪv 'æspekt/, fr. aspect fréquent, azərb. çoxdəfəli tərz.

Вах: Вид длительный ←.

ВИД НЕЗАКОНЧЕННЫЙ - alm. unvollendeter Aspekt (m), ing. infective aspect /ɪn'fektɪv 'æspekt/, unfinished aspect /'ʌn'fɪnɪʃt 'æspekt /, fr. aspect imparfait, azərb. bitməmiş tərz.

Вах: вид глагола ←.

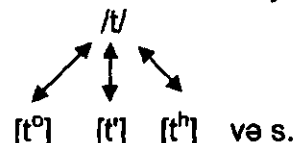
ВИД СОВЕРШЕННЫЙ - alm. perfektiver Aspekt (m), vollendeter Aspekt (m), perfektive Aktionsart (f), ing. perfective aspect /'pɜ:fɪktɪv 'æspekt/, fr. aspect perfectif, azərb. bitmiş tərz.

Вах: Вид глагола ←.

ВИД УСИЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. Verstärkungsaspekt (m), Intensivum (n), ing. intensive aspect /ɪn'tensɪv 'æspekt/, fr. aspect amplificateur, azərb. gücləndirici tərz.

Вах: Вид длительный ←.

ВИД ФОНЕМЫ ОСНОВНОЙ - alm. Hauptvariante des Phonems (f), ing. principal aspect of a phoneme /prɪnsɪpl 'æspekt əv ə fəʊni:m/, main variant of a phoneme /meɪn vɛəriənt əv ə fəʊni:m/, fr. aspect principal du phonème, azərb. fonemin əsas variantı. – Müstəqil şəkildə işlənən, mövqedən ən az asılı olan variant. L.V.Şerba sadəlik naminə bu variantı fonemin özü adlandırır. Məs.: Azərb. d. /qəlır/; alm. d. /a e/ (yumurta); ing. d. /aɪ ʃæl goʊ/; rus d. /y nevo mnogʌ druzey// misallarında /o/, /æ/, /aɪ/ və /u/ həmin dillərin əsas variantlarıdır. Sonralar L.V.Şerbanı fonemi variantdan ayırmaqda qınahlandıranlar da oldu. Ancaq fonem nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı göstərdi ki, hər bir variant təmsilçisi olduğu fonemin eyni hüquqlu nümayəndəsi və ya elə fonemin özüdür. Fonemdən varianta və ya variantdan fonemə yol birbaşadır. Məs.:

Ф.Вейсалов (Вейсалли). Проблема варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ. М., 1990, №3, , s. 76-86; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 191-204.

ВИДОВОЙ - alm. Aspekt, ing. aspectual /'æspektʃəl/, fr. d'aspect, azərb. tərz.

Бах: Вид глагола ←.

ВИДОВАЯ КОРРЕЛЯЦИЯ - alm. Aspektkorrelation (f), ing. aspectual correlation /'æspektʃəl kɔrɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. corrélation d'aspect, azərb. növ korrelyasiyası, cütlüyü. – Fellərin ifadə etdiyi hərəkətin tərzinə görə bir əlamətlə qarşılaşmalar ardıcılığı. Məs.: durativ, iterativ/diminutiv (davamlı) #, qeyri-durativ (qeyri-davamlı), inxoativ, rezultativ, transformativ, punktuell, imperfektiv, perfektiv və s.

Бах: Вид длительный ←.

ВИНИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - alm. Akkusativ (m), ing. accusative (case) /ə'kju:zətɪv /keɪz/, fr. accusatif, azərb. təsirlik hal. – Felin təsirinə məruz qalan, obyektə göstərən kateqorial hal forması. Məs.: Azərb. d. təsirlik; alm. d. Akkusativ; rus d. винительный падеж. Məs.: Azərb. d. /Mən məktub yazıram//; rus d. /Я читаю книгу//; alm. d. /Ich schreibe einen Brief// (Mən məktub yazıram).

Бах: Акузатив ←.

ВИРТУАЛЬНЫЙ - alm. virtuell, ing. virtual /'vɜ:tʃuəl/, fr. virtuel, azərb. mümkün, törəyə biləcək. – Danışqda reallaşmasından və aktuallaşmasından asılı olmayaraq dil sisteminin ünsürü kimi təsəvvür edilən.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 76.

ВИРТУАЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. virtuelle Pause (f), ing. virtual pause /'vɜ:tʃuəl paʊz/, potential pause /pə'tenʃəl paʊz/, fr. pause virtuelle, azərb. meydana gəlməsi mümkün olan fasilə. – Ayırıcı və birləşdirici pauzaların işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Ana/ vətən çağırır// və ya /Ana vətən/ çağırır//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 822.

ВИРТУАЛЬНАЯ ФОНЕМА - alm. virtuelles Phonem (n), ing. virtual phoneme /'vɜ:tʃuəl fəʊni:m/, fr. phonème virtuel, azərb. virtual fonem. – Dilin fonem sistemində privativ qarşılaşmada yeni fonem yaranması üçün mövcud olan imkan. Məs.: rus d. /k/ # /k'/, /g/ # /g'/, /x/ # /x'/ və s. Hər üç dilarxası sərt samitin yumşaq qarşılaşmanın fonem kimi qəbul olunması sistemdəki boşluqların doldurula bilməsindən irəli gəlmişdir. F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 208.

ВКЛЮЧЕНИЕ – alm. Inklusion (f), Einschließung (f), Enthaltensein (n), ing. inclusion /ɪn'klu:ʒ(ə)n/, insertion /ɪn'sɜ:ʃ(ə)n/, fr. insertion, inclusion, azərb. daxil etmə, yerləşdirilmə. – Klasslar (siniflər) və ya çoxluqlar arasında məntiqi əlaqə. Bu zaman A çoxluğunun elementi, həm də B çoxluğunun elementidir. Məs.: Azərb. d. /Bütün qardaşlar (çoxluq A), qan qardaşlarıdır (çoxluq B). İngilis dilçisi J.Layons inkluziyonu sinonimiyaya oxşadaraq hüponim terminindən semantik təsvir

üçün istifadə edir. Məs.: Azərb. d. /alma hüponimdir/, çünki alma öz semantik spesifikliyiylə meyvə sinfinə xasdır. /alma, armud, gəvalı/ kohüponimlər adlanır.

J.Lyons. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato. Oxford, 1963.

ВКЛЮЧИТЕЛЬНОЕ ЛИЦО – alm. einschließende Person (f), ing. inclusive person /ɪn'klu:sɪv pə:sn/, fr. personne inclusive, azərb. daxil edilən şəxs. – Həm danışanı, həm də müraciət olunanı əhatə edən birinci şəxsin cəm halı. Məs.: Azərb. d. /biz bu işin öhdəsindən gələ bilmirik//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 342.

ВНЕВРЕМЕННОЙ - alm. außerhalb der Zeit (f), zeitlos, ing. timeless /'taɪmlɪs/, non-temporal /nɔn tɛmpərəl/, fr. situé hors du temps, azərb. vaxtdan xaric, zamandan xaric. – Daimi, hər yerdə (bütün vaxtlarda) öz qüvvəsində qalan kimi düşünülen. Bu cür işlənmə atalar sözlərinə xasdır. Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına//; rus d. /Что написано пером, не вырубишь топором// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 79.

ВНЕЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. extralinguistisch, außerlinguistisch, ing. extralinguistic /'ekstrəlɪŋ'gwɪstɪk/, fr. extralinguistique, azərb. dilçilikdən xaric. – Dilin faliyyətində ictimai-tarixi, sosial, coğrafi və s. amillərin nəzərə alınması. Məs.: dilin ayrı zaman kəsiyində tədqiqi coğrafi struktural təsvir adlanır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 6-43.

ВНЕЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. außerliterarisch, ing. non-literary /nɔn'litərəri/, colloquial /kə'ləukwɪəl/, fr. extralittéraire, azərb. ədəbi dildən kənar. – Ədəbi dilə aid olmayan, ədəbi dilə daxil olmayan, müxtəlif dialekt, arqo və jarqon ifadələrə aid olan.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 63.

ВНЕПАРНАЯ ФОНЕМА - alm. unpaariges Phonem (n), ing. unpaired phoneme /'ʌnpəə:d fəʊni:m/, fr. phonème impaire (hor paine), azərb. qarşılığı olmayan fonem. – Fonoloji qarşılaşmada tək qalan fonem.

Məs.: Rus dilində /tʃ/-nın sərt, /ts/-nin isə yumşaq qarşılığı yoxdur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 208.

ВНЕСЕНИЕ - alm. Satzparenthese (f), ing. parenthesis /pə'renθɪsɪs/ introduction /ɪntrə'dʌkʃ(ə)n/, fr. paranthèse, azərb. gətir(ilmə) (içəri), daxil etmə (edilmə). – Qrammatik cəhətdən əlaqəsi olmayan tərkibin cümləyə daxili. Məs.: Azərb. d. /Lügət yazmaq, dedim axı, çətin məsələdir//; ing. d. /Bill, let's face it, is too young// (Bil, qoy özünü göstərsin, çox cavandır). Bu cümlələrdə /dedim axı/, / let's face it/ sintaqmaları böyük sintaktik bütövün tərkibinə daxil edilib, onları asanlıqla çıxardıb atmaq olar, cümlənin strukturu və intonasiyası dəyişməz.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 266.

ВНЕФОНОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. außerphonologisch, ing. subphonemic /sʌb 'fəʊnɪmɪk/, infra-phonemic /'ɪnfɹə 'fəʊnɪmɪk/, fr. extraphonologique, azərb. fonemxarici, fonolojilikdən kənar. – Fonoloji cəhətdən irrelevant. Məs.: Azərb. d. /s/ samitinin /soyʰtʰ/ və /soyʰmyk/ sözlərində dodaqlanması bu dilin fonoloji sistemindən deyil, onun normasından irəli gəlir, ona görə də dodaqlanmanı qeyri-relevant hesab etmək lazımdır.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-129.

ВНЕШНИЙ - alm. äußerlich, äußerer, ing. exterior /eks'tɪəriəl/, external /eks'tɜːnl/, fr. extérieur, azərb. xarici. – 1) Dil vahidlərinin ifadə vasitələrinə aid olan xarici forması. Məs.: flektiv dillərdə prefiks və sufiks, köməkçi söz, söz sırası, intonasiya ilə yeni sözün və söz formasının yaranması. Müq. et: ing. d. /to teach-teach+er/ (öyrətmək-öyrətmən); /The teacher's book/ (Öyrətmənin kitabı). Burada /-er/ və /-s/ xarici əlamət sayılır; 2) Dilin tədqiqində xarici amillərin rolu. Hər hansı bir dilin tədqiqində tarixi, coğrafi və sosial-mədəni amillərin nəzərə alınması; 3) Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində alınmalar. Alınmalarda işlənən formalar. Məs.: Azərb. d. «kolxoz» /kalxoz/, «komediya» /kamediya/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 318.

ВНУТРЕННИЙ - alm. innerlich, inner, ing. internal /ɪn'tɜːnl/, inner /ɪnə/, fr. intérieur, azərb. daxili. – Sözün daxilində baş verən dəyişmə əsasında düzələn yeni formalar, xətti qaydada, yəni ardıcıl sıra ilə düzülən. Məs.: alm. d. daxili fleksiya ablaut ←, vurğu, umlaut →, suppletivizm və brexunq ←.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 313.

ВНУТРЕННЯЯ ФЛЕКСИЯ - alm. Stammflexion (f), innere Flexion (f), ing. internal inflexion /ɪn'tɜːnl ɪn'fleks(ə)n/, fr. flexion intérieure, azərb. daxili fleksiya. – Alman alimi Y.Qrimm (1785-1863) fleksiyanın iki növünü qeyd edir: 1) Daxili fleksiya. Məs.: ing. d. /to give - gave/ (vermək – verdi), /Child/ - /Children/ (uşaq – uşaqlar); alm. d. /lesen/ - /las/ (oxumaq – oxudu), /Hand - Hände/ (əl – əllər); rus d. /печь - пеку/, /неси – носи/. 2) Xarici fleksiya. Məs.: ing. d. /to make/-/maker/ (etmək – edən şəxs) və s.

J.Grimm. Deutsche Grammatik. 1819.

ВНУТРИГЛАГОЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ - alm. innerverbliche Wortbildung (f), ing. word formation in the verbal /wɜːd fɔː 'meɪf(ə)n ɪn ðə 'vəːb(ə)l/, derivation in the verb /deri'veɪʃən ɪn ðə 'vəːb/, fr. formation interverbale des mots, azərb. feldaxili sözdüzəltmə. – Məs.: alm. d. /geben - Gabe/ (vermək – vergi), ing. d. /to feel-feeling/ (hiss etmək – hiss) və s.

Вах: внутренняя флексия ←.

ВНУТРИЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. innerlinguistisch, intralinguistisch, intralingual, ing. intralinguistic /ɪntrə lɪŋ'ɡwɪstɪk/, fr. intralinguistique, azərb. linqvistikadaxili. – Dilin öz içindən istifadə etməklə təsviri. Məs.: fonem sisteminin distinktiv, semantik sistemin isə semantik əlamətlərlə təsviri.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 353.

ВНУТРИЯЗЫКОВАЯ СВЯЗЬ - alm. innersprachliche Verbindung (f), ing. intralinguistic relation /ɪntrə lɪŋ'ɡwɪstɪk rɪ'leɪʃ(ə)n/, fr. liaison intralinguale, azərb. dildaxili əlaqə. – Dilin ayrı-ayrı səviyyələrində onun vahidləri arasında əlaqə. Məs.: fonem, morfem, leksem və s.-nin qarşılıqlı əlaqələri. V. fon Humboldt dilin daxili formalarını dünyagörüşünün əsası hesab edirdi, başqa sözlə desək, dilin qanunları təfəkkürün qanunlarını əmələ gətirir. Buradan da sonrakı dilçilikdə formalaşan üç istiqamət aydınlaşır: 1) Sepir-Uorf fərziyyəsi, buna linqvistik nisbilik prinsipi deyilir. Bu prinsipə görə, fərdlərin dünyagörüşü hər bir dil sistemilə şərtlənir; 2) L.Vaysgerberin məzmun qrammatikası. Bu cərəyan alman dili «dünyasının obrazını» tədqiq etməklə söz xəzinəsinin anlamca qruplaşmasını ana dilinin dərk edilməsilə bağlayır, dilə ətraf ələmlə fərd arasında aralıq dünyası kimi yanaşır; 3) N.Xomskinin alt qat nəzəriyyəsidir ki, bu da dilə deyil, ayrı-ayrı cümlələrə, müxtəlif dillərin bazasını təşkil edən strukturlara söykənir.

W. von Humboldt. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Wiesbaden, 2003, s. 279-567; L.Weisgerber. Von den Kräften der deutschen Sprache. 4. Bde, Düsseldorf, 1949-1954; N.Chomsky. Aspekte der Syntaxtheorie. Frankfurt, 1969.

ВНУШАЮЩИЙ МОНОЛОГ - alm. suggestiver Monolog (m), ing. suggestive monologue /sə'dʒestɪv 'mɒnələɡ/, fr. monologue suggestif, azərb. təlqinedici monoloq. – Natiq danışığının əsas forması olan monoloq. Bu monoloq məzmun etibarı ilə dinləyicilərə inam aşılamaq, təlqin etmək, təbliğ etmək xüsusiyyətlərinə malikdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

ВОДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Vodisch (n), ing. Vodian language /'vɒdiən 'læŋɡwɪdʒ/ also Votian /'vɒtən/, fr. langue vodique, azərb. vod dili. – Fin-Baltikyanı dillərindən (cənub qrupu) biridir. Peterburq vilayətinin Peski, Krakolye bölgələrində yayılmışdır və əsasən yaşlı təbəqənin istifadə etdiyi dildir. Təqribən 2 min daşıyıcısı vardır.

Э.Адлер. Водский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

ВОЗВРАТНО-НЕПЕРЕХОДНЫЙ - alm. reflexiv-intransitiv, ing. reflexive intransitive /rɪ'fleksɪv ɪn'trænsɪtɪv/, fr. réfléchi-intransitif, azərb. təsirsiz-qayıdış fel. – Mövcud hərəkət nə obyekt, nə də subyekt

üzərinə keçmir. Burada subyekt eyni zamanda obyekt hesab olunur. Subyekt (iş görəni) əslində üzərində iş icra olunan obyektin özüdür. Məs.: Azərb. d. /Günəş daim işıq saçır//Ay çıxır və batır//İt qapır//Gicikən dalayır// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 48.

ВОЗВРАТНО-ПЕРЕХОДНЫЙ - alm. reflexiv-transitiv, ing. reflexive-transitive /rɪ'fleksiv 'trænsitiv/, fr. réfléchi-transitif, azərb. təsirli – qayıdış fel. - Subyektə təsir edən hərəkəti bildirir. Məs.: Azərb. d. /geynmək, çimmək, daranmaq/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 48.

ВОЗВРАТНЫЙ - alm. reflexiv, ing. reflexive /rɪ'fleksiv/, fr. réfléchi, pronominal, azərb. qayıdış. - Hərəkətin onu icra edən üzərinə qayıtması. Məs.: alm. d. /sich beschäftigen/ (məşğul olmaq); rus d. /умы-ваться/, azərb. d. /yuyunmaq/ və s. Adətən alman dilində qayıdış felləri həqiqi və qeyri-həqiqi fellər olmaqla iki yerə bölürlər. Həqiqi qayıdış fellərdə «sich» qayıdış əvəzliyi işlənir. Müq. et: /sich ereignen/ (baş vermək); ancaq qeyri-həqiqi qayıdış fellər qayıdış əvəzliyi ilə işlənir. Müq. et: /waschen/ (yumaq), /sich waschen/ (yuyunmaq). Axırıncıdan məchul növ düzəltmək mümkün olduğu halda (məs. /Das Kind wurde gewaschen/ (Uşaq yuyunduruldu), birincidə bu mümkün deyildir.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 287.

ВОЗЗВАНИЕ - alm. Aufruf (m), Appell (m), ing. appeal /ə'pi:l/, proclamation /prɔ'klæ'meɪʃ(ə)n/, emphatic address /ɪm'fætɪk ə'dres/, fr. nom, apostrophe, appel, azərb. müraciət, xitab, çağırış. - Dinləyicinin diqqətini cəlb etmək məqsədilə işlədilən sözlər. Məs.: alm. d. /Achtung, Achtung/; Azərb. d. /Xanımlar və bəylər/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 321.

ВОКАБУЛА - alm. Vokabel (f), Stichwort (n), ing. vocable /'vɒkəbl/, fr. vocable, azərb. vokabula. - 1) Əzbər öyrənmək üçün ana dilinə tərcümə edilmiş xarici söz; 2) Lügətdə əsas, özək söz.

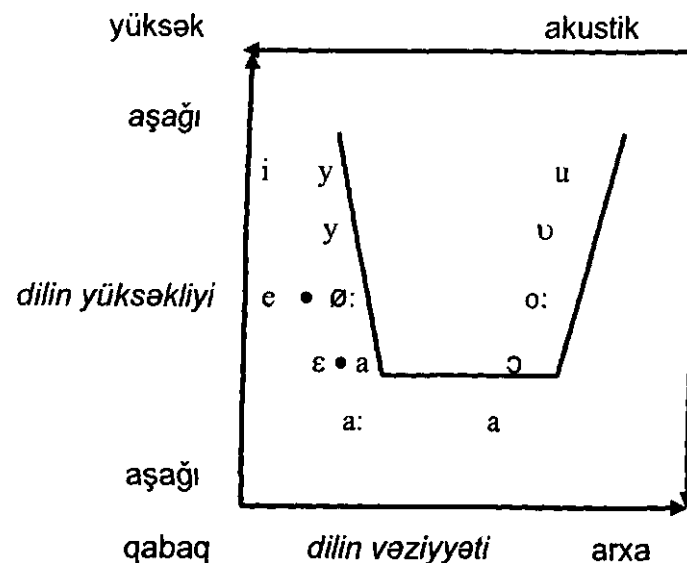
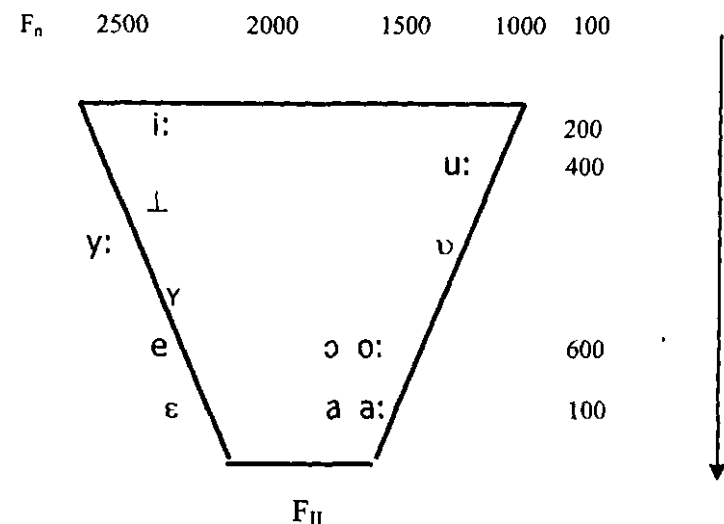
A.A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 153-154.

ВОКАЛИЗАЦИЯ - alm. Vokalisation (f), ing. vocalization /'vɒkələɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. vocalisation, azərb. vokallaşma. - 1) Diaxronik fonologiyada samit səsin sait səmə çevrilməsi. Məs.: latın dilində /l/ samiti /u/ saitinə keçib. Müq. et: lat. /alba/ → fr. /aubə/ (səhər alatoranlığı); 2) Samitin hecadüzəldici xüsusiyyət kəsb etməsi. Məs.: alm. və ing. dillərində /er/ ardıcılığı söz sonunda vokallaşaraq /ʌ/, /v /, /ʊ/ kimi tələffüz olunur. Məs.: alm. d. /ve:ʊ/ (kim?), /fo: ʊ/ (üçün); ing. d. /ti:tʃə/ (müəllim) və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 292.

ВОКАЛИЗМ - alm. Vokalismus (m), ing. vocalism /'vɒkəlɪzəm/, fr. vocalisme, azərb. vokalizm. - Dilin saitlər yarım sistemi. Vokalizm kon-

sonantizmə qarşı qoyulur. Alm. d. bu 17, Azərb. d. 9, rus d. 6, ing. d. 20 (22, 24) saitdən ibarətdir. Adətən dilin saitləri müxtəlif həndəsi fiqurlarla əks olunur. Aşağıdakı şəkillər bunu aydın göstərir:

F. Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 324-325.

ВОКАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ (ВОКАЛИЧЕСКИЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. vokalisiert Konsonant (m), ing. vocalic (vocalized) consonant /vɒ'kælɪk 'vɒkələɪzd/ 'kɒnsənənt/, fr. consonne

vocalique, azərb. saitləşən (vokallasan) samit. – Alm. d. söz sonunda /er/ şəkilçisində sait düşür /R/ samit isə vokallaşır. Məs.: /'le:Rə/ və s.
F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ВОКАЛИЧЕСКИЙ - alm. vokalisch, ing. vocalic /vou'kælik/, fr. vocalique, azərb. vokalik, vokal. - Saitə əsaslanan, sait vasitəsilə yerinə yetirilən. Alman dilini öyrənən azərbaycanlılar 3 və ya 4 samit birləşməsinə dalbadal tələffüz etməkdə çətinlik çəkirlər. Ona görə də onların arasına vokalik elementlər daxil edirlər. Məs.: /'ʃprɛçən/ əvəzinə /'ʃprɛçən/ və /'ʃprɛçən/ deyirlər. Elmi dildə buna vokaloïd deyilir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 115.

ВОКАЛИЧЕСКАЯ ТОЧКА - alm. vokalischer Punkt (m), ing. crest of syllable /'krest əv 'sɪləbl/, vocalic point /vou'kælik pɔɪnt/, fr. point vocalique, azərb. vokalik nöqtə. - Hecanın səslənməsində ən yüksək nöqtə. Adətən, sait və ya sonor səslər bu cür tələffüz olunurlar. Məs.: alm. d. /'ba:dən/ → /'a:~ə/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 62-63.

ВОКАЛИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ - alm. vokalischer Effekt (m), Wirkung (f), ing. vocalic effect /vou'kælik ɪ'fekt/, fr. effet vocalique, azərb. sait təsiri. - Hecanın tərkibində ən uca zirvə və ya başqa sözlə desək, saitin nüvəsi.

Бах: Вокалическая точка ←.

ВОКАЛОИД - alm. Vokaloïd (n), ing. Vokalid /və(ʊ)'kalid/, fr. vocaloïde, azərb. vokaloïd. - Samit birləşmələri arasına və ya /r/ samitindən əvvəl əlavə edilən saitəbənzər səs. Məs.: azərbaycanlılar alm.

d. /ʃtr, ʃpr, Rnst, Rpst/ samit birləşmələrinin tələffüzündə çətinliklə üzləşirlər, çünki bu cür birləşmələr Azərbaycan dilinə yaddır. Məhz bu səbəbdən azərbaycanlılar həmin samitlərin arasına saitəbənzər səs «vokaloïd» artırırırlar. Müq. et: /'hɛrpst/ (payız), /'ʔɛrnst/ (ciddi), /'ʃpra:xə/ (dil), /'ʃtra:sə/ (küçə) əvəzinə /'hɛrp ɪ st/, /'ʔɛrn ɪ st/, /'ʃɪ pra:xə/, /'ʃɪ tra:sə/ və s. tələffüz edirlər.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

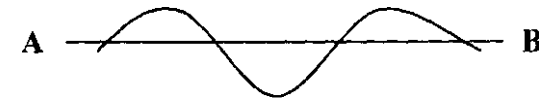
ВОКАЛЬНЫЙ - alm. vokalisch, ing. vocalic /vou'kælik/, vocal /'voukəl/, fr. vocalique, azərb. vokal. - Səs tellərinin periodik titrəməsilə tələffüz olunan səs, akustik baxımdan aydın formant strukturu olan səs. Bu qrupa saitlər və sonorlar aiddir.

F.Veysəlli. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 62-63; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 214-223.

ВОКАТИВ - alm. Vokativ (m), ing. vocative /'vɔkətɪv/, fr. vocatif, azərb. vokativ. - Danışanın müraciət etdiyi şəxsi bildirən, lakin qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlanmayan söz, söz birləşməsi

və ifadə. Məs.: Azərb. d. ǰƏhməd, sən haradansan? və s; alm. d. ǰHans, wo bist du? (Hans, sən hardasan?) və s.
H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 839.

ВОЛНТЕОРИЯ - alm. Wellentheorie (f), ing. wave theory /weɪv 'θiəri/, fr. théorie des ondes, azərb. dalğa nəzəriyyəsi. - Alman alimi J.Şmidtin (1843-1901) adı ilə bağlı dalğa nəzəriyyəsi dillərin yaranmasını dalğanın qabarması, ölüb getməsinə isə onun çəkilməsilə izah edir. Bax: şəkil.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 15.

ВОЛАПЮК - alm. Volapük (n), ing. volapük /vɔləpʊk/, Also-puk/, fr. volapuke, azərb. volapük. - İohan Şlayxerin (1831-1912) 1879-cu ildən tərtibinə başladığı və 1880-cı ildə nəşr etdirdiyi süni Beynəlxalq dil. „Volapük“ sözünün hərfi tərcüməsi „dünya dili“ (beynəlxalq dil) deməkdir. 1889-cu ildə Parisdə volapükçülərin III Ümumdünya Konqresi çağırılmışdı ki, burada bütün məruzə və çıxışlar volapük dilində olmuşdur. Konqresdə əsasən İ.Şlayxer və volapükçülər arasında narazılıq baş verdi. İ.Şlayxer heç bir vəchlə yeniləşməni qəbul etmirdi və bunun nəticəsində cəmiyyətin dağılması gerçəkləşdi. 1912-ci ildə İ.Şlayxerin vəfatı ilə bu „dünya dili“ də məhv olub getdi. Sadə fonetik-fonoloji sistemi olan bu süni dilin morfoloji strukturu türk dillərinin biçiminə uyğun tərtib olunmuşdu. Söz fondu isə əsasən ingilis dilinin materialı əsasında tərtib olunmuşdu. Müq. et: /volapük/ sözü /vol/ (dünya) ingiliscə «world», /-a/ yiyəlik hal şəkilçisi, /pük/ isə ingilis dilində «speak» sözündən götürülərək «dil» mənasını verir. Bütövlükdə qrammatikası çətin, sözdüzəltməsi isə ixtiyari olduğundan esperanto → ilə əvəz olundu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 839.

ВОПРОС - alm. Frage (f), ing. question /'kwɛstʃən/, interrogation /ɪn,tərə'geɪʃən/, fr. interrogation, azərb. sual, sorğu, məsələ. - Müəyyən məlumat almaq üçün danışanın dinləyəne etdiyi müraciət. Ümumiyyətlə, dildə sual bu cür qruplaşdırılır:

I. Qrammatik cəhətdən: a) əvəzlikli sual; b) əvəzliksiz sual.

II. İfadə məqsədinə görə: a) həqiqi sual; b) təhrikedici sual.

III. Ümumi xarakterinə görə: a) ilkin sual; b) təkrar sual.

C.Axundov. Azərbaycan dilində sual cümlələri (eksperimental-fonetik tədqiqat). Bakı, 1998, s. 58.

ВОПРОС АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ - alm. alternative Frage (f), ing. alternative question /ɔ:l'tɜ:nə'tɪv 'kwɛstʃən/, fr. question alternative,

azərb. alternativ sual. – Danışanın öz həmsöhbətilə iki və daha artıq sualdan yalnız birinə cavab verməyi təklif edən sual forması. Məs.: Azərb. d. /Sən Moskvaya uçursan, yoxsa Berlinə//.

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 78.

ВОПРОС ВСТРЕЧНЫЙ - alm. Gegenfrage (f), ing. counter-question /'kauntə 'kwestʃən/, fr. question de rencontre, azərb. qarşılıqlı sual.

Məs.: Azərb. d. - *İO getdi?* - *İBəs necə? və s.*

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 78.

ВОПРОС ВТОРИЧНЫЙ - alm. Nachfrage (f), wiederholte Frage (f), ing. secondary question /'sekəndri 'kwestʃən/, repeated question /rɪ'pi:tɪd 'kwestʃən / fr. interrogation réitérative, azərb. təkrar sual. – Danışan verdiyi suala dəqiq cavab ala bilməyəndə təkrar sualdan istifadə edir. Məs.: Azərb. d. /Necə*İ* Sizə gəlmişdi?/

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 135-158.

ВОПРОС ДВОЙНОЙ - alm. Doppelfrage (f), ing. double question /dʌbl 'kwestʃən/, fr. interrogation double, azərb. ikili sual. - Tərkibində müxtəlif halda 2 sual əvəzliyi olan sual forması. Məs.: Azərb. d. *İKim nə üçün çalışdığını yaxşı bilir?* alm. d. *İWas, wer geschrieben hat?* (Kim nə yazıbsa?)

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 135.

ВОПРОС ДЕЛИБЕРАТИВНЫЙ (ОБСУЖДАЮЩИЙ) - alm. zweifelnde Frage (f), ing. deliberative question /dɪ'libərətɪv 'kwestʃən/, fr. interrogation commentative (délibérative), azərb. müzakirə sualı. - Öz-özü ilə götür-qoy edərək işlənən ritorik sual forması. Məs.: Azərb. d.

İgörəsən, getsəm yaxşı olar, ya getməsəm?

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 91-115.

ВОПРОС КОСВЕННЫЙ - alm. indirekte Frage (f), ing. indirect question /,ɪndɪ'rekt 'kwestʃən/, fr. question indirecte, azərb. vasitəli sual. - Vasitəli nitqdə verilmiş sual forması. Məs.: Azərb. d. *Soruşdum ki, İTaniyırısan?*

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 91-115.

ВОПРОС МЕСТОИМЕННЫЙ - alm. Pronominalfrage (f), ing. pronominal question /prə'nɔmɪnəl 'kwestʃən/, fr. question pronominale, azərb. əvəzlikli sual. - Tərkibində sual əvəzliyi olan sual. Məs.: Azərb. d. kim, nə, hara, hansı, neçənci, nə vaxt, haçan, kim üçün, nə üçün, nə qədər, necə, nə cür, hansı və s. Məs.: Azərb. d. *İKimlər görüb, necə görüb, hansı qərara gəliblər?*

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 59-67.

ВОПРОС НЕПОСРЕДСТВЕННЫЙ (ВОПРОС ПРЯМОЙ) - alm. unmittelbar (direkte) Frage (f), ing. immediate (direct) question

/i'mi:djət /dɪ'rekt/ 'kwestʃən/, fr. question directe, azərb. vasitəsiz sual. - Sözüən həqiqi mənasında sual, yəni sual cümləsinin məzmununun əsasında vasitəli sualdan fərqli olaraq dinləyicidən xüsusi məlumat

almaq üçün ona verilən sual. Məs.: Azərb. d. *İOnlar kitab oxuyurdular?*

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 90.

ВОПРОС ОБЩИЙ - alm. allgemeine Frage (f), ing. general question

/dʒənərl 'kwestʃən/, fr. question générale, azərb. ümumi sual. - İfadənin əsas məzmununun təsdiqi və ya inkarını təklif edən sual forması. Bu da iki cür olur: təsdiqdə və inkarda. Bunlardan hər biri xüsusi ədatla və ya intonasiya ilə, sabit söz sırasına malik dillərdə isə həm də söz sırası ilə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. *İonlar gəlirlə*İ* və ya İonlar gəlirlərm*İ*.* Alm. d. xəbərin təsərif olunan hissəsi, ing. d. isə /to do/ köməkçi feli ümumi sual cümləsinin əsas konstitutiv əlamətləridir. Müq. et: alm. d.

İLesen Sie ein Buch? (Siz kitab oxuyursunuz?), ing. d. /Do you read a book*İ*// (Sən kitab oxuyursan?) və s.

C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 90.

ВОПРОС УТВЕРДИТЕЛЬНЫЙ - alm. bejahende Frage (f); ing. affirmative question /ə'fɜ:mətɪv 'kwestʃən/, fr. interrogation affirmative, azərb. təsdiqli sual. – Bütün sualların forması, bu suallar inkar suallara qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. *İO, Bakıya gedir?*; alm. d. *İEr fährt nach Baku?*; ing. d. *İDoes'nt she go?*; rus d. *İОн не пришел?* (İOn prişel*İ*) və s. C.Axundov. Göstərilən əsər, s. 153.

ВОПРОС ЧАСТНЫЙ – Bax: Вопрос местоименный ←.

ВОРКОВАНИЕ - alm. Gurren (n), Girren (n), ing. cooing /ku:ɪŋ/, fr. roucoulement, azərb. – 1) Guruldama (göyərçinlərdə); 2) Şirin söhbət. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər.

ВОСКЛИЦАНИЕ - alm. Ausruf (m), ing. exclamation /,eks'klə'meɪʃən/, fr. exclamation, azərb. nida. – 1) Hiss, həyəcan bildirən sözlər. Danışiq prosesində emosional əhval ruhiyyənin xüsusi formal vasitələrlə (intonasiya, nidalar) ifadəsi. Məs.: alm. d. /Das ist aber schön!*İ* (Bu gözəldir!) və ya /Ach, komm doch her!*İ* (Ax, bir buraya gəl!) və s.; 2) Söz - nida və ya onun frazeoloji ekvivalenti. Məs.: Azərb. d. /Ax*İ*!, /Ox*İ*!, /Uf*İ*!, /e hey *İ*!, /Lənətə gələsən*İ*! və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.117; K.Hacıyev. Azərbaycan dilində nidalar. Bakı, 2005.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ - alm. Ausruf-, Ausrufungs-, ing. exclamatory /eks'kləmətəri/, fr. exclamatif, azərb. hiss, həyəcan ifadə

edən, nida. - Danışığa emosional-ekspressiv çalarlıq gətirən ədatlar. Məs.: Azərb. d. Deyirəm axı!, | Gözlədin ki! və s.

K. Hacıyev. Azərbaycan dilində nidalar. Bakı, 2005.

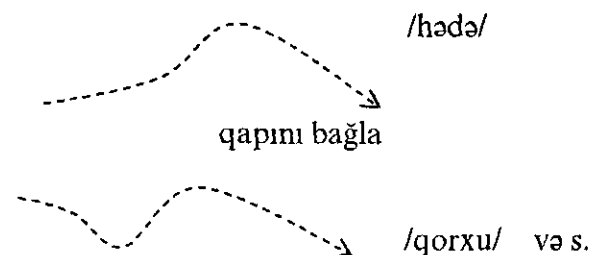
ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ ВОПРОС - alm. Ausrufungsfrage (f), ing. exclamatory question /eks'kləmətəri 'kwestʃən/, fr. question exclamative, azərb. nidalı sual. - Linqvostilistik məqsədlərlə sual formasında işlənən nida. Məs.: Azərb. d. Gİ canı tfixsın özü yassın?

M. Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya III. Bakı, 1973, s. 286.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ ЗНАК - alm. Ausrufezeichen (n), ing. exclamation mark /,eks'klə'meɪʃən mɑ:k/, note of exclamation /nout əv ,eks'klə'meɪʃən/, fr. signe exclamatif, azərb. nida işarəsi (!). - Aşağıdakı hallarda işlədilən durğu işarəsi: 1) Nida cümləsinin sonunda. Məs.: Azərb. d. /Yanğın!/, /Fəlakət!/, əmr cümlələrində /Rədd ol burdan!/, 2) Çağırış və müraciət həyəcanlı olanda. Məs.: Azərb. d. /Yaşasın müstəqil Azərbaycan!//; Nida cümlələrində özəksonu zəifləyir, zaman ləngiyir. /Ana! O, müqəddəs bir kainatdır//.

A. A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 337.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. Ausrufungsintonation (f), ing. exclamatory intonation /eks'kləmətəri ,ntou'neiʃən/, fr. intonation exclamative, azərb. əmr (nida) intonasiyası, nidalı intonasiya. - Hiss, həyəcan bildirən cümlələrdə işlənir. Azərbaycan dilində əmr intonasiyası səs tonunun ümumi hərəkəti baxımından nəqli intonasiya kimidir. Başqa sözlə desək, əmr intonasiyasını müstəqil intonasiya tipi kimi götürmək olmaz. Ancaq tələffüz sürəti və ayrı-ayrı halların dinamik strukturu (intensivliyi) konkret məna çalarından asılı olaraq qabardıla bilər. Əmr (hədə, qadağa), təhrik (çağırış, buyruq, təkid), təsir etmə (güzəşt, məsləhət, nəsihət, xahiş, yalvarış), hiss-həyəcan-emotiv (nəşə, imtina, kinayə, qorxu-həyəcan, məmmunluq, əzizləmə və s.) çalarlıqlar öz konkret ifadəsini intonasiya konturunun konkret parametrində və yerində tapır. Müq. et:

Mənaca mühüm söz güclü və yüksək tonla tələffüz olunur. Əmr və nida cümlələrində təxminən eyni intonasiya konturu işlənir. Məs.: ¿Tarix utanmazmı yaratdığından!

H. Mehdiyev. Побудительное предложение в современном азербайджанском языке и экспериментальное исследование его интонации. АҚД, Bakı, 1973; A. Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984, s. 302-310.

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ МЕСТОИМЕНИЕ - alm. Ausrufungspronomen (n), ing. exclamatory pronoun /eks'kləmətəri 'prəunaun/, fr. pronom exclamatif, azərb. nida əvəzliyi, nidalı əvəzlik. - Nida cümlələrinin tərkibində işlənilən, cümlənin nida keyfiyyəti kəsb etməsində rol alan sual əvəzlilikləri. Məs.: Azərb. d. /Nə böyük səadət!/, /Gör necə danışır/. K. Hacıyev. Azərbaycan dilində nidalar. Bakı, 2005.

ВОСПРИНИМАЕМОСТЬ (СЛЫШИМОСТЬ) - alm. Hörbarkeit (f), Wahrnehmung (f), ing. perceptibility /pə'septɪbɪlɪti/, apprehensibility /,apri'hensɪbɪlɪti/, audibility /,ɔ:di'bɪlɪti/, hearing /'hiəriŋ/, fr. perceptibilité, azərb. dərk edilmə, qavranılma qabiliyyəti. - Danışiq səslərinin eşidilərək dərk olunması. Göndərilən məlumatın dərk edilməsi və onun öz ilkin forması ilə eyniləşdirilməsi üçün mühüm olan elementlərin məcmusu ünsiyyətin perseptiv bazasını təşkil edir. Eşitmə və eyniləşdirmə bir dil kollektivi daxilində uşaqlıqdan tərbiyə olunur. Sonralar bu proses avtomatikləşir və insanın gündəlik həyatında normaya çevrilir. Məlumatın adi qabığını dil səsləri və ya, fiziki terminlə desək, bir-birindən seçilən siqnallar təşkil edir. Siqnalların eşidilib dərk edilməsində eşitmə cihazı olan qulaq mühüm rol oynayır. Səsin dərk edilməsi mürəkkəb bir prosesdir. Mühitdə dalğalar şəklində yayılan səslər dinləyənin xarici qulağına çatır. Qulaq seyvanı bu səsləri istiqamətləndirir. Səs keçidi bir rezonator kimi səsin təzyiqini qüvvətləndirir və səs zindanlarını hərəkətə gətirir, eşitmə sümükləri bu titrəyişi oval pəncərəyə ötürür. Membran və pəncərə ölçüsündəki fərq vasitəsilə 50-60 dəfə güclənmiş təzyiqə malik rəqs yaradır. Əks-təqdirdə ilbizdəki mayenin sıxlığı böyük amplituda ilə titrəməni istisna edir. Oval pəncərədən alınmış titrəyiş əsas membrana ötürülür. Membranla birlikdə hərəkətə gələn eşitmə sinirlərini mərkəzi sinirə xəbər verir.

Alman alimi H. fon Helmholsa görə, əsas membranın hər bir lifi müəyyən yüksəkliyə malik tonda köklənir. Membran insan qulağı eşidə bilən (16-dan 22000 hs-ə qədər) tezliyi əks etdirən rezonatoru xatırladır. İnsanda aşağı eşitmə sərhədi 16 hs-dir. Yuxarı eşitmə sərhədi yaşdan asılıdır. Yaşlı adamlarda bu 15000 hs-ə, uşaqlarda isə 22000 hs-ə bərabərdir. Danışiq səsləri bu diapazonda yerləşir.

Səsin eşidilməsi üçün onun gücü olmalıdır. Dərk edilən səsin güc diapazonu 0,000000001 erq-sm² -dən 10,0000 erq-sm³ saniyəyə bərabərdir.

Dərk edilən səsin eşidilmə sərhədi ən az gücü olan səsin tonundan asılıdır. Qulağımızın həssaslığı 1000 hs - dən 3000 hs-ə qədərdir. F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, m s. 153-157.

ВОСПРИНИМАЕМОСТИ ШКАЛА - alm. Wahrnehmungsgrad (m), ing. scale of perceptibility /'skeil əv pə'septəbiliti/, fr. échelle de perceptibilité, azərb. eşidilmə dərəcəsi. - Danışq səslərinin eşidilmə dərəcəsinə görə bölgüsü.

Ваш: Восприимчивость (слышимость) ←.

ВОСТОЧНОНУМИДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. östlich-numidische Sprache (f), ing. East Numidia language /i:st nju:'mɪdə 'læŋɡwɪdʒ/ Also Numidian /nju:'mɪdɪən/, fr. langue est-numide, azərb. şərqî numidi dili. - Bərbər-liviya dillərindən biridir. Əsasən Şimali Afrikada yayılmışdır. Yazılı abidəsi ilk dəfə 1961-ci ildən Numidiya (Tunis şimalında, Əlcəzairin şimal-şərqində) ərazisində tapılmışdır.

A.Б.Долгопольский. Нумидийское письмо Северной Африки. М., 1976.

ВОСТОЧНЫЕ БЕРБЕРО-ЛИВИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. östliche Berber-livische Sprachen (Pl.), ing. East Berber-lybian languages /i:st beɪbə'libiən 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues berbéro-libiennes de l'Est, azərb. şərqî bərbər-liviya dilləri. - Bu dillər Liviya və Misirdə yayılmışdır. Cənubi bərbər-liviya dillərində danışanların sayı təqribən 350 mindən yuxarıdır. Yazısız dillərdir.

G.Motylnski, A. de Calasanti. Le dialecte berbère de R'edamec. P., 1904; E.Laoust. Siwa. v.1, P., 1931.

ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Ostslawisch (n), ing. East Slavic languages /i:st 'sla:vɪk 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues slaves-orientales, azərb. şərqî-slavyan dilləri. - Buraya rus, belarus və ukraya dilləri aiddir. Bunlardan fərqli olaraq polyak, çex, slovak, serb dilləri cənubi, bolqar, makedon, serbxorvat, sloven dilləri isə qərbi slavyan dillərinə aiddir. Əsas əlaməti fellərin bitmiş və bitməmiş (perfekt, imperfekt) növlərə bölünməsidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 688.

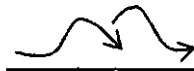
ВОСХОДЯЩЕ-НИСХОДЯЩИЙ ТОН - alm. steigend-fallender Ton (m), ing. high-rising falling ton /haɪ 'raɪzɪŋ fɔ:lɪŋ təʊn/, ascending /ə'sendɪŋ/, fr. ton ascendant-descendant, azərb. qalxıb-enən ton. - Nəqli cümlələrdə bu ton işlənir: / ~ / Məs.: Azərb. d. /Mən ADU-da

oxuyuram//; alm. d. /Ich studiere an der ASU //.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304;

E.А.Брызгунова. Звуки и интонация русского языка. М., 1983.

ВОСХОДЯЩЕ-НИСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. steigend-fallende Betonung (f), ing. ascending-descend accent (stress) /ə'sendɪŋ dɪ'send 'æksənt /stres/, rising-falling stress /'raɪzɪŋ fɔ:lɪŋ 'stres/, fr. accent ascendant-descendant, azərb. qalxıb-enən vurğu. - Sözü vurğu daşıyan hecasında tonun hərəkəti belə olur: / ~ /.

Müq. et: /kitab/, /ba| bam| da| dır/

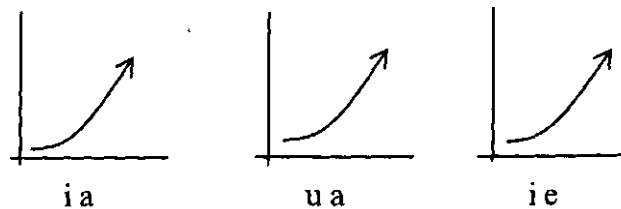
F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304.

ВОСХОДЯЩИЙ - alm. aufsteigend, steigend, ing. rising /'raɪzɪŋ/, ascending /ə'sendɪŋ/, fr. ascendant, azərb. yüksələn. - Qalxan ton. /U/

Ваш: ТОН →.

ВОСХОДЯЩИЙ ДИФТОНГ - alm. steigender Diphthong (m), ing. ascending diphthong /ə'sendɪŋ 'dɪfθɔŋ/, rising diphthong /'raɪzɪŋ 'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue ascendante, azərb. yüksələn diftonq, qalxan diftonq. - Fonetik cəhətdən diftonq həmişə iki komponentdən ibarət olur. Əgər birinci komponent zəif, vurğusuz və enən tonla tələffüz olunursa və hecanın özəyini əmələ gətirmirsə, ikinci isə güclü, vurğulu və yüksələn tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini təşkil edirsə, belə diftonqa qalxan diftonq deyilir:

Birma dilində belə diftonq vardır |U| - |iá|. Müq. et:

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 97.

ВОСХОДЯЩИЙ СЛОГ - alm. steigende Silbe (f), ing. ascending rising syllable /ə'sendɪŋ 'raɪzɪŋ 'sɪləbl/, fr. syllabe ascendante, azərb. yüksələn vurğuya malik heca, qalxan tonla deyilən heca. /U ~/. Məs.: alm. d. /'ba:dən/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 304.

ВОСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. steigende Betonung (f), ing. ascending rising accent, /ə'sendɪŋ 'raɪzɪŋ 'æksənt/, stress /'stres/ fr. accent ascendant, azərb. qalxan (yüksələn) vurğu. - Vurğulu hecanın daha yüksək tonla, güclə və zaman parametrisinin artması ilə tələffüz olunması.

Məs.:

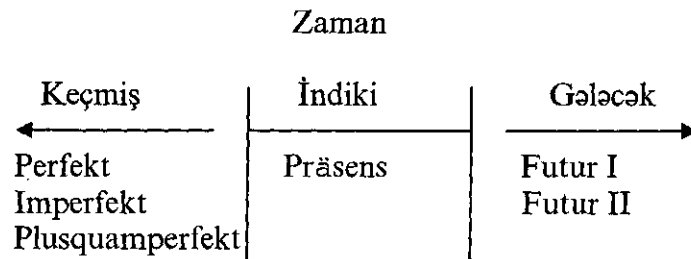

/ʊ/- tonun qalxması, / ʊ / gücün

göstəricisi və / → / zaman parametrinin artması. Məs.: alm. d. vurğulu heca yüksək tonla və daha güclü deyildiyi üçün bu dildə vurğu dinamik-musiqili adlanır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 135.

ВРЕМЕННОЙ (ТЕМПОРАЛЬНЫЙ) – alm. temporal, ing. temporal /'tempərəl/, fr. temporaire, temporel, azərb. zaman əlaqəsi. - 1. Real vaxtın göstərilməsi ilə əlaqəli. Məs.: alm. d. obyektiv 3 zamanı ifadə etmək üçün 6 zaman formasından istifadə olunur:

2. Ümumilikdə hər bir dil vahidinin tələffüzünə sərf olunan zaman. Məs.: vurğulu hecanın tələffüzünə sərf olunan obyektiv zaman vurğusuz hecadan çox olur. Zaman bütün dillərdə intonasiyanın ayrılmaz tərkib hissəsidir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 135.

ВРЕМЯ - alm. Zeit (f), Tempus (n), ing. tense /tens/, time /'taɪm/, fr. temps, azərb. zaman. - İş və hərəkətin danışq vaxtına nisbətini göstərən qrammatik kateqoriya. Danışq anına nisbətdə ifadə olunan qrammatik zaman. Ümumi şəkildə dildə danışığa qədərki vaxt - keçmiş /past/, danışqdan sonrakı vaxt - gələcək /futur/, danışq anının özü isə - indiki zaman /present/ adlanır. ←|↓|→ Məs.: ing. d. /loved/ (sevdi), (he, she, it) /loves/ (sevir) və /will love/ (sevəcək).

Ümumilikdə götürüldükdə bu bütün dillər üçün eynidir. Lakin hər bir dildə bu və ya digər zamanı ifadə etmək üçün müxtəlif ifadə vasitələri vardır. Məs.: ing. d. 16 zaman forması vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

Present	
The Present Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) works, goes	The Present Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) is working, going
Past	
The Past Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) worked, went	The Past Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) was working, going
Present Perfect	
The Present Perfect Tense (Sadə) he (she, it) has worked, gone	The Present Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) has been working, going
Future Perfect	
The Future Perfect Tense (Sadə) he (she, it) shall (will) have worked, gone	The Future Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) shall (will) have been working
Past Perfect	
The Past Perfect Tense (Sadə) he (she, it) had worked, gone	The Past Perfect Continuous (davamlı) he (she, it) had been working, going
Future	
The Future Indefinite (simple, common) Tense (Sadə) he (she, it) shall (will) go, work	The Future Continuous (progressiv) Tense (davamlı) he (she, it) shall (will) be going, working
The Future Indefinite (simple, common) in the Past he (she, it) could (would) see, help	The Future Continuous (progressiv) in the Past he (she, it) should (would) be waiting
The Future Perfect in the Past he (she, it) should (would) have done	The Future Perfect Continuous in the Past he (she, it) should (would) have been working

H.Glinz. Grammatiken im Vergleich. Deutsch – Französisch – Englisch – Lateinformen, Bedeutungsverstehen. Tübingen, 1994.

ВРЕМЯ АБСОЛЮТНОЕ - alm. absolute Zeit (f), ing. absolute tense /'absəlu:t 'tenz/, fr. temps absolu, azərb. mütləq zaman. - Cümlədə digər zaman formalarından asılı olmayan, danışq vaxtına əsasən işlənən za-

man forması. Məs.: Azərb. d. /Dərsə getdim//, /Kitab oxuyuram//, /İdmanla məşğul oluram//, /Məruzəçi göstərdi ki, tələbələr yaxşı çalışırlar//. Bu cümlədə „çalışırlar“ indiki zaman formasındadır. Lakin bu forma hərəkət vaxtını „göstərdi“ felinin əks etdirdiyi zamana əsasən bildirir. H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 160-168.

ВСАСЫВАЮЩИЙ - alm. Sauglaut (m), ing. suction-stop /'sʌkfən stɒp/, suction sound /'sʌkfən saʊnd/, sucking /sʌkɪŋ/, fr. absorbant, aspirant, azərb. hava axınıni içəri soruma ilə yaranan səs. - Marçıltını xatırladan nəfəsalma zamanı yaranan səs. Şimali Afrika dillərində dodaqda /G/ və dilönündə yaranan /δ/ soruma səslər vardır.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 172.

ВСЕМИРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Weltsprache (f), ing. world language /'wɜ:ld 'læŋɡwɪdʒ/, universal language /ju:'nɪ'vɜ:s(ə)l 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue mondiale, universelle, azərb. ümumdünya dili. - Bunlara təbii dillərdən ingilis dili daxildir. Süni, planlaşdırılan və ya universal dillərdən esperanto →, volapük → və YBD → dilləri aid edilə bilər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 39-50.

ВСЕОБЩАЯ ГРАММАТИКА - alm. Universalgrammatik (f), ing. universal grammar /ju:'nɪvɜ:səl 'græmə/, grammatics /'græmətiks/, fr. grammaire générale, azərb. ümumi qrammatika. - Dünya dillərinin ümumi kommunikativ qaydalarının sistemini və strukturunu açmağa cəhd göstərən qrammatika. İdeal danışan və ideal dinləyən tezisindən çıxış edən N.Xomski elə bir qaydalar sistemi işləyib hazırlamaq istəyir ki, onun köməkliyiylə düzgün cümlələr səhv cümlələrdən fərqləndirilsin, onların alt qatına semantik şərh verməklə yanaşı üst qatının fonoloji representasiyasını açıb göstərmək olsun.

F.Veysəlli. N.Xomskinin dilçilik görüşləri. N.Xomski. Dil və təfəkkür. İngiliscədən tərcüməsi f.e.d.prof. A.Məmmədovundur. BSU, 2006.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЙ - alm. Hilfs-, auxiliar, ing. auxiliary /ɔ:g'zɪljəri/, subsidiary /səb'sɪdjəri/, fr. auxiliaire, azərb. köməkçi, yardımçı, ikinci dərəcəli. - 1. Cüzi və ya tamamilə öz leksik mənasını itirən, başqa söz formaları ilə birləşdikdə işlədilən və bu sözlərlə birgə analitik formaların yaranmasında istifadə olunan sözlər; 2. İkinci dərəcəli, təbə olan, əsas olmayan. Məs.: alm. və ing. dillərində mürəkkəb isimlərdə. Bunlara paralingvistik vasitələr deyilir. Birinci komponent, əsas, ikinci komponent isə yardımçı vurğu daşıyır. Məs.: alm. d. /'hell,blau/ (açıq mavi); ing. d. /'black,board/ (qara lövhə). Azərb. d. isə birinci komponent köməkçi, ikinci komponent isə əsas vurğu daşıyır. Müq. et: /aya'q'qabı/; 3. Ünsiyyətin yardımçı vasitəsi kimi xidmət edən. Məs.: Sözlü ünsiyyətdə bədən hərəkətlərindən istifadə.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s.291-353; F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.136-144; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ВСПОМОГАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. Hilfswort (n), ing. auxiliary word /ɔ:g'zɪljəri wɜ:d/, fr. mot auxiliaire, azərb. köməkçi söz. - Əsas sözə qoşulub mürəkkəb qrammatik forma əmələ gətirən söz. Buraya ədatlar, bağlayıcılar, qoşmalar, nidalar və s. aiddirlər.

Bax: Вспомогательный ←.

ВСТАВКА - alm. Einsatz (m), Epenthese (f), ing. insertion /ɪn'sɜ:f(ə)n/, fr. insertion, azərb. daxil edilmə, əlavə edilmə. - 1. Dilöyrənmədə sözün ilkin formasında olmayan səsin təzahür etməsi. Azərbaycanlılar alm., rus və ing. dillərini öyrənəndə sözdə dalbadal gələn samitlərin arasına saitə bənzər ünsür yerləşdirirlər. Məs.: alm. d. /Sprache/ (dil) əvəzinə /Sp'rache/; ing. d. /street/ (küçə) əvəzinə /st'reet/; rus d. /sklad/ əvəzinə /sk'lat/ və s.; 2. Bir dildə iki sait dalbadal gələndə tələffüzün asanlaşması üçün onların arasına samit əlavə edilir. Məs.: rus d. /Леонтий/ əvəzinə /Левонтий/, İtaliya, İndiya və Persiya sözlərində sonda gələn saitlər arasına /y/ samiti artırılır. Müq. et: /İtaliya, İndiya, Persiya və s./. Rus dilindəki «нрав», «срам» və s. sözlərin tələffüzündə iki samit arasına azərbaycanlılar tələffüz edərkən öləri sait (vokaloid ←) əlavə edilir.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980, s. 230-259.

ВСТРЕЧНЫЙ ВОПРОС - alm. Gegenfrage (f), ing. mutual question

/ˈmju:tʃuəl 'kwɛstʃən/ counter-question /kauntə 'kwɛstʃən/, fr. question-enquête, azərb. qarşılıqlı sual. - Cavab yerinə, əvəzinə verilən sual. Məs.:

Azərb. d. - *İhməd gəlmədi?* - *İNecə bəyəm?*

Bax: Вопрос встречный ←.

ВТОРАЯ ОСНОВА ГЛАГОЛА - alm. zweiter Verbstamm (m), ing. second stem of verb /'sekənd 'stem əv' vɜ:b/, fr. deuxième thème du verbe, azərb. felin 2-ci əsası. - Kökə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla düzələn əsas. Məs.: Azərb. d. /yazıçı/ sözündə /yaz/ /kök/, /yazı/ birinci əsas, /yazı-çı/ isə ikinci əsas, /yazıçılıq/ isə ikinci əsardan düzələn yeni sözdür.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002.

ВТОРАЯ ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. zweite Palatalisierung (f), ing. second(ary) palatalization /'sekənd(əri) 'pælətəlaɪ'zeɪʃən/, fr. deuxième palatalisation, azərb. ikinci palatallaşma, incələşmə. - Məs.: Azərb. d. /i, e, ə, ö, y/ ön sıra saitləri qarşısında samitlər incələşir. Müq. et: /l'əl/, /t'ü'nt/, /t'örəm/, /t'əkə/ və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-152.

ВТОРИЧНАЯ ФОНЕМА - alm. sekundäres Phonem (n), ing. secondary phoneme /'sekəndəri 'fəuni:m/, fr. second phonème, azərb. ikinci dərəcəli fonem. - Amerikan dilçiliyində ikinci dərəcəli fonem kimi bir açıq keçid (open transition), dörd vurğu / ' ^ ` ~ /, dörd ton /1, 2, 3, 4/ və üç cümlə terminalı göstərilir. Onların hər biri fərqləndirici funksiya daşıdığına görə fonem kimi götürülür.

H.A.Gleason. An Introduction to Descriptive Linguistics. Revised Edition, Holt, Rinehart and Winston, London, 1969, s. 40-50.

ВТОРИЧНЫЙ - alm. sekundär, ing. second /'sekənd/, secondary /'sekəndəri/, fr. second, azərb. ikinci. - Sözüün mövcud əsasında törəmiş nisbətən yeni forma. Məs.: Azərb. d. /dəmirçilik/.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ВТОРОГО ПЕРИОДА ПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. zweite Periode der Palatalisierung; ing. secondary period of palatalization /'sekəndəri 'pəriəd əv 'pælətəlaɪ'zeɪfən/, fr. la deuxième période de palatalisation, azərb. palatallaşmanın ikinci dövrü. - Qədim rus dilində /ɤ/ və /ɤ/ düşməsi nəticəsində sözüün son hecaları qapalı olmaqla iki cür samit qarşılaşması formalaşdı: /ɤ/ düşdüyü hecada sət samit, /ɤ/-nın düşdüyü hecalarda isə yumşaq samit tələffüz olunmağa başladı. Beləliklə, fonetik proses kimi çıxış edən yumşalma mövqeyin aradan çıxması nəticəsində samit fonemlərin sayı ikiqat artdı.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 485-486.

ВТОРОЕ ЛИЦО - alm. zweite Person (f), ing. second person /'sekənd 'pɜ:sn/, fr. deuxième personne, azərb. ikinci şəxs. - Müraciət olunan şəxsi bildirən kateqorial forma. Məs.: Azərb. d. /sən-siz/; alm. d. /du - ihr/; rus d. /ты-вы/; ing. d. /you/; fr. d. /toi-tu/.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 19-26.

ВТОРОЕ УДАРЕНИЕ - alm. zweite Betonung (f), Nebenbetonung (f), ing. secondary stress (accent) /'sekəndəri 'stres /'æksnt/, fr. accent secondaire, azərb. ikinci vurğu. - Məs.: alm. d. /'ap'ta:elʊŋ/ (şəbə) sözündə birinci heca əsas, ikinci heca isə ikinci dərəcəli vurğu daşıyır; ing. d. /, sivilaɪ'zeɪfn/ (sivilizasiya) sözündə əsas vurğu axırıncı, ikinci vurğu isə birinci hecanın üzərinə düşür.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 143;

K.Kohler. Einführung in die Phonetik des Deutschen. 1995, s. 186-192;

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980, s. 194-205.

ВТОРОЙ ПРЕДУДАРНЫЙ СЛОГ - alm. zweite vorbetonte Silbe (f), ing. secondary pretonic syllable /'sekəndəri 'pɪtɔ:nɪk 'sɪləbl/, fr. syllabe secondaire protonique, azərb. vurğudan əvvəlki ikinci vurğusuz heca. - Müasir rus d. /naqavarit/ sözündə /q/ hecası /it/ vurğulu hecasından əvvəldə gələn ikinci vurğusuz hecadır. Məs.: Azərb. d. /qylɪ msyndi/.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.129-149.

ВТОРОСТЕПЕННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Nebenakzent (m), Nebenton (m), Nebenbetonung (f), ing. secondary stress (accent)

/'sekəndəri 'stres/'æksənt/, fr. accent secondaire, azərb. ikinci dərəcəli vurğu. - Uzun sözlərdə və söz birləşmələrində əsas vurğu ilə yanaşı rast gəlinən zəif vurğu. Məs.: Azərb. d. /ağacdə 'lən/, /'quşəpəx' i/ və s.

Bax: Второе ударение ←.

ВТОРОСТЕПЕННЫЕ СЛОВА - alm. Nebenwörter (Pl.), ing. adjunct-words /'ædʒʌŋkt wɜ:dz/, secondary words /'sekəndəri wɜ:dz/, fr. mots secondaires, azərb. ikinci dərəcəli sözlər.

Bax: Вспомогательное слово ←.

ВТОРОСТЕПЕННЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. nebensächliche Satzglieder (Pl.), ing. secondary elements of the sentence /'sekəndəri 'elɪmənts əv ðə 'sentəns/, fr. éléments secondaires de la proposition, azərb. cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri (elementləri). - Cümlənin baş üzvlərinə tabe olub, onların mənacə aydınlaşmasına, dəqiqləşməsinə, dolğunlaşmasına xidmət edir. İkinci dərəcəli cümlə üzvləri aşağıdakılardır: təyin, tamamlıq, zərflik. Məs.: Azərb. d. /Axşamlar o, təmiz hava udmaq üçün gəzintiye çıxmağı xoşlayırdı//.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. ADU nəşriyyatı, Bakı, s. 166-252;

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 332.

ВУЛЬГАРИЗМ - alm. Vulgarismus (m), ing. vulgarism /'vʌlgəɪzəm/'vʌl'gɛəɪzəm/, fr. vulgarisme, azərb. vulqarizm. - Ədəbi dildə işlənən qeyri ədəbi, kobud söz və ifadələr. Bədii üslubda müəyyən məqsədlə (təhqir etmək, ələ salmaq) işlədilən kobud söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Anasının əmcəyini kəsən//; alm. d. /Luder/ (cəmdək, leş, alçaq, əclaf).

M.Y.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.

ВУЛЬГАРНЫЙ - alm. vulgär, gemein, ing. vulgar /'vʌlgə/, fr. vulgaire, trivial, azərb. vulqar, kobud, qaba, ədəbsiz. - Aşağı üsluba məxsus kobud, qaba söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Heyvan oğlu, heyvan, bilmirsən burada belə hərəkət etmək olmaz?/. Vulqar latın dili Roma imperiyasının qərbində danışılan dil idi, yazılı standart dilə qarşı qoyulurdu. Ondan sonralar roman dilləri inkişaf etdi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 408; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 295.

ВЫДЕЛЕНИЕ - alm. Aussonderung (f), ing. separation /,sepə'reɪf(ə)n/, apportionment /ə'pɔ:ʃənmənt/, secretion focus /sɪ'kri:ʃən 'faukəs/, fr. séparation, dégageant, excréation, azərb. ayırma, seçmə. - 1) Söyləmin, ifadənin, sintaqm və cümlənin bu və ya digər hissəsinə dinləyənin və ya oxucunun diqqətini xüsusi cəlb etmək üçün onun fonetik, qrafik və sintaktik vasitələrlə qabardılması, seçilməsi. Məs.:

Azərbay. d. /y'oldaşlar/, /yold'aşlar/, /yoldaş'ar/; alm. d. /Hans sagte Karl, wird nie Kanzler sein// (Hans dedi Karl, heç vaxt kansler olmayacaq) və ya /Hans sagte: Karl wird nie Kanzler sein// (Hans dedi: Karl heç vaxt kansler olmayacaq) və s.; 2) Hər hansı bir dil vahidinin danışq aktından ayrılıb götürülməsi.

Важ: Членение речевого потока →.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 299.

ВЫДЕЛИМОСТЬ ЗВУКОВАЯ - alm. lautliche Aussonderung (f), ing. phonetic separability /fəu'netik sepərə'biliti/ fr. séparation phonétique, azərbay. səslə nəzərə çarpdırma. – 1) Tələffüzdə hər hansı bir seqmentin, saitın və ya samitin uzadılması, güclənməsi və yüksək tonda deyilməsi ilə nəzərə çarpdırma. Məs.: Azərbaycan. d. /ədə:bi/, /fişş/ və s.; 2) Səsin danışq aktından ayrılıb götürülməsi.

Важ: Членение →.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 122.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. Absonderungsmittel (n), ing. emphatic /im'fætik/, intensive /in'tensiv/, intensifying /in'tensifaɪn/, fr. de sécrétion, azərbay. ayrılan, seçilən. – Məs.: /Yol'daşlar, xalq bizdən iqtisadi yüksəliş gözləyir//.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.299.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. Absonderungswörter (Pl.), ing. emphatic words /im'fætik wɜ:dz/, fr. mots de sécrétion, azərbay. ayrılabilən sözlər. – Ünsiyyətdə bu və ya digər sözün, daha vacib informasiya daşıyan sözün qüvvətli deyilməsi. Bu cür hallara biz emfatik danışqda daha tez-tez rast gəlirik. Məs.: ing. d. /hi: "ditnt mi:n tə go// (o getməyi nəzərdə tutmuşdu) cümləsində emfatik danışqda köməkçi fel daha qüvvətli deyilir.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 147-148.

ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Absonderungs Betonung (f), Hervorhebungsakzent (m), ing. emphatic accent (stress emphasis) /im'fætik 'æksənt/, stress emphasis /stres 'emfəsis/, fr. accent sécrétoine, azərbay. ayıran, seçən vurğu. – Deyiliş məqamından və propozisiyadan asılı olaraq hər hansı bir sözün (xüsusi) vurğu ilə tələffüzü.

Məs.: /Ana"r mağazadan kitab aldı//,

/Mağaza"dan Anar kitab aldı//,

/Anar kitabı ma"ğazadan aldı//,

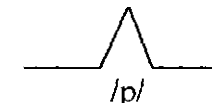
/Mağazadan kitabı A"nar aldı//.

«Misalların müqayisəsi göstərir ki, onların hər birindəki düzülüş deyilənin əvəlində söylənmiş fikirdən asılıdır. Onlardan birincisi və ikincisi bir-birinin əvəzində işləyə bilər, amma onlardan heç biri üçüncü və dördüncü yerdə gələ bilməz. Çünki cümlələrin hər birində söylənilən fikir və buna tabe olan söz sırası özündən əvvəlki fikirlə bağlı götürülməli və

yalnız o məqamdan asılı olaraq izah olunmalıdır. Birincidə söhbət ondan gedir ki, Anar mağazaya girir, heç nə almır, ancaq kitab alıb çıxır. İkincidə də təxminən bu fikir ifadə olunur. Ona görə də birinci və ikinci eyni fikir ifadə edən cümlələrin variantları kimi göstərmək olar. Hər iki halda əsas məsələ odur ki, mağazadan Anar kitab aldı. Üçüncüdə Anarın kitabı başqa yerdən yox, məhz mağazadan aldığı, dördüncüdə isə kitabı mağazadan Anarın alması daha qabarıq şəkildə göstərilir. Maraqlıdır ki, nümunələrin hamısında cümlə vurğusu bilavasitə xəbərdən əvvəl gələn sözün üzərinə düşür. Söhbət, əlbəttə, neytral və normal danışq üslubundan gedir. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, söyləmə və dönüm vurğusu bilavasitə xəbərdən əvvəl gələn sözün üzərinə düşür».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.51-52.

ВЫДЕРЖКА - alm. Stellung (f), ing. extract /ekstrækt/, excerpt /'eks3:pt/, quotation /kwou'teɪʃən/, self-control /self kən'troul/, fr. d'exposition, azərbay. səsin tələffüzündə ikinci mərhələ. – Artikulyator fonetikada səsin tələffüzündə üç mərhələ fərqləndirilir: 1) Başlanğıc, ekskursiya; 2) Orta, fasilə; 3) Son, rekursiya. Birinci, başlanğıc mərhələsində hər hansı bir səsin tələffüzündə iştirak edən danışq üzvləri (məs.: /p/ samitində dodaqlar hərəkətə gələrək kipləşmə yaradır. Sonra bu kipləşmə bir qədər davam edir. Üçüncü mərhələdə isə kipləşən dodaqlar partlayışla açılır və danışq üzvləri əvvəlki vəziyyətə qaydır). Akustik fonetika isə danışq aktını ardı-arası kəsilməz səs axını kimi götürür. Müq. et:

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 37-39.

ВЫДЕРЖКА МГНОВЕННАЯ - alm. augenblickliche Stellung (f), Beherrschung (f), ing. instantaneous /,instən'teɪnʃəs/, momentary extract (excerpt) /'mouməntəri ekstrækt/'eks3:pt/, fr. extrait momentané, azərbay. anı davamlılıq. – Səsin ikinci tələffüz mərhələsinin maksimum qısaldılması ilə kipləşən-partlayışlı samitlərin yaranması. Müq. et: /p/, /t/, /k/.

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 37-39.

ВЫДОХ - alm. Ausatmung (f), ing. expiration /,ekspəɪə'reɪʃən/, fr. expiration, azərbay. nəfəsvermə (ekspirasiya). – Danışq səslərinin yaranması üçün ağ ciyərdən gələn hava axınının ağız və ya burun boşluğundan müəyyən maneələri dəf edərək çıxması.

E.Sivers. Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1901, s. 3.

ВЫКИДКА (ДИАРЕЗА) - alm. Diärese (f), ing. diacresis /daɪ'ærɪsɪs/, fr. diarése, azərbay. düşmə (səs düşümü). – Klassik fonetikada morfemin,

sözün, söz birləşməsinin tərkibindən səsin və ya hecanın düşməsi. Məs.: Azərb. d. /Tanrıverdi-Tarverdi, bilməməzlik-bilməzlik/; rus d. /bıvaet/ sözü /bıva/ əsasında və /ot/ şəkilçisindən düzəlib, bəzi yerlərdə /bıva:t/ kimi tələffüz olmur. Rus d. /t/ və /d/ samitləri də düşə bilər. Müq. et: /tʃesniʃ/, /pʌjeska/; Azərb. d. /doslar/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 208-209.

ВЫКРИК - Aufschrei (m), Ausruf (m), ing. cry /'kraɪ/, shout /'ʃaʊt/, yell /'jel/, fr. exclamation, azərb. qışqırıq, çığırtı, qışqırıq səsi, - Səlis danışqdan fərqli olaraq qışqırtı, çığırtı.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАНИЕ - alm. Ausatmen (n), Ausatmung (f), ing. expiration /ˌɛkspaɪə'reɪʃən/, fr. expiration, azərb. nəfəsvermə, nəfəsçıxarma. - Diafraqmın yığılması ilə ciyər boşluğunun sıxılması nəticəsində hava axınının bayıra çıxması.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАТЕЛЬНЫЙ - alm. expiratorisch, ing. expiratory /ɪks'paɪə'retəri/, fr. expirateur, azərb. nəfəsvermə. - Nəfəsvermə ilə əlaqədar, nəfəsvermə nəticəsində əmələ gələn.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 93.

ВЫДЫХАТЕЛЬНАЯ ГРУППА - alm. Ausatmunsgroupe (f), ing. expiratory group /ɪks'paɪə'retəri gru:p/, breath group /breθ gru:p/, fr. groupe de souffle, azərb. nəfəs qrupu. - Klassik fonetikada danışq aktının üzvlənməsində ən kiçik fonetik vahid. Bu artıq köhnəlmiş termindir, çünki o, linqvistik prinsiplərə söykənmir. Linqvistik prinsipə söykənən üzvlənmə vahidi sintaqmdır. Nəfəs qrupu ona görə səhvdir ki, bir nəfəslə nəinki bir qrup, hətta bütöv cümlə deyilə bilər. Sintaqm isə mənaca bütöv, fonetik cəhətdən parçalanmaz, qrammatik baxımdan düzölmüş, danışq vaxtı yaranan vahiddir.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s.148. Bax: sintaqma →.

ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Druckakzent (m), Intensitätsbetonung (f), ing. expiratory stress /ɪks'paɪə'retəri 'stres/, dynamic stress (accent) /daɪ'næmɪk stres/ ('æksənt), fr. accent d'intensité, azərb. ekspirator, nəfəsli vurğu, dinamik (güclü) vurğu. - Tələffüz gərginliyinə görə fərqlənən vurğu. Belə yanaşmada vurğunun təbiəti yanlış olaraq yalnız nəfəsvermənin gücünə əsaslanır.

Важ: Акцент ←.

ВЫМИРАЮЩИЙ ЯЗЫК - aussterbende Sprache (f), ing. dead language /dɛd 'læŋgwɪdʒ/, moribund language /'mɔrɪbʌnd 'læŋgwɪdʒ/, language on the point of extinction /'læŋgwɪdʒ ɔn ðə pɔɪnt əv

ɪks'tɪŋkfən/, fr. langue morte, azərb. ölən, ölməkdə olan dil. - Canlı ünsiyyət prosesində işlənməyən, yalnız ədəbi abidələrdə mühafizə edilən dil. Latin dili, qədim türk dili, toxar dili, şumer dili, xet dili və s.

M.İ.Адилев və b., Göstərilən əsər, s. 73.

ВЫПАДАЮЩИЙ ЗВУК - alm. Apokope (f), ing. falling sound /'fɔ:lɪŋ 'saund/, fr. son tombant, azərb. düşən səs. - Buna elmi ədəbiyyatda Schwa-laut da deyirlər. İng. d. bunu neutral sound (vowel) adlandırırlar. Transkripsiyada [ə] kimi verilir. Müq. et: alm. d. /ziŋə/ (oxuyram); ing. d. /pəlaɪk/ (nəzakətli).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 669.

ВЫРАЖЕНИЕ - alm. Ausdruck (m), ing. expression /ɪks'preʃən/, phrase /freiz/, stating /steɪtɪŋ/, fr. locution, azərb. ifadə. - 1. Bu və ya digər spesifik xüsusiyyətə malik danışq vahidi, danışqda müəyyən ifadə, söyləmə; 2. Danışqın müəyyən bir növü, danışqa xas olan tərkib; 3. Sintaqm, fonetik bütövlüyü və qrammatik təmliyi, qaydaya uyğun gəlməsi və dinləyici tərəfindən tam anlaşılan parça. Məs.: /Məktəb şagirdləri/ məktəbə gedirlər//.

F.Ə.Aslanov. Alman və Azərbaycan dillərində sintaqmın linqvistik təhlili. Bakı, 2005.

ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ - alm. Ausdrucksfähigkeit (f), Ausdrucksstärke (f), ing. expressiveness /ɪks'presɪvnɪs/, significance /sɪɡ'nɪfɪkəns/, fr. expressivité, azərb. ifadəlik, ekspressivlik, təsir(lilik). - Məs.: azərb. d. /Mavi Xəzərin zümrüd sularını yaran gəmi sahilə yanaşdı//.

A.Axundov. Şer sənəti və dil. Bakı, 1980.

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЙ - alm. ausdrucksvoll, bedeutsam, ing. expressive /ɪks'presɪv/, indicative /ɪn'dɪkətɪv/, fr. expressif, azərb. ifadəli, təsirli, funksiya daşıyan, ekspressiyaya malik olan.

Важ: Выразительность ←.

ВЫСКАЗЫВАНИЕ (АКТ КОМУНИКАЦИИ) - alm. Äußerung (f), ing. expression /ɪks'preʃən/, utterance /'ʌtərəns/ act of communication /ækt

əv kə'mju:nɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. propos, (acte de communication) azərb. söyləmə. - Müəyyən danışq şəraitində dinləyici tərəfindən dərk edilə bilən və məna (fikir) bütövlüyünə malik ünsiyyət vahidi. Məs.: /Bakıdan Şamaxıya qədər gedən yolda/ yaşıllıq yoxdur//.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsəlləri. Bakı, 1993, s.51.

ВЫСКАЗЫВАНИЕ СИТУАТИВНОЕ - alm. situative Äußerung (f), ing. contextual of expression discours /'kɒntɛkstʃuəl əv ɪks'preʃən dɪs'kɔ:s/, fr. propos situatif, azərb. məqamla bağlı söyləmə. - İlk dəfə J.R.Firs (1890-1966) tərəfindən işlədilmiş termindir, konkret danışq məqamında işlədilən ifadə. Məs.: ing. d. /Well played// (yaxşı oynadı)

ifadəsi meydanaçada futbol oyununda tamaşaçılardan biri konkret oyunçunun topu ötürməsi anına münasibət bildirmək üçün deyilmişdir. Və ya kiməsə ironiya ilə deyilə bilən ifadədəir və s.
P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 73.

ВЫСОКИЙ - alm. hoch, ing. high /haɪ/, high-pitched /'haɪ-'pɪtʃt/, fr. haut, azərb. yüksək. - Spektrin ikinci formantının yüksək tezlikdə olması. Məs.: alm. d. /i:/, /ɪ/, /e:/ və /ɛ/ saitləri ən yüksək F₂-yə malikdir.

	/i:/	/ɪ/	/e:/	/ɛ/
F ₁	300	350	520	600
F ₂	2140	1980	1920	1800

Buraya /y:/, /ɣ/, /θ/ və /φ/ saitlərini də aid etmək olar.

F ₁	360	390	450	360
F ₂	1500	1560	1350	1400.

Ф.Вейсалов. Вариативность гласных фонем немецкого языка (экспериментальные данные и теоретические проблемы). АДД, 1980, с. 26-27.

ВЫСОКИЕ ГЛАСНЫЕ - alm. hohe Vokale (m), ing. high vowels /'haɪ 'vaʊəlz/, fr. voyelles hautes, azərb. yüksək vəziyyətli (qapalı) saitlər.

Бах: Высокий ←.

ВЫСОКИЙ ПОДЪЕМ - alm. hohe Zungenhebung (f), ing. high lifting /'haɪ ɪftʊŋ/, high raising /'haɪ reɪzɪŋ/, fr. haut levage, azərb. yuxarı yüksəlişli. - Dilin ön və ya arxa hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə tələffüz olunan səslər. Məs.: alm. d. buraya /i:/, /ɪ/ və /y:/, /ɣ/ saitləri aiddir.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ВЫСОКИЙ СТИЛЬ - alm. hoher Stil (m), ing. high style /'haɪ'staɪl/, fr. style supérieur, azərb. yüksək üslub, ali stil. - Dilin işlənməsində yüksək üslub. Buraya poetik, ritorik, patetik, akademik, xüsusi texniki üslubları aid etmək olar. Fonetik baxımdan akademik L.V.Şerba iki danışq üslubu fərqləndirir: səlis və danışq üslubu. Səlis üslubda aydın tələffüzə, az fasilə ilə sintaktik bölgüyə tam əməl edilir. Danışq üslubuna adi danışqda, ailə-məişət danışığında rast gəlmək olur.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., s.1957.

ВЫСОТА ТОНА - alm. Tonhöhe (m), ing. pitch /'pɪtʃ/, pitch of tone /'pɪtʃ əv 'toun/, fr. hauteur de la tonalité, azərb. tonun yüksəkliyi. - Bir zaman vahidi ərzində səs tellərinin titrəmə tezliyinin ən yüksək səviyyəsi, səsin yüksəkliyi cismnin rəqslərinin tezliyindən asılıdır. Tezlik isə özlüyündə cismnin kütləsilə tərs, qərqinliyi ilə düz mütənəsbdir... Cism nazik və gərgin olarsa, onun tezliyi çox və alınan səs də yüksək olar.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 24.

ВЫСШИЕ ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА - alm. hohe Spracheinheiten (Pl.), ing. upper units of the language /'ʌpə 'ju:nɪts əv ðə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. unité

supérieure de la langue, azərb. dili sisteminin ən yüksək vahidləri. - Ünsiyyətdə bütöv cümlə və mətn şəklində çıxış edən ibarələr, cümlələr və müstəqil cümlə ardıcılıqları. Məs.: Azərb. d. /Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına// və ya /Yağış yağdı, toz yatdı/ bayaqdan ağacların altına yığışmış adamlar dağılışmağa başladılar//.

F.Veysəli. GDG. Bakı, 2005, s.294-350.

ВЫСШИЕ УРОВНИ ЯЗЫКА - alm. hohe Sprachebenen (Pl.), ing. upper levels of the language structure /'ʌpə 'levlz əv ðə 'læŋɡwɪdʒ 'straktʃə/, fr. tonalités supérieur de la langue, azərb. dilin yüksək səviyyələri. - Bu sintaktik və mətn səviyyəsidir. Bu səviyyələrin vahidləri müstəqildir, bitkin məna ifadə edir və intonasiya qəlibinə malikdir.

Бах: Высшие единицы языка ←.

ВЬЕТМЫОНГСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Viet-Müöng Sprachen (Pl.), ing. VietMinh languages /viət'min 'læŋɡwɪdʒɪs, vj -Also Vietminh/, fr. langues vietmihongues, azərb. vietmionq dilləri. - Austrioasiya dilləri qrupu. Əsasən Laos və Vyetnamda yayılmışdır. Beş yarımqrupa bölünür: 1) vyetnam dili; 2) mionq dili; 3) tiit yarımqrupu (may, ruk, arem dialektləri); 4) kunoy yarımqrupu (ponq, xunq dilləri); 5) qərbi-çionqson yarımqrupu (txavunq, pakatan, katyamponqxuk) və s. Ümumilikdə bu dillərdə təqribən 65 milyon insan danışır. Tipoloji baxımdan vietmionq dilləri kök dillərdən hesab olunurlar.

Н.К.Соколовская. Материалы к сравнительно-этимологическому словарю вьетмыонгских языков. «Исследование по фонологии и грамматике восточных языков». М., 1978.

ВЬЕТНАМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Vietnamesisch (n), ing. Vietnamese language /viət'nə:'mi:z, 'vjet- 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue viet-namienne le vietnamien, azərb. vyetnam dili. - Vietmionq dillərinə mənsub olan dillərdən biridir. Vyetnam Respublikasının rəsmi dövlət dilidir, həmçinin Kamboca, Laos, Tailand, Yeni Kalendoniyada, Fransa və Amerikada yayılmışdır. 55 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından üç əsas dialektə bölünür: şimali, mərkəzi və cənubi. Bəsit heca strukturuna və sayca çox tonun (6 ton) olmasına görə vyetnam dili vietmionq dillərinə aid olan digər dillərdən fərqlənir. Ədəbi dili şimali və mərkəzi dialekti əsasında formalaşmışdır.

И.С.Быстров, Нгуен Тай Ган, Н.В.Станкевич. Грамматика вьетнамского языка. М., 1975.

ВЯЛЫЙ - alm. träge, ing. flably /'flæbɪ/, flaccid /'flæksɪd/, languid /'læŋɡwɪd/, fr. faible, molle, azərb. qeyri-gərgin, zəif. - Belə səslərdə dilin gövdəsi neytral şəkildə ağız boşluğunda uzanıb qalır. Məs.: alm. və ing. d. [ə] belə səslərdəndir. Müq. et: /'ti:tʃə/ (müəllim), /'le:RƏ/ (müəllim) və s. F.Yadigar (Veysəli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 55.

ГАВАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Hawaiisch (n), ing. hawaiian language, also, wain /hə'wʌɪən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue hawaïenne, azərb. havay dili. – Şərqi polineziy dil yarımqrupuna aid olan dildir. Əsasən Havay adalarında yayılmışdır. 30 minə qədər daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemi bəsitdir, bu dildə 5 sait və 8 samit vardır. Əsasən açıq heca CV quruluşuna malikdir. 1922-ci ildən latın qrafikası əsasında yazısı mövcuddur. В.Крупа. Гавайский язык. М., 1979.

ГАГАУЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Gagausisch (n), ing. Gagauz language /'gæɡauz 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue gagaouze, azərb. qaqauz dili. – Türk dilləri ailəsinə mənsub olan dillərdən biridir. Moldaviyanın Çadır-Lunq, Vulkanəşt, Kompat, Ukraynanın İzmail vilayətində və qismən Kazaxıstan və Özbəkistanda yayılmışdır. Bu dildə 200 minə qədər adam danışır. Moldaviya və Bessarabiya ərazisində əsasən iki dialekti vardır: çadır-lunq və vulkanəşt. 1956-cı ildən kiril qrafikası əsasında əlifbası tərtib olunmuşdur.

Н.К.Дмитрева. Фонетика гагаузского языка. М., 1962; Л.А.Покровская. Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология. М., 1964; Л.А.Покровская. Синтаксис гагаузского языка. Кишинев, 1973.

ГАЗЕТНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ – alm. Pressesprache (f), Zeitungssprache (f), ing. newspaper-publicistic /'nju:spɛɪpə pʌblɪsɪstɪk/, fr. style publiciste, azərb. qəzet-publisistik üslub. – Dövri mətbuat üçün səciyyəvi olan üslub. Burada böyük rəngarənglik nəzərə çarpır. KİV-in (Kütləvi informasiya vasitələri) ünvanlandığı kütlədən (siyasi, bulvar qəzetlərinin dili), dövrülüyündən (gündəlik, həftəlik mətbuatın dili), yayılmasından (mərkəzi və bölgə qəzetlərinin, radio və telekanalların dili), məzmunu ilə bağlı rubrikadan (idman, iqtisadiyyat, mədəniyyət), mətnin növündən (şərh, müsahibə və hava haqqında məlumat) və digər faktlardan asılı olaraq söz və janr seçimi çeşidli ola bilər.

Н.Н.Лүгер. Pressesprache. Tübingen, 1983.

ГАЛИСИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Galicisch (n), ing. Galish language /gʌlɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue galicienne, azərb. qalisi dili. – İbero-roman dilləri qrupuna aid dillərdən biridir. İspaniyada yayılmışdır. 4 milyondan artıq adam bu dildə danışır. Qalisiya vilayətinin rəsmi (ispan dili ilə bərabər) dilidir. Fonetik baxımdan ispan dilinə çox yaxındır. Ədəbi dili XIX əsrin ikinci yarısından formalaşmağa başlamışdır. Yazısı latın əlifbası əsasındaadır.

В.Ф.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941.

ГАЛЛИЦИЗМ – alm. Gallizismus (m), ing. Gallicism /'gælɪsɪzəm/, fr. gallicisme, azərb. qallisizm. – Fransız dilindən alınmış və dildə yad ünsür

kimi qəbul edilən söz. Məs.: Azərb. d. /paleto→palto/, /bouillon→bulyon/, /omelette→omlet/, /mode→moda/, /etiquette→etiket/ və s. Bu və bu kimi sözlər XVII – XVIII əsrlərdə fransız dilindən rus dilinə, oradan da sonralar Azərbaycan dilinə keçmiş qallisizmlərdir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s. 263.

ГАЛФ ЯЗЫКИ – alm. Galfsprachen (Pl.), ing. Gulf languages /'gʌlf 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues gulfes, azərb. qalf dilləri. – Meksika körfəzinin sahillərində yayılmış hindi dillərinin Şimali Amerika ailəsinə aiddir. Ümumilikdə 30 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır. Qalf dilləri ailəsinə nə-çez, tunik, çitimaç, atakapa və s. dillər daxildir. Yazısı olmayan dillərdir.

М.Р. Хаас. The proto-gulf word for water. IJAL., 1951.

ГАНДА – alm. Ganda-Sprache (f), ing. Ganda languages /'gandə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue Gand, azərb. qanda dili. – Bantu dillərindən biridir. Uqandada yayılmışdır. 3 milyona qədər insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Fonoloji sistemi 45 fonemdən ibarətdir. Uzunluq təkcə saitlər üçün deyil, samitlər üçün də fonoloji səciyyə daşıyır. Tonal dildir.

И.П.Яковлева. Язык ганда. М., 1961.

ГАПЛОГРАФИЯ – alm. Haplographie (f), ing. haplography /hap'loɡrəfi/, fr. haplographie, azərb. haploqrafiya. – Yazıda yanaşı gələn qoşa yazılmalı qrafemlərdən və ya iki hecadan birinin buraxılmasından ibarət səhv yazı. Məs.: Azərb. d. /Əliəkərb/→/Ələk'ərb/; alm. d. /Mineralo+logie/→/Mineralogie/ və s.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 302.

ГАПЛОЛАЛИЯ – Вах: Гаплогология →.

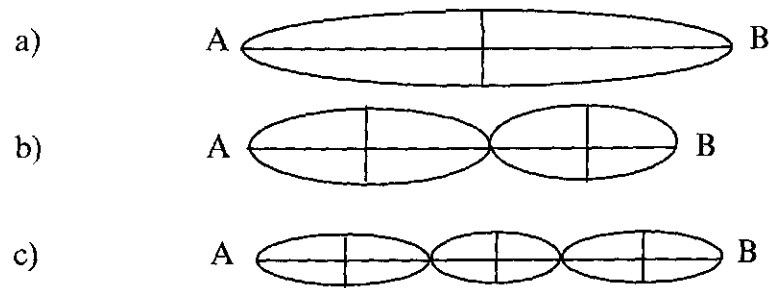
ГАПЛОЛОГИЯ – alm. Haplogologie (f), ing. haplology /hap'lolədʒɪ/, fr. haplogologie, azərb. haplogologiya. – Bir-birinin ardınca gələn eyni hecadan birinin atılması, düşməsi. Məs.: rus d. /знаменосец←знаменоносец/, /трагикокмедия←трагикомедия/; Azərb. d. /obrazlılıq-obrazlıq/, /minerologiya-minerologiya/, /çatışmamazlıq-çatışmazlıq/; alm.d. /Zauberein→Zauberin/ və s.

А.А.Реформатский. Введение в языкознание. М., 2001, s. 209.

ГАРМОНИЗАЦИЯ – alm. Harmonisierung (f), ing. harmonization /hɑ:mənaɪzɪʃən/, fr. harmonisation, azərb. harmonizasiya, ahənglik. – Sözü başlanğıc hecasında gələn saitin bu sözdə gələn digər saitləri öz məxrəcində (dodaq və damaq ahənginə görə) kökləməsi. Türk dilləri üçün səciyyəvidir. Məs.: Azərb. d. /göy+lər/, ancaq /son+lar/.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s.147

ГАРМОНИКА (ГАРМОНИЧЕСКИЙ ОБЕРТОН) - alm. Harmonika (f), Mundharmonika (f), ing. harmonic overtone /hɑ:'mɒnɪk 'ouvətoun/, fr. harmonica, azərb. harmonika. - Rəqs tezliyi sayca əsas tonun səs tezliyindən bir neçə qat çox olan sadə ton. Bu da səs tellərinin ayrı-ayrı hissələrinin tezliyindən yaranır və səsin tembrini təşkil edir.

Səs tellərinin bütövlükdə rəqsindən əsas ton, onun hissələrinin titrəməsindən oberton (yüksək ton) yaranır. Səs telləri iki yerə bölünərsə, deməli, hər hissənin ayrılıqda titrəməsinin tezliyi onların bütövlükdə titrəməsindən iki dəfə, üç yerə bölünərsə üç dəfə yüksək olacaqdır (bax: şəkil). a) səs tellərinin bütövlükdə titrəməsi; b) səs tellərinin $\frac{1}{2}$ hissəsinin titrəməsi; c) səs tellərinin $\frac{1}{3}$ hissəsinin titrəməsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 25.

ГАРМОНИЯ ГЛАСНЫХ - alm. Vokalharmonie (f), ing. harmony of vowels /'hɑ:məni əv 'vauəlz/, vowel harmony /'vauəl 'hɑ:məni/, vocalic harmony /'voukəlɪk 'hɑ:məni/, fr. harmonie des voyelles, azərb. saitlərin harmoniyası. - Sözün tərkibindəki saitlərin həmahənglişməsi. Əsasən türk dilləri üçün səciyyəvidir. Ahəng qanununa görə, sözün kökündə gələn sait sözə əlavə olunan bütün saitləri sırasına və dodaqların iştirakına görə öz məxrəcəinə tabe edir.

Saitlər

Əvvəldə gələnlər	sonda gələnlər
e	ə, i (el, elə, eli) və s.
i	i/ə (il, ili, ilə) və s.
ə	ə, i/ə (ət, ətə, əti, ətdən) və s.
ö	ə, ü/i (özək, özü, özəyi) və s.
ü	e, ü, i/ə (ütü, kütbeyin, lülə) və s.
a	a, ı (acı, ağadan, ağanı) və s.
o	a, u (otu, ota, qoşuna) və s.
u	a, u (uzun, uzuna, uzaq) və s.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 147.

ГЕМИНАТА - alm. Langkonsonant (m), ing. double consonant /'dʌbl 'kɒnsənənt/, geminate /'dʒemɪnɪt/, fr. consonne géminée, azərb. geminat, uzun samitlər. - 1. Uzun tələffüz olunan samitlər. Məs.: italyan dilində samitlərin uzun və qısalığı fonoloji cəhətdən relevant əlamətdir. Məs.: /fat:o/ /tale/, ancaq /fat/ (etdi), /non:o/ (baba), /nono/ (doqquzuncu rəqəm). Azərbaycan dilində uzun samitlərin olması məsələsi mübahisəlidir. Tələffüz üçün qoşa yazılan samitlərin uzun tələffüzü səciyyəvi deyildir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 121-123; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 267. A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.

ГЕМИНАЦИЯ - alm. Geminatıon (f), Doppelung (f), ing. gemination /'dʒemɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. gémination, azərb. qeminasıya. - Samit səsin uzadılması.

Bax: Гемината ←.

ГЕМИНИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. Doppelkonsonant (m), ing. double consonant /'dʌbl 'kɒnsənənt/, fr. consonne double, géminée azərb. gemitantlaşma, uzun samit. - Alman dilində yazıda verilən qoşa samit sözdə özündən qabaq gələn saitin qısalığını bildirir.

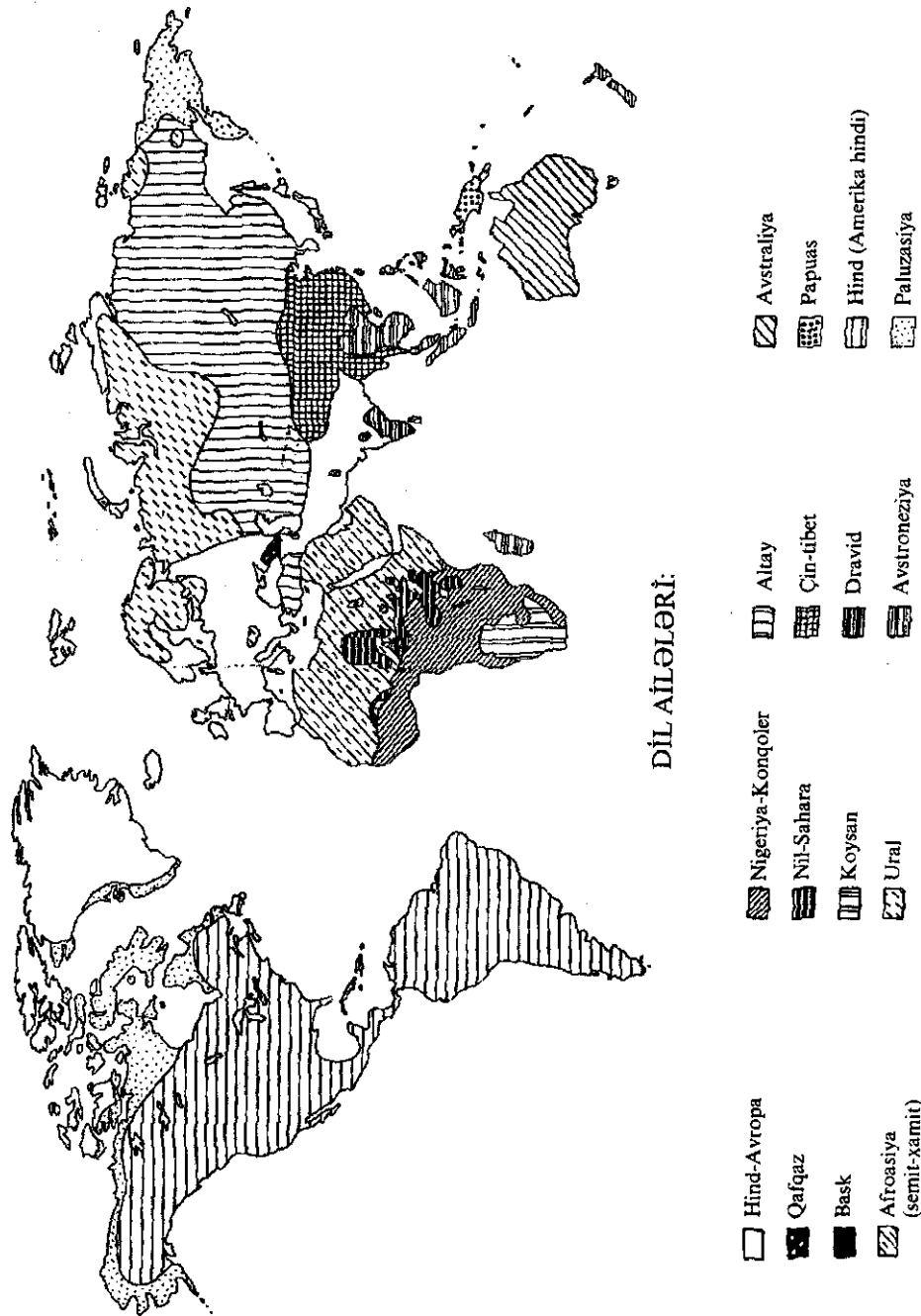
Bax: Гемината ←.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 90.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЙ - alm. genealogisch, ing. genealogical /'dʒi:njə'lɒdʒɪkəl/, fr. généalogique, azərb. genealoji. - Mənşə ümumiliyi ilə müəyyən edilən, dil qohumluğuna əsaslanan. Ümumi dil və ulu dil ideyasından çıxış edən bu bölgü tarixi-müqayisəli dilçiliyin ən uğurlu nailiyyəti sayıla bilər. Əslində real şəkildə nə vaxtsa mövcud olmuş ulu dili - tam şəkildə bərpa etmək qeyri-mümkündür. Ancaq gənc qrammatiklərin ümumi fonetik qanunları və semantik izomorfizm əsasında dillərin geneoloji bölgüsü bu gün mövcuddur və aşağıda bu bölgünü təqdim edirik.

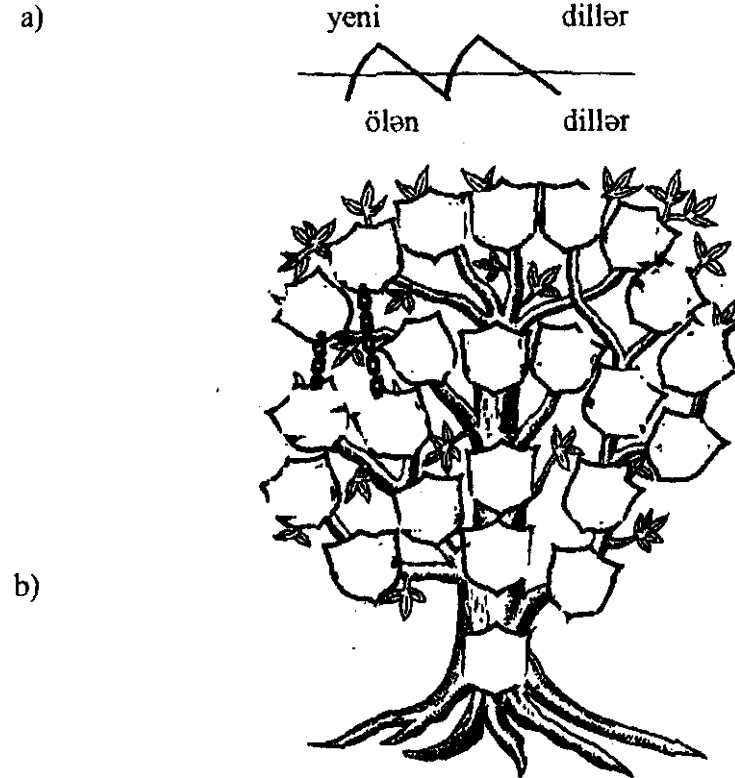
(Bax: A.A.Reformatskinin kitabından götürülmüş xəritəyə).

DİL AİLƏLƏRİNİN YAYILMASI XƏRİTƏSİ

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s.411-440;
Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987; A.Axundov. Ümumi
dilçilik. Bakı, 1988.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКОЕ ДЕРЕВО (РОДОСЛОВНОЕ ДЕРЕВО) -
alm. genealogischer Baum (m), Stammbaum (m), ing. genealogical tree
/ˈdʒiːnjəˈlɒdʒɪkəl triː/, fr. arbre généalogique, azərb. genealoji ağac,
şəcərə ağacı. - Dil ailələri, qrupları və budaqları arasında təsəvvür edilən
əlaqə və bağlılıqların əyani təsviri. 1866-cı ildə A.Slayxerin (1821-1868)
irəli sürdüyü nəzəriyyəyə görə canlı varlıq kimi hər bir dil də özündən
əvvəlki dildən törəmiş hesab edilir. Bu da əyani olaraq ağac şəklində
təsvir edilir. Bu nəzəriyyənin əvəzinə Y.Şmidt (1843-1901) 1872-ci ildə
dalğa nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür.

a) dalğa nəzəriyyəsi; b) ağac nəzəriyyəsi

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. genealogische
Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /ˌænthrəʊˈpɒfəʊnɪk
klæsɪfɪˈkeɪʃən/, genealogical (pedigree) classification /ˈdʒiːnjəˈlɒdʒɪkəl
/ˈpedɪɡrɪː/, klæsɪfɪˈkeɪʃən/, fr. classification généalogique, azərb. geneolo-
ji təsnifat.

Бах: Генеалогический ←.

ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ - alm. genealogische Theorie (f), Stammbaumtheorie (f), ing. genealogical theory /ˈdʒiːnjəˈlɒdʒɪkəl ˈθiəri/, pedigree theory /ˈpedɪɡriː ˈθiəri/, fr. théorie généalogique, azərb. genealoji nəzəriyyə.

Вах: Генеалогическое дерево ←.

ГЕНЕТИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ ЯЗЫКОВ - alm. genetische Sprachverbindung (f), ing. genetic relationship affinity between languages /dʒiˈnetɪk rɪˈleɪʃənʃɪp əˈfɪnɪti bɪˈtwɪn ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. liaison génétique des langues, azərb. dillərin genetik əlaqələri. - Dillərin oxşarlığı, dilin mənşə ümumiliyinə görə təsnifi; qohum dillərdə mənşə ümumiliyi əsasında baş verən tendensiyalar, analoji (oxşar) xüsusiyyətlər, qohum dillərin qarşılıqlı münasibəti. Məs.: fransız və ispan dilləri genetik cəhətdən qohum dillərdir. Onlar da digər roman dilləri kimi latın dilindən əmələ gəlmişlər. Bu da hind-Avropa dilləri ailəsinə aiddir və tarixən Avroasiya məkanında yerləşmiş dillərdir. Nikols adlı Amerikan dilçisinin son tədqiqatlarına görə, dillərin genetik qrupları ailə (stock), yarım ailə (family), qrup (lineage) kimi bölünür. Əsas prinsip genetik birliyin qədimliyidir. Hind-Avropa dilləri ailəsinin tarixi 6 min ilə yaxın tarixi vardır. Dillərin genetik bölgüsünü müqayisəli metod vasitəsilə həyata keçirirlər. Bunu da ya ağac, ya da dalğa şəklində təsvir edirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 144; İ.Nichols. Linguistic Diversity in Space and Time. Chicago, 1992, s. 28.

ГЕНИТИВ (РОДИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ) - alm. Genitiv (m), ing. genitive (case) /ˈdʒenɪtɪv/ˈkeɪs/, fr. génitif, azərb. genitiv (yiyəlik hal). - Mənsubiyyət, əlaqə, münasibət və s. kimi mənalar bildirən kateqorial hal forması. Fəllə, isimlə, sifətlə, sayla, zərflə (müqayisə dərəcəsinə) əlaqəyə girərək obyekt, mənsubiyyət, kəmiyyət bildirən yiyəlik hal forması. Məs.: Azərb. d. formal olaraq (in)⁴ variantlı şəkilçi ilə ifadə olunur. /Başının tacı/; alm. d. /das Buch des Bruder+s/ (qardaşımın kitabı); rus d. /рука дрыга/; ing. d. buna possessiv case-deyirlər. Əsasən /of/ və sözə qoşulan /-s/ ilə ifadə olunur. Məs.: /brother's book/ və ya /the book of the brother/ və s. Azərbaycan dilində müəyyən (məs.: /anamin kitabı/) və qeyri-müəyyən yiyəlik hal (məs.: /ana laylası/) fərqləndirilir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 133.

ГЕРМАНИЗМ - alm. Germanismus (m), ing. Germanism /ˈdʒɜːmənɪzəm/, fr. germanisme, azərb. germanizm. - German dillərindən alınmış söz, birləşmələr və formalar. Məs.: Azərb.d. /müştük/ sözü alman dilindəki /Mundstück/ sözündəndir, bank alm. d. /Bank/ sözündəndir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s. 263.

ГЕРМАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. germanische Sprachen (Pl.), ing. German languages /ˈdʒɜːmən ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues germaniques,

azərb. german dilləri. - Hind-avropa dilləri ailəsinə daxil olan qohum dillər qrupu. German dilləri Böyük Britaniya, Almaniya, Avstriya, Hollandiya, Belçika, İsveçrə, Lüksemburq, Danimarka, Norveç, İslandiya, Amerika, Kanada, Afrikanın cənubunda, Avstraliya, Yeni Zelandiyada və s. ölkələrdə yayılmışdır. 600 milyondan çox insan bu dillərdən istifadə edir. German dillərini əsasən üç yarımqrupa bölürlər: şimali (isveç, danimarka, norveç, island, farer), qərbi (ingilis, alman, daç, lüksemburq, afrikaans, friz, idiş) və şərq (ölü qot dili, burqund, vandal, qepid, qerul). Məşhur germanist V.M.Jirmunski (1891-1970) qədim german dialektlərini belə təsnif etməyi tövsiyə edirdi:

1. İlk öncə iki böyük qrup olmuş: Skandinaviya və ya quzey qrupu və materik və ya güney qrupu;
 2. Doğu german tayfalarının (vandalların) e.ə. III və I əsrdə kontinentə axını;
 3. Qotların Qara dəniz sahil çöllərinə axını (e.ə. III-II əsrdə qot dilinin inkişafı, IV əsrdə Vulfilin yazılı abidələri);
 4. Batı german dilindən üç qrupun ayrılması: inqevon (şimal dənizi germanları, istevon (Rayn-vezer germanları) və erminonlar (Elbe germanları, e. I əsr), inqevonlar və istevonlar qaynayıb qarışmışlar;
 5. Qot dili istisna olmaqla quzey və güney germanlarının geniş əlaqələri (b. e. ə. I və V əsr);
 6. Angelsaksların Britaniya adalarına hərəkəti (angelsaks dilinin qədim ingilis dilindən təcrid olunması (V-VI əsr), abidə V əsrin sonundan məlumdur;
 7. Saksların Şimal dənizi sahillərindən quzey, batı və güneyə hərəkəti, onların Vezər-Rayn germanları və istevon qalıqları ilə birgə qruplaşması (e. IV-V əsr);
 8. Herminonların Elbe çayının aşağı və orta zolağından güney Almaniya-yaya yayılması (I əsr). Güney bölgələrin alman və bavarialılar (sonrakı alman ədəbi dil daşıyıcıları) tərəfindən zəbt edilməsi (III-V əsr).
 9. Frank-istevonların batıda romanlaşması, şimali Qalliyaya hücumu, ikidilli Merovingiya dövlətinin yaranması (V əsrin sonu). Frankların (istevonların) alman, Bavariya (herminonlar), hessenlilərin və turingialıların, sonralar isə saksların (inqevonların) qaynayıb qarışması;
 10. Quzey german dillərinin materikdən ayrılması (V əsr). Danimarkalılar Yutlandiyanı V-VI əsrlərdə, norveçlər İslandiyanı VIII-IX əsrlərdə müstəmləkəyə çevirirlər. Artıq XII-XIII əsrlərdə qədim Danimarka, İsveç və İslandiya dillərində yazılı abidə meydana gəlir.
- F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003, s. 104-147; В.М.Жирмунский. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков. М., 1977-78.

ГЕРМАНИСТИКА - alm. Germanistik (f), ing. Germanic languages studies /ˈdʒɜːˈmænɪk ˈlæŋɡwɪdʒɪz ˈstʌdɪz/, Germanistic /ˈdʒɜːˈmænɪstɪk/

fr. germanistique, azərb. germanistika. - German dilli xalqların dilini, ədəbiyyatını və mədəniyyətini tədqiqat obyektı kimi seçən elm sahəsi. F.Yadigar (Veysəlli). GDG, Bakı, 2003.

GERUNDIY - alm. Gerundium (n), ing. gerund /'dʒer(ə)nd/, fr. gérondif, azərb. gerund. - 1. Latin dilində fəli isim. Ola bilsin ki, o gerunddan, isimlərdən eliziya (səsdüşümü) nəticəsində baş vermişdir; 2. Müasir ingilis dilində gerunda belə tərif verilir: «ing-lə düzələn fəli mənalı və ya fəli funksiyası ilə birlikdə isimlərə gerund deyilir». Məs.: ing. d. /Reading and writing are now common acquirements// və ya /I am fond of smoking//. Gerund adətən təyin və predikativ rolunda çıxış edir. Alm. d. buna partisip I və II uyğun gəlir. Məs.: /lesen – der lesende Junge// (oxumaq – oxuyan oğlan). Bu partisip I-də indiki zaman və aktiv forma var. /Der Junge ist lesend// (oğlan oxuyur, oxumaqdadır). Partisip II isə keçmiş zaman və passiv mənada işlənir. Məs.: /Das gelesene Buch// (oxunmuş kitab), ancaq partisip II perfekt, plusquamperfekt aktiv və passivin düzəlməsində mürəkkəb xəbərin əsas fəli rolunda çıxış edir.

Müq. et:

Aktiv:

Perfekt: /Der Junge ist gekommen// (oğlan gəldi)

Plusquamperfekt: /Der Junge war gekommen// (oğlan gəlmişdi)

Passiv:

Perfekt: /Das Buch ist gelesen worden// (kitab oxunub)

Plusquamperfekt: / Das Buch war gelesen worden// (kitab oxunub qurtarıb)

Futur I: Präsens /Das Buch wird gelesen werden// (kitab oxunacaq)

Futur II: /Das Buch wird gelesen worden sein// (kitab oxunmuş olacaq).

H.Glinz. Göstərilən əsər; R.W.Zandvoort. A Handbook of English Grammar. London, 1963.

ГЕТЕРОГЕН (РАЗНОРОДОВОЕ ЕДИНИЦА) - alm. heterogen, ing. heterogeneous unit /'hetərəu'dʒi:njəs 'ju:nit/, fr. hétérogène, azərb. heterogen. - Tək və cəm hallarda müxtəlif cinslərə aid olan isim. Məs.: latın d. /locus/ - tək hal, kişi cinsi, /loca/ - cəm hal, orta cins.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ГЕТЕРОНИМИЯ - alm. Heteronymie (f), ing. heteronymy /'hetərə'nımı/, fr. hétéronymie, azərb. heteronimiya, müxtəlif adlı. - 1) Eyni semantik meyarlı (məs.: rəngələr, həftə adları, rəqəmlər, müxtəlif köklü ifadələr). Məs.: fr. d. /cousin-cousine/; alm. d. /Vetter/ (əmi oğlu) və /Base/; 2) Bir-birini əvəz edə bilən sinonimlər. Məs.: ümumi məfhum olan /Pferd/ (at) sözünü müəyyən məqamda /Rappe/ və /Schimmel/ sözlərilə əvəz etmək olur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 306, 342.

ГЕТЕРОРГАННЫЕ ЗВУКИ - alm. heterorgane Laute (Pl.), ing. heterorganic sounds /'hetərə'gənik saundz/, fr. sons hétéroorganes, azərb. heteroüzv (-orqan) səslər. - Müxtəlif tələffüz üzvləri vasitəsilə əmələ gələn; həm passiv, həm də fəal tələffüz üzvlərinə görə fərqlənən səslər. Məs.: ing. d. /θ/ laminal, /s/ isə apikal sədir. Bu səslər homorqan səslərə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 306.

ГЕТЕРОСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - alm. heterosyllabisch, ing. heterosyllabic /'hetərəusɪ'læbɪk/, fr. hétérosyllabique, azərb. heterosillabik. - Bir-birinin ardınca gələn iki hecaya paylanmış. Məs.: alm. d. /n/ samiti /'ʰan:, ne:mən/ sözündə iki hecaya bölünən eyni cinsli samitdir.

P.K.Потапова. Слоговая фонетика германских языков. М., 1986.

ГИБРИД (ГИБРИДНОЕ СЛОВО, ПОЛУКАЛЬКА) - alm. hybrides Wort (n), ing. hybrid word /haɪbrɪd wɜ:d/, fr. hybride, azərb. hibrid, calağ. - Müxtəlif dillərdən götürülmüş tərkibə malik mürəkkəb söz, tərtib olunmuş çarpazlanmış söz. Məs.: rus d. автобусный – avto- < yunan. auto-, -bus- < lat. -bus, -nıy = rus. n + ıy; alm. d. Bürokratie fr. dilindən /Büro/ və yunan dilində /kratıe/, /Television/ yunanca /Tele/ və latınca /vision/ sözlərindəndir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 315.

ГИБРИДНЫЙ - alm. hybrid, ing. hybrid /'haɪbrɪd/, creolized /'kri:əʊlɪzɪd, 'kri-/ , fr. hybride, azərb. calağ, qarışmış. – Picin və kreol dillər.

Вах: Креол →, пиджин →.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 587.

ГИБРИДНЫЙ ЯЗЫК - alm. hybride Sprache (f), ing. hybrid language /'haɪbrɪd 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue hybride, azərb. calağ dili. – Leksik, fonetik, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə müxtəlif dillərdən düzəlmiş dil. Məs.: Kreol və pidjin dilləri buna misal ola bilər.

Вах: Креол →, пиджин →.

ГИБРИДНОЕ СЛОВО - alm. hybrides Wort (n), ing. hybrid word /'haɪbrɪd wɜ:d/, fr. mot hybride, azərb. hibrid sözlər.

Вах: Гибридный ←.

ГИДРОНИМ - alm. Hydronym (n), ing. Hydronim /'hɪdrənɪ:m/, fr. hydronime, azərb. hidronim. – Təbii su hövzələrinin adı. Məs.: Hind okeanı, Qara dəniz. Okeanlardan tutmuş xırda çay adlarına qədər, hətta coğrafi terminləri də hidronim terminləri adı altında buraya daxil edirlər. Məs.: Azərb. d. /şəlalə, Kür çayı, körfəz/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 328.

ГИМАЛАЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Himalaja-Sprachen (Pl.), ing. Himalay languages /'hɪmə'leɪ læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues himalayennes,

azərb. himalay dilləri. – Nepal və qonşu Hind bölgələrində yayılmış dillərin ümumi adı. 3 milyondan artıq insan bu dillərdə danışır.

G.A.Grierson. Linguistic survey of India, Calcuta, 1909.

ГИНУХСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ginuhisch (n), ing. Gunich language /'ɡʌnik 'læŋɡwɪʃ/, fr. langue hinoukhe, azərb. qinux dili. – Dağıstanın Suntin rayonunun Qinux kəndində yayılmış dildir. Təqribən 250 daşıyıcısı vardır. Yazısı yoxdur.

E.A.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959.

ГИПАЛЛАГА - alm. Hypallage (f), ing. hypallage /hʌl'pələdʒi:- hɪ/, fr. hypallage, azərb. hipallaqa, əvəzetmə. – Yerdəyişmədə ritorik fiqurun əvəzlənməsi. Məs.: Azərb. d. /dəli adamlar/, /dəli küləklər/ birləşməsində /adamlar/ əvəzinə /küləklər/ işlənməsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 316.

ГИПЕРБАТОН - alm. Hyperbaton (n), ing. hyperbaton /hʌl'pə:bəton/, fr. hyperbate, azərb. hiperbaton, ritorik əvəzlənmə. – Sintaktik konstruksiyada sözlərin normal sırasının, cərgəsinin dəyişdirilməsindən ibarət bədii üslub. Məs.: Azərb. d. /Bu da yaxşılığım, mənim ona etdiyim// M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 329.

ГИПЕРБОЛІА - alm. Hyperbel (f), ing. hyperbole /haɪ'pə:bəli/, fr. hyperbole, azərb. mübaliğə, hiperbola. – İfadənin, danışığın təsirini artırmaq məqsədi ilə həddən artıq şişirtmə. Məs.: Azərb. d. /ölüm sükutu/, /daş qəlbli/; alm. d. /todmüde/ (ölü kimi yorğun).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 108.

ГИПЕРКОРРЕКТНОСТЬ - alm. Hyperkorrektheit (f), ing. Hypercorrectness /haɪ'pəkə'rektnes/, overcorrectness /'ouvəkə'rektnes/, fr. hyper convenance, (correct), azərb. hiperkorrekt, son dərəcə dəqiq. – Düzəlmə ifadə həqiqətdə sözün yanlış deyilişinə və ya yazılışına səbəb olur. Məs.: Azərb. d. /Məmməd Səid/ əvəzinə /Məhəmməd Səid/; alm. d. /Treppe/ (pilləkən) əvəzinə /Trepfe/, /Aprikose/ (ərik) əvəzinə /Apfrikose/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 107.

ГИПЕРНОМ – alm. Hypername (m), ing. Hypername /'hʌɪpə'neɪm/, fr. hypernome, azərb. ümumiləşmiş ad. – Məs.: Azərb. d. /tülpan, bənövşə, gızıl gül/ sözləri.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 166.

ГИПЕРУРБАНИЗМ (УРБАНИЗМ) - alm. Hyperurbanismus (m), ing. hyper-urbanism /'hʌɪpə'ə:b(ə)nɪzm/, fr. hyper-urbanisme, azərb. hiperurbanizm, dəbdəbəli danışığa cəhd etmə. – Danışığa təmtəraq vermək məqsədilə gündəlik məişətdə canlı ünsiyyətdən çıxmış və dialekt səciyyəli söz və ifadələrin işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /qadan alım/ əvəzinə /qadoy alım/ və ya /Ana, bir çay təşkil et// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 330; P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 166.

ГИПОЗЕВГМА - alm. Hypozeugma (n), ing. hypozeugma /'haɪpəʊ'zju:gmə/, fr. hypozeugme, azərb. hipozevqma. – Ümumi, müş-tərək üzvün son cümlədə yerləşdirilməsi. Məs.: Azərb. d. /Kar eşitdiyini, kor tutduğunu buraxmaz//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 230.

ГИПОСТАЗИС (МЕТАБАЗИС, ТРАНСПОЗИЦИЯ) - alm. Hypostase (f), ing. hypostasis /hʌl'pəstəsɪs/, fr. hypostase, azərb. hipostazis. – Geniş mənada konversiya üsulu ilə bir nitq hissəsinin digər-inə keçməsi, yəni substantivləşmə (isimləşmə) və advetbləşmə (zərfləş-mə) daxil olmaqla. Məs.: rus d. путем (isim) > путем (zərf) > путем (sözünü).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 100.

ГИПОТАКСИС - alm. Hypotaxe (f), ing. hypotaxis /hʌɪpə(ʊ)'taksɪs/, fr. hypotaxe, azərb. hipotaksis, tabelilik. – Tabelik əlaqəsi əsasında yaranmış qrammatik vahidlər. Sintaktik vahidləri öyrənən sahə. Hipo-taksis cümlələrin birinin digərindən tabeliliyi və bu tabeliyn müəyyən ünsürlər vasitəsilə əks etdirilməsidir. Dilçilikdə bu bölmə parataksislə qarşılaşdırılır. Məs.: Azərb. d. /Bilirəm ki, bilirsən// /Mən bilirəm ki, sən bilirsən//. Alm. d. baş cümlə adətən əvvəl gəlir və budaq cümlə ona tabe olur. Tabelilik əlaqəsi bağlayıcılar (məs.: weil, obwohl, because, потому что, that, çünki), nisbi əvəzliliklərlə (məs.: der, welcher, who, whom), söz sırası və konyunktivlə ifadə oluna bilər. Məs.: alm. d. /Wir glauben, dass er kommen wird// (Biz inanırıq ki, o gələcək),

ing. d. /I said, he came// (Mən dedim, o gəldi),

rus d. /Я сказал, что он придет//.

Azərbaycan dilində tabeli budaq cümlələri baş cümləyə bağlayan bağlayıcılar bunlardır: 1) izahedici, aydınlaşdırıcı bağlayıcı /-ki/; 2) zaman bildirən bağlayıcı birləşmələr /-elə ki, o zaman ki, o vaxt ki, o gün ki, onda ki/; 3) səbəb və məqsəd bildirən bağlayıcı birləşmələr /-ona görə ki, ondan ötrü ki, onun üçün ki, o səbəbə ki, o məqsədə ki/; 4) şərt bildirən bağlayıcılar və bağlayıcı birləşmələr /-indi, ki, bir halda ki, əgər, madam ki, vax-ta ki, hərgah/; 5) qarşılışdırma bildirən bağlayıcılar /-hərçənd, doğrudur, düzdür/; 6) nəticə bildirən bağlayıcılar /-ona görə (də), buna görə (də), onun üçün (də), bunun üçün (də), belə ki/ və s; alm. d. 1) mübtədə, xəbər və tamamlıq cümlələrində /- daß, wie/; 2) zaman bildirənlər /als, wenn, bevor, ehe, nachdem, indem, während, solange, sobald, so oft, bis, dieweil, wie, da, indessen/; 3) səbəb bildirənlər: /-weil, da, zumal/; 4) nəti-cə bildirənlər: so dass, dergestalt, dass, dass, als dass; 5) məqsəd bildirənlər/damit, dass, auf dass/; 6) şərt bildirənlər: /wenn, falls/; 7) güzəşt bildirənlər: /obgleich, obschon, obwohl, obzwar, ob auch, wiewohl, wie

auch, so auch, wenn schon, wenn auch, wenn gleich, trotzdem, ungeachtet/; Alman dilində tabeli budaq cümlədə təsrif olunan fel bir qayda olaraq sonda gəlir. Məs.: /Obwohl er nicht hungrig war, sollte er essen// (Ac olmamasına baxmayaraq, o yeməli idi). Qeyd edək ki, tabelilik birinci, ikinci, üçüncü və s. dərəcəli ola bilər. Müq. et: alm. /Er ist glücklich, 1 dass er jemand hat, 2 der verstehen kann, 3 warum er hier sein will// (O xoşbəxtidir ki, 1) onun kimisə var, 2) o kimsə başa düşə bilər, 3) niyə o burada olmalıdır); 8) modal bildirənlər: /indem, ohne dass/; 9) müqayisə bildirənlər: /wie, als, als ob, als wenn, wie wenn/; 10) məhdudluq mənası bildirənlər: /in) soweit, insofern, wofern, soviel, nur dass, angenommen dass/; 11) qarşılaşdırma bildirənlər: /je... desto..., um so, je/; 12) vasitəsiz sual bildirənlər: /ob/; 13) nisbi əvəzliliklər və zərflər: /der, welcher, wer, was, wo, wohin, wodurch/ və s.

Ə.Z.Abdullayev. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1974, s. 109-113; Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык. М., 1957, s. 301-341; Н.Глинз. Göstərilən əsər, s. 338.

ГИПОТЕТИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. hypothetische Form (f), ing. hypothetic(al) form /,haipə(ʊ)ˈθetik(ə)l fɔ:m/, starred form /stɑ:d fɔ:m/, fr. forme hypothétique, azərb. fərz edilən, hipotetik forma. - Mövcud yazılı abidələrdə aşkar edilməyən, yalnız müqayisəli-tarixi metod vasitəsilə bərpa edilən forma.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər.

ГИПОТЕТИЧЕСКИЕ СОЮЗЫ (УСЛОВНЫЕ СОЮЗЫ) - alm. unterordnende Konjunktionen (Pl.), ing. subordinating conjunction /səˈbɔ:dnɪŋ conjunction/, hypothetic(al) conjunction /,haipə(ʊ)ˈθetik(ə)l conjunction/, fr. conjonction (hypothétiques) de subordination, azərb. birləşdirici bağlayıcılar (şərti bağlayıcılar). - Aralarında tabelik əlaqəsi olan söz, cümlə və digər sintaktik bütövlərin birləşməsinə xidmət edən bağlayıcılar. Məs.: Azərb. d. tabelik bildirən bağlayıcılar /çünki, əgər/ və s. İng. d. /If Bill had only tried to see her.../ (Əgər Bill ancaq onu görməyə çalışsaydı)... yəni o çalışmayıb.

Р.Н.Матthews. Göstərilən əsər, s. 318.

ГИПОТЕТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unterordnender Satz (m), ing. hypothetical clause /,haipəʊˈθetikəl klɔ:z/, subordinating sentence /səˈbɔ:dnɪŋ sentəns/, fr. proposition de subordination, azərb. birləşdirici cümlə. - Güman, fərziyyə, ehtimal mənalərini bildirən şərt budaq cümləsi. Məs.: Azərb. d. /Əgər qonşularımız riyakar olmasaydılar...// və s.

Ə.Z.Abdullayev. Göstərilən əsər, s. 318.

ГИСТЕРОПРОТОН (ГИСТЕРОЛОГИЯ, ПРОТИСТЕРОН) - alm. Hysterologie (f), ing. hysteron-proteron /,hɪstərənˈprɒtərən/, hysteroLOGY

/ˈhɪstərəʊlɒdʒi/, fr. hysteron-proton, azərb. histeroproton. - «Təsvir edilən hadisələrin məntiqi ardıcılığını pozmaqdan ibarət bədii üsul. Məs.: Azərb. d. /Baş yaranlarımız hamısı ibarətdir məhz gədə-güdədən, baqqallardan və çaqqallardan// (C.Məmmədquluzadə)».

М.І.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 330.

ГЛАВНОЕ УДАРЕНИЕ (ОСНОВНОЕ УДАРЕНИЕ, САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ, СИЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ) - alm. Hauptton (m), ing. main stress /ˈmeɪn stɪs/, primary stress /ˈpraɪməri stɪs/, strong stress /strɒŋ stɪs/, principal stress /ˈprɪnsəpəl stɪs/, fr. accent principal, azərb. iki və daha artıq komponentli mürəkkəb sözlərdə əsas vurğu. - Sözü tanıma və fərqləndirmə funksiyasına malik olan əsas vurğu. Məs.: Azərb. d. /ayaqqa ˈbɪ/, /əlüzü ˈyan/. Azərb. d. bu vurğu, bir qayda olaraq, son hecanın üzərinə düşür.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ГЛАВНЫЙ (ПОДЧИНЯЮЩИЙ) - alm. Haupt-, ing. main /ˈmeɪn/, principal /ˈprɪnsəpəl/, fr. principal, azərb. baş, əsas (təbə edən) - 1) Sintaktik cəhətdən asılı olmayan, başqa sintaktik vahidləri özünə təbə edən baş cümlə. Məs.: /O dedi ki, //; 2) Söz birləşməsinin baş sözü, söz birləşməsinin tərkibindəki digər sözləri özünə təbə edən. Məs.: alm. d. /der junge Knabe/ (gənc oğlan); 3) Təktərkibli cümlənin baş üzvü, subyektlə predikatın birləşməsindən yaranan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirən xanım...//; 4) İng. və alm. d. isə iki və daha artıq komponentdən ibarət mürəkkəb sözlərdə əsas vurğu birinci komponentin üzərinə düşür. Məs.: ing. d. /ˈblackboard/ (lövhə); alm. d. /ˈHaus, tür/ (ev qapısı), /ˈKopf, tuch/ (baş dəsmalı) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.302; D.Jones. Göstərilən əsər, s.143-145;

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s.194-205.

ГЛАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ (НЕЗАВИСИМОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ) - alm. Hauptsatz (m), ing. main (principal) clause /ˈmeɪn ˈprɪnsəpəl klɔ:z/, fr. proposition principale, azərb. baş cümlə. - Tabeli mürəkkəb cümlədə strukturca müstəqil (asılı olmayan) cümlə. Məs.: Azərb. d. /Bakı xəbər verir ki, ...//. Asılı cümlələr bu cümləyə daxil olmaqla baş cümlədən fərqlənir. Alman dilində nəqli cümlələrdə xəbərin təsrif olunan hissəsi baş cümlədə ikinci yerdə, ümumi sual və əmr cümlələrində isə birinci yerdə gəlir. Məs.: /Er sagte, dass...// (O dedi ki,...), /¿Hat er gesagt, dass...?// (O dedi ki?...).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 302.

ГЛАВНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. Hauptsatzglieder (Pl.), ing. the principal parts of the sentence /ðə ˈprɪnsəpəl pɑ:ts əv ðə sentəns/, the principal member of a sentence /ðə ˈprɪnsəpəl ˈmembə əv ðə sentəns/, major constituent of speech, fr. les termes principaux (essentiels) de la

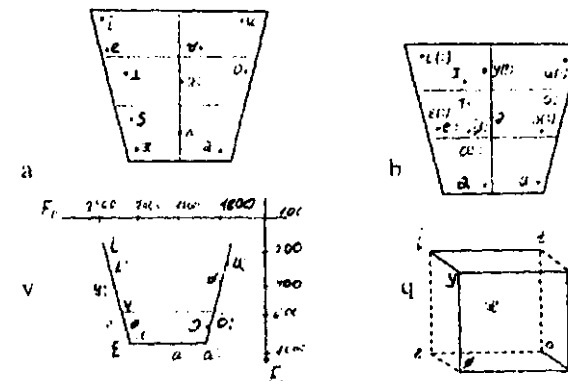
ГЛАЙД (ПЕРЕХОДНЫЙ ЗВУК) - alm. Gleitlaut (m), ing. glide /glaid/, transitive sound /'trænsitiv saund/, fr. son transitif, azərb. qlayd, keçid səs. – Dəniz qayda bir səsə digərinə keçiddə yaranan ötəri səs. Sonrakı səsə keçiddə yaranarsa ona «on-glide», qabaqda gəlmə keçiddə olarsa buna «off-glide» deyirlər. Məs.: ing. d. /will/ və /you/ sözlərində yarımşaitlər /w/ və /j/ buna misal ola bilər. Alman dilində isə bu rolda adətən /f/ çıxış edir. /Ankunft/ (gəlib, çatma), /Zukunft/ (gələcək), /Vernunft/ (zəka), /Zunft/ (həzz) sözlərindəki /f/ etimoloji cəhətdən /kommen/, /vernehmen/ və /ziemen/ sözlərində yoxdur. Ancaq bu fellərdən isim düzəldəndə /f/ keçid səsi əmələ gəlir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 147; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 95.

ГЛАСНАЯ ОСНОВА - alm. Vokalstamm (m), oder Vokalbasis (f), Vokalgrundlage (f), ing. vocalic stem /voukəlik stem/, fr. base vocalique, azərb. sait əsas. - Saitlə sonuclanan əsas. Məs.: Rus d. /срѣна/, Azərb. d. /tamaşa, toparlama/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 165.

ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal (m), ing. vowel /vauəl/, fr. voyelle, azərb. sait. – Alman dilçiliyində buna bəzən «Selbstlaut», Azərbaycan dilçiliyində isə «səsli» deyirlər. Fonetik baxımdan bunlara səs tellərinin mütəmadi titrəməsi və xirtdəküstü boşluqda (ağız, burun, udlaq boşluqları) mərkəzləşmə yaratmayan səslər deyirlər. Saitlər dilin üfqi, şaquli və dodaqların iştirakına görə təsnif olunurlar. Bundan başqa saitlər alman və ingilis dillərində uzun və qısalığına görə fərqlənirlər. Fransız dilində isə ağız və burun saitləri qarşılaşma yaradırlar. Dilçilikdə saitləri həndəsi üçbucaq və dördbucaq şəklində təsvir edirlər. Artikulyator baxımdan saitlər hava axını bayıra çıxarkən, yəni nəfəsvermədə xirtdəküstü boşluqda heç bir mərkəzləşmə olmadan yaranan tam sədalı səslərdir. Nəfəsin içəri çəkilməsi ilə yaranan saitlər ancaq paralingvistik funksiya daşıyan səslər ola bilər. Saitlər ağız (məs.: Azərb., alm., ing., rus dillərində), ya da burunda olmaqla (məs.: fr. d. «chat» /ʃa/ (kater) və «champ» /ʃɑ/ (sahə), «mais» /mɛ/ və /m*****/ (əl)). Dilin üfqi hərəkətinə görə saitlər ön sıra (alm. d. /i:, ɪ, e:, ɛ, y:, ʏ, ø:, œ/), orta sıra (alm. d. [ə]) və arxa sıraya (alm. d. /u:, ʊ, o:, ɔ, a:, ʌ/ aid ola bilərlər. Dilin şaquli istiqamətdə hərəkətinə görə saitlər yuxarı (məs.: alm. d. /i:, ɪ, y:, ʏ, u:, ʊ/), orta (alm. d. /e:, ɛ, ø:, œ/) və aşağı (alm. d. /a:, ʌ/ yüksəlişli olurlar. Dodaqların iştirakına görə dildə dodaq (alm. d. /y:, ʏ, ø:, œ, u:, ʊ, o:, ɔ/) və qeyri-dodaq (alm. d. /i:, ɪ, e:, ɛ, a:, ʌ/ olurlar.

Şəkil 15. Saitlərin həndəsi fiqurlarla verilməsi

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993; F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 324.

ГЛОССА - alm. Glosse (f), ing. gloss /'glɒs/, fr. glose, azərb. qlossa. - Əlyazmaların mətnində və ya haşiyədə aydın olmayan, qəliz sözlərin şərh, tərcüməsi. Əvvəllər qlossa sözünü naməlum söz və ya ifadələr adlandırırdılar. İlk dəfə qlossadan yunanlar Homerin poeziyasını öyrənərkən, sonralar isə «İncil»-in bəzi hissələrini şərh edərkən istifadə etmişlər. Mətnə sətirlərin altında və üstündə olan tərcümələri interlingual qlossa, haşiyələrdəki söz tərcümələrini marqinal, bilavasitə mətnə edilən tərcümələri isə konkret qlossa adlandırırdılar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССАРИЙ - alm. Glossar (n), ing. glossary /'glɒsəri/, fr. glossaire, azərb. qlossari. – Lüğətlərdə əlifba ilə və ya məna sahələri üzrə sözlərin düzülüşü. Adətən onlara şərhlər və tərcümələr əlavə edilirdi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССЕМ – alm. Glossem (n), ing. glossem /'glɒsem/, fr. glossème, azərb. qlossem. – Leo Blumfeldin təlimində məna daşıyan ən kiçik dil vahidi. Bu morfem → və taqmem → üçün ana məfhumdur. Glossemə aid edilən məna noem adlanır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 96.

ГЛОССЕМАТИКА - alm. Glossematik (f), ing. glossematics /'glɒsə'matiks/, fr. glossématique, azərb. qlossematika. – XX əsrin görkəmli dilçiləri L.Yelmslev (1899-1965) və H.İ.Uldall (1907-1957) tərəfindən yaradılıb, elm tarixinə Qlossematika və ya Kopenhagen dilçilik məktəbi kimi daxil olub. «F. de Sössürün dil təliminə söykənən L.Yelmslev və H.Y.Uldal PDM-nin bir qolu kimi fəaliyyətə başlamaq məqsədilə 1935-ci ildə Londonda II Beynəlxalq Fonetika Elmləri Konqresində «Fonematik» adı altında proqram məruzə ilə çıxış etdilər. Tezliklə öz nəzəriyyələrinin orijinallığını nəzərə çarpdırmaq üçün H.Y.Ulda-

lın təklifi ilə dərnəyin adını dəyişib «qlossematika» (γκλσσηματικα – yunanca «dil» deməkdir) qoydular. Riyaziyyatçı professorunun oğlu olmaqla L.Yelmslev müqayisəli dilçiliyi öyrənir, Parisdə A.Meye (1866-1936) və J.Vandriyeslə (1875-1960) tanış olur. Dilçilərin II Beynəlxalq Haaqa konqresində (1928) iştirak edir və elə bu ildə də özünün «Principes de Grammaire generale» kitabını çap etdirir. Onun ikinci kitabı hal kateqoriyasına həsr olunub. 1939-cu ildən «Acta Linguistica» adlı jurnal çap etdirməyə başlayır. 1943-cü ildə demək olar ki, qlossematika nəzəriyyəsi işlənilib hazırlanır. Onun əvvəlcə Danimarka dilində «Omkring sprogteoriens grundlaeggelse», 1953-cü ildə müəllifin öz tərcüməsində «Prologomena to Theory of Language» adı ilə ingiliscə çap olundu və geniş yayılmağa başladı. H.Y.Uldall Kopenhagendə O.Yespersenin (1860-1943) yanında anqlistikanı öyrənir, 1927-ci ildən isə D.Counzun yanında fonetikaya dair tədqiqatlar aparır, O.Yespersenin təqdimatı ilə H.Y.Uldall Amerikaya F.Boasin (1858-1942) yanına gedir. Sonra Danimarkaya qayıdıb 1933-dən 1939-cu ilədək L.Yelmslevlə qlossematikanın formalaşmasında yaxından iştirak edir. Onlar «An Outline of Glossematics» adlı əsər yazmağı planlaşdırırlar, amma bu layihəni həyata keçirə bilmirlər. L.Yelmslevin dünyagörüşünün formalaşmasında birinci növbədə F. de Sössür xüsusi rol oynamışdır (bununla bağlı o yazırdı ki, struktur dil nəzəriyyəsinə dair onun fikirləri F. de Sössürü oxumamışdan xeyli əvvəl formalaşmışdı. Ş.Balli (1865-1947) məktubunda yazırdı ki, L.Yelmslev yeganə alimdir ki, F. de Sössürü düzgün başa düşüb. O, F. de Sössürün «dil işarələr sistemidir», «əlaqələr sisteminin əhəmiyyəti» fikrini və forma ilə substansiyaya dair mülahizələrini axıra çatdırıb. F. de Sössürdən yayınmaları onun N.Bora və «Vyana dərnəyi» nə yaxınlığı ilə izah oluna bilər. Borun dəstəsi elmi dərk etmənin və onu metodoloji əsas kimi götürməyin əleyhinə idi. Vyana tədqiqatçıları dilin təhlilində XIX əsr pozitivizmi və XX əsr fizikalizmi əvəzinə neopozitivizmi irəli sürürdülər. Onlar fəlsəfəni dilin fəlsəfi problemlərlə məşğul olmağa çağırırdı. XX əsrin 30-cu illərində bu məktəb riyazi məntiqə və elmi – metodoloji problemlərin işlənilib hazırlanmasına daha çox fikir verirdi. Vyana dərnəyi dilin işarəvi xarakterinə, elementar işarələrdən ifadələrin düzəlməsi üçün konstruktiv qaydalara, dil cümlələri arasındakı əlaqələrin öyrənilməsinə xüsusi fikir verirdi. Bunlar L.Yelmslevə öz linqvistik nəzəriyyəsini işləyib hazırlamaqda çox köməklik göstərirdi. L.Yelmslev onlardan riyazi düzəltmələr, formal ziddiyyətlik və nəzəriyyəsinin tətbiqdən asılı olmamasını, həmçinin maddi varlıqlı vahidlər arasındakı əlaqələrə etinasızlığı əxz etmişdi. L.Yelmslev yazırdı ki, Vyana məntiqçilərindən R.Karneginin (1891-1970) sintaksis və semantikaya dair yeni əsərləri dilin linqvistik tədqiqinə inkaredilməz təsirini göstərmişdir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 276-278.

ГЛОССОЛАЛИЯ - alm. Glossolalie (f), ing. glossolalia /'glɒsə'leɪliə/, fr. glossolalie, azərb. qlossolaliya. - Xüsusi nitq pozğunluğu, xəstələrin xüsusi dil vasitəsilə ünsiyyətə girə bilmələrindən ibarətdir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 108.

ГЛОССОЛОГИЯ – alm. Glossologie (f), ing. glossology /glɒ'sɒlədʒi/, fr. glossologie, azərb. qlossologiya. - Dil haqqında elm, dilçiliyin sinonimi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s.108.

ГЛОТТАЛИЗОВАННЫЙ - alm. glottalisiert, ing. glottalic /'glɒt(ə)lik/, glottalized /'glɒt(ə)laɪzd/, fr. glottalisé, azərb. qlottallaşmış. - Tələffüzü zamanı kipləşmiş səs telləri açılarkən boğazda partlayış yaranmaqla tələffüz olunan samit. Məs.: gürcü d. /p˘/, /t˘/, /k˘/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 108.

ГЛОТТАЛЬНЫЙ (ГОРТАННЫЙ) - alm. glottal, ing. glottal /'glɒt(ə)l/, fr. glottal, azərb. xirtdək samiti. - Xirtdəkdə partlayışla əmələ gələn samit. Buna alman dilindəki knaklaut → larinqal səslər də uyğun gəlir. Bəzən larinqal səsləri farinqal səslərdən fərqləndirmək çətin olur. Məs.: ləzgi d. /k˘/ # /t˘/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 150.

ГЛОТТАЛЬНЫЕ ВИБРАЦИИ - alm. glottale Vibrationen (Pl.), ing. glottal vibration /'glɒt(ə)l vʌɪ'breɪʃ(ə)n/, fr. vibration glottale, azərb. xirtdəkdə səs tellərinin titrəmələri. - Səsin xirtdəkdə titrəməsi. Titrəmənin başlanğıcında və ya sonunda partlayışla başlayıb qurtarmasından asılı olaraq ümumi fonetika kar /h/ samitini cinqiltili /h/, şaqqlıtlı /h/, mırıltılı /h, / və partlayışlı /h/ samitləri fərqləndirilir. Danimarka dilində /stød/ də bura aiddir. Müq. et: Danimarka d. /fɛmˀ/ (beş), /venˀdeu/ (qış).

E.M.Krech. Sprachwissenschaftlich-phonetische Untersuchungen zum Gebrauch des Glottisschlageinsatzes in der allgemeinen deutschen Hochlautung. Basel, 1968.

ГЛОТТИС – alm. Glottis (f), Stimmritze (f), ing. glottis /'glɒtis/, fr. glotte, azərb. qlottis. - Canlılarda xirtdəkdəki səs telləri arasındakı cığır. Səs tellərinin vəziyyəti səslənməni və fonasiyanı müəyyən edir.

Важ: Голосовые связки →.

ГЛОТТОГОНИЯ - alm. Glottogonie (f), ing. glottogony /'glɒtə'ʊ'ɡɒni/, fr. glottogonie, azərb. qlottoqoniya. - Dilin 4 ünsürdən (hava, su, od, torpaq) əmələ gəlməsinə dair nəzəriyyə; 2) Dilin yaranmasını və inkişafını öyrənən elm şöbəsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər.

ГЛОТТОХРОНОЛОГИЯ - alm. Glottochronologie (f), ing. glottochronology /'glɒtəkrə'nɒlədʒi/, fr. glottochronologie, azərb. qlottoxronologiya. – 1) Tarixi leksikologiyanın bir şöbəsi olub, dildə baş verən dəyişiklərin tempini statistik metodla öyrənir. Bundan da məqsəd ayrı-ayrı leksik sistemlərin meydana gəlməsinin qədimlik dərəcəsini statistik yolla müəyyənləşdirməkdir. Bu yolla sözlərin yaşam tarixini müəyyənləşdirmək olur. Əsas amerikan dilçiləri tərəfindən qoyulmuş bu tədqiqat metodu ciddi mübahisələrə səbəb oldu. Məs.: sübut olunmuşdur ki, əvvəlki ulu dildən ayrılan hər hansı bir dil əvvəlki dilin əsas söz ehtiyatının 81%-ni saxlayır, növbəti min ildən sonrakı ayrılma zamanı da bu nisbət saxlanılır, yəni 81%-in 81%-i saxlanılır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 233.

ГЛУБОКОЗАДНЕЯЗЫЧНЫЙ (ГЛУБОКИЙ) - alm. tiefer Hinterzungenlaut (m), ing. deep-back velar nasal /di:p 'bæk 'vi:lə neɪzl/, fr. profond-postlingual, azərb. dilarxası samit. - Dilin kötüyünə yaxın yerdə yaranan dilarxası samitlər. Məs.: alm. d. /x/ 'bax/ (arx), /'laxən/ (gülmək).

J.P. Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ГЛУХОЙ (БЕЗГОЛОС(Н)ЫЙ) - alm. stimmlos, ing. voiceless /'vɔɪslɪs/, surd /sɜ:d/, breathed /breθt/, fr. sourd, sans voix, azərb. kar. - Yalnız küydən ibarət olan samitlər. Buraya /p/, /f/, /t/, /s/, /ʃ/, /k/, /ç/, /x/, /h/ samitləri aiddir. Həmin samitlərin tələffüzündə səs telləri iştirak etmir. Ona görə də bu səslər hava axını xirdəkdə səs telləri sükunət vəziyyətdə olduqda ağız boşluğuna, orada yaranmış tam və ya yarımçıq maneənin aradan qalxması ilə yaranır. Bu samitlər həm də güclü samitlər hesab edilir. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/ və s. güclü (fortis) samitlər adlanırlar.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 98-117.

ГЛУХОЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. stimmloser Konsonant (m), ing. breathed consonant /breθt 'kɒnsənənt/, fr. consonne sourde, azərb. kar samit. - Akustik baxımdan yalnız küydən ibarət olan səs.

Вах: Глухой ←.

ГЛУХОСТЬ - alm. Stimmlosigkeit (f), ing. voicelessness /'vɔɪslɪsnes/, fr. surdité, azərb. karlıq. – Fonasiyada səs tellərinin iştirakı olmadan yaranan küy. Məs.: ing. d. /fɪʃə/, (Fisher) – (balıqçı) sözündə /f/ və /ʃ/ küylü kar samitləridir.

P.H. Matthews. Göstərilən əsər, s. 398.

ГНЕЗДО - alm. Wortnest (n), Wortfamilie (f), ing. family of words /'fæmɪli əv wɜ:dz/, semantic field (nest) /sɪ'mæntɪks fi:ld /nest/, fr. famille de mot, azərb. söz yuvası. - Eyni kökdən törəmiş və ya müasir morfoloji, yaxud semantik bağlarla bir-birinə yaxın olan sözlər qrupu. Məs.: Azərb. d. /bağ, bağça, bağban, bağat/; alm. d. /verstehen, missverstehen,

Verständnis/ (başə düşmək, səhv başə düşmək, anlam) və s. Bu cür yanaşma məzmun qrammatikasında → söz sahəsi və ya söz ailəsi nəzəriyyəsinin yaranmasına gətirib çıxardı. Burada əsas fikir söz ehtiyatının bir-birindən ayrılabilən söz və ya məna sahələrinə parçalana bilməsidir. Bu sahələr sözlərin işlənməsi baxımından fərqli olur. Məs.: Azərb. d. /İt hürür//, bunu /At hürür// kimi işlətmək olmaz.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 81, 299.

ГНЕЗДОВОЙ – Вах: Гнездо ←.

ГНЕЗДОВЫЙ МЕТОД - alm. Wortnestmethode (f), ing. family of words method /'fæmɪli əv də wɜ:dz 'meθəd/, nest method /nest 'meθəd/, fr. méthode par familles, azərb. yuva üsulu. - Məs.: Azərb. d. /anlamaq/, /anlaşılmaq/, /anlatmaq/ kimi semantik yuvaların müəyyənləşməsi metodu. H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 854.

ГНОМИЧЕСКИЙ (АФОРИСТИЧЕСКИЙ, АХРОНИСТИЧЕСКИЙ) - alm. gnomisch, ing. gnostic(al) /'nəʊmɪk(əl)/, fr. gnomique, azərb. hikmətli söz, kəlam. - Həqiqi gerçəkliyin ümumi qaydada „zamandanxaric“ hərəkət, proses və digər təzahürlərin atalar sözlərində, zərbi-məsəllərdə və hikmətli sözlərdə işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Özgəyə quyu qazan özü düşər// və alm. d. /Schnee ist weiß// (Qar ağdır).

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 285.

ГНУСАВОСТЬ (ТВАНГ) - alm. năseline Stimme (f), ing. nasal accent /neɪzl æksənt/, twang /twang/, fr. nasillement, azərb. tın-tınlıq, burunda danışma. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq aşağı enmiş vəziyyətdə olur və hava axınının bir hissəsi burun boşluğunda rezonans əmələ gətirən səslər. Məs.: Azərb. d. /de~yə~sə~n gə~lir//. Bir sıra dillərdə bu fərdi xarakter daşıyır.

O.C. Ахманова. Göstərilən əsər, s. 110.

ГОВОР (ДИАЛЕКТ) - alm. Dialekt (m), Mundart (f), ing. dialect /daɪəlekt/, patois /'pætwa:/, fr. patois, parler, (dialecte), azərb. ləhcə. – Ədəbi dilin müəyyən ərazi daxilində bir qrup adam tərəfindən işlənməsi. Bu özünü həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik cəhətdən biruzə verir. Məs.: Azərbaycanın Qax ləhcəsində /paltar/ və /şalvar/ əvəzinə /partal/, /şarval/, /gəlirsən/ əvəzinə /gəliysən/ və s. işlənməsi. Bu ləhcədə /Kişi dünən şəhərə getmişdi// cümləsində kişinin kim olduğunu müəyyənləşdirmək məqsədilə verilən sual ?Hansı kişi? əvəzinə ?Kim kişi? şəklində olur. /Hürünün əri/ ifadəsi /Hürünün kişisi/ kimi işlənir və s.

Ф. Вейсалов (Вейсали). Об акустическом различии в фонетике и фонологии. «Уч. записки» АПИЯ им. М.Ф. Ахундова. 1975, № 2.

ГОДОБЕРИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Godoberisch (n), ing. Godoberin language /gɒdə:berɪn 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue godoberine, azərb. qodoberin dili. – Avar-adiy dillərinin adiy dil qrupuna daxil olan dildir. Da-

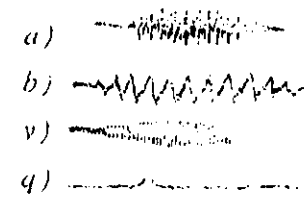
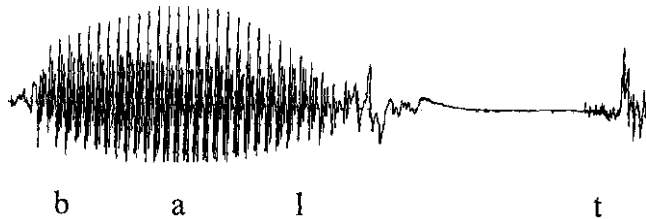
ğistanın Botlix rayonunun Qodoberi və Zabirhali kəndlərində yayılmışdır. Təqribən 3 minə qədər insan bu dildən istifadə edir. Yazısız dildir.

Т.Е.Гудава. Годоберинский язык. Языки народов СССР, т. 4, М., 1967;
П.А.Саидова. Годоберинский язык. Махачкала, 1973.

ГОЛОС (ГОЛОСОВОЙ ТОН) - alm. Stimme (f), ing. voice /'vɔɪs/, fr. voix, azərb. səda (səs). – Nəfəsalma zamanı hava axınının təzyiqi nəticəsində bir-birinə yaxın gərgin səs tellərinin xirdəkdə titrəməsindən yaranan səs. Səs tellərinin periodik titrəməsindən alınan səslər musiqili səslərdir və ya tonlardır. Titrəmələrsiz yaranan səslər isə küylü səslərdir. Dildə saitlər birincilərə, kar samitlər isə ikincilərə aiddir. Üçüncü qrup səslər periodik və qeyri-periodik titrəməsindən və küyün qarışığından əmələ gəlir, buraya sonantlar aiddir. Və nəhayət, qeyri-periodik titrəmələrdən əmələ gələn səs müxtəlif maneələri dəf edərək formalaşır, bunlara cingiltili səslər deyilir.

musiqili səs / /; küylü səs. Məs.: ing. d. /balt/ sözündə /a/ periodik, /l/ periodik və qeyri-periodik, /b/ qeyri-periodik titrəmələrlə, /t/ – isə titrəməsiz yaranan səslərdir.

Bax: İngilis dilindəki /balt/ sözünün ossiloqramı.

Dil səsləri: a) saitlər;
b) sonor və cingiltili samitlər; v) novlular; q) karlar.

F.Vejsəlli. Einführung in die Phonologie. Bakı, 200, s. 38-39.

ГОЛОСОВОЙ - alm. stimm-haff, ing. voiced /'vɔɪst/, fr. voisé, azərb. səslı.

Bax: Голос ←.

ГОМООРГАНЫЕ ЗВУКИ - alm. homorgane Laute (Pl.), ing. homorganic sounds /'hɒmə:'gænık saundz/, fr. sons homorganes, azərb. homoorgan, eyni cinsli səslər. – Eyni bir tələffüz üzvünün fəal iştirakı ilə yaranan səslər. Məs.: /s/, /z/ dilönü, /j/, /h/ dilortası, /x/, /g/ dılarxası samitləri kimi homoorgan samitlərdir.

N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Bakı, 2001.

ГОРТАННЫЙ - alm. Kehlkopflaut (m), guttural, ing. guttural /'gʌt(ə)r(ə)l/, fr. guttural, azərb. xırdək səsi. – Səs çıxırında səs tellərinin kipləşərək qəfildən açılması nəticəsində yaranan səs. Gürcü və ləzgi dillərində belə səslər məlumdur. Məs.: gürcü dilindəki /pʰ/, /tʰ/ və s. səsləri.

Bax: Глоттальный ←.

ГОСПОДСТВУЮЩИЙ - alm. herrschend, vorherrschend, ing. subordinating /sə'bdɔ:dnıŋ/, independent /,ındı'pendənt/, governing /'gʌvənıŋ/, dominating /'dɒmıneıŋ/, fr. dominant, prépondérant, azərb. əsas təbə edən. – Sintaktik cəhətdən müstəqil olan və sintaktik bütövün digər üzvlərini özünə təbə etdirən. Məs.: Azərb. d. /yaxşı oğlan/ söz birləşməsində /oğlan/ təbə edən, /yaxşı/ isə təbə olan sözdür.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

ГОТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. gotische Schrift (f), ing. Gothic writing /'gəθık raıŋ/ black-letter writing /blæk letə raıŋ/, fr. écriture gothique, azərb. qot yazısı. – Latin yazısındakı hərflərin formaca çıxıntılar (tin-tin) şəklində və onların şaquli xətt üzrə uzadılması ilə səciyyələnen yazı növü. Eramızın IV əsrinin ikinci yarısında yepiskop Vulfil «İncili» qot dilinə tərcümə edərək bu əlifbada çap etdirib. Qot yazısı 25 işarədən ibarətdir. XII-XV əsrə qədər hökmranlıq edən latın yazı növü olub. Almanlar bu yazı növündən uzun müddət istifadə ediblər. Qənaətcil yazı formasıdır, Almaniya XX əsrin əvvəllərinə qədər bu yazıda kitablar çap olunurdu.

QOL ŞRİFTLƏRİ

A v B b C c D d E e F f G g
 H h I i J j K k L l M m N n
 O o P p Q q R r S s T t
 U u V v W w X x Y y Z z

Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, с. 165.

ГОТСКОЕ ПИСЬМО – Вах: Готическое письмо ←.

ГОТТЕНТОТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Hottentotisch (n), ing. Hottentot languages /'hotntot 'læŋɡwɔdzɪz/, fr. langues hottentotes, azerb. qotten dilləri. - Koysan dil ailəsinə daxil olan dillərdən biri. CAR, Botsvana, Namibiya və Tanzaniyada yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 200 minə qədərdir. Aşağıdakı qrupları özündə birləşdirir: 1) kxoy (nama, kora, qrikva); 2) nxauru (naron); 3) kve, çumakve-şuakve; 4) çu (xioçu-vau, xaiçu-vau); 5) sandave (sandavi).

T.Hahn. Die Sprache der Nama. Leipzig, 1870.

ГРАВИС (ТЯЖЕЛОЕ УДАРЕНИЕ, ТУПОЕ УДАРЕНИЕ, ТЯЖЕЛЫЙ ТОН) - alm. Gravis (m), Tiefton (m), ing. grave accent /greɪv

'æksənt/, low pitch /lou pɪtʃ/, fr. accent grave, azərb. qravis (ağır vurğu, ağır ton). - 1) İkinci formantın hündürlüyü ilə müəyyənləşdirilən və yüksək tonu aşağı tona qarşı qoyulan səs; 2) Frazanın sonunda yerləşməyən yüksək tonlu (akut) hecalarda vurğu; 3) Bir neçə dildə vurğu işarəsi: fransız dilində „açıq è /ɛ/“ üzərində və qapalı é-dən /e/ fərqlənir. Məs.: fr.d. sévèr, pèrè; italyan d. vurğulu axırıncı və hecanın axırdan üçüncü elementi üzərində qoyulur. - università, matematica və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 295.

ГРАММАТИКА - alm. Grammatik (f), ing. grammar /'græmə/, fr. grammaire, azərb. qrammatika. - Yunanca «grammaticē» – «qrama» yazı sözündəndir. Orta əsrlərdə qrammatika dil və ritorika da daxil olmaqla üslubiyyatı əhatə edirdi. „Qrammatika danışanın və dinləyənin arasındakı fikir mübadiləsinin hansı qaydalar əsasında qurulduğunu və ya düzöldüyünü öyrənən elm sahəsidir... qrammatika mətnin yaranması qaydalarını və ya prinsiplərini öyrənən elmdir... Əksər dilçilər qrammatika deyəndə onu morfemlərin sözlər və sözlərin cümlələr əmələ gətirmək qaydalarını öyrənən elm kimi başa düşürlər“. F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s.271. Beləliklə, bu gün qrammatika deyəndə nə başa düşülür? 1) Təbii dilin morfoloji və sintaktik qanunauyğunluqları haqqında bilgi və ya təlim. Bu yanaşmada fonetika, fonologiya və semantika qrammatika-

dan kənarda qalır; 2) Struktur qaydalar sistemi kimi bütün dildə danışılan və anlam prosesinin əsasını təşkil edir; 3) Dil sərəştəsinin modelinin yaranması üçün dil nəzəriyyəsi (formal-transformasiya qanunları işləyib hazırlayır); 4) Dilin formal qaydalarının struktur təsvirini, təbii dilin funksional qrammatikasını yaradır.

Qrammatikanın tipologiyasını müəyyənləşdirmək üçün bu məsələlər vacibdir: sərəştə qrammatikası, yəni dil bilgisinin modelini yaradır, bu da hər hansı bir dildə müşahidə olunan faktların ətraflı təsvirinə – korpus qrammatikasına qarşı qoyulur. Nəzəri istiqamətinə görə, bir dilin qrammatik təsvir zəminini hazırlayır ki, ona əsaslanaraq konkret bir dilin qrammatikasını şərh etmək olsun. Metodik prinsipə görə, deskriptiv, yəni sinxronik faktları təsvir etməklə normativ qrammatikaya qarşı qoyulur. Normativ qrammatika dildən düzgün istifadə qaydalarını şərh edir. Dili əhatə baxımından ümumi, asılılıq, funksional, mənanı əsas götürən generativ – transformasional və valentlik qrammatikasını fərqləndirirlər. Elmi-nəzəri və pedaqoji qrammatikalar da fərqləndirilir. Bundan başqa ana dilinə və xarici dilə söykənən qrammatikalar da vardır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 287-288.

ГРАММАТИКА АССОЦИАТИВНАЯ - alm. assoziative Grammatik

(f), ing. associative grammar /ə'souʃiətiv 'græmə/, fr. grammaire associative, azərb. assosiativ qrammatika. - Psixolinqvistikada (xüsusilə neobiheviorist psixologiyaya söykənməklə assosiasiya stimulla responslar (qıcıqlanma və reaksiya) arasında əlaqələr kimi başa düşülür və mənanın açılmasında dil testləri üçün tətbiq edilir. Özü də bilavasitə (müəyyən qıcıq yaradan sözlə meydana gələn sözlər sırası) və bilvasitə stimula-respons proseslərdə birbaşa müşahidə olunmayan assosiasiyaları bir-birindən fərqləndirirlər. Assosiativ qrammatika xüsusilə məna ilə məzmun arasındakı əlaqələri sözdüzəltmə və sözdəyişmədə asanlıqla üzə çıxarda bilir. Məs.: alm. d. /fahren/ (miniklə getmək) sözü bir tərəfdən /çefährte/ (yoldaş), /Faht/ (səfər), /Fähre/ (bərə) sözlərilə formal, digər tərəfdən isə /reiten/ (atla getmək), /segeln/ (avar çəkmək), /fliegen/ (uçmaq), /gehen/ (piyada getmək) sözləri ilə məzmunca bağlılıq hər bir dil daşıyıcısı üçün assosiativ əlaqə əsasında tam aydın olur.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105-106.

ГРАММАТИКА ВНЕШНЯЯ - alm. Außengrammatik (f), ing. external

grammar /eks'tɜːnl 'græmə/, fr. grammaire extérieure, azərb. xarici qrammatika. - Cümlədə xarici qrammatik göstəriciləri öyrənən qrammatika. Ünsiyyət zamanı jest, mimika (kinezika →) və sözsüz (non verbal), yəni paralingvistik vasitələrin və ya sosiomədəni faktorların sistemli şəkildə öyrənilməsi. Məs.: Biz yox deyəndə başımızı sağa-sola fırladıırıq, farslar isə aşağı-yuxarı hərəkət etdirirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.38.

ГРАММАТИКА ВНУТРЕННЯЯ - alm. Innengrammatik (f), ing. internal grammar /ˈɪnˈtəːnl ˈɡræmə/, fr. grammaire intérieure, azərb. daxili qrammatika. - Sözün ritmik-melodik və morfoloji dəyişiklərini öyrənən qrammatika. Məs.: Dilin müvafiq olaraq məna planının təsvirində fonoloji və semantik fərqləndirici əlamətlərin müəyyənləşdirilməsi. H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 105-106.

ГРАММАТИКА ВСЕОБЩАЯ - alm. allgemeine Grammatik (f), ing. universal grammar /ˌjʊnɪˈvɜːsəl ˈɡræmə/, fr. grammaire générale, azərb. ümumi qrammatika. - Dilin qrammatik quruluşunun xüsusiyyətlərini tək bircə dil baxımından deyil, ümumiyyətlə insan dilləri işığında araşdırılan qrammatika. Buna A.Arno (1612-1694) və K.Lanslonun (1616-1695) 1660-cı ildə birgə çap etdirdikləri «Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal» misal ola bilər. Dilçiliyin elmi tarixinə Port-Royal qrammatikası kimi daxil olan bu kitab rəşional qrammatika idi. Bu qrammatika dünya dillərinin rəngarəngliylə yanaşı, onların vəhdətini və özgürlüyünü açıb göstərməyə, təbii dilin bütün cəhətlərini işıqlandırmağa cəhd idi. Bəzi qaynaqlarda «Port-Royal qrammatikası» Karteziyan dilçiliyi kimi işlənir. Universallıq və rəşionallıq – bu istiqamətlər insan dilinin anadangəlmə və ümumiyyətlə olmasına əsaslanır.

T.Амирова, Б.А.Ольховиков, Ю.В.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1975, s. 201-235.

ГРАММАТИКА ДЕСКРИПТИВНАЯ (ГРАММАТИКА ОПИСАТЕЛЬНАЯ) - alm. deskriptive (beschreibende) Grammatik (f), ing. descriptive grammar /dɪsˈkrɪptɪv ˈɡræmə/, fr. grammaire descriptive, azərb. deskriptiv (təsviri) qrammatika. - Dilin qrammatik quruluşunu empirik müşahidələr əsasında, yalnız sinxron (zaman kəsiyində) aspekt-də öyrənən qrammatika.

„Deskriptiv dilçilikdə əsas yeri dil vahidlərinin bir-birinə münasibətdə paylanması və ya düzülüşü tutur. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris (1909-1992) dil vahidlərini onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir və buna da əsasən nail olur. Dilin fonemləri və morfemləri məna fərqləndirə bilmələrinə görə deyil, mümkün əhatələrin hamısı mənanın iştirakı olmadan nitq zəncirinin parçalanması və bu zaman alınan seqmentlərin distribusiyası ilə dəqiqləşdirilir“. Z.Hərris dilçinin qarşısında aşağıdakı vəzifələrin durduğunu göstərir:

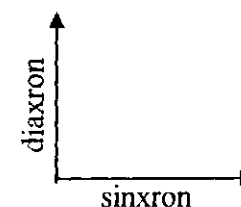
tədqiqatın ilkin mərhələsində ən kiçik dil vahidləri aşkar edilməli və danışq axınından ayrılmalıdır;

ayrılmış vahidlər müəyyən fonem və morfem qruplarında ümumiləşdirilməlidir, yəni onların dildə paylanması aşkar edilməlidir;

distributiv təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş qrupların hər biri öz çərçivəsində geniş təsvir olunmalıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 30.

ГРАММАТИКА ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Grammatik (f), ing. historic (al) grammar /hɪsˈtɒrɪk(əl) ˈɡræmə/, fr. grammaire historique, azərb. tarixi qrammatika. - Qrammatik quruluşu tarixi aspekt-də götürən, dildəki dəyişikləri tarixin ayrı-ayrı dövrlərini müqayisə edərək araşdırən cərəyan. Tarixi qrammatikanın 2 əsas növü var: 1) tarixi sinxron qrammatika; 2) tarixi diaxron qrammatika. Bunlardan 1-cisi tədqiqat prosesində dili müəyyən zaman kəsiyində öyrənir; 2-ci isə, bunun əksinə olaraq, zaman axınına əsaslanır.

T.Амирова və b. Göstərilən əsər.

ГРАММАТИКА СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ - alm. konfrontative Grammatik (f), ing. contrastive grammar /ˈkɒntræstɪv ˈɡræmə/, fr. grammaire comparative, azərb. müqayisəli qrammatika. - Dillər arasında qohumluq əlaqələrini nəzərə almadan müqayisə (tutuşdurma) yolu ilə onların qrammatik quruluşunu tədqiq edən dilçilik cərəyanı.

В.А.Исаченко. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким языком. I и II части. Братислава, 1965.

ГРАММАТИКА СРАВНИТЕЛЬНАЯ - alm. vergleichende Grammatik (f), ing. comparative grammar /kəmˈpærətɪv ˈɡræmə/, fr. grammaire comparée, azərb. müqayisəli qrammatika. - Dillər arasındakı qohumluq əlaqələrini müəyyənləşdirmək üçün onların qrammatik quruluşlarının müqayisə yolu ilə öyrənilməsi.

T.А.Амирова və b. Göstərilən əsər.

ГРАММАТИКА ФОРМАЛЬНАЯ - alm. formale Grammatik (f), ing. formal grammar /ˈfɔːməl ˈɡræmə/, fr. grammaire formelle, azərb. formal qrammatika. - Qrammatik quruluşda formal münasibətləri öyrənən dilçilik cərəyanı. Formal qrammatika tədqiqat işində söz, söz birləşməsinin və cümlənin mənaya deyil, yalnız formal cəhətinə fikir verir. Dildəki qanunauyğunluqların qaydalar şəklində sistemli təsviri.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 287.

ГРАММАТИКАЛИЗАЦИЯ (ГРАММАТИЗАЦИЯ) - alm. Grammatikalisierung (f), Grammatization (f), ing. grammaticalization /ˈɡræmətɪkəlaɪz(ə)ɪʃ(ə)n/, fr. grammaticalisation, azərb. qrammatikləşmə. - A.Meye (1866-1936) tərəfindən dildəki dəyişiklik prosesini göstərmək üçün işlədilən termdir. Məs.: alm. d. /auf Grund/ (əsasında) birləşməsi

tədricən /aufgund/ kimi işlənərək leksik vahiddən çevrilib sözünü olur, fr. d. /avoil/ latınca /haere/ (malik olmaq) sözündəndir, keçmiş zamanı bildirir və ya /pas/ (inkar hissəciyi) latıncadan /passum/ (addım) sözündəndir.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 289-290.

ГРАММАТИЧНОСТЬ - alm. Grammatikalität (f), ing. grammaticality /'græmætəkəlɪtɪ/, fr. grammaire, azərb. qrammatiklik. – Danışanla dinləyən işlətdiyi linqvistik strukturun qrammatikaya uyğun düzülməsi. Məs.: alm. d. cümlədə iki inkar bildiren söz, forma işlənə bilməz, ancaq fr. d. bu qrammatik cəhətdən düzgün sayılır. Müq. et: /Il nove pas// (olmaz).

H. Glinz. Göstərilən əsər.

ГРАММЕМА - alm. Grammeme (n), ing. grammeme /'græmem/, fr. grammème, azərb. qrammem. – Hər bir qrammatik qarşılaşmada iştirak edən üzün formal (və ya implisit) göstəricisi olur ki, buna qrammem deyilir. Dilçiliyə onu termin kimi N. Xomski gətirib. Təbii dildə ifadənin düzgünlüyünü bildirir. Düzgünlük deskriptiv anlayışdır, abstrakt (müərrəd) təsvir üçündür, nə müşahidə, nə də statistik tezliklə yoxlana bilmir. Danışan və dinləyən öz intuitiv bilgisilə düzgün ifadəni qeyri-düzgündən fərqləndirə bilər. Burada həmin söz akseptabilliklə üst-üstə düşür.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 291; F. Yedigər (Veysəli). GDG, Bakı, 2003, s. 273.

ГРАНИЦА - alm. Grenze (f), ing. boundary /'baundəri/, border /'bɔ:də/, fr. limite, azərb. sərhəd. – 1) Danışq zəncirində sözün və ya morfemin əvvəlini və ya sonluğunu bildiren signal. Məs.: alm. d. söz və ya morfem başında gələn knaklaut. Müq. et: /a-bər/ (ancaq), /'i:gəl/ (kirpi) və s.; 2) İki qonşu dili və ya bir dil daxilində dialektləri bildiren müəyyən xətt (izoqlas →). Məs.: yuxarı alman dialektləri orta alman dialektlərindən Strasburg – Frankfurt – Vyana xətti boyunca ayrılır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 895.

ГРАФ - alm. Graf (m), ing. graph /græf/, fr. comte, azərb. qraf. – Qrafemlərin fərqləndirici (differensial) əlamətlərindən biri. Diqraflar iki qrafemin birləşməsidir. Məs.: /n/ üç qrafdan ibarətdir: iki düz xətdən və onları yuxarıdan birləşdirən üfüqi xətdən. Məs.: «c» qrafemi «ch» və «sch» birləşməsində müxtəlif qraflar kimi çıxış edir.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 100.

ГРАФА - alm. Rubrik (f), Spalte (f), ing. graph /græf/, fr. colonne, azərb. qrafa. – Qrafemin elə bir variantıdır ki, bu və ya digər konkret qrafemin allografi kimi müəyyən edilir. Qrafemlərə qarşı qoyulur „fon“, „morf“, „sem“ və s. kimi terminlərlə bir sırada durur.

O. C. Axmanova. Göstərilən əsər, s. 116.

ГРАФЕМА - alm. Graphem (n), ing. grapheme /græfɪm/, fr. graphème, azərb. qrafem. – Müəyyən bir dilin yazı sistemində daxil olan əsas struktur vahidi. Fonem, morfem, leksemlə bir sırada dayanaraq alloqraflarla realizə olunur. Hər bir qrafem fərqləndirici elementlərdən ibarətdir. Məs.: alm. d. /l/ bir üfüqi düz xətdən və bir şaquli düzxətdən ibarətdir.

A. A. Zaliznjak. О понятии графемы. В кн.: «Balcanica». Лингвистические исследования. М., 1979.

ГРАФЕМИКА - alm. Graphemik (f), ing. graphemics /græfemiks/, fr. graphématique, azərb. qrafemika. – Dilin fonemlərinin yazıda verilməsi qaydalarını öyrənən dilçilik şöbəsi. Fonemika və morfemika ilə uyğun götürülür. Bu elmin obyektinə əllə, tipografik üsulla və ya kompüterlə yazılmış mətnlərdir. Qrafemika yazıdakı normaları öyrənir, orfoqrafik qaydaları müəyyənləşdirir, tarixi abidələrin dilinin açılmasında mühüm rol oynayır.

O. C. Axmanova. Göstərilən əsər, s. 117.

ГРАФИКА - alm. Grafik (f), ing. graphics /'græfiks/, fr. graphie, azərb. qrafika. – Dilin yazı vasitələrinin məcmusu. Paleoqrafik, tipografik və digər yazı sistemlərindəki qanunauyğunluqları tədqiq edən elm sahəsi. Əllə yazılmış mətnin oxunuşunu və yazılış qaydalarını müəyyənləşdirəndə buna qraffolojiya, əl xəttinin tanınması qaydalarını müəyyənləşdirəndə buna qrafometriya deyilir.

Л. В. Щерба. Теория русского письма. Л., 1983; H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 295.

ГРЕЧЕСКИЙ ЯЗЫК - alm. Griechisch (n), Hellenisch (n), ing. Greek /gri:k/, Greece languages /grɪs 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue grecque, azərb. yunan dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxil olan dillərdən biri. Cənubi Balkan yarımadasında, Egey dənizindəki adalarda (Krit, Evbey, Lesbos, Rodos, Kipr adalarında), həmçinin Cənubi Albaniyada, Misirdə, İtalyanın cənubunda və keçmiş sovetlər ittifaqında yayılmışdır. Bu dildə hazırda 14 milyona qədər adam danışır. Yunanıstanın və Kipr adasının yunanlara məxsus olan hissəsinin rəsmi dövlət dilidir. Eradan əvvəl XV əsrdən qeydə alınıb, artıq eradan əvvəl I minilliyində zəngin ədəbiyyata malik idi. Afınada danışılan antik dialekti koynə kimi qəbul edilir. Roma imperiyasının şərqi və Bizansda qəbul edilmişdi. Əsas əlamətləri: zəngin sait sistemi (uzun saitlər, diftonqlar), reduksiya, musiqili vurğudan dinamik vurğuya doğru inkişaf, 7 hal hazırda 4 hala enib. Qədim yunan dilində dualis vardır, müasir yunan dilində isə tək və cəm fərqləndirilir. Mürəkkəb zaman və tərz sistemi var. Analizmədən sintetizmə doğru gedir. İnfinativ yox olmaq üzrədir.

P. Warburton. Modern Greek. London, 1987; P. H. Matthews. Göstərilən əsər, s. 153.

ГРЕЦИЗМ - alm. griechische Redewendung (f), Gräzismus (m), ing. graecism /'greikism/, fr. hellénisme, azərb. yunan dilindən keçmə sözlər. - Yunan dilindən alınmış söz və ya ifadələr. Məs.: /qlossa/ «dil» deməkdir, /atom/, /analiz/, /sintez/ və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 262.

ГРИММСКИЙ ЗАКОН – alm. Grimmgesetz (n), ing. Grimm's law /'grɪm:s lɔ:/, fr. loi grimmienne, azərb. grimm qanunu. – Alman alimi Y.Qrimmin adı ilə bağlı olan bu qanun digər Hind-Avropa dillərində samitlərin sistemli şəkildə german dillərinə dəyişməsinə müəyyənləşdirir. Bu qanun əsasən Hind-Avropa dillərində /d^h/, /b^h/ və /h/, german dillərində /d/, /b/ və /g/ və ya keçmiş olur. Bu qanun dilçiliyə I - səs irəli çəkilməsi kimi daxil olub.

1-ci və ya german fonem dəyişikliyi

qot. d.	f	p	b	th	t	d	h	k	g
latın d.	p	b	f	t	d	t	c	g	h
yunan d.	p	b	ph	t	d	th	k	g	kh
sanskrit d.	p	b	bh	t	d	dh	s	j	h

Bu sxemdən məlum olur ki, german dillərində (sxemdə bu dillərin nümayəndəsi kimi qot dili verilib, çünki bu dil yazılı abidəsi olan ən qədim dildir) f digər dillərdə p-ya uyğun gəlir. Müq et: qot d. «fotus», lat. d. «pedis», yun. d. «podos», sanskrit d. «pades», alm. d. «Fuss» (ayaq). German dillərində p başqa dillərdə b-ya, th (transkripsiyada ingilis dilindəki /θ/ kimi yazılır) t-ya, t isə d-ya uyğun gəlir (məs. qot d. «fadar», lat. «pater», alm. «Vater» - ata).

Y.Qrimm bunları german dillərinin tarixdən əvvəlki dövründə baş verən səs dəyişmələri ilə izah edir. O dövrdə qədim h. g. dillərində nəfəsli samitlər (bh, dh və gh) nəfəssiz (b, d, g) olur, cingiltilər (b, d, g) karlaşır (p, t, k), kar kipləşən-partlayışlılar isə novlulara (f, th, h) çevrilirlər. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 30.

ГРОМКОСТЬ <ЗВУКА> - alm. Lautstärke (f), ing. loudness sound /'laʊdnɪs saʊnd/, fr. force du son, azərb. səsin ucalığı. - Səs tellərinin titrəməsi amplitudu ilə müəyyən edilən keyfiyyət. Amplitud böyük olduqda səs də güclü olur. Səsin gücü mənaca mühüm sözün verilməsində özünü büruzə verir. Bu da öz əksini vurğuda tapır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 133.

ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Georgisch (Grusinisch) (n), ing. Georgian languages /dʒɔːdʒən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue géorgienne, azərb. gürcü dili. – Cənubi Qafqazda Azərbaycan dilindən sonra ikinci böyük dildir. Bu dildə təxminən 3,5 milyon adam danışır. Ədəbi nümunələri 8-ci əsrdən yayılmağa başlayıb. Aramey yazısından yaranan əlifbası mxdreuli adlanır. Sadə fonem sistemi xirtərk samitlərinin olması ilə

səciyyələndir. Ancaq samit birləşmələri ilə zəngindir. Rəngarəng sonluqlar və ərqativ hal sisteminə malikdir. Fel subyektlə uzlaşır. Zəngin tərz növləri mövcuddur. Cümlə daxilində söz sırası: SOX. Müq. et: /məşəni mixvarxari/ (Mən səni sevirəm).

H.Fahovich. Kurze Grammatik der georgischen Sprache. Leipzig. 1986.

ГУБНО-ГУБНОЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪ'leɪbjəl/, fr. bilabial, azərb. qoşa dodaq samiti. - Dodaqların kipləşib-partlaması və ya onlar arasındakı novda yaranan səslər. Məs.: Azərb. d. /p/, /b/, /m/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127.

ГУАЙКУРУ – alm. Guaigua (n), ing. Guaigua /ɡɔɪkjuːrɪ/, fr. guaigua, azərb. quaykuru. - Quaykuru dilini makroquaykuru dil ailəsinə aid edirlər. Bəzən də bu dil panoan dil ailəsinə aid edilir. Əsasən Argentina, Braziliya, Peru və Boliviya yayılmışdır. Təqribən 50 minə qədər daşıyıcısının olduğu göstərilir. Fonetik sistemi bəsit sait və inkişaf etmiş samitlər yarımsistemi ilə səciyyələndir. Aqqütinativ dildir. Yazısı yoxdur. M.Swadech. Maras de clasifkation Linqüística de Mexico y las Amerikas. Mexico, 1959

ГУАНЧСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Guanč(tsch)e (n), ing. Guanche languages /'gwɑːntʃ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues guangxis, azərb. quanç dilləri. - Kanar adalarında XVIII əsrə qədər yayılmış yerli xalqların (aborigenlərin) dilləri. Onlardan bir hissəsi artıq ölmüş, digər hissəsi isə avropalı müstəmləkəçilərin dilləri tərəfindən assmilyasiya olmuşlar. Bərbər-liviya dilləri ilə birləkdə Afroasiya dillərinin bir qolunu təşkil edirlər. Yazısı olmayan dillərdir.

D. Wölfel. Monumental Linguae kanariae. Graz, 1965.

ГУАРАНИ - alm. Guarani (n), ing. Guarani /'ɡʷæræni/, fr. guarani, azərb. quarani. - Tupi-quarani dillərinə aid dildir. Paraqvayda, Braziliyanın və Argentinanın bəzi ərazilərində yayılmışdır. İspan dili ilə yanaşı Paraqvayın dövlət dilidir, ölkə əhalisinin 90% quarani dilində danışır. Məktəblərdə müəyyən məhdudiyyətlərlə də olsa tədris olunur. 4 milyona qədər insan bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edir. Fellər iki müxtəlif cür təsərif olunan qrupa bölünür. Felin kökü müxtəlif mənə ifadə edə bilər. Məs.: /a-karu/ (mən yeyirəm), ancaq /s'e -karu/ (mən çox yeyirəm).

G.L.Benavento. El guarani en entre rios. Buenos Aires, 1962.

ГУБНО-ЗУБНОЙ (ЗУБНО-ГУБНОЙ, ЛАБИО-ДЕНТАЛЬНЫЙ, ДЕНТО-ЛАБИАЛЬНЫЙ) - alm. Labiodental (m), Zahnlippenlaut

(m), ing. labio-dental /'leɪbiou'dentl/, fr. labiodental, azərb. diş-dodaq samiti. - Alt dodağın üst dişlərin ucuna toxunması ilə yaranan samitlər: /v/, /f/. Əslində bu fəal və qeyri-fəal üzvlərin qarışdırılmasıdır.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.127.

ГУБНОЙ (ЛАБИАЛЬНЫЙ) - alm. Lippenlaut (m), ing. labial /'leɪbjəl/, fr. labial, azərb. dodaq samitləri. - Alt dodağın üst dodağa və

üst dişlərə yaxınlaşaraq kipləşib-partlaması və ya nov yaranması ilə tələffüz edilən samit. /b/, /p/, /m/.

F.Veysəlli. SDƏ, Bakı, 2005, s.127.

ГУДЖАРАТИ - alm. Gujarati (n), ing. Gujarati /ˈɡudʒəˈrɑːti/, fr. gujerāt ou goudjérate, azərb. qucarati dili. – Hindistanın Qucarati ştatının rəsmi dilidir. 40 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Strukturuna görə hindu (felin analitik sözdəyişmə paradigminə) və marathi (uzunluğun fonoloji əhəmiyyət daşımadığına görə) arasında aralıq mövqe tutur.

Л.В.Савельева. Язык гуджарати. М., 1965.

ГУНЗИБСКИЙ ЯЗЫК - alm. Hunzibisch (n), ing. Hunzib language /ˈhʌnzib ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue hounzibe, azərb. hunzib dili. – Tsez dillərindən biridir. Dağıstanın Suntin bölgəsinin Hunzib, Nahada, Qarbutl kəndlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı təqribən 1000-ə bərabərdir. 3 ləhcəsi vardır: Hunzib, Qarbutl və Nahada kəndlərinin ləhcələri. Bu ləhcələr arasındakı fərq cüzidir.

Е.А.Бокарев. Цезские языки Дагестана. М., 1959.

ГУРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Gur-Sprachen (Pl.), Volta-Sprachen (Pl.), ing. Gur languages /ɡʊr/ɡʊr/ ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues Guri, azərb. qur dilləri. – Niger-Konqo dillər ailəsinə aid olan qolu. Əsasən Qərbi Afrikada, Mali, Niger, Qana, Toqo, Benin və s. ölkələrdə yayılmışdır. 15 milyondan yuxarı əhali bu dillərdə danışır. Bu dillərin əksəriyyəti yazısı olmayan dillərdir.

D.Westermann. Die westlichen Sprachen Sudans. Berlin, 1927.

ГУТТУРАЛИЗАЦИЯ - alm. Gutturalisierung (f), ing. gutturalization /ˈɡʌtərəlaɪzɪf(ə)n/, fr. gutturalisation, azərb. qutturalaşma. - Səsin dilin arxa yumşaq damağa doğru qalxaraq kipləşib-partlaması və ya nov yaranması ilə əmələ gəlməsi və ya onun (səsin) tələffüzünün yerinin damaq pərdəsinə istiqamətdə dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /k/, /g/, /x/.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 155.

ГУТТУРАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. Guttural (m), Kehl(kopf)laut (m), ing. guttural consonant /ˈɡʌturəl kɒnsənənt/, fr. consonne gutturale, azərb. quttural samit. – Dilarxası samitlərin köhnəlmiş adı.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 155.

– Д –

ДАЛМАТИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Dalmatisch (n), ing. Dalmatian language /dalˈmeɪʃ(ə)n ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue dalmatienne, azərb. dalmatin dili. - Poman dillərindən biridir. XIX əsrin sonlarına qədər mövcud olmuşdur. Dalmasiya çayının sahillərində (keçmiş roma əyalətində) və Adriatik dənizindəki adalarda yayılmışdır. İki coğrafi dialekti məlumdur: şimali (velot) və cənub (raquzin).

Т.А.Репина. О далматинском языке и его место в группе романских языков, ВЯ., 1983, №3.

ДАННЫЕ – alm. Angaben (Pl.), ing. facts /fæktz/, data /ˈdeɪtə/, fr. données, azərb. faktlar. – Linqvistik tədqiqatlar üçün danışmaq aktında faktları müşahidə etməklə toplanmış cümlə, söyləmə və mətnlər. Bunlar tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq müxtəlif həcmdə və biçimdə götürülə bilər. Bəzən tədqiqatın etibarlılığını riyazi yolla da müəyyənləşdirmək mümkündür.

F.Veysəlov (Veysəlli) və b. Eksperimental fonetika. I. Bakı, 1980; II, 1981.

ДАРГИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Darginisch (n), ing. Dargin language /ˈdaːɡɪn ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue dargine, azərb. dargin dili. – Nax-Dağıstan dillərindən biridir. Əsasən Dağıstanın dağlıq ərazilərində yayılmışdır. 320 minə qədər daşıyıcısı vardır. 1938-ci ildən rus qrafikasını qəbul etmişdir. Dargin ədəbi dili rus dilindən alınma sözlərlə zəngindir.

С.Н.Абдуллаев. Грамматика даргинского языка. Махачкала, 1954.

ДАРДСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Dardisch (n), ing. Dard languages /dɑːd ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues dardes, azərb. dard dilləri. – Hindistanın şimal-qərbində 15-ə qədər dili özündə cəmləşdirən dillərin ümumi adı. Onlardan ən çox yayılanı kəşmir dilidir (3 milyona qədər insan bu dildə danışır). Bu dillərin hind və ya iran dillərinə aid olması mübahisəlidir, çünki qədim yazılı abidələri aşkarlanmamışdır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 157.

ДАРИ – alm. Dari (n), ing. Dari language /daːri ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. dari, azərb. dəri. – 1) Sadın Zame və buna sərhəd Kamerun ərazilərində danışılan dil; 2) İran dillərindən (cənub-qərbi qrupu) biridir. Əfqanıstanın iki ədəbi dillərindən (puştu) biridir. 4 milyondan artıq insanın danışdığı dildir. İki dialektə bölünür: Herat, Hazaracata, Hardeza, Loqara və Bədəxşan, Pəncşəra və Koxistan.

М.Н.Нерхат-Саиди. Грамматика современного языка дари. Кабул, 1969.

ДАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - alm. Dativ (m), ing. Dative case /deɪtɪv keɪs/, fr. datif, azərb. yönlük hal. – Morfoloji hal olaraq vasitəsiz tamamlığın ifadəsinə xidmət edir. Feldən asılı olaraq dativin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: a) danışanın etik şəxsi mövqeyini ifadə edir. Məs.: alm d.

/Fahr mir aber vorsichtig// (Mənə görə, ehtiyatlı sür); b) yiyəlik, buna pertinents dativ deyirlər. Müq. et. alm. d. /Ihm schmerzen die Beine// (Onun ayaqları ağrıyır); c) maraq dativi (Dativus commodi) Müq. et. /Er strickte ihr einen Pulli// (O qıza istilik (jaket) toxuyur); ç) mövge, dativus Indicantis. Müq. et. /Er ist mir zu sympathisch// (O mənə çox xoş gəlir). Sifətlərin də bu halda işlənməsi mümkündür. Məs.: /Er ist ihm behilflich// (O ona yardımçıdır), sözlərlərdə işlənir. Məs.: /Ich nahm es aus dem Regal// (Mən onu rəfdən götürdüm). Arabir adnominal funksiyada da çıxış edə bilər. Məs.: /Der Mutter ihr Haus// (Anaya öz evi).

G.Helbig. Die freien Dative im Deutschen. Leipzig, 1988.

ДАТИВИЗАЦИЯ – alm. Dativierung (f), ing. Dative-shift movement /'deɪtɪv ʃɪft 'mu:vmənt/, fr. dativisation, azərb. yönlük halla əvəzlənmə. – Qoşmalı, qoşmasız yiyəlik, təsirlik halların yönlük hala çevrilməsi. Məs.: alm. d. /Er schickt den Brief an sie// → /Er schickt ihr den Brief// (O qıza məktub göndərib); ing. d. /He gave the book to Mary// → /He gave Mary a book// (O kitabı Meriyə verir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 158.

ДАТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Dänisch (n), ing. Danish language /'deɪnɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue danoise, azərb. Danimarka dili. – Şimali german dili. 5 milyona qədər insanın ünsiyyət dilidir. 1550-ci ildən yazılı, 1536-cı ildən XIX əsrin ortalarına qədər həm də Norveçin dövlət dili olmuşdur. Bu dildə aparılan yazı islahatlarına görə (1948) bütün ismlər kiçik hərflərlə yazılır. Bu dildə xirtəkdə partlayışla yaranan səs/stöd /ʔ/ - vardır.

A.C.Новикович. Датский язык. М., 1974.

ДВАНДВА - alm. Dvandva (n), ing. dvandva compound /'dvandvə 'kɒmpaʊnd/, fr. dvandva, azərb. dvandva. - Tərkib hissələri arasında təbəzizlik əlaqəsi olan mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. şimal - qərb, dağ - dərə, böyük – kiçik; alm. d. /Rotweiß/ (qırmızı-ağ), /Mannweib/ (kişi-qadın) və s. O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 121.

ДВЕ ТОЧКИ - alm. Doppelpunkt (m), ing. colon /'kəʊlən/, fr. deux-points, azərb. iki nöqtə. – 1) Yazıda təsnifat mətnində sonra əlavə edilən bölgüdə əvvəl qoyulur. Məs.: İsimlər quruluşca üç yerə bölünür: sadə, düzəltmə, mürəkkəb; 2) Müəllifin sözündən əvvəl qoyulur. Məs.: Peyğəmbərimiz demişdir: «İnsan bələkdən məzara qədər öyrənməlidir»; 3) Qəzet və jurnal başlıqlarında. Məs.: Dilçilik: problemlər və mülahizələr.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВИЖЕНИЕ РЕЧИ (ТЕМП РЕЧИ) - alm. Sprechtempo (n), ing. speech of tempo /'spi:tʃ əv 'tempəʊ/, utterance /'ʌtərens/, fr. rythme du langage (discours temps), azərb. danışq sürəti (vaxtı). - Danışqın ritmik-sintaktik təşkilində təzahür edən zaman ardıcılığında müşahidə olunan sürət növbələşməsi. Səzsiz-hesabsız tədqiqatlar sübut etmişdir ki, danışq aktında gələn söyləmə nə qədər uzun olsa, ona sərf olunan vaxt da bir o qədər

çox olar. Məs.: açıq saitlər qapalılarından daha çox vaxt sərf etməklə tələffüz olunur. Fonoloji qarşılaşmalarda adətən nisbi uzunluq həlledici rol oynayır. Eyni kontekstdə açıq saitlər qapalı saitlərdən həmişə qısa olur. Adi danışqda ingilis orta hesabla bir dəqiqədə 300, bir saniyədə 5 heca tələffüz edir. Məs.: ing. d. /bid/ sözündəki /ɪ/ /bi:t/ sözündəki /i:/-dən uzun olur, burada nisbi uzunluq və keyfiyyət fərqi fonoloji əlamət kimi çıxış edir.

K.Kohler. Einführung in die Phonetik des Deutschen. Berlin, 1995, s. 111; A.Digeser. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 3.

ДВИЖЕНИЕ ТОНА - alm. Tonbewegung (f), ing. movement of tone /'mu:vmənt əv təʊn/ intonation curve /,ɪntəʊ'neɪʃ ən kɜ:v/, fr. mouvement du ton, (discours tonalités), azərb. tonun hərəkəti. – Danışq aktında tonun dəyişməsi, söyləmin, cümlənin, mətnin melodik səciyyəsi. İngilis dilində söz səviyyəsində tonun 6 cür hərəkətini fərqləndirirlər:

1. Alçaq enən: / ˌtwo/; (iki) (müəllim uşağa qiymət elan edir)
2. Yüksək enən: / ˈtwo/; (iki) (uşaq eşitməzliyə vurub soruşur)
3. Enib-qalxan: / ˌtwo/; (iki) ((üç, dörd...) müəllim təkrar edir)
4. Alçaq-qalxan: / ˌtwo/; (iki) (təəccüblə soruşur, niyə iki)
5. Yüksək-qalxan: / ˈtwo/; (iki) (qətiyyətlə bildirilən qiymət)
6. Qalxan-enən: / ˈtwo/; (iki) (ikidir ki iki, bunun o yanı, bu yanı yoxdur)

A.Digeser. Göstərilən əsər, s. 211.

ДВОЕТОЧИЕ (ДВЕ ТОЧКИ) - alm. Doppelpunkt (m), ing. colon /'kəʊlən/, fr. deux-points, azərb. iki nöqtə. - Orfoqrafiyada biri-birinin üzərində (üstündə) qoyulan iki nöqtədən ibarət durğu işarəsi. Azərb. d. belə işarələr aşağıdakı hallarda işlənir: 1. Cümlələrdə həmcins üzvlərdən əvvəl gələn ümumiləşdirici sözdən sonra qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Payızda bütün quşlar: durnalar, qaranquşlar, qazlar və ördəklər isti ölkələrə köçürlər//.

2. Bağlayıcısız təbəziz mürəkkəb cümlələrdə sonrakı tərəfin əvvəlki tərəflə səbəbiyyət, aydınlaşdırma əlaqələri olduqda onlar arasında qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Dostum zəng etmişdi: o bizə gəlmək istəyir//.

3. Vəsitisiz nitqdən əvvəl, müəllifin sözlərindən sonra. Məs.: /V.Humboldt demişdir: «Dil xalqın ruhudur»//.

4. Adətən qəzet və jurnallarda məqalələrin başlığında istifadə olunur. Məs.: /Günümüzün reallıqları: ümitsizlik və qeyri-müəyyənliklər//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВОИЧНОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. binäre Opposition (f), ing. binary opposition /bɪnəri ˌɒpə'zɪʃən/, fr. opposition binaire, azərb. ikili (binar) qarşılaşdırma. - Bu qarşılaşdırmanın əsas məğzi hər hansı bir dil vahidində eyni əlamətin və ya eyni keyfiyyətin olub-olmamasından ibarətdir. İkili qarşılaşdırma A-dır, A deyildir prinsipinə əsaslanır. Məs.: Azərb. d. samitlər yarım sistemində kar samitlərlə cingilti samitlər, saitlər yarım sistemində isə qalın saitlərlə incə saitlərin arasında binar qarşılaşma mümkündür. /b/ # /p/, /d/ # /t/, /o/ # /ö/, /u/ # /ü/ və s.

Qarşılaşma nəzəriyyəsinə ilk dəfə I.A.Boduen de Kurtene işləyib hazırlamış, sonra isə N.S.Trubetskoy (1890-1938), R.Yakobson (1896-1986) və onun həmkarları inkişaf etdirmişlər. Bu nəzəriyyəyə görə dildəki ifadələr 2 müxtəlif səviyyələrdə üzvlənirlər: 1) ən kiçik mənalı vahidlər – morfemlər (A.Martine; 1908) bunları monemlər adlandırır; 2) ən kiçik fərqləndirici vahidlər – fonemlər; axırıncıların yalnız forması var, özlərinin ayrılıqda mənalı yoxdur. İkinci strukturlaşma ondan ibarətdir ki, fonoloji səviyyədə bir neçə fonemin və onların birləşməsindən təbii dillərin sonsuz cümlələrini düzəltmək olur. Siqallar, yol hərəkətini nizamlayan işarələr tərkib hissələrinə bölünməyərək müəyyən bir bütöv kimi çıxış edirlər, ancaq onlar həmin o ikinci səviyyəli söz və formaları fərqləndirən kiçik fonemlərə bölünürlər. Məs.: /jaşıl işıq: yol açıqdır// söyləmi beş məna daşıyan monemə bölünür; /ja'şıl/ sözünün fonetik strukturu /j/, /a/, /ʃ/, /ı/, /l/ fonemlərindən formalaşır. Beləliklə, ikili üzvlənmə həm insan dilini heyvanların dilindən, həm də dilin yaradıcı olmasını göstərən mühüm əlamətdir.

И.А.Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963, I, II; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ДВОЙНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ - alm. Doppelartikulation (f), ing. double articulation /dʌbl ɑːˈtɪkjʊːˈleɪʃən/, fr. double articulation, azərb. ikili artikulasiya. – İkili artikulyasiya fransız dilçisi A.Martinenin dilçiliyə gətirdiyi nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyəyə görə, insan dili heyvan dilindən fərqli olaraq ikili üzvlənməyə qadirdir. Ən kiçik mənaya malik üzvlənmədən monemlər (başqa məktəblərdə «morfemlər»), onların ən kiçik elementlərə üzvlənməsindən fonemlər əldə edilir. Məs.: fr. d. /travaːllɔ̃s/ (biz işləyirik) monemi iki leksemə bölünür: /travai̯ll/ və /ɔ̃s/. Axırncı isə /ɔ̃:/ və /s/ fonemlərinə bölünür.

A.Martine. Elements de linguistique generale. Paris, 1960.

ДВОЙНАЯ БУКВА - Вах: Диаграф →.

ДВОЙНАЯ ПРИСТАВКА - alm. Doppelpräfix (n), ing. double prefix /dʌbl ˈpriːfiks/, fr. préfixe double, azərb. iki sözlənin daldadıl gəlməsi. – Məs.: rus d. /по:вы:кидать/, /по:на:браться/; alm. d. /miss:ver:stəndnis/ (anlaşılmazlıq).

Вах: приставка →.

ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ (ГЕМИНИРОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ, УДВОЕННЫЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. Doppelkonsonant (m), ing. double consonant /dʌbl ˈkɒnsənənt/, fr. consonne double, azərb. qoşa samit.

Вах: Гемината ←.

ДВОЙНОЙ СОЮЗ - alm. Doppelkonjunktion (f), ing. double conjunction /dʌbl kənˈdʒʌŋkʃən/, fr. conjonction double, azərb. ikili bağlayıcı. – Bağlayıcı funksiyasında çıxış edən iki bağlayıcı. Bunlara bəzən korrelyativ bağlayıcılar da deyirlər. Müq. et. alm. d. /nicht nur-sondern auch/ (təkcə o

deyil, həm də), /entweder-oder/ (ya-ya, ya da), /weder-noch/ (nə...nə də), /und wenn/; Azərb. d. /və əgər/, /və ancaq/; ing. d. /and when/.

Вах: Союз →.

ДВОЙНЫЕ АФФИКСЫ - alm. Doppelauffixe (Pl.), ing. double affixes /dʌbl ˈæfiks/, fr. affixe doubles, azərb. ikili affiks. – Sözdüzəltmədə yanaşı gələn iki affiks. Məs.: alm. d. /miss:ver:stəndnis/ (anlaşılmazlıq), /be:auf:tragen/ (tapşırıq vermək).

Вах: двойная приставка ←.

ДВОЙНЫЕ ФОРМЫ - alm. Doppelformen (Pl.), ing. variant (alternative) /ˈvɛəriənt ˈɔ:lˈtɜːnətiv/ double forms /dʌbl ˈfɔ:mz/, fr. formes doubles, azərb. ikili formalar. – Orfofonik, orfoqrafik, morfoloji, sintaktik variant formaları. Əslində eyni sintopik, sinfatik, sinstratik kəsişmədə iki eyni formanın işlənməsi mümkün deyildir. Məs.: Azərb. d. /əgər, məgər, əyər/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.74-79.

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Dual (m), Dualis (m), Zweizahl (f), ing. dual number /ˈdjuːəl ˈnʌmbə/, fr. duel, azərb. ikili kəmiyyət. – Cüt əşyaları fərqləndirən kəmiyyət forması. Müasir rus d. bu forma fəaliyyət göstərmir, lakin onun qalıqlarına hələ də təsadüf edilir. Məs.: rus d. /оба стола/; alm. d. /beide/; ing. d. /both/ cütlüyünü misal göstərmək olar. Sanskrit dilində /pitarau/ bir tərəfdən təkdə /pita/ (ata), digər tərəfdən isə /pitarah/ (atalar) formalarına qarşı qoyulur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 106.

ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО ПРИРОДНОЕ (ДВОЙСТВЕННОЕ ЧИСЛО ПЕРВИЧНОЕ) - alm. natürlicher (primärer) Dualis (m), Zweizahl (f), ing. natural dual /ˈnætʃrəl ˈdjuːəl/, primary /ˈpraɪməri/, initial /ɪnɪʃ(ə)l/, fr. duel natural, azərb. ilkin cütlük hal. – Orqanizmdə cüt üzvləri ifadə etmək üçün işlədilən isimlərin xüsusi növü. Məs.: Azərb. d. /üz/, /qu-laq/, /göz/, /dodaq/; rus d. /глаза/, /уши/, /пуки/. Alm. d. qalmış dualis Bavariya dialektində işlənir. Məs.: /ös/ (qızların hər ikisi), /enk/ (sizin hər ikiniz).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.158; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.122.

ДВОЯКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. doppelte Betonung (f), ing. double stress /dʌbl ˈstres/, fr. accent double, azərb. ikili vurğu. – Mövcud variant formalarını fərqləndirən ikili vurğu. Məs.: rus d. /твѡрог/ - /творѡг/; /зámок/ - /замѡк/, ing. d. /ˈintrikit/, /inˈtrikit/, /ˈaplíkəbl/, /əˈplíkəbl/; alm. d.

/ˈʃtaenRaec/ (daşla dolu), /ʃtaenˈRae/ (zəngin) və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 196-197.

ДВУГЛАСНЫЙ (ДИФТОНГ) - alm. Diphthong (m), ing. diphthong /ˈdɪfθɒŋ/, fr. diphtongue, azərb. diftonq. – İki saitənin bir heca daxilində birləşməsi. Bu zaman həmin saitlərdən biri hecadüzəldən, digəri isə heca əmələ gətirməyən olur. Məs.: alm. d. /həʊs/ (ev), /hæ/ (isti), /lædə/ (təəssüf)

və s. Azərbaycan dilində həqiqi diftonqlar yoxdur. Ancaq diftonqoidlər mövcuddur. Məs.: Azərb. d. /douşan/, /douğa/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.141-143.

ДВУГУБНЫЙ - alm. bilabial, ing. bilabial /baɪ'leɪbjəl/, fr. bilabial, azərb. qoşadodaq.

Бах: Губно-губной ←.

ДВУЗНАЧНАЯ БУКВА - alm. Digraph (m), zweistelliger Buchstabe (m), ing. two-digit letter /tu:'dɪdʒɪt 'letə/, digraph /'daɪgrə:f/, fr. lettre bivalente, azərb. qoşa yazılan hərf. - Yazıda bir fonemi əks etdirmək üçün iki işarənin birləşməsi. Məs.: ing. d. /ʃ/ fonemi «sh» diqrafı ilə verilir.

P.H.Mathews. Göstərilən əsər, s. 98.

ДВУМЕРНАЯ СИСТЕМА ГЛАСНЫХ - alm. zweidimensionales Vokalsystem (n), ing. bidimensional vowel system /bi:'daɪ'menʃ(ə)nəl 'vaʊəl 'sɪstəm/, two-dimensional /tu:'daɪ'menʃ(ə)nəl/, fr. syst'me vocalique à deux dimension, syst'me voyelle bidimensionnelle, azərb. ikiməyarlı sait sistemi. - Saitlərin uzun və qısalığa, incə və qalınlığa görə bölgüsü ikiməyarlı əsaslanır.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.210.

ДВУПОДЛЕЖАЩЕЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Zweisubjektesatz (m), ing. two-subject sentence /tu:'sʌbdʒɪkt 'sentəns/, sentence with twice denoted subject /sentəns wɪð twaɪs dɪ'nəʊtɪd 'sʌbdʒɪkt/, fr. proposition à deux sujets, azərb. cütmübtədəli cümlə. - Tərkibindəki hər iki mübtədası eyni bir subyekti bildiren cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən və sən bu bəladan xilas ola bilməyəcəyik//; rus d. /Что же они не идут, соколы-то наши//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 122.

ДВУСКАЗУЕМОСТЬ - alm. Doppelprädiktheit (f), ing. double predication /dʌbl 'predɪkeɪʃən/, fr. proposition à deux prédicats, azərb. iki xəbərlilik. - Xəbəri iki fəlin ardıcıl gəlməsilə ifadə olunan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Biz mahnı oxuyuruq, həm də rəqs edirik//; rus d. /Я пойду погляжу//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 123.

ДВУСЛОГОВОЙ (ДВУСЛОЖНЫЙ, ДИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ) - alm. zweisilbig, ing. disyllabic /'dɪsɪ'læbɪk/, fr. disyllabique, azərb. cüthecəli. - Tərkibi iki hecaya bölünən söz. Məs.: Azərb. d. /qə-ləm/, /dəf-tər/, /ki-tab/, /a-na/, /a-ta/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 54.

ДВУСОСТАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. zweigliedriger Satz (m), ing. two-member (binomial) sentence /tu: 'membə /'baɪ'nɔmɪnəl/ 'sentəns/, fr. phrase à deux termes, azərb. cütterkibli cümlə. - Xəbəri və mübtədası

ayrı-ayrı sözlər və söz birləşmələri ilə ifadə olunan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Quş uçur//, /İt hürür//; alm. d. /Die Sonne scheint// (Günəş saçıq) və s.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959. s. 166-167.

ДВУСОСТАВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ СЛОЖНОПОДЧИНЕННОЕ - alm. zweigliedriges Satzgefüge (n), ing. two-part compound sentence /tu:'pɑ:t 'kɔmpaʊnd 'sentəns/ fr. proposition subordonnée complexe, azərb. cütterkibli tabeli müəkkəb cümlə. - Budaq cümləsi baş cümlənin bu və ya digər üzvü ilə deyil, bütövlükdə baş üzvə aid olan cümlə. Müəkkəb cümlənin tərəfləri arasında əlaqə müstəqildir, beləki, cütterkibli cümlənin baş cümləsi nisbətən bitmiş fikir bildirir, budaq cümləsiz keçinə bilir, quruluşca bu və ya digər budaq cümlələrlə tamamlanmasını tələb etmir. Məs.: Azərb. d. /Hava gəfildən dəyişdi, alpinistlər öz işlərini dayandıрмаğa məcbur oldular//. Nəticə, şərt, güzəşt, səbəb, qarşılaşdırma və zaman budaq cümlələri cütterkibli tabeli müəkkəb cümlənin budaq cümlələri hesab olunur.

Ə.Abdüddayev. Müasir Azərbaycan dilində tabeli müəkkəb cümlələr. Bakı, 1974.

ДВУСОСТАВНОСТЬ (ДВУЧЛЕННОСТЬ) - alm. Zweigliedrigkeit (f), ing. binomiality /bʌɪ'nɔməliɪ/, binomial character /bʌɪ'nɔməɪ 'kærɪktə/, fr. à deux termes, azərb. cütterkiblik. - Gümlədə mübtədə ilə xəbərin formal ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. /Sarı yarpaqlar yavaş-yavaş ağacdən yerə tökülürdü//.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

ДВУСТРОННОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ (БИЛАТЕРАЛ) - alm. zweidimensionaler Gegensatz (m), ing. bilateral (two-way) opposition (contrasting) /baɪ'lætərəɪ/tu-weɪ/ɔpə'zɪʃən/'kɔntræstɪŋ/, fr. opposition bilatérale, azərb. ikili qarşılaşdırma. - Fonoloji qarşılaşmalar nəzəriyyəsinə ilk dəfə dilçilik elmində N.S.Trubetskoy işləyib hazırlamışdır. Bilateral (ikitərəfli) oppozisiyalarda müqayisə üçün götürülən əsas, yəni oppozisiyanın hər iki üzvünə xas olan əlamətlər məcmusu yalnız bu üzvlərdə özünü göstərir və sistemin heç bir digər üzvündə müşahidə olunmur. Belə qarşılaşmaları o privativ adlandırır.

Beləliklə, müqayisə üçün əsas götürülən əlamətlər məcmusu oppozisiyanın yalnız bu 2 üzvünə xasdır, onlar sistemin digər üzvlərində təkrar olunmur.

Məs.: /t/ - /d/; /f/ - /v/

/b/ - /p/; /s/ - /z/

/g/ - /k/; /ʃ/ - /ʒ/

/b/ - /m/; /r/ - /l/.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 85; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 210-211.

ДВУСТОРОННАЯ АССИМИЛЯЦИЯ - alm. reziproke (doppelseitige) Assimilation (f), ing. bilateral /baɪ'læt(ə)r(ə)l/, reciprocal assimilation

/n'sıprəkəl əsıml'elɪfn/, fr. assimilation réciproque, azərb. müştərək assimilasiya. - Səslərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində uyuşması (assimilasiyası), qarşılıqlı təsir nəticəsində hər iki səsin dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /gəlirlər-gəlillər/, /oğlanlar-oğlannar/, /isti-issi/ və s. Aydındır ki, burada çıxış nöqtəsi kimi birinci tərəf götürülür. Bu da ondan irəli gəlir ki, klassik fonetika dilin variativlik kimi mühüm xassəsini görmürdü və sintopik və diatopik səviyyələri qarışdırırdı.

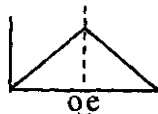
F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.74-79.

ДВУВЕРШИННАЯ ФОРМА СОГЛАСНОГО – alm. zweigipfelige

Konsonantenform (f), ing. consonantal double-peak form /kənsə'næntəl 'dʌbl pi:k/, fr. forme de la consonne à deux sommets, azərb. samitin ikizirvəli forması. - L.V.Şerba heca bölgüsü nəzəriyyəsini işləyib hazırlayarkən samitləri üç yerə bölürdü: a) başlanğıcı qüvvətli olan samitlər. Onlar özündən əvvəlki saitə qoşulurlar. Məs.: rus d. /ot/, /on/; b) sonu qüvvətli olan samitlər. Onlar özlərindən sonra gələn saitlərə qoşulurlar. Məs.: rus d. /na/ /nu/; c) tən ortası qüvvətli olan samitlər. Onlar heca sərhədilə tən ortadan bölünürlər. Bunları o, ikizirvəli samitlər adlandırır. Məs.: alm. d. /m'ɪt/ər/, /n'ɛn/ən/ və s.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 132.

ДВУВЕРШИННОСТЬ - alm. Zweigipfeligkeit (f), ing. slurred /slə:d/, fr. à deux sommets, azərb. ikizirvəlilik. - 1) Diftonda hər iki komponenti eyni gücə və ton yüksəkliyinə malik olması. Məs.: udey dilində /qe/ diftonqu buna misaldır

2) Homogen samitlərin iki hecaya ayrılması. Məs.: alm. d. /'an:ne:mən/ (qəbul etmək); 3) Azərbaycan dilində söz ikizirvəli prosodik qəlibə malikdir. Birinci zirvə sözün kökündəki birinci saitin, ikincisi isə sözün son hecasının üzərinə düşür. Birinci həmahəngliyi, ikinci zirvə isə vurğunu təmin edir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 133; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 49-50.

ДВУВЕРШИННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. zweigipfelige Intonation (f), ing. double peak intonation /dʌbl pi:k ,ɪntə'neɪʃ(ə)n/, fr. ton à double sommet, azərb. cützirvəli intonasiya. - Cümlənin intonasiya konturunda iki zirvə aydın görünür. Məs.: Azərb. d. /Onlar oxuyurdular, biz yazırdıq//.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 13.

ДВУХФОКСНЫЙ - alm. mit zwei Focusen, ing. bifocal sound /'baɪ'fəuk(ə)l saund/, fr. bifocal, azərb. cütkeçidli, cütfokuslu. - Tələffüzü zamanı dilin ön və arxa hissəsinin müvafiq olaraq sərt və yumşaq damağa doğru qalxması nəticəsində yaranan səs. Bu cür tələffüz məxrəci /f/ və /ʒ/ samitlərində müşahidə olunur. Məs.: rus d. /'ʃafka/; Azərb. d. /ʃɪf/; alm. d. /'ʃø:n/ (gözəl); ing. d. /'fiʃ/ (balıq) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 105.

ДВУЧЛЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. zweigliedriger Satz (m), ing. binominal (two-member) sentence /'baɪ'nəumjəl (tu:'membə) sentəns/, fr. proposition à deux termes, azərb. ikiüzvlü cümlə. - Baş üzvlərin ikisinin də iştirak etdiyi cümlə. Məs.: Azərb. d. /Anar oxuyur//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 115.

ДВУЧЛЕННОЙ КОММУНИКАЦИИ ТЕОРИЯ - alm. zweigliedrige Kommunikationstheorie (f), ing. two-member communication theory

/tu:'membə kə,mju:nɪ'keɪʃən 'θiərə/, fr. théorie de communication à deux termes, azərb. ikiüzvlü kommunikasiya (ünsiyyət) nəzəriyyəsi. - Hər bir cümlədə bir-birinə qarşı qoyulan iki mərkəzin olduğunu fərz edən nəzəriyyə. Gənc qrammatiklər cümləni psixoloji mübtəda və psixoloji xəbəre bölürdülər. Onlardan sonra Praqa dilçilik məktəbinin banilərindən biri V. Matezius (1882-1945) cümlənin kommunikativ üzvlənməsi ideyasını irəli sürdü. Bu nəzəriyyəyə görə cümlə yeni (rema) və köhnədən (temadan) ibarət olur. Adətən tema əvvəl, rema isə sonra gəlir. Məs.: Azərb. d. /Anar/ kitab oxuyur// və ya /Kitab/ Anar oxuyur//. Rema qabağa keçdikdə cümlə daha çox çalarlıq qazanır. Məs.: Azərb. d. /Danışır Bakı// və /Bakı danışır//. V.Матезиус. О так называемом актуальном членении предложения. ПЛК, М., 1967, s. 239-246; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 344-345.

ДВУЧЛЕННОСТЬ - alm. Zweigliedrigkeit (f), ing. binominal character /baɪ 'naʊmjəl 'kærɪktə/, two-member structure /tu:'membə straktə/, fr. à deux termes, azərb. ikiüzvlülük. - Aktual üzvlənmə zamanı cümlənin iki vasitəsiz tərkibə bölünə bilməsi, bölünməsi.

V.Матезиус. О так называемом актуальном членении предложения. ПЛК, М., 1967, s. 239.

ДВУЧЛЕННЫЙ ВОПРОС - alm. alternative Frage (f), zweigliedrige Frage (f), ing. alternative question /ɔ:l'tə:nətiv kwɛstʃən/, fr. question à deux termes, azərb. ikiüzvlü sual (alternativ sual). - Dinləyicidə (tərəf müqabilində) iki mümkün cavabdan birinin seçiminə şərait yaradan sual. Məs.: Azərb. d. /Bakıya gedirsən, yoxsa Şəkiyə//.

C.Axundov. Göstərilən əsər.

ДВУЯЗЫЧИЕ (БИЛИНГВИЗМ) - Zweisprachigkeit (f), Bilinguismus (m), ing. bilingual /baɪ'liŋgw(ə)l/, fr. bilinguisme, azərb. ikidillilik. - İki dildə yazmaq və danışmaq qabiliyyəti, müxtəlif ünsiyyət şəraitində tətbiq

olunan ikidillilik. Çoxdilliliyin xüsusi forması. İkidillilik iki cür başa düşülür: 1) Fərdi bilinçvizm. Bu, fərdin iki dildə fikir ifadə etmək qabiliyyəti deməkdir. Son dövrlərin tədqiqatları göstərir ki, iki dil bir adamda eyni dərəcədə yanbayan mövcud ola bilməz. Bu mənada ikidilli fərd subordinativ (bir dilin ikinci dildən asılılığı) və ya koordinativ (hər iki dili eyni dərəcədə bilmək) olur. Ancaq sözün həqiqi mənasında koordinativ bilinçvizm mümkün deyildir; 2) Kollektiv və ya sosial ikidillilik, diqlossiya. Bu cür ikidilliliyə iki dövlətin sərhəd bölgələrində rast gəlmək olur. Məs.: gürcü-Azərbaycan, Azərbaycan-rus sərhədlərindəki ikidillilik.

S.Erwin, Ch. E.Osgood. Second language learning and bilingualism. Journal of Abnormal and Sosial Psychology. 49, Suppl, 1954, s. 134-146.

ДВУЯЗЫЧНЫЙ СЛОВАРЬ - alm. zweisprachiges (bilinguistisches) Wörterbuch (n), ing. bilingual dictionary /bɪˈlɪŋɡwəl dɪkʃənəri/, fr. dictionnaire bilingue, azərb. ikidilli lüğət. - Bir dilin leksik tərkibinin və semantik mənaalarının başqa dildə verilməsi. Məs.: Azərbaycanca-rusca və rusca-azərbaycanca, ingiliscə-azərbaycanca lüğətlər və s.

F.Y.Veyselov (Veysəlli). Azərbaycanca-ingiliscə lüğət leksikoqrafiyamızda yeni mərhələ. «Azərbaycan məktəbi», 1997, №3.

ДЕГЛЮТИНАЦИЯ - alm. Deglutination (f), Metanalyse (f), Abtrennung (f), ing. metanalysis /metˈænəlaɪz/, fr. deglutination, azərb. parçalanma. - Söz başında sait, samit və ya hecanın dəyişməsi. Məs.: alm. d. /raʊs/, «heraus» sözündən; fr. d. /boutique/ «apotheks» sözündəndir və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 125.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ - alm. Gerundium (n), Adverbialpartizip (n), ing. adverbial participle /ədˈvɜːbjəl pɑːtɪsɪpl/, fr. gérondif, azərb. feli bağlama. - Müstəqil işlənməyən, cümlə daxilində əsas feldən asılı olduğu üçün hal-vəziyyət, zaman, səbəb-məqsəd və şərt məzmunu daşıyan, lakin şəxs, kəmiyyət bildirməyən sözlərə feli bağlama deyilir. Feli bağlamalar fələ və zərflə aid olan xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir. Feli bağlamalar da zərflər kimi şəxsə görə dəyişmir. Lakin zərflərdən fərqli olaraq, feli bağlamalar cümlədə ikinci dərəcəli xəbər funksiyasında çıxış edir və nə etdi? nə edir? suallarına cavab verir. Feli bağlamalarla feli sifətləri ümumiləşdirən cəhət onların hər ikisinin növ, təsirlilik xüsusiyyətlərinə malik olmalarıdır. Onları bir-birindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət isə belə xüsusiyyətlərə malik olmamalarıdır. Feli bağlamaları feldən fərqləndirən əsas xüsusiyyət isə birincinin müstəqil tərzdə zaman, şəxs və kəmiyyət ifadə etməsidir. Çağdaş Azərbaycan dilində feli bağlamalar (-ib)⁴, (-dığım)⁴, -a,-ə, (-dıqca)⁴, (-ınca)⁴, (-yınca)⁴ və s. şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir. Məs.: Azərb. d. /qayıdıb/, /bitib/, /yuyunub/, /anladığım/, /bildiyim/, /yana-yana/, /bilə-bilə/, /fırlandıqca/, /alınca/, /doymayınca/, /görməyincə/ və s. Alman dilində partisip I və II fərqləndirirlər. Partisip I indiki, partisip II isə keçmiş zamana aid etmək olar. Birincisi təyin və predikativ rolunda, ikincisi isə təyinlə yanaşı (məs.: der geschriebene Brief / yazılmış məktub) mürəkkəb zaman formalarının düzəlməsində iştirak edir. Müq. et: der schreib+end+e Student (yazan

tələbə) ↔ Der Student hat geschrieben (Tələbə yazıb). Der Student hatte geschrieben, Der Student wird geschrieben haben.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002, s. 353-356;

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 156-203.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ НЕЗАВИСИМОЕ - alm. unabhängiges Gerundium (n), Adverbialpartizip (n), ing. independent adverbial participle /ɪndɪˈpendənt ədˈvɜːbjəl ˈpɑːtɪsɪpl/, fr. gérondif indépendant, azərb. müstəqil feli bağlama. - Feli bağlamanın ara söz funksiyasında çıxış etməsi. Məs.: Azərb. d. /buna baxmayaraq/, /misal olaraq/, /açığını desək/, /doğrusunu desək/, /sadəcə olaraq/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı, 2002, s. 353-356.

ДЕЕПРИЧАСТНЫЙ - alm. Partizipform (f), ing. adverbial participle /ədˈvɜːbjəl pɑːtɪsɪpl/, fr. participial, azərb. feli bağlama. -Tərkibində feli bağlama olan, feli bağlama mənasına malik olan. Məs.: rus d. /записывающий студент/; alm. d. /der schreibende Student/; Azərb. d. /yazan oğlan/. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 563.

ДЕЕПРИЧАСТНАЯ КОНСТРУКЦИЯ - alm. Partizipialkonstruktion (f), ing. adverbial-participle phrase (construction) /ədˈvɜːbjəl pɑːtɪsɪpjəl freɪz (kənˈstrʊkʃ(ə)n)/, fr. construction participial, azərb. feli bağlama tərkibi. - Feli bağlamadan öncə işlənilib onu izah edən və onunla qrammatik əlaqədə olan sözlərin həmin feli bağlama ilə birlikdə yaratdığı konstruksiya (tərkib). Məs.: Azərb. d. /Gecələr tonqal başında toplaşan gənclər, azadlıq haqqında fikirlərini açıqlayırdılar//; alm. d. /Durch wiederholte unermüdliche Versuche entmutigt, kehrte er zurück// (Davamlı yorulmaz cəhdlərdən ruhdan düşmüş halda o geri qayıtdı).

Th.Bungarten. Partizipialkonstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache. Düsseldorf, 1976.

ДЕЕПРИЧАСТНЫЙ ОБОРОТ – Вах: Деепричастная конструкция ←.

ДЕЕПРИЧАСТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Partizipialsatz (m), ing. adverbial-participle sentence /ədˈvɜːbjəl pɑːtɪsɪpjəl sentəns/, fr. proposition participiale, azərb. feli bağlaması olan cümlə. - Xəbəri feli bağlamadan ibarət olan cümlə. Məs.: rus d. /он выпивши//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.125.

ДЕЗАКЦЕНТУАЦИЯ (АТОНАЦИЯ) - alm. Akzentverlust (m), ing. desaccentuation /diː səkəntʃʊˈeɪʃ(ə)n/, fr. désaccentuation, azərb. vurğunun itməsi, düşməsi. - Cümlədə söz mənası və funksiyası dəyişdiyindən vurğunun düşməsi. Məs.: Azərb. d. /tə'rəf/, ancaq /da"ğa tərəf/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.126.

ДЕЗАСПИРАЦИЯ - alm. Enthauchung (f), ing. deaspiration /di:aspə'reɪʃ(ə)n/, fr. désaspiration, azərb. dezaspirasiya, nəfəsliliyin itməsi. - Mövqedən asılı olaraq kar-partlayan samitlərdə nəfəsləşmənin itməsi. Məs.: ing. d. /p/, /t/, /k/ samitləri /s/-dan sonrakı mövqedə nəfəslilik keyfiyyətini itirir. Müq. et: ing. d. /speak/ (danışmaq), /steam/ (buxar), /skirt/ (yubka).

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЗАФФИКСАЦИЯ - alm. Affixverlust (m), ing. desaffixation /di:'səfɪk'seɪʃ(ə)n/, loss of inflection /lɒs əv ɪn'flekʃən/, zero inflection (with a paradigm) /'ziərəu ɪn'flekʃən (wiðə pærədaim)/, fr. désaffication, azərb. dezaffiksasiya, affiksin düşməsi. - 1) Sözdüzəltmədə və sözdəyişmədə affikslərin itməsi. Məs.: rus d. /входит/вход/ və s.; 2) Düzəltmə sözlərdən əsasın ayrılması və onun müvafiq nitq hissəsinin paradiqminə daxil edilməsi. Məs.: ing. d. /to chauffe < chauffeur/.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЗАФФРИКАЦИЯ - alm. Desaffrizierung (f), ing. desaffrication /di:'səfrɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. désaffrication, azərb. dezaffrikasiya. - Tələffüzdə kipləşmə xarakterinin itməsi. Məs.: rus dialeklərində /tʃ/ samitində kipləşmə düşür. Müq. et: bəzən /замечательный/ əvəzinə /замещательный/, /что/ əvəzinə /што/ tələffüz edilir.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС - alm. Deixis (m), Zeigart (f), Demonstrationsart (f), ing. deixis /'dɛɪksɪs/, deictic function /'dɛɪktɪk fʌŋkʃn/, fr. deixis, azərb. deyksis. - Xüsusiyyətə işarə əvəzlilikləri deyksis funksiyasını yerinə yetirirlər: 1) prosesin danışmaq məqamındakı elementlərin jestlər və dil ifadələri ilə göstərilməsi; 2) söyləmələrdə deyiliş məqamından asılı olaraq yer, şəxs və zaman strukturunun xüsusiyyət və ya funksiyasının göstərilməsi (deyktik ifadə). Bu mənada şəxs, yer və zaman deyksislərindən danışılır. Deyktik ifadələr müəyyən mətn daxilində digər dil işarələrinə də aid ola bilər (anəfor, sitat) və s. Təbii dil bütövlükdə deyktik komponentlərdən ibarətdir. Deyksis semantika praqmatika ilə birləşdirən vasitədir, çünki dil ifadələri praqmatik sub-situasiyalardan yaranır. Məs.: biz auditoriyada mühazirə zamanı qəfildən desək ki, //yaman acmışam// bunun gerçəkliklə bağlılığını müəyyən etmək çətin olar. Müasir tədqiqatlarda deyksis semantika və ya praqmatika ilə birgə öyrənilir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 163-164.

ДЕЙКСИС БЛИЗКОГО ПРЕДМЕТА - alm. Dieser-Deixis (m), ing. deixis of proximate object /'dɛɪksɪs əv 'prɒksɪmət 'ɒbdʒɪkt/, fr. deixis de l'objet proche, azərb. yaxın əşyaya işarə etmə. - Danışanın bilavasitə yaxınlığında yerləşən, danışmaq anında adı çəkilmiş, məlum, müəyyən əşyalara işarə edilməsi. Məs.: Azərb. d. /bu, belə, buradakı, bugünkü/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС ВТОРОГО ЛИЦА - alm. Du-Deixis (m), ing. second-person deixis /'sekənd 'pɜ:sn 'dɛɪksɪs/, fr. deixis de la deuxi'eme personne, azərb. ikinci şəxsə işarə edilməsi. - Müraciətin ünvanlandığı şəxsə işarə edilməsi, yəni ikinci şəxsə müraciət. Məs.: Azərb. d. /Sən çoxbilmişlik eləyirsən ha// və ya /Siz, hörmətli nazir...//.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС ПЕРВОГО ЛИЦА - alm. Ich-Deixis (m), ing. first-person deixis /fɜ:st pɜ:sn 'dɛɪksɪs/, fr. deixis de la première personne, azərb. birinci şəxsə işarə. - Danışan şəxsin özünə işarə etməsi. Məs.: Azərb. d. /Mən həmişə bu fikirdəyəm// və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙКСИС УДАЛЕННОГО ПРЕДМЕТА - alm. entfernter Deixis (m), ing. deixis of distant object /'dɛɪksɪs əv 'dɪstənt 'ɒbdʒɪkt/, fr. déixis de l'objet éloigné, azərb. uzaq şəxsə işarə. - Uzaqda yerləşən, bilavasitə adı çəkilməyən, onun haqqında məlumatın danışığın sonunda veriləcək əşya. Məs.: Azərb. d. /elə, oradan, ona/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙКТИЧЕСКИЙ (ЭПИДЕЙКТИЧЕСКИЙ) - alm. deiktisch, ing. deictic /'dɛɪktɪk/ fr. déictique, azərb. deyktik. - İşarə edən, ayıran, fərqləndirən, danışan şəxslə bu və ya digər münasibətdə olan.

Бах: Дейксис ←.

ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aktiv (n), ing. active /'æktɪv/, fr. actif, azərb. məlum. - 1) Tərkibində məlum növ feli və bu formadan asılı olan, onu aydınlaşdırən, izah edən söz; 2) Məlum növ formaları sisteminə aid olan Azərb., alm., ing. və rus d. aktivin feldə göstəricisi yoxdur. Müq. et: ing., alm., rus. d. /I read/, /ich lese/, /я читаю/, Azərb. d. /mən oxuyuram/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s.126.

ДЕЙСТВИЯ ИМЯ - alm. Name der Handlung (f), ing. action noun /'ækʃn naun/, fr. nom d'action, azərb. hərəkətin adı. - Fel əsasına müəyyən sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması ilə yaranan isimlər. Məs.: Azərb. d. /gəlmə/, /yemə/, /süzmə/, /itirilmə/ və s.

M.İ.Adilov və b. Gösterilən əsər, s. 302.

ДЕЙСТВИЯ ОБЪЕКТ - alm. Objekt der Handlung (f), ing. object of action /'ɒbjekt əv 'ækʃn/, fr. action d'objet, azərb. hərəkət objekti. - Feldə ifadə olunan hərəkətin ünvanlandığı (istiqamətləndirildiyi) şəxs və ya predmet. /Məs.: Azərb. d. /Mən ona məktub yazıram//.

Бах: Дополнение →.

ДЕЙСТВУЮЩЕЕ ЛИЦО - alm. Subjekt (n), ing. subject /'sʌbdʒɪkt/, fr. personnage, sujet, azərb. hərəkətin həqiqi icraçısı. - Məs.: Azərb. d. /Ərif məktəbdə işləyir//.

Бах: Подлежащее →.

ДЕКЛАМАЦИЯ - alm. Deklamation (f), ing. declamation /ˈdekləˈmeɪʃ(ə)n/, fr. déclamation, azərb. deklamasiya. - Bədii mətnin məzmun, ekspressiv və emosional baxımdan daha dolğun verilməsi üçün istifadə olunan qiraət. Məs.: «Ölülərdə» kefli İskəndərin monoloqunun respublikanın xalq artisti R.Balayevin ifasında səsləndirilməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.127.

ДЕКЛАРАТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Deklarativsatz (m), ing. declarative sentence /ˈdekləˈrətɪv ˈsentəns/, fr. proposition déclarative, azərb. deklarativ nəqli cümlə. - Təsdiq etmək, müəyyən etmək, demək fəllərilə işlənən cümlə. /Qiymətlər düşür// cümləsi /Mən sənə deyirəm ki, qiymətlər düşür// cümləsindən əmələ gətirmək kimi başa düşülür.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 164.

ДЕКЛАРАЦИЯ - alm. Deklaration (f), ing. declaration /ˈdekləˈreɪʃ(ə)n/, fr. déclaration, azərb. məlum, bəyan etmə. Söylənilən fikir ondan əvvəl cərəyan edən hadisənin fakt kimi tamamlanması kimi götürülə bilər. Məs.: Azərb. d. /İclas açıq elan edilir// cümləsi faktın təsdiqidir.

Бах: Декларативное предложение ←.

ДЕКОДИРОВАНИЕ - alm. Dekodierung (f), ing. decoding /diˈkɔːdɪŋ/, fr. décodage, decryptage, azərb. fikrin açılması, yozması. - Danışanın göndərdiyi məlumat dinləyici tərəfindən açılır. Bunun üçün dinləyənə danışanın eyni dil sistemindən istifadəsi vacibdir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 165.

ДЕКОМПОЗИЦИЯ (РАЗЛОЖЕНИЕ ОБРАТНОЕ) - alm. Dekomposition (f), ing. decomposition /diːkɒmpəˈzɪʃ(ə)n/, fr. décomposition, azərb. dekompozisiya. - Alman alimi Y.Qrimmin ikidən artıq mürəkkəb tərkibləri göstərmək üçün işlətdiyi termin. Məs.: alm. d. /Straßen+bahn +fahr+gast/(tramvayda gedən sənişin). Bu tərkib bir neçə üzvdən ibarət ola bilər. Məs.: /Dampf+schiff+fahrts+gesellschafts+direktor+gemahlin/ (Gəmi tərsanəsi şirkət direktorunun arvadı) və s.

ДЕЛАБИАЛИЗАЦИЯ (ДИСЛАБИАЛИЗАЦИЯ) - alm. Entrundung (f), Delabialisierung (f), ing. delabialization /diːˈleɪbiəlɪzeɪʃ(ə)n/, unrounding /ˈʌnˈraundɪŋ/, fr. délabiasation, désarrondissement, azərb. delabializasiya, dodaqlanmanın itməsi. - Səsin tələffüzündə dodaqların iştirakının aradan qalxması ilə baş verən dəyişikliklər. Azərbaycan dilində dodaq saitlərinin tələffüzündə dodaqlanma dərəcəsi zəifləyir. Məs.: Azərb. d. /gü-lümsündü/ sözündə „ü“ qeyri-dodaq saiti „i“ kimi tələffüz olunur. Sözün sonunda dodaq saitləri delabializasiyaya uğrayır. Məs.: /oldı/, /gördi/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103.

ДЕЛИМИТАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ (ФУНКЦИЯ РАЗГРАНИЧИТЕЛЬНАЯ) - alm. abgrenzende (delimitative) Funktion (f), ing. delimitative function /diˈlɪmɪtətɪv fʌŋkʃn/, fr. fonction délimitative, azərb.

zirvəüzəldici funksiya. - Sözdə həmişə eyni heca üzərinə düşən vurğu zirvəüzəltmə funksiyası yerinə yetirir. Azərb. d. vurğu axırıncı və polyak dilində sözün axırdan ikinci hecasının, çex dilində isə birinci hecanın üzərinə düşməklə söz zirvələrini müəyyən edir. İlk dəfə R.Yakobson vurğudan danışarkən bu funksiyamı demarkativ və distinktiv funksiyalarla bərabər xüsusi qeyd edir.

R.Yakobson. Über die Beschaffenheit der prosodischen Gegensätze. Melanges de linguistique et de phonologie. Paris, 1937; F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 195.

ДЕЛОВОЙ - alm. geschäftlich, ing. business /ˈbɪznɪs/, fr. d'affaire, azərb. işgüzar üslub. - Bu üslubda rəngarəng çalarlığa və genişliyə rast gəlinmir. Adətən dəftərxana (kargüzarlıq) üslubuna xas olan söz və ifadələrin işlədilməsi müəyyən üstünlük təşkil edir. Məs.: Azərb. d. /Verilir Məmmədova, ona görə ki./; alm. d. /Hiermit wird bestätigt/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 69.

ДЕМАРКАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. demarkative (abgrenzende) Funktion (f), ing. demarcative function /diːˈmɑːkətɪv fʌŋkʃn/, fr. fonction démarcatif, azərb. sərhədləmə funksiyası. - Vurğu ilə yanaşı bu funksiyamı fonemlər də yerinə yetirə bilər. Məs.: alm. d. saitin knaklautla tələffüzü morfein və leksemlərin sərhədini göstərməyə xidmət edir. Müq. et: /fər ˈa enɪgən/ (birləşdirmək), ancaq /fər ˈra enɪgən/ (təmizləmək) və s.

Бах: Делимитативная функция ←.

ДЕМИНУТИВ - alm. Deminutiv (m), ing. deminitiv /ˈdemɪnɪtɪv/, fr. d'munitif, azərb. deminutiv. - Felin hərəkətinin zəifləməsinə bildirir. Durativ fəllərin → bir qrupunu təşkil edir. Alm. d. /-/ samitin artırmaqla düzəlir. Məs.: /hüsteln/ ↔ /husten/ (öskürmək), /spötteln/ ↔ /spotten/ (ələ salmaq). H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 165.

ДЕМОТИЧЕСКИЙ ЯЗЫК - Бах: Египетский язык →.

ДЕНАЗАЛИЗАЦИЯ - alm. Entnasalierung (f), ing. denasalization /diːˈneɪz(ə)lɪzeɪʃ(ə)n/, fr. dénasalisation, azərb. burunlaşmanın itməsi. - Tələffüz zamanı burunlaşmanın itməsi, burun saitinin ağız saitinə keçməsi. Məs.: fr. d. /bɔːbɔ/ əvəzinə /bonbon/ desək onda burunlaşmanın itməsini müşahidə edirik.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 128.

ДЕНОМИНАТИВНЫЙ (ОТЫМЕННЫЙ) - alm. denominal, ing. denominative /diˈnɒmɪˈnəʊtɪv/, fr. dénominatif, azərb. ismi. - İsimdən düzəlmiş söz. Məs.: Azərb. d. /göz:ləmək/, /kədər:lənmək/, /ürək:lənmək/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 253.

ДЕНОТАТИВНЫЙ - alm. denotativ, ing. denotative /diˈnɒtətɪv/, fr. dénotatif, azərb. denotativ. - 1) Sözün ifadə etdiyi əşya, predmet, şəxs və s.; 2) Dil vahidinin denotatı (məs.: şair) klassın fərdlərini, üzvlərini bildirir. Məs.: J.V. fon Göte, Şekspir və s. Halbuki desiqnat klassın özünə aid olur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 166.

ДЕНОТАЦИЯ - alm. Denotation (f), Bezeichnung (f), ing. denotation /di'nouteɪʃən/, fr. dénotation, azərb. ad, məzhəb. - „Sözün denotasiyası onun başqa yardımçı mənalarından (emosiya, başqa təsir) fərqli olaraq məfhumı mənasının məzmunudur, yəni sözün məzmun nüansları və çalarlıqları nəzərə alınmayan, sözün birbaşa məfhumı mənası nəzərdə tutulur“.

Bax: F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 163.

Denotasiya konnotasiyaya qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /gecə/ sözünün denotasiyası günəşin çıxmasından batmasına qədərki vaxtı əhatə edir. Həmin sözün konnotasiyası isə /tənha/, /romantik/, /qaranlıq/ anlayışlarını əhatə edir. Bundan başqa denotat müəyyən bir əşyanı və hadisəni bildirir. Məs.: dildəki leksemlər ya ismi, ya feli, ya da digər nitq hissələrinin siniflərini göstərir; denotat isə konkret bu və ya digər nitq hissəsini ifadə edir. Tək halda mövcud obyektlərdə denotasiya və desiqnasiya üst-üstə düşür. Məs.: Azərb. d. /yer/, /günəş/, /Allah/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 163.

ДЕНТАЛЬНЫЙ (ЗВУК) - alm. Zahnlaut (m), ing. dental (sound) /'dentəl /saund/, fr. dentale, azərb. dental, diş səsi. – Klassik fonetikada dilin ucunun üst dişlərin yuvaqlarına sıxılması ilə əmələ gələn samitləri belə adlandırırlar: /d/, /t/, /s/, /z/, /l/, /n/. Bu cür izahat məqbul sayıla bilməz, çünki burada qeyri-fəal üzvlər təsnifə cəlb olunur. Ancaq Şərba məktəbi onları fəal üzvün adına müvafiq olaraq dilönü samitlər adlandırırlar.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 118.

ДЕНТО-ЛАБИАЛЬНЫЙ - alm. Labiodental (m), Lippenzahnlaut (m), Zahnlippenlaut (m), ing. labio-dental /'leɪbiəʊ 'dentl/, fr. labio-dental, azərb. diş-dodaq samiti. - Tələffüzü zamanı alt dodağın üst dişlərə qismən yaxınlaşması ilə yaranan samitlər. Məs.: /f/, /v/.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 118.

ДЕПАЛАТАЛИЗАЦИЯ - alm. Depalatalisation (f), ing. depalatalization /di:'pælətəlaɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. dépalatalisation, azərb. depalatallaşma, damaqlaşmanın itməsi. - Səsin tələffüzü prosesində əsas məxrəcə əlavə olunan damaqlaşmanın (palatallaşmanın) itməsi. Məs.: rus d. /st'ep/ ← /s't'ep/, /sjest/ ← /s'jest/ və s.

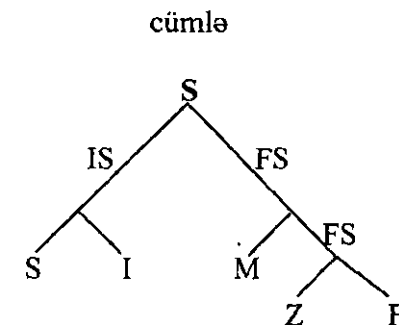
O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 167.

ДЕРЕВО - alm. Baum (m), ing. tree /tri:/, fr. arbre, azərb. ağac. - Cümlənin tərkib hissələri arasındakı sintaktik əlaqələri əyani təsvir etmək məqsədi daşıyan diaqram. Klassik dilçilikdə ağac modelindən dillərin yaranmasının, transformasiya dilçilikdə isə sintaktik strukturların daxili münasibətini açıb göstərmək üçün istifadə edilir. Məs.:

ağac
törəmə dillər

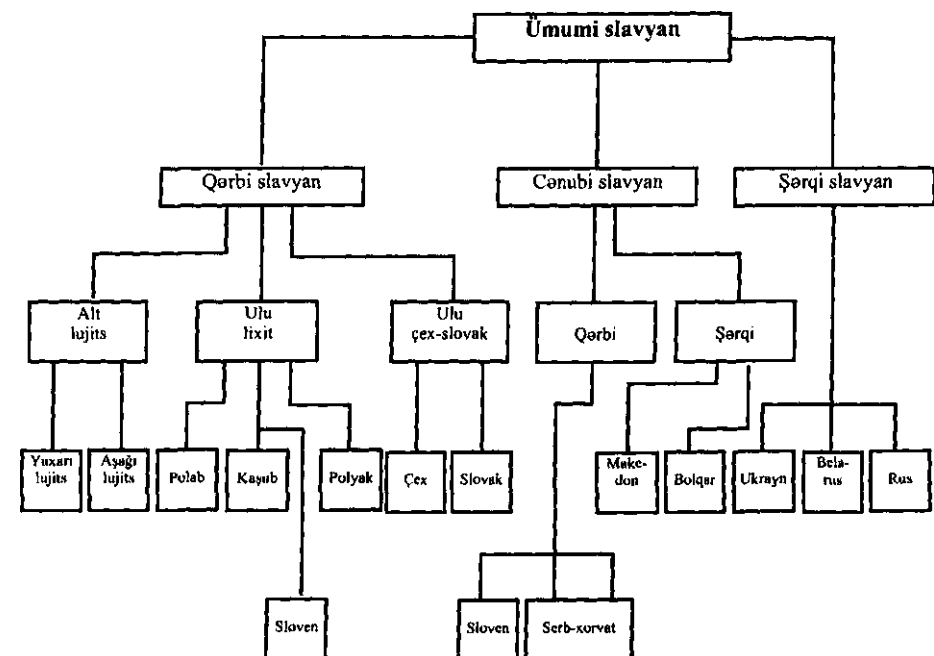
ulu dil
S – cümlə
IS – ismi söyləmə
FS – feli söyləmə
S – sifət
I – isim
Z – zərf
M – məsdər
F – fel

/İncə mətləbləri tez açmaq olmur//

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.15; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 324. LES.

SLAVYAN DİLLƏRİNİN QOHUMLUQ ŞƏCƏRƏSİ

ДЕРИВАЦИОННЫЙ - alm. derivationell, ing. derivational /,deri'veiʃnəl/, fr. de dérivation, azərb. sözdüzəltmə. – Söz kökünə və ya əsasına sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yeni söz düzəltmə. Məs.: Azərb. d. /əkin + çi/, /əkinçi-lik/ və s.

M.İ.Adilov. və b. Göstərilən əsər, s. 253.

ДЕРИВАЦИЯ (АФФИКСАЛЬНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ) - alm.

Ableitung (f), Derivation (f), ing. derivation /,deri'veiʃn/, fr. dérivation, azərb. sözdüzəltmə. - Müəyyən dilə məxsus sözdüzəltmə modelləri əsasında yeni sözlərin düzəldilməsi. German dillərində bu müxtəlif yolla ola bilər. Birincisi, buraya sözlərlə düzələn sözləri aid etmək olar. Məs.: alm. d. /tragen/ (daşımaq), /beitragen/ (töhmə vermək), /Beitrag/ (töhmə); 2) Söz kökünə şəkilçi əlavə etməklə yeni sözlər düzəltmək olur (bu türk dillərində çox önəmli vasitədir). Məs.: /schön/ (gözəl) /+heit/= /Schönheit/ (güzəllik); 3) daxili fleksiya, yəni fonem əvəzlənməsilə yaranan sözlər. Məs.: ing. d. /tʃɛlist/ (violənçelist) ← /tʃɛləv/ (violənçel); 4) felin məsdər şəkli atılır və yeni söz yaranır. Məs.: /schauen/ (baxmaq) → /Schau/ (tamaşa) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 170.

ДЕРИВАЦИЯ ВТОРИЧНАЯ - alm. sekundäre Ableitung (f), ing. secondary derivation /'sekəndrɪ ,deri'veiʃ(ə)n/, fr. dérivation secondaire, azərb. ikinci sözdüzəltmə. - Düzəltmə sözdən şəkilçi vasitəsilə yeni sözün düzəldilməsi. Məs.: Azərb. d. /dəmir+çi+lik/

ДЕРИВАЦИЯ ПЕРВИЧНАЯ - alm. primäre Ableitung (f), ing. primary derivation /'praɪməri ,deri'veiʃən/, fr. dérivation initiale, primaire, azərb. ilkin sözdüzəltmə. - Söz kökündən sözdüzəldici şəkilçi vasitəsilə yeni söz düzəltmə. Məs.: Azərb. d. /dəmir - dəmir-çi/, /yol - yol-çu/, /su - su-lu, su - su-suz/ və s.

ДЕСЕМАНТИЗАЦИЯ - alm. Desemantisierung (f), ing. loss of meaning /lɒs əv 'mi:nɪŋ/, fr. désémantisation, azərb. mənanın itməsi. - Sözün öz leksik mənasından uzaqlaşb qrammatik mənanın ifadəçisinə çevrilməsi. Məs.: Azərb.d. /olmaq/, /etmək/ sözləri qismən də olsa, öz leksik mənalardan uzaqlaşb qrammatik məna ifadə edirlər. /Xəbər vermək/, /göz etmək/, /dost olmaq/, /düşməncilik etmək/, /nifrət etmək/ və s. alm.d. /laut/ (səs) sözü öz leksik mənasını itirərək sözünü /laut/ (rəğmə) kimi işlənir.

ДЕСИГНАТ (ОБОЗНАЧАЕМОЕ) - alm. Designatum (n), ing. designate /'deziɡneɪt/, signified /'sɪgnɪfaɪd/, denotatum /,di:nəu'teɪtəm/, fr. signifié, azərb. işarə olunan, işarələnən, designat. - Danışqda işarələnən real aləmin proses, keyfiyyət və əşyalarının (predmetlərinin) şüurda əks olunması: 1) denotat; 2) qlossematikada məzmun səviyyəsində forma ilə (lingvistik aspekt) substansiya (dildaxili aspekt) arasındakı əlaqə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 170.

ДЕСИГНАТОР - alm. Designator (m), ing. designator /'deziɡneɪtə/, fr. signifiant, azərb. designator. - İşarə nəzəriyyəsində (semiotikada →) real aləmin müşahidə olunan əlamətləri. İşarəni qəbul edən əmindirsə ki, nəzərdə tutulan obyekt designator vasitəsilə ona xas əlamətlərə malikdir, deməli, informativ eynilik əldə olunub.

Ch. W. Morris. Sing. language and behavior. N.-York, 1946.

ДЕСКРИПТИВНАЯ ГРАММАТИКА - alm. deskriptive (beschreibende) Grammatik (f), ing. descriptive grammar /dɪs'krɪptɪv 'ɡræmə/, fr. grammaire descriptive, azərb. deskriptiv qrammatika. - Müasir dilçilikdə Amerika strukturalizmini təmsil edən dilçilik cərəyanıdır. Dil strukturunun formal elementlərini, onun məna (məzmun) cəhətini nəzərə almadan distributiv metodla təsviri, daha doğrusu, müəyyən dilə məxsus qaydalar üzrə dil elementlərinin paylanması və düzülüşünün təsviri. Z.Hərris yazır ki, deskriptiv dilçiliyin əsas məqsədini dil vahidlərinin bir-birinə münasibətdə paylanması və ya düzülüşünü müəyyənləşdirmək təşkil edir. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris dil vahidlərini, onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir və buna da əsasən nail olur. O, dilin vahidlərini məna fərqləndirə bilmələrinə görə deyil, mümkün əhatələrin hamısı mənanın iştirakı olmadan danışq zəncirinin parçalanması (danışq aktının üzvlənməsi) və bu zaman alınan seqmentlərin distribusiyası ilə dəqiqləşdirilir. Deskriptiv dilçilik aşağıdakı funksiyalardan çıxış edir: 1. a) dilin təsviri sinxron olmalıdır; b) ayrı-ayrı dillər konkret dil materialları əsasında təsvir olunmalıdır; c) pozitivist göstəricilər, yəni distributiv təhlilə söykənən obyektiv faktlar əsas götürülməlidir; 2. Geniş mənada dil hadisələrinin təkrarlanan hallarını nəzərə almaqla bütün variantları qeyd edən qrammatika yaradılmalıdır.

Z.Harris. Struktural Linguistics. London, 1969.

ДЕСКРИПТИВНЫЙ МЕТОД - alm. deskriptive Methode (f), ing. descriptive method /dɪs'krɪptɪv 'meθəd/, fr. méthode descriptive, azərb. deskriptiv (təsviri) metod. - Konkret dilin danışqda, danışq aktında işlənməsini əsas götürərək onun sırf sinxron təsvirini verir. Bu metod empirik pozitivist prosesə əsaslanaraq hər bir dil səviyyəsinin distributiv mənzərəsini açıb göstərir. Amerikada aborigenlərin dillərinin tədqiqi sayəsində formalaşan bu metod hər bir dil səviyyəsində emik (fonem, morfem, leksem və s.) və etik (allofon, allomorf, alloleksem) qarşılaşmaları üzə çıxardır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ДЕТЕРМИНАНТ - alm. Determinant (m), ing. determinant /di'tə:mɪnənt/, fr. déterminant, azərb. determinant. - Müəyyən söz (məs.: artıql, işarə əvəzlilikləri və s.) sonra gələn hissəni müəyyənləşdirir. Məs.: Azərb. d. /Sabah istirahət günü olduğu üçün işdən tez çıxdım// cümləsində zaman müəyyənləşdirilir. Həmçinin (bu, o, elə, belə) sözləri də təyin edir və ya anafirik funksiya yerinə yetirir. Məs.: alm. d. /Ich sehe ein Dorf// (Mən bir kənd görürəm) cümləsinin davamı kimi deyə bilərik /Das sehe ich von hier// (Onu mən buradan görürəm). Burada biz heç cür /die/ işlədə bilmərik.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 172.

ДЕТЕРМИНАЦИЯ (ОДНОСТОРОННЯЯ ЗАВИСИМОСТЬ) - alm.

Determination (f), ing. determination /dɪ'tɜːmɪ'neɪʃən/, fr. détermination, azərb. determinasiya. – 1. Bax: Определение →. 2. Qlossematikada iki funktiv arasında olan asılılıqdır. Bu zaman həmin funktivlərdən biri digərini (ikiterəfli yox) sintaktik cəhətdən təyin edir; bir üzvün digərini (ikiterəfli yox) təyin edən sintaktik asılılıq. Məs.: /dəmir qapı/. Burada /dəmir/ /qapı/ təyin edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 172-173.

ДЕТСКАЯ РЕЧЬ - alm. Kindersprache (f), Babbeln (n), ing. babbling speech /'bæb(ə)lɪŋ spi:tʃ/, nursery /'nɜːs(ə)rɪ/, fr. langage enfantin, (discours enfantin), azərb. uşaq dili. – Uşaq dili körpəlik dövründən başlayır və 8-10 yaşa qədər davam edir. İlk dövrlərdə bu danışq üzvlərinin qeyri-ixtiyari hərəkətlərinin nəticəsi kimi yaranırsa, sonralar bu dilin sistem və struktur qaydalar əsasında formalaşır.

Р.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. 1949-су il (Stokholm), almanca nəşrindən tərcüməsi, «Son söz» və «Şərhlər» prof. F.Yadigarındır (Veysəlli). Bakı, 1993; А.Н.Гвоздев. Вопросы изучения детской речи. М., 1964; F.Veyselova (Fəxri). Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı problemləri. ND, Bakı, 2002.

ДЕТСКИЕ СЛОВА - alm. Kinderwörter (Pl.), ing. baby- (nursery-) words /'beɪbɪ ('nɜːs(ə)rɪ) wɜːdz/, fr. mots-enfantins, azərb. uşaq sözləri. – Uşaq danışğını səciyyələndirən və lüğət tərkibinin cüzi bir hissəsini təşkil edən sözlər. Bu sözlərə uşaqlar dil açmağa başladıkları andan yiyələnirlər. Bu sözlər xüsusi ekspressiv çalarlığa malikdirlər və, adətən, həmənl dildəki normal sözlərin fonetik tərkibinin sadələşdirilməsi istiqamətində dəyişdirilməsi yolu, ya səs təqlidi, alliterasiya və s. vasitələrlə düzəldilir. Məs.: Azərb. d. /bəbə/, /qaqəş/, /ham-ham/, /tık-tık/ və s.

F.Veyselova (Fəxri). Göstərilən əsər.

ДЕТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kindersprache (f), ing. baby /'beɪbɪ/, little (nursery) language /'lɪtl 'nɜːsəri/ 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue enfantin, azərb. uşaq dili. – Kiçik yaşlı uşaqların dilidir və bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir: fonem sistemi bəsitdir, fonoloji qarşılaşma və qrammatik qaydalar məhduddur, sadədir; morfoloji baxımdan analoji düzəltmələr gen-boldur, sintaktik quruluşu primitivdir.

M.Holzmann. The language of Children. Cambridge, 1997.

ДЕФЕКТИВНЫЙ (НЕДОСТАТОЧНЫЙ) - alm. defektiv, ing. defective /dɪ'fektiv/, fr. défectif, azərb. qüsurlu, çatışmayan. – Öz paradiqmində müəyyən nitq hissəsinə məxsus bütün əlamətlərə malik ola bilməyən. Məs.: alm. d. /heutig/ (bugünkü), /dortig/ (oradakı) və s. yalnız təyin kimi işlənə bilirlər. Latin dilində «demək» mənasında olan /aio/ feli bəzi zamanlarda və şəxslərdə işlənirdi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 89.

ДЕФЕКТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. defekter Satz (m), ing. defective sentence /dɪ'fektiv sentəns/, fr. proposition défective, azərb. qüsurlu cümlə. – Mübtədası və ya xəbəri buraxılan, lakin təsəvvür edilə bilən cümlə. Məs.: Azərb. d. /Kimini güldürür, kimini ağladır (həyat)/; rus d. /Они, оказалось, казаки/(были) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 130.

ДЕФЕМИЗМ (ДИСФЕМИЗМ) - alm. Dephemismus (m), ing. Dephemism /dɪ'fimizm/, fr. défémisme, azərb. defemizm. – Müəyyən mətndə hər hansı predmetin təbii adının əvəzinə nisbətən vulqar, familiar və kobud ifadələrin işlənməsi. Məs.: Azərb. d. /Onun başı/ əvəzinə /onun kəlləsi/ ifadəsinin işlədilməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 137.

ДЕФИНИТИВНЫЙ - alm. definitiv, ing. definitive /'definitiv/, fr. définitif, azərb. definitiv (təyini). – Təyine aid olan, təyin funksiyasında çıxış edən. Məs.: Azərb. d. /ikibaşlı əjdaha/. Müəyyən artikl, xüsusi adlar aid olduqları referentləri sox dəqiq müəyyən edirlər. Məs.: alm. d. /Jakob/, ancaq /Der Jakob/, /der Rhein/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 160.

ДЕФИНИЦИЯ – alm. Definition (f), ing. definition /defi'nɪʃ(ə)n/, fr. définition, azərb. müəyyən etmə, təyin etmə. – Dil ifadələrinin mənasının müəyyənəlməsi. Formal şəkildə elmi tərif naməlundan (definendum), yəni müəyyən edilən və məlumdan (definiens), yəni təyin edəndən ibarət adekvatlıq münasibətinin müəyyən edilməsidir. Dilin təsvirində aşağıdakı üsullar məqbul sayılır: a) real definisiya: əşyanın və ya konkret məfhumun ümumi anlayışlar və xüsusi göstəricilərinin köməyiylə təyin edilməsi. Məs.: kipləşən-partlayışlı səs elə bir samitdir ki, o, kipləşmə və onun partlaması ilə yaranır. Definisiya təyin edilən məfhumun mahiyyətini açmalıdır, o nə mənfi, nə də müsbət olmalıdır. Müəyyən edilən məfhumlar (ümumi və spesifik baxımdan) kifayət qədər və dolğun müəyyən edilməlidirlər; b) xüsusi definisiya operasional definisiyadır, o, məfhumun yaranmasını yoxlaya bilir. Məs.: cümlə üzvləri cümlə daxilində sintaktik vahidlərdir, onlar sərbəst şəkildə yerlərini dəyişə bilirlər; c) nominal definisiyalar, bunlar adlara, məfhumlara və digər ifadələrə aiddir. Təyin edənle təyin olunan arasındakı münasibətlərin müəyyənəşdirilməsi. Təyin edəndə variativlik mümkün deyilsə, bu təyin ediləndə də mümkün ola bilməz; ç) indikativ definisiya. Onlar sonsuz çoxlu obyektlərin siniflərini bazis elementlərinin və müəyyən miqdar birləşmə qaydalarının köməyiylə müəyyən edir. Qrammatikada dilin qrammatik cəhətdən düzgün ifadələrinin çoxluğu müəyyən edilir. Məs.: düzgün qurulmuş induktiv definisiyası belədir: a) hər bir ifadənin variantlığı A dildə (L) düzgün qurulmuş A-dır; b) dilin (L) ifadəsi A-dırsa, onda qeyri-A da dilin ifadəsidir; c) A₁ və A₂ L-in ifadələridir. Bu qaydalarla düzəlməyənlər L-in düzgün qurulmuş ifadələri ola bilməzlər. T.Pawlowski. Begriffsbindung und Definition. Berlin, 1980.

ДЕФИС (ЧЕРТОЧКА) - alm. Bindestrich (m), ing. hyphen /'haɪf(ə)n/, fr. trait, d'union, (petit trait), azərb. defis. – Yazıda istifadə olunan ən qısa üfqi işarədir. Azərbaycan yazısında defis işarəsi aşağıdakı hallarda qoyulur: 1) Müəkkəblənmiş sözlərin və ifadələrin arasında: /ala-bəzək/, /ad-san/ və s.; 2) Söz hissələri arasında: a) sətirdən sətirə keçirmədə: /işlə-yır/, /dola-yır/ və s.; b) ayrıca yazılan şəkilçidən əvvəl: /-dan, -çi/ və s.; c) miqdar saylarını bildirən rəqəmlə şəkilçi arasında: /9-cu/, /2-ci/ və s. Bundan əlavə dilimizdə defisin işlənməsinin 35 qaydası məlumdur.

Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili (Fonetika, orfoepiya və orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 280.

ДЕФОНОЛОГИЗАЦИЯ - alm. Dephonologisierung (f), Entphonologisierung (f), ing. dephonologization /di:fə'nɒlədʒɪzeɪʃ(ə)n/, fr. déphonologisation, azərb. fonoloji dəyərin itməsi. - Müəyyən dildaxili (intralingvistik) dəyişmələr nəticəsində dilin fonoloji sistemində bu və ya digər fonemin müstəqillik statusunu itirməsi. Məs.: alm. d. /ɛ:/ öz fonolji müstəqilliyini itirərək /e:/ fonemində birləşir. /ɛ:/ /e:/. Müq. et: «Ähre» /ɛ:rə/ (sünbül), «Ehre» /e:rə/ (namus). İndi bu sözlər eyni /e:/ saitilə tələffüz olunaraq omonimə çevrilmişlər.

F.Veysalli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ДЕЭТИМОЛОГИЗАЦИЯ (ОПРОЩЕНИЕ) - alm. Deetimologisierung (f), ing. de-etymologization /di:etɪmɒlədʒɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. déétymologisation, azərb. etimoloji əlaqənin itməsi (sadələşmə). - Müəyyən sözün ilkin (tərədici) köklə etimoloji əlaqəni itirməsi. Düzəltmə və müəkkəb sözlərin tərkibinə daxil olan morfemlərin fuziya (sərhədlərin itməsi) nəticəsində sözün sadələşməsi. Məs.: ing. d. /lady/ (xanım) sözü qədim ingilis dilindəki /hlāf-dige/ sözündəndir; rus d. /товар/ türk dilindəki /davar/ sözündəndir və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 261.

ДЕЯТЕЛЬ (АГЕНС) - alm. Agens (n), ing. agents /eɪdʒ(ə)ns/, fr. agent d'action, azərb. iş və ya hərəkətin icracısı.

Бах: Агенс ←.

ДИАКРИТИКА - alm. Diakritik (f), ing. diacritic /dʌɪə'krɪtɪk/, fr. diacritique, azərb. diakritik. – (yunanca dia-icindən, kritik-ən kiçik deməkdir). – Transkripsiyada seqmentin üstündə, yanında və ya altında yazılmaqla ona yeni fonoloji dəyər verir. Məs.: /a:/-da uzunluğu, /ä/-da umlautu, /ʰa/-da knaklautu və s. bildirir.

A Handbook of International Phonetic Alphabet. 1996.

ДИАКРИТИЧЕСКИЙ ЗНАК - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical sign (mark) /dʌɪə'krɪtɪk(ə)l saɪn /ma:k/, fr. signe diacritique, azərb. diakritik işarə. - Yazıda qrafemin yan, alt və üst tərəflərində qoyulan ən kiçik əlavə işarədir. O, fərqli əlaməti göstərməyə xidmət edir. Azərbaycan dilində /o/, /u/, /ɪ/ saitlərinin üzərindəki işarə onların /ö/, /ü/, /i/

kimi dəyərləndirilməsini bildirir. Diakritik işarələrdən daha çox transkripsiya zamanı istifadə olunur. Beynəlxalq Fonetika Əlifbasında əsas işarələrlə yanaşı dünya dillərinin fonoloji təsvirində istifadə olunan bütün diakritik işarələrin siyahısı verilib. Ən çox işlənən diakritik işarələr bunlardır: /' / (akut), /' / (qavis), /' / (sirkumfleks), /~ / (tilda), /- / (nəfəslik), /b / (karlaşma), /- / (dodaqlanma) və s.

F.Veysalli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 329-330.

ДИАЛЕКТ - alm. Dialekt (m), Mundart (f), ing. dialect /'daɪəlekt/, fr. dialecte, azərb. dialekt. - Ərazi, ictimai-sosial birlik daxilində işlədilən dil. Məs.: Məs.: Azərb. d. Quba, Şirvan, Cənub, Qərb dialektlərinə bölünür. Almaniyada, İngiltərədə, Fransada və Rusiyada bir neçə dialekt mövcuddur. Dilin müxtəlif baxımdan üzlənməsindən danışarkən E.Koseriu (1921-2002) diatopik və sintopik üzlənməyə xüsusi yer verir. Birincisində dilin dialektləri, ikincisində isə vahid dil nəzərdə tutulur. İngilis-amerikan dilçiliyində isə dialekt variantlığın sinonimi kimi başa düşülür.

F.Veysalli. GDG. Bakı, 2003, s.77-79; P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 96.

ДИАЛЕКТ КЛАССОВОЙ (ЖАРГОН КЛАССОВОЙ) - alm. Klassendialekt (m), ing. class dialect /kla:s 'daɪəlekt/, class jargon /kla:s

dʒɑ:gən/, fr. dialecte de classe jargon, azərb. sinfi dialekt. - Cəmiyyətdə müəyyən ictimai təbəqədə adamları birləşdirən dialekt növü. Məs.: ing. d. danışarkən saray dilini (Queens English) xüsusi qeyd edirlər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241.

ДИАЛЕКТ ЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. Literaturdialekt (m), ing. literary dialect /'lɪtərəri 'daɪəlekt/, fr. dialecte littéraire, azərb. ədəbi dialekt. - Ədəbi dilin əsasında duran dialekt növü. Məs.: Azərbaycanda Şirvan (Bakı), Almaniyada Berlin, İngiltərədə London, Fransada Paris və Rusiyada Moskva danışığı ədəbi dilin əsasını təşkil edir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 244.

ДИАЛЕКТ ПЛЕМЕННОЙ - alm. Stammdialekt (m), ing. tribal (breeder) dialect /'traɪbl 'bri:də/daɪəlekt/, fr. dialecte de tribu, azərb. tayfa dili. - Etnik cəhətdən fərqlənən dialekt növü. Məs.: Azərbaycanın cənub və şimal bölgələrində işlənən dialektlər.

М.Şirəliyev. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТ ПРОИЗВОДСТВЕННЫЙ (ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ) -

alm. Produktionsdialekt (m), ing. production dialect /prə'dʌkʃ(ə)n'daɪəlekt/, workshop slang /'wə:kʃɒp 'slæŋ/, fr. dialecte de production, azərb. istehsalat dialekti. - İstehsalın müəyyən sahəsində çalışan adamları birləşdirən peşə dialekti, sənət və ixtisasla bağlı danışq tərz. Məs.: sürücülərin, dənizçilərin dili; rus d. /по блату/ oğruların dilində işlənir.

А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 130.

ДИАЛЕКТ СОЦИАЛЬНЫЙ - alm. Sozialdialekt (m), ing. social dialect /'souʃəl daɪəlekt/, fr. dialecte social, azərb. ictimai dialekt. - Hər hansı bir

ictimai qrupun dialekti. Məs.: Ziyalıların danışq tərzi, tələbə gənclərin danışq tərzi və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241.

ДИАЛЕКТ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ (ДИАЛЕКТ МЕСТНЫЙ, ДИАЛЕКТ ОБЛАСТНОЙ) - alm. Territorialdialekt (m), ing. territorial (local) dialect /,teri'tɔ:riəl /'loukəl/daiəlekt/, fr. dialecte territoriale, (dialecte local) azərb. ərazi (yerli) dialekti. - Müəyyən coğrafi ərazidə yayılmış dialekt. Məs.: Borçalıda yaşayan azərbaycanlıların dialekti.

M.Şirəliyev. Göstərilən əsər.

ДИАЛЕКТИЗМЫ - alm. Dialektismen (Pl.), ing. dialectisms /daiəlekizms/, fr. dialectismes, azərb. dialektizmlər. - 1) Bədii əsərlərdə üslubi vasitə kimi işlədilən dialekt sözləri; 2) Ədəbi dildə rast gəlinən hər hansı bir dialektə məxsus fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətlər. Məs.:

Almaniyanın cənubunda Bavariyada /a_u/ diftonqu /ei/ (məs.: beiki_f) kimi, Avstriyada sözün əvvəlində kar samitlər cingilti (məs. /Paeərbax/əvəzinə /Bəiərpax/), Baden-Vürtemberqdə /p/ və /t/-dan əvvəl - /f/ tələffüz olunur.

Məs.: /i_ft/. Ədəbi dil normasına görə burada /s/ deyilməlidir.

F.Vejsalov (Vejsəlli). Lehrbuch der deufechen. Phonetik. Baku, 1989.

ДИАЛЕКТНОЕ СЛОВО - alm. dialektales Wort (n), ing. dialect word /'daiəlekt' wə:d/, fr. mot de dialecte, azərb. dialekt söz. - 1) Ədəbi dildə işlənən dialekt. Məs.: Azərb. d. «saxta» mənasında «donqli» sözü; 2) Hər hansı bir sözün ədəbi nümunəsindən fonetik, morfoloji və semantik cəhətdən fərqlənən ərazi variantı. Məs.: Azərb. dilinin Qazax dialektində /gəliərəm/ əvəzinə /gələrem/ işlənir.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005.

ДИАЛЕКТНЫЙ (ДИАЛЕКТАЛЬНЫЙ, ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ) - alm. dialektal, mundartlich, ing. dialectal /daiəlektəl/, dialect /daiəlekt/, fr. dialectal, azərb. dialekt. - Dialektə aid olan, dialekti səciyyəvləndirən (ədəbi dildən fərqli olaraq); müəyyən dilin tərkibində dialektlərdən irəli gələn rəngarənglik.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 241-246.

ДИАЛЕКТНЫЙ СЛОВАРЬ - alm. dialektales Wörterbuch (n), ing. dialect dictionary /'daiəlekt 'dɪkʃənəri/, fr. dictionnaire des dialectes, azərb. dialekt lüğəti. - Müəyyən dialektin sözlərini özündə cəmləşdirən və onların mənasını həmin dialektə məxsus tərzdə izah edən lüğət növü.

M.Ş.Şirəliyev. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТОГРАФИЯ - alm. Dialektographie (f), ing. dialectography /'daiəlektəgrafi/, fr. dialectographie, azərb. dialektolqrafiya. - Dilin dialekt xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən elementlərin yayılma ərazisini öyrənən dialektologiya sahəsi. Buraya fonoloji, morfoloji və leksik sahədə dil materialların toplanması, yazılı və şifahi sorğuların aparılması və spesifik məkan-ərazi əlamətlərini göstərən izoqlosslara söykənən xəritələrin hazırlanması

mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Almaniya Marburq məktəbi, Azərbaycan da isə M.Şirəliyev (1909-1982) məktəbi bu sahədə xüsusi fərqlənirlər.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ - Вах: Дialectология ←.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ АТЛАС - alm. dialektologischer Atlas (m), ing. dialectological atlas /'daiəlektələdʒikəl 'atləs/, fr. atlas dialectologique, azərb. dialektoloji atlas. - Müəyyən dil ərazisində müxtəlif dialekt hadisələrinin yayıldığını göstərən xəritələr məcmusu. Dialektologiya sahəsində ilk əsər yazan J. Vinteler (1846-1929) olmuşdur.

J.Winteler. Die Kerenzer Mundart des Kantons Clarus in ihren Grundzügen dargelegt. Leipzig. 1876.

ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКАЯ КАРТА - alm. dialektologische Karte (f), ing. dialectological map /'daiəlektələdʒikəl mæp/, fr. carte dialectologique, azərb. dialektoloji xəritə. - Müəyyən dilin ayrı-ayrı dialekt, ləhcə və şivə hadisələrinin yayılmasını göstərən xəritə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 894-896.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ - alm. Dialektologie (f), ing. dialectology /'daiəlektələdʒi/, fr. dialectologie, azərb. dialektologiya. - Hər hansı bir dilin dialekt, ləhcə və şivələrinin öyrənilməsilə məşğul olan dilçilik sahəsi. Dialektologiyanın hazırkı səviyyəsi dialekt sərhədlərini (izoqlossları) müəyyənləşdirmək, dialekt+ədəbi dil, dialekt lüğətlərini və s. işləyib hazırlamaqdır. Azərbaycan dilçiliyində bu sahədə M.A.Şirəliyevin elmi xidmətləri böyükdür. V.M.Jirmunskinin «Deutsche Mundartkunde» (alman dilinə V.Flaysər tərəfindən tərcümə olunub, Berlin, 1962) əsəri dialektologiya sahəsində çox sanballı tədqiqat işidir.

M.A.Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1962.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНАЯ (ДИАЛЕКТОЛОГИЯ СОЦИАЛОГИЧЕСКАЯ) - alm. soziale Dialektologie (f), ing. social dialectology /'souʃəl 'daiəlektələdʒi/, fr. dialectologie sociale, azərb. ictimai dialektologiya. - Dialektologiyada ictimai qrupların dialektlərinin öyrənilməsilə məşğul olan bölmə. Bu əsasən sosiodilçiliyin məşğul olduğu sahədir. Buna adətən sosiodialekt deyirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 692.

ДИАЛОГ - alm. Dialog (m), ing. dialogue /'daiələg/, fr. dialogue, azərb. dialoq. - Danışan və dinləyən arasındakı mükəlimə. Bu zaman hər bir söyləmə müsahibə (adresata) birbaşa ünvanlanır və bilavasitə danışığın mövzusu ilə məhdudlaşdırılır. Dialoq ifadələrin qısalığı, yığcamlığı, sintaktik quruluşunun sadəliyi və çevik intonasiya (xüsusilə sual-cavabda) qəliblə seçilir. Məs.: Azərb. d.

- Eşitmişəm, təzə əsər yazmışan?

- Təzə olmağına təzə deyil, ancaq mövzu çox təzə və aktualdır.

- Nədir o təzə mövzu?

- Mövzu çox genişdir. Mən yazıram ki, görəsən biz demokratiya üçün yetişmişik?

- Əşi, işin-gücün qurtarır. Sən yaz ki, bu il məhsul bol olacaq, ya yox? və s. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 71.

ДИАПАЗОН - alm. Diapason (m, n), Spannweite (f), ing. diapason /ˈdaɪəˈpeɪsən/, range /reɪndʒ/, fr. étendue, diapason, azərb. diapazon. - Müəyyən linqvistik hadisələrin yayılması, onların funksiyalarının hüdudu. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 71.

ДИАПАЗОН АРТИКУЛЯЦИОННЫЙ - alm. Artikulationsdiapason (m, n), ing. diapason of articulation /ˈdaɪəˈpeɪsən əv ɑːˈtɪkjʊˈleɪʃn/, fr. diapason d'articulation, azərb. tələffüz diazponu. - Müəyyən dildə tələffüz üzvlərinin bütün hərəkətlərinin məcmusu.

Бах: Диапазон ←.

ДИАПАЗОН ЗВУКОВОЙ - alm. Lautdiapason (m, n), ing. phonetic diapason /fouˈnetɪk ˈdaɪəˈpeɪsən/, fr. diapason phonétique, azərb. səs diapazonu. - Tələffüzü aşağı və yuxarı hüdudu arasındakı məsafə.

hs	{	200	yuxarı
		100	
		50	
	}	20	aşağı

F.Vejсалов. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

ДИАПАЗОН ПЛОТНОСТИ - alm. Diapasondichte (f), ing. density range /ˈdensɪtɪ reɪndʒ/, fr. diapason de compacité, azərb. sıxlıq diapazonu. - Müəkkəb söz və söz birləşməsi tərkibində yanaşı işlənə bilən morfemlərin miqdarı. Məs.: alm. d. /ˈʊnˌtserˈbrɛçlɪçˌkaːt/ (sınmazlıq) və s. Bu sözdə 5 morfem vardır, onlardan ikisi sözönü (/ʊnˌtser/), biri avtosemantik morfem (/brɛç/) və ikisi sözdüzəldici şəkilçidir (/lɪç/, /kaet/).

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 274-277.

ДИАПАЗОН СЕМАНТИЧЕСКИЙ - alm. semantischer Diapason (m, n), ing. semantic diapason (range) /ˈseməntɪk ˈdaɪəˈpeɪsən /reɪndʒ/, fr. diapason sémantique, azərb. semantik diapazon. - Müəyyən dil vahidinin məzmununun genişliyi, hər hansı məzmun çalarlıqlarının dildə ifadəsi. Z.Leisi. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen. Heidelberg, 1975.

ДИАСТРАТИЧЕСКИЙ - alm. diastratisch, ing. deastratic /daɪəstrætɪk/, fr. diastratique, azərb. diastratik. - Bir dil sistemi daxilində sosio-mədəni layların göstərilməsi sinstratikə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 77.

ДИАТОПИЧЕСКИЙ - alm. diatopisch, ing. diatopic /dʌɪəˈtɒpɪk/, fr. diatopique, azərb. diatopik. - Bir dil sistemi daxilində regional müxtəlifliyin şərhli. Sintopikə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 77.

ДИАТЕЗА (ЗАЛОГ) - alm. Diathese (f), ing. diathesis (voice) /dʌɪəθəˈsɪs /vɔɪs/, fr. diathèse, (voix), azərb. diatez. - Subyekt və obyekt arasındakı müxtəlif münasibətləri ifadə edən felin qrammatik kateqoriyası. Adətən felin aktiv, passiv və medium növləri fərqləndirilir. İş icraçısı qrammatik mübtədə olanda aktiv, qrammatik tamamlıq olanda isə passivdən danışmaq olar. Məs.: /O, məktub yazır/ (aktiv), /Məktub onun tərəfindən yazılır/ (passiv). Alm., ing. və rus d. passiv sintaktik səviyyədə, Azərb. d. isə morfoloji səviyyədə işlənir.

İ.Kərimov. Alman dilində passiv konstruksiyalar və onların Azərbaycan dilində qarşılığı. NDA, Bakı, 2005.

ДИАФОНА - alm. Diaphon (n), ing. diaphone /dʌɪəfoun/, fr. diaphone, azərb. diafon. - Tələffüzün bütün dialekt variantlarını əhatə edən və ona görə də konkret səs realizasiyasına malik olan səs. Məs.: ing. d. /pʊt/ (qoymaq) sözündəki sait dodaq səsi olmasına baxmayaraq Britaniyanın bezi dialektlərində açıq, aşağı və daha çox mərkəzi sait kimi deyilir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 97.

ДИАХРОНИЧЕСКИЙ (ПАРАХРОНИЧЕСКИЙ) - alm. diachronisch, ing. diachronic /dʌɪəkrɒnɪk/, fr. diachronique, (parachronique), azərb. diaxronik. - Diaxroniyaya aid olan, yunan dilində «dia-» içindən və «xronos-» vaxt sözlərindən əmələ gəlib. İlk dəfə F.de Sössür diaxronik tədqiqat üsulunu səmərəsiz hesab edərək onun əvəzinə sinxronik → metodu irəli sürmüşdür.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 41, 97.

ДИАХРОНИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА - alm. diachronische Grammatik (f), ing. diachronic /dʌɪəkrɒnɪk/, historical grammar /hɪsˈtɒrɪkəlˈgræmə/, fr. grammaire diachronique, azərb. diaxronik qrammatika. - Dilin struktur və qrammatik sistemini tarixi aspektdə götürən və tarixi dövrlərin müxtəlif mərhələlərini müqayisə etmək yolu ilə tədqiq edən qrammatika. Diaxronik aspekt tarixi ardıcılıqda hər bir dil hadisəsinin yerini və dəyişməsinə başqa dil hadisələri ilə əlaqələndirmədən öyrənir. Müq. et: rus d.

A	сифət	isim
	голь	голь
	↑	↑
B	гол	гол'

Sonda gələn «ъ» və «ь» düşüklərindən hazırda fərqlənmə bütövlükdə sərt /g/ və yumşaq /g'/ üzərinə keçmişdir.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 44-46.

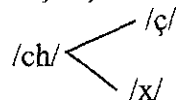
ДИАХРОНИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. diachronische Linguistik (f), ing. diachronic historical linguistics /dʌɪəkrɒnɪk hɪs'tɒrɪkəl 'lɪŋgwɪstɪks/, fr. linguistique diachronique, azərb. diaxronik linqvistika. – Dili və onun tarixi dəyişmələrini zaman axınında götürən dilçilik. Struktur dilçiliyə qədərki dilçilik, əsasən də gənc qrammatiklər vaxtında geniş vüsət almışdı. Diaxroniya ayrı-ayrı dil hadisələrinin sahəsi kimi götürülür, dil isə sistem kimi sinxroniyada öyrənilir.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 46.

ДИАХРОНИЯ (ИДИОДИАХРОНИЯ) - alm. Diachronie (f), ing. diachrony /dʌɪəkrɒnɪk/, fr. diachronie, azərb. diaxroniya. – Hər bir dil elementinin, dil sisteminin bir hissəsi kimi keçdiyi tarixi yol; bütövlükdə dil sisteminin tarixən dəyişmələrinin lingvistik araşdırılması. Adətən, dilçilikdə sinxroniyaya qarşı qoyulur.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s. 46.

ДИВЕРГЕНТ - alm. Divergent (n), ing. divergent /dʌɪvə:dʒənt/, variant /'vɛəriənt/, fr. divergent, azərb. divergent. – 1. Fonemin konkret işlədilməsi nəticəsində yaranan çalarlıq. Məs.: alm. d. /ch/ mövqedən asılı olaraq gah /x/, gah da /ç/ divergentlərində çıxış edirdi.

Orta dövr alman dilində bu parçalanmanı doğuran mövqe aradan qalxdı və /x/ və /ç/ divergentləri yeni müstəqil fonemlərə çevrildilər; 2. Yeni fonemin yaranmasına səbəb olan çalar. Məs.: rus. d. sərt və yumşaq samitlərin qarşılaşması «б» və «ь» elementlərinin düşməsindən sonra fonoloji dəyər kəsb edib.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 184; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 44-46.

ДИВЕРГЕНЦИЯ - alm. Divergenz (f), ing. divergence /dʌɪvə:dʒəns/, fr. divergence, azərb. divergensiya. – 1. İlkin olaraq müəyyən variativləşməni şərtləndirən mövqeyin aradan qalxması nəticəsində fonem variantının müstəqilləşməsi. Məs.: rus d. «б» və «ь» vurğusuz saitlərin düşməsi nəticəsində rus dilində sərt və yumşaq samitlər qarşılaşması bütün samitlər sistemini əhatə etdi.

2. Bir fonem daxilində öşünü göstərən allofonik fərqlənmələr, səslərin mövqedən doğan dəyişmələri. Məs.: Azərb. d. /lal/ və /l'əl'/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 184.

ДИГИТАЛЬНЫЙ - alm. digital, ing. digital /dɪ'dʒɪtəl/, fr. digital, azərb. rəqəmsal. – İnformasiyanın şərhində təsvir forması. Bu zaman işarələrin (rəqəmlərin) müəyyən çoxluğu kodla işlənən informasiyaya tətbiq edilir. Barmaqlarla sayanda 1-dən 10-a kimi rəqəmlər də hesablamanın özülünü təşkil edir. Digital təsvir analoqlu təsvirə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 182.

ДИГЛОССИЯ – alm. Diglossie (f), ing. diglossia /'daɪglɒsiə/, fr. diglossie, azərb. diqlossiya. – Dilin sosial baxımdan yüksək və aşağı variantları arasındakı ciddi funksional fərqlərin olmaması. Yuxarı səviyyə ciddi qrammatik qaydalarla tənzimlənir. Məs.: alman ədəbi dili və İsveçrədə işlənən isveçrə almançası və ya Azərbaycan dilinin Bakı və Təbrizdə işlənən variantları.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 183.

ДИГРАММА – Бах: Диграф →.

ДИГРАФ (ДВУЗНАЧНАЯ БУКВА, ДВОЙНАЯ БУКВА, ДИГРАММА) - alm. Digraph (m), ing. digraph /'daɪgrɑ:f/, fr. digraphe, digramme, azərb. diqraf. – İki hərfdən ibarət olub, fonemi və ya onun əsas variantlarını yazıda əks etdirmək üçün istifadə olunan işarə. Məs.: ing. d. «sh»// → //.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 98.

ДИЕЗНЫЙ - alm. dies, ing. sharp /ʃɑ:p/, fr. de di'se, azərb. diyez. – Yarım ton güclənmə ilə deyilən səslər. Səsin yaranmasında dilin orta hissəsi sərt damağa doğru qalxır ki, bu da formant göstəricilərinin (F₁ və F_n) spektrdə yuxarı qalxmasına səbəb olur. Məs.: rus dilində yumşaq samitlərin hamısı diyez səslərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 221.

ДИЕРЕЗА - alm. Diärese (f), ing. diaeresis /dʌɪərəzə/, fr. diér'se, azərb. dierez. – 1. Diftonga bənzər iki yanaşı gələn saitın parçalanma, bölünə bilməsi. Məs.: /naif/ və ya /Al'euten/. Bu hadisə trema kimi /'/' işarəsilə birinci saitın üzərində göstərilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 64.

ДИЕРЕМА - alm. Grenzsignal (m), Dierem (n), ing. border mark (modification) /'bɒdə mɑ:k/mɒdɪfi'keɪʃən/, fr. signe démarcatif, azərb. dierema. – Müəyyən fonemin və ya differensial əlamətin danışiq kəsiyinin müəyyən nöqtəsində təzahür etməsilə dil vahidlərinin sərhəddini bildirməsi.

Бах: Демаркативная функция ←.

ДИЗАРТИРИЯ - alm. Disartirie (f), ing. disartery /dis'ɑ:təri/, fr. disarthrie, azərb. dizartiriya. – Neyrolinqvistikada mərkəzi və ya kənar sinir sisteminə bir sıra danışiq-motor pozuntularının göstəricisi, bunlar da tələffüz, səslənmə və prosodiya ilə əlaqədardır. Bu pozuntular səlis danışığa ciddi maneəçilik törədirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 200.

ДИЗЬЮНКТИВНЫЙ (РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫЙ) - alm. disjunktiv, ing. disjunctive /dis'dʒʌŋktɪv/, fr. disjonctif, azərb. bölüşdürücü. – 1) Məntiqi bağlayıcı, «ya» ilə ifadə olunan, bir-birini inkar etməyən iki ifadə. Məs.: Azərb. d. /Ya yorgundur, ya qəmlidir, ya da hər ikisi//; 2) Müəyyən ifadə-

dən yalnız biri seçilə bilər. Ancaq hər ikisi ola bilməz. Məs.: Azərb. d. - /O, ya gedəcək, ya da qalacaq/, /Gah orda, gah burda/, /Sən ola bilər (bilsin) ki gələrsən, ola bilər (bilsin) ki gəlməzsən// və s.; alm. d. /entweder, oder/ bu cür bağlayıcıdır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 187.

ДИЗЬЮНКЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Disjunktion (f), ing. phonological disjunction /fəʊnə'lɒdʒɪk(ə)l dɪs'dʒʌŋkʃ(ə)n/, fr. disjonction phonologique, azərb. fonoloji bölüşdürmə. - Korrelyativ cütlüklər əmələ gətirməyən fonemlərin fonoloji qarşılaşması. Məs.: Azərb. d. /h/ samitdir, həm də sait deyildir, rus d. /a/ # /i/, /a/ # /p/ və s. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 498.

ДИМУНИТИВ - alm. Dimunitiv (n), ing. dimiunitiv /dɪ'mɪnjutɪv/, fr. diminutif, azərb. kiçiltmə. - Azərb. d. (cığaz⁴), (cik⁴) və (mini) prefiks ilə düzələn kiçiltmələr. Məs.: /minitozsoran/, /evcik/, /qızıcığaz/ və s. Alm. d. /Häuschen/ (evcik), /Mädchen/ (qızıcığaz) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 187.

ДИНАМИКА - alm. Dynamik (f), ing. dynamics /daɪ'næmɪks/, fr. dynamisme, azərb. dinamika. - Dil hadisələrinin hərəkətdə, ilkin dövrdən hazırkı dövrə qədər gəlib çatmasının izlənməsi. Dinamika dildə vurğunun güclü intensivliyə malik olmasını əsas götürür, daima dəyişiklikləri əsas sayır.

Дж.Джафаров. О некоторых вопросах динамики и статики (ударение). 100 il Cəfər Cəfərov (1904-2004). Bakı, «Mütərcim», 2005, s. 74-101.

ДИНАМИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. dynamische Linguistik (f), ing. dynamic linguistics /daɪ'næmɪk lɪŋ'wɪstɪks/, fr. linguistique dynamique, azərb. dinamik linqvistika. - 1. Dili konkret tarixlə bağlı şəkildə öyrənməyi tələb edən dilçilik cəyəyanı; 2. Dilin real mənzərəsini, onun funksiya və təzahürlərini bütün cəhətlərdən araşdıran dilçilik.

Вах: Лингвистика →.

ДИНАМИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ (ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ, ЭКСПИРАТОРНОЕ УДАРЕНИЕ, СИЛОВОЕ УДАРЕНИЕ) - alm. Druck (m), ing. dynamic stress (accent) /daɪ'næmɪk 'stres /'æksənt/, fr. accent d'intensité (dynamique), azərb. dinamik vurğu. - Vurğusuz heca ilə müqayisədə vurğulu hecanın çox böyük gərginliklə tələffüz olunması. Vurğunun bu cəhəti bir çox Avropa dillərində, o cümlədən də, alman dilində özünü göstərir. Alman dilində vurğu melodik-dinamik, Azərbaycan dilində isə dinamik-melodikdir.

F.Vejalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 198-199.

ДИСГЛОСИЯ - alm. Disglosie (f), ing. disglossia /dɪsglɒsiə/, fr. disglosse, azərb. disqlosiya. - İlk və ya qüsurlu (çatışmamazlıq) nəticəsi olaraq periferik üzvlərin baş verən dəyişiklikləri əsasında tələffüzdəki yayınmaların göstəricisi. Konkret danışq üzvünün zədələnməsi nəticəsində dodaq, boğaz və udlaq disqlosiyalarını fərqləndirirlər.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-349.

ДИСГРАМАТИЗМ - alm. Disgrammatismus (m), ing. disgrammaticism /grə'mætɪsɪz(ə)m/, fr. disgrammatisme, azərb. disqramatizm. - Neyrolinqvistikada geniş yayılmış, ancaq mübahisəli anlayışdır, fonoloji, morfoloji və sintaktik səviyyədə yayınmaların ümumi adı. Lakin onun müəyyən zamanda və ya daimi xarakter alması mübahisəlidir. Məs.: Azərb. d. /olmaz çəkmək siqaret/, /siqaret çəkmək olmaz// əvəzinə.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-349.

ДИСИЛЛАБ - alm. Dissyllab (n), ing. disyllable /dɪ'sɪləb(ə)l/, fr. dissyllabe, azərb. ikihecalı. - Tərkibinə görə iki hecadan ibarət olan söz. Məs.: Azərb. d. /a-na/, /a-ta/, /və-tən/, /öv-lad/; alm. d. /'ha.bən/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 135.

ДИСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - Вах: Дисиллаб ←.

ДИСКРЕТНОСТЬ - alm. Diskretheit (f), ing. discreteness /'dɪs'kri:tɪnis/, fr. discrétion, azərb. diskret, bölünməzlik. - Dil vahidlərinin fundamental xüsusiyyətlərindən biri. Öz səviyyəsində hər bir dil vahidinin kiçik hissələrə bölünməzliyi.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 57-58.

ДИСКУРС - alm. Diskurs (m), ing. discourse /dɪskɔ:s/, fr. discution, azərb. diskurs. - 1) Amerikan-İngilis dilçiliyində mətnin müxtəlif aspektlərini bildiren əsas anlayış. Diskurs rabitəli danışq (ing. connected speech), söyənlinən mətndir. Bu mənada diskurs formal qrammatik struktur kimi götürülən mətndən fərqlənir. Diskurs danışanın öz həmsöhbətinə yönələrək qurduğu koherent mətndir. Diskurs sosiomədəni kontekstdə interaktiv prosesin nəticəsidir; 2) Fəlsəfi mənada həqiqəti üzə çıxarmaq məqsədilə aparılan araşdırma. Ötən əsrin 70-ci illərində sosio-, psixo-, etnolinqvistikada, koqnitiv elmdə, süni intelligent dil fəlsəfəsində, dil sosiologiyasında, ritorika və üslubiyyatda geniş tətbiq olunur.

Z.Harris. Discourse analysis. «Language» 28, 1952.

ДИСЛАБИАЛИЗАЦИЯ (ДЕЛАБИАЛИЗАЦИЯ) - alm. Delabialisation

(f), ing. delabialization /dɪ'leɪbiəlɪzəɪʃ(ə)n/, fr. délabialisation, azərb. dodaqlanmanın itməsi. - Tələffüz prosesində dodaqlanmanın itməsinə yönələn dəyişiklik. Azərbaycan dilində adətən sözün sonuna getdikcə, xüsusən də, çoxhecalı sözlərdə dodaqlanmanın itməsi özünü bariz şəkildə göstərir. Məs.: Azərb. d. /quzu/, /sürü/, /gülümsündü/, /süründü/, /büründü/ kimi sözlərdə /u/ və /ü/ saitləri /i/ və /ɪ/ saitləri ilə əvəz olunur. Məs.: /quzi/, /süri/, /gülümsündi/, /süründi/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 136.

ДИСЛАЛИЯ - alm. Dislalie (f), ing. dislalia /dɪs'leɪliə/, fr. dislalie, azərb. kəkələmə. - Uşaqlarda rəvan tələffüzdən yayınma. Heca və səslərin «yeyilməsi». Böyük miqdarda səslərdən tutmuş (çoxşaxəli kəkələmə) anlaşılmazlıqlara qədər (universal kəkələmə) olan kəkələmə. Xüsusi forması kimi paralaliya mövcuddur. Məs.: alm. d. /Papa, tansu ma tomm/ (/Papa, kannst

du mal kommen// (Papa, sən bura gələ bilərsən?)). Burada /t/ samiti /k/ əvəzinə işlənib.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 347.

ДИССИМИЛЯЦИЯ (РАСПОДОБЛЕНИЕ) - alm. Dissimilation (f),

Entähnlichung (f), ing. dissimilation /dɪsɪmjʊˈleɪʃ(ə)n/, fr. dissimilation, azərb. fərqləşmə dissimilasiya. - Klassik fonetikada iki eyni və ya oxşar səslərdən birinin digər səslə əvəz olunmasını göstərmək üçün işlənən termindir. Dissimilasiya (fərqləşmə) elə bir dil hadisəsidir ki, elə bir fonetik hadisədir ki, bu zaman eyni və yaxud bir-birinə yaxın məxrəci olan samitlərdən biri digərinə təsir edərək, onu öz məxrəcindən uzaqlaşdırır. Fərqləşmə hadisəsinin Azərbaycan dilində iki növü var: irəli və geri fərqləşmə. Onlardan yalnız birincisi dilimiz üçün səciyyəvi hesab olunur: Məs.: Azərb. d. /qararmaq←qaralmaq/, /sararmaq←saralmaq/, /hammal←hambal/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi, Bakı, 1984, s. 224.

ДИССИМИЛЯЦИЯ ГРАФИЧЕСКАЯ - alm. graphische Dissimilation

(f), Entähnlichung (f), ing. graphic dissimilation /ˈɡræfɪk dɪsɪmjʊˈleɪʃ(ə)n/, fr. dissimilation graphique, azərb. qrafik fərqləşmə. - Yazıda öz əksini tapmış səs fərqləşməsi. Məs.: orta alman dilində «zehs» (altı) sözü yeni alman dilində «sechs» /ˈzɛks/ kimi yazılır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИССИМИЛЯЦИЯ ДИСТАКТНАЯ - alm. Distanzdissimilation (f),

Entähnlichung (f), ing. distant dissimilation /ˈdɪst(ə)nt dɪsɪmjʊˈleɪʃ(ə)n/, fr. dissimilation distante, azərb. məsafəli, aralı fərqləşmə. - Klassik fonetikada digər səslərə parçalanmış, bölünmüş (buraya müxtəlif hecalara aid olan səslərin fərqləşməsi də aiddir) səs fərqləşməsi. Məs.: alm. d. «Balbier» (dəllək) «Barbier» (dialekt sözü) əvəzinə.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИССИМИЛЯЦИЯ КОНТАКТНАЯ - alm. Kontaktdissimilation (f),

Nahdissimilation (f), ing. contact dissimilation /ˈkɒntækt dɪsɪmjʊˈleɪʃ(ə)n/, fr. dissimilation de contact, azərb. kontakt (yanaşı) fərqləşmə. - Klassik fonetikada söz daxilində yanaşı gələn səslərin fərqləşməyə uğraması. Məs.: Azərb. d. /tranvay/ /tramvay/ əvəzinə.

A.Axundov. Göstərilən əsər, s. 225.

ДИСТАНТНЫЙ (ДИСТАКТНЫЙ) - alm. distant, ing. distant

/ˈdɪst(ə)nt/, fr. distant, azərb. distant. - Müəkkəb fellərin tərkib hissələrinin və ya ayrılan ön şəkilçilərin fel kökündən ayrılıb müəyyən məsafədə yerləşməsi. Dilimizdə isimlər miqdar sayları ilə distant vəziyyətdə olur. Məs.: Azərb. d. /iki nəfər adam/, /bir stəkan çay/, /iki qəlib sabun/, /üç ədəd kitab/; alm. d. /eine schöne Frau/ (gözəl qadın), /Er prüft diesen Studenten nach/ (O, bu tələbələri imtahan edir), /Er lernt meine Schwester kennen/ (O, bacımla tanış olur) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 66.

ДИСТИНКТИВНЫЙ - alm. distinktiv, ing. distinctive /dɪsˈtɪŋktɪv/, fr. distinctif, azərb. distinktiv. - Bu dil vahidinin elə bir xüsusiyyətidir ki, o, bu səs keyfiyyətinə görə sözləri və onların formalarını fərqləndirir, yəni distinktiv funksiya yerinə yetirir. Bu o deməkdir ki, onlar ayrılıqda mənə daşıyan vahidləri bir-birindən fərqləndirir. Məs.: Azərb. d. /o-i/ qarşılaşmaları fonoloji (distinktivdir). Müq. et: /ot-it/, /don-din/ və s. Ancaq alman dilində dilözü «r» ilə dilçək «R» qarşılaşmaları qeyri-relevantdır, çünki alman dilində elə bir söz cütü yoxdur ki, onlar bir-birindən bu səs qarşılaşmaları ilə fərqlənsin.

Hər bir dil vahidi distinktiv funksiya yerinə yetirən səs keyfiyyətinə malik olmalıdır, əks-təqdirdə bu dil vahidləri başqalarından fərqlənməz. Ayrı-ayrı dil vahidlərinin bir-birindən fərqləndirilməsi müstəsna dərəcədə distinktiv funksiya daşıyan səs keyfiyyətlərinə əsaslanır. Fərqləndirmə anlayışı qarşılaşma, oppozisiya anlayışını tələb edir. Səs keyfiyyəti yalnız o zaman distinktiv funksiya daşıyır ki, o, səs oppozisiyasının üzvü olsun.

N.S.Trubetskoydan sonra strukturalistlər fonemi «distinktiv əlamətlərin dəsti» kimi götürürlər. Onlar 12 distinktiv əlamət müəyyənləşdirirlər. Dünya dillərinin fonem sistemlərini bu əlamətlərə görə təhlil edirlər. Onlar spektral təhlilin nəticələrinə söykənirlər. Məs.: Azərb. d. samitlərini cədvəldəki kimi göstərmək olar (bax: cədvəl 2).

Fərqləndirici əlamətlərə görə təhlil strukturalistlərdə və generativistlərdə geniş yayılıb. Bu metod hətta semantik səviyyədə də tətbiq edilir. Bu metodun tənqidilə bağlı bax: Ф.Вейсалов. К критике теории дифференциальных признаков. Материалы Международной конференции, БСУ, Баку, 2005, s. 30-32.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2001, s. 39-40; Ф.Вейсалов. Проблемы варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ., М., 1990, № 3.

ДИСТРИБУТИВНЫЙ - alm. distributiv, ing. distributive /dɪsˈtrɪbjʊ:tɪv/, fr. distributif, azərb. distributiv. - Dil vahidlərinin paylanmasına söykənən metod.

Важ: Дистрибуция →.

ДИСТРИБУЦИЯ (РАСПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. Distribution (f), ing. distribution /dɪstriˈbjʊ:ʃən/, fr. distribution, azərb. distribusiya. - «Müəyyən edilən əlamətlər və ya vahidlər əhatəsinin məcmusu. Amerika dilçiliyində bu metod dil vahidlərinin müəyyənləşdirilməsində və təhlilində həlledici amildir. Dilin hər hansı elementinin (fonem, morfe, leksem və s.) distribusiyası onun işləmə bildiyi bütün mövqe və əhatələrin məcmusu olub, adətən bu vahidin işlənmədiyi bütün mövqe və əhatələrə qarşı qoyulur. Distribusiyayı dilçiliyə riyaziyyatdan Amerika deskriptivisti Z.Hərris gətirmişdir. Distributiv istiqamətin banisi sayılan Z.Hərris dil vahidlərini onların paylanması və əhatəsi qaydalarını öyrənməklə müəyyənləşdirir. Dilin fonemləri və morfevləri mənə fərqləndirə bilmələrinə görə deyil,

Cədvəl 2. Azərbaycan dili fonemlərinin dixotomik əlamətlərə görə təsviri

	fonemlər	a	o	u	i	e	ə	ü	ı	b	p	D	v	f	m	n	z	s	ʃ	n	ɟʒ	r	l	j	k	g	κ	x	h	ʒ	ɣ	h	i
	əlamətlər																																
1	sətililik/q. satilik	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
2	səmitlilik/q. səmitlilik	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
3	fasiləli/fasiləsiz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
4	xırıltı/q.xırıltı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
5	kəskin/q.kəskin	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
6	cingiltılı/kar	0	0	0	0	0	0	0	0	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
7	kompakt/diffuz	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
8	aşağı/yuxarı	+	+	+	0	0	+	0	0	+	+	0	+	+	+	+	0	0	0	0	0	0	0	+	+	+	+	0	0	0	0	0	
9	bəmol/sadə	-	+	+	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
10	diez/sadə	0	0	0	0	+	0	+	+	0	0	+	0	0	0	0	+	+	0	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
11	gərgin/q.gərgin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	0	0	+	+	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
12	ağız/burun	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

mümkün əhatələrin hamısı mənanın iştirakı olmadan nitq zəncirinin parçalanması və bu zaman alınan seqmentlərin distribusiyası ilə dəqiqləşdirilir". F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri, Bakı, 1993, s. 29. Adətən distribusiyaların aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

a) eyni distribusiyalar (ekvivalentlər) ● ●. Bunlara azad və ya fakültativ variantlar deyirlər Məs.: alm. d. [r] və ya[R] samitləri.

b) kontrastiv və ya fərqli distribusiyalar) ● ○. Bunlara misal olaraq Azərb. d. /d/, /b/, /g/ samitlərini göstərmək olar. Məs.: /daş/, /baş/, /gaş/ və s.

c) qismən ekvivalent distribusiyalar .⊗⊗. Bunlara misal olaraq alman dilindəki kar və cingilti samitləri göstərmək olar. Onlar an- və inlautda kontrast yaradırlar, ancaq auslautda cingiltilər gələ bilmirlər. Əksinə, /h/ və /ŋ/ anlautda və auslautda eyni mövqedə gələ bilməyərlər də, inlautda eyni mövqedə üst-üstə düşürlər. /Ahorm/# /Anqora/, ancaq auslautda yalnız /ŋ/ gələ bilər.

ç) əgər iki element eyni mövqələrdə heç zaman gələ bilmərsə, deməli, onlar bir-birini istisna edənlərdir. Məs.: [tʰ] və [t] bir-birini istisna edən mövqələrdə gəldiyindən, onlar müxtəlif dil vahidləri ola bilməzlər, yalnız eyni fonemin allofonları və ya variantları ola bilərlər. Məs.: alm. d. /tʰatʰ/ (iş, əməl), ancaq /tʰa: tmən/. Nəfəsli [tʰ] və nəfəssiz [t] eyni fonemin allofonlarıdır. Buna elmi ədəbiyyatda əlavə distribusiya prinsipi deyirlər.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.152-153.

ДИСТРИБУЦИОНАЛИЗМ – alm. Distributionalismus (m), ing.

distributionalism /ˈdɪstrɪˈbjʊːʃ(ə)nənəlɪzm/, fr. distributionalisme, azərb. distribusionalizm. – Buna adətən taksonomik və ya deskriptiv dilçilik də deyirlər. Amerikada 40-60-cı illərdə yaranıb və inkişaf edib. Əsasən Z.Hərrisin «Methods in Structural Linguistics» (1951) əsərində geniş şərh olunub. Əsas məqsədi subyektiv və semantik faktorları kənara ataraq hər bir dilin immanent sistem əlaqələrini eksperimental yolla yoxlamaqla obyektiv təsvirə nail olmaqdır. Bu zaman iki mühüm təhlil üsulundan istifadə olunur: materialın substitusiyası baxımından üzvlənməsi - eyni funksiyalı elementlərin paradigmatik əvəzlənə bilməsi (məs.: /daş/-/dağ/) və təsnif, həmin elementlərin cümlədə paylanması və əhatəsi əsasında qruplaşması təhlili semantikasız aparıldığından distribusiyaya aparıcı kriteriya kimi çıxış edir. Məna paylanmasının funksiyası kimi götürülür.

Adı çəkilən əsərində Z.Hərris dilçinin qarşısında aşağıdakı vəzifələrin durduğunu göstərir:

- 1) tədqiqatın ilkin mərhələsində ən kiçik dil vahidləri aşkar edilməli və danışq axınından ayrılmalıdır;
- 2) ayrılmış vahidlər müəyyən fonem və morfem qruplarında ümumiləşdirilməlidir, yeni onların dildə paylanması aşkar edilməlidir;
- 3) distributiv təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş qrupların hər biri öz çərçivəsində geniş təsvir olunmalıdır.

Distribusiya substitusiyası yolu ilə açılır. Məs.: /dəng/ və /zəng/ sözlərində /d/ və /z/ samitləri bir-birini əvəz etməklə yeni vahidlərin yaranmasına

səbəb olur. Z.Hərrisin təklif etdiyi təhlil üsulunun zəif cəhəti ondadır ki, o, mənanı nəzərə almır və bütün təhlil xüsusiyyətlərini əhatə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 30.

ДИСТРИБУЦИЯ ДОПОЛНИТЕЛЬНАЯ - alm. komplementäre

Distribution (f), ing. additional distribution /ə'dɪfənəl ,dɪstrɪ'bju:ʃən/, fr. distribution complémentaire, (supplémentaire) azərb. əlavə distribusiyası. – Dil sistemində vahidlərin bir-birini qarşılıqlı surətdə istisna etməsindən ibarət olan distribusiyası. Bu prinsipə görə, bir-birini eyni mövqedə istisna edən səslər eyni bir fonemin variantları (allfonları) ola bilərlər. Bu prinsip L.Blumfeld və onun davamçıları tərəfindən konkret bir dilin fonem tərkibini müəyyənləşdirərkən istifadə olunan əsas metodlardan biridir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 152.

ДИСТРИБУЦИЯ КОНТРАСТИРУЮЩАЯ (КОНТРАСТИРУЮЩЕЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ) - alm. kontraste Distribution (f), ing.

contractive distribution /kən'træktiv ,dɪstrɪ'bju:ʃ(ə)n/, fr. distribution tranchant, azərb. kontrastiv distribusiyası. – İki və daha çox dil vahilinin bir mövqedə işlənilib müxtəlif məzmun bildirməsi. Kontrastiv distribusiyaları fərqləndirərkən əvvəlcə fonoloji və morfoloji vahidləri müəyyənləşdirmək, sonra onların distribusiyasını öyrənmək zəruridir. Məs.: Azərb. d. /məktəbə getmək/ və /məktəbdən getmək/ tərkiblərində /-ə/ və /-dən/ morfoloji vahidləri kontrast distribusiyaya misal ola bilər.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 242; J.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

ДИСФАЗИЯ – alm. Disphasie (f), ing. dysphasia /dis'feɪz/, fr. disphasie, azərb. disfaziya. – Neyrolinqvistikada həm afaziyanın sinonimi, həm də disfaziyanın inkişafını bildirən qısaltma.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-348.

ДИСФЕМИЗМ (ДЕФЕМИЗМ, КАКОФЕМИЗМ) - alm.

Disphemismus (m), ing. disphemism /dis'femɪzəm/, dispheme /dɪ'sfi:m/, fr. disphémisme, azərb. disfemizm. – Müəyyən kontekstdə hər hansı bir əşyanın təbii adının nisbətən kobud, qaba, vulqar söz və ifadələrlə əvəz edilməsi. Məs.: Azərb. d. /onun başı/ əvəzinə /onun kəlləsi/, /onun evi/ əvəzinə /onun xarabası/; ing. d. /fatheaded/əvəzinə /stupid/, /his head/ əvəzinə /his skull/, /One might also call it the fatheaded type/ əvəzinə /həmçinin kimsə bunu ağılsız adlandırı bilər/, /The who belong to what one might call the dreamer type/ (Belə adamları da xəyalpərvər adlandırı bilərik). və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 137.

ДИСФОНИЯ – alm. Disphonie (f), ing. disphonia /dɪs'fəʊniə/, fr. disphonie, azərb. disfoniya. – Fonotriyada bir sıra səs pozuntuları, xirtdəyin soyuqlanması nəticəsində xəstələnəndə baş verən pozuntular.

H.M.Müller (Hrsg.). Arbeitsbuch Linguistik. Paderborn, 2002, s. 329-348.

ДИТТОЛОГИЯ - alm. Dittologie (f), ing. dittology /dɪ'tələdʒi/, fr. dittologie, azərb. dittologiya. – Söz və hecanın təsadüfən qoşalaşması və ya təsadüfən təkrar edilməsi. Məs.: Azərb. d. /Tərtər/, /xaşxaş/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 91.

ДИФТОНГ (ДВУГЛАСНЫЙ) - alm. Diphthong (m), ing. diphtong

/'dɪfθŋ/, fr. diphtongue, azərb. diftonq. – Bir morfem tərkibində tələffüzü zamanı danışq üzləri ehtə hərəket edirlər ki, iki cür səs eşidilir. Diftonqlar monofonem səslərdir, yəni əsl diftonqların komponentləri arasında morfoloji sərhəd keçmir. Komponentlər arasındakı əlaqəyə görə diftonqlar iki yerə bölünür: 1) enən diftonqlar. Məs.: alm. d. /a_ɔ/, /a_ɪ/, /ɔ_ø/ diftonqları bu cürdür ɔ; 2) fransız dilində diftonq qalxandır /a_ɔ/, məs.: bois – (meis)

ɔ; 3) eyni dərəcəli diftonqlar. Məs.: uyğur dilində /ɔ ɪ/. Azərbaycan dilində diftonqlar yoxdur, lakin diftonqa bənzər səslər vardır ki, bunlara diftonqoidlər deyirlər. Məs.: /do^u an/, /do^uğa/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 141-143; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984. s. 237.

ДИФТОНГ ВОСХОДЯЩИЙ - alm. steigender Diphthong (m), ing.

rising diphthong /raɪzɪŋ 'dɪfθŋ/, fr. diphtongue ascendante, azərb. qalxan diftonq. – Tərkibindəki səslərdən ikincisi heca əmələ gətirən diftonq. Məs.: əgər birinci komponent zəif, vurğusuz və enən tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini əmələ gətirmirsə, ikinci isə qüvvətli, qalxan tonla tələffüz olunur və hecanın özəyini təşkil edir, belə diftonqa qalxan diftonq deyilir.

Məs.: fr. d. /rɔi/ (Kral).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 65.

ДИФТОНГ ИСТИННЫЙ (ДИФТОНГ ПРАВИЛЬНЫЙ) - alm.

echter Diphthong (m), ing. real (full) diphthong (correct diphthong) /'riəl 'dɪfθŋ/, /kə'rekt 'dɪfθŋ/, fr. vraie diphtongue, azərb. həqiqi diftonq. – „Komponentləri (tərəfləri) arasından morfoloji sərhəd keçməyən diftonq növü. Bu o deməkdir ki, alm. d. /a_ɔ/ həmişə bir morfem və bir heca daxilində gəlir. Elə hal yoxdur ki, /a_ɔ/ /a_ɪ/ və /ɔ_ø/ diftonqlarının birinci komponenti morfem qovuşuğunun bir tərəfində, ikinci komponenti isə o biri tərəfində gəlsin. Ona görə də bunlara həqiqi diftonq deyilir“.

F.Veyselov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГ ЛОЖНЫЙ - alm. falscher, unwahrer Diphthong (m), ing.

wrong /rɔŋ/, false diphthong /'fɔ:ls 'dɪfθŋ/, fr. diphtongue fausse, azərb. yalançı diftonq. – „Həqiqi diftonqlardan fərqli olaraq, bəzi dillərdə yalançı diftonqlara da rast gəlmək olur. Bu zaman əsasən saitlə /j / birləşir və ilk baxışdan diftonq təəssüratı yaradır. Amma bu sözlər öz formasını dəyişərkən, hal şəkilçisi qəbul edərkən sait ayrılır və /j / sonrakı hecaya qoşulur. Məs.: Azərb. d. /ay→a-ya/, /say→sa-ya/, /yay→ya-ya/, /lay→la-ya/ və s.

Morfoloji cəhətdən bölünməzlik də Azərbaycan dilindəki «a-j» birləşməsinə xas deyil, çünki onlar iki fonemin birləşməsindən ibarətdir. Ona görə bunlara yalançı diftonq deyilir“.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГ НИСХОДЯЩИЙ (ДИФТОНГ ПАДАЮЩИЙ) - alm.

fallender Diphthong (m), ing. falling diphthong /'fɔ:lɪŋ 'dɪfθɔŋ/, fr. diphtongue descendante (décroissante), azərb. enən diftonq. - Əgər diftonqun birinci komponenti güclü tələffüz olunur və hecanın nüvəsini təşkil edirsə, ikinci komponenti isə zəif, enən tonla deyilsə bunlara enən dif-

tonqlar deyilir. Alman dilindəki /a_e/, /a_o/ və /ɔ_Ø/ diftonqları məhz enən diftonqlardır, çünki birinci komponent güclü, ikinci isə enən tonla tələffüz olunur. Nəhayət, birinci komponent həmişə hecanın nüvəsini təşkil edir: /a_e/, /a_o/, /ɔ_Ø/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 96.

ДИФТОНГИЗАЦИЯ - alm. Diphthongierung (f), ing. diphthongization

/'dɪfθɔŋɪ'zeɪʃən/, fr. diphtongaison, azərb. diftonqlaşma. - Saitdə baş verən keyfiyyət dəyişməsi nəticəsində yaranan diftonqlaşma. Məs.: A.Axundovun (1932) fikrincə, Azərbaycan dilində diftonqlaşma /ö/ və /o/ saitlərindən sonra gələn /v/ samitinin söz ortasında işləyərkən öz samitlik keyfiyyətini tamamilə itirib, saitləşməsi ilə bağlıdır. /v/ samitinin saitləşməsi nəticəsində Azərbaycan dilində iki diftonq, daha doğrusu, diftonqoid yaranır; başqa sözlə, diftonqlaşma hadisəsi baş verir. Məs.: Azərb. d. /dovşan→do_uşan/, /qaşov→qaşo_u/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı-1984, s. 237.

Ancaq əsl diftonqlaşma orta alman dilindən müasir alman dilinə keçid dövründə /ɪ/ və /ū/ uzun saitlərinin müvafiq olaraq /a_e/ və /a_o/ diftonqlarına keçməsi sayıla bilər. Müq. et: /zīt/ (vaxt) → /Zeit/ (vaxt, zaman), /hūs/ → /Haus/ (ev) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 65.

ДИФТОНГОИД - alm. Diphtongoid (n), ing. diphthongoid /'dɪfθɔŋɡɔɪd/, fr. diphtongoïde, azərb. diftonqoid. - Diftonqoidlər elə saitlər hesab olunur ki, tələffüzü zamanı başlanğıcında, yaxud da sonluğunda adətən tələffüz məxrəcəinə görə ona yaxın olan yarımşəxs saitlə müşayiət olunur. Diftonqoidləri diftonqlardan fərqləndirən əsas cəhət odur ki, diftonqlar iki saitin bir bütöv kimi bir vurğu ilə tələffüz olunmasıdır. Məs.: Müasir rus dilində /o/ saitin əvvəlində u-şəkilli yarımşəxs qalın saite qovuşan saitin zəif tələffüzündən yaranır və onların komponentləri morfoloji sərhədlə ayrılır. Məs.: /tok/ sözündə /o/-dan əvvəl /ɔ/ tələffüz olunur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları, Bakı, 2005, s. 143.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ (ДИСТИНКТИВНЫЙ, РАЗЛИЧИТЕЛЬНЫЙ) - alm. differential, distinktiv, ing. differential /,dɪfə'renʃ(ə)l/,

distinctive /dis'tɪŋktɪv/, fr. différentiel (distinctif), azərb. differensial, fərqləndirici. - Minimum bir cüt fonemi fərqləndirən əlamət. Məs.: /t/ # /d/. Lakin N.S.Trubeskoy və onun davamçıları fərqləndirici əlaməti mənə ilə bağlayırlar. „Fonemi əmələ gətirən iki əsas xüsusiyyətdən biridir. Bu o deməkdir ki, differensial əlamət mənə daşıyan dil vahidlərini bir-birindən fərqləndirməyə xidmət edir. Hər bir dil vahidi differensial funksiya yerinə yetirən səs keyfiyyətinə malik olmalıdır, əks təqdirdə, bu dil vahidləri bir-birindən fərqlənməz». Məs: Azərb. d. /at-it-ot-ət/ və s.

N.S.Trubeskoy. Göstərilən əsər, s.38.

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ ПРИЗНАК - alm. distinktives Merkmal (n), ing. differential mark /,dɪfə'renʃ(ə)l mɑ:k/, sign /saɪn/, distinctive feature

/dis'tɪŋktɪv fi:tʃə/, fr. signe différentiel, azərb. fərqləndirici (differensial) əlamət. - Praqa dilçilik məktəbində dil vahidinin fonoloji funksiyasının əsaslandığı element və elementlərin məcmusu. Fonem differensial əlamətlər toplusu kimi götürülür və bu əlamətlər binar (ikili) qarşılaşmalar əsasında müəyyən edilir. Dilçilikdə fonemin differensial əlamətləri irrelevant əlamətlərinə qarşı qoyulur. Məs.: /düz/ sözündə /d/ samiti dilönü, cingiltili, kipləşən-partlayışlı samitdir. Bu əlamətlər relevant əlamətlər hesab edilir, çünki birinciyə görə o, qeyri-dilönü /b, g/, ikinciyə görə /t/, üçüncüyə görə isə /z/ samitinə qarşı qoyulur. Ancaq bu sözdə /d/ samitinin [d°] kimi dodaqlanan tələffüz olunması bunun irrelevant əlamətidir, çünki Azərbaycan dili samitlər sistemində dodaq /d°/ və qeyri-dodaq /d/ samitlərinin qarşılaşması yoxdur. Ona görə də biz fonemi həm relevant, həm də qeyri-relevant əlamətlərin məcmusu kimi dəyərləndiririk.

Ф.Вейсалов. Проблемы варьирования фонем в современной фонологии. ВЯ., 1990, № 3, s. 70-80.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ - alm. grammatikalische Differenzierung (f), ing. grammatical differentiation /grə'mætɪkəl ,dɪfə'renʃi'eɪʃən/, fr. différenciation grammaticale, azərb. qrammatik differensiasiya. - Dil vahidlərinin formal fərqlənməsi. Məs.: alm. d. 1-ci şəxs təkdə /e/, 2-ci şəxs təkdə /(e) st/ və 3-cü şəxs təkdə /(e) t/ şəkilçilərlə fərqlənir.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ МАКСИМАЛЬНОЙ ПОЗИЦИЯ - alm. Stellung der maximalen Unterscheidung (f), ing. position of maximum

differentiation /pə'zɪʃən əv 'mæksɪməm ,dɪfə'renʃi'eɪʃən/, fr. position de la différenciation maximale, azərb. maksimum fərqləndirmə mövqeyi. - Kəmiyyət və keyfiyyətə görə maksimum fərqlənən mövqe. Bu ya fonemin müstəqil işlənməsidir, ya da vurğulu mövqedə gəlməsidir. Məs.: rus d. /a, o, b, c/ söznləri bu cür keyfiyyətə malikdir. Azərb. d. /o/ /O gəlir/ cümləsində və ya saitin vurğulu hecadə işlənməsi, samitin isə vurğulu saitdən əvvəl gəlməsi kəmiyyət və keyfiyyətə onun daha dolğun olması deməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Moskva fonoloji məktəbi /MFM/ dilin fonoloji təhlilində zəif və qüvvətli mövqe anlayışlarından istifadə edir və siqnifika-

tiv güclü mövqedə gələn səsi fonem hesab edirlər. Digər hallarda isə fonemdən söhbət gedə bilməz.

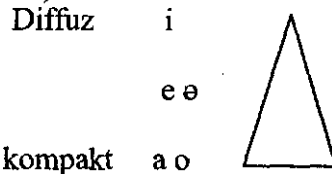
F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.198-204.

ДИФФЕРЕНЦИРУЮЩИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФИИ - alm. differenzierender Grundsatz der Orthographie (m), ing. differentiative principle of orthography /ˈdɪfə'rentətɪv 'prɪnsəpl əv ɔ:'θgrəfi/, symbolic principles of orthography /'sɪmbəlɪk 'prɪnsəplz əv ɔ:'θgrəfi/, fr. principe différentiel de l'orthographe, azərb. fərqləndirici orfoqrafiya prinsipi. - Yazıda ayrı-ayrı fonemlər üçün diskret işarələrdən istifadə prinsipi. Fonografik yazı prinsipi. Azərbaycan dilinin yazı sistemi daha mükəmməl və daha fonolojidir, çünki burada diqraflardan və kombinasiyalardan demək olar ki, istifadə olunmur. Məs.: Azərb. d. /g/ və /ğ/, /o/ və /ö/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 87.

ДИФФУЗНЫЙ - alm. diffus, ing. diffusive /dɪ'fju:sɪv/, fr. diffusif, azərb. diffuz. - Dil səslərinin rezonans xüsusiyyətlərindən biridir. «Diffuzlarda kompaktlardan fərqli olaraq bir və ya bir neçə dağınıq formant sahəsi olur. Artikulyator baxımdan diffuzlarda rezonator kiçilir, ya ağız boşluğunun qabaq hissəsində, ya da onun arxasında daralma müşahidə olunur. Universal ikili qarşılaşma sistemində diffuz əlamətlər kompakt əlamətlərə qarşı qoyulur».

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 42.

Diffuz səslərdə F_1 və F_2 arasındakı məsafə çoxdur.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005. s. 146.

ДИХОТОМИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП - alm. dichotomischer Grundsatz (m), dichotomisches Prinzip (n), ing. dichotomous principle /daɪkɔ:təmɔs 'prɪnsəpl/, binary principle /'baɪnəri 'prɪnsəpl/, fr. principe dichotomique, azərb. ikili qarşılaşma prinsipi. - «Bu prinsip ilk dəfə R.Yakobson və onun həmkarları (M.Halle, Q.Fant) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onlar öz əsərlərində «sübut etmək istəyirlər ki, bütün dillərin fonem tərkibini akustik əlamətlərdən çıxış edərək təsnif etmək olar. Bu təsnif fərqləndirici əlamətlərin ikili (dixotomik və ya binar) prinsipinə əsaslanır. Onlar ümumiyyətlə 12 fərqləndirici əlamət mövcud olduğu prinsipini irəli sürmüşlər və qeyd etmişlər ki, elə dil ola bilər ki, orada bu əlamətlərin heç də hamısı iştirak etməsin. Həmin müəlliflərə görə, fonem diferensial əlamətlər məcbusudur».

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 40.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ - alm. Länge (f), ing. duration /dju(ə)'reɪʃ(ə)n/, length /lɛŋθ/, fr. durée, longueur, azərb. uzunluq. - Bu, dil vahidinin tələffüzü

üçün tələb olunan obyektiv zamandır. Tədqiqatlar göstərir ki, bir saniyədə 5/6 heca, bir dəqiqədə isə 300 heca tələffüz etmək olar.

A.Digeser. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 3.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ АБСОЛЮТНАЯ - alm. absolute Länge (f), Dauer (f), ing. absolute length (duration) /'æbsəlu:t lɛŋθ/djuə'reɪʃən/, fr. durée absolue, azərb. mütləq uzunluq. - Danışq tempi ilə müəyyənləşdirilən uzunluq. Danışq aktında hər bir dil vahidinin tələffüzünə sərf olunan obyektiv vaxt.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980.

ДЛИТЕЛЬНОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНАЯ - alm. relative Länge (f), Dauer (f), ing. relative duration /'relətɪv dju(ə)'reɪʃ(ə)n/, fr. durée relative, azərb. nisbi uzunluq. - Konkret danışq tempilə deyil, dil vahidinin qarşılıqlı nisbətdə olan uzunluğu. Məs.: alm. d. /i:/ saiti qısa /i/-dən mütləq mənada uzundur. Ancaq danışq aktında o, eyni mövqedə heç zaman /i/-dən qısa ola bilməz. Ancaq danışq aktında onun uzunluğu müxtəlif cür ola bilər.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980.

ДЛИТЕЛЬНЫЙ - alm. lang, dauernd, ing. durational, long /djuə'reɪʃən(ə)lɔŋ/, fr. long, de longue durée azərb. uzun. - Eyni qanışq tempində qısa səslərlə müqayisədə böyük uzunluğa malik olan. Məs.: /i:/ # /i:/ # /o:/ # /o:/ və s. Alman dilində /a:/ -dan başqa bütün qapalı saitlər, həm də uzundurlar.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980.

ДОГОН - alm. Dogon (n), ing. Dogon /'dəʊgən/, fr. Dogon, azərb. doqon dili. - Gur dillərindən biridir. Əsasən Malidə, həmçinin Burkino-Fasoda da yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 600 minə yaxındır. Tomo, kan, damsay, toro və s. kimi dialektlərə bölünür. Aqqlütinativ dil tipinə aiddir. Yazısız dildir.

G.Calame-Griaule. Dictionnaire Dogon, 1968.

ДОГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. vorgrammatisch, ing. pregrammatical /pre'græmətikəl/, fr. prégrammatical, azərb. qrammatikayaqədərki dövr. - Dilin təsvirində anlayışlar və üsulların yaranmasınaqədərki dövr. Adətən elmi qrammatikanın yaranmasını Por-Royalda 1660-cı ildə çap olunmuş «Grammaire generale et raisonnee» kitabını hesab edirlər.

Ə.Rəcəbli. Dilçilik tarixi. Bakı, 1962.

ДОИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЯЗЫКА - alm. prähistorische, vorgeschichtliche Entwicklung der Sprache (f), ing. prehistoric development of language /pre'hɪs'tɔrɪk dɪ'veləpmənt əv 'læŋgwɪdʒ/, fr. développement préhistorique du langage, azərb. dilin tarixəqədərki inkişafı. - Dilin yazılı abidələrdə əks olunan dövrlərə qədərki mərhələsi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 46.

ДОЛГАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Dolganisch (n), ing. Dolgan language /dɔ:lɡæn 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue dolgane, azərb. dolqan dili. - Türk dillərin-

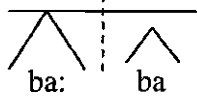
dən biridir. Taymır vilayətinin Dudin və Xatanq bölgələrində yayılmışdır. 5 minə qədər daşıyıcısı vardır. Noril, pasin, avam, xatanq və poriqay dialektlərinə bölünür.

О.Б.Долгих. Происхождение долган. «Сибирский этнографический сборники», т. 5, М., 1963.

ДОЛГИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. langer Vokal (m), Langvokal (m) ing. long vowel /lɔŋ 'vau(ə)l/, fr. voyelle longue, azərb. uzun sait. - Eyni danışq tempində qısa saitle müqayisədə uzun tələffüz edilən sait. İng. d. D.Counz 5 uzun sait olduğunu (/i:, a:, ɔ:, u:, ə:/), P.Leydfoget isə uzun sait olmadığını iddia edirlər. Alm. d. isə Şerba məktəbi 7 uzun sait (/a:, o:, u:, ø:, e:, i:, y:/) olduğunu göstərir.

A.Digeser. Phonetik und Phonologie des Englischen. Paderborn, 1978, s. 22; F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 124.

ДОЛГИЙ СЛОГ (ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ) - alm. lange Silbe (f), ing. long syllable /lɔŋ 'sɪləbl/, fr. syllabe longue, azərb. uzun heca. - Uzun tələffüz olunan heca. Məs.: rus d. vurğulu heca. Vurğudakı sait daha uzun, daha yüksək və güclü deyilir. Müq. et: rus d. /bá:ba/

ДОЛГИЙ СОГЛАСНЫЙ (ДВОЙНОЙ СОГЛАСНЫЙ) - Вах: Геминация ←.

ДОЛГОТА - alm. Dauer (f), Länge (f), ing. length /leŋθ/, fr. longueur, azərb. uzunluq. - Səsin tələffüzündə zamanca davamlılıq.

Вах: Долгий гласный ←.

ДОЛГОТА КОМБИНАТОРНАЯ - alm. kombinatorische Dauer (f), Länge (f), ing. combinatory length /kəm,bainə'təri leŋθ/, fr. longueur combinatoire, azərb. kombinator uzunluq. - Fonoloji cəhətdən relevant olmayan, lakin qonşu fonemlərin təsirilə yaranan uzunluq. Məs.: alm. d. /R/ samitindən əvvəl sait uzun tələffüz olunur. Müq. et: /ʃva:Rts/ (qara) və s. F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 132.

ДОЛГОТА ПО ПОЛОЖЕНИЮ - alm. Positionsdauer, (Länge) (f), ing. positional length /pə'zɪʃən(ə)l leŋθ/, fr. longueur par la position, azərb. mövqeyinə görə uzunluq. - Mövqedən asılı olaraq sait uzun tələffüz oluna bilər. Məs.: Azərb. d. alınma sözlərdə birinci hecəda sait uzun tələffüz olunur. Müq. et: /a'lim/, /ə'la/, /a'dət/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 129-141.

ДОЛГОТА ПО ПРИРОДЕ - alm. natürliche Dauer, (Länge) (f), ing. length by nature /leŋθ baɪ 'neɪtʃə/, fr. longueur par la nature, azərb. təbiətinə görə uzunluq. - Bəzi dillərdə saitlər uzunluğa və qısalığa görə fonoloji qarşılaşma yaradırlar. Məs.: alm. d.

Saitlər | uzun: /a:, o:, u:, ø:, e:, y:, i:/
| qısa: /a, ɔ, ʊ, oe, ε, γ, ɪ/

F.J.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 115.

ДОЛГОТА ЭМФАТИЧЕСКАЯ - alm. emphatische Dauer (f), ing. emphatic length /ɪm'fætɪk leŋθ/, fr. longueur emphatique, azərb. emfatik uzunluq. - Danışq prosesində səsin müəyyən effekt yaratması üçün ixtiyari şəkildə uzadılması. Bu uzanma müxtəlif üslubi funksiya daşıyır. Məs.:

Azərb. d. biz deyirik: /ʃS:ənʃ/, /ʃS:ən məni udarsa:a:nʃ/ və s. Burada samitin və saitin uzanması danışanın hiss-həyəcanını, təəccübünü daha canlı şəkildə ifadə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.203.

ДОЛГОТА ЭТИМОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. etymologische Dauer (f), ing. etymological length /etɪmə'lɔdʒɪk(ə)l leŋθ/, fr. longueur étymologique, azərb. etimoloji uzunluq. - Saitlərin etimoloji uzunluğu. Alm. d. /ga:mə/ sözündə uzun /a:/ deyilirdi. Unifikasiya nəticəsində [ə] düşdü və birinci heca oldu qapalı. Ancaq sözdəki /a:/ saitin etimoloji uzunluğu qaldı. Hazırda /Bräutigam/ (nişanlı) sözündə son hecadakı /a:/ saiti öz etimoloji uzunluğunu qoruyub saxlayıb.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1980, s. 203.

ДОЛГОТНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. quantitative Betonung (f), ing. quantitative accent /'kwɔntətɪv æksent/, longitudinal accent /lɔndʒɪ'tju:dɪnəl æksent/, fr. accentuation, azərb. uzun (kəmiyyət) vurğu (su). - Saitin uzanması ilə səciyyələnən vurğu növü. Məs.: rus dilində, çex dilində. Rus d. vurğulu sait vurğusuz saitdən təxminən 1,5 dəfə uzundur.

Л.В.Златоустова. Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань, 1962.

ДОМИНАНТА СЕМАНТИЧЕСКАЯ - alm. semantische Dominanz (f), semantic dominant /sɪ'mæntɪk 'dɔmɪnənt/, fr. dominante sémantique, azərb. semantik dominantlıq. - Sinonimik cərgədə əsas məna daşıyıcısı keyfiyyətində çıxış edən, əlavə oxşar mənalara özünə tabe edən və onlar üzərində üstünlük təşkil edən üzv. Məs.: Azərb. d. /nəm-yaş-höyüş/ cərgəsində /nəm/ dominantlıq təşkil edir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 92.

ДОПИСЬМЕННЫЕ ЗНАКИ - alm. vorschriftliche Zeichen (Pl.), ing. pre-literary symbols /pre'litərəni 'sɪmbəlz/, fr. signes préécritures, azərb. yazıya qədərki işarələr. - Yazının yaranmasına qədər istifadə olunan işarələr. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-92.

ДОПОЛНЕНИЕ (ОБЪЕКТ) - alm. Objekt (n), ing. object /'ɔbdʒɪkt/, objective complement aktiv /'ɔbdʒɪktɪv 'kɔmplɪmənt æktɪv/, fr. complément (objet), azərb. tamalmıq. - Mübtəda ilə xəbər arasındakı münasibəti ifadə edən ikinci dərəcəli cümlə üzvü. Tamamlıq adətən ismin vasitəli halları ilə

ifadə olunur. Tamamlığın yeri və halı cümlədə felin valentliyi ilə bağlıdır. Tamamlığın vasitəli (sözönlü, qoşmalı) və vasitəsiz növlərini fərqləndirirlər. Tamamlıq isimlə, tərkiblərlə və budaq cümlələrlə ifadə oluna bilər. Məs.: Azərb. d.

/Mən onu çağırıram// (vasitəsiz);

/Mən ona sarı gedirəm// (vasitəli);

/Mən Londona təhsil almağa getmişdim// (tərkiblə ifadə olunub).

H.Glinz. Gösterilən əsər, s. 99, 208.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ - alm. komplementär, ing. additional /ə'dɪʃənl/, subsidiary /səb'sɪdʒəri/, fr. complétif, azərb. tamamlayan, əlavə. - 1. Səsin əsas tələffüz məxrəcini müşayiət edən, əsas səsə birləşən. Məs.: rus d. samitin tələffüzündə dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması. Müq. et: /t/, ancaq /t'/, /b/, ancaq /b'/ və s.; 2. Müəyyən vahidin əsas semantik xarakteristikasını səciyyələndirən, müşayiət edən. Məs.: Azərb. d. /Mavi göy Xəzərin.../; 3. Sintaktik səviyyədə əsas üzvün məzmununu dəqiqləşdirən, inkişaf etdirən və ya məhdudlaşdıran üzv. Məs.: /Mən ona – məktəbin direktoruna, dedim ki.../ və s.

H.Glinz. Gösterilən əsər, s. 99, 208.

ДОРСАЛЬНЫЙ - alm. dorsal, ing. dorsal /'dɔ:s(ə)l/, fr. dorsal, azərb. dorsal. - Dil küreyinin orta hissəsi ilə tələffüz olunan səslər. Azərbaycan dilində samitlər dorsal, ingilis dilində isə apikaldir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 286.

ДОСЛОВНЫЙ ПЕРЕВОД - alm. wörtliche (buchstäbliche) Übersetzung (f), ing. literal translation /'lɪtərəl træns'leɪʃən/, fr. traduction littérale, azərb. hərfi tərcümə. - Əcnəbi konstruksiyanı saxlamaq şərti ilə mənbə etimon dil-dəki sözlərin yerinə onların obyekt dilə məxsus ekvivalentlərini tapıb qoymaqla edilən tərcümə. Məs.: rus d. /красная площадь/; Azərb. d. /qırmızı meydan/ kimi tərcümə ediləndə olur hərfi tərcümə.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 286.

ДРАВИДИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. dravidische Sprachen (Pl.), ing. Dravid languages /dra:vɪ:dɪ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues dravides, azərb. dravidi dilləri. - Cənubi Asiya subkontinentində (Hindistan) dillər ailəsi. Əsasən Hindistanın cənub ştatlarında, Pakistan, Əfqanıstan, Şərqi İranda, qismən Şri-Lankada, Hind və Sakit okeanlarındakı adalarda və cənubi Afrikada yayılmışdır. 200 milyona qədər daşıyıcı vardır. Dravid dillərini ərazi baxımından üç əsas qrupa bölürlər: cənub (tamil, kannada, malayalam, tulu, telequ və s.); mərkəzi (hondi, kui, kolami, parcu); şimali (kurukx, braxui, malto) və s.

Г.А.Зиграф. Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала. М., 1960; М.С.Андронов. Дравидийские языки. М., 1978.

ДРЕВА ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИЕ - alm. genealogischer Baum (m), ing. genealogical tree /ˌdʒi:njə'lɒdʒɪkəl tri:/, family tree /'fæmɪli tri:/ fr. arbre

généalogique, azərb. genealoji ağac. - Dil ailələrinin və qruplarının və ya qollarının ağac şəklində əyani təsviri. Bu da sonralar dilçilik tarixinə ağac nəzəriyyəsi kimi daxil olmuşdur. „Dilçilikdə ilk dəfə bu nəzəriyyəni A.Şlayxer (1821-1868) irəli sürmüşdür. A.Şlayxer bütün dillərin bir ulu dildən yarandığını, sonralar qollara bölünərək dil ailələrində cəmləşdiyini söyləməklə ümumi ulu dili axtarmağa çox vaxt və enerji sərf etmiş, ulu dildə bir təmsil yaratmışdır“.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 17.

ДРЕВНЕЕГИПЕТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Altägyptisch (n), ing. Old

Egyptian language /əʊld ɪ'dʒɪptʃən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue d'ancienne Égyptie, azərb. qədim misir (qədim eqipt) dili. - Afraziya dillərinin ayrıca bir qoludur. V əsrə qədər müasir Misir ərazisində fəaliyyət göstərmişdir, sonrakı dövrlərdə ərəb dili tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılmışdır. İlk yazılı abidələri IV-III minilliklərə aiddir.

Н.С.Петровский. Египетский язык. М., 1958.

ДРЕВНЕИНДЕЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Altindisch (n), ing. Old India

language /old ɪndʒə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue indienne, ancienne, azərb. qədim hind dili. - Şimal-qərbi Hindistanı işğal etmiş qədim ariyalıların dili. Qədim hind dilini iki dialektə bölürlər: vedi və saksrit dialektləri.

J.Wackernagel. A.Debrunner. Altindische Grammatik. Bd 1-3, Göttingen, 1930.

ДРЕВНЕТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. alttürkische Sprachen (Pl.), ing.

Old Turkish language /əʊld 'tɜ:kɪʃ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues turques anciennes, azərb. qədim türk dilləri. - Türk xalqlarının qədim dilləri. Ən qədim tarixi abidələrinə Lena çayının sahillərindən Volqa və Dunay çaylarının sahillərinə qədər uzanan geniş bir ərazidə rast gəlinir. Qədim tarixi abidələrinə Şərqi Türkistanda Turfan ərazisində də rast gəlinir.

П.М.Мелиоранский. Памятник в честь Гюль-Тегина. СПб, 1899;

С.Е.Малов. Памятники древне-тюркской письменности. М.-Л., 1951.

ДРОБНОЕ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Bruchzahl (f), Bruchnumerales (n),

ing. fractional numeral /'frʌkʃ(ə)nl /'frækʃənl/'nju:m(ə)r(ə)l/, fr. numéral fractionnaire, azərb. kəsr sayı. - Kəsr sayı bütövün (tamın) müəyyən bir hissəsini, əşyanın neçədən hər hansı bir hissəsini bildirir. Kəsr saylarında bütövdən müəyyən bir hissə çıxarılır və ya götürülür, yerdə qalan hissə məzmunca nəticə kimi özünü bürüzə verir. Məs.: Azərb. d. /almanın ½ hissəsi/, /çörəyin ¼ hissəsi/, /əhalinin 2/5 hissəsi/. Kəsr saylarını öz məzmun və formasına görə 3 yerə ayırmaq olar: adi kəsr sayları, onluq kəsr sayları, kəsr sayları mənalarda işlənən sözlər. Məs.: 2/3; 5/5; 0,5; 0,25; yarım, yarı, para, çörək, rüb, faiz və s.

Müasir Azərbaycan dili. II cild, Bakı, 1980, s. 142.

QƏDİM TÜRK RUNİK ƏLİFBASI

Runlar		transkripsiya	Runlar		transkripsiya
Orxon	Yenisey		Orxon	Yenisey	
↵	↵ 5 X	a (ä)	↵	↵	m
↑	↵	e	↵	↵	n ¹
↑	↑	i i'	↵	↵	n ²
> }	>	o u	↑	↑	ŋ
↵	↵	ö ü	↵	↵	n j
0	0 0	j ¹	↵	↵	nč nǵ
9 9	9	j ²	↵	↵	nt nd
0 0 5	0 0 5	b ¹	↑	↑	p
8 8	8	b ²	↵	↵	q ¹
λ	λ	č ǵ	↵	↵	qī qī
↑	↑	č ² ǵ ²	↓	↑	oq uq qo qu
3	3 N	d ¹	4	4 4 4	r ¹
x	x	d ²	↑	↑	r ²
4 4	4 4 4 T	γ ¹	4	4 N	s ¹
6	6 6 6	g ²	↑	↑	s ²
7	7 7	k ²	↑	↑	š
8 8	8 8	ök ük kō kū	↵	↵	t ¹
↑	↑	l ¹	h h	h h 4	t ²
↑	↑	l ²	h h	h h 4	z
M		'd tē			

ДРОЖАЩИЙ - alm. vibrierender Laut (m), Zitterlaut (m), ing. vibrate /vai'breit/, shudder /'ʃʌdə/, trilled /trɪld/, fr. tremblant, azərb. titrək. - Tələffüzü zamanı dil ucunun və ya dilçəyin titrəməsilə ritmik şəkildə yaranan sonor samit. Azərbaycan dilinin samitlər sisteminə /r/ belə samitlərdəndir. Alm. d. /R/; ing. d. /r/; rus d. /r/, /r'/; fr. d. isə /R/ belə samitlərdəndirlər.

F.J.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, s. 20.

ДУАЛИС АНАФОРИЧЕСКИЙ - alm. anaphorischer Dualis (m), ing.

anaphoric dual /ænəfɔːrɪk 'djuːəl/, fr. duel anaphorique (secondaire), azərb. ikili kəmiyyət. - İkili, bəzində söhbət gedən iki predmet mənası bildiren, əvvəllər ikili kəmiyyət formasında işlədilən kəmiyyət forması. Məs.: rus dilində /оба стола/, /оба коня/; alm. d. /beide/; ing. d. /both/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 110.

ДУБИТАТИВ - alm. Dubitativ (m), ing. dubitative mood /'djuːbitətɪv muːd/, fr. dubitatif, distributif, azərb. dubitativ. - Felin təəccüb, şübhə, çaşqınlıq bildiren lazım forması. Məs.: Azərb. d. /Ola bilsin ki, mən onu görə bildim/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 144.

ДУБИТАТИВНЫЙ - alm. dubitativ, ing. dubitative /'djuːbitətɪv/, fr. dubitatif, azərb. dubitativ. - Şübhə, təəccüb, inamsızlıq ifadə etmək üçün işlədilən lazım forması. Məs.: Azərb. d. /ola bilsin ki/, /ola bilər ki/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 144.

ДУБЛЕТ - alm. Dublette (f), Doppelform (f), ing. doublet /'dʌblɪt/,

alternative /ɔːltʃːnətɪv/, fr. doublet, double, azərb. dublet. - „Diachronik aspektdə söz mənasının dəyişməsilə bağlı olmasa da, dubletlər mənanın verilməsində mühüm rol oynayır. Mənşəyinə görə eyni etimondan olan iki söz fonetik cildinə görə müxtəlif olur. Məs.: latın dilindəki causa sözündən törəyən chose - „seç“, cause - „əsas“, (səbəb deməkdir) dubletlərə misal ola bilər.

Göründüyü kimi, sözün fonetik qəlibində baş verən dəyişiklik onun mənasına da təsir etmişdir. Bu sözlərdən chose - ə varis söz (Erbwort) deyilir, çünki o, qədim fr. d. qalmış, lakin fonem tərkibində dəyişiklik baş verməklə öz ilkin şəkildən uzaqlaşmışdır. 2-si isə eyni latın sözündən götürülmüş, əsasən 16-cı əsrdə fransız lüğət fondunu zənginləşdirmək məqsədi güdürdü. Dubletlərdən danışarkən keçmə söz, alınma söz (Lehnwort), ulu dildən bərpa edilən söz (Erbwort) və əcnəbi söz (Fremdwort) məsələlərinə də xüsusi diqqət verilməlidir. Erbwort dilin öz sözüdür, müəyyən dövr ərzində ümumişlək söz kimi kənarda qalır, sonralar yenidən bərpa edilərək ümumişlək sözə çevrilir. Məs.: /Hoːchziːt/ (toy). Alınma söz bütövlükdə həm fonetik, həm də semantik baxımdan mənimsənilir (məs.: Kasus), əcnəbi söz isə etimonun əlamətlərini qismən, ya da tam özündə saxlayır (məs.: Chancen və s.)“.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 166.

ДУБЛЕТНАЯ ФОРМА (ДУБЛЕТ) - alm. Dublette (f), Doppelform (f), ing. doublet form /'dʌblɪt fɔ:m/, fr. forme doublée, azərb. dublet (qoşa,cüt) forma. - Müəyyən dil vahidinin fonetik, morfoloji, sintaktik və üslubi variantı. Məs.: alm. d. Sprachwissenschaft- Linguistik. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 92.

ДУНГАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Dunganisch (n), ing. Dungan language /dʌŋgæn 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue doungeane, azərb. dunqan dili. – Çin-tibet dillərindən biridir. Kazaxstanın, Qırğızstanın və Özbəkistanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. Keçmiş sovetlər ittifaqında bu dildə danışınların sayı təqribən 60 minə qədərdir. Çin ərazisində dunqanlar Hansu, Şensi, Henan He-bey və s. əyalətlərində yayılmışlar. Təqribən onların sayı 7 milyona çatır.

A.A.Драгунов, Е.Н.Драгунова. Дунганский язык. «Западный институт АН СССР», 1936, т.6. М.Имазов. Фонетика дунганского языка. Фрунзе, 1975.

ДУРАТИВНЫЙ - alm. durativ, ing. durative /djuə'rətɪv/, cursive /'kə:sɪv/, fr. duratif, azərb. durativ. - Qeyri-məhdud sonluq, hüdud ifadə etməyən fellərlə ifadə olunan məna. Məs.: alm. d. /brennen/ (yanmaq), /arbeiten/ (işləmək), /essen/ (yemək). Bunlar aterminativ fellər kimi kursiv, terminativ, sonu bildirən /entbrennen/ (alışıb yanmaq), /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), /aufarbeiten/ (qurtarmaq), /einen Apfel essen/ (alma yemək) kimi fellərə qarşı qoyulur. Hüdudu bildirmək üçün Azərbaycan dilində leksik və ya mürəkkəb fellərdən istifadə olunur. Məs.: /yanıb qurtarmaq/, /iki saat yanmaq/ və s. Qeyri-durativ məna bizim dildə /davam etmək/ kimi fellə də ifadə oluna bilər. Durativ fellər iterativ /Häbtern sticbeln/ və distinktiv /hüsteln/ (öskürmək), /lächeln/ (gülmək), qeyri-durativ fellər isə inqressiv (başlanğıc) bildirən fellərə bölünürlər: /entflammen/ (alovlanmaq), /einschlafen/ (yuxulamaq), prosesin sonunu bildirən fellər /verbrennen/ (yanıb qurtarmaq), /zerbrechen/ (sındırmaq), transformativ (prosesin keçiriliyini) bildirən fellər /altern/ (qocalmaq), /abkühlen/ (soyutmaq) və punktual fellər (məqamın ani dəyişdiyini bildirən) fellər, məs.: /platzen/ (partlamaq), /finden/ (axtarmaq) yerə bölünürlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 199-200.

ДУХ ЯЗЫКА - alm. Sprachgeist (m), ing. spirit of a language /'spirit əv ə'læŋɡwɪdʒ/, fr. esprit de la langue, azərb. dilin ruhu. – Alman alimi V.fon Humboldtun adı ilə bağlı bu cərəyan dil nəzəriyyəsinin əsasını qoyub. O, dili fərdin fəvqündə duran, xalqın ruhu hesab edirdi. Dili o, *erqon* deyil, *energeia* (daima fəaliyyətdə olan) hesab edirdi, dili xalqın tarixi, mədəni və mənəvi fəaliyyətinin təzahürü kimi götürürdü. O yazırdı ki, dil anlama prosesində vasitəçi rolunu oynayır. Dil hissə meydan verir, özü hissi oyadır, ona görə də güc, dəqiqlik və çeviklik tələb edir. Dil məlumatın verilməsində obrazlı vasitələrlə yeni fikir doğurur, ona görə də sözlərdə iz buraxan ruhu hərəkətə gətirir... Dil fikri yaradan bir orqandır («Die Sprache ist das bildende Organ des Gedankens»).

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 36.

ДЫРЫ В МОДЕЛИ - alm. Modellücken (Pl.), ing. holes in the pattern /houlz ɪn ðə 'pætən/, fr. cases vides dans le mod'le, azərb. model boşluqları. - Fonoloji uyğunluq sistemində fonemlərin rəmzi işarələri ilə doldurulmuş torlar yaxud da boşluqlar məcmusu kimi təsvir olunan boş sahələr, boşluqlar (lakonlar).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 145.

ДЫХАТЕЛЬНАЯ ГРУППА (ГРУППА ВЫДЫХАТЕЛЬНАЯ) - alm.

Atmungsgruppe (f), ing. breath group /breθ gru:p/, respiratory group /rɪs'paɪərət(ə)rɪ gru:p/, fr. groupe de souffle, azərb. nəfəsvermə qrupu. – Bir nəfəsvermədə tələffüz olunan danışiq parçası. Bu cür yanaşmanı səhv hesab edən Şərba məktəbi bunun əvəzinə sintaqm anlayışını irəli sürdü.

Ф.Ядигяр и др. К истории изучения синтагм. «Дил və ədəbiyyat», Bakı, 2000.

ДЫХАТЕЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. Atmungspause (f), ing. respiratory pause /rɪs'paɪərət(ə)rɪ pɔ:z/, breath-pause /breθ pɔ:z/, fr. pause de souffle, azərb. nəfəsvermə fasiləsi. – Nəfəs qrupunun sonluğunu bildiren fasilə. Yuxarıdakı mənada burada söhbət sintaqm fasiləsindən getməlidir.

Вах: Дыхательная группа ←.

ДЫХАТЕЛЬНЫЙ (ФРИКАТИВНЫЙ) - alm. Reibelaut (m), Frikativlaut (m), ing. respiratory /rɪs'paɪərət(ə)rɪ/, fricative /'frɪkətɪv/, fr. respiratoire (fricatif), azərb. udlaq samiti. – Hava axınının ağız boşluğunda yaranmış novdan süzülərək bayıra çıxması zamanı yaranan səslər. Klassik fonetika bütün novlu səsləri nəfəsli və ya frikativ samitlər adlandırırlar.

K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 57.

– E –

ЕВРЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ivrit (n), ing. Yiddish language /'jɪdɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue yiddis(c)h, azərb. yəhudi dili. – Mişnait dövrünün dili əsasında formalaşmış qədim yəhudi dilinin müasir modifikasiyası. Semit dillərinin yeni mərhələsinə aiddir. İsrail dövlətinin rəsmi dilidir (ərəb dili ilə bərabər). Təqribən 3,5 milyon daşıyıcısı vardır. XX əsrin əvvəllərinə qədər bir neçə tələffüz norması mövcud olmuşdur: aşkenaz (əsasən Şərqi Avropa mənşəli, Almaniyada yaşayan yəhudilərin arasında); sefard (Şərqi Arallıq dənizi hövzəsindən, Niderlanddan və Cənubi Fransadan çıxmış İspaniya yəhudilərinin istifadə etdikləri dil. Yazısı Yəhudi əlifbasındadır).

N.Chomskiy. Morphophonemics of Modern Hebrew. Phil. 1951; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 429.

ЕВРОПЕЙСКОЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО - alm. Europäische Gesellschaft für Linguistik (f), ing. Societas Linguistica of Europea /sə'saiətə 'lɪŋgwɪstɪk əv juərə'pi:ə/, fr. société linguistique européenne, azərb. Avropa dilçilik cəmiyyəti. – Avropa ölkələrinin dilçilərinin həqiqi üzv keyfiyyətində birləşdirən və dilçilik sahəsindəki tədqiqat işlərinin inkişafına yardım göstərən Beynəlxalq elmi cəmiyyət. 1966-cı ildə Amerika dilçilik cəmiyyətinin nümunəsi (modeli) əsasında yaradılmışdır. Avropa dilçilik cəmiyyəti hər il öz yığıncağını keçirir və cəmiyyətin prezidenti və vitse-prezidentlərini seçir, həmçinin Beynəlxalq elmi konfransların keçirilməsini təşkil edir. İlk prezidenti A.Martine seçilmişdir. Mətbu orqanları: üçaydan bir çıxan elmi jurnal «Folia Linguistica» (1967-) və «Folia Linguistica Historica» (1980-)dir.

Лингвистический энциклопедический словарь. Под редакцией В.Н.Ярцевой. М., «Советская энциклопедия», 1990, s.147.

ЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Europäische Sprachen (Pl.), ing.

European languages /juərə'pi(:)ən 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues européennes, d'Europes, azərb. avropa dilləri. – Bunlar əsasən Hind-Avropa dilləridir. Ancaq Avropada bask dili qərbdə (tamam ayrı dildir), macar və fin dilləri şərqdə (ural dilləri), həmçinin türk dili (altay dili) və ərəb dilinə çox yaxın olan malta dili (Avroasiya dillərinə aiddir) kimi dillər də vardır.

H.Haarmann. Soziologie und Politik der Sprachen Europas. München, 1975.

ЕГИПЕТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Ägyptisch (n), ing. Egyptian language

/i'dʒɪpʃ(ə)n 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue l'égyptien; d'Egypte, azərb. misir dili. – Afroaziya dillərinin ayrıca bir qolu. V əsrdən ölü dil hesab olunur. Misir əlifbası ilə yazılmış ilk abidələri e.ə. VI əsrin sonuna III əsrin əvvəlinə təsadüf edir. Öz inkişaf dövründə misir dili hiss olunacaq dərəcədə dəyişiklərə məruz qalmışdır. Misir dilinin inkişafının əsas mərhələlərini aşağıdakı kimi vermək olar: əski misir (bizim eradan əvvəl 32-22-ci əsrlər); orta misir (bizim eradan əvvəl 22-14-ci əsrlər); yeni misir (14-7-ci əsrlər); demotik (bizim eradan əvvəl 17-ci əsr – bizim eranın 5-ci əsri) (bax: şəkil).

Н.С.Петковский. Египетский язык. М., 1958; М.А.Коростовцев.

Египетский язык. М., 1961.

МІСІР ЯЗІСІНІН БƏЗІ ІШАРƏЛƏРІНІН ІНКІШАФ FORMALARI

Yeroqlıflar					Çap işarəsi	Yeratik			Demo- tik

vahidlər ikitərəflidir, başqa sözlə desək, onlar həm ifadə, həm də məzmun planına malikdirlər.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s.391.

ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ (ЕДИНИЦА ОБОЗНАЧАЮЩЕГО) - alm. Ausdruckseinheit (f), ing. unit of expression /'ju:nit əv ɪks'preʃən/, fr. locution unité, azərb. ifadə vahidi. - Müəyyən dil məzmununa müvafiq gələn səslənmə parçası. Məs.: rus d. /stol/ dörd fonem ardıcılığı olmaqla dəyirmi, oval, döndürk stolun ifadə vasitəsidir. Müq. et:

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 24.

ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale Ausdruckseinheit (f), ing. minimal unit of expression /minim(ə)l 'ju:nit əv ɪks'preʃən/, fr. locution, unité minimale d'expression, azərb. minimal ifadə vahidi. - Danışq səsi, ən kiçik səslənmə parçası. Məs.: /t/ foneminin kar, partlayışlı və yumşaqlığı kimi fərqləndirici əlamətləri buna bariz nümunədir. Məşhur dilçi E.Benvenist (1902-1976) fərqləndirici əlamətləri merizm adlandırır və onları ayrıca bir səviyyənin - merizmatik səviyyənin vahidi hesab edirdi.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin, 1976, s. 135.

ЕДИНИЦА ЗВУКОВАЯ – Вах: Единица выражения ←.

ЕДИНИЦА «ЗВУКОВАЯ» КРАТЧАЙШАЯ - alm. kleinste lautliche Einheit (f), ing. the shortest sound unit /ðə 'ʃɔ:ttest 'saund 'ju:nit/, fr. unité phonétique, la plus petite, azərb. ən kiçik «səs» vahidi. - Sözü ardıcıl xətti üzvlənməsi zamanı (özündən kiçik hissələrə bölünməyən) vahid kimi ayrılan, minimal zaman kəsiyinə malik olan tələffüz-əşitmə elementi. Məs.: Azərb. d. /dolab/ sözündə /b/ samiti ən kiçik tələffüz-əşitmə vahidi olmaqla yanaşı həm də morfemdir, o /dola/ sözündən yeni bir söz yaratmaqda iştirak edir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.103-121.

ЕДИНИЦА «ЗВУКОВАЯ» МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale lautliche Einheit (f), ing. minimal unit of sound /miniməl 'ju:nit əv 'saund/, fr. unité phonétique minimale, azərb. minimal „səs“ vahidi.

Вах: Единица звуковая кратчайшая ←.

ЕДИНИЦА КОММУНИКАТИВНАЯ - alm. Kommunikationseinheit (f), ing. communicative unit /kə'mju:nikətiʋ 'ju:nit/, fr. unité communicative, azərb. kommunikatív (ünsiyyət) vahid (i). - Müstəqil şəkildə hər hansı məlumatı bildirməyə qabil olan danışq parçası. Dildə cümlə əsas kommunikatív vahid hesab olunur.

M.A.K.Halliday. Explorations in the Function of Language. London, 1973.

ЕДИНИЦА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalische Einheit (f), ing. lexical unit /'leksɪk(ə)l 'ju:nit/, fr. unité lexicale, azərb. leksik vahid. - Forma ilə məzmunun vəhdətindən ibarət işarə, əşyavi səciyyə daşıyan, müəyyən bir dilə məxsus qaydalara əsasən formalaşan. Dil sisteminin digər vahidləri kimi söz də mücərrəd vahid keyfiyyətində çıxış edir. Belə bir dil vahidini leksem və ya qlossem, onların danışqda reallaşmasını isə alloleksem adlandırırlar. Məs.: Azərb. d. /Ev sahibi o başdan bu başa, bu başdan o başa addımlayaraq gələn qonaqları başdan ayağa süzür//. Burada /baş/ leksemi iki alloleksemdə (/başdan/, /başa/) realizə olunmuşdur.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 10.

ЕДИНИЦА ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ - alm. linguistische Einheit (f), ing. linguistic unit /lɪŋgwɪstɪk 'ju:nit/, fr. unité linguistique, azərb. linqvistik vahid. - Dil vahidindən fərqli olaraq elmi-nəzəri konsepsiyanın və ya linqvistik modelləşdirmənin elementi. Müxtəlif dilçilik məktəblərində müxtəlif cür adlandırılır. Məs.: A.Martinenin monem → termini həm morfemi, həm də leksemi → əhatə edir.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, 146.

ЕДИНИЦА МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. morphologische Einheit (f), ing. morphologic(al) unit /mɔ:fə'lɔdʒɪk(ə)l 'ju:nit/, fr. unité morphologique, azərb. morfoloji vahid. - Dilin ən kiçik mənalı vahidi. Ən kiçik (yeni öz mənasını itirmədən bölünə bilməyən) və verilən dilin ülgülərinə əsasən ifadə sisteminin müntəzəm şəkildə təkrarlanan vahidi. Bu da morfe anlaşıdır. Məs.: Azərb d. /əkinçi/ sözündə üç morfe vardır. /ək/ kök morfeindir, ondan /in/ şəkilçisi vasitəsilə yeni söz yaranıb, /əkin/ isə /-çi/ şəkilçisi qəbul edərək əkməklə məşğul olan şəxsi bildirir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 164.

ЕДИНИЦА ПРОСОДИЧЕСКАЯ - alm. prosodische Einheit (f), ing. prosodic unit /prə'sɔdɪk 'ju:nit/, fr. unité prosodique, azərb. prosodik vahid. - Prosodik vahid seqmentüstü səciyyə daşıyaraq... «bütövlükdə dilin prosodik vasitələrinin reallaşdığı kiçik (səslərə, hecalara), orta (ritmik qruplara, kiçik və böyük ritmik vahidlər arasında körpü kimi çıxış edən) və iri, ən azı iki və daha artıq ritmik qrupları özündə birləşdirən qruplara bölünür.

Д.Ш.Вейсалова. Просодия служебных слов в современном немецком и азербайджанском языках. Автореф. канд. дисс. Баку, 1990, s. 8.

ЕДИНИЦА РЕЧИ - alm. Redeeinheit (f), Sprechereinheit (f), ing. speech unit /spi:tʃ 'ju:nit/, fr. unité discours, azərb. danışq vahidi. - Təbii və qanunauyğun şəkildə danışq axınından üzvlənən (ayrıla bilən) heca, söz, söz birləşməsi və söyləmə.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181-191.

ЕДИНИЦА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Einheit (f), ing. syntactical unit /'sɪn'tæktɪk(ə)l 'ju:nit/, fr. unité syntaxique, azərb. sintaktik

vahid. - Sintaksisin əsas vahidi cümlədir. Cümlə dilin ən kiçik ünsiyyət vahididir. Ünsiyyət prosesində fikir mübadiləsi yalnız cümlə vasitəsilə həyata keçirilir.

Важ: Предложение →.

ЕДИНИЦА СОДЕРЖАНИЯ - alm. Inhaltseinheit (f), ing. unit of content /'ju:nɪt əv kɒn'tent/, fr. unité de contenu, azərb. məna vahidi. - Müəyyən ifadə vahidinə uyğun gələn məna. Məna vahidi nəzəri yanaşmadan asılı olaraq belə müəyyənləşə bilər: a) işarədən kənarda yerləşən gerçəklik: (məs.: /insan/ sözündə /canlı, cansız, böyük, kiçik, savadlı, savadsız/); b) mücərrədlik bildirməsi: (məs.: /məhəbbət/ sözünün məna komponentləri bunlardır: ilk məhəbbət/ sonuncu məhəbbət, aşiq olmaq, vurulmaq); c) seçib fərqləndirmək: (məs.: xüsusi adlar və terminlər) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 339.

ЕДИНИЦА ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Einheit (f), ing. phonological unit /fəʊnə'lɒdʒɪkəl 'ju:nɪt/, fr. unité phonologique, azərb. fonoloji vahid. - Müəyyən dildə danışığ axınının xətti ardıcılığının üzvlənməsinin ən kiçik vahidi, söz və morfemlərin fərqləndirilməsinə xidmət edən və semioloji cəhətdən relevant dil vahidi. Fonologiyanın əsas vahidi fonemdir.

Важ: Фонема →.

ЕДИНИЦА ФОРМАЛЬНАЯ МИНИМАЛЬНАЯ - alm. minimale formale Einheit (f), ing. minimal formal unit /mɪnɪm(ə)l 'fɔ:məl 'ju:nɪt/, fr. unité formelle minimale, azərb. minimal formal vanid (qramem). - Qrammatik səviyyədə ifadə planının ən kiçik vahidi. Qramem qrammatika sözünün kökündən düzəlib, dil sisteminə vahidin mücərrədliyini bildirir. Məs.: dildə tək və cəmin göstəricisi, bu və ya digər halın göstəricisi və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 159.

ЕДИНИЦА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phraseologische Einheit (f), ing. phraseological unit /freizɪə'lɒdʒɪk(ə)l 'ju:nɪt/, fr. unité phraséologique, azərb. frazeoloji vahid (frazem). - Tərkib elementləri struktur baxımdan sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq, semantik cəhətdən monolit vahid əmələ gətirən söz birləşməsi. Bu vahidlər öz məna xüsusiyyətlərinə görə hazır vahidlərdir və leksik-semantik seçiyyətlərinə görə ümumi sözlərdən və xüsusi adlardan fərqlənirlər. Birləşmənin tərkib elementləri birləşmədə ifadə olunan ümumi bir mənanın ifadəsinə xidmət göstərir. Frazeologiyanın əsas vahidi frazemdir. Məs.: Azərb. d. /qulaq asmaq/, /gözünə dəymək/, /əldən düşmək/ və s.

H.Bayramov. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, 1978; M.T.Тагиев. Глагольная фразеология современного русского языка (Опыт исследований фразеологических единиц по окружению). АДД, Баку, 1966.

ЕДИНИЦЫ ЯЗЫКА ВЫСШИЕ - alm. höhere Spracheinheiten (Pl.), ing. the highest units of the language /ðə 'haɪəst 'ju:nɪts əv ðə 'læŋgwɪdʒ/, fr. unité supérieure, azərb. dilin ən yüksək vahidləri. - Fonemdən fərqi olaraq, müəyyən semantik mənalara, daha dəqiq desək, həm ifadə, həm də məzmun planına malik olan vahidlər. Morfem, söz, söz birləşməsi və frazem belə vahidlərdəndir.

E.Benvenist. Göstərilən əsər.

ЕДИНИЦА ЯЗЫКОВАЯ СТРОЕВАЯ - alm. Konstitutionseinheit der Sprache (f), ing. unit of the language structure /'ju:nɪt əv ðə 'læŋgwɪdʒ 'strʌktʃə/, fr. unité linguistique de construction, azərb. dilin quruluş vahidi. - Dilin fonemləri morfemləri, morfemləri leksemləri, leksemləri söyləmləri, bunlar da mətnləri yaratmaq üçün konstitutiv funksiya yerinə yetirirlər. Məs.: Azərb. d. /ad/, /adsız/, /adsız adam olmaz/ və s.

E.Benvenist. Göstərilən əsər.

ЕДИНСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Singular (m), Einzahl (f), ing. singular /'sɪŋɡjʊlə/, fr. nombre singulier, le singulier, azərb. tək hal. - Kəmiyyətin kateqorial forması olub, əşyanın təkliyini və ya hal- hərəkətin tək-tək subyektlərə aid olduğunu göstərir. Məs.: Azərb. d. /O gəlir/, /Atam gəlir/, /Sən yazırsan/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 272.

ЕДИНСТВЕННОЕ РОДОВОЕ - alm. Einzahlgeschlecht (n), ing. single gender /'sɪŋɡl 'dʒendə/, fr. singulier générique, azərb. cinsə görə fərqlənməyən. - Peşə və sənət bildirən sözlər yalnız bir cinsdə işlənir. Məs.: alm. d. /Frau Professor Meier/ (xanım professor Mayer) və ya /Ingenieur Anna Schmidt/ (Mühəndis Anna Şmidt) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 92.

ЕДИНСТВЕННОЕ СОБИРАТЕЛЬНОЕ - alm. Sammelname (m), ing. collective noun singular /kɔ'lektɪv naʊn 'sɪŋɡjʊlə/, fr. singulier collectif, azərb. toplu isimlər. - Məs.: Azərb. d. /daşlıq/, /qumluq/ və s.; rus d. /снер/, /песок/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 237.

ЕДИНСТВЕННОСТИ КАТЕГОРИЯ - alm. Einzahlkategorie (f), ing. unicity of category /'ju:nɪsɪti əv 'kætɪɡəri/, fr. catégorie de singularité, azərb. təklik kateqoriyası. - Mücərrəd isimlər və məhsul adları bir qayda olaraq, təkde işlənir. Məs.: Azərb. d. /süd/, /sevgi/, /vəfa/, /neft/. Yalnız müxtəlif növlər nəzərə çatdırılanda onları cəmdə işlətmək olur. Məs.: /neflər/, /üzümlər/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 237.

ЕДИНСТВО - alm. Einheit (f), ing. unity /'ju:nɪti/, unit /'ju:nɪt/, fr. unité, azərb. vəhdət. - Hər bir dil vahidi öz səviyyəsində kiçik hissələrə bölünməyən bütövdür.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 147.

ЕДИНСТВО ГРАММАТИЧЕСКОЕ - alm. grammatikalische Einheit (f), ing. grammatical unity /grəmə'tikəl 'ju:niti/, fr. unité grammaticale, azərb. qrammatik vəhdət.

Бах: Единство ←.

ЕДИНСТВО АРТИКУЛЯЦИОННО-АКУСТИЧЕСКОЕ - alm. akustisch-artikulatorische Einheit (f), ing. articulatory acoustic unity /ɑ:ˌtɪkjulətɪn ə'ku:stɪk 'ju:niti/, fr. unité d'articulation-acoustique, azərb. artikuylator-akustik vəhdət, bütöv. – Hər bir dil səsi akustik-artikulyator baxımdan bir bütöv kimi deyilir və dərk olunur.

Бах: Артикуляторно-акустический ←.

ЕКАНЬЕ - alm. Ekanje (n), ing. jekanje /zekanʒe/, fr. bondissement, azərb. yekanye. – Rus dialektlərində /e/-yə bənzər tələffüz.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 148.

ЕМА (ЭМА) - alm. emische Ebene (f), Em-Ebene (f), ing. eme /'ema/, fr. ema, azərb. em. – Amerika dilçiliyində sistemə aidliyini bildirmək üçün /-em/ və ya realizasiyaya aidliyini bildirmək üçün /-tik/ /allo/ və ya müvafiq olaraq iki səviyyə fərqləndirilir: /fon+em/, /morf+em/, /leks+em/ və /fone+tik/, /morfem+(a)tik/, /leksem+(a)tik/ və s. Sonuncunu əksər hallarda /allo/ kimi də işlədirlər (allofon, allomorf və s.).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

ЕНИСЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Jenisejsprachen (Pl.), ing. Yeniseisk languages /jen'seisk 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues Iénisseïes, azərb. yenisey dilləri. – Sibirdə Yenisey çayının sahilı boyunca yayılmış dillər qrupu (bəzən Yenisey dillər qrupunu ket qrupu adlandırırlar, lakin bu bölgü həqiqətə uyğun deyildir). Köhnə ənənəyə görə, Yenisey dilləri Avroasiyanın digər dil ailələrindən təcrid olunmuş hesab edilirdi. Müxtəlif illərdə Yenisey dilləri cənub-şərqi Asiyanın və Qafqaz dilləri ilə müqayisə olunurdu və bu dillər arasında genetik əlaqələr araşdırılırdı. Lakin Yenisey dillərini Tibet-Birma dilləri ilə genetik əlaqələndirilməsi ən perspektivli yanaşma hesab etmək olar. Ket və sım dilləri Yenisey dil qrupuna daxil olan canlı dillərdir. Bu dillərin sonuncusunda (sım) təqribən bir neçə nəfər danışır.

Е.А.Крейнович. Кетский язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968; С.А.Старостин. Праенисейская реконструкция и внешние связи енисейских языков. «Кетский сборник», Л., 1962.

ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ - alm. natürlich-historische (geschichtliche) Richtung (f), Strömung (f), ing. natural-historical direction (order) /'nætʃərəl hɪs'tɒrɪkəl dɪ'rekʃən /'ɔ:də/, fr. orientation naturelle-historique, azərb. təbii-tarixi cərəyan, meyl.

Бах: Направление →.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ РОД - alm. natürliches Geschlecht (n), ing. natural gender /'nætʃərəl 'dʒendə/, fr. genre naturel, azərb. təbii cins. – Məs.: qadın

və kişi sözləri təbii cinslərin dildə ifadəsidir. Ancaq alman dilində /Weib/ (qadın) sözü təbii cinsdən fərqli olaraq orta cinsdə işlənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 92.

ЕСТЕСТВЕННЫЙ ЯЗЫК - alm. natürliche Sprache (f), ing. natural language /'nætʃərəl 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue naturelle, azərb. təbii dil. – İng., alm., rus və s. dillər təbii dillərdir. Dünyada təxminən 5000-ə qədər dil vardır. F.Bodmer. Die Sprachen der Welt. Berlin, 1990.

– Ж –

ЖАНР - alm. Genre (f), ing. genre /dʒenre/genre/, fr. genre, azərb. janr. – Bu və ya digər üslubu özündə əks etdirən bədii əsərin növü. Bədii əsərlər şəkil və təsvirinə görə üç yerə bölünür: epik, lirik, dramatik. Bütün ədəbi janrların məzmununa görə bunlardan hər birinin öz tələbi və xüsusiyyətləri var. Lirikada tərənnüm, eposda təsvir, dramda əyanilik, göstərmə əsasdır. Məs.: epik əsərlərin – şifahi ədəbiyyatda rast gəldiyimiz şəkilləri epos, əsatir, əfsanə, nağıl, lətifə, təmsil, məsəl, atalar sözü, tapmaca, yanıltmac və s.-dir. Yazılı ədəbiyyatda epik növün əsas janrları hekayə, təmsil, oçerk, povest, roman və s.-dir.

М.С.Паşayev, Р.Хəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, 1972, s. 144.

ЖАНРОВЫЙ - alm. Genre-, ing. genre /dʒenre/, fr. de genre, azərb. janra aid olan, janrla bağlı olan.

Бах: Жанр ←.

ЖАНРОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СТИЛЕЙ - alm. Genreklassifikation der Stile (f), ing. classification of styles according to genre /ˌklæsɪfɪˈkeɪʃən əv staɪls əˈkɔ:dɪŋ tu: dʒenre/, fr. classification de genre des styles, azərb. üslubların janr təsnifi. – Dil üslublarının müəyyən bədii janrlarla bağlılığı. Ədəbi yaradıcılıq dilində əsasən iki üslubi müxtəlifliyə rast gəlinir: prozaik (nəsr) və poetik (nəzm) dil üslubları. Poetik üslub xüsusi bədii söz və ifadələrlə daha zəngin olur. Məs.: /odlar yurdu, ay üzlü, lal gecələr/, /Məşələr təbiətin ağ ciyərləridir//.

М.С.Паşayev, Р.Хəlilov. Göstərilən əsər.

ЖАНРОВАЯ СТИЛИЗАЦИЯ - alm. Genrestilisierung (f), ing. genre stylization /dʒenre staɪlɪzəɪʃən/, fr. stylisation de genre, azərb. janr üslublaşdırılması. – Müəyyən üsluba xas olan ifadə vasitələri (priyom və üsullarla) təqlid etmə.

Бах: Стилизация →.

ЖАНРОВЫЙ СТИЛЬ - alm. Genrestil (m), ing. genre style /dʒenre staɪl/, fr. style de genre, azərb. janr üslubu. – Üslubların janr təsnifatı zamanı müəyyən janrlarla əlaqədə götürülən üslub.

Бах: Стилль →.

ЖАРГОН - alm. Jargon (m), ing. jargon /'dʒa:gən/, slang /'slæŋ/, fr. jargon, azərb. jarqon. – Fransız dilində «anlaşılmaz mızıltılı» deməkdir. Ümumxalq dilinə qarşı qoyulan, ayrı - ayrı təbəqələr tərəfindən işlədilən söz və ifadələr. Jarqon leksikası sənət, peşə ixtisas və s.-dən asılı olaraq, müxtəlif söz ehtiyatlarına malik olur. Məs.: Azərb. d. /çırpışdırmaq/ (oğurlamaq əvəzinə), /sivişmək/ (aradan çıxmaq). Jarqon geniş mənada çətin anlaşılan danışiq tərzidir. Dar mənada jarqonu gündəlik danışiqda sözləri emosional seçimlə əlaqələndirmək olar. Neyrolinqvistikada sürətli anlaşılmaz danışiq tərzilə əlaqələnin. Söyləmlər ya mənasız səs axımı olur, ya da onlardakı fonem ardıcılığı danışılan dilin fonotaktik modelinə uyğun gəlsə də, heç bir mənə ifadə etmir, yəni onların kontrastlığı təmin edilmir. Buna da adətən xüsusi afaziya növü kimi yanaşırlar. Məs.: /lankini ərəsbən aradım// (Lenkanı qəsrədən tapdım).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 509.

ЖАРГОН КЛАССОВЫЙ - alm. Klassenjargon (m), ing. class jargon (dialekt) /kla:s 'dʒa:gən/'daiəlekt/, fr. jargon de classe, azərb. sinfi jarqon. - Cəmiyyətin ayrı-ayrı ictimai təbəqələrinə aid olan söz və ifadələr. Məs.: Azərbaycanda müstəqilliyəqədərki dövrdə kübar təbəqənin, ziyalının, fəhlə və kəndlilərin danışiqlarında rast gəlinən söz və ifadələr.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 509.

ЖАРГОНИЗМ - alm. Jargonismus (m), ing. jargonism /'dʒa:gənizm/, slang word (expression) /'slæŋ wə:d /'iks'pre:fən/, fr. jargonisme, azərb. jarqonizm. - Jarqonizmlərdə professionalizmlərdən fərqli olaraq əşya və predmetlər ilkin (ümumişlək, uzual) adıyla deyil, süni şəkildə, müəyyən məqsədlə adlandırılır və buna görə də bu qəbildən olan sözlərdə ekspressiv - üslubi çalarlıqlar daha kəskin ifadə olunur.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 512.

ЖАРГОННЫЙ - alm. Jargon-, ing. jargon /'dʒa:gən/, slangy /'slæŋ/, fr. jargon d'argot, azərb. jarqon. - Jarqona aid olan.

Бах: Жаргон ←.

ЖАРГОННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ - alm. Jargonausdruck (m), ing. jargon expressions /'dʒa:gən ɪks'pref(ə)ns/, slang expressions /'slæŋ ɪks'pref(ə)ns/, fr. locutions de jargon, azərb. jarqon ifadələri. - Dilin leksik layında ayrı - ayrı zümərələrə məxsus olan ifadələr. Məs.: /öldürmək/ əvəzinə /xosunbay etmək/, aldatmaq əvəzinə /başını tovlamaq/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 512.

ЖАРГОННАЯ ЛЕКСИКА - alm. Jargonwortschatz (m), ing. jargon vocabulary /'dʒa:gən vœu'kæbjuləri/, slangy lexica /'slæŋɪ 'leksikə/, fr. lexique argotique, azərb. jarqon leksikası. - Dialektlərdən və professional leksikadan fərqli olaraq, predmet və hadisələrin ədəbi dildə mövcud olan

adlarının ayrı - ayrı ictimai zümərələrə məxsus insanlar tərəfindən yeni söz və ifadələrlə adlandırılması. Qeyd etmək lazımdır ki, A.Axundov jarqon leksikası və arqolar arasında kəskin fərq görmür və onları sinonim terminlər kimi şərh edir. Əslində bu terminlər arasında ekspressiv - üslubi cəhətdən fərq mövcuddur. Arqolar jarqonlardan fərqli olaraq cəmiyyətin tufeyli (oğru, qatil, quldur, qumarbazlar) və ya sinfi mənsubiyyəti olmayan zümərələr tərəfindən işlədilən məxfi leksikadır. Məs.: Azərb. d. /işə yaşdır/ kiminsə işində cinayət tərkibi olması mənasında işlədilir.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 101.

ЖАРГОННЫЕ СЛОВА - alm. Jargonwörter (Pl.), ing. jargon words /'dʒa:gən wɜ:dz/, slangy words /'slæŋɪ wɜ:dz/, fr. mots argotiques, azərb. jarqon sözlər. - Jarqon leksikasına aid olan sözlər.

Бах: Жаргонная лексика ←.

Л.И.Скворцов. Литература, язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии, «Литература. Норма и просторечие». М., 1977; К.Н.Дубровина. Студенческий жаргон. «Филологические науки», 1980, №1; О. Jespersen. Mankind, nation and individual from a linguistics point of view. Bloomington, 1964.

ЖЕ ЯЗЫКИ - alm. Že (She) - Sprachen (Pl.), ing. je languages /'dʒe læŋgwi'dʒɪz/, fr. langues jê, azərb. je dilləri. - Braziliyanın cənubunda yayılmış dillər. On dili (apinaye-kayapo, kanela, suya, şvante, kainqanq və s.) özündə birləşdirir. Üç dil qrupu əmələ gətirir: mərkəzi, şimal-qərbi və kainqanq. 10 minə qədər daşıyıcısı vardır. Bəzi quruluş cəhətlərinə görə je dillərinin tupi-quarani və borro dillərindən genetik cəhətdən uzaqlaşdığı fərz edilir. Fonoloji sistemi zəngin saitləri (14-17 sait fonem) və nisbətən məhdud samitləri (11-15 samit fonem) olması ilə səciyyələnin. Je dilləri az tədqiq olunmuşlar.

O.A.Shell. Grammatical outline of Kraho (Ge family). IJAL, 1952, V..18, №2; I.Davids. Comparative Jê phonologi. «Estudos Linguísticos», 1966, v.1, № 2.

ЖЕЛАТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ - alm. Optativ (m), Wunschform (f), ing. optative /'ɔptətɪv/, desirable mood /dɪ'zaiərəbl mu:d/, fr. optatif, azərb. arzu şəkli. - Felin arzu şəklinin əsas mənası real şəkildə olmayan, lakin icrası subyekt tərəfindən arzu edilən hərəkəti ifadə etməkdir. Müasir Azərbaycan dilində felin arzu şəkli belədir /fel kökü+ şəkil əlaməti - yəni a/-ə/. Məs.: Azərb. d. /mən gedəm, sən gedəsən/, /o gedə/; /biz gedək/, /siz gedəsiniz/, /onlar gedələr/ və s.; ing. d. /I would go/ (Mən gedəm), /you would go/, /he would goes/, /we go/, /yours go/, /they go/; alm. d. /Ich würde gehen/ (Mən getmək istərdim) və s.; rus d. /Я хотел бы пойти/ və s.

Бах: Наклонение →.

ЖЕНЕВСКАЯ ШКОЛА - alm. Genfer Schule (f), ing. Geneva school /'dʒɪ'nɪ:və sku:l/, fr. école de Genève, azərb. Cenevrə məktəbi. - Dilçilik

tarixində bu məktəb F. de Sössürün adı ilə tanınır. Bu məktəb F. de Sössürdən sonra dili işarələr sistemi kimi götürür, ona görə də dilçiliyi semiotika elminin tərkib hissəsi sayır və dil – danışq, paradiqmatik – sintaqmatik, sinxron – diaxron qarşılaşmalarını əsas götürərək dilin müasir səviyyəsini tədqiq etmək sahəsində bir sıra mühüm metodoloji kriteriyalar irəli sürmüşdür.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1987; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 39-43.

ЖЕНСКИЙ РОД - alm. Femininum (n), ing. feminine gender /femının/ 'dʒendə/, fr. genre féminin, azərb. qadın cinsi. – Alm. və rus d. 3 cins fərqləndirilir. Onların hər birinin xüsusi göstəricisi var. Məs.: alm. d. /der Lehrer (müəllim), die Lehrerin (müəllimə), das Mädchen (qız)/; rus d. /мальчик, родина, поле/ və s.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2001, s.251.

ЖЕНСКОЕ ОТЧЕСТВО - alm. weiblicher Vatersname (m), ing. matronym(ic) /ˌmætrɔːˈnɪm(ɪk)/, fr. matronyme, azərb. matronim. - Ana adından törənmiş şəxsi ad. Adətən ata adından törənmiş (patronim) adlara qarşı qoyulur.

Бах: Матроним →.

ЖЕНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Frauensprache (f), ing. female language /ˈfiːmeɪl ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue féminine, azərb. qadın dili. – Danışanın cinsi mənsubiyyətindən asılı olaraq dil vahidlərinin fərqləndirilməsinin şərti adları, bu və ya digər dil vahidlərinin qadınlar tərəfindən seçilərək işlədilməsi. Yapon dilində dilin kişi və qadın növünə görə bölünməsi müntəzəmdir və əvəzlilik sistemini əhatə edir. Məs.: I şəxsin təkində olan /boku/ əksər hallarda kişilər tərəfindən işlədilsə də, qadınlar tərəfindən işlədilmir.

Т.Б.Крючкова. К вопросу о дифференциации языка по полу говорящего. «Вопросы языкознания». М., 1976.

ЖЕСТЫ - alm. Gesten (Pl.), ing. signs/sains/, gestures /ˈdʒestʃəs/, fr. gestes, azərb. jest, işarə hərəkəti. - Kommunikativ aktın tərkib hissəsi, müxtəlif bədən hərəkətlərinin, xüsusən də əl-qol, göz - qaş hərəkətləri sistemindən istifadə etməklə ünsiyyətə girmək. Dilçilikdə bu ünsiyyət vasitələrini öyrənən elmə paralingvistik (para - yanında) deyirlər.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1975, s.23-34.

ЖЕСТОВ ЯЗЫКИ - alm. Gestesprache (f), ing. gesture languages /ˈdʒestʃə ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, pasimology /pæsɪmɒlədʒɪ/, fr. langages des gestes, azərb. jest dilləri. - Müxtəlif bədən hərəkətlərindən (danışq orqanlarının hərəkətləri istisna təşki edir) istifadə etməklə ünsiyyətə girmək. Bu ünsiyyət vasitəsinin əsas çatışmayan cəhəti vizual (ünsiyyətin baş tuta bilməsi üçün vizuallıq, yəni iştirak edənlərin bir-birini görməsi əsas şərtidir) olmasıdır (bax: şəkil).

CANDY

(a)

APPLE

JEALOUS

Yalnız əl hərəkətlərilə verilən işarələr

SUMMER

(b)

UGLY

DRY

Tələffüz yerində verilən işarələr

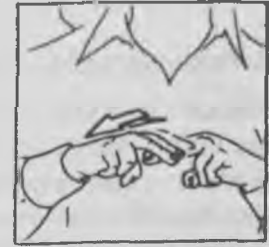

TAPE

(c)

CHAIR

TRAIN

Yalnız hərəkətlə verilən işarələr

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 108; Г.Л.Зайцева, Р.М.Фрумкина. Психолингвистические аспекты изучения жестового языка, «Дефектология», 1981, №1; В.И.Беликов. Жестовые системы коммуникации (обзор) «Семиотика и информатика», в. 20, М., 1983; W.Stokoe. Sign language structure. An outline of the visual communication systems of the American deaf, «Studies in Linguistics. Occasional Papers». 1960.

ЖИВОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. phonetischer Phonemwechsel (m), ing. living gradation /ˈlɪvɪŋ grəˈdeɪʃən/, living alternation /ˈlɪvɪŋ,ɔːltəˈneɪʃən/, / fr. alternance vivante, azərb. canlı əvəzlənmə. - Dilin fonoloji sistemində inkişafın müəyyən mərhələsində fəaliyyət göstərən fonetik qanunauyğunluqlarla izah oluna bilən fonetik əvəzlənmələr. Tarixi əvəzlənmədən fərqli olaraq canlı (fonetik) əvəzlənmə fonemlərin danışq zəncirində qarşılıqlı

təsirindən və ya fonemlərin işlənmə mövqeyindən asılıdır. Ona görə də bu əvəzlənməyə canlı fonetik əvəzlənmə deyilir. Fonetik əvəzlənmə iki cür olur: 1) Mövqe ilə bağlı olan əvəzlənmə; 2) Kombinator əvəzlənmə. Birinci mövqe ilə bağlı olduğu halda, ikincisi qonşu fonemlərdən asılıdır. Məsələn alm. və rus d. kar və cingiltili samitlər müstəqil fonemlərdir. Ancaq söz ortasında gələn cingiltili samit sözün sonunda müvafiq kar samitlə əvəzlənir. Sonda gələn kar samit bəzi sözlərin ortasında cingiltili ilə əvəzlənir, bəzilərində isə əvəzlənmir.

/Ra: t/ (təker) = /R' a: dəs/ (təkerin) → /sut/- /suda/

/Ra: t/ (şura) = /Ra: təs/ (şuranın), /mat/ - má t J /

/ta: t/ (əməl) = /ta: tən/ (əməllər); /rot/ - /rta/ və s.,

/to: t/ (ölü) = /to: dəs/ (ölünün), /rot/- /roda/ və s.

F. Veysəlov (Veysəli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124.

ЖИВОЙ АФФИКС - alm. lebendiges Affix (n), ing. living affix /'liviŋ 'æfiks/, fr. affixe vivant, azərb. canlı affiks. — Çağdaş dilin leksik qatında yeni söz və söz formaları düzəldən affikslərə deyilir. Canlı affikslər öz növbəsində üç yerə bölünürlər: 1) qeyri-məhsuldar - (bunlar yeni söz və formaların düzəlməsində fəal deyildir; Məs.: Azərb. d. /gan/, /kən.../; 2) məhsuldar (yeni söz və formaların düzəlməsində gen-bol istifadə olunanlar və sozdüzəldici təhlil zamanı asanlıqla ayırılabilənlər. Məs.: (ci)⁴, (li)⁴ və s.; 3) az məhsuldarlar - söz və formaların düzəldilməsində az - az istifadə olunan affikslər. Məs.: /kar/, /dar/- /sənətkar, əməkdar, tələbkar, inadkar/ və s.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 264-270.

ЖИВАЯ ОСНОВА - alm. Vollstamm (m), ing. living stem /'liviŋ stem/, fr. th'me vivant, azərb. törədici (canlı) əsas. — Dildə müxtəlif sozdüzəldici vasitələr əlavə etməklə yeni sözlər düzəldilən əsaslar. Əslində, törədici əsaslardan düzəldən əsaslardır. Məs.: Azərb. d. /baş, başı, başılıq, başsız/ və s.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 253.

ЖИВОЕ СЛОВОИЗМЕНЕНИЕ - alm. lebendige Flexion (f), Beugung (f), ing. living inflexion /'liviŋ in'flekʃən/, fr. variation vivante du mot, azərb. canlı sözdəyişmə. — Dilin müasir mərhələsində eyni sözün qrammatik formalarının əmələ gəlməsinə xidmət edən sözdəyişmə növü. Məs.: Azərb. d. /su - su - lu/, /buz - buz - lu/ və s.

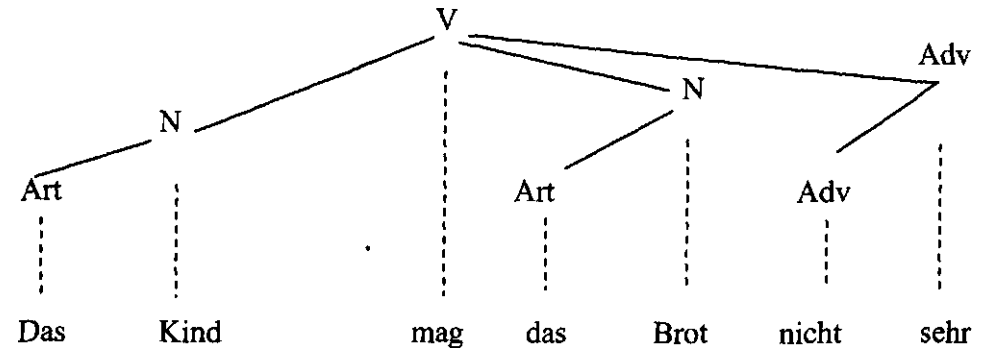
A.A.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 251.

ЖИВОЙ ЯЗЫК - alm. natürliche Sprache (f), ing. natural language /'nætʃrəl 'læŋgwɪdʒ/, living language /'liviŋ 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue vivante, azərb. canlı dil. - Müəyyən dövrdə xalqın müxtəlif səviyyələrdə canlı ünsiyyət vasitəsi kimi işlətdiyi dil. Məs.: hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında ünsiyyət vasitəsi kimi işlədildiyi Azərbaycan türkcəsidir.

Бах: Язык →.

ЗАВИСИМОСТЬ - alm. Abhängigkeit (f), ing. dependence /dɪ'pendəns/, fr. dépendance, azərb. asılılıq. - Bir dil vahidinin digərindən asılılığı. Məs.: alm. d. /der junge Mann/ söz birləşməsində /junge/ sözünün /Mann/ sözünün tələbinə uyğun olaraq hal, kəmiyyət və cinsə görə ondan asılı olması, başqa sözlə, tabelilik asılılığı. Qarşılıqlı asılılıq. Qlossematikada iki funktiv vahid arasında olan funksional asılılıq - interdependensiya adlanır. Məs.: Sərbəst asılılıq bir - birini nəzərdə tutmayan, yəni biri digərini cəzb və ya rədd etməyən iki funktiv arasındakı asılılıqdır. Məs.: Azərb. d. /qırmızı alma/, /isti çörək/, /iki nəfər/ və s.

Asılılıq qrammatikası L. Tenyer tərəfindən təbii dillərin sintaktik səviyyəsinin strukturalizmə yönəlik inkişaf etdirilib. Onun əsas məqsədi cümlənin elementləri arasındakı asılılıq əlaqəsini açıb göstərməkdən ibarətdir. Burada çıxış nöqtəsi kimi iki yanaşı gələn elementdən birinin təbə edən, o birisinin isə təbə olan vəziyyətdə olması və ikincinin birincidən asılı olmasıdır. Bu, ənənəvi sintaksisdə də vardı. Ancaq burada asılılıq təkcə təyinlə təyin olunan arasında deyil, bütövlükdə cümlədəki sözlərə aiddir. Özü də mərkəz kimi fəal götürülür. Məs.: alm. d. /Das Kind mag das Brot nicht sehr/ (Uşaq çərəyi çox da xoşlamır) cümləsinin asılılıq ağac şəklində belə olacaq:

Qırıq xətlər dil ifadələrinin kateqoriyalaşmasını bildirir. Cümlənin feli 2 ismi və bir zərfi idarə edir. Hər bir isim özlüyündə müvafiq olaraq artikli idarə edir. /Sehr/ isə /nicht/ inkarını idarə edir. İki element arasında asılılıq əlaqəsi - konneksiya ilə yanaşı funksiya və translyasiya əlaqələri də nəzərə alınmalıdır. /Əli və Həsən dilçiliyi öyrənirlər/ cümləsində funksiya /Əli və Həsən/ əlaqəsində özünü bürüzə verir. Translyasiya isə köməkçi sözlərin vasitəsilə ifadənin sintaktik kateqoriyası dəyişir və bununla da daha yüksək səviyyəli əlaqə yaradır. Məs.: ing. d. /The book of John/ (Conun kitabı) «John» of-un köməyi ilə «book»-la idarə olunan təyine çevrilir.

Asılılıq qrammatikası valentlik nəzəriyyəsinə güclü təsir göstərmişdir. Felin valentliyi cümlədə tələb etdiyi sözlərlə onun strukturunu müəyyən-

ləşdirir. L.Tenyer burada aktantları (tamamlayıcı elementləri) və sirkonstantları (vəziyyət, məqam) fərqləndirir. Yuxarıdakı cümlədə /das Kind/ və /das Brot/ (mag) felinin iki aktantı /nicht sehr/ isə sirkonstantlardır. (Sentrifuqal, sentripetal). L.Tenyer asılılıq strukturu ilə söz sırası arasındakı əlaqələri tədqiq etsə də, demək olmaz ki, yuxarıdakı misalda /das Kind/ və mag /das Brot nicht sehr/ müvafiq olaraq mübtəda və ya mürəkkəb xəbər qruplarına aid edilməlidir, həm də bu modeldə cümlədəki elementlərin xətti ardıcılığı nəzərə alınır. Yeni araşdırmalar həm konstituenti, həm də seriallaşmanı nəzərə almağa çalışır. Asılılıq qrammatikasının imkanlarını transformasiyalarla genişləndirmək mümkündür. Asılılıq qrammatikası sintaksisin avtonomluğunu tanısa da, cümlənin semantikasını da inkar etmir. L.Tenyer belə fikirdədir ki, hər bir sintaktik əlaqəyə bir semantik münasibət uyğun gəlir və bununla bağlı o, nüvə anlayışını inkişaf etdirir.

Л.Теньер. Основы структурного синтаксиса. М., «Прогресс» 1988; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 340-355.

ЗАВИСИМЫЙ (ПОДЧИНЕННЫЙ) - alm. abhängig, ing. dependent (subordinate) /di'pendənt sə'bɔ:dɪnt/, fr. dépendant, azərb. asılı. - Tabeli söz birləşmələrində tabeəddici komponentdən asılı olan, onu izah edən üzv, komponent. İng. və Azərb. dillərində tabe olan tabe edən sözün qrammatik əlamətlərini qəbul etmir. Məs.: Azərb. d. /yaşıl meydan/, /məktəbin direktoru/, /dərs cədvəli/, /atamın kitabı/, /yaşıl meydan/, /a young man/ və s. Alm. və rus d. tabe olan söz tabe edən sözün qrammatik əlamətlərini qəbul edir. Məs.: rus d. /большая школа/, /большой стол/, /большое поле; alm. d. /eine große Schule/ (böyük məktəb), /ein großer Tisch/ (böyük stol), /ein großes Feld/ (böyük sahə) və s.

Бах: Зависимость ←.

ЗАВИСИМЫЕ СЛОВА - alm. abhängige Wörter (Pl.), ing. dependent words /di'pendənt wɜ:dz/, fr. mots dépendants, azərb. asılı sözlər. - Müəyyən sintaktik quruluş daxilində tabe edən üzvün (əsas, asılı olmayan) tələbindən asılı olaraq, tabe olan sözün qrammatik göstəriciləri qəbul etməsi. Azərb. d. ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrində söz müəyyən və qeyri-müəyyən yiyəlik halında, tabe edən söz isə mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir. Məs.: Azərb. d. /qış gecəsi/, /məktəbin direktoru/ və s.

Бах: Зависимый ←.

ЗАВИСИМОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. abhängige Wortverbindung (f), ing. subordinated word combination /sə'bɔ:dɪnɛɪtɪd wɜ:d kəmbɪ,neɪʃən/, fr. groupes de mots dépendant, azərb. asılı söz birləşmələri. - Daha böyük söz birləşmələrinin tərkibində işlənilib, onun hər hansı bir üzvünə tabe olan söz birləşməsi. Məs.: /Dostumun atasının kitabı/ birləşməsində «dostumun atasının» söz birləşməsi kimi. L.Tenyerin asılılıq qrammatikasında substansiya (onda konneksiya) və koordinasiya (onda funksiya) anlayışları üçün əsas məfhum.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 7.

ЗАВИСИМЫЙ СОСТАВ - alm. abhängiger Bestand (m), ing. dependent subordinated construction /di'pendənt sə'bɔ:dɪnɛɪtɪd kən'strʌkʃ(ə)n/, fr. composition dépendante, azərb. asılı tərkib. - Xəbər və ondan bilavasitə asılı olan ikinci dərəcəli üzvlərin cəmi. Məs.: Azərb. d. /Cəmil əlindəki dəftəri göstərib dedi//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 150.

ЗАГЛАВИЕ НОМИНАТИВНОЕ - alm. nominativer Titel (m), ing. nominative title-form /nɔminətɪv 'taɪtl- fɔ:m/, fr. du titre nominatif, azərb. nominativ başlıq. - Lövhələrdə, elanlarda, şəkillərin altında verilən ad və s. Adətən belə adlandırma implisit predikasiyanı səciyyələndirir. Məs.: Azərb. d. /Aşxana/, /Güllər/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 150.

ЗАГЛАВНАЯ БУКВА - alm. Anfangsbuchstabe (m), Großbuchstabe (m), ing. capital letter /'kæpɪt(ə)l 'leɪtə/, title /'taɪtl/, fr. lettre majuscule, azərb. baş hərf, böyük hərf. - Dildə qəbul olunmuş orfoqrafiya və punktuasiya qaydalarına əsasən sətirdəki parametrlərinə (hündürlük, en), bəzən də təsvirinə görə digər hərlərdən böyük yazılması ilə fərqlənən hərf. Məs.: A, B, V, C və s. Cümlə və abzas, bir qayda olaraq, böyük hərlə yazılır. Alm. d. isə bütün isimlər böyük yazılır.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər.

ЗАГЛАВНОЕ СЛОВО - alm. Anfangswort (n), ing. catchword /'kæʃ'wɜ:d/, headword /'hed 'wɜ:d/, vocable /'voukəbl/, fr. mot majuscule, azərb. baş söz, əsas söz. - Lüğətlərdə izah olunan xüsusi fərqləndirici şrifflə yığılan və tərtib olunan lüğətin əsas muddəalarına müvafiq şəkildə qurulan sözlük işarəsi. Məs.: kök, söz, mübtəda, fel və s. sözlərinin hər hansı bir lüğətdə yuva prinsipi əsasında verilməsindən yaranan ardıcılıq. Məs.: Azərb. d. /ağac/- 1) bitki; 2) əl ağacı; 3) odun mənasında.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 32.

ЗАДЕРЖАННАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ - alm. verzögernde Artikulation (f), ing. held articulation /held ɑ:tɪkju'leɪʃən/, prolonged retention /prə'lɔŋd rɪ'tenʃən/, fr. articulation sistante, azərb. ləngidilən artikulyasiya. - Səsin orta fazasının ləngidilərk tələffüz olunması. Məs.: /a a: a dam/. K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 58.

ЗАДЕРЖАННАЯ ВЫДЕРЖКА - alm. verzögernde Stellung (f), ing. held (prolonged) retention /held /prə'lɔŋd/rɪ'tenʃən/, fr. extrait sistant, azərb. uzadılmış fasilə. - Səsin ikinci və üçüncü (orta mərhələsinin və rekursiyasının) mərhələsinin ləngidilərk və ya uzadılaraq tələffüz edilməsi. Məs.: /g ə ʃ ʃ ʃ ə n g/. K.Kohler. Göstərilən əsər, s. 58.

ЗАДНЕНЕБНЫЙ (ВЕЛЯРНЫЙ, МЯГКОНЕБНЫЙ, ПОСТПАЛАТАЛЬНЫЙ) - alm. postpalatal, ing. velar /vi:lə/, postpalatal /'poustpələt(ə)l/, fr. postpalatal, azərb. dılarxası samiti. - Dil kürəyinin arxa

hisəsinin sərt damağa və yaxud arxadan yumşaq damağa doğru qalxması ilə yaranan səslər: /k/, /g/, /x/. Bəzi fonetika məktəbləri dil səslərinin təsnifində fəal üzvlərlə q/fəal üzvləri qarışdırırlar. Şərba məktəbi isə təsnifatda yalnız fəal üzvləri əsas götürür. Odur ki, bu cür səsləri dilərxası samitlər adlandırmaq daha düzgündür.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗАДНЕЯЗЫЧНЫЙ - alm. Hinterzungenlaut (m), ing. velar /vi:lə/, back lingual sound /bæk 'lɪŋwəl saʊnd/, fr. postlingual, azərb. dil arxası samiti. - Dilin arxası fəal üzv kimi /k/, /g/, /x/, /ŋ/ samitlərinin tələffüzündə iştirak edir. /k/, /g/ və /ŋ/ samitləri tələffüz olunarkən dilin arxa hissəsi yumşaq damağa doğru qalxır və onunla kipləşir, sonra bu partlayışa keçir /x/ samitinin tələffüzündə isə dilin arxa hissəsi yumşaq damağa doğru qalxır, lakin onunla kipləşmir, dilin arxa hissəsi ilə yumşaq damaq arasında nov yaranır.

Бах: Заднебный ←.

ЗАДНИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal der hinteren Reihe (m), ing. back (out-back) vowel /bæk /aut bæk/vox(ə)l/, fr. voyelle postérieure, azərb. arxa sıra saiti. - Arxa sıra saitlərinin tələffüzündə dilin arxa hissəsi qalxmış vəziyyətdə olur. /a/, /o/, /u/ arxa sıra saitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 144.

ЗАДНИЙ РЯД - alm. hintere Reihe (f), ing. backward zone /'bækwəd zəʊn/, fr. rang postérieur, azərb. arxa sıra. - Dilin bütün gövdəsi dilaltı sümükə birlikdə geri çəkilir və bunun nəticəsində ağız boşluğunun ön tərəfində böyük boşluq yaranır. Ağız boşluğunda yaranan böyük rezonatorada qalın tembrli arxa sıra saitləri yaranır: /a/, /o/, /u/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 144.

ЗАИМСТВОВАНИЕ - alm. Entlehnung (f), ing. borrowing /'bɔːrɒvɪŋ/, loan word /ləʊn wɜːd/, fr. emprunt, azərb. sözalma. - Yeni yaranan anlayışları ifadə etmək, habelə mövcud anlayışları bir-birindən fərqləndirmək məqsədilə başqa dillərdən sözlərin alınması. Ümumiyyətlə, dünyada yeknəsək tərkibli dil yoxdur və bu dünya xalqlarının sıx inteqrasiyası zəminində həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən mümkün deyildir. Alınma sözlərin içərisində başqa dildən alınmış, lakin mənsub olduğu dilin xüsusiyyətlərini tam və ya qismən də olsa mühafizə edən, habelə keçdiyi dilin fonetik və qrammatik qanunauyğunluqlarına tam uyğunlaşmış sözləri qeyd etmək lazımdır. Məs.: sözalma prosesində alınma sözlərin dilin həqiqi sözlərinin işlək dairəsinin məhdudlaşdırılmasına, bəzi hallarda isə «gəlmə» sözlər tərəfindən onların sıxışdırılaraq passiv lüğət fonduna keçirilməsinə təsadüf edilir. Məs.: ərəb dilindən: /islam/, /aqibət/, /ələm/, /adəm/, /məruzə/, /məlumat/, /cahil/, /aşiq/, /amil/, /aqil/, /daxil/; fars dilindən: /dilbər/, /səda/, /sakit/, /peyman/, /badə/ və s., rus dilindən: /космос/, /космонавт/, /техника/, /агроном/, /комбайн/, /фото/, /микрофон/ və s.; latın dilindən: /akademiya/, /aspirant/, /qlobus/, /respublika/, /notarius/ və s.; yunan dilindən: /omonim/, /sinonim/, /filoloq/, /filosof/ və s.; fr. d.: /abajur/, /adres/, /artist/, /balet/, /büro/, /vergül/ və s.;

ing. d.: /vağzal/, /rels/, /mitinq/, /tramvay/, /cemper/, /futbol/ və s.; alm. d.: /mundir/, /ştəb/, /flaq/, /vafli/, /futlyar/, /kitel/ və s. Almanyanın uzun illər latın dilinin təsiri altında olması, romalılar tərəfindən zəbt olunması, bu ölkədə xristianlığın qəbul edilməsi, XVIII-XIX əsrlərdə fransız mədəniyyəti və inqilabı, XX-ci əsrin ikinci yarısında ingilis və amerikan düşüncə tərzinin təsiri alman dilində dərin iz buraxmışdır. Bütün bu təsirlər elm, texnika, idman və mədəniyyət sahəsində alman dilinə çoxlu miqdarda alınmaların keçməsinə səbəb olmuşdur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 244.

ЗАИМСТВОВАНИЕ КНИЖНОЕ - alm. Buchentlehnung (f), ing. formal borrowing /'fɔːməl 'bʊtʃvɪŋ/, fr. emprunt de livresque, azərb. kitab dilindən alınma. - Dilə digər dildən ədəbi, elmi və texniki əsərlər vasitəsilə daxil olan alınma sözlər, kitab dili üçün səciyyəvi olan üslubi çalarları ilə fərqlənən alınmalar. Buraya əsasən elmin müxtəlif sahələrində yaranan terminlər daxildir. Məs.: /element/, /valentlik/, /tezlik/, /fonem/, /morfem/ və s. Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 244.

ЗАИМСТВОВАНИЕ СЕМАНТИЧЕСКОЕ - alm. semantische Entlehnung (f), ing. semantic borrowing /sɪ'mæntɪk 'bɔːrɒvɪŋ/, semantic loan word /sɪ'mæntɪk ləʊn wɜːd/ fr. emprunt sémantique, azərb. semantik sözalma. - Hər hansı dilə məxsus söz və ifadələrin hərfi tərcümə vasitəsilə (adətən hissə - hissə) alınması. Bu zaman yad dilin leksik materialı yeni sözün yaradılmasında yalnız model keyfiyyətində çıxış edir, əcnəbi dilə məxsus sözün məna cəhəti, tərkib hissələri alınır və söz maddi cəhətdən, səs kompleksi müvafiq vasitələrlə, söz alan dilin daxili qaydalarına əsasən düzülür. Başqa sözlə desək, yad dilə məxsus sözün əşyavilik mənası dilin daxili imkanları vasitəsilə yerinə yetirilir. Məs.: rus d. /надстройка/ - /üstqurum/, /рукопись/ - /əlyazması/, /ударник/ - /zərbəçi/, /писатель/ - /yazıçı/ və s. Bu cür alınmalara adətən kalka deyilir.

М.İ.Ədilov və b. Göstərilən əsər, s. 136.

ЗАИМСТВОВАНИЕ ПРЯМОЕ - alm. direkte Entlehnung (f), ing. direct borrowing /di'rekt bɔːrɒvɪŋ/, fr. emprunt direct, azərb. vasitəsiz sözalma. - Bir dildən başqa dilə üçüncü dilin vasitəsilə deyil, birbaşa (bilavasitə) keçən sözlər. Məs.: rus d. ГАИ; Azərb. d. DAM (Dövlət Avtomobil Müfəttişliyi); ing. d. NATO (North Atlantic Treaty Organisation) bu qəbildən olan sözlərdir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 246.

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИСТОЧНИК - alm. Quelle der Entlehnung (f), ing. source of borrowing /sɔːs' əv bɔːrɒvɪŋ/, fr. emprunt source, azərb. alınma mənşəsi (mənbəyi). - Sözün alındığı mənbə dil. Məs.: Azərb. d. işlənən /vağzal, rels, mitinq, tramvay, cemper, futbol/ və s. sözləri üçün mənbə dil ingilis dili; /mundir, ştab, flaq, vafli, futlyar, kitel/ və s. sözləri üçün alman dili, /sputnik/ sözü üçün isə mənbə dil rus dilidir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s.246.

ЗАИМСТВОВАННОЕ СЛОВО - alm. Lehnwort (n), ing. loan-word /'ləʊn wə:d/, borrowing word /'bɔrɒvɪŋ wə:d/, fr. mot d'emprunt, azərb. alınma söz.

Бах: Заимствование ←.

ЗАКОН ЗНАКА - alm. Gesetz des Zeichens (n), ing. law of the sign /lɔ: əv ðə saɪn/, fr. signe de loi, azərb. işarə qanunu. - Müəyyən işarənin müvafiq məzmunla zəruri və ayrılmaz əlaqəsi, səslənmə ilə məzmunun bir-birinə uyğun gəlməsi. Məs.: /a+ɣ+a+dʒ/ → R.Conrad. Gösterilən əsər, s.303.

ЗАКОН (ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ) - alm. (linguistisches) Gesetz (n), ing. law (linguistic) /lɔ: /lɪŋgwɪstɪk/, fr. loi (linguistique), azərb. qanun-qayda. - 1) Dilin vahidlərinin qarışılıqlı münasibətlərinin müntəzəm və ardıcılıqla təkrarlanması. Azərbaycan dilində miqdar saylarından sonra isim cəm şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: /beş (on) kitab/; ancaq alm., ing. və rus d. isim mütləq cəmdə olmalıdır. Məs.: /fünf Bücher/, /five books/, /пять книг/ və s.

2) Dilçilikdə ən az gərginlik sərf etməklə tələffüz olunan qanun var ki, buna G.K.Tsipf (1902-1950) qanunu deyirlər. Bu qanunun məğzi ondan ibarətdir ki, artikulyator baxımdan ən az enerji sərf olunan, ən az gərginliklə səciyələnen dil vahidi daha yüksək işlənmə tezliyinə malikdir. Onun hesablamalarına görə bu ingilis dilindəki /n/ samitidir.

«...dil vahidinin işlənmə tezliyi təkcə onun daha çox sözdə işlənməsilə deyil, həm də bu və ya başqa sözdə hansı tezliklə işlənməsindən asılıdır. Məs.: Tsipfin hesablarına görə daha az enerjinin sərf olunması ilə tələffüz olunan /n/ samiti ən yüksək işlənmə tezliyinə malikdir. Buradan da informasiya məzmunu ortalığa çıxır. Məs.: x və y eyni ehtimalla işlənsə, deməli, onların daşdığı informasiya yükü eynidir. Əgər bütün mətnlərdə x və y-in meydana gəlmə ehtimalının cəmi onlar arasında tən yarı bölünürsə, deməli, $p_x=1/2$ və $p_y=1/2$. Bu o deməkdir ki, mətnin 50%-də biri, o biri 50%-də isə o birisi işlənib».

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 245.

A.Axundovun hesablamalarına görə saitlərimizdən ən çox işlənmə tezliyinə /ə/ və /a/, samitlərdən isə işlənmə tezliyinə görə sıralanma belədir: /l, n, r, m, d, j/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 160.

ЗАКОН ТРЕХ СЛОГОВ - alm. Dreisilbengesetz (n), ing. three syllable law /θri:'sɪləbl lɔ:/, fr. loi des trois syllabes, azərb. üç heca qanunu. - Yunan dilində vurğu münasibətinin nizamlanmasına əsasən sözün əsas vurğusu üç vurğusuz mor (qısa hecanın ölçü vahidi) üzərinə düşə bilməzdi. Dilçilikdə qot dilində, söz sonunda uzun saitın işlənməsini izah edən qanun. Bu qanuna görə akut vurğulu hecalarda (impulsiv vurğu) iki mor, sirkumfleks

vurğuluda isə (sürüşən vurğu) 3 morlu olurdu. Beləliklə, uzun saitlər və diftonqlar german dillərində həmişə bir heca (mor) reduksiyaya uğramaqla bərpa edilə bilərdi.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s.198.

ЗАКОН ОТКРЫТОГО СЛОГА - alm. Gesetz der offenen Silbe (n), ing. the law of the open syllable /ðə lɔ: əv ðə 'əʊpən 'sɪləbl/, fr. loi de la syllable ouverte, azərb. açıq heca qanunu. - 1) Açıq hecada saitin uzun tələffüz edilməsi. Məs.: Azərb. d. /Adil, Aqıl/; 2) Slavyan dillərində açıq hecaya meyl güclüdür. Hətta heca qapalı olsa belə, o bir neçə dəfə təkrar olunanda açılır. Məs.: /at (тебя)/- /at-ta-ta/ və s.

Л.Б.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977.

ЗАКОН СЕМАНТИЧЕСКИЙ - alm semantisches Gesetz (n), ing. semantic law /sɪ'mæntɪk lɔ:/, fr. loi sémantique, azərb. semantik qanun. - Ayrı-ayrı sözlərin mənalarının dəyişməsində ümumi semantik qanunauyğunluqlar. Mənanın daralması, genişlənməsi, yaxşılaşması və pisləşməsi. Məs.: orta alm.d. mhd. /Marschale/ – «ata baxan, mehtər» deməkdi. y.a.d. /Marschall/ – «yüksək hərbi rütbə» deməkdir. Orta dövr alman dilində /Frauenzimmer/ «qadınlar toplaşan otaq», y.a.d. isə «pozğun qadın» deməkdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.148, 177.

ЗАКОН СОКРАЩЕНИЯ - alm. Gesetz der Verkürzung (n), ing. abbreviation law /ə'brɪ:vɪ'eɪʃ(ə)n lɔ:/, fr. loi de raccourcissement, azərb. ixtisar qanunu. - Müəyyən dil vahidinin işlənməsi tezliyi onun sadələşməsinə tələb edir. Bu qanun müqabilində dildə ən çox yayılan, işlək sözlər bir hecalı şəkilinə düşür. Məs.: Azərb. d. /filoloji fakültə/ əvəzinə /filfak/, /mexanika fakültəsi/ əvəzinə /mexmat/, /dialektik materializm/ əvəzinə /diamat/ deyilir və s.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər.

ЗАКОН ФОНЕТИЧЕСКИЙ - alm. Lautgesetz (n), phonetisches Gesetz (n), ing. phonetic law /fəu'netik lɔ:/, fr. loi phonétique, azərb. fonetik qanun. - Müntəzəm şəkildə və qarşılıqlı surətdə qohum dillərdə, habelə ayrıca bir dildə dilin inkişafının müxtəlif mərhələlərində səslərin bir-birinə təsiri nəticəsində ortaya çıxan qanun. Məsələn, rus dilində kar samitlərdən əvvəlki mövqələrdə cingiltili samitlərin karlaşması. Müq. et: «подсказать» - /пѣтсклзат'/. Daha geniş mənada fonetik qanun danimarkalı Karl Vernerin (1846-1896) (1875-ci ildə kəşf edib, 1877-ci ildə çap olunub) adı ilə bağlıdır. Sanskrit, yunan və german dialektlərini müqayisə edərək K.Verner müəyyənləşdirmişdi ki, hind-Avropa dillərində sərbəst söz vurğusunun yeri etimoloji cəhətdən qohum sözlərin samit sistemində uyğunsuzluq üçün əsas rolunu oynayır. Bu da isə Y.Grimin «qrammatik əvəzlənmə» qanunu ilə bağlı götürülməlidir. K.Vernerə görə, birinci fonem irəli çəkilməsi nəticəsində meydana gələn kar novlu /f, ö, x, s/ samitləri ulu german dilində «in-» və «auslautda» cingiltili samitlər əhatəsində, bilavasitə

onlardan qabaqda gələn sait əsas vurğu daşımırdisa müvafiq olaraq /β, δ, γ, z/ cingiltili samitlərinə çevrilmişlər. Müq. et:

Hind-Avropa got dili g.h.d. got
pētēr faðar (ata) bhrā tēr brothar (qardaş, Buder)

/Vater/ sözündən düzəltmədə hind-Avropa /yunanca /t/ inkişaf edib cingiltili novlu samitə keçdi (got. d. /d=ð/), çünki vurğu dilönü samitindən sonra gəlirdi, halbuki /Bruder/ sözündə hind-Avropa /qədim h dillərində /t/ birinci fonem əvəzlənməsinə görə kar novlu samitə çevrildi. Fonetik cəhətdən bu müxtəlif tələffüz qaydaları ilə izah edilsə də, fonoloji yanaşmada burada söhbət fonem parçalanmasından gedir (fonem dəyişməsi) ki, bu da german dillərində vurğunun kök hecası üzərinə çəkilməsilə başa çatıb, bununla da allofon dəyişiklərinin fonem statusu qazanması baş verib.

H.Bußmann. Gösterilen əsər, s.833.

ЗАКОН ФОНОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. phonologisches Gesetz (n), ing. phonological law /fəʊnə'lɒdʒɪkl lɔ:/, fr. loi phonologique, azərb. fonoloji qanun. – Bu və ya digər dilin fonoloji sistemində müəyyən yerdəyişmələrlə nəticələnən qanunauyğunluq. Məs.: o.a.d. «ch» (/x/) samiti mövqeyin aradan qalxması ilə iki fonemə parçalandı: |ch|^[x]_[ç]

Вак: Дивергенуис ← .

ЗАКОН ЭКОНОМИИ СИЛ - alm. Gesetz der Kraftökonomie (n), ing. law of economy force /lɔ: əv ɪ(:)'kɒnəmi:'fɔ:s/, law of least effort (efficiency /lɔ: əv ɪ:st 'efət /'fɪfənsɪ/, fr. force économie de la loi, azərb. qənaət qanunu. – Dildəki fonetik dəyişmələrin əsas səbəbi hesab olunur. Qənaət meylin mənbəyində insan orqanizmində enerjinin paylanması durur. Dildə qənaət prinsipi özünü mühafizə instinktinin konkret təzahür formasıdır. Bu fizioloji gərginliyin həddən artıq işlənməsinə qarşı özünəməxsus reaksiyadır; yaddaşın işini mürəkkəbləşdirən, nitqin yaranması və qavranması ilə bağlı beyində olan bəzi funksiyaların həyata keçməsinə qarşı hər cür qeyri - rahatlığa qarşı duran bir prosesdir.

Б.А.Серебрянников. Вероятностные обоснования в компаративистике. М., 1974, s. 27.

ЗАКОНЧЕННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. terminale (abgeschlossene) Intonation (f), ing. final intonation /'faɪnl ɪntəu'neɪʃən/, fr. intonation fini, azərb. bitginlik intonasiyası. – Sintaqmın sonuna yaxın səs tonu aşağı düşür, sintaqmın sonunda gələn saitin intensivliyi zəifləyir, danışığın ümumi sürəti zəifləyir və sintaqmın sonunda bitkinlik fasiləsi yaranır. Bu əlamətləri bitkinlik intonasiyası üçün differensial əlamətlər adlandırmaq lazım gəlir, çünki bu əlamətlərə malik olan hər bir cümlənin intonasiyası bitkinlik intonasiyası kimi izah edilə bilər. İntonasiyaya bu cür yanaşma supersegment vahidləri fonoloji tədqiqat metodlarının tətbiqilə aparılan ilk eksperimental-fonetik araşdırmalardan biri idi. N.S.Trubetskoydan sonra dildə 3 intonasiya

konturu (terminal, proqrediyent və interroqrativ) sistemindən çıxış edərək 1970-ci ildə alman dilində terminal intonasiya konturunun tədqiqinə həsr olunmuş tədqiqat əsərində bu intonasiya konturu üçün yuxarıda sadalanan relevant əlamətlər müəyyən edildi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 150; Ф.Вейсалов (Вейсали). Завершающая интонация в современном немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование). Автореф. канд. дисс., Л., 1970.

ЗАКРЫТЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. geschlossener Vokal (m), ing. closed vowel /klouzd 'va:əl/, fr. voyelle fermée, azərb. qapalı sait. - Alt çənənin açılma dərəcəsilə müəyyənləşir. Azərbaycan dilində qapalı saitlər qapalı- lıq, açıqlığa görə qarşılaşma yaratmırlar. Ancaq bu dilin saitlər sistemində /u/, /y/, /i/ qapalı, /a/, /ɔ/, /e/ və /ə/ açıqdır, /ɪ/ isə qarışıq sait sayılır. Alman dilində /a:/-dan başqa bütün uzun saitlər qapalı, qısalar isə açıqdır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗАКРЫТЫЙ СЛОГ - alm. geschlossene Silbe (f), ing. closed syllable /klouzd 'sɪləbl/, fr. syllable fermée (entravée), azərb. qapalı heca. - Sonu samitlə bitən hecalar qapalı heca adlanır. Məs.: /dəftər/, /sər:həd/ və s. Alman dilində vurğulu şərti qapalı, yəni söz formasını dəyişərkən açıla bilən hecalarda sait uzun tələffüz olunur. Müq. et: /mu:t/ çünki /mu:tə/ «cəsarət» və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980; H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 274-276.

ЗАЛОГ - alm. Genus (n), ing. voice /vɔɪs/, fr. voix, azərb. növ, tərz. - Subyektlə obyekt (üzərində iş icra olunan əşya) arasında müxtəlif münasibətləri əks etdirən fəli kateqoriya. Məs.: subyekt obyekt üzərində işi bilavastə özü görürsə, bu məlum, başqasına icra etdirdikdə isə icbar, subyekt işi başqa birisi ilə birlikdə gördükdə qarşılıqlı, həmin işi fəal növlü cümlənin obyektini öz üzərinə götürürsə məchul növ olur. Məs.:

	Fəal	Məchul	icbar	Qarşılıqlı növ
Azərb. dili	/Mən məktub yazıram//	/Məktub mənim tərəfindən yazılır//	/Mən məktub yazdırıram özüm//	/Biz yazışıraq//
Alman dili	/Ich schreibe einen Brief//	/Der Brief wird von mir geschrieben//	/Ich lasse einen Brief schreiben//	/Wir schreiben uns Briefe// (einander)
İngilis dili	/I write letter//	/The letter has been written by me//	/I had the letter written by myself//	/We write letter to each other//
Rus dili	/Я пишу письмо//	/Письмо пишется мною//	/Я велел написать письмо//	/Мы переписываемся//

Azərbaycan və rus dillərində növ morfoloji, alman və ingilis dillərində sintaktik səviyyədə öz ifadəsini tapır, çünki Azərbaycan və rus dillərində növün xüsusi morfoloji göstəricisi var (il)⁴, (ся), ancaq alman və ingilis dilində bu sintaktik yolla ifadə olunur.

Y.Kərimov. Göstərilən əsər.

ЗАЛОГ БЕЗОБЪЕКТНЫЙ - alm. objektloses Genus (n), ing. objectless voice /'ʊbdʒɪktlɪz vɔɪs/, fr. voix sans-objet, azərb. obyektətsiz növ. - Obyektinə aid olmayan, subyektin daimi aktiv və passiv xüsusiyyətləri. Məs.: Azərb. d. /gicətgən dalayır/, /sap qırılır/, /dəmir paslanır/, /it qapır/.

H. Glinz. Göstərilən əsər.

ЗАЛОГ ВЗАИМНО-ВОЗВРАТНЫЙ - alm. reziprok-reflexives Genus (n), ing. reciprocally reflexive voice /rɪ'sɪprəkəlɪ rɪ'fleksɪv vɔɪs/, fr. voix réfléchie, azərb. müstərek-qayıdış növ. - İş-hərəkətin qarşılıqlı şəkildə icra olunduğunu göstərən növ. Məs.: Azərb. d. /yazışmaq/, /görüşmək/, /gülmək/.

Bax: Залог ←.

ЗАЛОГ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aktiv (n), ing. aktiv voice /'æktiv vɔɪs/, fr. voix active, azərb. məlum növ. - Hərəkətin, prosesin (təsirli fellərdə) birbaşa obyektə yönəldiyini, hərəkətin mənbəyinin subyektin özünün olduğunu göstərən fel növü. Onların leksik mənalara heç bir vasitənin köməyi olmadan subyekt və obyektin hərəkətə münasibətini təmin edir. İş icraçısı cümlədə işlənmədikdə belə, yenə də iş-hərəkətin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir, iş və hərəkət bilavasitə onun özü tərəfindən icra olunur. Məlum növün xüsusi spesifikasiya əlaməti göstəriciləri olmur. Məlum növ fellər digər növlərin yaranması üçün çıxış nöqtəsidir. Belə fellərdə subyekt (işin icraçısı) cümlənin mübtədası funksiyasını yerinə yetirir. Məs.: Azərb. d. /Qoca əlindəki əsaya söykənərək nəfəsini dərmək üçün hasarın yanında dayandı//. /Piyadalar düşmənin səngərinə yaxınlaşdılar//.

Bax: Залог ←.

ЗАЛОГ СТРАДАТЕЛЬНЫЙ - alm. Passiv (n), ing. passive voice /'pæsɪv vɔɪs/, fr. voix passive, azərb. məchul növ. - Məchul fellər hərəkətlə obyekt və subyekt arasındakı münasibətləri əks etdirir. Bu növ fellərdə işin icraçısı öz yerini cümlə daxilində tamamlılıqla dəyişir. Cümlədə iş – hərəkətin həqiqi icraçısı qrammatik obyekt (tamamlıq), qrammatik obyekti isə qrammatik subyekt (mübtəda) kimi işlənir. Məchul fellərdə iş-hərəkətin icraçısında icraçı (subyekt) passiv olduğundan o, zahirən çıxış bilmir. Bu səbəbdən obyekt onun yerini tutur və subyekti əvəzləyir. Məs.: Azərb. d. /Qapı açıldı/. /Taxıl biçildi/. Alm. və ing. d. məchul növ analitik yolla düzəlir. Məs.: alm. d. /Das Buch wird gelesen//; ing. d. /The book has been read// (kitab oxunur) və s.

Y.Kərimov. Göstərilən əsər.

ЗАМЕНА - alm. Substitution (f), ing. substitution /sʌbstɪ'tju:ʃən/, fr. substitution, azərb. əvəzetmə. - Bir dil vahidinin digərinin yerinə işlədilməsi məs.: felin keçmiş zamanı əvəzində indiki zaman şəkilçisinin işlədilməsi; 1. Dünən bir də eşidirəm ki...; 2. Müəyyən qrammatik formaların öz mənalarda deyil, fərqli mənada, yalnız mətn daxilində kəsb etdikləri mənada işlədilməsi. Əvəzetmə paradigmatik səviyyədə dil vahidinin müstəqilliyini sübut etmək üçün geniş işlənən təhlil üsuludur. Buna bəzən komutasiya və ya substitusiyaya da deyirlər. Məs.: struktur dilçilik fonemin müstəqilliyini bu yolla yoxlayır. /das/ sözündə birinci samiti /g/ ilə əvəz etdikdə yeni söz alınır, ona görə də /d/ və /g/ müxtəlif fonemlər hesab olunur.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinin, s.58-65; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗАМЕНА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalische Substitution (f), ing. lexical substitution /'leksikəl sʌbstɪ'tju:ʃən/, fr. substitution lexicale, azərb. leksik əvəzetmə. - Eyni əhatədə işlənən sözlər bir-birini əvəz etməklə yeni mənə ifadə olunursa, deməli onlar müxtəlif leksemlərdir. Məs.: Azərb. d.

/garı/ # /darı/ # /doşab/ # /tʃarfab/, /lək/ # /kəl/, /kəl/ # /öküz/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗАМЕНИТЕЛЬ ФОНЕТИЧЕСКИЙ - alm. phonetischer Ersatz (m), ing. phonetic substitution /fɒnetɪk sʌbstɪ'tju:ʃən/, fr. succédant phonétique, azərb. fonetik əvəzləyici. - Sözdə qonşu hecadakı seqmentin düşməsi və ya itməsi uzun tələffüzə səbəb olur. Bununla da uzunluq «kompensasiya» olunur ki, nəticədə ilkin uzunluq nisbəti saxlanılır. Məs.: Hind-Avropa dillərində branhto → german dilində bra:hta → g.a.d.-də → brāhte, özü də german dillərində novlu samit qarşısında burun səsi saitə burunlaşması ilə bərabər düşür, ancaq bunun əvəzində uzun tələffüz olunurdu. Bunun izlərini biz müasir alman dilində görürük. Məs.: «Bart» sözündə /a/ /r/-dan qabaq uzanır və /r/ danışq zəncirindən düşür: /ba:t/!

F.Vejсалов. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989.

ЗАМЕНИТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ - alm. Ersatzformen (Pl.), ing. substitutive forms /'sʌbstɪ'tju:tɪv fɔ:ms/, fr. formes succédanées, azərb. əvəzedici formalar. - Söz birləşməsinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq iki formadan birinin seçilməsi. Məs.: Azərb. d. sual cümlələrinin düzəlməsində (m)² düşür, intonasiya bu funksiyayı yerinə yetirir. Məs.: çsən (dəmi) gəlirsən? və s. Hələ A.M.Peşkovski (1878-1933) sintaktik səviyyədə «kompensasiya» prinsipindən danışdı. Cümlədə qrammatik vasitələr iştirak edəndə, intonasiya zəifləyir və əksinə.

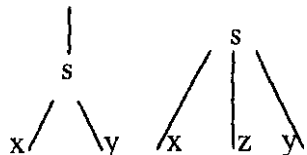
A.M.Пешковский. Интонация и грамматика. М., 1928; Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс., Л., 1970.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ФОНЕМЫ - alm. Ersetzung des Phonems (f), ing. phoneme substitute /'foun:m s'abstitju:t/, fr. suppléant du phon'me, azərb. fonem əvəzləyicisi. – Moskva fonoloji məktəbində fonemin zəif mövqedə çıxış edən və tez-tez həmin mövqeyin səslənməsinə görə digər fonemin əvəzləyicisi ilə üst-üstə düşən fonem variantı. Məs.: rus d.[a] və [o] fonemlərin vurğusuz hecalarda [ʌ] ilə üst-üstə düşür. Bu yanlış baxışı Şerba məktəbi qəbul etmir və hər bir fonem realizasiyasını elə fonemin özü hesab edir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗАМЕЩЕНИЕ - alm. Ersetzung (f), Substitution (f), ing. substitution /'s'abstitju:tʃən/, fr. substitution, azərb. əvəzləmə. – 1. Müəyyən ifadə vahidinin müəyyən məzmun vahidi ilə paradigmatik cəhətdən əlaqələndirməsi; 2. Deskriptiv dilçilikdə dil vahidlərinin fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarət metod. Həmin məqsədlə dil vahidlərinin qarşılıqlı şəkildə əvəz edilməsində onların funksional xüsusiyyətləri, müəyyən qrupları üzə çıxarılır. Əvəzetmə üsulu eyni qrammatik kateqoriyaya xas elementlərin üzə çıxarılmasında geniş tətbiq olunur. Cümlədə bir element paradigmatik klassik digər elementlə əvəz olunduqda məzmun dəyişirsə, deməli, cümlənin daşdığı intonasiya da dəyişir. Məs.: alm. d. /Ich schreibe einen Aufsatz// (Mən məqalə yazıram) cümləsində /schreibe/ əvəzinə /lese/ (oxuyuram) işlətsək məna dəyişir. Paradigmatik cəhətdən əvəzolunanlar eyni qrammatik kateqoriyaya aid olur. Bütün səviyyələrdə əvəzetmə iki cür olur: a) silinmə, udulma və artırma→. Birincidə dərinədəki qatdan üst qata keçmə yolunda ayrı-ayrı elementlər atılır və ya udulur. Məs.: /Hans spielt Piano und Monika spielt Flöte// (Həsis piano çalır və Monika fleyta çalır) → /Hans spielt Piano und Monika Flöte//; b) İkincisi isə dərinədəki strukturdan çıxarılan birləşmə üst qata əlavə edilə bilər. Məs.:

$[x+y]_s \rightarrow [x+z+y]_s$. Formal nitqdə disfunksiyanın sinonimi.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s.753.

ЗАМКНУТЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. gedeckter Vokal (m), ing. closed vowel /kləuzd 'vauəl/, blocked vowel /blɔkt 'vauəl/, fr. voyelle entravée, azərb. örtülü sait. – Örtülü hecadakı sait aid edilir və dilçilikdə adətən açıq hecadakı saitlərə qarşı qoyulur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЗАНДЕ – alm. Zande (n), ing. Zand /zand/, fr. langue zandée, azərb. zande dili. – Adamua dillərindən biridir. Cənubi Sudanda, Mərkəzi Afrika Respublikasında və Zairdə yayılmışdır. Təqribən 2,8 milyona qədər daşıyıcısı

vardır. Ərazi baxımından iki dialekti vardır: dio və patri. Zəngin saitlər sistemində malikdir. Yazısız dildir.

A.Tucker., P.Hackett. Le groupe Linguistique zande, Tervuren, 1959.

ЗАПАДНОАТЛАНТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. westatlantische Sprachen (Pl.), ing. West(ern)Atlantic languages /'west(ən)ət'læntik 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues atlantique occidentales, azərb. qərbi atlantik dilləri. – Niger-konqolez dilləri ailəsi daxilində yarımdillər ailəsi. Qərbi Afrikanın Atlantik sahillərində, şimaldan Seneqal çayından cənubdan Liberiya qədər (Seneqal, Qambiya, Qvineya-Bisau, Qvineya, Sierro-Leone, qismən Liberiya) yayılmışdır. Yalnız flua dili bu arealdan kənara çıxaraq bütün Afrikada yayılmışdır. Qərbi atlantik dilləri iki qola ayrılır: şimal və cənub qolları. Şimal qolu tərkib baxımından daha rəngarəngdir. Bu qola flua, serer, volof, çanqin, lehar, non, ndut, falor, diola, kvatay, tanda, basari, bedk, konyaqi, kobiana, nalu, mbulunqış və s. daxildir. Cənub qoluna isə sua, temnee, baqa-koba, landuma, tiapi, bulom, kisi, qola, limba və s. daxildir.

D.Westermann. Die Westlichen Sudansprachen und Beziehungen zum antu. B., 1927.

ЗАПАДНОБАНТОИДНЫЕ ЯЗЫКИ - alm. Westbantu-Sprachen (Pl.), ing. West(ern)bantoid languages /'westənbantoid 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues bantoïdes occidentales, azərb. Qərbi bantoid dilləri.

Бах: Западноатлантические языки ←.

ЗАПАДНОСЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. westslawische Sprachen (Pl.), ing. west(ern) Slavic, Slavonic languages /'westən 'slævɪk/, /'slɑ:vɪk/ sla'vɒnɪk/ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues slaves occidentales, azərb. Qərbi slavyan dilləri. – Çex, slovak, polyak, lujitski (iki variantda – yuxarı və aşağı lujitski), həmçinin ölü polab dilini özündə birləşdirən slavyan dilləri qrupu. Çexiya, Slovakiya, Polşa və keçmiş sovetlər ittifaqında, (Ukraina, Belarus və Litva respublikalarında), Almaniya, Fransa, Macarıstan və Yuqoslaviyada yayılmışdır. 60 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Qərbi slavyan dilləri üç qrupa bölünür: lexit, çex-slovak və serblujitski.

А.М.Селищев. Славянское языкознание. Т.1, Западнославянские языки. М., 1941; С.Б.Бернштейн. Очерки сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961.

ЗАПРЕТ - alm. Verbot (n), ing. taboo /tə'bu:/, fr. tabou, azərb. qadağa. - Müxtəlif dilxarici faktorların təsiri nəticəsində sözlərin işlənməsində yaranan məhdudiyyətlər.

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər.

ЗАПЯТАЯ - alm. Komma (n), ing. comma /'kɒmə/, fr. virgule, azərb. vergül. - Sözləri, birləşmələri və cümlələri sərhədləndirmək üçün işlədilən durğu işarəsi. Bu işarədən aşağıdakı məqamlarda istifadə olunur: a) cümlənin həmcins üzvləri və sadalanan sözlər arasında. Məs.: /Nizaminin, Füzü-

linin, Vaqifin; b) tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasında. Məs.: /gələn gəldi, gedən getdi/; c) Cümlələrdə əlavə və xüsusişmələri ayırmaq üçün. Məs.: /süfrəyə bal qoyuldu, əsl beçə balı/; ç) Cümlə üzvləri ilə qrammatik cəhətdən bağlanmayan sözləri (ara sözü, xitab, nida, təsdiq, inkar sözləri) ayırmaq üçün. Məs.: /O, əlbəttə, mən Cəməli deyirəm hələ də özünə gəlməyib//.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər.

ЗАСВИДЕТЕЛЬСТВОВАННАЯ ФОРМА - alm. belegte Form (f), ing. attested form /ə'testid fɔ:m/, fr. forme témoignagée, azərb. təsdiq edilmiş forma. – Müqayisəli-tarixi dilçilikdə yazılı abidələrdə, yaxud canlı dildə müşahidə olunan, (olunmuş) forma. Məs.: orta əsrlər Azərbaycan dilində /onu əvəzinə «anı»/.

H.Mirzəzadə. Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. Bakı, 1962.

ЗАСТЫВШИЙ - alm. erstarrt, isoliert, ing. fossilized /'fɔsilaɪzd/ stereotyped /stɪə'retaɪpt/, fr. figé, azərb. təcrid edilmiş. - Donuq, təcrid olunmuş söz və ifadələr. Canlı (məhsuldar) sistemin tərkib hissəsinə aid olmayan, dilin əvvəlki durumundan, mərhələlərindən keçib gəlmiş söz və ifadələr. Məs.: Azərb. d. /Şol səbəbdən kim andən (ondan) ənürsən// (Nəsimi)

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984, s. 7.

ЗАТВОР - alm. Verchluß (m), ing. closure /'klouʒə/, fr. fermeture, azərb. qapalılıq. - Səsin tələffüzündə kipləşmə mərhələsi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗАУДАРНЫЙ - alm. nachbetont, ing. posttonic /poust'tɔnik/, fr. apr's l'accent, azərb. vurğudan sonrakı. - Vurğulu hecadan sonra gələn. Məs.: rus dilində /просоде'ма/, /при'ступ/, /ме'род/ və s. sözlərində vurğudan sonra gələn /mʌ/, /tup/ və /tod/ hecaları.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 308-314.

ЗВАТЕЛЬНЫЙ - alm. Vokativ (m), ing. vocative /'vɔkətɪv/, fr. vocatif,-ve azərb. müraciət forması (çağırış halı). - Müraciət, çağırış bildirən. Məs.: /Cəmil, sizi çağırın var//.

A.A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 488.

ЗВОНКИЙ - alm. stimmhaft, ing. voiced /vɔɪst/, fr. sonore, azərb. cingiltili. - Səs tellərinin titrəməsi (vibrasiyası) ilə tələffüz edilən. Məs.: /d/, /z/ və s. cingiltili samitlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1980.

ЗВОНКИЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. stimmhafte Konsonanten (Pl.), ing. voiced consonants /vɔɪst kɔnsənəntz/, fr. consonnes sonores, azərb. cingiltili samitlər. - Tələffüzü zamanı səs tellərinin titrəməsi ilə yaranan samitlər. Məs.: Azərb. d. /b/, /v/, /h/, /ɟ/, /d/, /z/, /j/, /g/, /dʒ/, /ə/. Onlar /p/,

/f/, /k/, /x/, /t/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /h/, /k/ kar samitlərinə qarşı qoyulur. /m/, /n/, /l/ və /r/ samitləri isə sonor samitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129.

ЗВОНКОСТЬ - alm. Stimmhaftigkeit (f), ing. resonance /'reznəns/, sonority /sə'nɔɪtɪ/, fr. sonorité, azərb. cingiltilik. - Səs tellərinin titrəməsi nəticəsində yaranan səs keyfiyyəti.

Bax: Звонкие согласные ←.

ЗВУК - alm. Laut (m), ing. sound /saund/, fr. son, azərb. səs. - Tələffüz üzvləri vasitəsilə yaranan, öz fiziki əlamətilə seçilən seqment vahid. Məs.: /adam/ sözünü bu cür seqmentləmək olar: /a/, /d/, /a/, /m/. Bu zaman iki sait səs və /d/ və /m/ samitləri alınacaq. Ancaq bu sırf akustik üzvlənmədir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103.

ЗВУКОВОЙ (ФОНИЧЕСКИЙ) - alm. lautlich (phonisch), ing. sound (phonic phonetic) /saund/'founik/'fou'netik/, fr. phonétique (phonique), azərb. səsli (fonik). - Tələffüz olunan səs, səsin maddi tərəfi, səsdən ibarət olan.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ЗВУКОВАЯ АББРЕВИАТУРА - alm. Initialkürzung (f), ing. sound abbreviation /saund ə,bri:'vi:əɪʃ(ə)n/, phonetic acronym /'fəʊ'netik ə'krɔnɪm/, fr. abréviation phonétique, azərb. səs abbreviaturası. - Mürəkkəb ixtisarlari təşkil edən səslər. Hər bir işarənin əlifbadakı səs kimi deyil, adi söz kimi tələffüzü. Məs.: Azərb. d. /SES/, (su elektrik stansiyası), /RİH/ (Rayon icra hakimiyyəti) və s.

Bax: Аббревиатура ←.

ЗВУКОВОЙ ВИД - alm. Schallaspekt (m), Tonart (f), Klangart (f), ing. sound aspect /saund 'æspekt/, fr. aspect phonétique, azərb. səs növü. - Məs.: /cingiltili, kar, uzun, qısa, qalın, incə/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВАЯ ВЫДЕЛИМОСТЬ - alm. Lautaussonderung (f), ing. phonetic segmentation /'fəʊ'netik 'segmənteɪʃ(ə)n/, sound separability /saund sepə're'bɪlɪtɪ/, fr. séparation phonique, azərb. səs ayrılması, səs parçalanması. - Müəyyən seqmentin daha böyük nitq parçalarından ayrılma bilmək xüsusiyyəti. Bu yalnız fiziki xassələrə əsasən mümkündür. Ancaq əslində, burada düzgün sərhəd tapmaq qeyri-mümkündür, çünki səs fiziki baxımdan arası kəsilməyən bir axındır. Səsin dil seqmentilə üst-üstə düşməsi mümkün deyildir.

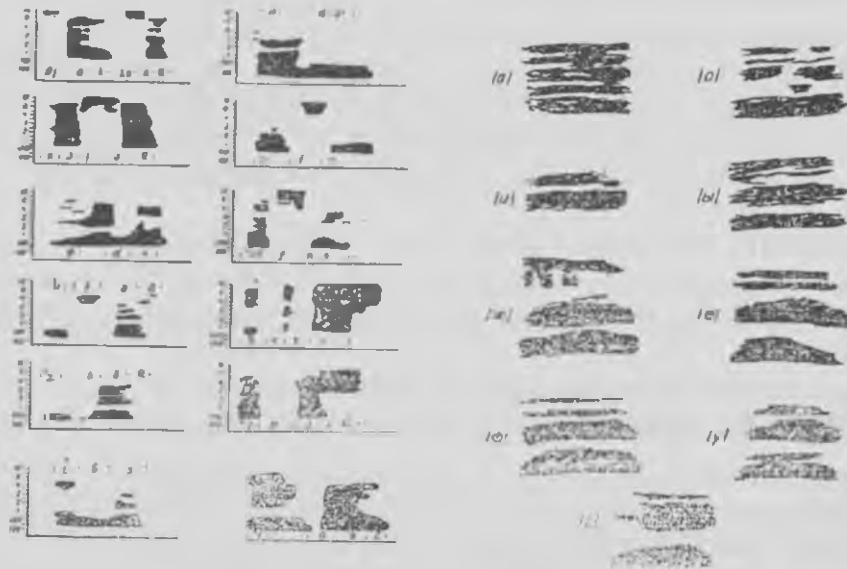
Bax: Выделимость фонемы ←.

ЗВУКОВАЯ ЕДИНИЦА - alm. Lauteinheit (f), ing. sound of unit /saund əv 'ju:nɪt/, fr. unité phonique, azərb. səs vahidi. - Danışq axınında linqvistik üzvlənmə əsasında yaranan səs vahidi. Məs.: [a], [d], [i].

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103.

ЗВУКОВОЕ ИЗМЕНЕНИЕ - alm. Lautwandel (m), ing. phonetic change

/fəʊ'netik tʃeɪndʒ/, sound change /saund tʃeɪndʒ/, fr. changement phonétique, azərb. səs dəyişməsi. - 1. Dil vahidinin səs (fonetik) dəyişikliyi. Məs.: rus d. /a/, /ʌ/, /ɔ/, /ɔ̃/. və s. Aşağıdakı spektrlər həm eyni fonemin, həm də müxtəlif fonemlərin səs axınınyı aydın göstərir (bax: şəkil).

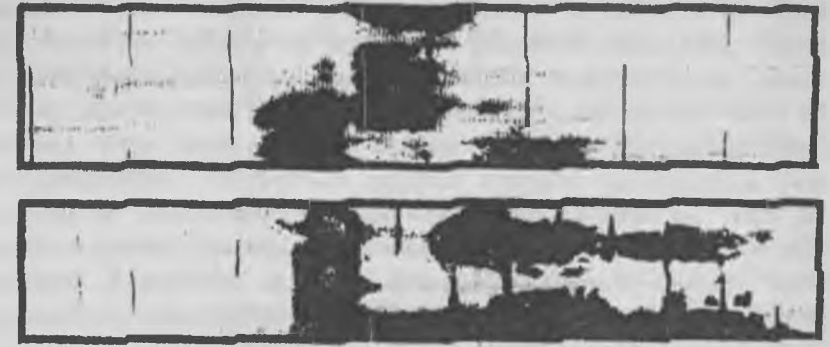

Şəkil. Sözlərin və ayrı-ayrı fonemlərin spektroqramları

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВОЙ КОМПЛЕКС (ЗВУКОСОЧЕТАНИЕ) - alm. akustischer Komplex (m), ing. sound complex /saund 'kɒmpleks/, cluster /'klʌstə/, fr. complexe sonore, azərb. səs kompleksi. - Danışqı aktından ayrılan səs ardıcılığı.

Şəkil. /fa:mi:lje/ və /di:fi:tsjə/ sözlərinin spektroqramları

ЗВУКОВАЯ ОБОЛОЧКА - alm. Lauthülle (f), ing. sound envelope /saund 'enviloup/, fr. enveloppe sonore, azərb. səs qabığı, substansiya. - Söz və morfemin, onların daxili, məna tərəfindən yaxud məzmunundan fərqli olaraq, xarici, səs (maddi) tərəfi, səsəin substansiyası.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУКОВОЕ ПИСЬМО - alm. Lautschrift (f), ing. phonetic writing /f əʊ'netik raɪtɪŋ/, fr. écriture sonore, azərb. səslı yazı (fonetik yazı). - Hər bir fonemin ayrıca qrafik işarəsi, yaxud fonemi əks etdirən yazı növü. Son illər dünya dilçilik elmində belə bir fikir özünə möhkəm yer tutur ki, Avropaya fonoqrafik yazını türk mənşəli etrusklar gətirib.

H.Harald. Die Geschichte der Schrift. München, 1962, s. 61; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64.

ЗВУКОВАЯ СИСТЕМА - alm. Lautsystem (n), ing. sound (phonetic) system /sau:nd (fəʊ'netik) 'sistəm/, fr. syst'me sonore, azərb. səs sistemi. - Müəyyən dildə söz və morfemlərin, yeni dil vahidlərinin səs qabığının fərqləndirilməsi üçün istifadə olunan fonetik vasitələrin məcmusu. Buraya seqment (sait, samit və onların birləşmə qaydaları) və superseqment (ton, intonasiya) aiddir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 178.

ЗВУК РЕЧИ - alm. Sprechlaut (m), ing. speech sound /'spɪ:tʃ saund/, fr. son du discours, azərb. nitq səsi. - Dildə müəyyən dəyər kəsb edərək, ictimai funksiya daşıyan, müəyyən şəxs tərəfindən konkret şəraitdə tələffüz edilən, yeni bütün maddi xüsusiyyətləri özündə əks etdirən konkret səs. Məs.: /a/ foneminin Azərbaycan dilində milyonlarla səs təzahürü var.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ЗВУК ЯЗЫКА - alm. Sprachlaut (m), ing. sound of language /saund əv 'læŋgwɪdʒ/, fr. son de la langue, azərb. dil səsi. - Akustik - artikulyator cəhətdən fərqlənən, dil daşıyıcıları tərəfindən eyniləşdirilən, danışqı səslərində reallaşan dil vahidi. Dil səsi dil daşıyıcılarının şüurunda mövcud olan səs etalonu, səs tipidir. Digər dil vahidləri kimi dil səsi də - fonem özlüyündə konkret səs deyil, abstraksiyadır. Sankt-Peterburq fonoloji

məktəbinin (L.V.Şerba və onun davamçıları) konsepsiyasında danışq səsi və dil səsi məfhumları müvafiq olaraq fon və allofon adlandırılır. Şerba məktəbinin nümayəndələri allofonun ümumiləşdirilmiş cəhətlərini qeyd edir və onu norma səviyyəsinə aid edirlər. Peterburqlular allofonun funksional mahiyyətli olduğunu nəzərə çatdırmaqdan ötrü bəzən onu allofonom adlandırırlar. Moskva fonoloji məktəbinin təmsilçiləri danışq səslərini dil səslərində birləşmiş akustik-artikulyator oxşarlığa, dil səslərinin fonemdə cəmləşdirilməsində isə funksional cəhətə əsaslanırlar. Problemin həllinə fərqli mövqedən yanaşan Peterburq məktəbinin nümayəndələrinə görə fonun allofonda, allofonun fonemdə eyniləşdirilməsi vahid funksional əsasa söykənir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 191-198.

ЗВУКОВОЙ ТИП - alm. Lauttyp (m), ing. sound type /saund taip/, fr. type sonore, azərb. səs tipi. - Dildə eyni vəzifə daşıyan, yalnız mövqeyinə görə fərqlənən səslər sırası. Məs.: rus d. /a/, /a'/, /a' /, /ä /. Akad. L.V. Şerba ayrılıqda tələffüz olunan səsi səs tipi adlandırmaqla onu müəyyən mənada fonemlə eyniləşdirmiş olurdu. Ancaq o, bunu sadəlik naminə edirdi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 191-198.

ЗВУКОВАЯ ЦЕПЬ - alm. lautliche Kette (f), ing. sound chain /saund tʃein/, fr. chaîne sonore, azərb. səs zənciri. - Dilin fonetik vahidlərə parçalana bilən səs axınından ibarət danışq aktı.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 216.

ЗВУКОВОЙ ЯЗЫК - alm. lautliche Sprache (f), ing. acoustic language /ə'ku:stik 'læŋgwiɔʒ/, auditory language /'ɔ:di'tɔ:ri 'læŋgwiɔʒ/, fr. langage auditif, azərb. səsli dil. - Səsli dil, insan cəmiyyətinin ilkin dili. O, adətən dilin yazılı formasına qarşı qoyulur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 52.

ЗВУКОПОДРАЖАНИЕ - alm. Lautnachahmung (f), ing. onomatopoeia/'ɔnəumətəu'pi:(ə)/, sound symbolism /saund 'sɪmbəlɪzəm/, fr. onomatopée, azərb. səs təqlidi. - Təbiət səslərinin və səslənmənin, həmçinin heyvan səslərinin eynilə təkrarı. Məs.: /o inək kimi mələyir, eşşək kimi anqırır, xoruz kimi banlayır, at kimi fınxırır//

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 18.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНАЯ ТЕОРИЯ - alm. Lautnachahmungstheorie (f), ing. onomatopoe(t)ic theory /'ɔnəumətəu'pi:(t)ik 'θiəri/, fr. théorie onomatopéique, azərb. səs təqlidi nəzəriyyəsi. - Dilin yaranması (məşəyi) haqqındakı mövcud fərziyyələrdən biridir. Bu nəzəriyyəyə görə dil insanın təbiət səslərini təqlid etməklə çıxardığı səslər əsasında yaranmışdır. Belə bir nəzəriyyənin tərəfdarları Qədim Yunanıstanda Demokrit (460-370) və Platon (427-347), həmçinin stoiklər olmuşlar. XVII əsrdə V.Leybnis, (1646-1716), XIX əsrdə V. fon Humboldt, D.Herder, D.Uitni və b. də həmin nəzəriyyəyə tərəfdar çıxmışlar. Doğrudan da, ayrı-ayrı dillərdə səs təqlidi ilə yaranan sözlər kifayət qədərdir. Lakin bu kimi

sözlər adətən çox az olur. Onlar heç də ən zəruri həyati anlayışları bildiren sözlər deyildir. Təbiəti təqlid etmək üçün insan əvvəldən inkişaf etmiş nitqə malik olmalı idi.

Səs təqlidi nəzəriyyəsi iki müddəaya əsaslanır: 1) dildə ilk sözlər səs yam-sılamaları olmuşdur; 2) sözdə səslənmə rəmzidir, şeylər təbiətinə müvafiq mənaya malikdir.

Təqlidi sözlər dilin leksik layında azlıq təşkil edirlər və onların ən naqis cəhəti səslənmə formalarının müxtəlif dillərdə fərqli olmalarıdır. Məs.: rus üçün ördək /krya-krya/, ingilis üçün /kvak-kvak/, fransız üçün /kan-kan/ səsləri çıxarır. Onlar ya zərf, ya da fel kimi daha çox yayılıb. Bax: azərbaycanlı üçün /qru-qru/, /tappa-tap/, /dippa-dıp/, /zippa-zıp/, /banlamaq/, /xoruldamaq/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.18-30.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНЫЙ - alm. lautnachahmend, ing. onomatopoeic /ɔ:nəumətəu'pi:(t)ik/, fr. onomatopéique, azərb. səs təqlidi. - Səs təqlidinə əsaslanan.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.18.

ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. lautnachahmendes Wort (n), ing. onomatopoe(t)ic word /ɔ:nəumətəu'pi(t)ik wɔ:d/, fr. onomatopée, azərb. səs təqlidilə yaranan söz. - Öz səs tərkibinə görə insanların çıxardığı reflektor səsləri, heyvan və quşların səslərini, təbiət hadisələrinin səslərini və cansız əşyalarını səslərini təqlid edən sözlərdən ibarətdir. Təqlidi sözlər öz mahiyyətinə görə nidalara yaxındır. Lakin bəzi cəhətlərinə görə onlardan fərqlənir, çünki onlar hiss-həyəcan (əmr, istək, arzu və s.) ifadə etmirlər. Onlar danışqda gerçəkliyi əks etdirmək üçün ekspressiv üslubi vasitə kimi işlədilir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 287.

ЗВУКОПРЕДСТАВЛЕНИЕ - alm. Lautvorstellung (f), ing. phonetic (sound) image /phonetik /saund'imɪdʒ/, fr. représentation de son, azərb. səs təsəvvürü. - Fonemin akustik-fizoloji və pıxoloji təsəvvür kimi danışqda müxtəlif realizə forması.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181.

ЗВУКОСОЧЕТАНИЕ - alm. Lautkomplex (m), ing. sound complex (cluster) /saund 'kɒmpleks 'klastə/, fr. group de sons, complex, azərb. səs birləşmələri. - Danışq aktında bir-birindən morfoloji sərhəd əsasında ayrıla bilən səs birləşmələri. Məs.: /t+s/ ing. d. /kæt+s/ sözündə.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 181.

ЗВУЧАНИЕ - alm. Verlautung (f), ing. flow of sounds /flou əv saundz/, sounding /'saundɪŋ/ fr. sonorité, retentissement, azərb. səslənmə. - Dil vahidlərinin xarici, səsli tərəfi. Bu xüsusiyyətinə görə səslənmə özünün, daxili tərəfindən – məzmun və mənadan fərqlənir.

F. Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЗВУЧНОСТЬ - alm. Tonfülle (f), Wohlklang (m), ing. sonority /sə'nɒrɪti/, fr. sonorité, azərb. səslilik. - Səslənmə dərəcəsi (bərkdən, ucadan, yavaşca) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 132.

ЗДРАВЫЙ СМЫСЛ - alm. Menschenverstand (m), ing. common sense /'kɒmən sens/, fr. bon sens, azərb. sağlam fikir, düşüncə. - Dilin insan tərəfindən linqvistik təhlili və təsvirinin təbii şəkildə qəbul edilməsi.

E.Coseriu. Geschichte der Sprachphilosophie. Tübingen, 2003.

ЗЕНАГА - alm. Zenaga (n), ing. Zenega /'zenægə/, fr. Zénaga, azərb. zənaqa. - Liviya dillərindən diridir. Mavritaniyada və Seneqalın cənub-şərqində yayılmışdır. 20 mindən artıq daşıyıcısı mövcuddur. Leksik tərkibində əsasən ərəb dilindən alınmalar üstünlük təşkil edir. Yazısız dildir.

G.Faidherbe. Zenaga des tribus senegalaises. P., 1977.

ЗЕТАЦИЗМ - alm. Zetacismus (m), ing. zetacism /'zi:təsiz(ə)m/, fr. zétacisme, azərb. zetacizm. - Samitin «z» səsinə keçməsi. 1) Yunan əlifbasında 6-cı hərf; 2) /ts/ samitini fişiltılı /s/ samitinin əvəz etməsi. Məs.: /ge·ne·ra·ts(s)·o: n/; 3) /k/ və /g/ samitlərinin fişiltılı (novlu) samitə keçməsi. Məs.: h. a. d. /gnɔjom/ → rus. d. /znaju/, lat. /centum/ /k/ fr.d. /cent/=s/.

O.C.Ахманова, Göstərilən əsər, s.158.

ЗЕНЕТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Zenatija-Sprachen (Pl.), ing. Zenet languages /'zenet 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues zén'tes, azərb. zenet dilləri. - Bərbər-Liviya dillərinə daxil olan şimal qrupu. Mərakeşin şimal-şərqində, Əlcəzairdə, Tunisdə və qərbi Liviyada yayılmışdır. Bu dillərdə təqribən 3,5 milyon insan danışır. Yazısız dillərdir.

A.Basset. Les parlers berberes. «Initiation a la Tunisie», P., 1950.

ЗНАК - alm. Zeichen (n), ing. sign /sain/, symbol /'sɪmbəl/, signal /'sɪgnəl/, fr. signe, azərb. işarə. - Dildə müəyyən mənanın ifadəçisi, göstəricisi, semiotikanın əsas məfhumu. Dilçilikdə işarə olunanla işarə edən arasında kauzal əlaqəni bildirən signal və ya əlamət. Məs.: dərinin sarı rəng olması müəyyən xəstəliyin simptomu ola bilər. Ancaq «sarı» rənglər spektrində konkret bir rəngin adıdır. F. de Sössür dili işarələr sistemi kimi götürür və onun aşağıdakı əlamətlərini müəyyən edir: a) ikitərəflilik. İşarə bir tərəfdən səsi və ya qrafik reallaşan (işarələyən), o biri tərəfdən isə ideyanı, cismin konsepsiyasını bildirir (işarələnən). Məlumdur ki, Ç.Pirs (1839-1914) işarənin güclü tərəfindən çıxış edirdi; işarənin substansiyası, işarələnən və danışan; b) ixtiyarilik. İşarələyənlə işarələnən arasındakı əlaqə şərti olsa da, ixtiyaridir, çünki onlar arasında əlaqənin heç bir motivi yoxdur; c) xəttlilik. Mənaca dərk edilən hər bir işarə müəyyən zaman daxilində baş verir. İşarə nəzəriyyəsində üç, bəzən isə dörd aspekt fərqləndirilir: sintaktik aspekt işarələr arasındakı əlaqəni öyrənir (sintaksis), semantik aspekt işarə ilə onun ifadə etdiyi məna arasındakı əlaqəni (semantika), pragmatik aspekt işarə ilə onun spesifik tətbiqi məqam arasındakı əlaqəni

(pragmatika) və nəhayət, siqmatik aspekt (işarə ilə xarici aləm arasındakı əlaqəni öyrənir) (siqmatika).

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 38; H.Bußmann. Göstərilən əsər.

ЗНАК АКТУАЛИЗОВАННЫЙ - alm. aktualisiertes Zeichen (n), ing. actualized sign /'æktʃuəlaɪzəd saɪn/, fr. signe actualisé, azərb. aktuallaşdırılmış işarə. - Danışıqda konkret təzahür edən dil vahidi. Məs.: /yağış, qar/ təbiət hadisəsi kimi. Biri də var: /yağış yağdı/ cümləsində reallaşan /yağış/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 24.

ЗНАК АКТУАЛЬНЫЙ - alm. aktuelles Zeichen (n), ing. actual sign /'æktʃuəl saɪn/, fr. signe actuel, azərb. aktual işarə. - Danışıqda reallaşan dilin ünsürü? «virtual işarəyə» qarşı qoyulur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 24.

ЗНАК ВОПРОСИТЕЛЬНЫЙ - alm. Fragezeichen (n), ing. question mark /'kwɛstʃən ma:k/, interrogative sign /in,terə'gæti:v saɪn/, fr. point d'interrogation, azərb. sual işarəsi. - Sual cümləsindən sonra qoyulan durğu işarəsi. Bundan əlavə həmcinis üzvlü sual cümlələrində hər üzvlü müstəqilləşdirmək, nəzərə çəpdirmək istədikdə onlardan sonra sual və nida işarəsi qoyulur. «Kimdir müqəssir?! Başqasından sitat verərkən bu sitatda şübhə oyadan, narazılıq doğuran söz və ifadələrdən sonra da sual işarəsi qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Sən yuxudan nə vaxt oyanırsan?/

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-303.

ЗНАК ВОСКЛИЦАТЕЛЬНЫЙ - alm. Ausrufezeichen (n), ing. exclamation mark /'ɛksklə'meɪʃən ma:k/, fr. point d'exclamation, azərb. nida işarəsi. - Nida cümlələrinin sonunda qoyulan durğu işarəsi. Məs.: Azərb. d. /Heyf ki, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən!/

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-303.

ЗНАКИ ГЛАСНЫХ - alm. Vokalzeichen (Pl.), ing. vowel points /'vaʊəl pɔɪnts/, fr. signes des voyelle, azərb. sait işarələri. - Sami dillərində (məs.: ərəb) saitləri əks etdirmək məqsədilə əlifba işarələrinə (hərflərə) əlavə edilən diaktrik işarə.

Вах: Диакритика ←.

ЗНАКИ ГРАФИЧЕСКИЕ - alm. graphische Zeichen (Pl.), ing. graphic signs /'græfɪk saɪns/, symbols /'sɪmbəls/, fr. signes graphiques, azərb. qrafik işarə. - Dilin fonoloji sistemi, qrafik əvəzləyicisi.

Вах: Графика ←.

ЗНАК ДЕМАРКАЦИОННЫЙ - alm. Grenzsignal (n), ing. demarcative sign /'dɪ:mɑ:kæti:v saɪn/, boder mark /bɔdə ma:k/, fr. signe démarcatif, azərb. demarkasiya işarəsi. - Danışıq aktında morfemlər, sözlər və söz birləşmələri arasında hədudu göstərmək üçün qrafik və ya fonoloji əlamətlərin olub-olmadığını göstərən işarələr. Məs.: alm. d. knaklaut sözün və mor-

femin əvvəlində gəlir və onların sərhədini bildirir. Müq. et: kopulativ kompozitlərin komponentləri arasında yazıda (-) qoyulur. Məs.: Azərb. d. /yazıçı-bəstəkar/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 864.

ЗНАК ДИАКРИТИЧЕСКИЙ - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical sign (mark) /daɪə'krɪtɪkəl saɪn /mɑ:k/, fr. signe diacritique, azərb. diakritik işarə. - Seqmentin və ya hərfin üstündə və ya sağında qoyularaq onlara yeni linqvistik məna verən işarə. Məs.: Azərbaycan yazısında /ö/, /ú/ və ya /ǵ/ və s. İng., alm. d. fonoloji transkripsiya zamanı saitin sağdan yanında qoyulan iki nöqtə onun uzunluğunu, bir nöqtə isə yarımuzunluğunu bildirir. Məs.: /a:sk/ (soruşmaq), /ʔ' a:bənt/ (axşam), /ʔ' ana/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 864.

ЗНАКИ ДОПИСЬМЕННЫЕ - alm. vorschriftliche Zeichen (Pl.), ing. pre-literary symbols /pre-lɪtərəri 'sɪmbəls/, fr. signe avant l'écriture, azərb. yazıya qədərki işarə. - Yazının yaranmasından əvvəlki dövrlərdə müxtəlif rəmzi mənalarda işlənən, şifahi nitqi əvəz edən müxtəlif işarələr. Daş üstü yazılar, sümük və dəri üzərindəki yazılar, papirus və perqament üzərindəki işarələr.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-91.

ЗНАКИ КОРРЕЛЯЦИИ - alm. Korrelationszeichen (Pl.), ing. correlation mark /kɔrɪ'leɪʃən mɑ:k/, mark of correlation /mɑ:k ov kɔrɪ'leɪʃən/, fr. marques de corrélation, azərb. korellyasiya işarələri. - Mövcud olub-olmaması müəyyən korellyativ cütlüyü səciyyələndirən işarə. Məs.: rus d. fonoloji sistemində samitlərin qalınlıq-yumşaqlyq korellyasiyası yalnız yumşaq samitlər üzərində (-') işarəsilə göstərilir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər. 485.

ЗНАКИ ЛИНЕЙНЫЕ - alm. Linienzeichen (Pl.), ing. linear signs /'lɪnə saɪns/, fr. signes linéaires, azərb. xətti işarə. - Xətti yazı işarələri. Məs.: fonemlər xətti işarələrdir, yəni düz xəttin hər bir nöqtəsində bir seqment işarə yerləşir. Məs.: /d/, /l/, /ʃ/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 57.

ЗНАК ПЕРЕНОСА - alm. Bindestrich (m), Gedankenstrich (m), ing. hyphen /'haɪf(ə)n/, fr. signe figuré, azərb. defis. - Horizontal (üfüqi) xətt şəklində qısa işarədir ki, əsasən tabesizlik əlaqəsi üzrə düzələn mürəkkəb sözlərin və təkrarların komponentləri arasında işlənir, habelə sətirdən-sətrə keçirmə vəzifəsi daşıyır. Azərb. d. bu işarədən aşağıdakı hallarda istifadə olunur: 1. Eyni sözün tam və bəzi yarımçıq təkrarları arasında: /yavaş-yavaş/, /üz-üzə/, /birdən-birə/; 2. Sinonim, antonim və korrelyativ mənalı qoşa sözlərin komponentləri arasında: /səs-səmir/, /səs-səda/, /geç-tez/; 3. Əlavəli qoşa sözlərin komponentləri arasında: /tarixi-ictimai/ /fəhlə-kəndli/ (ittifaq), /cənub-şərq/, /dil-ədəbiyyat/ (fakültəsi); 4. Müxtəlif toponomik və antroponomik adların yazılışında: /Alma-ata/, /Nyu-York/ və s.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 280.

ЗНАК ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ - alm. potentielles Zeichen (n), ing. virtual sign /'və:tʃuəl saɪn/, fr. signe virtuel, potentiel azərb. potensial işarə, virtual işarə. - Danışıqda işlənən işarə konkret şəkildə danışıqda təzahür edib-etməməsindən asılı olmayaraq, dil sisteminin bir hissəsini təşkil edən ünsiyyət vahidi. Məs.: /sait, samit, vurğu işarəsi/ və s.

ЗНАКИ ПРЕПИНАНИЯ - alm. Satzzeichen (Pl.), Interpunktionszeichen (Pl.), ing. punctuation marks /pʌŋktʃu'eɪʃən mɑ:ks/, fr. signes de ponctuation, azərb. durğu işarələri. - Dilin ümumi qrafik sisteminə xüsusi yer tutan işarələr sistemidir ki, bunlar hərflər və digər yazı vasitələri ilə (rəqəmlər, bərabərlik işarəsi, bənzərlik işarəsi və.s.) ifadə etmək mümkün olmayan cəhətləri bildirmək üçün işlədilir. Durğu işarələrinin vəzifəsi danışıq aktının məna daşıyan parçalara üzvlənməsini (mənalı hissələrini) göstərməkdən və onların tanınmasını təmin etməkdən, habelə danışıqda reallaşan sintaktik strukturun ritmik-melodik xüsusiyyətlərini əks etdirməkdən ibarətdir. /Nöqtə/, /sual işarəsi/, /nida işarəsi/, /vergül/, /nöqtəli vergül/, /iki nöqtə/, /tire/, /çox nöqtə/ durğu işarəsi adlanır.

Ə.Dəmirçizadə. Göstərilən əsər, s. 254-307.

ЗНАК ФОНЕМНОГО РЯДА - alm. Zeichen der Phonemreihe (n), ing. character (symbol, letter) phonemic transcription /'kærɪktə 'sɪmbəl,'letə/ fəu'ni:mik trəns'krɪpʃən/, fr. rangée de phon'ne, azərb. fonem cərgəsi işarəsi. - Morfofonematik transkripsiya işarəsi. Məs.: rus d. /_vʌda_/, /_vodi_ / və /_vot_ / sözlərində morfeim eyniliyini göstərmək üçün morfoloji transkripsiyada belə bir işarədən istifadə olunur:

$$\left/ \begin{array}{c} o \ t \ i \\ v \ - \ - \ - \ - \\ \Lambda \ d \ a \end{array} \right/$$

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 81-93.

ЗНАК ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ - alm. funktionales Zeichen (n), ing. functional sign /'fʌŋkʃ(ə)nl saɪn/, fr. signe fonctionnel, azərb. funksional işarə. - Məs.: /i:/ uzun saiti, /l/ qısa saiti, /ɪ/ isə qarışıq saiti bildirir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗНАКОВЫЙ - alm. Zeichen (n), ing. sign /saɪn/, fr. de signe, azərb. işarəvi. - İşarələrə aid olan, işarəvi xarakterli, işarələrdən ibarət olan. Məs.: /işarə nəzəriyyəsi/, /işarənin təbiəti/ və s.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЙ - alm. autosemantisch, ing. of full meaning /ɔv ful 'mi:nɪŋ/, autonomous /'ɔ:tənəməs/, fr. significatif,-ve azərb. müstəqil mənası olan, müstəqil mənalı. - Ayrıca mənaya malik olan (müstəqil semantik mənası olan) sözlər. Məs.: /əsas nitq hissələri/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 291.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНЫЕ СЛОВА (АВТОСЕМАНТИЧЕСКИЕ СЛОВА) - alm. autosemantische Wörter (Pl.), ing. autosemantic words

/ˌɔ:tousɪˌmæntɪk wəːdz/, fr. mots significatifs, azərb. müstəqil mənalı avtosemantik sözlər. - Müstəqil leksik mənaya malik, ayrılıqda cümlə üzvü vəzifəsində çıxış edən, müəyyən suala cavab verən sözlər. Bu qəbildən olan sözlər nominativ funksiyaya malik olduğu üçün əşya, hadisə, əlamət, keyfiyyət və s. adları kimi işləyə bilməsi ilə səciyyələnilir. Məs.: /ağac/, /a tri:/, /baom/, /d'er'ev/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 291.

ЗНАЧЕНИЕ (СЕМАНТИЧЕСКИЙ СОСТАВ СЛОВА) - alm.

Bedeutung (f), ing. meaning (semantic field) /'mɪ:nɪŋ /sɪmæntɪk fi:ld/, fr. signification, sens, acception, azərb. məna. - 1. Semantikanın əsas anlayışı. - Müxtəlif cür müəyyənləşdirilir. Məna tərifində 4 cəhət nəzərə alınmalıdır: a) maddi (səsli və ya qrafematik); b) psixi aspekt (anlayış və təsəvvürlər konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında nəzərə alınmalıdır); c) real gerçəkliyin əşya, hadisə və varlıqları; ç) danışan və dinləyən müxtəlif məqamlarda mənanı dəyərləndirir və ona münasib hərəkət edirlər. Elə buna görə də məna həm dilçiliyin, həm də fəlsəfə, psixologiya, sosiologiya, semantika, pragmatika və başqa sahələrin diqqət mərkəzində olan məsələdir. Məna statik şəkildə təsəvvür obrazı ilə eyniləşdirilir, yəni o, mental fenomen kimi götürülür. Mental yanaşma mənəvi baxışdan fərqli olaraq mənanı obyektiv varlıq kimi götürür. Davranışa söykənən məna isə mənanın yaranmasında kauzal əsası ön plana çəkir ki, bu mənanın müəyyən müşahidə məqamındakı vəziyyətdən, habelə dinləyənin realizasiyasından formalaşdığını israr edir. Dinləyən, danışan və situasiya, həmçinin mənanın işlənməsi nəzəriyyəsinə də çox önəmlidir. Bu yanaşmaya görə sözün mənası onun dildə işlənməsi kimi başa düşülür. Əgər məna gerçəkliyə aid proses kimi götürülürsə, onda o, dilxarici obyekt və hadisələrin toplusu kimi müəyyənləşir, struktur semantikada isə dildaxili, sistemdə immanent qanunauyğunluqlara söykənir. Dilin leksikonunda semantik əlaqələrin toplusu və hər bir ifadənin dil sistemində yeri onun mənasını verir. Dilxarici gerçəkliyə və dildə onu işlədənə etinasız münasibət bu nəzəriyyəni naqisli edir. Semantik təsvirdə küllü miqdarda termin işlədilir. Leksik məna, denotasiya, konnotasiya, ekstensiya, intensiya, məntiqi məna və s. Ancaq necə olursa-olsun bu gün söz semantikasından cümlə semantikasına keçid müşahidə olunur. Cümlə ondakı sözlərin və onlar arasındakı qrammatik əlaqələrin mənasındanmı hasil olur? Digər tərəfdən sintaktik, semantik və pragmatik subyektlərin ayırd edilməsi cümlə mənasına nə dərəcədə sərfəlidir? E.Coseriu. Bedeutung, Bezeichnung und sprachliche Kategorien. Sprachw. 12, s. 1-23.

ЗНАЧЕНИЕ АБСОЛЮТНОЕ - alm. absolute Bedeutung (f), ing. absolute value /'æbsəlu:t 'vælju:/, fr. valeur absolue, azərb. mütləq məna. - Keyfiyyətin və əlamətin son həddini ifadə edən və buna görə də şiddətləndirici sözlər və şəkilçi qəbul etməyən sözün mənası.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ АБСТРАКТНОЕ - alm. abstrakte Bedeutung (f), ing. abstract meaning /'æbstrækt mɪ:nɪŋ/, fr. sens abstrait, azərb. abstrakt, mücərrəd məna. - Mücərrəd məfhum bildirən isimlərə xas olan ümumiləşdirici məna. Məs.: Azərb. d. /yaxşılik, pislik, gözəllik, təmizlik/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ АТРИБУТИВНОЕ - alm. attributive Bedeutung (f), ing. attributive meaning /ə'tribjutiv mɪ:nɪŋ/, fr. sens attributif, azərb. atributiv məna. - Təyin mənasında işlənən. Məs.: ing. d. /a book of my brother/ (qardaşımın kitabı) və ya alm. d. /Leipziger Straße/ (Laypsiç küçəsi) və s.

ЗНАЧЕНИЕ БЕЗЛИЧНО – ИНТЕНСИВНОЕ - alm. unpersönlich-intensive Bedeutung (f), ing. impersonal-intensive meaning /ɪm'pə: sənəl ɪn'tensiv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens impersonnel-intensif, azərb. şəxsiz intensiv məna. - Məs.: rus d. /светлеет/, /дождит/; ing. d. /it rains/ (yağır); alm. d. /Es regnet/ (yağış yağır) və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВЕЩЕСТВЕННОЕ - alm. Ding-, Sach-, Stoffbedeutung (f), ing. material meaning /mə'tɪərɪəl mɪ:nɪŋ/, fr. sens de mati'res, azərb. əşyavi məna. - Sözün qrammatik və ya formal hissəsinin mənasından fərqli olaraq onun əsas (əşyavi) hissəsinin bildirdiyi məna. Məs.: Azərb. d. /ey – eydə – eylərdə – eylərdən/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. sekundäre Bedeutung (f), ing. secondary meaning /'sekəndəri 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens secondaire, azərb. ikinci məna. - 1) Söz və formanın düzəltmə mənası: 2) Əlavə məna. Məs.: Azərb. d. /bağ/; rus d. /сад/, Azərb. d. /bağ/ - rus d. /verevka/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, 159.

ЗНАЧЕНИЕ ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. absondernde Bedeutung (f), ing. distinguish meaning /dɪs'tɪŋɡwɪʃ mɪ:nɪŋ/, emphatic meaning /ɪm'fætɪk mɪ:nɪŋ/, underlying meaning /ʌndə'laɪŋ mɪ:nɪŋ/, fr. signification de sécrétion, azərb. fərqləndirmə mənası. - Sintaktik vasitələrlə, əsasən kontrastiv vurğu ilə cümlə üzvünü fərqləndirərək dinləyiciyə çatdırılması. Məs.: Azərb. d. /Atam iki (üç yox) kitab aldı// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, 159.

ЗНАЧЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЕ (ЗНАЧЕНИЕ ФОРМАЛЬНОЕ) - alm. grammatische Bedeutung (f), ing. grammatical or formal meaning /grə'mætɪkəl ɔ: 'fɔ:məl mɪ:nɪŋ/, fr. sens grammatical, azərb. qrammatik məna. - Dilçilikdə əsas sözlərə qoşularaq bu və ya digər qrammatik kateqoriyalara işarə qrammatik məna adlanır. Məs.: Azərb. d. /Ata at/a ot verir/. Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 90.

ЗНАЧЕНИЕ ДЕРИВАЦИОННОЕ - alm. derivative Bedeutung (f), ing. derivational meaning /deri'veɪʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens dérivationnel, azərb.

derivation məna. - Müstəqil şəkildə işlənməyib qoşulduğu söz kökünü (və ya düzəltmə sözü) müşayət etməklə onu dəqiqləşdirən sözdüzəldici şəkilçinin mənası. Məs.: Azərb. d. /dəniz-çi-nin evi gəmidir// və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252-253.

ЗНАЧЕНИЕ ДОБАВОЧНОЕ - alm. zusätzliche Bedeutung (f), ing. additional meaning /ə'dɪʃənl 'mɪ:nɪŋ/, connotation /kɒnəu'teɪʃən/, fr. connotation, azərb. əlavə məna. - Söz və ya ifadənin əlavə mənası, onun əsas mənasının üzərinə əlavə edilən semantik və ya üslubi çalarlar. Məs.: Azərb. d. /hırıldamaq/ sözünün əsas mənası gülməkdirsə, əlavə mənası /kobudluqdur/ və ya insanın etika çərçivəsindən kənara çıxdığına işarədir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 265-267.

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕНСИОНАЛЬНОЕ (ИНТЕНСИЯ) - alm. intentionelle Bedeutung (f), ing. intentional meaning (intention) /ɪn'tenʃənl 'mɪ:nɪŋ /,ɪn'tenʃn/, fr. sens intentionnel, azərb. intensional daxili məna. - Söz və ya ifadənin daxili məzmunu. Bir dil vahidi kimi sözün mənası.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ ИСХОДНОЕ (ЗНАЧЕНИЕ ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ) - alm. ursprüngliche (primäre) Bedeutung (f), ing. initial meaning /ɪ'nɪʃ(ə)l 'mɪ:nɪŋ/, original (primitive) meaning /ə'ɹɪdʒənl 'prɪmɪtɪv/'mɪ:nɪŋ/, fr. sens primitif, (primaire), azərb. ilkin məna. - Sözün ilkin, əşyavi mənası, ibtidai mənası, sözün etimonu. Məs.: /Daş/ sözünün ilkin mənası təbii bərk cisimdirsə, onun ikinci mənası soyuq, sərt təbiətli adamlara da şamil edilə bilər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАТЕГОРИАЛЬНОЕ - alm. kategoriale Bedeutung (f), ing. categorial meaning /kæti'gɔriəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens catégoriel, azərb. kategorial məna. - Sözlərin konkret leksik mənasına əlavə olunan ümumiləşdirici (müərrəd) məna. Məs.: Azərb. d. isimlərin kategorial mənası əşyavilik, sifətlərinki əlamət, fəllərinki iş və hərəkət bildirməkdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitative Bedeutung (f), ing. qualitative meaning /'kwɔlɪtətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens qualificatif, azərb. keyfiyyət mənası. - Zərfləkləri və keyfiyyət bildirən sifətləri birləşdirən məna.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВЕННО-ОЦЕНОЧНОЕ - alm. qualitativ-bewertende Bedeutung (f), ing. qualitative evaluative meaning /'kwɔlɪtətɪv ɪ'væljuətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens qualificatif d'estimation, azərb. keyfiyyət-qiyətləndirici məna. - Cümlədə predikativ üzv funksiyasında çıxış edən zərflə təyinlə ismin mənası. Məs.: Azərb. d. /Bu lap balacadır//, /Bu çox pisdır//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННО – РАЗДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. quantitativ-disjunktive Bedeutung (f), ing. quantitative-partitive meaning

/'kwɔntɪtətɪv 'pa:tɪtɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens quantitatif-disjonctif, azərb. kəmiyyət-bölüşdürmə mənası. - Müəyyən iş və hərəkətin təsirinə əşyanın və ya predmetin bütöv həcmnin deyil, yalnız bir hissəsinin məruz qalması. Məs.: rus d. yiyəlik halında /напиться чаю, сбор чая/.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗНАЧЕНИЕ КОМБИНАТОРНОЕ - alm. kombinatorische Bedeutung (f), ing. combinative meaning /'kɒmbɪnətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens combinatoire, azərb. kombinator məna. - Sintaktik vasitələrin müəyyən birləşmələrdən doğan mənası. Məs.: Azərb. d. /qapının çərçivəsi/, ancaq /çərçivə nəzəriyyəsi/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ КОНКРЕТНОЕ - alm. konkrete Bedeutung (f), ing. concrete meaning /'kɒkri:t 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens concret, azərb. konkret məna. - Sözlərin əşyaları bilavasitə əks etdirən mənası. Məs.: Azərb. d. /alma, yasəmən, qapı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ КУМЛЯТИВНОЕ - alm. kumulative Bedeutung (f), ing. cumulative meaning /'kju:mjʊlətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens cumulatif, azərb. komulyativ məna. - Sadə (motivləşməmiş) sözün müəkkəb (semantik, tərkibə bölünə bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /xəz - vəhşi heyvanların dərisi/, /gön – qaramalın dərisi/ və s.

Бах: Значение ←.

ЗНАЧЕНИЕ НОМИНАТИВНОЕ - alm. nominative Bedeutung (f), ing. nominative meaning /'nɒmɪnətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens nominatif, azərb. nominativ (adlandırma) məna. - 1) Sözün bilavasitə əşya, hadisə, keyfiyyətdən doğan mənası. Məs.: Azərb. d. /ağ/ sözü /qar/, /sud/ və ya /təbaşir/ rəngi mənasındadır. 2) Sözün müəyyən işlədilmə anında kəsb etdiyi məna. Məs.: əzizləmə mənasında: /mənim dovşanım/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНОЕ - alm. verallgemeinernd-persönliche Bedeutung (f), ing. generalized-personal meaning /dʒlɪnərəlaɪzd 'pɜ:snl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens généralisé personnel, azərb. ümumi şəxs mənası. - Felin istənilən şəxsə aid edilə bilən təsərif formasıdır. Məs.: Azərb. d. /Ayı ilə bostan əkənin tağı çiynində bitir//. /Nə ətdir, nə balıq//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗНОЕ - alm. bildhafte Bedeutung (f), ing. descriptive meaning /dɪs'krɪptɪv 'mɪ:nɪŋ/, figurative meaning /'fɪgʃurətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens pittoresque, azərb. obrazlı məna. - Sözün məcazi keyfiyyət daşıyan mənası. Məs.: Azərb. d. /Dünyada ən gözəl şey günəşin doğmasına tamaşa

etməkdir//. Bu cümlədə */günəşin doğması/* ifadəsi məcazi mənada işlənmişdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОККАЗИОНАЛЬНОЕ - alm. okkasionale Bedeutung (f), ing. occasional meaning /ə'keɪʒnəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens occasionnel, azərb. okkazonal mənə. - Sözün müəyyən kontekstlə bağlı mənası. Dilçilikdə adətən uzual mənaya qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. */Tərən bizim qonşumuzdur/*. Tərən quş adıdır, amma burada insan adı kimi işlənib.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ОСНОВНОЕ - alm. Grundbedeutung (f), Hauptbedeutung (f), ing. fundamental meaning /'fʌndəməntl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens fondamental, azərb. əsas mənə. - 1) Dil vahidinin invariant mənası. Məs.: Azərb. d. */otun kökü torpaqdadır/* cümləsindəki */torpaqdadır/* sözünün əsas (əşyavi) mənası sözün kökü olan */torpaq/* hissəsində ifadə olunmuşdur.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ПОБОЧНОЕ - alm. Nebenbedeutung (f), ing. secondary meaning /'sek(ə)nd(ə)rɪ 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens secondaire, azərb. ikinci (yardımcı) mənə. - 1) Söz və formanın əsas olmayan düzəltmə mənası; 2) Əlavə mənə. Məs.: Azərb. d. */qışqırmaq/* sözünün bir mənası nəyisə ucadan deməkdirsə, digər mənası danışanın ədəb normalarından kənara çıxmasına işarədir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. relative Bedeutung (f), ing. relative meaning /'relatɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens relatif, azərb. nisbi mənə. - Mütləq mənaya qarşı qoyulan, müstəqil olmayan və sözün əsas mənasının üstünə əlavə edilən mənası. Məs.: Azərb. d. */Qobustandakı qaya üzərindəki rəsmlər tariximizin daşlaşmış yaddaşdır/* cümləsində */daşlaşmış yaddaşdır/* ifadəsi nisbi mənada işlənmişdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДНОЕ - alm. abgeleitete Bedeutung (f), ing. derivation meaning /,derɪ'veɪʃ(ə)n 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens dérivé, azərb. törəmə mənə. - Sözün ilkin mənasından törəmiş mənə. Məs.: Azərb. d. */dəmir/* sözündən */dəmir/* (adam adı), */dağ/* isə */dağ çəkmək/* birləşməsində mənalı törəmədir, düzəltmədir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛЯЦИОННОЕ - alm. relationelle Bedeutung (f), ing. relational meaning /rɪ'leɪʃənl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens relationnel, azərb. relyasion mənə. - Münasibət ifadə edən, daha doğrusu, onun qrammatik mənası. Məs.: Azərb. d. */qatara/→* düz istiqamət; */qatarda/↓* aşağıya istiqamət.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 160.

ЗНАЧЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКОЕ - alm. syntaktische Bedeutung (f), ing. syntactic(al) meaning /sɪn'tæktɪk(əl) 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens syntaxique, azərb. sintaktik mənə. - 1) Söz və ya ifadələrin kontekst çərçivəsində kəsb etdiyi

sintaktik mənə. Məs.: Azərb. d. */Dəmir mənə qardaşımdır/* (adam adı, işin icraçısı), ancaq */Respublikamızın cənubunda dəmirağacı bitir/* (keyfiyyət bildirib, təyin rolunda çıxış edir).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 219-241.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВАРНОЕ - alm. lexikalische Bedeutung (f), ing. dictionary meaning /'dɪkʃənri 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens du dictionnaire, azərb. lüğəti mənə. - Sözün və ya ifadənin konkret danışığ aktında deyil, konkretlikdən kənarda müstəqim şəkildə ifadə etdiyi lüğəvi mənə. Məs.: Azərb. d. */qol/*, */baş/* və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 102-147.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ ФОРМАЛЬНОЕ - alm. formale Wortverbindungsbedeutung (f), ing. formal meaning of the word combination /'fɔ:məl 'mɪ:nɪŋ əv ðə wə:d 'kəmbɪ'neɪʃən/, fr. sens form du groupe de mots, azərb. söz birləşməsinin formal mənası. - Söz birləşməsinin onu təşkil edən ayrı-ayrı vahidlərin leksik - frazeoloji xüsusiyyətlərindən deyil, sintaktik quruluşdan yaranan mənası. Məs.: Azərb. d. */dərs cədvəli/*, */dərs ili/*, */dərs kitabı/* və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 232.

ЗНАЧЕНИЕ УВЕЛИЧИТЕЛЬНОЕ - alm. verstärkte Bedeutung (f), ing. augmentative meaning /ɔ:g'mentətɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens augmentatif, azərb. şiddətləndirmə mənası. - Sözün əsas leksik mənasına əlavə edilən şiddətləndirici mənə. Məs.: Azərb. d. */kəsilə-kəsilə qalmaq/*, */hıqqana - hıqqana danışmaq/*.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159-160.

ЗНАЧЕНИЕ УЗУАЛЬНОЕ - alm. usuale Bedeutung (f), ing. usual meaning /'ju:ʒuəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. sens usuel, azərb. uzual mənə. - Sözün dildə qəbul edilmiş, sabitləşmiş mənası, sözün adı şəkildə, təbii tərzdə işləndikdə qazandığı mənə. Məs.: Azərb.d. */Həyətdəki zoğal ağacı çiçəkləməyə başlamışdı/*. Cümlədəki bütün sözlər özünün uzual (hamı tərəfindən qəbul olunmuş) mənalarında işlənmişlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ УМЕНЬШИТЕЛЬНОЕ - alm. diminutive Bedeutung (f), ing. diminutive meaning /dɪ'mɪnjutɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification diminutive, azərb. kiçiltmə mənası. - Sözün əsas mənasına əlavə edilən kiçildici mənə. Məs.: Azərb. d. */meydan - meydança/*, */sərçə - sərçəcik/* və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s.160.

ЗНАЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИ СВЯЗАННОЕ - alm. phraseologisch verbundene Bedeutung (f), ing. phraseologically bound meaning /,freɪziə'lɔdʒɪkəl bəʊnd 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification phraséologique contrainte, azərb. frazeoloji bağlı mənə. - Sözün yalnız müəyyən frazeoloji tərkibin daxilində kəsb etdiyi mənə. Məs.: Azərb. d. */milçəkdən fil düzəltmək/* tərkibinin birinci hissəsinin mənası yalnız bu frazeoloji birləşmə ilə bağlıdır.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 143.

ЗНАЧЕНИЕ ЭКСТЕНСИОНАЛЬНОЕ - alm. extensionale Bedeutung

(f), ing. extensional meaning /iks'tenʃənəl 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification de volume, (d'extention) azərb. ekstensional məna. – Sözün müəyyən danışq məqamında kəsb etdiyi yeni (mətni) məna. Məs.: Azərb. d. /baş/ sözü: 1) İnsanın orqanizmi; 2) Əsas, vacib. Məs.: Azərb. d. /Şəhərin baş küçəsi//. M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 159.

ЗОЙГМА - alm. Zeugma (n), ing. zeugma /'zju:gmə/, fr. zeugma, (zeugme), azərb. zoyqma. - Qısaltmanın ritorik obrazı, qədimdən qrammatik ellipsis forması. Məs.: Azərb. d. /O şərab içir, mən çay//. Ümumi üzvü yalnız cümlələrin birində açıq şəkildə realizə olunan, digərlərində isə təsəvvür olunan cümlələr sırası (bu zaman digər üzvləri isə bərpa etmək mümkündür). Dilçilikdə bu hadisəni qənaət qanunu kimi izah etmək olar. Məs.: Azərb. d. /uşaqlardan biri kitabı götürdü, digəri dəftəri, o birisi isə qələmi//. Göründüyü kimi, zoyqmada iki və ya üç cümlənin xəbəri bir cümlədə birləşir. Ona görə də buna Züllepse (yunanca syl-lepsis) deyilir. Bir növ qoşulma hadisəsi kimi. Burada sintaktik-semantik qovuşma olur. Məs.: /butulkalar boşaldı, başlar doldu/. Bundan başqa, apokoyna da xüsusi forma kimi qeyd edilə bilər.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 304.

ЗУБНО-ГУБНОЙ - alm. labiodental, Lippenzahnlaut (m), ing. labiodental /'leɪbiou'dentl/, fr. labio-dental, azərb. diş-dodaq. - Tələffüzü zamanı alt dodağın üst ön dişlərin yuvaqlarına yaxınlaşması nəticəsində yaranan samitlər. Məs.: Azərb. d. /v/, /f/ samitləri.

Бах: Губно-зубной ←.

ЗУБНОЙ (ДЕНТАЛЬНЫЙ) - alm. Zahnlaut (m), ing. dental /'dentl/, fr. dental,-e azərb. diş samiti. - Dil ucunun üst dişlərin arxa hissəsinə yaxınlaşması ilə yaranan samitlər. Əslində bu fonologiyaya qədərki fonetikada qeyri-fəal üzvü nəzərə çarpdırmaqla bölgü prinsipinin pozulmasıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЗУЛУ – alm. Zulu (n), ing. Zulu /'zu:lu:/, fr. zoulou, azərb. zulu. – Bantu dillərindən biridir. Cənubi Afrika Respublikasında və Zimbabvedə yayılmışdır. 7 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Nedebe, kvabe, lala dialektlərinin-dən ibarətdir. Zimbabvedə nedebe dialekti şona dialekti ilə bərabər etnik-lərarası ünsiyyət dili kimi fəaliyyət göstərir.

Н.В.Охотина. Язык зулу. М., 1961.

– И –

ИБЕРО-КАВКАЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Ibero-Kaukasische Sprachen

(Pl.), ing. Iberia- Caucasian languages /aɪ'biəriə kɔ'keɪzjən 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues ib'ro-caucasiennes, azərb. iber-qafqaz dilləri. – Təqribən 40-a qədər Qafqazda yayılmış dilləri özündə birləşdirən şərti ad. Şimali Qafqazda, Quzey Qafqazda və Türkiyədə yayılmışdır. Qafqaz dillərinin daşıyıcılarının kiçik qruplarına İran, Suriya və digər Yaxın Şərq ölkələrində rast gəlinir. Ümumilikdə 7 milyondan çox daşıyıcısı vardır. Qafqaz dilləri əsasən 3 qrupa bölünür: abxaz-adıgey dilləri, kartvel dilləri və nax-dağıstan dilləri. Abxaz-adıgey dilləri fonoloji sistemin zəngin konsonantlığı və zəif inkişaf etmiş saitlər sisteminin olması ilə səciyyələnilir.

Структурные общности кавказских языков. М., 1978; А.С.Чикобава. Введение в иберийско-кавказское языкознание. Тбилиси, 1979.

ИБЕРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Iberisch (n), ing. Iberi language /aɪ'biəri 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue ib're, azərb. iber dili. – Cənubi Avropanın və Aralıq dənizi adalarında yayılmış genetik mənsubiyyəti müəyyənləşdirilməmiş dillərinin ümumi adı. Bu dillərin içərisində yalnız bask dili canlı dil kimi mövcuddur. Bir sıra yazılı abidələri məlumdur.

В.Георгиев. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. М., 1958.

ИБИБИО-ЭФИК ЯЗЫКИ - alm. Ibibio-Efik Sprachen (Pl.), ing. Ibibio-

Efik languages /aɪ'bibio: ɛfi:k 'læŋɡwɪdʒɪz/ fr. langues ibibio-efiques, azərb. ibibio-efik dilləri. – Benue-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Nigeriyanın cənub-şərqində və Kamerunda yayılmışdır. 3,5 milyondan çox daşıyıcısı vardır. İbibio-efik dillərinə ibibio, ananq, efik, okobo, oron, nket, ibino və andoni dilləri aiddir. İbibio-efik dillərinin fonoloji sistemi zəngin saitlər yarım sisteminin, həmçinin diftonqların, uzun və qısa saitlərin olması ilə səciyyələnilir.

D.Westermann, M.Bryan. The languages of West Africa. 2 ed., Folkestone-L., 1970.

ИВРИТ - alm. Ivrit (n), ing. Hebrew /'hi:bru/, fr. hébreu, azərb. ivrit. – Mişnait dövrünün dili əsasında formalaşmış qədim yəhudi dili. Semit dillərinin yeni mərhələsinə aiddir. İsrail dövlətinin (ərəb dili ilə bərabər) rəsmi dilidir. 3,5 milyona qədər daşıyıcısı vardır.

E.Ben-Yehudhah. Thesaurus totius hebraeitis. Bd 1-17, Jerusalem-B., 1908-40.

«И» НЕСЛОГОВОЕ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /nɔnsɪ'læbɪk/, asyllabic / əsɪ'læbɪk/, fr. «i» asyllabique, azərb. heca düzəltməyən «i». - Digər səslərlə birlikdə səslənən və səsliliyinə görə ona tabe olan. Məs.: alm. d. /re-va-lu't siə:n/ bu sözündə /ɪ/ heca özəyi yarada bilmir, /ø:/ saitilə birlikdə bir hecada çıxış edir.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

ИГБО – alm. Igbo (n), ing. Igbo /'i:gbəu/, fr. Igbo, azərb. iqbo dili. – Cənub-şərqi Nigeriyada kva dillərindən biridir. Bu dildə 16 milyon adam danışır. Oniça, overri, ika, ida, aro, oqu, uku və s. dialektləri mövcuddur. Saitlər yarım sistemi 8 sait fonemdən ibarətdir. Tonlu dildir. Yazısı latın qrafikası əsasında.

I.Ward. An introduction to the Ibo language. Cambridge, 1936.

ИДЕАЛИЗМА ЭСТЕТИЧЕСКОГО ШКОЛА - alm. Schule des ästhetischen Idealismus (m), ing. school of aesthetic idealism /sku:l ɔv i:s'tetik aɪ'diəlɪzəm/, fr. école idéaliste esthétique, azərb. estetik idealist məktəb. - Dili fərdin yaradıcılıq fəaliyyəti hesab edən, onu xüsusi və təkrar olunmayan ruhi fəaliyyət kimi təyin edən; buradan da dilin inkişafının və cərəyan edən dəyişmələrin milli «ruhla» əlaqəli olduğunu iddia edən dilçilik cərəyanı. Dilçilikdə estetik idealizm cərəyanının yaranması və inkişafı alman dilçisi və şairi Karl Fosslerin (1872-1949) adı ilə bağlıdır. Onun dilçilik mülahizələri aşağıdakılardır: 1) Dil fərdi mənəvi yaradıcılıq aktıdır. «Öz mahiyyətinə görə hər bir dil ifadəsi fərdin mənəvi yaradıcılığıdır»; 2) H. Paulun (1846-1921) «hər bir dilçilik tarixidir» tezisinin əksinə olaraq, K.Fossler «hər bir dilçilik estetik dilçilikdir» tezisini irəli sürürdü, bununla da gənc qrammatiklərin pozitivizmini aradan qaldırırdı; 3) K.Fosslerin fikrincə, dil formalarında bas verən dəyişmələrin əsasında bəşər ruhu durur və həmin dəyişmələri yalnız estetik səbəblərlə izah etmək olar; 4) O, dilçiliyi üslubiyyətə bərabər tutur, habelə ünsiyyət vastəsi kimi dili yox, dil zəkasının ümumiliyini əsas hesab edir.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 46-47.

ИДЕОГРАММА - alm. Ideogramm (n), ing. ideogram /'aɪdɪ'ɔgræm/, fr. idéogramme, azərb. ideoqram. - İdeografik yazı «ideyaların yazısı» sisteminə işlənən şərti təsvir və şəkil olub, sözlərin və ya morfemlərin mənasının ifadəsinə xidmət edir. Dilin mənalı vahidlərini bilavasitə, yəni bu vahidlərin səslənməsi vasitəsilə deyil, ideoqramlar adlandırırlar. İdeogramların əsas növləri bunlardır: loqogramlar və ya leksikoqramlar (bütöv sözə uyğun gələn) məsələn, +, -, № və s.; və frazeogramlardır (bütöv bir məlumata müvafiq gələn): istiqamət göstəriciləri, yol işarələri, qadağa işarələri və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 353.

ИДЕОФОН - alm. Ideophon (n), ing. ideophone /'ɪdioufoun/, fr. idéophone, azərb. ideofon. - Hər hansı bir məfhumun səslə təsiri. Onlar əksər hallarda səs təqlidi üsulu ilə yaranır. Məs.: /böö/ - dana böyürtüsü, /ham-ham/ - it hürüşü və s.

H.Buřmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДЕОЛЕКТ - alm. Ideolekt (m), ing. idiolect /aɪdɪ'ɔlekt/, fr. idéolecte, azərb. ideolekt. - Bir danışanın müəyyən bir vaxtda başqa bir danışanla ünsiyyətdə istifadə etdiyi mümkün tələffüzlərin cəmi idiolekt adlanır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165.

ИДИОМА - alm. Idiom (n), ing. idiom /'ɪdiəm/, idiomatic expression /'ɪdiə'mætɪk ɪks'preʃən/, fr. locution, idiome, idiotisme, azərb. idiom, idiomatik ifadə, ibarə, frazem. - 1) «Yaranmasına görə müəyyən və konkret şəraitlə bağlı olan, buna görə də hər dildə fərdi və səciyyəvi xüsusiyyətlər kəsb edən, başqa sistemli dillərə adətən hər fərdi tərcümə edilə bilməyən sabit leksik söz birləşmələri. İdiom bir məfhum bildirir və onun bütövlükdə mənası ayrı-ayrı komponentlərin mənalının riyazi cəminə bərabər olmur». M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 113. Məs.: Azərb. d. /süd gölü/, /çörək ağacı/; alm. d. /jemanden auf die Palme bringen/ (kimisə əsəbləşdirmək). Buradakı /Palme/ sözünü, «Birke» sözü ilə əvəz etsək məna dəyişməz; 2) bir şəxsin və ya dilin xüsusiyyətləri. Məs.: Nəsiminin idiomları, Azərbaycan dilinin idiomları və s.

H.Buřmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДИОМЫ ДЕФОРМАЦИИ - alm. Verletzung der Idiome (f), ing. deformation idioms /'dɪ:fɔ:'meɪʃən 'ɪdiə'ms/, fr. locutions de déformation, azərb. idiomun pozulması. - İdiomun sabit şəkil və mənasının ən müxtəlif tərzlərdə dəyişdirilməsi. Bu, müxtəlif yollarla əldə edilir. İdiomun üzvlərindən ixtisar olunur, onun bir və ya bir neçə üzvü təyinedici sözlər qəbul etməklə genişləndirilir, idiom konkret nitq şəraiti ilə əlaqələndirilir. Məs.: Azərb. d. /«Ac toyuq yuxuda darı görür»/ idiomu şərddə /«Çığırma yat, ay ac toyuq, yuxunda çox darı gör»/ şəklini almışdır//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 113.

ИДИОМАТИЧЕСКИЙ - alm. idiomatisch, ing. idiomatic(al) /'ɪdiə'mætɪk(əl)/, fr. idiomatique, azərb. idiomatik.

Важ: Идиома ←.

ИДИОМАТИКА - alm. Idiomatik (f), ing. idiomatics /'ɪdiə'mætiks/, study of idiom(s) /'stʌdɪ ɔv 'ɪdiəm/, fr. idiotismes, azərb. idiomatika. - 1) Müəyyən dilə məxsus idiomları öyrənən elm sahəsi. Azərbaycan dilinin idiomatikası; 2) Dilin bütün idiomlarını əks etdirən lüğət və ya onları şərh edən monoqrafiya.

H.Buřmann. Göstərilən əsər, s. 320.

ИДИОСИНХРОНИЯ - alm. Idiosynchronie (f), ing. idiosynchrony /'ɪdiə'sɪŋkrəni/, fr. idiosynchronie, azərb. idiosinxroniya.

Важ: Грамматика описательная ←.

ИДИШ – alm. Jiddisch (n), ing. Yiddish /'jɪdɪʃ/, fr. yiddish, azərb. idiş. – Aşkenaz (Alman mənşəli) yəhudilərinin məişət və ədəbi dili, german dillərindən biridir. X-XIV əsrlərdə təşəkkül tapmışdır. Əsas dialektləri (bu bölgü şərti xarakter daşıyır): polyak, litva-belorus, ukrain.

В.М.Жирмунский. О некоторых вопросах еврейской диалектологии. «Язык и мышление». Минск, 1940.

ИДО - alm. Ido (n), ing. ido /'ɪdɔ/, fr. ido, azərb. ido. – İdo esperanto

əsasında yaradılmış, təbii dillərə daha yaxın süni Beynəlxalq dildir. «İdo» sözü esperanto dilində hərfən «nəsil», «körpə» mənələrindədir. 1907-ci ildə yaradılmış bu süni Beynəlxalq dilin müəllifi fransız Markiz Lui de Bofroidir. Qeyd edək ki, esperantonun bir çox görkəmli xadimləri ötən əsrin əvvəllərindən idocuların tərəfinə keçməyə başladı. İdo lüğəti 10 min sözü əhatə edir və bu cəhətdən bütün süni dillərdən ən zəngini hesab olunur. 1909-cu ildən Beynəlxalq İdocular Cəmiyyəti təsis edilmiş və bu cəmiyyət bir neçə konqres çağırmışdır. Avropanın yüzlərlə şəhərində ido dilində əsər, qəzet, jurnal və lüğətlər nəşr olunmuşdur.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 49.

ИЕРАРХИЯ - alm. Hierarchie (f), ing. hierarchy /'haɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie, azərb. iyerarxiya. - Şaquli vəziyyətdə səviyyələrin asılılığa görə düzümü prinsipi. Dil strukturunda aşağıdan yuxarıya bağlılıq prinsipi. Aşağı səviyyənin vahidi (fonem) yuxarı səviyyənin vahidi (morfem, leksem) üçün bazis elementini təşkil edir, yəni onlar ayrılıqda mövcud ola bilmirlər. Məs.: Azərb. d. /o/ fonemdir, ayrılıqda morfem və söz ola bilər. Məs.: /o-na/ sözündə /o/ morfemdir, /o, mən, sən/ qarşılaşmasında isə sözdür. İyerarxiya nəinki dildə, həm də cəmiyyətdə mövcuddur. Aşağıdan yuxarı tabelilik, yuxarıdan aşağı bağlılıq. Beləliklə, iyerarxiyə əlaqələr dil strukturundakı səviyyələrarası qarşılıqlı əlaqələrin ən mühüm göstəricisidir.

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 2002, s. 35.

ИЕРАРХИЯ КОРРЕЛЯЦИОННАЯ - alm. Korrelationshierarchie (f), ing. correlational hierarchy /'kɒrɪ'leɪʃənəl 'aɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie de corrélation, azərb. korrelasiyon iyerarxiya. - Sistem daxilində elementlərin qarşılıqlı asılılığı, paradigmatik asılılığı. Məs.: /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/ - fonoloji, /pir/, /tir/, /kir/. /dir/, /gir/. /mir/, /nir/, /-ir/ və s. morfoloji korrelyativ iyerarxiya yaradırlar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 307.

ИЕРАРХИЯ РЕЛЯЦИОННАЯ - alm. Relationshierarchie (f), ing. relational hierarchy /rɪ'leɪʃənəl 'haɪərə:kɪ/, fr. relation hiérarchie, azərb. relasiyon iyerarxiya. - Sistem daxilində sintaqmatik əlaqələr iyerarxiyası. Bu əlaqələr belə dəqiqləşir. Bütün dil vahidləri eyni funksiya daşıyır (kommunikativ) və eyni maddi təbiətə (səs) malikdir; aşağıdan yuxarı deyil, yuxarıdan aşağı üzvlənmə özünü göstərir. Əlaqələr assimetrikdir, tranzitivdir və fonem, morfem, leksem kimi çıxış edə bilər. Bir mənə bir neçə işarə ilə və ya, əksinə, ifadə oluna bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 307.

ИЕРАТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. hieratische Schrift (f), ing. hieratic writing /haɪə'rætɪk raɪtɪŋ/, fr. écriture hiératique, azərb. iyeratik yazı. - Qədim misirlilərdə heroqlif yazısı əsasında düzəldilmiş sadə yazı növü.

Вах: Письмо →.

ИЕРОГЛИФ - alm. Hieroglyphe (f), ing. hieroglyph /'haɪərəʊglɪf/, fr. hiéroglyphe, azərb. müqəddəs yazı (hieros-müqəddəs). - Misirlilərin

miladdan 4 əsr əvvəl və 4 əsr sonra işlətdikləri yazı. İeroqlif ideoqrafiya yazı prinsipini fonografiya ilə birləşdirir. Hər məfhumun bir forması olur. Məs.: günəşin ideyası. Bu zaman piktoqramlar və bunlardan yaranan işarələr tətbiq olunur. Məs.: ayaqqabı dükanının qarşısında ayaqqabı şəkli burada ayaqqabı satıldığına işarədir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 244.

ИЗАФЕТ - alm. Izafet (f), ing. İzafet /'iza:fət/, postpositional attributive group /'poustpə'zɪʃən ə'trɪbjutɪv gru:p/, fr. combinaisons relatives, azərb. izafet. - İzafet ərəb və fars dillərinin qrammatikalarında təyinlə təyin olunanın birləşib söz birləşməsi əmələ gətirdiyini göstərən qrammatik əlaqə. Azərb. d. təyini söz birləşmələri buna misal ola bilər: /dəmir qapı/, /məktəb direktoru/, /məktəbin direktoru/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 114.

ИЗБЫТОЧНО - ВОЗВРАТНАЯ ФОРМА - alm. redundant-reflexive Form (f), ing. redundant reflexive form /rɪ'dʌndənt rɪ'fleksɪv 'fɔ:m/, fr. forme réfléchie redondante, azərb. izafi-qayıdış forması. - Məs.: Azərb. d. /Öz pomidorumuz, öz xiyarımız/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 167.

ИЗБЫТОЧНОСТЬ - alm. Überflüßigkeit (f), Redundanz (f), ing. redundancy /rɪ'dʌnd ənsɪ/, fr. redondance, azərb. izafilik. - Elə informasiya yadır ki, ünsiyyət maneəsiz həyata keçərkən həmin o informasiya olmasa ünsiyyət pozulmaz. Dildə ünsiyyət daim maneələr (səs-küy) və işarə bolluğu ilə pozulur, ancaq dil öz ünsiyyət funksiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Bunu sübut etmək üçün alm. d. /die wunderschönen Städte/ (gözəl şəhərlər) birləşməsinə nəzər yetirək. Burada cəmlik 4 dəfə ifadə olunub: /die, - en, ä, - e/. Leksik təkrarlar da buna xidmət edir, fonologiyada bir fonemdə bir neçə fərqləndirici əlamət olur (/d/-dilönü, kipləşən-partlayışlı, cingiltili); əsas informasiya nəzəriyyəsində bu izafilik geniş yayılıb. Məs.: bir dil işarəsinin meydana gəlmə ehtimalı nə qədər yüksək olarsa, yəni işlənməsi tezliyi nə qədər çox olarsa, onun informasiya məzmunu bir o qədər az olar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 631.

ИЗБЫТОЧНОСТЬ СТИЛИСТИЧЕСКАЯ - alm. stilistische Redundanz (f), ing. stylistic redundancy /stɪlɪstɪk/staɪ'lɪstɪk/rɪ'dʌndənsɪ/, fr. redondance stylistique, azərb. üslubi izafilik artıqlıq. - Müxtəlif cür emfatik təkrarlardan, sinonim və ya oxşar ifadələrdən yaranan üslubi izafilik. Məs.: /gözəl - qəşəng, cazibəli, diqqəti çəkən, nazlı-qəmzəli, maral/ və s. Əksər üslubi izafilik auditoriyanı zinhara gətirir, nətiqə qarşı maraq azalır. Bəzi şairlərin pafoslu çıxışları buna misal ola bilər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 631.

ИЗМЕНЕНИЕ - alm. Wandel (m), Veränderung (f), ing. change /tʃeɪndʒ/, inflexion /ɪn'flekʃ(ə)n/, fr. changement, azərb. dəyişmə. - Dil

vahidlərində struktur və məna cəhətdən köhnə xüsusiyyətlərin dəyişməsi və ya başqa şəkllə düşməsi, yeni xüsusiyyətlərin yaranması.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ ВНЕЗАПНОЕ (МУТАЦИЯ) - alm. sprunghafte Mutation (f), Lautveränderung (f), ing. sudden sound-change (mutation) /'sʌdn saund tʃeɪndʒ/mju(:)'teɪʃ(ə)n/, fr. changement phonétique immédiat, azərb. qəfil dəyişmə. - Söz kökündə fonem dəyişməsilə yeni sözün yaranması. Söz kökündə: a) sait dəyişir. Məs.: alm. d. /'ʃpRɪŋən → 'ʃpRəŋən/ (tullanmaq - tullandı) və ya umlaut /'bu:x/ (kitab) → /'by:çər/ (kitablar); b) samit dəyişir. Məs.: /'ʃna_ədən → 'ʃnɪt/ (kəsmək, biçmək - kəsdi, biçdi) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ ЗАВИСИМОЕ - alm. positions- und kombinationsbedingte Veränderung (f), ing. dependent change /dɪ'pendent tʃeɪndʒ/, fr. changement dépendant, azərb. asılı dəyişmə. - Dil vahidinin realizə olunduğu fonetik şərait, kombinator və mövqe asılılığı ilə bağlı dəyişmə. Məs.: Azərb. d. dodaq saitlərindən əvvəl gələn samitlərin son mərhələsinin dodaqlanmaya məruz qalması; /t°orpaq, d°ovşan, t°orağay/ və s. Söz sonunda cingiltili samitlərin karlaşması: /yarpaq- yarpax/, /qonaq-qonax/, /çıraq - çirax/, /qənd - qənt/, /bulud - bulut/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ - alm. Veränderung der Bedeutung (f), ing. change of meaning /tʃeɪndʒ əv mɪ:nɪŋ/, fr. changement de sens, azərb. mənanın dəyişməsi. - İşarələnlə işarələyən arasındakı ilkin münasibətlərin dəyişməsi. Məna müəyyən bir tarixi zaman kəsiyində dəyişir. Burada əsas odur ki, dil işarəsi (söz) formal baxımdan o qədər də dəyişmir, dəyişən əsasən məna olur. Məna dəyişməsi müxtəlif bucaqdan qruplaşdırıla bilər:

1) Mənanın genişlənməsi; 2) Mənanın daralması; 3) Mənanın yaxşılaşması; 4) Mənanın pisləşməsi. Məs.: o.a.d. /Wip/ - «arvad», y.a.d. /Weib/ - «xalq» mənadı «qadın» deməkdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165.

ИЗМЕНЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitative Veränderung (f), ing. qualitative change /'kwɔlɪtətv tʃeɪndʒ/, fr. changement qualitatif, azərb. keyfiyyət dəyişməsi. - Səsin tembrinə, məxrəcəinə və akustik səciyyəsinə təsir göstərən dəyişmə. Məs.: rus d. vurğusuz mövqedə sait keyfiyyətə ciddi dəyişikliyə uğrayır. Məs.: rus d. /at/- (cəhənnəm), ancaq /ʌdu'/- (cəhənnəmdə). Azərb. d. isə vurğudan əvvəlki hecalarda saitlər keyfiyyətə zəifləyir. Məs.: /d ~ ʃ ~ n c ə/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЕ - alm. quantitative Veränderung (f), ing. quantitative change /kwɔntitətv tʃeɪndʒ/, fr. changement quantitatif,

azərb. kəmiyyət dəyişməsi. - Səsin uzunluğu - qısalığı ilə əlaqədar dəyişmə. Sözdə hecaların və fonemlərin sayı artdıqca hər bir səsin tələffüzünə sərf olunan zaman azalır. Məs.: /ana/+lar+dan+sı+nız+mı/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ИЗМЕНЕНИЕ MORFOЛОГИЧЕСКОЕ - alm. morphologische Veränderung (f), ing. morphological change /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl tʃeɪndʒ/, fr. changement morphologique, azərb. morfoloji dəyişmə. - Dilin morfoloji sistemində müşahidə olunan dəyişiklik. Məs.: Azərb. d. /uzun/→/uzanmaq/, /uc+al/+maq/; alm. d. /sitzen/ (oturmaq) qüvvətli feldir, ancaq hazırda almanlar onu zəif fel kimi işlədir. Məs.: /sitzen-sitzte-gesitzt/, /mein Haus/ (mənim evim) əvəzinə /das Haus von mir/ və s. işlənir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 284.

ИЗМЕНЕНИЕ СПОНТАННОЕ - alm. spontane Veränderung (f), ing. spontaneous change /spɒn'teɪnjəs tʃeɪndʒ/, fr. changement spontané, azərb. spontan dəyişmə. - Dil işarəsinin mövqeyindən asılı olmayan, tərkibində kənar fonetik təsirlə əlaqədar olmayan dəyişmə. Məs.: Azərb. d. /çatışma-mazlıq/ → /çatışmazlıq/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 168.

ИЗМЕНЕНИЕ НЕФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. unphonetische Veränderung (f), ing. non- phonetic change /nɒn'fəu'netik tʃeɪndʒ/, fr. changement nonphonétique, azərb. qeyri-fonetik dəyişmə. - Dildə sözün mənasında müxtəlif mədəni-tarixi amillərlə əlaqədar baş verən dəyişikliklər. Məs.: ing. d. «undertaker» - ilkin mənası «sahibkar», bu gün isə «məyt basdıran» deməkdir; alm. d. o.a.d. /Hohgezeit-jedes hohe Fest/ (hər bir yüksək bayram), y.a.d. /Hochezit/ /toy/ deməkdir.

F.Yadigar. German dilçiliyinə giriş. Bakı, 2003, s. 165.

ИЗМЕНЕНИЕ ПОСТЕПЕННОЕ - alm. allmähliche Veränderung (f), ing. gradual sound - change /'grædjuel saund tʃeɪndʒ/, fr. changement graduel, azərb. tədrici dəyişmə. - Özünü müntəzəm şəkildə göstərən səs dəyişmələri, tələffüz prosesində ardıcıl sürətdə davam edən dəyişmələr nəticəsində ortaya çıxan səs dəyişmələri. Məs.: alm. d. /n+g/ → /ŋ/.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Bakı, 2004.

ИЗМЕНЕНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. phonetischer Lautwandel (m), ing. phonetic change /fəu'netik tʃeɪndʒ/, fr. changement phonétique, azərb. fonetik dəyişmə. - Dilin fonem sistemində baş verən dəyişiklik. Məs.: alm. d. XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində /r/ dilönə samiti norma sayılırdı. Ancaq XX əsrin 40-cı illərindən sonra bu dilönə samiti sıxışdırılaraq aradan çıxdı və onun əvəzinə dilçək /R/ samiti işlənərək normaya çevrildi.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1980.

ИЗМЕНЕНИЕ ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ - alm. phonologische Veränderung (f), ing. phonological change /fəʊnə'lɒdʒɪk(əl) tʃeɪndʒ/, fr. changement phonologique, azərb. fonoloji dəyişmə. - Dilin fonologi sistemə təsir göstərən səs dəyişmələri. Alm. d. fonoloji sistemində eyni bir fonem kimi çıxış edən /ch/ bu gün artıq dilin fonoloji sistemində iki müstəqil fonem statusuna malikdir. Müq. et: /ç/, /x/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИЗМЕНЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ - alm. funktionelle Veränderung (f), ing. functional change /'fʌŋkʃənəl tʃeɪndʒ/ fr. changement fonctionnel, azərb. funksional dəyişmə.

Вх: Изменение фонологическое ←.

ИЗМЕНЯЕМЫЙ - alm. flexibel, ing. changeable /tʃeɪndʒəbl/, variable /'vɛəriəbl/, inflect /ɪn'flektiv/, fr. variable, azərb. dəyişən. - Dilin morfoloji sistemi ilə səciyyələnən, kateqorial formalar məcmusunda formal ifadəsini tapan. Məs.: Azərb. d. /kitab, kitabın, kitabı, kitaba, kitabda/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИЗМЕНЯЕМЫЕ ЧАСТИ РЕЧИ - alm. flexierbare Wortarten (Pl.), ing. inflected parts of speech /'ɪn'fliktɪd pɑ:ts əv spɪ:tʃ/, fr. parties du discours variables, azərb. dəyişən nitq hissələri. - Məs. Azərb. d. sifət isim olur, isim sifət olur və s. Məs.: alm. d. /Lesen, kommen sind Verben/ (oxumaq, gəlmək fəllərdir), /Sein Lesen gefällt mir/ (Onun oxumağı mənə xoş gəlir), /Das Schöne ist ein Substantiv/ (Gözəl isimdir) və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИЗОГЛОССА - alm. Isoglosse (f), ing. isoglossa /ˌaɪsoʊˈɡlɒsə/, isoglottic line /aɪsoˈɡlɒtɪk laɪn/, fr. ligne d'isoglose, azərb. izoqlos. - Dilin dialektlər xəritəsində bu və ya digər dialektin yayıldığı sahələri (arealları) bir-birindən ayırmaq üçün çəkilən xətt. İzoqlosdan istifadə etməyin müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Müsbət cəhət dialektografiyanın inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Mənfi cəhəti odur ki, xəritədə çəkilən xətt diqqəti yalnız ayrı - ayrı dil faktlarına cəlb etdiyindən bütövlükdə dialektin öyrənilməsi məsələsi arxa plana keçir.

P.H.Matthews. Gösterilən əsər, s. 188.

ИЗОКОЛОН - alm. Isokolon (n), ing. isocolon /ˌaɪsoʊˈkəʊlən/, fr. isocolon, azərb. bölünmə. - İfadənin bərabər ölçüdə ritmik-sintaktik kəsiklərə və ya üzvlərə bölünməsi. Məs.: Azərb. d. /O ağlısız gəldi, ağlısız yaşadı, ağlısız da getdi/.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 356.

ИЗОЛИРОВАННАЯ ФОНЕМА - alm. isoliertes Phonem (n), ing. isolated phoneme /ˌaɪsəleɪtɪd 'fəʊni:m/, fr. phon'me isolé, azərb. təcrid edilmiş fonem. - Korrelativ qarşılaşmaya daxil olmayan (diferensial əlamət-

lərinin heç biri qarşılaşmada iştirak etməyən) fonem. Azərb. d. /h/, rus d. [ɤ], [ɤ'] fonemləri buna misal ola bilər.

M.Təhməzova. İngilis və Azərbaycan dillərində periferik fonemlərin eksperimental-fonetik tədqiqi. ND., Bakı, 2004.

ИЗОЛИРОВАННОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. isolierte Opposition (f), ing. isolated opposition /ˌaɪsəleɪtɪd ɔpə'zɪʃən/, fr. opposition isolée, azərb. təcrid edilmiş qarşılaşdırma. - Fonoloji qarşılaşmalar sistemindən biridir ki, bu fonoloji sistemdə belə fonoloji qarşılaşmalar olmur. Məs.: N.S.Trubeskoy /ŋ/ # /h/ qarşılaşmalarını təcrid olunmuş qarşılaşma adalandırırdı.

N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2001, s. 88.

ИЗОЛИРОВАННЫЙ - alm. isoliert, ing. isolated /ˌaɪsəleɪtɪd/, fr. isolé, azərb. təcrid edilmiş. - Heç bir dil ailəsinə aid olmayan dil. Məs.: bask, bruşaski, nahali, gilək (sərqi sibir, şumer (mesopotamiya), xınalıq (Azərbaycan) və s. Alban dili də hind-Avropa dilləri ailəsində təcrid edilmiş dil hesab olunur, çünki qohumluq əlaqələri bilavasitə sübut olunmayıb.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər.

ИЗОМОРФИЯ - alm. Isomorphie (f), ing. izomorphia /ˌaɪsə'mɔ:ʃjə/, fr. isomorphie, azərb. izomorfiya. - Çoxluq nəzəriyyəsindən götürülüb, iki və daha artıq çoxluq arasındakı struktur eyniliyi bildirmək üçündür. Saylar arasında [1,2,3,4...] və iki-iki artan saylar arasında [2,4,6...]. Dilçilikdə isə Y.Kuriloviçdən (1895-1978) bu yana dilin struktur səviyyələri arasındakı oxşarlıqları əsas götürərək eyni tədqiqat üsulu ilə öyrənilməsinə mümkün sayır. Məs: fonoloji fərqləndirici əlamətləri semantikaya, komponent təhlilinə tətbiq etmək.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 356.

ИЗОТОН - alm. Isoton (m), ing. isotone /ˌaɪsəʊtəʊn/, fr. isotone, azərb. izoton. - Ton müxtəlifliyinin işlənmə xüsusiyyətlərinin yayım coğrafiyasını göstərən (izoqlos) xətlər.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 170.

ИЗОФОН - alm. Izophon (n), ing. isophone /ˌaɪsəfəʊn/, isophonic line /aɪsəfəʊnɪk laɪn/, fr. isophone, azərb. izofon. - Müəyyən bir səs (səslərin) yayılma ərazisini göstərən fonetik xətt. Bundan fərqli olaraq izoqloslar söz fərqlərinə söykənir.

Вх: Изоглосса ←.

ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ - alm. Indikativ (m), ing. indicative-mood /ɪn'dɪkətɪv mu:d/, fact-mood /fækt mu:d/, fr. mode indicatif, azərb. xəbər şəkli. - Hərəkətin müəyyən zaman ərzində (keçmiş, indiki, gələcək zamanda) baş verdiyini bildirən fel şəkli. Xəbər şəklinin formalaşmasında xüsusi şəkli əlamət iştirak etmir. Əsas rolu zaman və şəxs şəkilçiləri oynayır. Müxtəlif zamanlarda aşağıdakı şəxs şəkilçiləri işlənir; Azərb. d. şühudi keçmişdə 1- ci şəxsin təki -/m/, cəmi: /q,- k/: ikinci şəxsin təki:-

/n/, cəmi:- /niz⁴: üçüncü şəxsin cəmi:- /lar – lər/. Nəqli keçmiş və indiki zamanlarda I şəxsin təki: /am-əm/ cəmi: /ık⁴, II şəxsin təki /san-sən/, cəmi /sınız⁴: III şəxsin təki /dır⁴: cəmi /lar-lər/-dir.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 207.

ИЗЪЯСНИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Erläuterungssatz (m), ing. explanatory sentence /iks'plənətəri 'sentəns/, fr. proposition explicative, azərb. izahedici cümlə. - İzahedici cümlənin elə bir növüdür ki, burada cümlənin əsas hissəsi budaq cümlə olmadan həm formal, həm də məzmun cəhətdən bitməmiş qalır. Məs.: Azərb. d. /Məktəbin həyətinə girən kimi hiss edirsən ki, bu məktəbdə möhkəm nizam-intizam hökm sürür//.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 221.

ИКАНЬЕ - alm. i-artige Aussprache (f), ing. ikanje /ıkanze/, fr. hoquet, azərb. «i»-ləşmə. - («e») və «ə» səslərini «i» kimi tələffüz edilməsi. Məs.: rus d. «весна» əvəzinə «висна», «кипяток» əvəzinə «кипиток».

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 171.

ИКОНЫ – alm. Ikonen (Pl.), ing. icons /'ɪkɒns/, fr. icônes, azərb. ikonlar. – İkonlar işarələrdir. Ç.Pirsin semiotikasında görünən və eşidilən işarələr, onlar real gerçəkliyin şəkli təsviridir və bununla da dərk olunan varlığın əlamətlərini bildirir. Məs: dini mövzuda çəkilmiş rəsm əsərləri ikonlara bariz nümunədir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 323.

ИКОНИЗМ – alm. Ikonismus (m), ing. iconism /'ɪkənɪz(ə)m/, fr. icônisme, azərb. ikonizm. – Semiotikada təsvir olunanla təsvir edən qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan mətn şərhı. Məs.: məruzəçi öz məruzəsini maraqlı etmək üçün bir sıra təsvir və əyani vasitələrdən istifadə edir ki, bu da onun bütün hərəkətlərini ardıcılıqla izləməyə imkan verir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 323.

ИКТИС - alm. Iktus (m), ing. ictus /'ɪktəs/, fr. ictus, azərb. iktis. – Taktın birinci vurğulu güclü hecası.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИЛЛАТИВ - alm. Illativus (m), ing. illative /i'leɪtɪv/, fr. illative, azərb. illiativ. – Fin-uqor və bəzi Qafqaz dillərində əşyanın iç qatını göstərən kateqorial hal forması. Dilçilikdə ellativə qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИЛЛИРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Illyrisch (n), ing. illirii language /aɪlɪrɪ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue illirienne, azərb. illir dili. – Hind-Avropa dilləri ailəsinin Balkan qrupuna aid olan qədim illirlərin dili. Alban dilinə daha yaxındır. İki yaxın dil növü mövcuddur: balkan illiri və messap. Bu dillərdən birincisi Balkan yarımadasının şimal-qərbində yayılmışdır. İllir dili Balkanlarda iki əsas dialektə bölünür: dalmatin və pannon.

B.П.Нерознак. Палеобалканские языки. М., 1978.

ИЛЛОКУЦИЯ – alm. Illokution (f), ing. illocal /i'ləʊk(ə)l/, fr. illocution, azərb. illokusiya. – Danışq zamanı edilən hərəkəti bildirir. Danışq aktı

nəzəriyyəsində geniş tətbiq olunur. Danışqdan qabaqkı vəziyyət və danışqdakı fərd, bunların qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən yeni elm sahəsidir. Məs.: /hava soyuqdur, mühərrik işə düşmür/. Burada 4 hal mövcuddur: a) hava soyuqdur hökmü; b) avtomobilin işə düşməsi hökmü; c) soyuq olması məsələsi; ç) maşının işə düşməməsi. İntonasiya, fasilə, sual əvəzlilikləri, zərflər, ədatlar və modal sözlər əsas ifadə vasitələridir.

П.Ф.Стросон. Намерение и конвенция в речевых актах. «Философия языка». М., 2004.

ИЛЛОКУЦИОННАЯ СЕМАНТИКА - alm. Illokutionssemantik (f), ing. illocution semantics /ɪlə'kju:ʃ(ə)n sɪ'məntɪks/, fr. sémantique illocutione, azərb. illokusiya semantikasi. – Praqmatik üçün işlədilən xüsusi anlayış, bu zaman təkcə söyləmin gerçəkliyi deyil, illokusiyanın öyrənilməsinə yönəlmiş semantika.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 324.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ - alm. Nominativ (m), ing. nominativ case /nɒ'mɪnətɪv keɪs/, fr. nominatif, azərb. adlıq hal. - Əşyaya müstəqim (bilavistə) istiqamətlənməsi və müstəqil şəkildə (yalnız) əşyavilik bildirməsi ilə başqa hallara qarşı duran, iş görəni və ya subyekti bildirən hal. Adlıq hal formasındakı isim cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda (mübtəda, xəbər, əlavə, zərflilik, təyin, xitab, vokativ və s.) işlədilə bilər. Məs.: Azərb. d. /Cəmil, gəl lövhəyə//, /Cəmil lövhəyə gəlir//, /Adama Cəmil yanaşan kimi yanaşar//, /Cəmil xisləti/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absoluter Nominativ (m), ing. nominative absolute /'nɒ'mɪnətɪv 'æbsəlu:t/, fr. nominatif absolu,-e azərb. mütləq adlıq. – İng. d. mütləq konstruksiyalarda isimlərin ümumi halına uyğun gələn şəxs əvəzliliklərinin adlıq halı. Məs.: ing. d. /I, you, we, he, it, she/ və s. Müq. et: /He being old and I young, nobody believed me// (Onun yaşlı, mənim cavan olduğuma heç kəs inanmırdı).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 531.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ НАЗЫВНОЙ - alm. Nominativname (m), ing. nominative name, /'nɒ'mɪnətɪv neɪm/, fr. nominatif appellatif, azərb. adlıq çağırış. - Adlıq hal formasının kitab başlıqlarında, lövhələrdə, elanlarda və s. işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Azərbaycan gerçəklikləri/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПОБУДИТЕЛЬНЫЙ - alm. Aufforderungs-nominativ (m), ing. (co) hortative nominativ /(kɔ:)hɔ:təɪv 'nɒ'mɪnətɪv/, fr. nominatif poussé, azərb. adlıq təhrikedici. – Adlıq halın müraciət mənasında işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Oğlan, bura gəl//, /Həsən, tez ol/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕНТЕЛЬНЫЙ ПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. prädikativer Nominativ (m), ing. nominative predicative /'nɒ'mɪnətɪv 'predɪkətɪv/, fr.

nominatif prédicatif, azərb. predikaiv adlıq hal. - Adlıq hal formasının xəbərin predikativ funksiyasında işlənməsi. Məs.: ing. d. /He is /a teacher/ (O müəllimdir).

J.Lyons. Language and Linguistics. München, 1990.

ИМЕННОЙ - alm. nominal, ing. noun /naun/, nominal /'nɔmɪnɪl/, substantival /sʌbstən'taɪvəl/, fr. nominatif, azərb. ismi. - Dildə fərdi, ümumi, əşya və hadisənin sözdə əksi. Məs.: Azərb. d. /dəmir/ (metal adı), /Muğan/ (yer adı).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМЕННОЕ ДОПОЛНЕНИЕ - alm. nominales Objekt (n), ing. nominal object /'nɔmɪnɪl 'ɔbdʒɪkt/, fr. complément du nom, azərb. ismi tamamlıq. - Rus d. yiyəlik halda işlənən ismi tamamlıq. Müq. et: /книга друга/, /дом отца/.

R.W.Zandwoorf. A Handbook of English Grammar. London, 1963, s. 195-212.

ИМЕННОЙ КОРЕНЬ - alm. nominale Wurzel (f), ing. nominal root /'nɔmɪnɪl ru:t/, fr. racine nominative, azərb. ismi kök. - Etimonu adla (isimlə) bağlı olan kök. Məs.: Azərb. d. /əkin+çi/, /isləhat+çı/ və s.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. Bakı, 1973, s. 28.

ИМЕННЫЕ СЛОВА - alm. nominale Wörter (Pl.), ing. noun words (nominals) / naun wɜ:dz/'nɔmɪnɪlz/, fr. mots nominaux, azərb. ismi sözlər. - Sintaktik funksiyasına görə isimlərlə eyni olan, başqa sözlə desək, isimlərə xas sintaktik funksiyada çıxış edə bilən sözlər, ifadələr, söz birləşmələri və konstruksiyalar. Məs.: Azərb. d. /Cənubdan əsən isti küləklər//; alm. d. /Rosen aus dem Süden// (Cənubdan qızıl güllər) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 181.

ИМЕННОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. nominale Wortverbindung (f), ing. nominal word-combination, /'nɔ'mɪnɪl wɜ:dz-kɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, phrase /freɪs/, fr. groupe de mots nominaux, azərb. ismi söz birləşmələri. - Tərkibi yalnız isimlərdən düzələn, tabeəddici komponenti isimdən ibarət olan söz birləşmələri - Məs.: Azərb. d. /gümüş qaşığı/, /məktəb direktoru/, /yun parça/, /kətan köynək/ və s.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı,

ИММАНЕНТНЫЙ МЕТОД - alm. immanente Methode (f), ing. immanent method /'ɪmənənt 'meθəd/, fr. méthode immanente, azərb. immanent metod.

Вах: Лингвистический метод →.

ИМПЕРАТИВ - alm. Imperativ (m), ing. imperative /ɪm'perətɪv/, fr. impératif, azərb. əmr forması. - Fəlin əmr şəklində hərəkətin icrası əmr, buyuruq, öyüd, nəsihət mahiyyətli olur. Məs.: Azərb. d. /Çalışın tapşırığı vaxtında yerinə yetirin!/, /Siz oxuyun, biz dinləyək!/. Bəzən əmr birgə hərəkətə təhrik edəndə birinci şəxs tək və cəm müraciət formasında olur. Müq. et: Azərb. d. /Baxım, görüm necədir//, /Baxaq, görək necədir//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər. s. 172.

ИМПЕРАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ - alm. imperative Konstruktionen (Pl.), ing. imperative constructions /ɪm'perətɪv kən'strʌkʃ(ə)ns/, fr. constructions impératives, azərb. əmr konstruksiyalar. - Transformasiyon qrammatikada alt strukturdan əmr cümləsini düzəltmə prosesi. Mübtəda udulur (silinir). Məs.: Azərb. d. /Mən deyirəm/ → /de, deyin/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 325.

ИМПЕРАТИВ МЕЖДОМЕТНЫЙ - alm. imperative Interjektion (f), ing. interjectional imperative /ɪnte'dʒekʃənɪl ɪm'perətɪv/, fr. interjection impérative, azərb. imperativ nida. - Əmr, nida mənalı fəli sözlərin xüsusi cərgələri. Belə sözlər adətən insanın istək və arzularını özündə əks etdirir. Məs.: Azərb. d. /Çəkil!/, /Rədd ol!/, /Yaşa!/, ing. d. /Get out!/, (Çıx bayıra), /live!/, (yaşa) və s. Bəzən hərəkətə təhrik halı adla ifadə olunur. Məs.: Azərb. d. /Ardımca!/, rus d. /За мной!/, və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.

ИМПЕРФЕКТ - alm. Imperfekt (n), ing. imperfect (tense) /ɪm'pə:fɪkt/tenz/, fr. imparfait, azərb. imperfekt, bitməmiş (keçmiş zaman). - İş və hərəkətin keçmişdə baş verməsini, lakin onun danışığ məqamına gəlib çatdığını göstərən fəli zaman şəkli. Məs.: alm. d. /Er las ein Buch// (O kitab oxuyardı). Bəzi dillərdə aorist (fr. d. passé simple) tarixi perfektlə müqayisə edilən perfekt (keçmişdə tamamlanmış prosesin müəyyən zaman nöqtəsini göstərməsi) və imperfekt fərqləndirilir. Perfektlə müqayisədə imperfekt aspektə görə seçilir. Alm. d. səhvən imperfekt preteritumun sinonimi kimi göstərilir.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s.

ИМПЕРФЕКТИВ - alm. Imperfektiv (f), ing. imperfectiv /ɪmper'fektiv/, fr. imperfectif, azərb. imperfektiv. - Imperfektiv /perfektiv/ (həmçinin aterminativ/kursiv və terminativ, durativ müvafiq olaraq qeyri-durativ, imitativ/mutativ, bitməmiş/bitmiş). Fəlin növüdür, proses zamanca ya strukturlaşma, ya başlanğıcı (inxoativ), ya da son mərhələni (rezultativ) ifadə edir. Adətən imperfektiv /perfektiv durativ/ q/durativlə eyniləşdirilir. Slavyan dillərində bu fəllərin bitmiş və bitməmiş növlərinin morfoloji yolla ifadəsinə xidmət edir. Məs.: rus d. /писал/ (yazdı) /написал/ (yazıb qurtardı), /читал/ (oxudu) // прочитал/ (oxuyub qurtardı). Bəzən rus d. prefius hərəkətin zamanını məhdudlaşdırır. Müq. et: rus d. /мы танцевали/ (biz rəqs edirdik), /мы потанцевали/ (biz bir az rəqs etdik).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 326.

ИМПЛИКАЦИЯ - alm. Implikation (f), ing. implication /ɪmplɪ'keɪʃən/, fr. implication, azərb. impilikasiya. - İki elementar ifadə (p və q) yeni bir ifadədə birləşir, özü də bu yeni ifadə o zaman yalan olur ki, birinci hissə gercək, ikinci hissə isə yalan olsun. Formal olaraq bu belə göstərilir: p → q: məs: Bakı Xəzərin sahilində yerləşir, onda 2 x 2 = bərabərdir beşə (düz deyil). Biz desək: p= /Bütün insanlar ölümə məhkumdurlar və Sokrat da adamdır//, deməli q= Sokrat da ölümə məhkumdur (p → q). Bundan başqa,

belə bir münasibət də mümkündür. /qələm kağızın üstündədir// cümləsinə belə mənə çıxır /kağız qələmin altındadır/, ancaq biz deyəndə ki, /qələm kağızın üstündə deyil// buradan heç də o nəticə çıxmır ki, /kağız qələmin altındadır/. Bu cür implikasiyaya hər addımda rast gəlmək olur. Alm. və ing. d. miqdar sayından sonra isim cümlədə həmişə cəmdə olmalıdır. Məs.: alm. d. /5 Bücher/, ing. d. /5 books/, ancaq Azərb. d. miqdar saylarından sonra isim cəm şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: /üç kitab, beş dəftər/ və s. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 327.

ИМПЛИЦИТНЫЙ – alm. implizit, ing. implicite /ɪmˈplɪsɪt/, fr. implicite, azərb. implisit (gizli). – Yalnız təsəvvür edilən, dildə bilavasitə ifadə olunmayan. Məs.: Azərb. d. /üz, göz, qulaq/ hər iki üzvü nəzərdə tutur. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 172.

ИМПЛИЦИТНЫЙ АКТУАЛИЗАТОР - alm. impliziter Aktualisator (m), ing. implicit agent of actualizator /ɪmˈplɪsɪt ˈeɪdʒənt əv ˈæktʃʊəlaɪzətə(r)/, fr. actualisateur implicite, azərb. implisit aktualizator (gizli ifadə olunmamış). - Implisit aktualizator elə aktuallaşdırma vastəsidir ki, burada dil işarəsi formaca ifadə edilmir, ancaq mənə nəzərdə tutulur. Qeyri-müəyyən təsirlik halda hal şəkilçisi implisit şəkildədir. Məs.: Azərb. d. /kitab rəfi/, /ana məktubu/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 174.

ИМПЛИЦИТНАЯ АКТУАЛИЗАЦИЯ - alm. implizite Aktualisierung (f), implicit actualization /ɪmˈplɪsɪt ˈæktʃʊəlaɪzəɪʃən/, fr. actualisation implicite, azərb. implisit aktuallaşdırma. - Implisit aktualizator vastəsi ilə virtual dil ünsürlərinin real mənə və funksiyalarını müəyyənləşdirmə. Məs.: Azərb. d. /ana məktubu/ əvəzinə /ananın məktubu/ həmin implisit aktuallaşmanı sübut edir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 174.

ИМПЛОЗИВНЫЙ (СОМКНУТЫЙ) - alm. implosiv, ing. implosive (close) /ɪmˈplɒsɪv /kləʊs/, fr. implosive, azərb. kipləşmiş. - Alman dilində /Lippen/ (dodaqlar) sözü /lɪpən/ kimi tələffüz olunur və bu zaman dodaqların kipləşməsi /p/ - da başlayır və /m/-nin axrına qədər davam edir. Nəticədə /p/ samitində kipləşmə açılmamış qalır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 111.

ИМПЛОЗИЯ - alm. Implosion (f), ing. implosion /ɪmˈplɒzɪn/, fr. implosion, azərb. kipləşmə. - Partlayışlı samitlərin məxrəcinin ilkin mərhələsi, ekskursiyası. Məs.: /p/, /t/, /k/. Sonra bu kipləşmə partlayışa keçməklə samitlər tələffüz olunur və eşidilirlər.

Важ: Имплотивный ←.

ИМЯ - alm. Name (m), Nomen (n), ing. name /neɪm/, noun /naʊn/, fr. nom, azərb. ad. - Ümumi qrammatik xüsusiyyəti obyekt və hadisələrin adlarını bildirməkdir. Adlar deyiktik jestləri bildirir, xüsusi adlara, şəxs, yer və coğrafi adlar aiddir. Onlar ümumi adlara qarşı qoyulurlar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ АПЕЛЛЯТИВНОЕ - alm. Appellativname (m), ing. appellative name /əˈpelətɪv neɪm/, fr. mot appellatif, azərb. appellyativ ad. - Formasını dəyişmədən ümumi isim kimi işlənən xüsusi ad. Məs.: Azərb. d. /təlxək/, /loğman/, /firon/; alm. d. /Mansarde/ (mansarde – XVII əsr fransız memarının adından götürülüb) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 37.

ИМЯ ДЕЙСТВИЯ - alm. Handlungsname (m), ing. action nouns /ˈækʃn naʊn/, nouns of action /naʊns əv ˈækʃn/, fr. noms d'action, azərb. hərəkəti ismlər, hərəkət bildirən ismlər. - Fəaliyyətdən düzəlmiş hərəkət, vəziyyət və prosesi bildirən ismlər. Məs.: Azərb. d. /yeriş/, /gölüş/, /savaş/; alm. d. /der Gang/; rus d. /ход/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ ДЕЯТЕЛЯ - alm. Agens (n), Name des Handlungs trägers (m), ing. agent (actor, agential) noun /ˈeɪdʒənt/ˈæktə/əˈdʒɛnʃ(ə)l naʊn/, fr. nom d'agent, azərb. icraçının adı (iş görənin adı). - Fəaliyyətdən icraçı suffikslərin köməyiylə düzələn və iş, hərəkət icraçı ifadə edən düzəltmə ismlər. Məs.: rus d. /читатель/, /учитель/; Azərb. d. /oxu-cu/, /yaz+ı+cı/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 55.

ИМЕНА ИСЧИСЛЯЕМЫЕ - alm. zählbare Namen (Pl.), ing. countable nouns /kəʊntəbl naʊns/, fr. nom de nombre, azərb. sayıla bilən isim. - Sayılması mümkün olan, ayrı-ayrılıqda təsəvvür edilə bilən əşyaları təsvir edən, müəyyən sinfə məxsus sayıla bilən adları göstərən ismlər. Məs.: Azərb. d. /at/→/atlar/; alm. d. /Pferd - Pferde/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЕНА НЕИСЧИСЛЯЕМЫЕ (ИМЕНА НЕСЧИТАЕМЫЕ) - alm. unzählbare Namen (Pl.), ing. uncountable nouns /ˈʌnˈkaʊntəbl naʊns/, mass nouns /mæs naʊns/, fr. nom non-nombrable, azərb. sayıla bilməyən ismlər. - Məs.: Azərb. d. /ay/, /günəş/, /yer/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ КАЧЕСТВА (ИМЯ СВОЙСТВА) - alm. Qualitätsname (m), ing. adjective abstract /ˈædʒɪktɪv ˈæbstrækt/, quality name /ˈkwɒlɪti neɪm/ fr. nom de qualité, azərb. keyfiyyət bildirən ad. - Sifətdən düzəlmiş müəyyən bir əlamət bildirən mücərrəd ismlər. Məs.: Azərb. d. /xeyirxahlıq/, /yaxşılıq/, /saflıq/ bildirən ismlər, /ağ/, /qara/ (rəng adları); alm. d. /das Gute/ (yaxşı); rus d. /белое/, /красное/ (şərab adları) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ ЛИЧНОЕ - alm. Personenname (m), ing. personal name /ˈpɜːsnl neɪm/, fr. prénom personnel, azərb. şəxsi ad. - İnsan adları bildirən xüsusi ismlər. Məs.: Azərb. d. /Həsən/, /Vəli/, /Əli/ və s.

Важ: Имя собственное →.

ИМЯ МЕСТА - alm. Ortsname (m), ing. place names /pleɪs neɪmz/, fr. noms de lieu, azərb. yer adları. - Ölkə, şəhər, materik və məkan bildirən

adlar. Dilçilikdə toponimika (xüsusi adlar) onomastikanın (ümumiyyətlə adlar) ikinci mühüm sahəsi hesab olunur. Toponimlərdən dördü xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir: oykonimlər, oronimlər, hidronimlər və diro-nimlər. Oykonimlər yaşayış məntəqələrinin adlarını (Bakı, Füzuli, Asiya, Avropa), oronimlər dağ, təpə adlarını (Kəpəz, Qafqaz və s.), hidronimlər su hövzələrinin və nəhrlərinin adlarını (Kür, Araz, Xəzər); diro-nimlər meşə massivlərinin adlarını (Topxana meşəsi) bildirir. Son zamanlar sosiolinq-vistik (adların verilməsi və işlənməsi), psixolinqvistik (psixonomastika) və ya adın fizioqnomikası, pragmatolinqvistik və tekst dilçiliyi ilə bağlı sahələr geniş vüsət almışdır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 171-173.

ИМЯ ПОЛНОЕ - alm. Vollname (m), ing. full name /ful neim/, fr. nom plein, azərb. tam ad. - 1) İxtisar olunmamış, kiçildilməmiş şəxsi ad. Məs.: Azərb. d. /Aysel/ → /Aska/, /Sevinc/ → /Seva/, Konstantin (Kostya), Aleksandr (Saşa) və s.; 2) Hind-Avropa mənşəli iki addan ibarət olub, hazırda vahid, bütöv bir ad formasında işlənən ad. Məs.: alm. d. /Adolf/ sözü /edler/ (nəci) və /Wolf/ (canavar) sözlərindən əmələ gəlmişdir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 293.

ИМЯ ПРОИЗВОДЯЩЕЕ - alm. Nominalableitung (f), ing. underlying noun /ʌndə'laɪŋ naun/, fr. mot créateur, azərb. törədici ad. - Affikslərlə sözdüzəltmənin nüvəsini təşkil edən ismi əsas. Məs.: Azərb. d. /əkin+çi+lik/; alm. d. /Recht+ler+in/ (hüquqçu) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 19.

ИМЯ ПРЕДИКАТИВНОЕ - alm. Pradikativname (m), ing. predicative name /pri'dikətiv neim/, fr. nom prédictif, azərb. predikativ ad. - İsmi xəbərin tərkibindəki isim. Məs.: Azərb. d. /O həkim+dir/, /Bu Əli+dir/; alm. d. /Er ist Günter/ (O, Günterdir) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ - alm. Eigennamen (m), ing. proper name /'prɔpə neim/, fr. nom propre, azərb. xüsusi ad. - Fərdi qaydada insanların və yer, coğrafi və s. adları fərqləndirməyə xidmət edən, lakin onların əlamətini əks etdirməyən adlar. Məs.: Malik, Sakit, Taleh, Yalta (yunanca «Yaltos» sö-zündəndir, «sahil» deməkdir) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 70.

ИМЯ СОБСТВЕННОЕ СЛОЖНОЕ - alm. zusammengesetzter Eigennamen (m), ing. compound personal name /'kɔmpaund 'pə:snl neim/,

composite proper name /'kɔmpəzɪt 'prɔpə neim/, fr. nom propre complexe, azərb. mürəkkəb şəxsi ad. - Şəxsi ad funksiyasında çıxış edən idiomatik söz birləşməsi. Məs.: /Nəsrəddin ibn Tusi, Heinrich Heine, Kamal Abdulla, İsa Qəmbər/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 175.

ИНВАРИАНТ - alm. Invariante (f), ing. invariant /ɪn'veəriənt/, fr. invariant, azərb. invariant (əsas variant). - Konkret tərzdə realizə edilib-

edilməməsindən asılı olmayaraq dil sisteminin mücərrəd bir ünsürü, em (emlər) səviyyəsində (fonem, morfe, leksem və s.) mövcud struktur dil vahidi. Dil vahidinin əsas mücərrəd əlaməti. Bu əlamət ən kiçik mətdən kənarda (ayrılıqda) mövcuddur. Məs.: Azərb. d. qoşadodaq, kipləşən-part-layışlı və cingiltilik əlamətləri, bütün vəziyyətlərdə və mövqelərdə /b/ sa-mitinin invariant, dəyişməz əlamətləridir. Müq. et: /buyur/, /abad/, /baba/ və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 121.

ИНВЕРСИВНЫЙ - alm. inversiv, ing. inversiv /ɪnvə:sɪv/, invertied /ɪn've:tɪd/, fr. inversif, azərb. yerini dəyişmiş, inversiyaya uğramış. - İnversiyaya məruz qalmış, inversiya nəticəsində yaranmış. Məs.: Azərb. d. /Arif dünən məktəbə getmişdi/, /Dünən Arif məktəbə getmişdi/. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 121.

ИНВЕРСИЯ - alm. Inversion (f), Umstellung (f), ing. inversion /ɪn've:ʃən/, inversed word order change /ɪn'versd wɔ:d 'ɔ:də tʃeɪndʒ/, fr. inversion, azərb. inversiya. - İfadəlilik əldə etmək məqsədilə danışiq pros-sesində sözlərin önənəvi, ümumişlək sırasının pozulması, cümlə üzvlərinin yerlərinin dəyişilməsi.

Sızlar, yada düşəndə, ürəyimin telləri.

O mehriban, o əziz tələbəlik illəri.

Bu beytdə çox mürəkkəb, bir neçə pilləli inversiya özünü göstərir. Yəni adi danışiqda /o mehriban, o əziz tələbəlik illəri yada düşəndə ürəyimin tel-ləri sızlar/ kimi işlənəcəyi halda, şərdə bu sıralanma mənəvi qüvvətləndir-mək məqsədilə edilərək inversiya şəklini alıb.

A.Axundov. Şer, sənət və dil. Bakı, 1980.

ИНВЕРСНЫЙ ПОРЯДОК СЛОВ - alm. Inversion (f), Umstellung (f), ing. inversion /ɪnvə:ʃən/, inversed word order change /ɪn'versd wɔ:d 'ɔ:də tʃeɪndʒ/, fr. ordre de mots inversion, azərb. sözlərin inversiv söz sırası. - İnversivin məlumat verilən faktların məntiqi ardıcılığının pozulması hesab etmək olsa da, mətn dilçiliyi söz sırasının bu cür olmasını danışiq məqamı və presuppozisiya, habelə ünsiyyətin təhlili ilə əlaqələndirir. Azərbaycanda söz sırası elmi cəhətdən öyrənilib.

O.Musayev. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində söz sırası. Bakı, 1960.

ИНГЕРЕНТНЫЙ - alm. inhärent, ing. ingredient /ɪn'gri:diənt/, fr. ingérant, azərb. inqherent. - Qeyri -asılı, həmişə xas olan əlamət. Məs.: cins və kəmiyyət alman dilində isimlərin inherent əlamətləridir. Hal isə fəldən, sözünədən və sifətdən asılıdır. Müq. et: alm. d. /warten auf j-n/ (kimisə gözləmək) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 115.

ИНГРЕССИВНЫЙ - alm. ingressive Aktionsart (f), ing. ingressive /ɪngresɪv/, fr. ingressif aspect, azərb. inqressiv. - 1) İş və hərəkətin başlanğıcı və ya onun təşəkkülünü göstərən tərz. Məs.: rus d. /зачитать, заговорить/; Azərb. d. /oxumağa başladı/, /hərəkətə düşdü/; 2) Fonetikada nəfəsalmada tələffüz olunan səs. Məs.: Afrika dillərində belə səsə rast gəlmək olur. Alman dilində buna «şnalts tşao mar» (sovrurma) səs deyirlər. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 115.

ИНГУШСКИЙ ЯЗЫК – alm. Inguš(sch)isch (n), ing. ingush language /ɪŋˈguːʃ læŋɡwɪdʒ/, fr. langue ingouche, azərb. inquş dili. – Nax dillərindən biridir. Çeçen və İnquş respublikalarında yayılmışdır. 180 mindən artıq daşıyıcısı vardır. Müəkkəb sait və samit yarım sistemlərinə malikdir. Çeçen dilindən fərqli olaraq, inquş dilində /f/ fonemi mövcuddur. İnquş dilində felin zaman, tərz, növ və qrammatik siniflər (klasslar) kimi kateqoriyaları vardır.

З.К.Масальгов. Ингушская грамматика. Владикавказ, 1925; Р.И.Доллакова. Ингушский язык. «Языки народов СССР», т. 4, М., 1967.

ИНДЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. indianische Sprachen (Pl.), ing. (American) Indian languages /əˈmerɪkən/ˈɪndjən ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. amerindiens, azərb. hindi dilləri. – Amerikanın yerli əhalisinin (eskimos-aleut dilləri istisna olmaqla) dilləri. Ərazi baxımından Mərkəzi və Cənubi Amerikada təmsil olunmuşdur. 28 milyondan çox əhali bu dillərdə danışır. Tarixi nöqteyi-nəzərdən 30-40 min il əvvəl Berinq boğazı vasitəsilə Asiyadan köçmüş xalqların dillərinə çox yaxındır. Şimali Amerikada hindi dillərinin əsas ailələri: naden, alhonkin, saliş, siu, prokez, qalf, xokalitelk və s. Mərkəzi Amerikada isə tano-astek, otomanq, maya ailələri mövcuddur. Cənubi Amerikada isə ən böyük dil ailələri çibça, aravak, karib, keçumar, panno-takana və s. ailələrdir. Bu dillərin əksəriyyəti yazısız dillərdir.

Ю.В.Кнорозов. Письменность индейцев майя. М.-Л., 1963; Г.А.Климов. Типология языков активного строя. М., 1977.

DEVANAQARI YAZISI

Başlanğıc		Samitlər «a» saitlə birləşmədə							
अ	a	क	ka	त्र	ña	न	na	श	
आ	ā	ख	kha	ट	ta	प	pa	ष	sa
इ	i	ग	ga	ठ	tha	फ	pha	य	
ई	ī	घ	gha	ड	da	ब	ba	ष	sa
उ	u	ङ	ṅa	ढ	dha	भ	bha	स	sa
ऊ	ū	च	ca	ण	ṇa	म	ma	ह	ha
ऋ	r	छ	cha	त	ta	य	ya	ळ	la
ॠ	r̄	ज	ja	थ	tha	र	ra	:	h
लृ	lṛ	क	ḥa	द	da	ल	la		
लृ	lṝ	झ		ध	dha	व	va		
ए	e								

Samitlərin başqa saitlərlə birləşməsinə nümunələr

रा	rā	कै	ke
रि	ri	नं	nam
री	rī	पु	pu
रा	ro	शू	sū

ИНДИВИДУАЛЬНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ - alm. individuelle Aussprache (f), ing. individual pronunciation /ˌɪndɪˈvɪdʒuəl prəˈnʌnsiˈeɪʃ(ə)n/, fr. prononciation individuelle, azərb. fərdi tələffüz. – Müəyyən dil daşıyıcısının danışığına məxsus fonetik xüsusiyyətlər. Bəzi dil daşıyıcıları /r/ samitini tələffüz edə bilmirlər: «irəli»- əvəzinə [iləli] deyirlər. /l/ çox qalın və ya süzülən tələffüz edilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНДИВИДУАЛЬНО-СТИЛЕВОЙ - alm. individuell-stilistische Aussprache (f), ing. individual style /ˌɪndɪˈvɪdʒuəl stail/, fr. individuellement, azərb. fərdi-üslubi. - Fərdi üsluba aid olan. Məs.: Azərbaycanda gənclər «məktəb» sözündə /k/ samitinin partlayış fazasını aydın tələffüz edirlər və ya sözdə hecanın birini ixtisar edərək əvvəlki hecanın saitini uzun tələffüz edirlər. Məs.: Azərb. d. /gəliərəm/ əvəzinə /gə:rəm/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СТИЛЬ - alm. individueller Stil (m), ing. individual style /ˌɪndɪˈvɪdʒuəl stail/, fr. style individuel, azərb. fərdi üslub. - Müəllifin yaradıcılığını əhatə edən əsas fərdi-üslubi əlamətlərin məcmusu. A.Axundov. Şer sənəti və dil. Bakı, 1980, s. 39-64.

ИНДИЙСКИЕ (ИНДОАРИЙСКИЕ ЯЗЫКИ) - alm. indische Sprachen (Pl.), ing. Indian /ˈɪndjən/, Hindu /ˈhɪnˈduː/, İndoari languages /ˈɪndoəri ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langues indo-européennes, azərb. hindu dilləri. – Dard və İran dilləri ilə birlikdə Hind-İran dilləri birliyinə daxil olan genetik cəhətdən qohum dillərin qrupu. Hind dilləri Hindistanın şimal və mərkəzi ərazilərində (xindi, urdu, benqal, pəncab, marathi, oriya, assam, sam və s.), Pakistanda (urdu, pəncab, sindxi), Banqladəşdə (benqal), Şri-Lankada (siqal), Maldiv respublikasında (maldiv), Nepalda (nepali) yayılmışlar. Keçmiş Sovetlər ittifaqında isə Qissar vadisində yayılmışdır. 770 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır.

Г.А.Зюграф. Языки Индии, Пакистана, Цейлона и Непала. М., 1960; Т.Я.Елизаренкова. Исследования по диахронической фонологии индоарийских языков. М., 1976.

ИНДИЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. indische Schrift (f), ing. Indian script /ˈɪndjən skript/, Hindu writing /ˈhɪnˈduː ˈraɪtɪŋ/, fr. écriture indienne, azərb. hind yazısı. – Cənub və Cənub-şərqi Asiyada ümumi mənşəyinə və vahid fonetik prinsipinə əsaslanan yazı növü. Hindistanın özündə yazının 5 minillik tarixi vardır. Əsas yazı növləri: brahmi və devanqari yazılarıdır.

BRAHMİ YAZISI

Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götürülməsi ehtimal olunanlar	Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götürülməsi ehtimal olunanlar	Tələffüzü	Heca işarələri	Aramey yazısında götürülməsi ehtimal olunanlar	ma işarəsinin müxtəlif çalarlarda tələffüzü	ma işarəsinin müxtəlif şəkildə deyilişi	Liqatunun tələffüzü	Nümunələr
a	𑀅	𑀅	jha	𑀅		pa	𑀅	𑀅	ma	𑀅	mya	𑀅
o	𑀆		na	𑀆		pha	𑀆		mā	𑀆	dva	𑀆
i	𑀇		ta	𑀇		ba	𑀇	𑀇	mi	𑀇	vya	𑀇
u	𑀈		tha	𑀈	𑀈	bha	𑀈		mu	𑀈	sva	𑀈
e	𑀉		da	𑀉		ma	𑀉	𑀉	me	𑀉	dhya	𑀉
ka	𑀊	𑀊	dhā	𑀊	𑀊	ya	𑀊		mo	𑀊	ttra	𑀊
kha	𑀋		ṇa	𑀋		la	𑀋	𑀋	maṇ	𑀋		
ga	𑀌	𑀌	ta	𑀌	𑀌	va	𑀌					
gha	𑀍		tha	𑀍	𑀍	śa	𑀍					
ça	𑀎		da	𑀎	𑀎	ṣa	𑀎	𑀎				
čha	𑀏		dha	𑀏		sa	𑀏					
ja	𑀐		na	𑀐		ha	𑀐					

ИНДОЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. indoeuropäische Sprachen (Pl.), ing. Indo-European languages /ˈɪndəjuərəˈpi(:)ən ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues indo-européennes, azərb. Hind-Avropa dilləri.

Важ: Индоевропейская семья языков →.

ИНДОЕВРОПЕЙСКИЙ (ИНДОГЕРМАНСКИЙ) - alm. indoeuropäisch, ing. Indo-European /ˈɪndəjuərəˈpi(:)ən/, Indogerman /ˈɪndəuˈdʒə:mən/, fr. indo-européen, (indo-germanique), azərb. Hind – Avropa dilləri, alman mənbələrində buna hind-german dilləri də deyirlər. Bu dillər ailəsinə daxil olan 140 dildə təxminən 2 milyard insan danışır. Bu dillər ailəsinə aşağıdakı dil qrupları aiddir: hind-iran, yunan, italik, (bundan yaranan roman dilləri), kelt, german, baltik, slavyan, alban, erməni və toxar dilləri. Güman edilir ki, bu dillərin törədiyi ulu (proto) dildə

təxminən 5000 il bundan öncə Qara dənizin şimalında danışmışlar. Bu dillərin əsas əlamətləri: şəkilçilərlə yanaşı güclü daxili fleksiya (ablaut), 8 hal, 3 cins (kişi, qadın, orta) və 3 kəmiyyət (tək, dual və cəm) bərpa edilə bilər. Sifətlə isim, isə fellə uzlaşır. Feldə zaman, şəkil və növ həm daxili fleksiya, həm də xarici fleksiyada (şəkilçi) öz ifadəsini tapır. Bu dillərin qohum olması barədə fikirlər çoxdan mövcuddur, ancaq onların sistemli şəkildə tədqiqi ser V.Cousun (1746-1794) 1786-cı ildə Asiya Cəmiyyətindəki məruzəsindən sonra geniş vüsət aldı. Daha sonra F.Şleqel (1772-1829), R.Rask (1787-1832) və F.Bopp (1791-1867) müvafiq olaraq 1808, 1814/18, 1816-cı illərdə çap etdirdikləri əsərlərində səs oxşarlıqlarını müqayisə etməklə Hind-Avropa ulu dilini bərpa etməyə çalışdılar. Daha sonra Y.Qrimin (1785-1863) 1819/22-ci illərdə çap etdirdiyi əsərində ayrı-ayrı dillər arasında sistematik səs qanunlarını müəyyənləşdirdi ki, sonralar bunlar elm tarixinə 1-ci və 2-ci fonem əvəzlənmələri qanunları kimi daxil edildi. A.Şlayxer (1821- 1868) ulu german dilində mətn yaratmağa müyəssər oldu. Gənc (H.Paul), K.Brugmann (1899- 1919), N.Osthoff (1847-1909), A.Leskin (1840- 1916) istisnasız olaraq səs dəyişmələrini və analogiyanı əsas götürərək ulu dili bərpa etməyə çalışdılar. Sonralar toxar və xet dilləri də kəşf edildi. Bunlar isə hind-Avropa dillərinin hüduqlarını genişləndirməyə və fonem sistemlərini öyrənilməsində mühüm rol oynadı. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 29-143.

ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ ПРАРОДИНА - alm. indoeuropäische Urheimat (f), ing. the Indo-European original homeland /də 'in'dəu.juərə'pɪ(:)ən ə'ri:dʒənl houmlænd/ındou, juərə'pɪ:ən/, fr. berceau indo-européen, azərb. hind-Avropa ulu vətəni. - Hind-Avropa dillərinin daşıyıcılarının ilkin məşkunlaşdığı coğrafi yer.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 104-144.

ИНДОЕВРОПЕЙСКАЯ СЕМЬЯ ЯЗЫКОВ - alm. indoeuropäische Sprachfamilie (f), ing. The Indo-European language family, (stock) / də 'in'dəu.juərə'pɪ(:)ən 'læŋgwɪdʒ fə'mılı /stɔk/, fr. langues de famille indo-européenne, azərb. Hind-Avropa dilləri ailəsi. - Hind-Avropa ulu dilindən törəmiş dil ailəsi. «Hind-Avropa dilləri» terminini dilçiliyə F.Bopp gətirmişdir. Sonralar A.Şlayxer bu termin əvəzinə «Hind-german dilləri» termini işlətməmişdir də, dilçilikdə məqbul görülməmişdir. Hind-Avropa dilləri ailəsi aşağıdakı dil qollarına bölünür: 1) Hind dilləri (benqal, pəncab, urdu, hindu, ölü dillərdən sanskrit və prakrit dilləri); 2) İran dilləri qrupu (fars, əfqan, tacik, osetin, kürd, tat, ölü dillərdən - skif dili); 3) Slavyan dilləri (şərqi slavyan-rus, ukrayn, belorus: qərbi slavyan-polyak, çex, slovak, qədim slavyan dilləri; 4) German dilləri qrupu (şərqi german-İsveç, Norveç, Danimarka, island; qərbi german- ingilis, alman, daç dilləridir; 5) Baltik dilləri qrupu: litov, latış; 6) Alban dili. 7) Yunan dilləri: yeni yunan və onun əcdadı əski yunan dilləri; 8) Roman dilləri: ispan, portuqal, fransız, italyan, rumın və moldavan və s.; 9) Hindoariya dilləri: hindu, urdu, benqal, maraxti, nepal, siqan və s.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 44.

ИНДОЕВРОПЕЙСТИКА - alm. Indoeuropäistik (f), ing. IndoEuropean linguistics /ındou, juərə'pɪ:ən lɪŋgwɪstiks/, fr. linguistique indo-européenne, azərb. Hind-Avropaşünaslıq. - Hind-Avropa dillərinin tədqiqi ilə məşğul olan dilçilik şöbəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 32.

ИНДО-ИРАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Indoiranisch (n), ing. Hindo-Persian languages /'hɪn'du: 'pə:ʃ(ə)n 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langue indo-iranienne, azərb. hindiran dili. - Hind-Avropa dillər ailəsinin bir qolu. Bu da iki yerə bölünür: İran və dər dilləri. Əsas əlaməti hind-Avropa dillərində /e/, /o/, /a/ saitlərinin /a/-da birləşməsidir, bu da keyfiyyət itkisinə və kəmiyyətə ablauta gətirib çıxartdı. Müq. et. Sanskrit /sa'das/ «iqamətgah» → /sādāyati/ «oturmaq», həmçinin çoxlu miqdarda sözlərin yaranması. Məs: «Arya» (ariyalı).

Д.И.Эдельман. Сравнительная грамматика восточно-иранских языков. Фонология. М., 1986.

ИНДОЛОГИЯ - alm. Indologie (f), ing. indology /ınd'ɔlədʒɪ/, fr. indologie, azərb. hindşünaslıq. - Əsasən yazılı abidələr istinadən Cənubi Asiya xalqlarının mədəni tarixini öyrənən tarixi-filoloji fənlər kompleksi.

В.И.Кальянов. Изучение санскрита в России. «Уч. зап. ЛГУ», 1962, № 304.

ИНДОНЕЗИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Indonesisch (n), ing. Indonesian language /ındə'ni:zjən 'læŋgwɪdʒ/, fr. indonésien, azərb. İndoneziya dili. - Malauriya adalarında yerləşən İndoneziyanın dövlət dili. 150 milyon daşıyıcısı vardır. Əsas xüsusiyyətləri: sadə fonoloji sistemi və nominal birləşmələr. Məs.: /seekor ayam/ (bir toyuq), /potong/ «parça» /potong-potong/ «parçalar» və s. İsmi feldən fərqləndirən əlamət yoxdur. Söz sırası: MXT, sanskrit və ərəb dillərindən çoxlu alınma.

Грамматика индонезийского языка. М., 1972; Е.А.Кондрашкина. Индонезия. Языковая ситуация и языковая политика. М., 1986.

ИНЕССИВ - alm. Inessivus (m), ing. inessivus /'inesɪ:vus/, fr. inessif, azərb. inessiv. - Əşyanın (predmetin) fin dilində nəyinə daxilində (içərisində) yerləşdiyini göstərən yerlik hal forması. Adətən adessivə (çölündə) qarşı qoyulur.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 177.

ИНИЦИАЛ - alm. Initial (n), Kurzwort (n), ing. initial /'ɪnɪʃ(ə)l/, fr. initiale, azərb. inisial. - Bir çox Avropa dillərində (ingilis, fransız, ispan dilləri) işlənən bu söz əslində ərəbcənin «nəsil» sözündəndir. Aşağıdakı mənələrdə işlənir: 1). Söz birləşmələrini təşkil edən ayrı-ayrı sözlərin ilk səs və ya hərflərindən düzəlmiş mürekkəb ixtisar sözlər. (Bax: «abbreviatura» - 2-ci mənada). Bu mənada inisialların aşağıdakı növləri vardır: a) səs inisialı - birləşmədə iştirak edən sözlərin ilk səsləri alınb,

birlikdə adi sözlər kimi tələffüz edilir. Məs.: Azərb. d. ADU, SİTA, SES, b) hərfi inisial - birləşmədə iştirak edən sözlərin ilk hərfləri alınıb, hər hərfin adı tələffüz edilir. BMT (be+em+te), MTS (em-te-se) və s.
R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 148.

ИНКЛЮЗИВНЫЙ - alm. inklusiv, ing. inclusive /in'klu: siv/, fr. inclusif, azərb. inklüziv. - Danışan, dinləyən və haqqında söz gedən şəxslər fərqləndirilir. Məs.: çin d. /women lai le/ «biz (mən və sən)», /zanmen lai le/ «biz (mən və o)» və eksklüzivə qarşı qoyulur.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 177.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ВРЕМЯ - alm. inklusive Zeitform (f), ing. inclusive tense /in'klu: siv tens/, fr. temps inclusif, azərb. inklüziv zaman. - Perfekt formasının danışq anının qoşulması məzmununda işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Mən onu artıq iki ildir ki, tanıyıram//.

Вах: Инклюзивный ←.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ЛИЦО - alm. inklusive Person (f), ing. inklusive person /in'klu: siv 'pə: sn/, fr. personne inclusive, azərb. inklüziv şəxs. - Danışan (danışanlar) və onu (onları) təmsil edən şəxsləri özündə ehtiva edən birinci şəxsin cəm forması. Məs.: Azərb. d. /Biz belə hesab edirik//. Eyni qrupdan olan elementlər arasında elə münasibətdir ki, bir qrupun (A) elementinin adını çəkəndə digər qrupun da (B) elementi nəzərdə tutulur. Məs.: alm. d. /Alle Tanten sind mütterliche Verwandten// (Bütün bacılar ana tərəfin qohumlarıdır).

Вах: Имя инклюзивный ←.

ИНКОРПОРАЦИЯ - alm. Inkorporation (f), ing. incorporation /in'kɔ: pə'rei f(ə)n/, fr. incorporation, azərb. inkorporasiya. - Köklərin fele yanaşması ilə əmələ gələn mürəkkəb söz. Məs.: alm. d. /radfahren/ (velisoped sürmək) birləşmənin köməkçi ünsürləri vasitəsilə formalaşdırılmasından ibarət sözdüzlətmə üsulu. Polisintetik dillərdə inkorporasiya üsuluna görə sözlər və köməkçi ünsürlər bir-birinə yanaşmaqla sözləmlər yaradır. Buradakı söz cümlənin ayrı-ayrı hissələri, həm də sözlərin elementləri və cümlə üzvləri vəzifəsində çıxış edir. Məs.: fr. d. /Je ne l'endends pas/ (mən ona qulaq asmıram).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 247-248.

ИНКОРПОРИРУЮЩИЕ ЯЗЫКИ - alm. inkorporierende Sprachen (Pl.), ing. agglomerating, incorporating languages /ə'glɔməntɪŋ in'kɔ: p(ə)rɪtɪŋ 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues incorporantes, azərb. inkorporlaşan dillər. - Inkorporasiya üsulu ilə düzəltmədən geniş istifadə edən dillər. Bu dillərdə söz müstəqil, ayrıca bir vahid kimi mövcud olur, bütün birləşmə, cümlə formaca bir söz şəkilində təzahür edir. Çünki bütün cümlə bir vurğu ilə tələffüz edilir və ahəng qanununa tabe olur. Asiyanın şimal-şərqində yaşayan bir sıra xalqların (eskimoslar, çukotlar, amutlar və s.) dilləri inkorporlaşan dillər hesab edilir. Şimali Amerika hindularının da dili buraya daxildir.

Вах: Инкорпорация ←.

ИННОВАЦИЯ - alm. Innovation (f), ing. innovation /ɪnəu'veɪʃ(ə)n/, fr. innovation, azərb. inovasiya. - Dilin ilkin mərhələlərində rast gəlinməyən, onu ilkin durumundan (ulu dildə) kəskin fərqləndirən hadisə və qanunauyğun dəyişmələrin təzahür etməsi. Məs.: Əvvəllər rus d. fonoloji sisteminə yumşaq arxa sıra samitləri /r/, /k/, /x/ müstəqil fonem kimi mövcud deyildilər. Digər bir misal: Azərb. d. bir heca daxilində samit cəmləşməsi rast gəlinmədiyi halda, indi onlara rast gəlinir və onlar dildə müstəqil söz kimi çıxış edirlər. Məs.: /ʃpris/, /ʃtanq/, /plan/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 181.

ИНОСТРАННОЕ СЛОВО - alm. Fremdwort (n), ing. foreign word /'fɔ: rɪn wə: d/, fr. mot étranger, azərb. xarici söz. - Yad dilə məxsus, lakin ana dilinin sözləri ilə yanaşı işləyə bilən söz. Məs.: Azərb. d. /rejissor, kino, prodüser/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 256.

ИНОЯЗЫЧНЫЙ - alm. fremdsprachlich, ing. foreign language (alien) /'fɔ: rɪn 'læŋgwɪdʒ /'eɪljən/, fr. de langue étrangère, azərb. əcnəbi söz, alınma söz. - Yad dildən alınaraq mənimsənilmiş söz. Bu gün Azərb. d. /müştük/ sözü gen-bol işlənir. Ancaq bu söz alm. d. alınma sözdür. O, həm fonetik (ahəng qanuna tabe olması), həm də qrammatik cəhətdən (sözdüzlətmə və sözdəyişdirici şəkilçilər qəbul etməsi) tam mənimsənilmişdir. Onun alınma söz olduğunu xüsusi araşdırma vasitəsilə təsdiqləmək olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ИНСПИРАТОРНЫЙ (ВДЫХАТЕЛЬНЫЙ ОБРАТНЫЙ) - alm. inspiratorisch, ing. inspiratory /ɪnspə'reɪtəri/, inhaled sound (respiratory contrary) /ɪn'held saund /rɪs'paɪəret(ə)rɪ kɔntrəri/, fr. son inspiratoire, azərb. nəfəsalma. - Tələffüzü nəfəsalma ilə müşayiət olan səs. Azərb. d. belə səslər adətən təəssüf, hiss, həyacan və təəccüb ifadə edən zaman yaranır. Məs.: Azərb. d. /ah! oh! ufl/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНСТРУМЕНТАТИВ - alm. Instrumentativum (n), ing. instrumentative /'ɪnstruməntətɪv/, fr. instrumentatif, azərb. ininstrumentativ. - Müəyyən işin icrasında tətbiq olunan predmetin (alətin) adı ilə bağlı olan birləşmə. Məs.: Azərb. d. /ütü ilə ütüləmək/, /bıçaqla - bıçaqlamaq/, /bıçaqla kəsmək/ /iyne ilə tikmək/ və s. Alm., ing., rus d. bu «mit», «with», «с» sözlərlə ifadə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ - alm. integral, ing. integral /'ɪntɪgrəl/, fr. intégralle, azərb. inteqral. - Dilin ayrı-ayrı hadisələrini və faktlarını bir sistem halında, bir-biri ilə əlaqəli şəkildə öyrənən metod.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 345.

ИНТЕГРАЦИЯ - alm. Integration (f), ing. integration /ɪntɪ'greɪʃ(ə)n/, fr. intégration, azərb. inteqrasiya. - Müxtəlif dillər və ya dialektlər arasında oxşar, bənzər cəhətlərin artması nəticəsində onların vahid dil halında

birleşməsi, onlar arasındakı fərqlərin silinməsi nəticəsində vahid dil təşkil etməsi prosesi. İnteqrasiya dillərin yaxınlaşması prosesidir. Son zamanlar xüsusi integrativ dilçilik inkişaf etməkdədir. Bu istiqamət qrammatikaların vahid prinsip əsasında təhlilini irəli sürür. Onda ayrı-ayrı dillər idiolekt və sosiolektlər variantları kimi götürülür. Sintaktik, semantik, inteqrasiya bir tərəfdən alt qat, digər tərəfdən isə üst qat hadisəsi kimi araşdırılır. Sintaktik təsvir subyekt-obyekt münasibətlərinə əsaslanır, morfoloji göstəricilərlə bərabər intonasiyanı da diqqət mərkəzinə çəkir.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ИНТЕНСИВ - alm. Intensivum (n), ing. intensive /in'tensiv/, fr. intensif, azərb. intensiv. - Mənanın şiddətlənməsinə xidmət edən törəmə fel forması. Məs.: Azərb. d. /tir-tir/ əsmək əvəzinə /titrəmək/ (üşümək). /şan-şan/ yerinə /şanə-şanə/ işlətməklə intensivlik yaradılır. Məs: Azərb. d. /Bağrım olur şanə-şanə durnalar!/ (M.P.Vaqif). Hələ /görməzə - bilməzə/, («görməz - bilməz» yerinə), /gur-gur guruldamaq/ («guruldamaq» yerinə), /ilim-ilim itmək/ («itmək» yerinə), /Hələ dəyməmiş meyvələr ağaclarda asım - asım asılmışdır/. Alm. d. mövcud fellərdən samit çoxluğu ilə yeni fellər yaratmaqla mənanı intensivləşdirmək olur. Məs.: alm. d. /schneiden/ (kəsmək) → /schnitzen/ (doğramaq), /hören/ (dinləmək) → /hören/ (qulaq asmaq). Səs təqlidi ilə yaranan sözləri də bura aid etmək olar. Məs.: /saufen/ (sovurmaq), /brüllen/ (nərildəmək) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 348; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 117.

ИНТЕНСИВНО-БЕЗОБЪЕКТНЫЙ ЗАЛОГ - alm. intensiv-objektloses Genus (n), ing. intensive objectless voice /in'tensiv 'ʒɒdʒɪktlɪs v'ɔɪs/, fr. voix intense sans objet, azərb. şəxssiz-obyektsiz növ. - Müasir rus dilində leksik semantik mənası, məlum növə uyğun gəlməyən və /-ся/ sonluğu ilə bitən fellər. Məs.: rus d. /Мне не спится/. /Смеркается/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 179.

ИНТЕНСИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. intensives zusammengesetztes Wort (n), ing. intensive compound word /'intensiv 'kɔmpaund wə:d/, fr. mot complexe intense, azərb. qüvvətləndirici mürəkkəb söz. - Tərkibindəki əsaslardan biri digərinin mənasını qüvvətləndirməyə xidmət edən mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /alqırmızı/, /yaryaraşılı/ və s.

Вах: Сложное слово →.

ИНТЕНСИВНОСТЬ - alm. Intensität (f), ing. intensity /in'tensɪti/, fr. intensité, azərb. intensivlik. - Səslərin (xüsusilə saitlərin) tələffüz gərginliyi. Saitlər öz intensivliyinə görə belə düzülür /a.....i/. Akustik baxımda səs intensivliyi onun tələffüzünə sərf olunan enerjinin gücü ilə ölçülür.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика, М., 1979.

ИНТЕНСИВНОСТЬ ЗВУКА - alm. Lautstärke (f), Lautintensität (f), ing. intensity of sound /in'tensɪti əv saund/, fr. intensité du son, azərb. səs gücü, intensivliyi. - Səs təzyiqinin amplitudlarıyla səciyyələndirilən key-

fiyyət göstəricisinin səciyyəsi. Səsin gücü səs tellərinin titrəməsi dərəcəsindən, yəni gücü onun amplitudundan asılıdır. Rəqsin amplitudu böyüdükcə, səs intensivliyi də artır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.182.

ИНТЕНСИОН - alm. Intension (f), ing. intension /in'tenʃən/, fr. intention, azərb. intension. - Məfhum ona xas əlamətlərlə səciyyələnir. O, məfhuma aid əlamətləri sadalamaqla müəyyənləşir. İki hökm o zaman eyni olur ki, onların komponent təhlili eyni əlamətləri üzə çıxartmağa imkan verir. Məs.: Azərb. d. /O əl çalır//, /O alqışlayır//. Ancaq ekstensional eynilikdə eyni sinfin sadalanan elementləri üzə çıxır. Məs.: Azərb. d. /axşam ulduzu/ və /səhər ulduzu/. Hər ikisi vərənin vəziyyətini bildirir, ancaq müxtəlif konnotasiyalarla intensional və ekstensional qarşılaşmalar məzmun və mənanın fərqləndirilməsində mühüm rol oynayır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 346.

ИНТЕНСИОНАЛЬНЫЙ - alm. intentionell, ing. intension /in'tenʃən/, intensional meaning /in'tenʃənəl 'mɪnɪŋ/, fr. substantiel, intentional, azərb. intensional. - Sözü (və ya terminin) daxili məzmununu, onun fərqlənməsini təşkil edən keyfiyyət və ya əlamət. Adətən «ekstensional» termini ilə qarşılaşdırılır. İntensional məna. Mürəkkəb cümlədə tərəflərin bağlılığı onların səhv və gerçək olması ilə müəyyən edilir. Məs.: Azərb. d. /Bayırda qaranlıqdır, çünki hələ ay yarımcıqdır (gerçək)/ ancaq /Bayırda qaranlıqdır, çünki 7 müqəddəs rəqəmdir (yanlış)/.

E.Koserin. Ümumi dilçiliyə giriş. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

ИНТЕРИВОВАЛЬНЫЙ - alm. intervokalisches, ing. intervocalic /,ɪntə(:)vəʊ'kælɪk/, fr. intervocalique, azərb. intervokal (saitlərarası). - Samitin iki sait arasındakı mövqeyi. Məs.: Azərb. d. /gala/, /tala/; alm. d. /tantə/, ing. d. /ʌŋkəl/, fr. d. /parol/, rus d. /t'ot'a/ və s. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

ИНТЕРВЬЮ - alm. Interview (n), ing. interview /'ɪntəvjʊ:/, fr. interview, azərb. müsahibə. - Jurnalistika və dialektologiyadakı metodlardan fərqlənir. Sırf pragmatik məqsədlə çoxsaylı müraciət və ictimai aşkarlığı ilə dioloji məlumat toplamaq metodu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 352.

ИНТЕРДИАЛЕКТ - alm. Interdialekt (m), ing. interdialect /,ɪntə'daɪəlekt/, fr. interdialectal, azərb. interdialekt. - Eyni dilin müxtəlif dialektlərində danışan nümayəndələrinin bir-birilə ünsüyyət saxlamaları üçün istifadə etdikləri ortaq dialekt.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 179.

ИНТЕРДЕНТАЛЬНЫЙ - alm. interdental, ing. interdental /,ɪntə'dentl/, fr. interdental, azərb. dişarası. - Tələffüzü zamanı dilin uc hissəsinin alt və üst dişlər arasına keçməsi nəticəsində yaranan novlu samitlər, buna misal

OTHER SYMBOLS

M Voiceless labial-velar fricative	ʃ ʒ Alveolo-palatal fricatives
W Voiced labial-velar approximant	l Alveolar lateral flap
ɥ Voiced labial-palatal approximant	ɟ Simultaneous ɟ and x
ɸ Voiceless epiglottal fricative	Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary.
ʕ Voiced epiglottal fricative	
ʁ Epiglottal plosive	

Open

kp ts

SUPRASEGMENTALS

ˈ Primary stress
ˌ Secondary stress
ˈfəʊnəˈtɪʃən
ː Long
ˑ Half-long
ˑ̇ Extra-short
 Minor (foot) group
 Major (intonation) group
· Syllable break
˘ Linking (absence of a break)

TONES AND WORD ACCENTS

LEVEL	CONTOUR
ē Extra high	ē or ˥ Rising
é High	ē Falling
ē Mid	ē High rising
ē Low	ē Low rising
ē Extra low	ē Rising-falling
↓ Downstep	↗ Global rise
↑ Upstep	↘ Global fall

DIACRITICS Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. ɲ

Voicless n̥ d̥	Breathy voiced b̤ a̤	Dental t̪ d̪
Voiced ɳ ɽ	Creaky voiced b̰ a̰	Apical t̪̺ d̪̺
Aspirated tʰ dʰ	Linguallabial ɭ ɭ̪	Laminal t̪̺̺ d̪̺̺
More rounded ɔ̹	Labialized tʷ dʷ	Nasalized ẽ
Less rounded ɔ̜	Palatalized tʲ dʲ	Nasal release d̪ⁿ
Advanced ɥ	Velarized tˠ dˠ	Lateral release d̪ˡ
Retracted ɛ̠	Pharyngealized tˤ dˤ	No audible release d̪̚
Centralized ẽ	Velarized or pharyngealized ɤ̠	
Mid-centralized ẽ	Raised e̝ = voiced alveolar fricative	
Syllabic ɲ	Lowered e̞ = voiced bilabial approximant	
Non-syllabic e̯	Advanced Tongue Root e̟	
Rhoticity ə̤ a̤	Retracted Tongue Root e̠	

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА - alm. internationale Lexik (f), ing. international vocabulary /ˌɪntəˈnæʃ(ə)nəl vəˈkæbjʊləri/, fr. lexique international, azərb. internasional leksika. - Adətən ümumi, mədəni tarixi inkişafın nəticəsi kimi müəyyən bir dildə və ya bir sıra dillərdə işlənən beynəlxalq sözlərin məcmusu.

Л.Р.Зиндер, Т.В.Строева. Современный немецкий язык, 1957, s. 372.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. internationale Wörter (Pl.),

ing. international words /ˌɪntəˈnæʃ(ə)nəl wɜːdz/, fr. mots internationaux, azərb. internasional sözlər. - Eyni mənşəli olub, bir çox dillərə yayılan və bu zaman müvafiq dilin fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərinə uyğunlaşan sözlər. Internasional sözlərin əsas qismi elm və texnika (telefon, ossilloqraf, spektrogram); ictimai-siyasi həyatla (respublika, monarxiya, partiya); mədəniyyət və incəsənətlə (teatr, opera, balet) bağlı olurlar. Bu sözlər üçün səciyyəvi cəhət ondan ibarətdir ki, həmin sözlər minimum üç müxtəlif sistemli dillərdə işlədilməlidir.

Бах: Интернациональная лексика ←.

ИНТЕРРОГАТИВ – Бах: Вопросительный ←.

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ - alm. Interferenz (f), ing. interference

/ˌɪntəˈfɪə(ə)ns/, fr. interférence, azərb. interferensiya. – Bir dil sisteminin başqasına təsiri: fərddə transfer və ya dil cəmiyyətində transferes adlanır. Birinci halda söhbət kontrastiv dilçiliyin məşğul olduğu səhvlərin mənbələri və aradan qaldırılmasından gedir, ikinci halda isə səhvləri doğuran səbəblər, dildə dəyişmələr öyrənilir. Bəzən səhv olaraq interferensiyanı analogiya ilə eyniləşdirirlər.

С.А.Адышова. Экспериментально-фонетический анализ интерференции (на материале немецко-азербайджанского билингвизма). Автореф. канд. дисс., Баку, 2003.

ИНТОНАЦИОННО-МЕЛОДИЧЕСКИЙ - alm. intonatorisch-

melodisch, ing. intonational melodic /ˌɪntouˈneɪʃənəl miˈlɒdɪk/, fr. d'intonation mélodique, azərb. intonasion – melodik. - Burada intonasianın melodik komponenti (əsas tonun tezliyi) əsas götürülür.

Бах: Интонация →.

ИНТОНАЦИОННЫЙ (РИТМОМЕЛОДИЧЕСКИЙ) - alm.

intonatorisch, rhythm-melodisch, ing. intonational pitch /ˌɪntouˈneɪʃənəl pɪtʃ/, rhythm-melodic /ˌɪntəˈnæʃ(ə)nəl miˈlɒdɪk/ fr. d'intonation, azərb. intonasiyaya aid olan, ritmomelodik. - Məs: /tə+təˈtə/; ancaq /ˈtə+tə+tə/ bir də ola bilər ki, /təˈtə+tə/. Eyni şəkildə təkrar olunarkən vurğulu hecaların vurğusuzlar və əksinə əvəz etməsi. Əsasən şərdə çox işlənir.

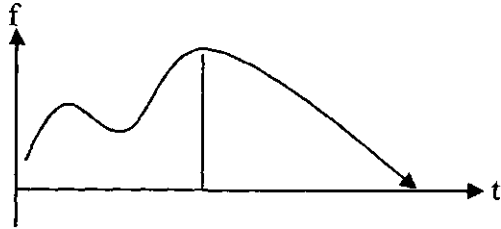
Məs.: /Heydərbaba, ildırımlar şaxanda

Səllər sular şaqquldayıb axanda/ və s.

M.Şəhriyar

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148.

ИНТОНАЦИОННАЯ ВЕРШИНА - alm. Intonationsgipfel (m), ing. (crest) peak of intonation /krest pɪ:k əv ˌntouˈneɪʃən/, fr. sommet d'intonation, azərb. intonasiya zirvəsi. - İntonasiya parametrlərinin (tonun hərəkəti, gücü və zamanı) maksimum yüksəkliyi ilə səciylənən. Azərb. d. məs.: /Ana torpaq mənə çox əzizdir// cümləsində /tʃox/ intonasiya konturunun zirvəsini təşkil edir, çünki bu sözdə həm əsas ton yüksəkdir, həm intensivlik çoxdur, həm də zaman daha davamlıdır. Əyani olaraq bunu belə göstərə bilərik:

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 313.

ИНТОНАЦИОННЫЙ КОНТУР (ИНТОНАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ)

- alm. Intonationskontur (f), ing. intonation contour /ˌntouˈneɪʃən ˈkɒntʊə/, intonation model /ˌntouˈneɪʃən ˈmɒdl/, fr. contour d'intonation, (mod'le d'intonation), azərb. intonasiya konturu. - Müəyyən sintaktik bütövün reallaşması üçün vacib olan bütün seqmentüstü vahidlərin nizamlanmış düzüümü.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке. (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970.

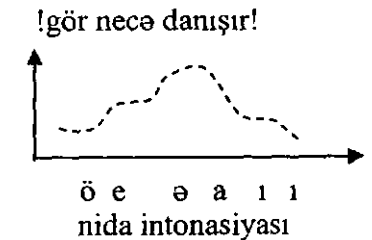
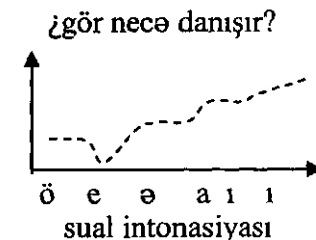
ИНТОНАЦИЯ - alm. Intonation (f), ing. intonation /ˌntouˈneɪʃ(ə)n/, fr. intonation, azərb. intonasiya. - İntonasiya dilin mühüm fonoloji vasitəsidir. O, danışanın fikri düzgün və səlis ifadə etməsinə, dinləyici tərəfindən isə danışanın göndərdiyi məlumatın düzgün başa düşülməsinə xidmət edir. İntonasiyaya qısa və ya yığcam tərif versək, o zaman onun ya akustik, ya artikulator, ya da linqvistik xüsusiyyəti ifadə olunacaqdır. O.Yespersen (1860-1943) intonasiyanı hissiyatın «termometri», əhval ruhiyyənin «barometiri» və fikrin «skalpel» adlandırır. Göründüyü kimi, məşhur dilçi O.Yespersen bu yığcam tərifdə nitqin emosionallığını və müxtəlif üslubi çalarlığını üstün tutmuşdur. Lakin qeyd olunduğu kimi, intonasiya dildə müəyyən funksiya daşıyan, fikrin ifadə olunması üçün cümləni aktuallaşdıran fonoloji bir vasitədir. Melodikası, ritmi, intensivliyi, tempi, tembr və vurğunu özündə cəmləşdirən, cümlə səviyyəsində müxtəlif mənalar və kateqoriyalar, habelə ekspressiv və emosional konnotasiyalar məcmusundan ibarət dil hadisəsi. Xarici dilçilikdə intonasiya əsas tonun hərəkətilə eyniləşdirilir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 149;

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке. (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970.

ИНТОНАЦИЯ АКУТОВАЯ - alm. Stoßton (m), ing. acute intonation /əˈkju:t ˌntouˈneɪʃən/, fr. intonation timbrée, azərb. akt intonasiyası. - Bir heca daxilində nisbətən aşağı tonda başlayıb yüksək tonla bitən intonasiya. Ф.Вейсалов. Göstərilən əsər.

ИНТОНАЦИЯ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНАЯ - alm. Ausrufeintonation (f), ing. exclamatory pitch intonation /eksˈklæmət(ə)rɪ pɪtʃ/ˌntouˈneɪʃən/, fr. intonation d'exclamation, azərb. nida intonasiyası. - Son illərin tədqiqatları göstərir ki, nidaların ayrıca intonasiya konturları yoxdur. Onlar bitkinlik, sual və qeyri-bitkinlik intonasiya konturlarının strukturlarındakı dəyişikliklərlə ifadə olunur. Məs.: Azərb. d.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ИНТОНАЦИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНАЯ - alm. Frageintonation (f), ing. interrogative intonation /ˌntəˈrɒɡətɪv ˌntouˈneɪʃən/, fr. intonation interrogatif, azərb. sual intonasiyası. - Cümlənin sonuna doğru tonun qalxması sual, qeyri-bitkinlik bildirən intonasiyadır. Azərb. d. ümumi sual cümlələrinin sonunda hecanın uzanması müşahidə olunur. Məs.: Azərb. d. *gən oxuyursan?* (→). Alm. d. *isə ton qalxır.* Məs.: alm. d. *gəməst du?* (↑).

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148-187.

ИНТОНАЦИЯ ЗАКОНЧЕННАЯ - alm. terminale Intonation (f), ing. final intonation /ˈfaɪnəl ˌntouˈneɪʃən/, fr. intonation fini (achevé), azərb. bitkinlik intonasiyası. - Sintagmin sonuna yaxın səs tonu aşağı düşür, sintagmin sonunda gələn saitin intensivliyi zəifləyir, nitqin ümumi sürəti zəifləyir və sintagmin sonunda bitkinlik fasiləsi yaranır. Bu əlamətləri bitkinlik intonasiyası üçün differensial əlamətlər adlandırmaq lazım gəlir, çünki bu əlamətlərə malik olan hər bir cümlənin intonasiyası bitkinlik intonasiyası kimi izah edilə bilər.

Ф.Вейсалов. Завершающая интонация в современном немецком языке. (экспериментально-фонетическое исследование). Канд. дисс. Л., 1970; F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s.148-187.

ИНТОНАЦИЯ ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНАЯ - alm. abschließende Intonation (f), ing. falling intonation /ˈfɔ:lɪŋ ˌntouˈneɪʃən/, fr. intonation descendant, azərb. bitkinlik (xəbərdaredici) intonasiyası. - Fikrin bitdiyini, tamamlandığını ifadə edən enən intonasiya.

Вах: Интонация законченная ←.

ИНТОНИРОВАНИЕ - alm. Intonierung (f), ing. intoning /ɪn 'tounɪŋ/, fr. modulation, azərb. intonasiyalama, səsləndirmə. - Fikrin bu və ya digər formada səsləndirilməsi.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 148-187.

ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД - alm. intralinguistische Übersetzung (f), ing. intralinguistic translation /'ɪntərəlɪŋ'ɡwɪstɪk

trəns'leɪʃən/, fr. transferts intralinguistique, azərb. dildaxili tərcümə. - Söz və ifadələrin dildə izahı. Adətən bu izahdan birdilli izahlı lüğətlərin tərtibində geniş istifadə olunur.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bircildli. Bakı, 2005; F.Yadigar (Veysəlli). Azərbaycanca-İngiliscə lüğət leksikoqrafiyamızda yeni mərhələ. «Azərbaycan məktəbi», Bakı, 1997, №3; С.И.Ожегов. Словарь русского языка. 1975; ing. The New Oxford Dictionary of English. Oxford, 1998; alm. d. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. 6 Bände, (Hrsg. von R.Klappenbach/W.Steinitz), Berlin, 1978.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 353.

ИНТЕРЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД - alm. interlinguistische Translation (f), Übersetzung (f), ing. interlinguistic translation

/,ɪntə'ɪŋɡwɪstɪk trəns'leɪʃən/, fr. transferts interlinguistique, azərb. interlingvistik tərcümə. - Hər hansı bir dilin söz və ifadələrinin başqa dil vasitəsilə verilməsi; sözün əsl mənasında tərcümə. Buraya ikidilli lüğətləri və ayrı-ayrı əsər və parçaların tərcümələrini daxil etmək olar. Məs.: C.Cəfərov. Almanca-Azərbaycanca lüğət. Bakı, 1960; M.Quliyeva. Fransızca-Azərbaycanca lüğət. Bakı, 1965; O.Musayev. Azərbaycanca-İngiliscə lüğət. Bakı, 1997; Alman dilindən tərcümə: N.S.Trubetskoy Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Yadigarındır. Bakı, 2001 və s.

ИНФИКС - alm. Infix (n), ing. infix /ɪn'fiks/, fr. infixe, azərb. infiks. - Söz kökünə (və ya əsasına) daxil edilən şəkilçi. Əsasən bəzi hind-Avropa dillərinə məxsus affiks növü olan infiks. Məs.: rus d. /vʌdʌvos /, /vʌdʌprʌvot/ və s. Azərbaycan dili üçün səciyyəvi deyildir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 268, 269, 285.

ИНФИНИТИВ - alm. Infinitiv (m), ing. infinitive /ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif, azərb. məsdər. - Felin iş, hal və hərəkətini ən mücərrəd şəkildə ifadə edən ad forması; felin şəxs, zaman, kəmiyyət, iş, hal və hərəkət ilə (subyekt, iş görən ilə) əlaqəsini əks etdirməyən ad forması. Burada təsvir olunan dillərdə xüsusi məsdər şəkilçisi vardır. Məs.: Azərb. d. /-maq, -mək/. (getmək, oxumaq); ing. d. /to/. Məs.: /to go/ (getmək), /to write/ (yazmaq); alm. d. /-en/ /lesen/ (oxumaq), /gehen/ (getmək); rus d. /-ть/. Məs.: /сказать, описать/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 96, 154, 262, 281, 300-301; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 161.

ИНФИНИТИВ ЗАВИСИМЫЙ - alm. abhängiger Infinitiv (m), ing. dependent infinitive /dɪ'pendənt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif dépendant, azərb. asılı məsdər. - Xəbər yerində və mürəkkəb xəbərin tərkibində işlənən məsdər. Məs.: Azərb. d. /Oxumaq lazımdır/. Alm. və ing. d. /zu/ və /to/ ədatları ilə işlənən infinitiv. Məs.: alm. d. /Er glaubt zu schreiben/ (O yazmağa inanır); ing. d. /He wants to read/ (o oxumaq istəyir) və s.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ ЛИЧНЫЙ - alm. persönlicher Infinitiv (m), ing. personal infinitive /'pɜːsnl ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif personnel, azərb. şəxsi məsdər. - Xəbər funksiyasında çıxış edən məsdər. Məs.: fr. d. /Ainsi dit le renard, et flatteurs d'arrlaudir/.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ НЕЗАВИСИМЫЙ - alm. unabhängiger Infinitiv (m), ing. independent infinitive /ɪn'dɪpendənt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif indépendant, azərb. asılı olmayan məsdər. - Təktərkibli cümlənin əsas üzvü və ya cütərkibli cümlənin mübtədası funksiyasında çıxış edən infinitiv (məsdər). Məs.: Azərb. d. /Oxumaq mütləq lazımdır/, /Susmaq məqsədə uyğundur/ və s.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВ СУБЪЕКТА - alm. Infinitiv des Subjektes (m), ing. subject infinitive /'sʌbdʒɪkt ɪn'fɪnɪtɪv/, fr. infinitif du sujet, azərb. subyekt məsdəri. - Hərəkətin icrasına aid olan, cümlədə mürəkkəb feli xəbər tərkibinin bir hissəsi olan, feldən asılı məsdər. Məs.: Azərb. d. /aldatmağı sevmək/, /oxumağı sevmək/, /qaçmağa can atmaq/ və s.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВНО-НАЗЫВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. infinitiv-nominativer Satz (m), ing. infinitival-nominal sentence /,ɪnfɪni'taɪvəl 'nɔːmɪnl 'sentəns/, fr. proposition infinitive-explosive, azərb. adlıq məsdər cümləsi. - Hər hansı bir hərəkəti özündə əks etdirən və danışanın münasibətini intonasiya vasitəsilə ifadə edən infinitiv (məsdər) cümlə növü. Məs.: Azərb. d. /oxumaq/, /oxumaq/, /yənə də oxumaq/.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФИНИТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Infinitivsatz (m), ing. infinitive (infinitival) sentence /ɪn'fɪnɪtɪv 'sentəns/, /ɪnfɪni'taɪvəl/, fr. proposition infinitive, azərb. məsdər cümləsi. - Tərkibindəki baş üzvü müstəqil məsdərdən ibarət təktərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /oxumaq şən nə danışırısan ş indiki dövrdə/.

Бах: Инфинитив ←.

ИНФЛЕКСИЯ ВОКАЛИЧЕСКАЯ (ВОКАЛИЧЕСКАЯ МУТАЦИЯ, МЕТАФОНИЯ, МУТАЦИЯ ГЛАСНЫХ, ПЕРЕГЛОСОВКА, УМЛАУТ) - alm. Umlaut (m), ing. mutation /mju:'teɪʃən/, umlaut

/ˈumlaut/, fr. inflexion vocalique, azərb. saiti infleksiya. vokalik dəyişmə, metafofiya, saitlərin dəyişməsi, umlaut. - Qrammatik bir üsul, qrammatik formalar əmələ gətirmə vasitəsi kimi saitlərin əvəzlənməsi. Məs.: rus d. /нести-я несу, он нес/; ing. d. /to take/- /took/ (götürmək – götürdü); alm. d. /geben-gab/ (vermək - verdi) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 184.

ИНФОРМАНТ - alm. Informant (m), ing. informant /ɪnˈfɔːmənt/, fr. informant, azərb. informant. - Dil materialının əsas mənbəyi, dilin daşıyıcısı. Dilçilikdə qrammatik və ya fonetik işlənmənin düzgün və səhv olduğunu yoxlamaq üçün istifadə edilən dil daşıyıcısı. Təcrübi fonetikada bu metod çoxdan qəbul edilib.

F.Veysəlov (Veysəlli) və b. Eksperimental fonetika. Bakı, 1980, I, s. 81.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ - alm. Informations-, ing. information /ɪnfəˈmeɪʃən/, informational /ɪnfəˈmeɪʃənl/, fr. d'information, azərb. informasiyaya aid olan.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 179.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ СООБЩЕНИЯ - alm. Informationsoptimalisierung der Mitteilung (f), ing. informational optimisation of communication /ɪnfəˈmeɪʃən(ə)l ˈɒptɪməlaɪzəɪʃən əv kəˌmjuːnɪˈkeɪʃən/, fr. optimisation d'information de la communication, azərb. məlumatın informasiya münasibləşdirilməsi (optimallaşdırılması). - Ünsüyyet prosesində semantik və üslubi maneələrin aradan qaldırılması. Məlumatın birmənalı və itkisiz ötürülməsinə nail olmaq.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 337.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕОРИЯ - alm. Informationstheorie (f), ing. information theory /ɪnfəˈmeɪʃən ˈθiəri/, fr. théorie d'information, azərb. informasiya nəzəriyyəsi. - Məlumatın maneəsiz ötürülməsi, işlənməsi və tətbiqi qanunauyğunluqlarını öyrənən riyazi nəzəriyyə. Bu nəzəriyyə bir sıra elm sahələrində (biologiya, psixologiya, nəzəri dilçilik və s.) geniş tətbiq olunur və tətbiqi zamanı «bit», «kod», «datay», «entropiya», «informasiya», «kommunikasiya», «redundans», «işarə» və s. məfhumlardan geniş istifadə edir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЯЗЫК - alm. Informationssprache (f), ing. information(al) language /ɪnfəˈmeɪʃənl ˈlæŋɡwɪdʒ/, machine language /məˈʃɪːn ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue d'information, azərb. informasiya dili. - Bilavasitə maşınlarla (elektron, hesablama-analtik və s.) daxil etmək üçün müəyyən məlumatın məzmununun mümkün olan bir formada, tam birmənalı və ən yığcam şəkildə verilməsini təmin edən vasitə.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНФОРМАЦИЯ - alm. Information (f), ing. information /ɪnfəˈmeɪʃ(ə)n/, fr. information, azərb. informasiya, məlumat. - 1) Keyfiyyət mənasında hər hansı bir işarənin daşıdığı məlumatın müşahidəsindən doğan məlumat. Məs.: /pəncərənin şüşəsi buz bağlayıbsa, deməli, o donub/; 2) Texniki mənada baş verən hadisənin ehtimallığını bildirən meyar. İnformasiya nəzəriyyəsinə hadisənin baş verməsi ehtimalı nə qədər az olarsa, onun informasiya çəkisi bir o qədər çox olar. Bu informasiyanı ölçmə vahidi «bit»-dir (ing. binary unit (ikili vahid) sözlərindəndir). Adi şəraitdəki məlumatdan fərqli olaraq informasiya nəzəriyyəsinə məlumatın məzmunu müərrədləşir. Statistik dilçilik də məhz bu informasiya anlayışına əsaslanır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 66-70.

ИНХОАТИВ - alm. Inchoativ (n), ing. inchoative /ɪnˈkəʊetɪv/, fr. inchoatif, azərb. inxoativ (başlanğıc bildirən fellər). - Qeyri-durativ fellər, hərəkətin başlanğıcını ifadə edən fellər. Məs.: alm. d. /blühen/ - (çiçəklənmək), ancaq /erblühen/ - «çiçəklənməyə başlamaq». Yəqin ki, inxoativi inqressivə (birdən hərəkətə gəlmək) sinonim kimi götürmək olar. Məs.: alm. d. /entflammen/ (birdən odlanmaq), /aufspritzen/ (birdən tumurcuqlamaq) və s.

Bax: Вид ←.

ИНХОАТИВ (ВИД ИНГРЕССИВНЫЙ, ВИД ИНЦЕПТИВНЫЙ) - alm. Inchoativ (n), ing. inchoative aspect /ɪnˈkəʊetɪv ˈæspekt/, fr. inchoatif, azərb. inxoativ. - İşin (prosesin) başlanğıcını və ya onun təşəkkül tapmasını göstərən fel növü. Müasir rus d. bu hal bitmiş növ fellərə aid edilir. Məs.: rus d. /запеть, зачитать, заговорить/; Azərb. d. /danışmağa başladı/, /gülməyə başladı/ və s.

Bax: Вид ←.

ИНХОАТИВНЫЙ АОРИСТ - alm. inchoativer Aorist (m), ing. inchoative aorist /ɪnˈkəʊetɪv ˈeərɪst/ fr. aoriste inchoatif, azərb. inxoativ aorist. - Hərəkətin başlanğıcının, durumunun dəyişməsinə, yaxud da başqa vəziyyətə keçməsinə əks etdirən forması.

Bax: Вид ←.

ИНЪЮНКТИВ - alm. Injunktiv (m), ing. injunctive /ɪnˈdʒʌŋktɪv/, fr. injonctif, azərb. inyunktiv. - Modal mənalara bəzilərini ümumi adı (arzu, istək, qadağa) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 180.

[И]- ОБРАЗНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ - Bax: Иканье ←.

ИРАКВСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Iraqw (n), ing. Iragw languages /ɪˈrɑːkuː ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues irakves, azərb. irakv dilləri. - Kuşit dillərinin cənub qrupu. Şimali Tanzaniyada yayılmışdır. 400 minə yaxın insan bu dillərdə danışır. İrakv dilləri irakv, mbulu, mbulunqe, qorovo, fiome, alaqva, burunqe kimi qohum dilləri özündə birləşdirir. Fonoloji sisteminə 12 sait və zəngin samit yarımsistemlərinə malikdir. 4 ton növü: yüksək, aşağı, qal-

xan və enən. İsimlər üçün cins kateqoriyası (kişi və qadın), kəmiyyət kateqoriyası (tək və cəm) mövcuddur. Bu dillər arasında nisbətən çox tədqiq olunmuşu irakv dillidir. Yazısız dillərdir.

W.Whiteley. A short description of item categories in Iragw. Kampala, 1958.

ИРАНИСТИКА – alm. Iranistik (f), ing. Iranistic /aɪ'rænɪstɪk/, fr. études iraniennes, azərb. iranşünaslıq. – 1) İran dilləri xalqların mədəniyyətini, tarixini, ədəbiyyatını, maddi və mənəvi həyatını öyrənən fənlər kompleksi; 2) İran dillərini öyrənən dilçilik şöbəsi.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

ИРАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. iranische Sprachen (Pl.), ing. Irani /ɪ'rɑːni/,

Persian languages /'pɜːʃ(ə)n 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues iraniennes, azərb. iran dilləri. – Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran dilləri qrupu. 60 milyon adamın danışdığı 40 dili birləşdirir: fars, puşt, kürd, beluc, osetin və Qafqazda bir çox etnik azlıqların dili. Qədim yazılı abidələri aramit dilindən törəmiş pəhləvi və manixek dialektlərində olub. Əsas əlamətləri: sanskritdən uzaqlaşması, məlum növ fellərdə ərqativ sistemin inkişafı, bu kürd və puşt dillərində qalmışdır, ancaq fars dilində təsirlik hal ilə əvəz olunmuşdur. Hal sistemi aradan çıxmışdır, analitik strukturlar genişlənir, cümlə tərkibində MTX və ya MXT söz sırası mövcuddur.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

ИРЛАНДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Irisch (n), ing. Irish language /aɪ(ə)rɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. l'irlandais, azərb. irland dili. – Kelt dillərindən biridir. İrlandiyada yayılmışdır və ingilis dili ilə bərabər onun rəsmi dövlət dilidir. 1 milyona qədər daşıyıcısı vardır (İrlandların böyük əksəriyyəti ingilis dilindən istifadə edirlər). 3 dialektə bölünür: munster, konnaxt və ulster.

R.Thurneysen. A grammar of Old Irish. Dublin, 1946; G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 87.

ИРОКЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. irokesische Sprachen (Pl.), ing. Iroquois languages /'iɹɒkwɔɪ,-kɔɪ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues irok'zes, azərb. irokez dilləri. – Şimali Amerikada 8 dili əhatə edən dil ailəsidir. Ən böyük dili çeroki də (Cherokee) təxminən 20.000 əhali danışır. Kaddo, kitsau, pavni, arikara dilləri ilə birlikdə irokua-kaddo dillər ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Amerikanın şimalında və Kanadada yayılmışdır.

N.M.Holmer. The character of the Iroquoian languages. Upsala, 1952.

ИРОНИЯ – alm. Ironie (f), ing. irony /'aɪərənɪ/, fr. ironie, azərb. İroniya, istehza. – Gizli istehza, dolamaq məqsədi ilə sözü əks mənada işlətmə üsulundan ibarət üslubi xüsusiyyət. Məs.: Azərb. d. /Sən əjdahasan/. Lağa qoymaq mənasında; alm. d. /Du bist wunderschön/ (Sən möcüzəsən) və s. Bu zaman qüvvətləndirici ədatlar, modal sözlər, intonasiya geniş tətbiq olunur.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 187.

ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ – alm. irrational, ing. irrational sound /ɪ'ræʃənl saund/, fr. irrationnel, azərb. irrasional. – 1) Eyni bir dildə normal uzunluğa malik saitə nisbətən qısa tələffüz olunan sait; 2) Müasir rus d. vurğudan əvvəlki mövqedə yerləşən saitlərdən başqa yerdə qalan bütün vurğusuz hecalarda gələn saitlərin ümumi adı. Məs.: rus d. birinci, mütləq başlanğıc istisna olmaqla yerdə qalan mövqələrdə (ikinci, üçüncü və vurğudan sonrakı) gələn saitlər.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 185.

ИРРЕАЛЬНАЯ МОДАЛЬНОСТЬ – alm. irreale Modalität (f), ing. unreal modality /'ʌn'riəl məu'dælɪti/, fr. modalité irréelle, azərb. qeyri-real modallıq. – Dildə ifadənin məzmununun qeyri-mümkün, qeyri-real təsviri.

Важ: Модальность →.

ИРРЕАЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ – alm. irrealer Modus (m), ing. mood of unreal condition /mu:d əv ʌn'riəl kən'dɪʃən/, fr. mode irréal, azərb. qeyri-real fel forması. – Elə bir fel formasıdır ki, müəyyən hərəkətin (vəziyyət və prosesin) gerçəklikdə olmadığını, həm də onun baş verə biləcəyinin mümkünsüz olduğunu göstərir. Alm. d. bunun üçün felin xüsusi şəkli var ki, buna konjunktiv deyilir.

Важ: Обтатив →.

ИРРЕАЛЬНЫЙ ПРЕТЕРИТ – alm. irreales Präteritum (n), ing. preterite of irreality /'preterit əv ɪ'reəliɪti/, fr. pertérit irréal, azərb. qeyri-real preterit. – Qeyri-real şərt və istəklərin ifadəsi üçün işlədilən preterit forması. Şərt şəkli əvəzində işlədilir. Alm. d. buraya kondisional I və II formaları Анд-дир. Məs.: alm. d. *Käme* er doch! (Bir o gələydi!) Wenn er doch *käme*! (Əgər o gələydi!) Daß er *käme*! (Kas gələydi) Ich wollte, mein Karl wäre so weit! (Mən istərdim mənim Karl belə olsun!) Noch einmal anfangen? (Birgə başlamaq?) Aber es hülfe nichts. (Amma heç bir köməyi olmaq) Wie, wenn *ich* stürzte? (Necə, mən yıxılısaydım?) Du wüßtest nicht, wer er sei? (Sən bilmirdin, o kim idi?)

İrreal preteritin bütün növləri aşağıdakı semlərə malikdirlər: hipotetiklik, daxili inkar, indiki və ya gələcək zaman.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ИРРЕЛЕВАНТНЫЙ – alm. irrelevant, ing. irrelevant /ɪ'relɪvənt/, fr. non-pertinent, azərb. qeyri-relevant, irrelevant. – Semioloji dəyərlilikdən məhrum, işarə funksiyasını yerinə yetirməyə qabil olmayan irrelevant əlamətlər. Azərb. d. yumşaqlyq fonetik vəziyyətlə bağlı olduğundan o əlamət irrelevantdır. Məs.: /ləl/, ancaq /lal/.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüəsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2001, s. 40.

ИСКЛЮЧЕНИЕ – alm. Ausnahme (f), ing. exclusion /ɪks'kluːʒ(ə)n/, exseption /ɪk'sepʃən/, fr. exception, expulsion, azərb. istisna. – Sözdəyişənin müəyyən paradigmindən yayınma, sintaktik model və ya müəyyən

leksik qanunauyğunluqdan kənara çıxma. Rus d. /*нумь*/ sözünün hallanması bütün hallarda III hallanmaya uyğun gəlsə də, «творительный падеж»də fərqli hallanmaya malikdir. Məs.: rus d. /*путью*/ əvəzinə /*путем*/.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 185.

ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫЙ - alm. ausschließlich, ing. exceptional /*ik'sepʃənl*/, exclusive /*iks'klɜ:sɪv*/, fr. exclusif, exceptionnel, azərb. istisnasız - Nisbətən dar mənaya malik olan, məhdud predmetlər dairəsinə aid olan.

Bax: Исключение ←.

ИСКОННОЕ СЛОВО (ПЕРВИЧНОЕ СЛОВО) - alm. Erbwort (n), volkstümliches Wort (n), ing. vernacular word /*və'nækjələ wə:d*/, aboriginal /*æbə'nɪdʒənl*/, fr. mot d'origine, azərb. əsl, ilkin söz. - Müəyyən dilin ilkin lüğət tərkibinə aid olan nisbətən köhnə (əsas) söz. Məs.: Azərb. d. /*ev*, *at*, *yaman*, *yaşşı*/ və s.

S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1970.

ИСКУССТВЕННЫЙ ЯЗЫК - alm. künstliche Sprache (f), ing. artificial language /*ɑ:tɪ'fɪʃ(ə)l 'læŋgwɪdʒ*/, fr. langue artificielle, azərb. süni dil. - Təbii dillərin ünsürlərindən düzələn və beynəlxalq ünsiyyət vastəsi funksiyasında işlənilmək üçün nəzərdə tutulan dillər: esperanto, ido, volapük, interlingua, oksidental, novial, acuvanto, universalqлот və s. Esperanto süni dili 28 hərfdən ibarətdir ki, onlardan beşi saıtdır. Qrammatikası sadə olub, 16 qaydası var. Bu qaydalarda heç bir istisna yoxdur. Bir neçə saat ərzində həmin süni dili öyrənmək mümkündür. Bəziləri Esperantonu rəsmən Beynəlxalq dil kimi qəbul etməyi tələb edirlər.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

ИСЛАНДСКИЙ - alm. Isländisch (n), ing. island /*'ʌlənd*/, islandic /*'aɪs'lændɪk*/, fr. islandais, d'Islande, azərb. island dili. - Şimali german dili olan bu dil 1935-ci ildən İslandiyanın rəsmi dilidir, 250.000 adam danışır. Fransız dilinin elementləri həddən artıq çoxdur, morfoloji göstəriciləri kifayət qədər çoxdur.

М.И.Стеблин-Каменский. Древнеисландский язык. М., 1955.

ИСПАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Spanisch (n), ing. Spanish language /*'spæniʃ 'læŋgwɪdʒ*/, fr. langue espagnole, azərb. ispan dili. - Roman dil ailəsinə aid olan dillərdən biridir. İspaniyanın və Latin Amerikasının 19 dövlətinin rəsmi dilidir. 300 milyon insan bu dildə danışır. BMT-nin altı rəsmi dilindən biridir. Fonoloji sisteminə 5 sait fonem mövcuddur. Felin 14 zaman forması vardır. Yazısı latin qrafikasına əsaslanır.

Э.И.Левинтова, Е.М.Вольф. Испанский язык. М., 1964; Г.В.Степанов. Испанский язык в странах Латинской Америки. М., 1963.

ИСТИННЫЙ ДИФТОНГ - alm. echter Diphthong (m), ing. real (full) diphthong /*'rɪəl /ful/ 'dɪfθɔŋ*/, fr. le vrai diphtongue, azərb. həqiqi diftonq.

Bax: Дифтонг ←.

ИСТОРИЗМ - alm. Historismus (m), ing. historism /*'histɔ:rɪzm*/, fr. historisme, azərb. tarixizimlər. - İfadə etdikləri əşyaların köhnəlib aradan

çıxması ilə əlaqədar istifadə olunmayan, gündəlik həyatda işlədilməyən sözlər. Məs.: Azərb. d. /*ərbab*/, /*rəmmal*/, /*münəccim*/, /*kəndxuda*/, /*xış*/, /*gavahın*/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 267.

ИСТОРИЧЕСКИЙ - alm. historisch, ing. historic(al) /*his'tɔrk(əl)*/, fr. historique, azərb. tarixi. - Zaman keçdikcə dil hadisələrinin dəyişmə və inkişafını öyrənən: dil faktlarının ən qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə kimi keçib gəldiyi tədrici inkişafı öyrənən. Tarixi qrammatika. Tarixi dilçilik. Tarixi fonetika. Tarixi dialektologiya və s.

Т.А.Амирова, Б.А.Ольховиков, Ю.Б.Рождественский. Очерки по истории лингвистики. М., 1973.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА - alm. historische Grammatik (f), ing. historical grammar /*his'tɔrkəl 'græmə*/, fr. grammaire historique, azərb. tarixi qrammatika. - Bu qrammatikanın iki növü fərqləndirilir: 1) tarixi diaxronik qrammatika - sözlərin, söz formalarının, söz birləşmələrinin, habelə qrammatik kateqoriyaların tarix boyu dəyişmə və inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənir; 2) tarixi sinxronik qrammatika-müəyyən bir tarixi dövrdə qrammatik ifadə vasitələrini və qrammatik hadisələrin xüsusiyyətlərini öyrənir.

Bax: Исторический ←.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. historische Linguistik (f), ing. historical linguistics /*his'tɔrkəl lɪŋgwɪstɪks*/, fr. linguistique historique, azərb. tarixi dilçilik. - Dili yalnız onun konkret tarixi inkişafı ilə əlaqədar öyrənməyi tələb edən dilçilik cəryanı. Məs.: H.Paul israr edirdi ki, dilçilik yalnız tarixi ola bilər.

Bax: Исторический ←.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП ОРФОГРАФИИ - alm. historisches Prinzip der Orthographie (n), ing. historical (conservative) principle of orthography /*his'tɔrkəl/kən'sə:vətɪv/'prɪnsəpl əv ɔ:'θɔgrəfi*/, fr. principe historique de l'orthographe, azərb. tarixi (ənənəvi) orfoqrafiya prinsipi. - Ənənəvi prinsipdə müasir dilin nə morfoloji, nə də fonetik xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Söz tarixən necə tələffüz olunubsa, elə də yazılır. Lakin sonralar sözün tələffüzündə müəyyən dəyişikliklər meydana gəlməsinə baxmayaraq, onun yazılışında dəyişiklik edilmir. Məs.: Azərb. d. /*ibtidai*/, heç bir /*iqtisadi*/, /*ictimai*/ və s.

I Всесоюзный тюркологический съезд. 26. II-5. III 1926, (Стенографический отчет). Баку, 1926, s. 155-171.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ФОНЕТИКА - alm. historische Phonetik (f), ing. historical phonetics /*his'tɔrkəl fəu'netɪks*/, fr. pronétique historique, azərb. tarixi fonetika. - Dilin səs sisteminin təşəkkülünü, inkişafını və müasir şəkilə düşməsi səbəblərini tədqiq edən fonetika bölməsi.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi. Bakı, 1988.

ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСТОЯЩЕЕ - alm. Präsens-Historikum (n), ing. historical present /his'tɔrɪkəl 'preznt/, fr. présent historique, azərb. tarixi indiki zaman. - Danışığa xüsusi çalar vermək məqsədilə, keçmişdə baş vermiş hərəkət və prosesi təsvir etmək üçün indiki zaman formasının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Dünən işdən gəlirəm, görürəm ki, həyətdə adamlar yığılıb. Əsədirəm, nə haqqdasa mübahisə gedir// və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 186.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПРОШЕДШЕЕ - alm. historische Vergangenheit (f), ing. historic past /his'tɔrɪk pɑːst/, narrative past /'nærətɪv pɑːst/, fr. passé historique défini, simple, azərb. tarixi keçmiş. - Hərəkətin tamamilə keçmişə aid olduğunu, onun inkişafını və ya tam bitdiyini göstərən felin zaman forması.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 186.

ИСТОЧНИК ЗАИМСТВОВАНИЯ - alm. Quelle der Entlehnung (f), ing. source of borrowing /sɔːs əv bəˈroʊɪŋ/, fr. source d'emprunt, azərb. söz almanın mənbəyi. - Sözə alma mənbəyi olan dil (etimoloji dil).

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər, s. 241-290.

ИСХОД АБСОЛЮТНЫЙ - alm. absoluter Auslaut (m), ing. absolute final /æbsəluːt 'fainəl/, fr. finale absolue, azərb. mütləq sonluq. - Sözün fasilədən əvvəlki pozisiyası, daha doğrusu, cümlədə axırkı sözün sonu. Məs.: Azərb. d. /Payız gəldi/ cümləsində /i/ fonemi mütləq sonluğu bildirir. F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

ИСХОД ОСНОВЫ - alm. Wortstammauslaut (m), ing. stem final /stem 'fainəl/, fr. th'ème issue, azərb. əsasın sonu. - Xüsusi fonetik və fonomorfoloji xüsusiyyətlərlə seçiyyələnən əsasın son səsi və ya hecası.

Бах: Исход абсолютный ←.

ИСХОД СЛОВА - alm. Auslaut (m), ing. ultima /'ʌltɪmə/, fr. mot finale, azərb. söz sonluğu (auslaut). - Söz birləşməsinin son hecasında, sözdə xüsusi fonetik və fonomorfoloji xüsusiyyətlərlə seçiyyələnən səs. Rus d. adətən söz sonunda cingiltili samitlər qarşılıqları ilə əvəz olunurlar. Məs.: rus d. /хлеб-хлеп/, /дуб-дуп/ və s.

Бах: Исход абсолютный ←.

ИСХОД ФОРМЫ - alm. Formenauslaut (m), ing. stem finale /stem 'fainəl/, fr. forme finale, azərb. ilkin əsas. - Söz düzəltmənin və forma + düzəltmənin mənbəyi (çıxış nöqtəsi) keyfiyyətində çıxış edən sadə əsas. Məs.: Azərb. d. /dəmir/ - /dəmirçi-lər/- dən/.

М.İ.Adilov və b. Gösterilən əsər, s. 257.

ИСХОДНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. primäre Bedeutung (f), ing. original (primitive) meaning /ə'ɹɪdʒənəl 'prɪmɪtɪv/, fr. sens primitif, azərb. ilkin məna. - Dilçilikdə sözün əşyavi mənası kimi götürülən, sözün etimonu hesab edilən məna. Adətən sözün leksik mənası qrammatik mənaya qarşı

qoyulur. Məs.: Azərb. d. /dəftər-lər/ sözündə əşyavi məna kimi dəftər hissəsi götürülür.

Бах: Значение ←.

ИТАЛИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. italische Sprachen (Pl.), ing. Italic languages /'ɪtəlɪk 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues italiques, azərb. itali dilləri. - İtaliya ərazisində çoxlu miqdarda, bu gün ölüb getmiş dialektləri birləşdirən Hind-Avropa dil qolu.

И.М.Тронский. Очерки по истории латинского языка. Л., 1953.

ИТАЛЬЯНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Italienisch (n), ing. Italian language /'ɪtæljən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue italienne, azərb. italyan dili. - Roman dilləri qrupuna aid dil. Təxminən 65 milyon insan bu dildə danışır. İtaliyada, İsveçrədə, Fransada, Somalidə, Belçikada, Argentinada, Həbəşistanda və Monakoda italyan dili işlənir. İtaliya Respublikasının (həmçinin Vatikanın da) rəsmi dövlət dilidir. Toskaniya dili də bura aiddir. XVI əsrdən yazısı formalaşmış. Sonda samit atılıb (məs.: lat. d. /domis→dormi/ «sən yatır-san»). Söz ortasında kar samitin saxlanması lat. d. /via→vita/ «həyat». Yüzdən artıq dialekti mövcuddur. İtalyan ədəbi dilinin əsasını florenti dialekti təşkil edir. Yazısı latın əlifbasına əsaslanır.

Т.Б.Алисова, Т.В.Черданцева. Итальянский язык. М., 1962.

ИТАЦИЗМ - alm. Itazismus (m), ing. itacism /'ɪːtəsɪz(ə)m/, fr. itacisme, azərb. itasizm. - Yunan dilinin postklassik dövründə sonda saitlərin dəyişməsi nəticəsində bir sıra sait və diftonqların «i» cərgəsinə keçməsi.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 186.

ИТЕЛЬМЕНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Itelmenisch (n), ing. itelman language /'aɪtəl'mæn 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue itelm'ne, azərb. itelman dili. - Çukotkamçatka dillərindən biridir. Kamçatka yarımadasında sahilboyunda yayılmışdır. 200 mindən çox insan bu dildə danışır. Əsasən yaşlı nəslin nümayəndələri itelman dilindən istifadə edirlər. İtelmen dili ona yaxın olan çukot və korsak dillərindən samit zənginliyinə görə kəskin fərqlənir. Leksik tərkibinə görə də itelman dili sadalanan dillərdən fərqlənir.

А.П.Володин. Ительменский язык. Л., 1976.

ИТЕРАТИВНЫЙ - alm. iterativ, ing. iterative /'ɪtərətɪv/, fr. itératif, azərb. iterativ. - Dəfələrlə baş verən, təkrarlanan hərəkəti ifadə edən fellər.

Бах: Вид ←.

ИТЕРАТИВНЫЙ ВИД - alm. Iterativ (n), Iterativum (n), ing. iterative aspect /'ɪtərətɪv 'æspekt/, fr. voix itérative, azərb. iterativ növ. - Hər hansı iş və hərəkətin təkrarlandığını göstərən tərz. Məs.: Azərb. d. /gəlib-getmək/, /var-gəl etmək/.

Бах: Вид ←.

ИТЕРАТИВНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. iteratives Verb (n), ing. iterative verb /'ɪtərətɪv vɜːb/, fr. verbe itératif, azərb. iterativ fel. - Hərəkətin çoxdəfəliyini, təkrarlandığını göstərən fellər. Məs.: Azərb. d. /davam etdirmək/.

Бах: Глагол ←.

ИТЕРАТИВНОЕ СЛОЖНОЕ СЛОВО - alm. iterative Zusammen-

setzung (f), ing. iterative compound word /'itərativ 'kɒmpaund wɜ:d/, fr. mot composé itératif, azərb. iterativ mürəkkəb söz. - Eyni sözün təkrarı ilə düzələn mürəkkəb söz. Məs.: Azərb. d. /tez-tez/, /aşıq- aşiq oynamaq/, /dava-dava oynamaq/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 186.

ИШКАШИМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ischkaschimi (n), ing. ishkashimi language /ɪʃkɑːʃɪmiː 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue ichkachimique, azərb. işkaşım dili. - Pamirdə yayılmış dillərdən biridir. Əsasən Əfqanıstanın şimal-şərqindəki Bədəxşan vilayətində və Tacikistanın Dağlıq Bədəxşan muxtar vilayətində yayılmışdır. 700 minə qədər insanın danışdığı bu dil əsasən iki dialektə bölünür: işkaşım (Tacikistanda) və sanqliç (Əfqanıstanda).

T.H.Пахалина. Ишкашимский язык. М., 1983.

- Й -

ЙЕЛЬСКАЯ ШКОЛА - Вах: дескриптивная школа ←.

ЙОРУБА - alm. Yoruba, ing. Yoruba /jɔː'rʌbə/jɔːrəbə/, fr. yorouba, azərb. yoruba. - Kva dillərinə daxil olan dillərdən biridir. Nigeriyanın qərb və cənub-qərbi bölgələrində işlənir. Benində, Toqo və s. ölkələrdə yayılmışdır. Yoruba xalqının törəmələri Kuba adasında yaşayırlar. 20 milyona ədəd əhali bu dildə danışır. Nigeriyada bəzi ştatlarda rəsmi dil səviyyəsində fəaliyyət göstərir. Təqribən 30-a yaxın dialekti məlumdur: oyo, ife, icebu, eqba və b. Fonoloji sistemində 14 sait fonem mövcuddur. Təcrid edilmiş dildir, qrammatik mənalar leksik və sintaktik yolla verilir. Köməkçi söz rolunda, adətən, əsas sözlər çıxış edirlər. Ədəbi dili yo dialekti əsasında formalaşmışdır. Nigeriyada yoruba dilində radioda verilişlər verilir, Benin və Nigeriyada orta məktələrdə ibtidai siniflərdə tədris olunur, həmçinin universitetlərdə bu dillə bağlı elmi tədqiqatlar aparılır.

B.K.Яковлева. Язык йоруба. М., 1963; A.Bamgose. A grammar of Yoruba. Cambridge, 1966.

ЙОТ - alm. Jot (i) ing. nonsyllabic palatal fricativ (semivowel) /nɔn sɪləbɪk pələtələl frɪkətɪv/, fr.yod, azərb. yot. - Əvvəldə gələn səsə bitişən dilortası novlu sonant, transkripsiyada /j/ vasitəsilə göstərilir. Məs.: rus d. /бью/ - /b'ju/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

ЙОТАЦИЯ - alm. Jotierung (f), ing. yotation /jɔːteɪʃən/, fr.yotation, azərb. yotlaşma. - Sözün başlanğıcında saitdən əvvəl və ya saitlər arasında yot səsinin əmələ gəlməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

- К -

КАБАРДИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kabardinisch (n), ing. kabardin language /kə'baːdɪən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue kabardienne, azərb. kabardin dili. - Şimal-qərbi Qafqaz dilləri (abxaz-adıgey dilləri). 370 min adam danışır və 5 dili əhatə edir: abxaz, abazin, adıgey, kabardin və ölü hesab edilən ubıx dili. Fonem inventarı iki sait və 80-ə qədər samitdən təşkil olunmuşdur. Sadə hal sistemi (erqativ), ən mürəkkəb fel sistemine malikdir. Н.Ф.Яковлев. Грамматика литературного кабардино-черкесского языка. М., 1957.

КАБИЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kabylish (n), ing. kabyle language /kaː'bil 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le kabonlien, azərb. kabil dili. - Bərbər-Liviya dillərindən biridir. Əlcəzairin dağlıq ərazilərində yayılmışdır. 2,6 milyon əhalinin danışdığı bu dil iki dialektə bölünür: böyük və kiçik kabiliyyə. Fonoloji sistemi dörd sait fonemə - /a/, /i/, /u/, /ə/ və nisbətən zəngin samitlər yarım sistemine malikdir. Lüğət tərkibində ərəb dilindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir.

R.Basset. Manuel de la langue Kabyle. P., 1887; A.Ricvard. Textes berberes dans le parle des Irjen. T.1-2, Alger, 1958.

КАДАЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Kadai-Sprachen (Pl.), ing. Kadai languages /kaː'dai 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. les kadaïs, azərb. kaday dilləri. - Cənub-şərqi Asiyada 60 dili əhatə edir. Kaday dilləri kök dillərə aiddir. Bu dillərdə əksər hallarda morfem sərhədi heca sərhədi ilə üst-üstə düşür. Ən böyük dili tay (30 milyon) və ladlaos (17 milyon) dilləridir. Yazısız dillərdir.

C.E.Яхонтов. В защиту аустро-тайской гипотезы. «Ностратические языки и ностратическое языкознание». М., 1977.

КАДУГЛИ ЯЗЫКИ - alm. Kadugli-Sprachen (Pl.), ing. Kadugli languages /'kaudugliː 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kadougles, azərb. kaduqli dilləri. - Afrikada 300 mil. adamın danışdığı dillər. İki qrupa bölünür: nigeriya-konqo və bir qədər kiçik kordofan dili: öz xüsusi isim klasları ilə fərqlənirlər.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Kommunikationsswissenschaft. Bd. I, Berlin, 1979, s. 225.

КАВЫЧКИ - alm. Anführungszeichen (Pl.), ing. inverted commas /ɪn'vəːtɪd 'kɒməs/, quotation marks /kwəu'teɪf(ə)n məːks/, fr. guillemets, azərb. dırnaqlar. - Dırnaq («») işarəsi. Mətnə vastəsiz nitqi, sitatları, əsər, qəzet və jurnal adlarını, sözlərin məcazi mənalarını fərqləndirmək üçün işlədilən qoşa durğu işarəsi (« ») və ya ("""). «Müasir dünyamızda hegemonluq uğrunda mübarizə təkcə siyasi və iqtisadi, dini və mədəni sahələrdə deyil, həm də dil sahəsində geniş vüsət almışdır».

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 93; O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАДЕНЦИЯ - alm. Kadenz (f), ing. cadency /'keɪdəns/, fr. cadence, azərb. kadensiya. – Cümlənin intonasiya konturunda sonda (mürəkkəb cümlənin sonunda) reallaşan sintaqm. Məs.: Azərb. d. /Nahaq yerə deyilməmişdir ki./ (antikadensiya) /iş ustasından qorxar/ (kadensiya). (mübtəda budaq cümləsi).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kasachisch (n), ing. kazakh language /kɑːzɪk /kɑˈzɑːh/ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le kazakh, langue kazakhe, azərb. qazax dili. – Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərdən biridir. Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Türkmənıstanda, Çin Xalq Respublikasında, Monqolıstanda, Əfqanıstanda və Pakıstanda yayılmışdır. 8 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistemində 9 sait fonem vardır. Sözüün fonetik biçimində sinharmonizm mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ədəbi dili XIX əsrdən formalaşmağa başlamışdır.

Г.Г.Мусабаев. Современный казахский язык. ч. 1. Лексика. Алма-Ата, 1959; Г.Г.Мусабаев. Современный казахский язык. ч. 2, Алма-Ата, 1962.

КАКОЛОГИЯ - alm. Kakologie (f), ing. cacology /kæ'kələdʒi/, fr. cacologie, azərb. kakologiya. – Düzgün olmayan söz seçimi və ya sözüün səhv tələffüzü. Məs.: Azərb. d. /gəlmək/ əvəzinə /dəlmək/, /dolaşmaq/ əvəzinə /dollaşmaq/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 187.

КАКОФОНИЧЕСКИЙ - alm. kakophonisch, ing. cacophonic /kæ'kəʊnɪk/, fr. cacophonique, azərb. kakofonik. – Musiqinin və ya danışığın qeyri-adi, yad səslənməsi. Məs.: /do/ yerinə /re/, /mi/ yerinə /fa/ çalanda və ya hər hansı bir mahnını oxuyarkən ritmi düz tutmayanda. Danışığın ritmi pozulanda.

Бах: Какофония →.

КАКОФОНΙΑ - alm. Kakophonie (f), ing. cacophony /kæ'kəʊfəni/, fr. cacophonie, azərb. kakofoniya. – Səslərin qulağa xoş gəlməyən səslənməsi, qarmaqarışıq səs kompleksi. Əksər hallarda kakofoniya hadisəsi danışıda eyni səslərin və onların birləşməsinin düzgün işlənməməsi zamanı yaranır. Məs.: Azərb. d. /yemək-içmək/, əvəzinə /yımax-içmax/, /bərək/ əvəzinə /bərək/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 135.

КАКУМИНАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. kakuminaler Konsonant (m), ing. cacuminal consonant /kæ'kjuːmɪnəl 'kənsənənt/, fr. cacuminalle, azərb. kakuminal samit. – Tələffüz zamanı dilin yanları sərt damağa doğru qalxır. İng. d. /r-/ da dilin yanları yuxarı qalxır və çalovabənzər şəkil alır (kakumus ən yüksək nöqtə deməkdir) ona görə də ona kakuminal səs deyilir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 184.

КАЛАМБУР (ИГРА СЛОВ) - alm. Wortspiel (n), Kalambur (n), ing. pun /pʌn/, (play) (up) on words /pleɪ ə'p ʌn wəːdz/, fr. calembour, azərb. kalambur (söz oyunu). - Danışıda müəyyən məqsədlə eyni sözün müxtəlif mənalarının qarşılaşmasından və ya səs tərkibinə görə yaxın sözlərin sıralanmasından ibarət söz oyunu. Məs.: alm. d. /der Fischer Fritz fische frische Fische// (Balıqçı Fris balıq tuturdu); Azərb. d. /Dişi, kar, kor, kürkü yırtıq kirpi/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 135.

КАЛАМБУРНЫЙ - Бах: Каламбур →.

КАЛМЫЦКИЙ ЯЗЫК – alm. Kalmykisch (n), ing. kalmyk language /'kælmɪk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue kalmouke, azərb. kalmık dili. – Monqol dillərindən biridir. Əsasən Kalmıkiyada, qismən də Astraxan, Rostov və Stavropol vilayətlərində, həmçinin Qırğızıstanın İssık-Kul gölünün sahilində yayılmışdır. İki dialektə bölünür: derbet və torqut. Fonetik biçimində damaq sinharmonizmi mühüm rol oynayır. Dəfələrlə əlifba dəyişmələrinə məruz qalmışdır. 1938-ci ildən kiril əlifbasına keçmişdir.

Б.Х.Тодаева. Калмыцкий язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

КАЛЬКА (СЕМАНТИЧЕСКОЕ ЗАИМСТВОВАНИЕ) - alm.

Lehnübersetzung (f), ing. translation loan-word calque /træns'leɪʃən 'ləʊn wəːd 'kælgʊː/, fr. calque, azərb. kalka. - Başqa dilə məxsus söz və ya ifadələrin sırf hərfi tərcüməsindən yaranan tərcümə. Məs.: Rus sözü /писать/-/əlyazması/, /надстройка/-/üstqurum/, /подсистема/-/yarımsistem/, /Новая Земля/-/Yeni Torpaq/, /пылесос/-/tozsoran/; alm. d. /Staubsauger/; ing. d. /vacuumcleaner/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 136; Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, s. 211.

КАЛЬКА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Lehnübersetzung (f), ing. syntactic(al) calque /sɪn'tæktɪk(əl) 'kælgʊː/, fr. calque syntaxique; de syntaxe, azərb. sintaktik kalka-Başqa dilin bilavasitə təsiri ilə meydana çıxan sintaktik model, ifadə üsulu. Məs.: rus d. /Говорит Баку/ - /Danışır Bakı/, /Слово предоставляется товарищу Ахмедову/, /Söz verilir yoldaş Əhmədova/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 136.

КАЛЬКИРОВАНИЕ - alm. Kalkierung (f), ing. calque /'kælgʊː/, modelling words and constructions after foreign patterns /'mɒdlɪŋ wəːdz ænd kən'strʌkʃən 'ɑːftə 'fɔːrɪn 'pætəns/, fr. calque, azərb. kalkalaşdırma. - Kalkalaşdırma zamanı əcnəbi dilə məxsus söz və ya ifadənin mənası və strukturu (onun təşkil prinsipləri) əxz edilir. Bu zaman əcnəbi dil vahidi bir növ başqa dilə tərcümə edilir. Bu da başqa dilin və ya dillərin leksik-semantik, leksik-sintaktik modellərinin əxz edilməsi yolu ilə yeni sözlərin yaranması və ya dilə yeni sintaktik quruluş qaydaları daxil edilməsi

deməkdir. Məs.: Rus dilindəki /небоскре́б/ sözü ingilis dilindəki /skyscraper/ sözünün məzmun və strukturunun mənimsənilməsi nəticəsində yaranmışdır. Bu söz Azərbaycan dilinə /göydələn/ kimi tərcümə edilmişdir. S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, 1970, s. 71-72; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 129, 142, 143, 145, 147.

КАЛЬКЮЛЯЦИЯ – alm. Kalkulation (f), ing. calculation /ˌkælkjuˈleɪʃ(ə)n/, fr. calculs, azərb. hesablama. - Əsas işarələrin və hərəkət qaydalarının deduktiv sistemi və bu sistemin mexaniki və matematik yolla göstərilməsi. Buraya hərfilər, rəqəmlər, sözlər və məntiqi qaydalar daxildir. Hərəkət qaydalarına vurma, toplama və sintaktik birləşmə qaydaları aid edilə bilər. Təbii dillərin modeləşməsində hesablamlar ciddi rol oynayır (alqoritmlər, əmr qaydaları və s.). Törəmə qrammatikasında (transformasiyon qrammatikada) sonu məlum obyektlərin çoxluğundan (dilin sözlərindən) və qaydalardan (konstituent struktur qaydalarından, transformasiya qaydalarından, rekursiv qaydalardan) sonu məlum olmayan cümlələr düzəltmək mümkündür. Elektron-hesablayıcı maşınlar məhz hesablama dili əsasında işləyir.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАМАСИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kamasinisch (n), ing. kamashin language /kəˈmæʃɪn ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue camassine, azərb. kamasin dili. - XX əsrin əvvəllərində öldüyü fərz edilən samodiy dillərindən biridir. XVII əsrdə Rusiya federasiyasının Krasnoyarski vilayətində 500-ə qədər samodiyələrinin bu dildə danışdıqları göstərilir. Sonralar kamasinlərin ya tamamilə xakaslaşmış, ya da ruslaşması nəticəsində bir millət kimi yer üzündən silinib itmişlər.

A.Künnap. System und Ursprung der Kamassischen Flexionssuffixe. 1-2, Nels., 1971-78.

КАМБОДЖИНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kambodshanisch (n), ing. Kambodian language /kamˈbʊdʒiən ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. cambodgien, azərb. kamboca dili, monkamer dili. - Cənub-şərqi Asiyada 140 dili birləşdirən dil ailəsi. Buraya vyetnam dili (50 milyon) və Kxmer (Kamboca 7 milyon) daxildir. Kxmer dili hindi, Vyetnam dili isə çin yazı ənənəsinə əsaslanır.

H. Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАМБИДИНЕЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kampidanesisch (n), ing. Kambidanez language /kamˈbiːdanez ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue cambidinaise, azərb. kambidinez dili. - Arxaik və əlahiddə mövcud olan roman dillərindəndir. Sardiniyanın dilidir. Ancaq nə qərbi, nə də şərqi roman dillərinə aiddir. 1 milyon adam danışır, iki əsas dialektə bölünür: mərkəzi sardik və cənubi sardik (kambinazik).

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 97.

КАМ-ТАЙСКИЙ, (КАДАЙ-ДАНСКИЙ) – alm. Kam-Tai, Kadai-Daisch Sprache (f), ing. Kame Thai /kam tai/, kad dan /kad dæn/, fr. langue kad-dan, azərb. kam-tay, kad-dan dili. - Şərqi Asiyada 60-a qədər dili əhatə

edir, onlardan ən mühümü tay dilidir. Ümumilikdə bu dillərdə 30 milyon əhali danışır. Ən böyük dili laodur (17 milyon əhali danışır).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАНАДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kannada (n), ing. Kannada language /kəˈnədə ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue kannadienne, azərb. kannad dili. - Dravid dillərindən biridir. Hindistanın cənub-qərbində (Karnataka ştatının rəsmi dövlət dilidir) yayılmışdır. 31 milyon daşıyıcısı vardır. Üç dialektə bölünür: sahilboyu, mərkəzi və şərq.

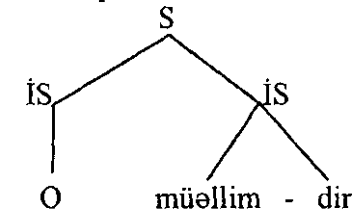
M.C.Андронов. Язык каннада. М., 1962.

КАНСКИЙ-ХАККА – Вак: Китайский →.

КАНОНИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. kanonische Form (f), ing. canonic form /kəˈnɒnɪk fɔːm/, fr. forme canonique, azərb. sözün adı, yayılmış forması. - Bu və ya digər dildə geniş yayılmış, çox işlək dil formaları. Məs.: semit dillərində üç samitli əsasların yayılması, çin dilində təkhecalı sözlərin üstünlük təşkil etməsi və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 188.

КАНТЕ – alm. Kante (f), ing. cant /kæˈnt/, fr. cante, azərb. kante. - Ağac şəkilli sintaktik təsvirdə tərəfləri birləşdirən xətlər. Məs: Azərb. d. /O müəllimdir/ cümləsi belə olacaq:

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАНТОНЕЗСКИЙ – Вак: Китайский →.

КАНУРИ – alm. Kanuri (n), ing. Kanuri /kaˈnuriː/, fr. kanouri, azərb. kanuri. - Saxar dillərindən biridir. Geniş mənada kanembu dillərini də əhatə edir. Çad, Nigeriya və Kamerunda yayılmışdır. 4,5 milyondan artıq daşıyıcısının olduğu göstərilir. Nigeriyada məktəblərdə tədris dilidir, həmçinin yerli inzibati təşkilatlarda işlədilir.

J.Lukas. A study of the Kanuri language. L., 1937.

КАНЦЕЛЯРСКИЙ - alm. Kanzleisprache (f), ing. bureaucratic /ˌbjʊərəuˈkrætɪk/, formal /ˈfɔːm(ə)l/, fr. de bureau, administratif, azərb. dəftərxana üslubu. - Quru, bədiiyyətdən, ifadəlikdən, fərdilikdən uzaq, fel və sifətlərin əvəzinə isimlər işlədilən, şablon ifadələrdən (klişe) gen-bol istifadə olunan üslub. Almaniyada 1350-1600-ci illərdə dialektlərin fəvqündə duran dil uğrunda mübarizə başladı. Praqada IV Karl bu işdə xüsusi rol oynadı. Sonra dialektlərə bölünmüş Almaniyada Sakson dialektinə əsaslanan dəftərxana dilinin inkişafında M.Lüter (1483-1546) əvəzsiz rol oynadı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАПУЧИНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Бежтинский язык ←.

КАРАИМСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karaimisch (n), ing. Karaim language /'kɑ:rim 'læŋɡwɪdʒ/, also Karaite /'kəərait/ fr. le karaïmien, azərb. karaim dili. – Türk dillərindən biridir. Keçmiş sovetlər məkanında adacıqlar şəklində ayrı-ayrı ərazilərdə (Kırım, Ukraina, Litva və s.) yayılmışdır. 500 mindən yuxarı daşıyıcısının olduğu göstərilir. Üç dialektə bölünür: kırım, trakay və qalisa.

К.М.Мусаев. Грамматика караимского языка. М., 1964.

КАРАКАЛПАКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karakalpakisch (n), ing. Karakalpak language /kɑ:ra: kɑ:l'pɑ:k 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue karakalpace, azərb. qaraqalpak dili. – Türk dillərindən biridir. Qaraqalpaq muxtar vilayətində, Qazaxıstan və Özbəkistan respublikalarında yayılmışdır. 290 minə qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından iki əsas dialektə bölünür: şimal-şərqi və cənub-qərbi. Yazısı 1924-28-ci illərdə ərəb, 1940-cı ildən isə rus qrafikası əsasında formalaşmışdır.

Д.Насыров. Становление каракалпакского общенародного разговорного языка и его диалектная система. Нукус, 1976.

КАРАТИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karatisch (n), ing. Karatin language /'karæti:n 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue karatine, azərb. karatin dili. – Avar-andiy dillərindən biridir. Axvax bölgəsinin bəzi aullarında və Xasavyurt bölgəsinin Siux kəndində yayılmışdır. 6 minə qədər insanın ünsiyyət vasitəsidir. Ançix, arçoy, raçabalrasitlin və tokitin dialektlərinə bölünür. Yazısız dildir.

З.М.Магомедбекова. Каратинский язык. Тбилиси, 1971.

КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Karač(tsch)aisch-Balkarisch (n), ing. Karachai-Balkar language /'kɑ:ra:ʃɪ: bʌlkə:t/ 'bɔ:lkər 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue karatchaï-tcherkesse, azərb. qaraçay-balkar dili. – Türk dilləri ailəsinə aiddir. Əsasən Kabardin-Balkar və Qaraçay-Çərkəz vilayətlərində yayılmışdır. 190 minə qədər insanın danışdığı dildir. Əlifbası 1937-ci ildən rus qrafikasına keçmişdir.

У.Б.Алиев. Синтаксис карачаево-балкарского языка. Нальчик, 1987.

КАРДИНАЛЬНЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. Kardinalvokale (Pl.), ing. cardinal vowels /'kɑ:dɪnl 'vaʊəlz/, fr. voyelles cardinales, azərb. kardinal saitlər. - İngilis alimi D.Jouza (1881-1967) əsaslanan müstəqil, əvvəlcə iki, sonra isə üç ölçülü əlaqələr sistemindən ibarət mücərrəd saitlər sistemi.

Akademik L.V.Şerba 1937-ci ildə saitlərin cədvəlini aşağıdakı kimi çap etdirir.

ön	qarışıq	arxa
y i	ɪ	ɯ u
Y I		ʊ
ø e	ə	ʏ
œ ɛ	ɜ	ʌ
æ		
a	ɑ	

Cədvəldən göründüyü kimi, L.V.Şerba dilin şaquli istiqamətdə hərəkətinə görə 6 növ sait fərqləndirir. Özü də konkret yüksəlişlər arasında konkret xətt göstərilmişdir. Yəni bir yüksəlişdən o birsinə keçid ardıcıl və arasıkəsilməzdir. Burada onların dəqiq eşidilməsi və fərqlənməsi əsas götürülür. Bu cədvəl ümumilikdə bütün dillərin sait sistemlərinə tətbiq edilə bilər.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1948, s.283; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979, s. 198-200; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 329.

КАРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Karelisch (n), ing. Kareli(an) language /'kærelj(ən) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue carélie, azərb. karel dili. – Pribaltika-fin dillərindən biridir. Əsasən Kareliya, Kalininqrاد, Leninqrاد və Novoqorod vilayətlərində yayılmışdır. Təqribən 80 minə qədər daşıyıcısı vardır. Üç dialektə bölünür: karel, livvik və lüdikovski.

Г.Н.Макаров. Карельский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

КАРЕНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. karenische Sprachen (Pl.), ing. Karen languages /kæ'ren 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. les langues careniennes, azərb. karen dilləri. – Çin-Tibet dilləri ailəsinə aid dillər qrupu. Tailand qonşu olan Mıyanma vilayətində yayılmışdır. 3,3 milyona qədər daşıyıcısının olduğu göstərilir. Onlardan 190 mini Tailandda yaşayır. Karen dilləri daxilində cənub-şərqi və şimal qollarına ayrılır. Karen dilləri hecalı və tonlu dillərdir. R.Jones. Karen linguistic studies. Berk, Los-Ang., 1961.

КАРИБСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. karibische Sprachen (Pl.), ing. Karib languages /'kɑ:rib 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues des caraïbes, azərb. karib dilləri. - Şimali Amerikada 50-dən artıq dili əhatə edir, bu dildə 25.000 adam danışır. Hazırda bu makro-karib ailəsinə aid edilir.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 365.

КАРИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Karisch (n), ing. Cariens language /kariəns 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le cari, azərb. kari dili. – Hett-luviya dillərindən biridir. Misir ərazisində yayılmış dillərdən hesab olunur.

И.М.Дьяконов. Кариийский алфавит и его место среди древнейших алфавитных письменностей. «Вестник древней истории», 1967, №2.

КАРКАС ЯЗЫКА РЕЛЯЦИОННЫЙ - alm. relationelles Sprachnetz (n), ing. relational frame work of language /rɪ'leɪʃənl freɪm wɜ:k əv

'læŋɡwɪdʒ/, fr. carcasse de la langue relationnelle, azərb. relyasyon dil çərçivəsi. - Konkret dilin real sistemi (əlaqələr şəbəkəsi) ilə müəyyənlişdirilən bilən mücərrəd münasibətlər sistemi.

O.C. Axmanova. Göstərilən əsər, s. 189.

КАРТАВЫЙ - alm. uvular, ing. burring /'bɜ:nɪŋ/, fr. grasseyé, azərb. kartaviy. - Dilçəyin və ya dil kürəyinin arxa hissəsinin yumşaq damağa yaxınlaşması nəticəsində yaranan səs. Azərb. d. bəzən dilönü /r/ samiti əvəzinə dilçək /R/-sı tələffüz olunur. Məs.: Azərb. d. /qarğa/ əvəzinə /qaRqa/ və s. Fr. və alm. dillərində isə bu cür tələffüz norma sayılır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 184.

КАРТВЕЛЬСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. kartvelische Sprachen (Pl.), ing. khartwel languages /kartwel 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kartv'les, azərb. kartvel dilləri. - Qafqaz dillərinin cənub qrupu. Əsasən Gürcüstanda, qismən də Azərbaycanda, Türkiyyədə və İranda yayılmışdır. 3,5 milyon daşıyıcısı olan bu dillərə 4 dil aiddir: gürcü, meqrel, laz (çan) və svan. Fonoloji sisteminə 6-7 sait və 28-30 samit fonemin olduğu göstərilir.

T.B.Гамкрелидзе, Г.И.Мачавариани. Система сонантов в картвельских языках. Типология общекартвельской структуры. Тбилиси, 1965.

КАРТИННО-СИНТЕТИЧЕСКОЕ ПИСЬМО - alm. bildlich-synthetische Schrift (f), Piktographie (f), ing. pictographic writing /pɪk'təgrəfɪk 'raɪtɪŋ/, picture synthetical writing /'pɪktə sɪn'tetɪk(ə)l 'raɪtɪŋ/, fr. écriture faite d'une mani'ré pittoresque synthétique, écriture pictographique, azərb. şəkli - sintetik yazı, piktoqraf yazı, sintetik yazı, runik yazı. - Qrafik işarələri (adətən şəkillər və şərti təsvirlər) dil formalarını əks etdirməyə deyil, danışığın məzmununun verilməsinə xidmət edən yazı növü. Bu zaman bir işarə kompleks təsəvvürlər və mənalər üçün tətbiq edilir. Bu yazı növü Alyaska eskimoslarından keçmə yazı növüdür. Bu gün hava limanlarında və Olimpiya simvollarında bu yazı növünə rast gəlmək olur.

Вах: Письмо →.

КАССИТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kassitisch (n), ing. Kassit language /kɑ:sɪt 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue cassite, azərb. kassit dili. - Qərbi İran ərazisində yaşamış qədim kassit tayfalarına məxsus olan ölü dil.

И.М.Дьяконов. История Мидии от древнейших времен до конца IV века до нашей эры. М. -Л., 1956.

КАТАЛАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Katalanisch (n), ing. Catalan language /'kætələn 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le catalan, azərb. katalan dili. - Bu dillərdə İberiya yarımadasının şimal-şərqində, Fransanın Roussillon, Sardiniyanın Alfero və Andorrada 7 mil. adam danışır. Onun müasir yazılı forması Barselona dialektinə əsaslanır. Franko rejimi onu xeyli geri atmışdı. Onun əsas əlaməti söz başında gələn samitin yumşalmasıdır. Məs.: lat /luna → lluna/ «ay». O şərq və qərbi Katalan dillərinə bölünür. Katalan dilinin iber roman (ispan)

və ya Qalloroman (oksitan) dillərinə aid olması şübhəlidir. Bu iki dil arasında katalan dili geniş yayılıb.

В.Ф.Шимарев. Очерки по истории языков Испании. М.-Л., 1941.

КАТАЛИЗ - alm. Katalyse (f), ing. catalysis /kə'tælsɪs/, fr. catalyse, azərb. kataliz. - Sintaktik əlaqəsi açıq şəkildə ifadə olunmuş birinci üzvə əsasən ikinci (gizli, açıq şəkildə ifadə olunmamış) üzvün bərpa edilməsi. Məs.: Azərb. d. /kitabın cildi/ birləşməsində birinci tərəfin məlumluğu ikinci tərəfin bərpasına zəmin yaradır.

O.C. Axmanova. Göstərilən əsər, s. 189.

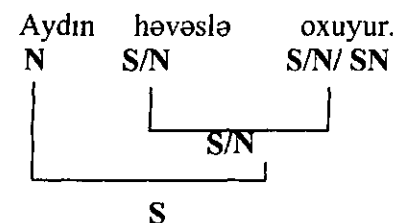
КАТАХРЕЗА - alm. Katachrese (f), ing. catashresis /kətə'kri:sɪs/, fr. catachr'se, azərb. kataxreza. - Sözün ilkin mənasına müvafiq olmayan yeni mənada işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /stolun ayağı/; alm. d. /Fuchsschwanz/ (mişar) və s. Çox vaxt hiperbolik mənada işlənir. Müq. et: /O, sanki gözü ilə nəse demək istəyir//, /Soyuq onu qılinc kimi kəsir//, /O, ətrafı gözləri ilə yeyirdi// və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 371.

КАТАФОРА - alm. Kataphora (f), Katapher (f), ing. cataphora /kə'taf(ə)rə/, fr. cataphore, azərb. katafora. - Bir mətn daxilində sonra gələcək məlumata işarə edən dil elementi. Bu funksiyada adətən determinativlər və əvəzliliklər çıxış edir. Məs.: Azərb. d. /O şəxslərə sözümü deyirəm ki,.../ və s. Anaforaya (əvvəldə gedən informasiya) qarşı qoyulur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 372.

КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ГРАММАТИКА - alm. kategoriale Grammatik (f), ing. categorial grammar /kætɪ'gɔriəl 'græmə/, fr. grammaire catégorielle, azərb. qrammatik model. - Məs.: ad kateqoriyası cümlədə isimlə üst-üstə düşərək mübtəda funksiyasında çıxış edir və fellərə bağlanır, yeni ad fellə birgə cümlə düzəldir. Riyazi dillə deyilsə, N arqumentdir, S isə dəyər. N nominal adları, S isə cümlələri bildirir. Cümlənin düzgün olduğuna əminlik üçün bir neçə mərhələli əməliyyat etmək lazım gəlir. Əgər bu əməliyyatlar düzgün cümlə qurmağa imkan verirsə, deməli, normal səslənən cümlə düzəlib. Bunu aşağıdakı diaqram aydın göstərir: Müq. et: /Aydın həvəslə oxuyur//.

Burada /həvəslə/ /oxuyur/-un ikisi bir yerdə /Aydın/-in funktorlarıdır. Bu cümlənin semantik ierarxiyası üçün çox vacibdir. Bunu cümlədə asılılıq və ya valentliklə də müqayisə etmək olar. Bu həm də sintaktik əlaqələri semant-

tik əlaqələrlə müqayisə etmək baxımından maraqlıdır, deməli, riyazi dilçilik üçün önəmlidir. Bu cür təhlillər, fonologiyada və morfologiyada da aparılır.

H. Bußmann. Gösterilən əsər, s. 374.

КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ФОРМА - alm. kategoriale Form (f), ing. categorial form /ˌkætɪˈɡɔriəl fɔ:m/, fr. forme catégorielle, azərb. kateqorial forma. - Müəyyən leksik cərgəyə məxsus sözlərin qrammatik kateqoriyasının ifadəsinə xidmət edən vasitə. Məs.: rus d. /a/ ilə bitən isimlər qadın, /o/, /e/ ilə bitən orta və şəkilçisiz sərt samitlə bitən isimlər isə kişi cinsinə aiddir. Məs.: rus d. /vʌda/, /pole/, /stol/ və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. kategoriale Bedeutung (f), ing. categorial meaning /ˌkætɪˈɡɔriəl ˈmi:nɪŋ/, fr. acception (signification, sens) catégorielle, azərb. kateqorial mənə. - Sözün konkret leksik mənası üzərində yüksələn, ümumiləşmiş mücərrəd mənə. İsimlərin kateqorial mənası – əşyavilik, fellərinki isə – iş, hərəkət və proses mənalarıdır.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИИ ГЛАСНЫХ КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ - alm. quantitative Kategorie der Vokale (f), ing. quantitative categories of vowels /ˈkwɒntitətɪv kætɪˈɡɔris əv vaʊəlz/, fr. catégorie des voyelles quantitative, azərb. saitlərinin kəmiyyət kateqoriyası. - Uzun və qısa saitlərin fonoloji cəhətdən fərqləndirilməsi. Məs.: ing., alm. və fr. d. Azərb. və rus d. isə saitlərin uzun və qısalığına görə fonoloji cəhətdən fərqlənməsi mövcud deyildir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

КАТЕГОРИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ - alm. linguistische Kategorie (f), ing. linguistic categories /ˌlɪŋɡwɪstɪk ˈkætɪɡəriəs/, fr. catégorie linguistique, azərb. linqvistik kateqoriya. - Dil vahidlərinin müxtəlif sinif və dərəcələrinin ümumi xüsusiyyətlərinə görə həmin cəhətlərin tərkibinin müəyyənləşdirilməsi. Məs.: tək və cəm kateqoriyası, cins və hal kateqoriyası.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КАТЕГОРИЯ ОБУСЛОВЛИВАЕМАЯ - alm. bedingte Kategorie (f), ing. conditioned categories /kənˈdɪʃənd ˈkætɪɡəriəs/, fr. catégorie conditionnée, azərb. şərtləndirilən kateqoriya (ikinci dərəcəli kateqoriya). - Ümumi kateqoriyalar əsasında fəaliyyət göstərən, öz linqvistik məzmununu yalnız ümumi kateqoriyalar fonunda tapan, onları şərtləndirən ümumi kateqoriyaların tərkibinə daxil olan xüsusi kateqoriyalardır. Məs.: Azərb. d. fəllərin şəxs, zaman və növ kateqoriyası və s.

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər.

КАТЕГОРИИ ОБУСЛОВЛИВАЮЩИЕ - alm. determinierende Kategorie (f), ing. conditioning categories /kənˈdɪʃnɪŋ ˈkætɪɡəriəs/, fr. catégories conditionnantes, azərb. şərtləndirən kateqoriya. - Xüsusi kateqoriyaları özündə birləşdirən müstəqil linqvistik məzmunu malik ümumi kateqoriyalar. Məs.: rus d. kəmiyyət, hal, şəxs, cins kateqoriyaları və s.

E.Koseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. Almandan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

КАТЕГОРИЯ ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ - alm. taxonomische Kategorie (f), ing. taxonomic categories /tækˈsənomɪk ˈkætɪɡəriəs/, fr. catégorie taxonomique, azərb. taksonomik kateqoriya. - Bir və ya bir neçə dildə oxşar hadisələrin üzə çıxarılmasına və təsnifinə imkan yaradan, bununla da dillərin müqayisələrinin nəzəri əsasında duran (müqaysəli-tarixi və tipoloji araşdırmasında); qrammatik-leksik-tipoloji-tarixi müqaysəli təsvirlər, ümumiləşdirmələr üçün əsas olan bənzər dil hadisələrinin üzvlənməsi və təsnifi.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 190.

КАТЕГОРИЯ ЧАСТЕЙ РЕЧИ - alm. Kategorie der Wortarten (der Redeteile) (f), ing. category parts of speech /ˈkætɪɡəri pɑ:ts əv spi:tʃ/, fr. des catégories parties du discours, azərb. nitq hissələri kateqoriyası. - Müəyyən dilin leksik, morfoloji və sintaktik əlamətləri əsasında sözlərin bölgüsü. Məs.: müstəqil mənaya malik olub, müxtəlif şəkilçilər qəbul edən və cümlə üzvü yerində çıxış edən sözlər əsas nitq hissələridir. Yerdə qalan nitq hissələrini isə köməkçi nitq hissələri adlandırırlar.

O.Musayev. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1986.

КАТЕГОРИИ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. Kategorie der Satzglieder (f), ing. categories of parts of the sentence /ˈkætɪɡəriəs əv pɑ:ts əv ðə ˈsentəns/, fr. des catégories termes d'une proposition, azərb. cümlə üzvləri kateqoriyası. - Müntəzəm və qanunauyğun şəkildə sintaktik funksiya yerinə yetirən sözlərin kateqoriyası. Məs.: fellər cümlədə bir qayda olaraq xəbər rolunda çıxış edir, leksik mənası iş, hal, hərəkəti bildirməkdir, şəkilçilər qəbul edir və s.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 377.

КАТЕГОРИЯ БЕЗЛИЧНОСТИ - alm. unpersönliche Kategorie (f), ing. category of impersonality /ˈkætɪɡəri əv ɪmpə:səˈnæləti/, fr. catégorie impersonnelle, azərb. şəxsiz kateqoriya. - Formal şəkildə qrammatik mübtədası üçüncü şəxsin təkində işlədilən və konkret heç bir şəxslə bağlı olmayan kateqoriya. Məs.: alm. d. /ɛs regnet/, /ɛs donnert/; ing. d. /It rains/; rus d. /Дождит/; Azərb. d. /Yağır/, /qar və ya yağış/.

A.A.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 377.

КАТЕГОРИЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ - alm. grammatische Kategorie (f), ing. grammaticale categorie /grəˈmætɪk(ə)l ˈkætɪɡəri/, fr. catégorie grammaticale, azərb. qrammatik kateqoriya. - Qrammatik forma ilə qrammatik mənanın vəhdəti qrammatik kateqoriya yaradır. «Bu və ya digər qrammatik göstəricilərlə sisteməlik olaraq ifadə olunan eyni cinsli qrammatik mənalara bir-birinə qarşıdurmasını qrammatik kateqoriya kimi müəyyənləşdirmək olar»

Ю.С. Маслов. Введение языкознание. М., 1987. s. 127.

КАТЕГОРИЯ ЕДИНИЧНОСТИ - alm. Singularitätskategorie (f), ing. category of singularity /'kætɪgəri əv 'sɪŋɡju'lærɪti/, fr. catégorie isolée, azərb. təklik kateqoriyası. – Sözdüzəldici şəkilçilərin mənası olub, onların köməyi ilə əmələ gələn sözlərin ayrıca tək halda olduğunu bildirir. Məs.: rus d. /ёнок/ şəkilçisi ilə düzələn /цыплёнок/ (cücə) buna misal ola bilər.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 128.

КАТЕГОРИЯ ЕДИНСТВЕННОСТИ - Bax: Категория единичности ←.

КАТЕГОРИЯ ЛИЦА СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Kategorie der Person (f), ing. syntactic category of person /sɪn 'tæktɪk 'kætɪgəri əv 'pɜːsn/, fr. catégorie syntaxique de la personne, azərb. sintaktik şəxs kateqoriyası. - Xəbərlə əlaqədar olaraq şəxsə (subyektə) münasibətin müxtəlif ifadə vastələri. Məs.: Azərb. d. /sən gəlirsən/, /mən gəlirəm/, /o gəlir/ və s. İng. d., məlum olduğu kimi, şəxs kateqoriyası yalnız üçüncü şəxsdə qrammatik göstəriciyə malikdir. Müq. et: /I, you, we, you, there, come/, ancaq /he, she, it, comes/ və s.

P.H.Matthews. Morphology. An Introduction to the Theory of Word-Structure. Cambridge, 1979. s. 1-20.

КАТЕГОРИЯ МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. morphologische Kategorie (f), ing. morphological category /ˌmɔːfə'lɒdʒɪkəl 'kætɪgəri/, fr. catégorie morphologique, azərb. morfoloji kateqoriya. - Müəyyən şəkilçilərin qrammatik məna ifadə etməsi. Məs.: alm. d. /-ung/, /-heit/, /-schaft/, /-keit/ qadın cinsli isimlərin morfoloji göstəricisidir. İng. d. /-hood/, /-ship/ topluluq mənasını verir. Müq. et: ing. d. /friendship/ (dostluq), /neighbourhood/ (qonşuluq) və s.

P.H.Matthews. Morphology. An Introduction to the Theory of Word-Structure. Cambridge, 1979. s. 37-38.

КАТЕГОРИЯ МЯГКОСТИ - alm. Mouillierungskategorie (f), Weichheitskategorie (f), ing. category of softness /'kætɪgəri əv 'sɒftnɪz/, fr. catégorie des voyelles molles, azərb. yumşaqlıq, incəlik kateqoriyası. - Çağdaş rus d. samitlər sistemini səciyyələndirən yumşaqlıq-sərtlilik (qalınlıq-incəlik) əlamətləri fonoloji qarşılaşma yaradır. Məs.: rus d.:

/b/ # /b'/, /g/ # /g'/, /s/ # /s'/, /m/ # /m'/

/p/ # /p'/, /k/ # /k'/, /ʃ/ # /ʃ'/, /n/ # /n'/

/d/ # /d'/, /g/ # /g'/, /v/ # /v'/, /l/ # /l'/

/t/ # /t'/, /x/ # /x'/, /r/ # /r'/, /z/ # /z'/

yalnız /ts/, /tʃ/ və /j/ bu qarşılaşmadan kənarda qalır. /tʃ/ yumşaqdır, /ts/ isə sətrdir.

Л.Р.Зиндер. Göstərilən əsər, s. 111-168.

КАТЕГОРИЯ НЕ-ЛИЦА - alm. unpersönliche Kategorie (f), ing. category of non-person /'kætɪgəri əv 'nɒn'pɜːsn/, fr. catégorie non-personnelle, azərb. qeyri-şəxs kateqoriyası. - Şəxs bildirməyən isimlərin

qrupu. Məs.: rus d. /ящик/ (qeyri-şəxsli) /продавщица/, /ямщик/ (şəxsli). Azərb. d. canlılarda şəxsə münasibət var, cansızlar da isə şəxs bildirilmir.

N.Məmmədov, A.Axundov. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ НЕСИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. unsyntaktische Kategorie (f), ing. non-syntactic category /'nɒn-sɪn'tæktɪk 'kætɪgəri/, fr. catégorie non-syntaxique, azərb. qeyri-sintaktik kateqoriya. - Müəyyən sözlərdə sözün işlənmə formasının başqa sözlərdən asılı olmadığını əks etdirən linqvistik kateqoriya. Danışqda bir sözün digərindən asılılığını təsdiq etməyən kateqoriya. Azərb. və ing. d. isimlərin cins, sifətlərin isə kəmiyyət kateqoriyaları qeyri-sintaktik səciyyəlidir. Alm. və rus d. isə onların bu kateqoriyalar üzrə qrammatik göstəriciləri vardır. Müq. et: Azərb. d. /daş divar/, /yaxşı daş/, /hündür divar/, ancaq alm. d. /Stein/ (m) (daş), /Wand/ (f) (divar); /guter Stein/ (yaxşı daş), /hohe Wand/ (hündür divar) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ ПАРНОСТИ - alm. Kategorie des Dualismus (f), ing. category of paired relationship /'kætɪgəri əv pɛəd rɪ'leɪʃənʃɪp/, fr. catégorie formant la paire, azərb. qoşalıq (cütlik) kateqoriyası. - Öz mənşəyinə görə cütliklə bağlı olan, cüt əşyanın (iki hissədən ibarət), qoşa əşyanın ümumiləşdirilmiş ifadəsi. Məs.: Azərb. d. cütlik kateqoriyası yoxdur. Məs.: rus d. /брюки, ножницы, глаза, вожжи, штаны/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 192.

КАТЕГОРИЯ ПОНЯТИЙНАЯ (КАТЕГОРИЯ ВНЕЯЗЫКОВАЯ) - alm. Begriffskategorie (f), ing. conceptual category (extralingual, notional) /kən'septʃjuəl 'kætɪgəri/, fr. catégorie de concept, azərb. anlayış kateqoriyası. - Dildə bu və ya digər şəkildə ifadəsini tapmış mücərrəd mənələrdə işlənen söz qrupları. Məs.: əşiyavilik, mücərrədlik, konkretlik, cəmlilik, modallıq, mənsubiyyət və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 162-163.

КАТЕГОРИЯ СИНТАКСИЧЕСКАЯ - alm. syntaktische Kategorie (f), ing. syntactic category /sɪn'tæktɪk 'kætɪgəri/, fr. catégorie syntaxique, azərb. sintaktik kateqoriya. - Danışqda müəyyən sözlərin işlənmə formalarının digərlərindən asılı olduğunu əks etdirən linqvistik kateqoriya. Məs.: ismin hal kateqoriyası (onun hal şəkilçisi qəbul etməsi felin idarə etmə xüsusiyyətindən asılıdır). Məs.: Azərb. d. /Mən o kişidən xahiş etdim//. Ancaq Azərb. d. isimdən əvvəl gələn sifət, say heç bir dəyişikliyə uğramır, yəni onlar sintaktik kateqoriya kəfiyyətinə malik deyildir. Burada sintaktik asılılıq yoxdur. İsimlərdə kəmiyyət, mənsubiyyət kateqoriyası, fellərdə şəxs, təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyaları, bir sıra dillərdə cins kateqoriyası da sintaktik kateqoriya hesab olunur. Məs.: Azərb. d. /anamın kitabı/, /sən oxuyursan/, /Balaca uşaq çayı həvəslə içirdi//; alm. d. /schönes Wetter/ (yaxşı hava), /schöner Tag/ (yaxşı gün) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КАТЕГОРИЯ СОСТОЯНИЯ - alm. Zustandskategorie (f), ing. category of state /'kætɪgəri əv steɪt/, fr. catégorie de position, azərb. hal, vəziyyət kateqoriyası. - Hal, durum, vəziyyət fəlləri əşyanın aldığı vəziyyəti, əlaməti, keyfiyyəti, kəmiyyəti və s. ifadə edən və, əsasən, şəxsiz cümlədə yalnız xəbər rolunda işlədilən vəziyyət və predikativ fəlləri. Məs.: Azərb. d. /arzulamaq, gülmək, oturmaq / və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КАТЕГОРИЯ ФОРМАЛЬНАЯ - alm. formale Kategorie (f), ing. formale category /'fɔ:məl 'kætɪgəri/, fr. catégorie formelle, azərb. formal kateqoriya. - Morfoloji ifadəyə malik olan qrammatik kateqoriya.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 190.

КАУЗАЛЬНЫЙ (ПРИЧИННЫЙ) - alm. kausal, ing. causal /'kɔ:z(ə)l/, causative /'kɔ:zətɪv/, fr. causal, azərb. səbəb. - Səbəbiyyət bildiren, asılılıq və ya belə asılılığın ifadəsi ilə bağlı olan, sintaktik vasitələrlə ifadə olunmuş səbəb mənalı. Məs.: səbəb bildiren bağlayıcılar. Müq. et: Azərb. d. /nə səbəbə/, /nə üçün/ və s. səbəb budaq cümləsi bu ifadələr arasında xüsusi yer tutur. Alm. d. həm tabeli /da/, /weil/, həm də tabesiz bağlayıcılı səbəb cümlələri mövcuddur. Məs: alm. d. /Er kommt nicht, weil er kran ist// və ya /denn er ist krank// (O gəlmir, çünki xəstədir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 376.

КАУЗАТИВНЫЙ - alm. kausativ, ing. causative /'kɔ:zətɪv/, fr. causatif, azərb. (səbəblilik). - İşin icrası üçün səbəb (bəhanə) mənasına malik olan. Məs.: Azərb.d. bunu icbar fəllər ifadə edir. Alm. d. işə sözünü /wirken/ (işləmək), ancaq /bewirken/ (təsir etmək), /trinken/ (içmək), /tränken/ (hopdurmaq), /sitzen/ (oturmaq), /setzen/ (oturtmaq). Erqativlik yolu ilə /Die Sonne schmilzt das Eis// (Günəş qarı əridir), ancaq /Das Eis schmilzt// (Buz əriyir) və ya /lassen/ fəli ilə. Müq. et: /Er lässt sie schreiben// /Oğlan qıza yazdırır//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 376.

КАФФА (КЭФА, КАФИЧО) - alm. Kafa (n) (auch Kefa, Kaffiç(tsch)o), ing. kaffa /kɑ:fə/, fr. langue kaffa, azərb. kaffa dili. - Omot dillərindən biri. Həbəşistanın Kefa vilayətində yayılmışdır. 400 minə qədər əhali bu dildə danışır. Yazısız dildir və əsasən etniklərarası ünsiyyətdə istifadə olunur.

E.Cerulli. Studi etiopici. IV. La lingua caffina. Roma, 1951.

КАЧЕСТВА ИМЯ - alm. Adjektivabstraktum (n), ing. quality name /'kwɔlɪti neɪm/, adjective abstract /'ædʒɪktɪv 'æbstrækt/, fr. nom qualité, azərb. ad keyfiyyəti. - Müəyyən əlamət bildiren sifətlərdən düzəlmiş mücərrəd ismlər. Məs.: Azərb. d. /xeyirxahlıq, pislik, ağılıq/ və s.

R.Conard. Göstərilən əsər, s. 175.

КАЧЕСТВЕННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ. Вах. Изменение ←.

КАЧЕСТВЕННОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. qualitativer Wechsel (m), ing. qualitative gradation /'kwɔlɪtətɪv ˌgrædæu'eɪʃən/, fr. alternance de timbre, alternance qualitative, azərb. keyfiyyət əvəzlənməsi. - Dilçilikdə

müxtəlif keyfiyyətli səslərin bir-birilə əvəz etməsini adətən onların kəmiyyət əvəzlənməsinə qarşı qoyulur.

Məs.: Azərb. d. /uzun → uzan/

alm. d. /verlieren → verlor/ (itirmək - itirdi)

rus d. /нести → н'ос/, /воды/ - /v^da/

ing. d. /take → took/ (götürmək - götürdü) və s.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124-126.

КАЧЕСТВЕННЫЙ - alm. qualitativ, ing. qualitative /'kwɔlɪtətɪv/, fr. qualitatif, azərb. keyfiyyət. - Fonemlərin keyfiyyətə dəyişməsi. Məs.: rus d. /принести/ → /прин'ос/; alm. d. /sprechen/ → /sprach/ (danışmaq - danışdı), /denken/ → /dachte/ (düşünmək - düşündü) və s.

F. Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 124-126.

КАЧЕСТВО - alm. Qualität (f), ing. quality /'kwɔlɪti/, fr. qualité, azərb. keyfiyyət. - 1) Keyfiyyətlə bağlı olan, keyfiyyət mənası bildiren. Keyfiyyət zərflikləri, sifətlər və s. Məs.: Azərb. d. /bərk taxta/, /yumşaq parça/, /sakit/, /diribaş/ və s.; 2) Saitlər üçün səciyyəvi tembr. Məs.: /a/, /o/, /u/ saitləri öz keyfiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Birinci açıq, ikinci qismən açıq, üçüncü isə qapalıdır; 3) Danışıq aktında vurğulu və vurğusuz hecalar fərqlənir. Vurğulu heca gərgin, vurğusuz qeyri-gərgin olur. Məs.: rus d. /v^da/ sözündə birinci heca vurğusuzdur, ona görə də o, ciddi reduksiya uğrayır. Akustik cəhətdən birinci hecadakı sait orta sıra və orta yüksəlişlidir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 199.

КАШМИРИ - alm. Kaschmiri (n), ing. Kashmir language /kæʃ'mɪə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. la langue kaschémir, azərb. kaşmiri dili. - Dard dillərinə aid olan dillərdən biridir. Şimali Hindistanın Kəşmir vadisində yayılmışdır. 3,5 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Hindistanın Cammi və Kəşmir ştatlarının rəsmi dilidir. Kaşmiri, kaştavari, poquli, siraci, rambani və s. dialektlərinə bölünür. Hazırda müəyyən işarələr əlavə olunmaqla ərəb qrafikasıdan istifadə olunur.

Б.А.Захарьин, Д.И.Эдельман. Язык кашмири. М., 1971.

КВА ЯЗЫКИ - alm. Kwa-Sprachen (Pl.), ing. Kwa languages /'kwa 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kwa, azərb. kva dilləri. - Fil Dişi Sahili (Kotd İvuar), Qana, Toqo, Benin, Liberiya ölkələrində yayılmış, niger-konqolez dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. 67 milyondan yuxarı daşıyıcısı məlumdur. Kva dillərin akan, qan, yoruba, eve, nupe, adanqme, idoma, iqbo və s. dillər aiddirlər. Tonal dillərdir. Bu dillərdə 2-4 cür ton fərqləndirilir. Yüksək, orta və aşağı tonlardan savayı enən və yüksələn tonlar qeyd olunur, Ton sistemi «piləlidir», yəni hər bir heca özündən sonrakı və ya əvvəlki hecadan 1 ton vahidi ölçüsündə yüksək və ya aşağıdır. Kva dillərinin böyük əksəriyyətində 7 sait fonem vardır.

В.К. Яковлев. Язык йоруба. М., 1963; Б.С.Фрихман. Язык игбо. М., 1975.

КВАНТИТАТИВНЫЙ - alm. quantitativ, ing. quantitative /'kwɒntitativ/, fr. quantitatif, azərb. kəmiyyət. – 1) Səsin uzunluq xassəsi, səsin uzunluq dərəcələri arasındakı fərq; 2) Səsin uzunluğu və gücü ilə, habelə səsin həmin xüsusiyyətləri dəyişməsi ilə əlaqədar olan kəmiyyət dəyişmələri. Azərbaycan dilində açıq və vurğulu hecəda sait qapalı və vurğusuz hecədən kəmiyyətə keçir. Müq. et: Azərb. d. /atam/ və /atamdan/ sözlərində birinci /a/ o birilərdən uzundur. Səslər kəmiyyətə müxtəlif olur. Səsin fiziki uzunluğu heç də bu uzunluğun relevant olması demək deyildir. Danışqı aktında kəmiyyət göstəriciləri onun ümumi sürətindən, ritmik-melodik strukturundan asılıdır. Alm. d. saitlər uzun və qısalığa görə qarşılaşma yaradırlar. Müq. et: alm. d. /muss/ («müssen» felindən «malı-məli»), ancaq /mu:s/ qədim yunanlarda incəsənət əsəridir.

R.Conard. Göstərilən əsər, s. 214.

КВАНТИТАТИВНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Quantitätsbetonung (f), ing. quantitative stress /'kwɒntitativ stres/, fr. accent de quantité, accent temporel, azərb. kəmiyyət vurğusu. – Vurğulu hecənin vurğusuz hecədən uzunluğu ilə fərqlənən vurğu növü. Müasir rus d. vurğulu hecə vurğusuz hecədən 1,5 dəfə uzun olur. Kəmiyyət əlaməti Azərbaycan dilində ümumi sual cümlələrində özünü daha aydın biruzə verir. Məs.: Azərb. d. *Çən kitab oxuyursa:nı*

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

КЕКЧУ - Вах: Мая языки →.

КЕЛЬТИБЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Keltiberisch (n), ing. Celtiber language /'keltɪːber 'læŋɡwɪdʒ/, fr. keltiberien, azərb. keltiber dili. – Kelt dillərinə aid olan ölü dillərdən biri. Pireney yarımadasında yaşamış kelt tayfalarına məxsus olan dil. Keltiber dilinin materialları kelt və hind-Avropa dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqində ən vacib mənbələrdən hesab olunur. M.Lejeune. Celtiberica. Salamanca, 1995.

КЕЛЬТОЛОГИЯ - alm. Keltologie (f), ing. Keltologie /'keltələdʒi/, fr. études celtiques, azərb. keltologiya, keltşünaslıq. – Kelt xalqlarının tarixini, etnoqrafiya və arxeologiyasını, ədəbiyyatını və dillərini öyrənən humanitar elmlərin məcmusu. Keltologiya bir elm sahəsi kimi XIX əsrin ikinci yarısında təşəkkül tapmışdır.

В.П.Калыгин, А.А.Королева. Кельтские языки. «Сравнительно-историческое изучение языков разных семей». М., 1982.

КЕЛЬТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. keltische Sprachen (Pl.), ing. Celt languages /'kelt,'selt 'læŋɡwɪdʒɪz/, also Kelt /kelt/, fr. le celtique, langues des Celtes, azərb. kelt dilləri. – Hind-Avropa dilləri ailəsinə daxil olan dillər qrupu. Kelt dilləri Avropanın böyük bir ərazisində (Almaniya, Fransa,

Böyük Britaniya, İrlandiya və İspaniyada), Karpatda, Balkanlarda və Kiçik Asiyada yayılmışdır. Sonralar bu dillərin yayılma arealı xeyli məhdudlaşmışdır. Kelt dillərinə aid olan dillərdən bəziləri ölü dillərə çevrilmişlər: men, korn, keltiber, leponi, qallii, irland, gel, vali və breton dilləri canlı kelt dillərinə aiddirlər. İrlandiya dili ilə birlikdə qel dili (5000 daşıyıcı) VIII əsrdən bəri sxot-qel dili (90000 daşıyıcısı var), uels dili ilə birlikdə breton dili (400.000) və breton dili (1,2 milyon) də bu ərazilərdə işlənir.

Г.Льюис, Х.Педерсон. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. М., 1954.

КЕНЕМА - alm. Kenem (n), ing. kineme /'kɪnɪmə/, fr. kenème, azərb. kenem. – İfadə planında tələffüz ünsürü, artikulyator element, yaxud məzmunun ən kiçik ünsürü. İlk dəfə bunu dilçiliyə İ.A.Boduen de Kurtene gətirmişdir. Qlossematiklər isə onu fonoloji əlamətin yerinə işlətməmişlər. Pleremlərlə birlikdə qlossemi təşkil edirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 215; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 168.

КЕНЕМАТИКА - alm. Kenematik (f), ing. kinematics /'kaɪnɪ'mætɪks/, fr. kénématique, azərb. kenematika. – Artikulyasiya ünsürlərinin qarşılıqlı əlaqələrini öyrənən elm sahəsi. İlk dəfə olaraq İ.A.Boduen de Kurtene ikili üzlənmədən söhbət açarkən tələffüz üzlərinin hərəkətini və onları öyrənən elmi kenematika adlandırmışdır.

И.А.Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963, т. I, s. 279.

КЕНТУМ ЯЗЫКИ - alm. Kentumsprachen (Pl.), ing. keltum languages /'keltum 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues centums, azərb. kentum dili. – Tarixi-müqayisəli dilçilik fonetik konstruksiyalar əsasında hind-Avropa dillərini qərb və şərq qruplarına bölmə, bu zaman /hundert/ (yüz) sözünün bu qruplarda necə adlandırılması əsas götürülür. İlk nəzəriyyəyə (bu gün mübahisəli) görə hind-Avropa ulu dilində 3 növ dillər (guttural) samit olub: velar /k/, /g/; yumşaq /k'/, /g'/ və dodaq-dillər (labiovelar) /g~/, /k~/ . Bunlar müxtəlif dillərdə müxtəlif cür inkişaf edib: kentum dillərində (german, kelt, italy) palatallar velarlarla qarışmış, satem dillərində isə (hind, iran) velarlarla labiovelarlar birləşmiş, palatallar isə novlulara çevrilmiş, bunun da nəticəsində əvvəllər kentum dillərindəki /k/ samiti satem dillərində /s/-yə çevrilmiş. Bu ideyaya qarşı güclü fərziyyələr irəli sürülürdü. İlk öncə şərqdə kentum dilləri hesab edilən toxar dilinin (1904), sonra isə xet dilinin (1906) kəşfi göstərdi ki, bu bölgə nə coğrafi, nə də fonoloji cəhətdən düz deyil. Ancaq necə olursa olsun kentum /satem anlayışları hind-Avropa dilçiliyində qəbul edilmişdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 61.

КЕРЕКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kerekisch (n), ing. Kerek language /ke'ri:k 'læŋgwiɖʒ/, fr. langue kéréke, azərb. kerek dili. – Çukot-Kamçatka dillərinə aid olan dillərdən biridir. Çukotka vidayətinin Bering bölgəsində yayılmışdır. 200 qədər daşıyıcısı mövcuddur. Çox az tədqiq olunmuşdur. Əvvəllər koryak dilinin dialekti hesab olunurdu. Yazısız dildir.

В.Г.Богораз. Чукчи. ч.1, Л., 1934; П.Я.Скорик. Керецкий язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

КЕТСКИЙ ЯЗЫК - alm. Ketisch (n), ing. Ket language /ket 'læŋgwiɖʒ/, fr. langue kète, azərb. ket dili. – Yenisey dillərindən biridir. Yenisey çayının sahilı boyu yayılmışdır. 1000-ə qədər insanın danışdığı bu dil ərazi baxımından cənubi-ket, şimali-ket və orta-ket kimi dialektlərinə bölünür. Fonoloji sistemində sait yarım sisteminin zənginliyi (10-11 sait fonem) əsas fonetik cəhətlərindən biridir.

Е.А.Крейнович. Кетский язык. «Языки народов СССР», т.5, Л., 1968.

КЕЧУА – alm. Kechwa (n) (Quechua, auch Runa-Simi), ing. quechua language /ketʃu:ə 'læŋgwiɖʒ/, fr. le ketchua, azərb. keçua dili. – Cənubi Amerikada hindi dillərindən biri. Boliviyanın (ispan və aymara) və Perunun (ispan) dilləri ilə bərabər rəsmi dövlət dili. And yaylasında yerləşən ölkələrdə də yayılmışdır. Boliviya da 2,1 milyon, Peru da isə 6,75 milyon, Ekvadorda 3,65 milyon daşıyıcısı mövcuddur. Keçua dilinin daşıyıcılarının kiçik qrupları Argentinada, Kolumbiyada və Çilidə də yaşayırlar. Ərazi baxımından üç dialektə bölünür: cənub (Perunun cənubu, Boliviya və Argentinanın şimal-qərbi), mərkəzi (Peru), şimal (Perunun şimalı, Ekvador və Kolumbiyanın cənubu). Saitlər sistemi üç fonemdən /a/, /i/, /u/ ibarətdir. Bəzi dialektlərdə saitlərin fonemlərin sayı 6-ya qədər artır.

E.W.Middendorf. Das Runa Simi oder die Keshua-Sprache. Leipzig, 1890.

КЕЧУМАРА ЯЗЫКИ – alm. Ketschumara-Sprachen (Pl.), ing. quechumara languages /ketʃu:mə:rə 'læŋgwiɖʒɪz/, fr. langues ketchumaras, azərb. keçumar dilləri. – Cənubi Amerikada hindi dilləri ailəsi. Keçua və aymara dillərini özündə birləşdirir. 16 milyon insan bu dillərdə danışır (3,3 milyon aymara dili). Məhdud saitlər sisteminə malikdirlər (aymar dilində 3-5, keçua dilində 3-6), samitlər sistemi isə 15-27 fonem civarında artıb-azalır. Söz kökləri müxtəlif heca strukturları müşahidə olunur: CV, CVC, CVCV (C) və əsasən ikihecalı modellər üstünlük təşkil edir. Keçumar dilləri nominativ dillərdir. İsmi və feli sözdəyişmə inkişaf etmişdir. Fəllər təsirli və təsirsizə bölünürlər. Cümlə daxilində söz sırası MTF ardıcılığındadır.

Y.Lastra. Cochabamba Quechua syntax, The Hague – Paris, 1968.

КИДАНЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kidanisch (n), ing. Kidan language /'kɪdɑn 'læŋgwiɖʒ/, fr. langue cidane, azərb. kidan dili. – Monqol dilləri ailəsinə daxil olan, IV-XII əsrlərdə Çinin şimalında və Monqolustanda yaşamış

kidanlara məxsus ölü dil. Kidan dilində köhnə çin ieroqlif yazısı nümunəsi əsasında tərtib olunmuş böyük və kiçik adlandırılan iki yazı sistemindən istifadə olunmuşdur (bax: şəkil).

Л.Н.Рудов. Проблемы киданьской письменности. «Советская этнография», 1963, №1.

KIDAN YAZISININ İŞARƏLƏRİ

𐰚	𐰍	𐰪	𐰝
böyük	qızıl	hökmdar	əjdaha
𐰇	𐰏	𐰢	𐰞
səma	səma (yivəlik halında)	imperator	at
𐰆	𐰔	𐰣	𐰟
gün	tək	imperator (yivəlik halında)	yazılmış, əmələ gəlmiş
𐰄	𐰕	𐰇	𐰠
ay	altı	iri	mərhəmətli
𐰃	𐰔	𐰇	𐰠
il	iyirmi	kida (lyao) (yivəlik halında)	hörmətli

КИКУЙЮ – alm. Kikuyu (n), ing. kikuyu /kɪ:kju/, fr. kikouyou, azərb. kikuyu. – Bantu dillərindən biri. Keniyanın mərkəzi hissələrində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 4,4 milyona çatır. Nieri, ndia, embu, meru dialektlərinə bölünür. Yazısı latın qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur. L.Armstrong. Phonetik and tonal structure of Kikuyu. London, 1940.

КИНАКЕМА - alm. Kinakem (n), ing. kinakeme /'kɪ:nə'kɛmə/, fr. cinakéma, azərb. kinakem. - Psixoloji fonologiyada artiklyator və akustik təsvirlərin vəhdəti. Bu səs təsəvvürlərinin ən kiçik əlaməti kinem adlanır. Səsin əmələ gəlməsində bir danışq üzvünün tələffüz fəaliyyəti, məxrəc

baxımından fərqləndirici əlamət. Məs: /t/ səsi bir kinemdən (dilönü) ibarətdir. Halbuki /b/ səsi iki kinemdən (dodaq və xirtəkdə səs tellərinin titrəməsi), /m/ səsi isə üç kinemdən (dodaq, xirtəkdə səs tellərinin titrəməsi və burun) ibarətdir.

Ф.Вейсалов (Вейсали). О дифференциальных и интегральных признаках фонем. «Ученые записки» АПИРЯ и Л. им. М.Ф.Ахундова, 1975, №2.

КИНЕМИКА - alm. Kinematik (f), ing. kinematics /'kʌni:miks/, fr. cinématique, azərb. kinemika. - Kinemi öyrənən kinesika bəhsi.

Бах: Кинесика →

КИНЕСИКА (ПАСИМОЛОГИЯ) - alm. Kinesik (f), Pasimologie (f), ing. kinesics /'kʌni:ks/, pasimology /pəsimələ:dʒi/, fr. kinécique (passimologie), azərb. kinesika. - İnsanlar arasında ünsiyyətə xidmət edən əl-qol, bədən hərəkətlərinin məcmusunu (danışiq üzvlərinin hərəkəti istisna olmaqla) öyrənən elm sahəsi. Sössüz ünsiyyət vasitələrinin (üzün ifadəsi, jest, mimika, bədən hərəkətləri, görmə bucağı və s.) struktur və funksiyasını öyrənən sahə. Alının qırışması, üzün ifadəsi, əlin hərəkəti və s. fikrin aydın çatdırılmasına ciddi təsir göstərə bilər. Bu elm sahəsini bəzən paralingvistik adlandırırlar.

D.Crystal. Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell Pub, 2003.

КИРГИЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Kirgisisch (n), ing. Kirghiz language

/'kɪr'gɪz 'læŋgwɪdʒ/, fr. le kirghiz, langue kirghize, azərb. qırğız dili. – Türk dilləri ailəsinə aid olan dil. Əsasən Qırğızıstanda, Özbəkistanın Nəmanqan və Fərqanə vilayətlərində, Tacikistanın qonşu dağlıq ərazilərində, Qazaxıstanın bəzi bölgələrində, həmçinin Çin, Monqolustan, Əfqanıstan və Pakistanda yayılmışdır. Təqribən 3 milyona qədər daşıyıcısı vardır. Ərazi baxımından iki dialektə bölünür: şimal və cənub dialektləri. Digər türk dillərində olduğu kimi, qırğız dilində də sinharmonizm hadisəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Б.М.Юнусалиев. Киргизский язык. «Языки народов СССР», т. II, М., 1966.

КИРИЛЛИЦА - alm. kyrillische Schrift (f), ing. Cyrillic alphabet, writing /sɪ'rilɪk 'ælfəbɪt/raɪtɪŋ/, fr. alphabet, cyrillique, azərb. kiril qrafikası. - Müasir rus əlifbasının əsasını təşkil edən qədim slavyan əlifbalarından biri (digəri «qlaqolitsa» adlanır) olub hərflərinin nisbətən sadəliyi və dəqiqliyi ilə fərqlənir.

KİRİL ƏLİFBASI

Yazılışı	Hərflərin adı	Səslenməsi	Rəqəmlə ifadəsi	Yazılışı	Adı	Səslenməsi	Rəqəmlə ifadəsi
А	а	[a]	1	Х	ха	[x]	600
Б	бу	[b]		У	у	[u]	800
В	ва	[v]	2	У	у	[u]	900
Г	га	[g]	3	У	у	[u]	90
Д	да	[d]	4	Ш	ша	[ʃ]	
Е	е	[e]	5	Щ	ща	[ʃʃ]	
Ж	жу	[ʒ]		Щ	ща	[ʃʃ]	
З	з	[z]	6-8	Ъ	ъ	[ʌ]	
И	и	[i]	7	Ъ	ъ	[ʌ]	
Й	й	[j]	8	Ъ	ъ	[ʌ]	
К	ка	[k]	10	Ю	ю	[y]	
Л	ла	[l]	20	Я	я	[j]	
М	ма	[m]	40	Я	я	[j]	
Н	на	[n]	50	Я	я	[j]	
О	о	[o]	70	Я	я	[j]	
П	па	[p]	80	Я	я	[j]	
Р	ра	[r]	100	Я	я	[j]	
С	са	[s]	200	Я	я	[j]	
Т	та	[t]	300	Я	я	[j]	
У	у	[u]	400	Я	я	[j]	
Ф	фа	[f]	500	Я	я	[j]	

F.Yadigar (Veysəlli). Dilimiz, qeyrətimiz, qayğılarımız. Bakı, 1993.

КИТАИСТИКА – alm. Sinologie (f), ing. sinology /sɪn'ɒlədʒi/, fr. cinologie, études chinoises, azərb. çinşünaslıq. – Çinin mədəniyyətini, tarixini, fəlsəfəsini, ədəbiyyatını və dilini öyrənən elmlər toplusu.

П.Е.Скачков. Библиография Китая. М., 1960.

КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Chinesisch (n), ing. Chinese language

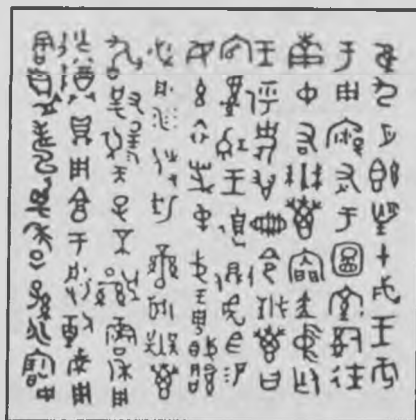
/'tʃʌni:z/'tʃaɪ'ni:z 'læŋgwɪdʒ/, mandarine /'mændəri:n/, fr. le chinois, langue chinoise, azərb. çin dili. - Ən böyük çin-tibet dili. 6 dili birləşdirir: mandarin (Dutonqua şəklində Çin Xalq Respublikasının dövlət dili), quoyu Tayvanın dövlət dili 613 mil. adam danışır, vu (84 mil. adam danışır), yue

(Çinin cənubunda, kantonez dililə birlikdə 54 milyon adam danışır), Min dili (Tayvan və Çində 77 mil), Kann-hakka dili (Cənubi Çində 67 mil.) hsianq dili (Hunanda 49 mil). İdeoqrafik yazı sistemi 4000 il bundan əvvəl yaranıb, ən qədim yazı formasıdır. Bu dilləri tonal dillər adlandırırlar (mandarində 4 ton var: yüksək, ¹ qalxan[↑], enib-qalxan [↓][↑], enən[↓], kantonezik dildə isə 9 ton fərqləndirilir) və müxtəlif ton birləşmələri (sandhi) kimi çıxış edir. Bu dillərdə sadə heca strukturu var, şəkilçi yoxdur, amma sözdüzəltmə və birləşmə kifayət qədərdir. Məs.: fū-mū (ata-ana=validəymlər). Kəmiyyətə görə fərqlənmə və artikl yoxdur. Çin yazı nümunələri iki hissədən ibarətdir: birinci hissə radikal adlanır, mənanı bildirir, ikinci hissə isə qalıq adlanaraq fonetik realizasiya üçün işlənir. 214 radikal 40.000-ə qədər işarənin düzülüşünə xidmət edir. 10.000 işarə hərtərəfli ünsiyyət məqsədlərini təmin edir.

А.И.Иванов, Е.Д.Поливанов. Грамматика современного китайского языка. М., 1930; А.А.Драгунов. Исследования по грамматике современного китайского языка. М.,-Л., 1952

КИТАЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. chinesische Schrift (f), ing. Chinese letter /tʃaɪˈnɪz ˈlɛtə/, fr. écriture chinoise, azərb. çin əlifbası. – Söz və morfemlərin təsvirində xüsusi işarələrdən – heroqliflərdən istifadə olunan yazı növü.

QƏDİM ÇİN İDEOQRAFİK YAZISI

HAZIRKI ÇİN İEROQLİFLƏRİ

人	夕	干	木	糸	羽	身	食
口	大	心	毛	白	老	車	馬
刀	女	尸	水	目	肉	足	高
力	子	手	火	石	艸	金	麻
勹	山	支	爪	禾	疒	長	黑
口	山	支	牛	穴	衣	門	飛
口	工	方	犬	竹	言	頁	
土	巾	日	生	米	貝	風	

КИТАЙСКО-ТИБЕТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. chinesisch-tibetische Sprachen (Pl.), ing. Chinese-Tibetan languages /tʃaɪˈnɪz-tibetən ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues cino-tibétiennes, azərb. çin-tibet dilləri. – Dünyanın ən böyük dil ailələrindən biri. 100-dən yuxarı dili özündə birləşdirir. Çin-Tibet dillərində 1100 milyondan yuxarı insan danışır. Çin-Tibet dilləri hecalı, təcrid edilən, kök dillərdir. Adından göründüyü kimi, bu dillər şəkil-

çisi olmayan, qrammatik vahidi yalnız leksik vahidlərdən, yəni köklərdən ibarət olan dillərdir. Bu dillərdə qrammatik əlaqələr daha çox fonetik və sintaktik vasitələrlə həyata keçirilir. Çin-Tibet dillərində özünü göstərən əsas qrammatik vasitələr söz sırası və intonasiyadan ibarətdir. Bu dillərdə əsas fonetik vahid hecadır və heca sərhədi adətən morfem və söz ilə üst-üstə düşür.

R.Shafer. Bibliography of Sino-Tibetan, pt1-5, Wiesbaden, 1957-63.

КЛАССИФИКАЦИЯ – alm. Klassifikation (f), ing. classification

/ˌklæsɪfɪˈkeɪʃ(ə)n/, fr. classification, classement, azərb. təsnifat, bölgü - Müəyyən bir elm sahəsində bir-birilə bağlı anlayışlar arasındakı əlaqələri öyrənməyi və onları müxtəlif siniflərə, qruplara, növlərə ayırmağı nəzərdə tutan tədqiqat üsuludur. Təsnifat dilin daxili xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində istifadə olunan əsas üsullardandır. Dilçilikdə təsnifat həmişə müəyyən bir prinsipə əsaslanır və həmin prinsip əsasında aparılır. Bu üsul dilçilik elminin bütün sahələrində, məs.: morfologiyada (nitq hissələri), sintaksisdə (cümlələrin bölgüsü) sahəsində özünü göstərir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 383.

КЛАССИФИКАЦИЯ АКУСТИЧЕСКАЯ - alm. akustische Klassifikation (f), ing. acoustic classification of vowels /əˈkuːstɪk

klæsɪfɪˈkeɪʃ(ə)n əv vaʊəlz/, fr. classification acoustique, azərb. akustik təsnifat. - Akustik əlamətə görə fonemlərin dixotomik bölgüsünü R.Yakobsonun (1896-1982) rəhbərlik etdiyi tədqiqatçılar qrupu ilk dəfə olaraq 1951-ci ildə vermişdir.

R.Yakobson fonemin düzxətt boyunca bölünməzliyinə, struktur baxımdan isə simultan əlamətlərin məcmusu kimi götürülməsinə daha çox meyllənir. Bu onun serb-xorvat və fransız dillərinin fonem sistemlərinə həsr etdiyi məqalələrində özünü daha aydın biruzə verir. Əslində N.S.Trubetskoy fonemin tutumuna verdiyi tərifdə bu mövqedə dururdu. «Beləliklə, deyə bilərik ki, fonem hər hansı bir səsə fonoloji cəhətdən relevant əlamətlərinin məcmusudur». N.S.Trubetskoy buna bənzər tərifə R.Yakobsonun əsərində rast gəldiyini etiraf edir.

Ötən əsrin 40-ci illərinin əvvəllərində R.Yakobson amerikan alimləri Z.Harris, Ç.H.F.Hoket (1907), E.M.Ulenbek (1866-1951) və s. məşhur dilçilərlə mühazirə və seminar apararkən yaxından tanış olur. R.Yakobson öz xatirələrində N.F.Yakovlevin, N.S.Trubetskoyun və V.Mateziusun ona təsirlərini xüsusi qeyd etmişdir. R.Yakobson ötən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində öz həmkarları ilə birlikdə bir neçə əsər çap etdirir və bu əsərlərdə dilin fonem sisteminin binar (ikili) şərhini nəzəri cəhətdən əsaslandırır və praktik cəhətdən problemin həllini verir. Bu əsərlərin ilk ikisi rus dilinə tərcümə olunaraq («Новое в лингвистике», 3-cü buraxılış, M.) 1960-cı ildə çap olunub. «Preliminaries»-də fonemə belə tərif verilir: «Bir simultan dəstdə birləşən distinktiv əlamətlər fonem əmələ gətirir».

«İkili loqoritm sistemində əsaslanan bu təsnif əlamətin olmasını (+) və olmamasını (-) əsas götürür. Fonemi fərqləndirici əlamətlərin (FƏ) məc-

musu kimi götürün binaristlər qarşılaşdırma yolu ilə bütün bu əlamətləri universal əlamətlər kimi qələmə verirlər. Özü də bütün bu təhlil metodu privativ qarşılaşmaya əsaslanır. Elə klassik fonetika da sait və samitlərin təsnifi əslində ikili prinsipə söykənirdi. R.Yakobsonun və onun həmkarlarının üstünlüyü onda idi ki, onlar FƏ-i akustik və artikulyator əlamətlər əsasında müəyyən edirdilər. Klassik fonetika kar/cingiltili, qalın/yumşaq və s. əlamətləri göstərəndə elə məhz ikili təsnif prinsipindən çıxış edirdi.

Danışq cihazının xüsusiyyətindən çıxış edən binaristlər əlamətləri əsas və əlavə olmaqla iki yerə bölürdülər:

1. Səsin mənbəy ilə bağlı əlamətlər; 2. Rezonansla bağlı əlamətlər.

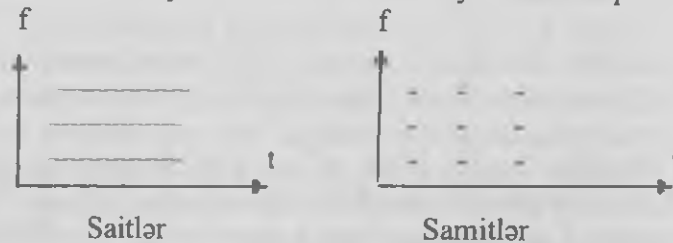
Akustik yanaşmada bu o deməkdir ki, hər hansı mənbə, insanda xirdəkdəki səs tellərini ehtizaza gətirir, ağız və ya burun boşluğunda yaranan rezonans nəticəsində səs yaranır. Deməli, danışq üzvləri səsin əmələ gəlmə mənbəyi, rezonatorlar isə onun formalaşması vasitələri. Buradan da binaristlər mənbə və rezonatorla bağlı əlamətləri fərqləndirirlər. Mənbə ilə bağlı səslər birinci (ton və konsonant) və ikinci (yalnız konsonant) əlamətlərə bölünür. Bu nəzəriyyədə çatışmayan əsas cəhət eyni əlamətin həm saiti, həm də samiti seçiyyələndirə bilməsidir. Binaristlər bunu sonorlar məsələsini həll etmək üçün irəli sürmüşdülər.

I. Birinciyə aid olan əlamətlər:

1. Saitlər/qeyri saitlər

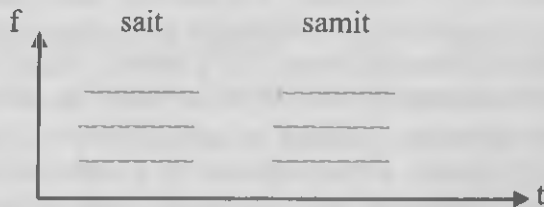
2. Samitlər/qeyri samitlər

Görünən danışq spektrində (visible speech) saitlər aydın spektr görüntüsü ilə fərqlənirlər. Samitlərdə isə aydın formant strukturu yoxdur. Müq. et:

Artikulyator baxımdan bu o deməkdir ki, səs telləri titrəyir, xirdəküstü boşluqda isə maneə yoxdur.

İkinci əlamətin başqa akustik izahı var. Əgər ümumi enerji spektrin aşağısında azdırsa, deməli, səs samit, yuxarıda çoxdursa, deməli, həmin səs saitdir. Məs.:

Əlbəttə ki, söhbət burada nisbi seçiyyədən gedir. Yuxarıda deyildiyi kimi, müəlliflər bununla sonorlar problemini həll etmək istəyiblər. Küylü samitlər qeyri/saitlərə, sonorlar isə qeyri - samitlərə aiddirlər.

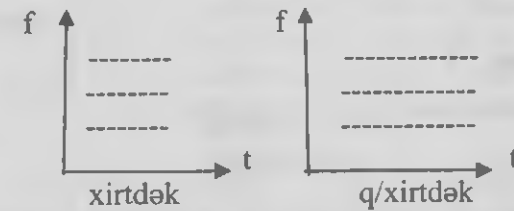
İkinci dərəcəli əlamətlər də bölünür:

1) əsas mənbə ilə bağlı və 2) əlavə mənbə ilə bağlı əlamətlər.

Əsas mənbə ilə bağlı əlamətlər:

3. Fasiləli/ fasiləsiz.

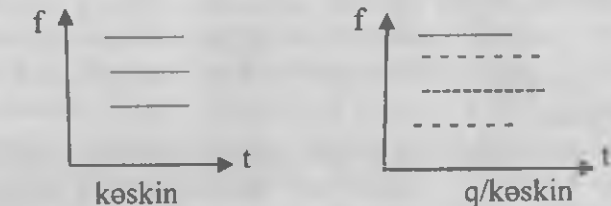
Akustik cəhətdən bu özünü onda göstərir ki, fasiləsizlərdə səssizlik olur, sonra o birdən enerjinin tez yayılmasına səbəb olur. Yəni kipləşən-partlayışlılarda kipləşmə anında səslənmə yoxdur, novlularda isə bu arası kəsilmədən səslənir. Artikulyator baxımdan bu xirdəküstü borunun qoşulması və qoşulmaması deməkdir. Buraya /l/ və /r/ -da daxildir. Birincisi fasiləli süzülən, ikincisi isə fasiləsiz süzüləndir.

4. Xirdək/qeyri -xirdək

Akustik cəhətdən qısa müddətdə güclü enerjinin çıxması, qeyri-xirdəklərdə az enerjinin çıxması ilə seçiyyələnilir. Artikulyator baxımdan xirdək səsləri xirdəkdə kipləşmənin partlayışa keçməsilə seçiyyələnilirlər. Buraya gürcü və şimali Qafqaz dillərindəki xirdəkdə partlayışlı səslər aid edilə bilərlər Məs.: /t^c/, /p^c/, /k^c/ və s.

5. Kəskin/qeyri-kəskin

Spektrdə küyün az və çoxluğu bu səslərin akustik şəklini bildirir. Təbii ki, burada nisbilik həlledicidir. Kəskinlərdə küyün enerjisi çoxdur, qeyri-kəskinlərdə isə azdır. Artikulyator baxımdan bu əlavə məxrəclə bağlıdır. əlavə məxrəc də danışq traktında ən dar yerdə yaranır. Buraya afrikatlar və novlular uyğun gəlir. Novlular isə yastı novlu (məs.: /s/) və dairəvi (məs.:

/ʃ/) novlu olmaqla iki yerə bölünür.

Deməli, 3, 4 və 5-ci əlamətlər əsas mənbə ilə bağlıdır. Ton əlamətinə yalnız biri aiddir.

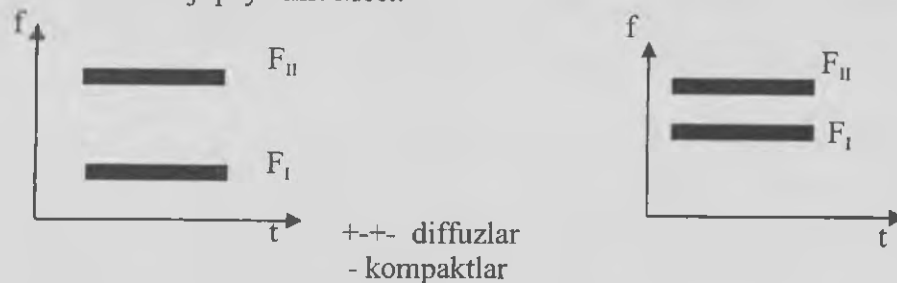
6. Cingilitli/kar

Akustik baxımdan spektrdə aşağı tezliklərdə periodik öyrilərin olması ilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan isə səs tellərinin titrəməsi və ya titrəməməsi ilə səciyyələnir.

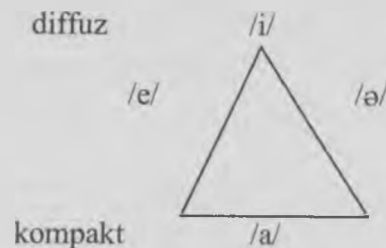
Yuxarıda sadalanan əlamətlərin hamısı səsin yaranması mənbəi ilə bağlıdır. Yerdə qalan əlamətlər rezonansın filtr sistemindən asılıdır. Əsas rezonatorla, yeni ağızla şərtlənən əlamətlər 5-dir. Biri də əlavə rezonatorla, yeni burunla bağlıdır:

7. Kompakt/diffuz

Akustik baxımdan kompakt səslərdə enerji bir yerdə cəmlənir, ancaq diffuzlarda enerji paylanır. Məs.:

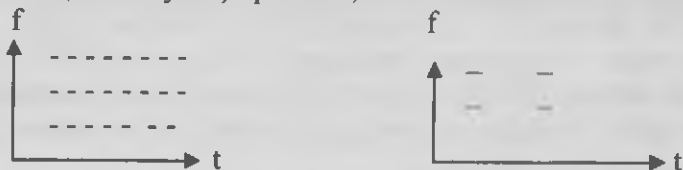

Kompaktlarda ümumi enerji güclənir, diffuzlarda zəifləyir. Artikulyator baxımdan kompaktlarda rezonator ən enli, diffuzlarda isə çox dar olur. Əlbəttə, bu əlamət də nisbi xarakter daşıyır. Əyani olaraq bunu belə göstərə bilərik:

8. Aşağı/yüksək

Akustik cəhətdən enerji aşağılarda aşağı tezliklərdə, yüksəklərdə isə yuxarı tezliklərdə cəmləşir. Artikulyator baxımdan bura mərkəzi və periferik fonemləri aid etmək olar. Aşağılara dodaq və dilaşması səslərini, yüksəklərə isə mərkəzi, bir də yumşaq səsləri, /i/ və /e/ saitlərini aid edə bilərik.

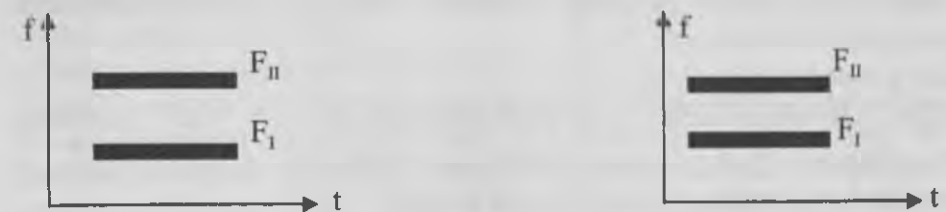

9. Bəmol/sadə

Akustik baxımdan bəmol səslər formant göstəricilərin aşağı düşməsi ilə səciyyələnir. Artikulyator baxımdan bəmol səslərdə nov dar, sadələrdə isə enli olur. Dodaq səsləri bəmol, qeyri-dodaq və dilönülər sadədir.

10. Diez/sadə

9-cudan fərqli olaraq burada formant göstəriciləri yuxarı qalxır. Artikulyator baxımdan diez səslərdə dil ortası sərt damağa doğru qalxır.

11. Gərgin/qeyri-gərgin

Akustik baxımdan bunlar rezonans sahələrinin kəskin məhdudluğu və ümumi enerjinin yüksəlməsi ilə səciyyələnir. Zamanca uzanma burada aydın hiss olunur. Artikulyator baxımdan xirtəküstü burada sükunət vəziyyətindən daha güclü yayınma nəzərə çarpır. Sükunət vəziyyəti /ə/ saitinin vəziyyətidir. Samitlərdə gərgin və zəif, saitlərdə isə uzun və qısa qarşılaşmalar buna misal ola bilər. Əlavə rezonatora görə fərqləndirici əlamət budur:

12. Burun/qeyri-burun

Akustik cəhətdən daha aşağı tezliklərdə burun formantlarının müşahidə edilməsidir. Artikulyator baxımdan damaq pərdəsinin aşağı düşməsi ilə burun boşluğunun qoşulması və burunda tembrin yaranmasıdır.

Deməli, R.Yakobson öz həmkarları ilə birlikdə FƏ-in dixotomik təsvirini verməklə universal bir nəzəriyyə yaratdıqlarını güman edirdi. Ancaq bu təlimin fonologiyaya yeni bir şey gətirdiyini güman etmək naşılıq olardı. Əvvəla, FƏ-in birbaşa akustik və artikulyator korrelatı yoxdur, baxmayaraq ki, bu təsvir akustik və artikulyator bazanı əsas götürür və binar prinsipə əsaslanır. Sonra isə bütün dillərdə saitle samit ardıcılığında sait mütləq hecanın nüvəsini əmələ gətirir. Üçüncüsü, «fonem FƏ-in məcmusudur» demək məsələnin mahiyyətindən uzaqlaşmaq deməkdir. Beləyə, FƏ dönüb olur ünsür. Dördüncüsü, fonemin dərk olunması üçün integral əlamətlər mütləq nəzərə alınmalıdır. Məs.: Azərbaycan dilində /səut/ sözündə anautda gələn /s/ - samitini dodaqlanmayan tələffüz etsək, bizi heç kəs başa düşməz. Beşincisi, eyni əlamətlə həm samiti, həm də saiti təsnif etmək düz deyil. Nəhayət, bütün dünya dillərinə bu təsvirin tətbiq olunmasından danışmaq üçün bu dillərin həmin metodla tədqiqi lazımdır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 214-233.

КЛАССИФИКАЦИЯ АНТРОПОФОНИЧЕСКАЯ - alm. anthroponische Klassifikation (f), ing. anthropophonic classification /'ænθrəpə'fəʊnik 'klæsɪfi'keɪʃ(ə)n/, fr. classification anthropophonique, azərb. antropofonik təsnifat. - Saitlərin fizioloji xüsusiyyətlər əsasında aparılan bölgüsü. Əsasən İ.A.Boduen de Kurtene məktəbində geniş yayılmış təsvir metodu.

F.Yadigar (Veysəlli). Alman dilinin fonetika. Bakı, 1980, s. 62-63.

КЛАССИФИКАЦИЯ ГЕНЕАЛОГИЧЕСКАЯ - alm. genealogische Klassifikation (f), ing. genealogical classification of languages /dʒi:njə'ldʒikəl klæsɪfɪ'keɪʃən əv 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. classification généalogique, azərb. geneoloji təsnifat. - Dillərin qohumluq baxımından qruplaşdırılması, təsnifi.

Бах: Генеологическая ←.

КЛАССИФИКАЦИЯ ГЕНЕТИЧЕСКАЯ - alm. genetische Klassifikation (f), ing. genetic classificaton /dʒi'netik ,klæsɪfɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. classification génétique, azərb. genetik bölgü.

Бах: Генеологическая ←.

КЛАССИФИКАЦИЯ МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. morphologische Klassifikation (f), ing. morphological classification of languages /mɔ:fə'ldʒikəl 'klæsɪfɪ'keɪʃ(ə)n əv 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. classification morphologique, azərb. morfoloji təsnifat. - Bu təsnifatda dil tipi morfoloji xüsusiyyətə görə müəyyənləşdirilir. Dillərin morfoloji təsnifini ilk dəfə alman alimi F. fon Şlegel (1772-1892) vermişdir. Məsələyə morfoloji tərəfdən yanaşan alim dünya dillərinin quruluşlarındakı fərqləri müəyyənləşdirərək onları iki qrupa ayırmışdır: 1) şəkilçili dillər (bantu, türk və s.); 2) fleksiya dillər (sami, hind-Avropa dilləri və s.). Dilçilik tipologiyasında V.Humboldtun xidmətləri olduqca böyükdür. Hal-hazırda mövcud tipoloji təsnifi ümumi şəkildə ilk dəfə o irəli sürmüşdür və buna görə də dilçilik tarixində haqlı olaraq linqvistik tipologiya onun adı ilə bağlıdır.

Morfoloji təsnifata görə, dünyada mövcud olan dillər dörd müxtəlif qrupa ayrılır:

1. Kök dillər (Çin və Malayziya dilləri);
2. Aqqlütinativ dillər (türk dilləri);
3. Flektiv dillər (hind-Avropa dilləri);
4. İnkorporativ və ya polisintetik dillər (qrenland, irokezik dillər).

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 183.

КЛАССИФИКАЦИЯ ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. typologische Klassifikation (f), ing. typological classification /taɪ'pɔ'ldʒikəl klæsɪfɪ'keɪʃ(ə)n/, fr. classification typologique, azərb. tipoloji təsnifat. - Dillərin coğrafi yerləşməsindən asılı olmayaraq struktur oxşarlığına söykənən təsnifatı. İfade vasitələrinin taksonomik (dildəki bənzər hadisələrin üzvlənməsi və bölgüsü əsasında) sistemləşdirilməsi ilə aparılan təsnifat. Dünya dillərində maddi oxşar və fərqli struktur səciyyəli, başqa sözlə desək, dil materialına görə deyil, onun quruluşu prinsiplərinə əsaslanan fərqlər də mövcuddur. Tipoloji təsnifat müxtəlif quruluş əlamətləri əsasında aparıla bilər: fonoloji, morfoloji, semantik və s. Qeyd edək ki, bəzən tipoloji təsnifatı areal və geneoloji təsnifatdan ayırmaq çətindir.

N.S.Trubetskoy german dilləri üçün 6 struktur tipoloji əlamət göstərir: 1) Bu dillərdə sait ahəngi yoxdur; 2) Morfoloji funksiya daşıyan samit əvəzlən-

mələri mövcuddur; 3) Affiks və fleksiya ilə sözdüzəltmə; 4) Sözbaşında (anlautda) söz içində (inlaut) və söz sonundan (auslautdan) az olmayan samit birləşməsinin olması; 5) Söz məcburi deyil ki, köklə başlasın, o prefikslə də başlaya bilər; 6) Tranzitiv fəllərin subyektə intranzitiv fəllərin obyektə kimi götürülə bilər.

F.Yadigar (Veysəli). GDG. Bakı, 2003, s. 96.

КЛАСС - alm. Klasse (f), ing. class /'kla:s/, fr. classe, azərb. klass, (sinif). - Ən azı bir ümumi əlamətə görə eyni qrupa aid edilən dil vahidləri. Məs.: alm. d. /Buch/ (kitab), /bald/ (tezliklə) başlanğıcda /b/ samiti olduğundan bir sinifə aid edilə bilər. Məs.: Azərb. d. /ağac/, /adam/, /dəftər/ əşyavilik ifadə etdikləri üçün bir sinifə - isimə aid edilə bilər. Taksonomik strukturalizmdə distribusiyaya əsasında dil vahidləri müxtəlif klasslara, paradiqmlərə aid edirlər. Məs.: avtosemantik və sinsemantik morfemlər və ya məhdudiyyət bil-məyən fonemlər və məhdud distribusiyalı fonemlər və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 382.

КЛАССЕМ - alm. Klassen (n), ing. classen /'klasi:m/, fr. classéme, azərb. klassem. - Klass düzəldən əlamətlər əsasında bölgü. Məs.: rəng bildirən sifətlər bir qrupda, çəki bildirən başqa qrupda birləşir. Bu prinsip semantik əlamətlərin bölgüsündə də istifadə olunur. Məs.: /canlı/cansız/, /qoca/cavan/, /insan/heyvan/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 382.

КЛАССИЧЕСКИЙ - alm. klassisch, ing. classical /'klæ:sɪkəl/, fr. classique, azərb. klassik. - Yazılı abidələrdə təmsil olunan, müəyyən tarixi kəsində yazılı və ədəbi dil forması kimi formalaşan və elə buna görə də filoloji araşdırmaların obyektə kimi öyrənilən və öyrədilən dil. Belələrinə yunan, latın və s. dilləri misal göstərmək olar.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КЛАССНЫЙ ПОКАЗАТЕЛЬ - alm. Klassenaffix (n), ing. class - formative /'kla:s 'fɔ:mətv/, class-indicator /'kla:s-'ɪndikeɪtə/, classifier /'klæsɪfə/, fr. indice classificateur, azərb. klass göstəricisi. - Dil vahidlərinin təsnifatında formal elementlər vasitəsilə sözün bu və ya digər sinifə aidliyinə ifadəsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 334.

КЛАССЫ ПОЗИЦИЙ - alm. Positionsklassen (Pl.), ing. classes of positions /klæsɪs əv pə'zɪʃ(ə)ns/, fr. position de classes, azərb. mövqe klassları. - Deskriptiv dilçilikdə sözlərin təsnifatında əsas kimi götürülən sintaktik mövqelərin klassları.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 287.

КЛАССЫ СЕМАНТИЧЕСКИЕ - alm. semantische Klassen (Pl.), ing. semantic classes /sɪ 'mæntɪk kla:sɪs/, fr. classes sémantiques, azərb. semantik klaslar. - Eyni semantik əlamətlərlə səciyyələnən qruplar. Sözlərin semantik əlamətlərinin və ya sözdüzəltmə vasitələrinin ümumiliyi əsasında qruplaşdırılması. Məs.: Azərb. d. (lı⁴), şəkilçisi ilə düzələn sözləri eyni

semantik qrupda birləşdirmək olar: Məs.: Azərb. d. /dadlı, sulu, bollu-
çoxlu, səslil/, və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 196.

КЛАССЫ СИНТАКСИЧЕСКИЕ - alm. syntaktische Klassen (Pl.), ing.
syntactic classes /sɪn'tæktik kla:sɪs/, fr. classes syntaxiques, azərb. sintaktik
klasslar. - Cümlədə sintaktik cəhətdən eyni, yaxud bənzər kontekstdə çıxış
etdiyinə görə birləşə bilən söz qrupları. Məs.: Azərb. d. /məktəbin direk-
toru/, /binanın memarı/, /şəhərin yeni seçilmiş meri/, /ideyanın müəllifi/ və
s. bizim yerlimizdir//. Azərbaycan dilçiliyində bu cür birləşmələr təyini söz
birləşmələri adı altında birləşdirilir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

КЛИКС (ЩЕЛКАЮЩИЙ) - alm. Schnalzlaut (m), ing. click /kɪk/,
occlusive /ək'lu:sɪv/, fr. clic, azərb. kliks (şaqqıltılı). - Tələffüzü zamanı
dilın arxa hissəsinin yumşaq damaqla kipləşmə yaratması və sonra hava
axını ağız içəri sorulması ilə kipləşmənin açılması nəticəsində yaranan
səs. Cənubi Afrika dillərində, Nama-Koysan və bantu dillərindən olan zulu
dilində bu səsə rast gəlmək olur. Afrikanistikada bu səsi vermək üçün /o/,
/l/, /ll/, /ll/ işarələrindən istifadə olunur. BFƏ (bax: s.22/23) /o/, /ɔ/, /ɔ/ işarə-
lərini tövsiyə edir. Adamlar hava ilə öpüş göndərəndə eşidilən səs belə olur
/o/ - dodaq şnals səsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 667.

КЛИМАКС (ВОСХОДЯЩАЯ ГРАДАЦИЯ) - alm. Klimax (f), ing.
climax /'klaɪm'æks/, climabing figure /klaɪmɪŋ 'figə/, gradation
/grə'deɪʃ(ə)n/, fr. gradation, climax, azərb. klimaks, ritorik fiqur. -
Tərkibindəki söz və ifadələrdən hər birinin özündən əvvəlkinə nisbətən
semantik cəhətdən daha tam və dolğun, daha təsirli olması ilə yüksələn
istiqlamətdə düzülüşündən ibarət bədii fiqur. Məs.: Azərb. d. /Bir gün belə,
beş gün belə, on gün belə, axırı ki, yorulacaq/. Bu növ ritorik fiquru izah
edərkən Sezarın məşhur kəlamını tez-tez misal gətirirlər: /veni, vidi, vici/
(gəldim, gördüm, qalib gəldim).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 385.

КЛИНИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. klinische Linguistik (f), ing.
clinical linguistics /'kɪnɪk(ə)l lɪŋ'gwɪstɪks/, fr. linguistiques clinique, azərb.
klinik dilçilik. - Tətbiqi dilçilik olmaqla ünsiyyətdə və dilöyrənmədə orqan-
nik və ya psixi şərtlərlə bağlı meydana gələn yayınmaların şərhı, diagnos-
tikası və müalicəsi prinsiplərinin nəzəri və metodiki tədqiqilə məşğul olur.
Dildə və onun tətbiqində müşahidə olunan yayınmaları öyrənməklə kliniki
dilçilik neyrodilçilikdən onunla fərqlənir ki, birinci nəzəriyyələri tətbiq
edir, ikinci isə nəzəriyyələri işləyib hazırlayır. Buraya loqopediya, afaziya
və s. sahələr aiddir.

H.M.Müller (Hrsg). Arbeitsbuch Linguistik. Badeborn, 2002, s. 329-353.

КЛИНОПИСНЫЙ - alm. keilschriftlich, ing. cuneiform /'kju:nɪfɔ:m/, fr.
cunéiforme, azərb. - mixi yazılar, mixi yazı növünə aid olan.

Важ: Клинопись →.

КЛИНОПИСЬ - alm. Keilschrift (f), ing. cuneiform writing /'kju:nɪfɔ:m
raɪtɪŋ/, fr. écriture, cunéiforme, azərb. mixi yazı. - Ön Asiyada şumer və
babillərin (xristianlıqdan 2900 il əvvəl) işlətdikləri yazı növü. Mixi yazı
növündə işarələr paz şəkilli xəttlərin kombinasiyasından əmələ gəlir. Mixi
yazıları ilk dəfə Şumerdə meydana gəlmişdir.

МІХІ ЯЗІ ІШАРƏЛƏРІНІН ІНКІШАФИ

Şumer e.ə. IV əsr	Şumer e.ə. III əsr	Babil kursivi e.ə. II əsr	Assuriya kursivi e.ə. I əsr	Şumer işarələri	Babil-Assuriya yozumu
				su, ailə, nəsil, valideyn	su, sələf
				baš, fəsil, yuxarı	baš, fəsil
				baḥḥ	baḥḥ
				gašmæk, durmaq, gətirmək	gašmæk, oturmaq və s.
				bir kotan, əkinçi, əkin əkmək	kotan, əkinçi və s.
				burun, qab növü, be hecası	bi, pi, kas, kaş, qaş hecaları
				dağ, yağ ölkə, yollar	ölka, dağ mat, mod, şat və s. hecaları

H.Naarmann. Die Geschichte der Schrift. München, 2002; И.Фридрих.
Дешифровка забытых письменностей и языков. М., 1961; F.Veyselli.
SDƏ. Bakı, 2005, s. 64-91.

КЛИШЕ (ШТАМП) - alm. Klischee (n), Stereotyp (m), Wendung (f), ing.
cliche /'kli:ʃeɪ/, stamp /stæmp/, stereotyped expression /'stɪərɪə'taɪpd
ɪks'preʃ(ə)n/, fr. cliché, azərb. klişe. - Kitab çapından götürülmüş ifadələrin

pejorativ mənada işlədilməsi. Bunları bəzən stereotip (basmaqəlib) ifadələr də adlandırırlar. Planlı təsərrüfatda geniş yayılmışdı. Məs.: Azərb.d. /Zəhmətkeşlərimiz plan tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişlər//. «Klişenin müsbət cəhətləri çoxdur: hazır nitq formalarından asanlıqla istifadəyə imkan yaradır, ünsiyyət prosesini yüngülləşdirir, həm danışan (yazan), həm də dinləyən (oxuyan) üçün enerjiyə və vaxta qənaət imkanı verir».

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 139; Г.А.Золотова. Слова и штамп. «Вопросы культуры и речи», М., 1966.

КНАКЛАУТ - alm. Knacklaut (m), ing. glottal catch /'gɒlətəl kætʃ/, fr. coup de glotte, azərb. knaklaut. – Alm. d. saitlə başlayan söz və ya morfemin birinci saitində səs tellərinin sərt başlanğıcla titrəməsini bildirir. Kipləşən səs telləri şaqqıltı ilə açılır, sonra mütəmadi titrəməyə başlayır. Transkripsiyada saitin əvvəlində /ʔ/ işarəsilə qeyd edilir. Əsas linqvistik funksiyası morfein və söz başlanğıcını bildirməkdir. Məs.: Alm. d. /'an:ɛʔʀkənən/. İng. d. buna bənzər kipləşən səs partlayışlı sammitlərdən sonra gəlir və ona «stop» deyilir. Məs.: ing. d. /kætʔrɪn/. Danimarka dilində

«stod» adlanır. Məs.: /fɛmʔ/ (beş), /døʔ/ (ölü), /venʔdø/ (qış) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 20;

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 354.

КНИЖНЫЙ – alm. Bücher-, bildungssprachlich, ing. literary /'lɪtərəni/, bookish /'bʊkɪʃ/, fr. livresque, azərb. kitab dili. – Yazıldığı kimi danışılan dil, real danışığıdan uzaq olan və ona görə də ikinci dərəcəli ünsiyyət vasitəsi hesab edilən «dil». Məs.: Azərb. d. /mæk-təb başlayır/, real danışığıda deyilir /məçtəb başlayır// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КНИЖНОЕ СЛОВО - alm. Buchwörter (Pl.), ing. literary words /'lɪtərəni wə:dz/, fr. mot savant, azərb. kitab sözləri. – Əsasən yazıçı və alimlər tərəfindən düzəldilən və işlədilən sözlər. Məs.: Azərb. d. /sivil, intellekt, erudisiya/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 138.

КОАРТИКУЛЯЦИЯ – alm. Koartikulation (f), ing. coarticulation /'kou:ɑ:tɪkju'leɪʃ(ə)n/, fr. coarticulation, azərb. koartikulyasiya. – Danışq aktında fəal üzvlərin hərəkətində ardıcılıq axınının nəticəsi olaraq səs məxrəclərinin bir-birinə qarışması. Klassik fonetikanın fərqləndirdiyi üç mərhələ: ekskursiya (başlanğıc), stasionar (orta) və rekursiya (son) fonetik təsvir baxımından özünü doğruldur. Həqiqətdə isə bu mərhələlər o qədər bir-birinə qarışır ki, onları bir-birindən ayırmaq faktiki olaraq qeyri-mümkündür. Ona görə də müasir fonetika elmi koartikulyasiyadan, danışq aktının aramsız axımından söhbət açır. Azərbaycan dilində normal tələffüzdə «məktəb» sözü /məçtəb/ kimi deyilir. Başqa sözlə ortada gələn /ç/ samitinin axırıncı, sonuncu mərhələsi /t/ samitinin birinci mərhələsilə üst-üstə düşür.

F.Veysəlov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989; F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Bakı, 2004.

КОГЕРЕНЦИЯ - alm. Kohärenz (f), ing. coherence /kou'hɪərəns/, fr. cohérence, azərb. koherensiya. – Məndə əlaqələrin birliyi. Səbəb, zaman, məkan və digər linqvistik əlaqələrin fonunda mətnin əsasını təşkil edən məzmun-semantik və koqnitiv struktur vahid. Semantik koherensiya tematik inkişaf (propozisiya) – makrostruktur-semantik əlaqələr ardıcılığı anlam konseptilə birləşən münasibətlər şəbəkəsini yaradır. Əslində bu termin mətn dilçiliyinə fonetika-fonologiyadan gəlib. Hələ İ.A.Boduen de Kurtene koherent səslərdən danışdı və onları vahid psixofizioloji təsəvvürün (fonem) kombinator variantları hesab edirdi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.183; M.Heinemann, W. Heinemann. Grundlagen der Textlinguistik. Tübingen, 2002, s. 94.

КОГЕЗИЯ – alm. Kohäsion (f), ing. Cohesion /kəu'hi:z(ə)n/, fr. cohésion, azərb. koheziya. – Mətn dilçiliyində qrammatik formal əlaqələrlərin məcmusu. Koheziya mətnin semantik birliyinin əsasını təşkil edir və mətnin mənaca açılışına xidmət edir. Koheziya aşağıdakı vasitələrlə ifadə olunur: a) təkrarlar. Məs.: rekursens, mətn forikası, parafraz, parallelizm; b) mətnin sıxlığı, ellipsis, proforma; c) müxtəlif əlaqələrin ifadəsi üçün morfoloji və sintaktik vasitələr – qrammatik bağlılıq: zaman, növ, deysis və ya tema-rema üzvlənməsi, prosodiya və intonasiya vasitələri.

M.Heinemann, W.Heinemann. Göstərilən əsər, s. 98-99.

КОГНИТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. kognitive Linguistik (f), ing. Cognitive Linguistics /'kɒgnitiv 'lɪŋ'ɡwɪstiks/, fr. linguistiques cognitive, azərb. koqnitiv dilçilik. – Ötən əsrin 60-cı illərindən sonra ABŞ-da formalaşmış fənlərarası tədqiqat istiqaməti. Əsasən dil birliyinin mənimsənilməsi və tətbiqində mental (əqli) prosesləri öyrənir. Biheyviorizm müşahidə olunan davranışı və «stimul-respons» prosesinə söykədirsə, koqnitiv tədqiqat insanların informasiya alıb-verməsində, onu saxlamaqda və dili başa düşərək ondan istifadə etməsində koqnitiv strategiyaların təhlili vasitəsilə mental strukturları öyrənir.

G.Kirkheit/H.Strohner. Grundlagen der kognitiven Sprachverarbeitung. Tübingen, 1993.

КОГНИТИВНЫЙ – koqnitiv, ing. Cognitive /'kɒgnitiv/, fr. cognitif, azərb. mental, əqli. – İnsanın dil sərəştəsini və onun tətbiqini təmin etmək üçün istifadə etdiyi əqli (mental) biliklər.

Bax: Когнитивная лингвистика ←.

КОД - alm. Kode (m), ing. code /koud/, fr. code, azərb. kod. – İnformasiya nəzəriyyəsində iki fərqli signalın (0 və 1 dildə hə, yox) düzümünü nizamlayan qayda. Texniki cəhətdən cərəyan axını və cərəyanın kəsilməsi ardıcılığı kimi başa düşülür. Məs.: 1, 2, 3, 4 rəqəmlərindən hər iki işarənin semantik yükünü saxlamaqla aşağıdakı birləşmələri düzəltmək olar: 00, 01, 10, 11. Qeyd edək ki, Morze əlifbası da bu prinsiplə işləyir. Fransız dilçiliyində kod dil sistemini, məlumat isə danışq aktını əks etdirir. Sosiodilçilikdə kod

müxtəlif zümrelərə aid olan dil variantlarını və müxtəlif strategiyalar üçün verbal planlaşdırmanı bildirir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 91-94.

КОДИФИКАЦИЯ НОРМЫ - alm. Normkodifizierung (f), ing.

codification of the norm /kɔdifi'keɪʃ(ə)n əv ðə nɔ:m/, fr. codification de la norme, azərb. normanın kodlaşdırılması. – Danışqda dilin cəmiyyətdə işlənməsinin nümunəvi variantını müntəzəm qaydada təmin edən qaydaların qeydə alınması və orfofonik lüğət şəklində təsbit edilməsi. Məs.: müasir alman dilində 3 orfofonik lüğət var: Th. Siebs. Deutsche Aussprache. Reine und genaßigte Hochlautung. Berlin, 1969; Duden. Aussprachewörterbuch. Mannheim, 1964; E.M.Krech. Großes Aussprache – Wörterbuch. Leipzig, 1988. İngilis dilində belə lüğəti D.Counz hazırlamışdır: An English Pronouncing Dictionary. London, 1964; Azərb. d. Ə.Əfəndizadə. Orfoqrafiya və orfoeriya lüğəti. Bakı, 1989.

КОЙНЕ – alm. Koine (f), ing. coine /kɔ:ni/, fr. coiné, azərb. koyne. – Müxtəlif dialekt və ya dillərin daşıyıcılarının müntəzəm sosial əlaqələr şəraitində gündəlik məişətdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri funksional dil. Əsasən koyne rolunda bir dil və ya bir neçə dialekt daxilində inkişaf edən fəvqəldialekt forması çıxış edir. Məs.: Mali Respublikasında koyne keyfiyyətində bəzən dialekti çıxış edir.

A.B.Десницкая. Наддиалектные формы устной речи и их роли в истории языка. Л., 1970; A. Meillet. Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris, 1975.

КОЙСАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Khoi-San-Sprachen (Pl.), ing. khoi-san languages /kɔ:ɪ san 'læŋgwi'dʒɪz/, khoesaan /kɔ:ɪ sə:n/, fr. langues koisanes, azərb. koysan dilləri. – Afrika dilləri ailəsi (böyük ailəsi). Koysan dilləri CAR, Namibiya və Anqolada yayılmışlar. Koysan böyük dil ailəsi iki qrupa bölünür: qottentot və buşmen. Cənubi Afrikanın buşmen dilləri 5 dil qrupunu özündə birləşdirir: 1) kunq, ssu qxassi, kaukau; 2) nqusan; 3) auni, kxatiya, kakia; 4) kxomani; 5) xadza. Qottentot dilləri ailəsinə isə aşağıdakı dillər daxildir: 1) kxoy, nama, kora, qrikva; 2) nxauru; 3) kve, demis, çumakve-şuakve; 4) çu, xaiçu-vau; 5) sandave. Saitlər sistemi nisbətən zəif inkişaf etmişdir (4-5 sait fonem) /a/, /e/, /i/, /o/, /u/. Koysan dilləri nama dili istisna olmaqla yazısız dillərdir.

D.M.Beach. The phonetics of the Hottentot languages, Cambridge, 1938.

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ (КВАНТИТАТИВНЫЙ) - alm. quantitativ, ing. quantitative /'kwɒntitativ/, fr. quantitatif, azərb. kəmiyyət (kvantativ). - Dil vahidinin deylişinə sərf olunan zaman. Bir qayda olaraq mütləq orta və nisbi kəmiyyət göstəriciləri fərqləndirilir. Ölçü vahidi m/san-dir. Mütləq kəmiyyət hər hansı bir dil vahidinin (fonem, morfem, söz, cümlə) tələffüzünə sərf olunan real zamandır. Orta kəmiyyət orta hesabla sözdə hər bir fonemin tələffüzünə düşən zamandır. Nisbi kəmiyyət isə orta zaman

göstəricisinin bölünməsindən alınır. Məs.: Azərb. d. /ana/ sözündə 3 fonem var: [a]₁ = 30 m/san, /n/ = 20 m/san, [a]₂ = 50 m/san. Deməli T_{a1} = 30 m/san və s. İndi orta qiyməti almalıyıq. Bunu aşağıdakı formula ilə etmək olar.

$$T = \frac{30 - 20 - 50}{3} = \frac{100}{3} = 33,3. \text{ Deməli, bu üç fonemli sözdə hər bir fone-}$$

min orta hesabla tələffüz sürəti 33,3 m/san-dır. İndi biz bu hesablardan sonra nisbi-orta qiyməti almaq istəyirik. O zaman fonemin orta qiymət göstəricisini onun mütləq göstəricisinə bölürük, yəni $T = \frac{t_{\text{orta}}}{t_{\text{mütləq}}} = \frac{33,3}{30} = 1,3$

Kəmiyyət göstəricilərinin bu cür hesablanması eksperimental fonetik tədqiqatlarda çoxdan uğurla tətbiq olunur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 177.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ИЗМЕНЕНИЕ. Bax: Изменение ←.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ УДАРЕНИЕ - alm. Quantitätsbetonung (f), ing. quantitative stress /'kwɒntitativ stres/, fr. accent de quantite, accent temporel, azərb. kəmiyyət vurğusu. - Vurğunun kəmiyyət göstəricisi ilə müəyyənləşməsi. Kəmiyyət parametri müasir rus dilində vurğunun əsas göstəricisi-dir. Məs.: rus d. /баба/ sözündə vurğulu hecanın uzunluğu vurğusuz nisbətən 1,5 m/san çoxdur.

Л.В.Златоустова. Фонетическая структура слова в потоке речи. Казань, 1962.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. quantitativer Ablaut (m), Vokalabstufung (f), ing. quantitative alternation /'kwɒntitativ ɔ:lt:'neɪʃ(ə)n/, fr. alternance de quantite, alternance quantitative, azərb. kəmiyyət əvəzlənmələri. - Alman dilində bəzi sözlərdə vurğu yerini dəyişir, bu zaman fonoloji cəhətdən uzun sait yarımuzun saitlə əvəzlənir.

Müq. et: /la'bo:R/ → /la.bo.ʔant/, → /'dɔkto:R/ → /dɔkfo:Rən/ və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 203.

КОЛЕБАНИЯ ГЛОТТАЛЬНЫЕ - alm. Glottisvibration (f), ing. glottal vibration /'glɒtəl vaɪ'breɪʃən/, fr. vibration glottale, azərb. xirtdəkdə titrəmə. – Xirtdəkdə səs tellərinin titrəməsi.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 147.

КОЛЛЕКТИВУМ – alm. Kollektivum (n), ing. collectivum /kɔ'lektivu:m/, fr. collectivum, collectivité azərb. topluluq. – Müəyyən şəkilçilər vasitəsilə düzələn sözlər topluluq bildirir. Məs.: Azərb. d. /-lıq/. Müq. et: Azərb. d. /daşlıq/, /qumluq/ və s. Alm. d. /Ge-/ sözünü, /-schaft/ və /-tum/ şəkilçilərlə düzələn sözlər də topluluq bildirir. Müq. et: /Stuhl/ (stul), ancaq /Gestühl/ (çoxlu stul), /Bürger/ (vətəndaş), /Bürgerschaft/ və ya /Bürgertum/ (vətəndaşlıq) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 390.

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ - alm. quantitative Analyse (f), ing. quantitative analysis /'kwɒntitativ ə'næləsɪs/, fr. analyse quantitative, azərb.

kəmiyyətə təhlil. - Araşdırılan hadisələrin tezliyə, linqvistik təzahürlərin işlənməsi nisbətində əsaslanan təsvir metodu. Adətən bunu statistik təhlil metodu adlandırırlar. Riyazi dilçiliyin tərkib hissəsi olan bu statistik dilçilik dil vahidlərinin realizə qanunauyğunluqlarını öyrənir. Onun nəticələri tezlikli lüğətlərin hazırlanmasına və mətnin statistik təhlilinə kömək edir.

Ф.Вейсалов (Вейсали). Анализ данных опыта по восприятию интонации. «Ученые записки» АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. Баку, 1973, №1.

КОЛИЧЕСТВО – alm. Quantität (f), ing. quantity /'kwɒntəti/, fr. quantité, nombre, azərb. kəmiyyət. - Dildə fonemlərin kəmiyyətə qarşılaşması. Məs.: alm. d. saitlər uzunluq və qısalığa görə-qarşılaşma yaradır. Yəni hər bir qısa saitin uzun qarşılığı var.

Məs.:	uzun	qısa
	/a:/	/a/
	/o:/	/ɔ/
	/u:/	/ʊ/
	/e:/	/ɛ/
	/y:/	/ʏ/
	/i:/	/ɪ/
	/ø:/	/œ/

Məs.: alm. d. /'be:t/ (lək) və /'bɛt/ (yataq) sözləri yalnız uzunluq və qısalığa görə fərqlənilir. Bəzi dillərdə uzunluğa görə fərqlənmə 3 dərəcəni əhatə edir. Məs.: eston dilində: /klo:t/ (inandı), /klo·t/ (yaxşı), /klot/ (seçimli). Qrenland dilində samitlər də uzunluğa (geminat) və qısalığa görə fərqlənilir. Məs.: /ma:n:a/ (indi), /ma:na/ (bu). Azərb. d. saitlərin uzunluğu mövqə ilə bağlıdır. Məs.: Azərb. d. /a·dil/, /e·lan/ və s. Samitlərin geminatlığı isə mübahisəlidir. Ancaq uzun samitlər bu dildə eyni morfem daxilində gələ bilər. /çaqqal, baqqal/ və s. kimi sözlərdə iki heterogen samit, yəni /k+g/ və ya /h+g/ realizə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s.623; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s.92-152.

КОЛЛИГАЦИЯ - alm. Kolligation (f), ing. colligation /'kɒlɪgeɪʃ(ə)n/, fr. colligation, azərb. kolliqasiya. - Söz birləşmələrini və ifadələri morfosintaktik cəhətdən şərtləndirən. Məs.: Azərb. d. /O, çarpayıda yatır//, /O, iki ildir ki, yatır// (türmədə). Cümlədə işlənməsindən asılı olaraq /yatmaq/ feli iki müxtəlif mənada işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 390.

КОЛЛОКАЦИЯ - alm. Kollokation (f), ing. collocation /'kɒlə'keɪʃ(ə)n/, fr. collocation, azərb. düzüm, distribusiyə. - Sözlərin qarşılıqlı şəkildə bir-birinin ardınca gəlməsini şərtləndirir. Məs.: Azərb. d. it /hürmək/, /quyruq bulamaq/, /gəcə, qaranlıq/ və s. Bir-birilə mənə əlaqələri leksik həmrəylik nəzəriyyəsi ilə də izah oluna bilər.

E.Coseriu. Lexikalische Solidaritäten. «Poetica». 1, 1967, s. 293-303.

КОЛОМЕТРИЯ - alm. Kolometrie (f), ing. colometry /'kə'lɒmɪ:tə/, fr. colométrie, azərb. kolometriya. - Söyləmin kolonlara bölünməsinə öyrənən elm sahəsi.

Вак: Колон →.

КОЛОН – alm. Kolon (n), ing. colon /'kəʊlən/, fr. colon, azərb. kolon. - 1) Qədim natiqlik sənətində, ritorikada iki tələffüz fasiləsi arasında gələn nitq parçası, təxminən 7-dən 16 hecaya qədər ola bilərdi; 2) qoşa nöqtənin (:) köhnəlmiş adı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 391.

КОЛОРИТ - alm. Kolorit (n), ing. colo(u)ring /kə'ləriŋ/, fr. couleur, locale, azərb. kolorit. - Bədii əsərlərə və ya danışığa xüsusi ifadəlilik, verən söz və söz birləşmələri.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 140.

КОМБИНАТОРНЫЙ - alm. kombinatorisch, ing. combinatory /kəmˌbainətɔɪ/, combinatorial /kəmˌbainə'tɔ:riəl/, fr. combinatoire, azərb. əhatə. - Əhatə ilə müəyyənləşdirilən, əhatədən asılı olan, müəyyən fonemin işləndiyi əhatədə tələffüzü. Azərb. d. dodaq saiti arasında samitlər dodaqlanan çalarda tələffüz olunur. Məs.: Azərb. d. /g^ouz^au/. Alm. d. vurğulu saitdən əvvəl və söz sonunda kipləşən-partlayışlı kar samitlər nəfəslə tələffüz olunur. Məs.: /t^h at^h/ (əməl) və s.

F.Veysalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

КОМБИНАТОРНЫЙ ВАРИАНТ – alm. kombinatorische Variante (f), kombinatorisches Allophon (n), ing. combinative variant /'kɒmbinətɪv 'vɛəriənt/, fr. variante combinatoire (de combinaison), azərb. kombinator variant. - İki səs bir-birini istisna edən əhatədə gəlsə, onlar eyni fonemin kombinator variantları (allofonları) hesab olunurlar. Məs.: Azərb. d. /düz/ və /daz/ sözlərində dodaqlanan [d^ə] və dilin geriye çəkilməsi ilə tələffüz olunan [d] kombinator variantlardır..

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 157-160.

КОМИ – Вак: Финно-угорский →.

КОМИ-ЗЫРЯНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Komi (n) (auch Syrjensisch), ing. Komi-Syryan language /'kɒ:mɪ-sɪrjæn 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue komi-ziryane, azərb. komi-zıryan dili. - Perm dillərindən biri. Əsasən Komi vilayətində, qismən də Kolsk yarımadasında, Yamal-Nenetski və Xanti-Mansiyski vilayətlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 327 minə yaxındır.

В.И.Лыткин. Историческая грамматика коми языка. Сыктывкар, 1957.

КОМИ-ПЕРМЯЦКИЙ ЯЗЫК - alm. Komi-Permjakisch (n), ing. Komi-Permyak language /'kɒ:mɪ pɛrmiə:k 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue komi-permyatse, azərb. komi-permyak dili. - Perm dillərindən biri. Komi-Permyak muxtar vilayətində yayılmışdır. 150 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır.

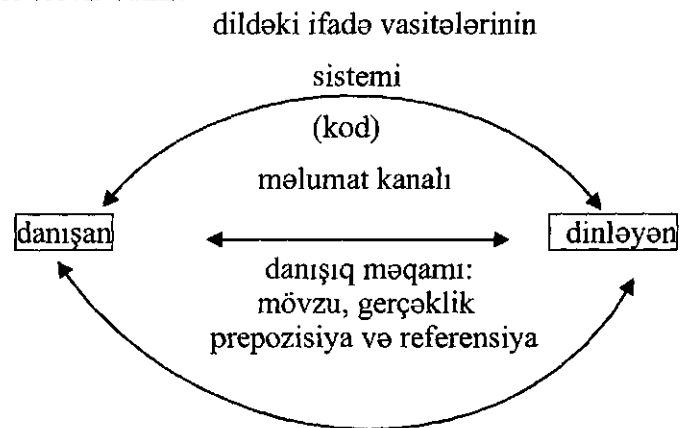
Р.М.Баталова. Коми-пермяцкая диалектология. М., 1975.

КОМИТАТИВ - alm. Komitativ (us) (m), ing. comitative /'kɒmɪtətv/, fr. comitatif, azərb. komitativ. – 1) Başqa iş və hərəkəti müşayət edən fel növü; 2) Fin dilində şəxsi və əşyanı müşayət edən hal. Azərb. d. bu /yanına, yanında, yanaşı, bahəm, birgə/ qoşmaları vasitəsilə ifadə olunur. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 392.

КОММИССИВ – alm. Kommissiv (n), ing. to commissiv /tu: kəmɪsɪv/, fr. commissif, azərb. həvalə etmə, vəd etmə. – Həmsöhbəti danışq məqamından öncə baş verən hərəkətə yönəltmə, sövq etmə. Məs.: Azərb. d. /Vəd edirsən ki, dediyin sözə əməl edəcəksən//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 392.

КОММУНИКАЦИЯ - alm. Kommunikation (f), ing. communication /kə,mju:nikeɪʃ(ə)n/, fr. communication, azərb. kommunikasiya. - Dil vahidləri vastəsilə qarşılıqlı məlumat mübadiləsi, xəbər alıb-vermə, ünsiyyət vasitəsi. İnsanlar arasında bu həm sözlü, həm də sözsüz olur (jest, mimika və s.). Son illərdə ünsiyyətin tədqiqi pragmatik-sosiodilçilik istiqamətində geniş vüsət alıb. Ünsiyyət nəzəriyyəsinin bir vəzifəsi də ünsiyyət modelini işləyib hazırlamaqdır (dilin orqanonmodeli - K.Büller). Ünsiyyət prosesində /kim danışır nə danışır, kim üçün danışır, necə danışır/ suallarına cavab vermək ciddi elmi problem kimi müzakirə edilir. Ona görə də, ünsiyyət modeli belə təsvir edilir:

Həmin ifadə vasitələrinin realizə qaydaları, seqment və seqmentüstü vasitələrin realizəsi. Elmi araşdırmalarda ünsiyyət vasitələri, ünsiyyətin şərtləri (motivi), ünsiyyətə girənlərin davranışı və sosial-mədəni məsələlər mühüm yer tutur.

F.Yadigar (Veysəlli) Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 96.

КОММУТАЦИЯ - alm. Kommuation (f), ing. commutation set /kə,mju:'teɪʃən set/, fr. commutation, azərb. kommutasiya. – 1) İfade vahidlərinin müəyyən məzmun vahidlərilə paradigmatik cəhətdən əlaqələndirilməsi (korrelyasiyası); 2) İfade planında invariantların qarşılıqlı nisbəti: işarələnenin və işarələyənün ünsürləri arasındakı əlaqə.

Strukturalizmdə dil vahidlərinin özümlüyünü yoxlayan üsul. Mahiyyəti belədir ki, bunlardan birinin digəri ilə əvəz edilməsi onların əks etdirdikləri mənada (işarələnenin) müvafiq surətdə dəyişilməsinə səbəb olur; 3) Qlossematikada dili tədqiq etməyin metodu. Bu zaman dil vahidinin bir planında dəyişiklik o bir planda da dəyişikliyə səbəb olursa, onları müxtəlif invariantlar kimi götürmək olar. Məs.: Azərb. d. /b/ və /g/ /baş/ və /qaş/ sözlərində. Belə bir dəyişiklik olmadıqda, onlar allofonlar hesab edilir. Məs.: alm. d. [r] və [ʀ].

Ф.Вейсалов. Проблема варвирования фонем в современной лингвистике. Вопросы языкознания. 1990, №3.

КОМПАКТНЫЙ - alm. kompakt, ing. compact /kəm'pækt/, fr. compact, azərb. kompakt. - Kompakt fonemlər mərkəzi formant sahəsinin nisbətən çoxalması ilə səciyyələnilir. Onlar spektr boyu yayılan diffuz fonemlərə qarşı qoyulur. Artikulyator baxımdan kompakt səslərdə ağız boşluğunun hər hansı bir yerində rezanator daha böyük olur.

F. Yadigar (Veysəlov). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 117.

КОМПАРАТИВИСТИКА - alm. Komparativistik (f), ing. comparativistics /kəm'pærətivistiks/, comparative philology /kəm'pærətiv fi'lɒlədʒi/, fr. études comparatives, azərb. komparativistika.

Вак: Сравнительно-историческое языкознание →.

КОМПАРАТИВНЫЙ - alm. komparativ, ing. comparative /kəm'pærətiv/, fr. comparatif, azərb. komparativ. - Müqayisə bildirən, müqayisə ifadə edən. Məs.: Azərb. d. /O səndən qabiliyyətlidir//, /sən onun kimi ağıllı deyilsən// və s. Ancaq alm. və ing. d. müqayisə həm ədat, həm də xüsusi şəkilçi vasitəsilə ifadə olunur. Müq. et:

alm. d	ing. d.	rus d.
Er ist schöner als ich	He is greater than I//	Он умнее, чем я// və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

КОМПАРАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА - alm. komparative Linguistik (f), ing. comparative linguistics /kəm'pærətiv 'lɪŋgwɪstiks/, fr. linguistique comparative, azərb. komparativ dilçilik.

Вак: Сравнительно-историческое языкознание →.

КОМПАРАТИВНЫЙ МЕТОД - alm. komparative Methode (f), ing. comparative method /kəm'pærətɪv 'meðəd/, fr. méthode comparative, azərb. komparativ metod. - Dilin tədqiqi zamanı istifadə olunan üsul, metod. Tarixi-müqayisəli dilçilikdə geniş tətbiq olunurdu. Əsas məqsədi dillərin qohumluq dərəcəsini müəyyən etmək idi. Məs.: /bhrater-phratar-bruder-bruther-брат/ kimi sözləri müqayisə etməklə həm onların ifadə, həm də mənə tərəfində oxşarlıqlarını aşkarlayaraq yunan, sanskrit, alman, ingilis, rus və s. dillərin genetik qohumluğunu sübut edirdilər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 59-64.

КОМПАРАЦИЯ – alm. Komparation (f), Steigerung (f), ing. comparison /kəm'pærɪsn/, degree /di'grɪ:/, fr. comparaison, azərb. müqayisə. - Geniş mənada bütün ifadələri, dar mənada isə sifət və zərfləri səciyyələndirən morfoloji dərəcə əlaməti. Ənənəvi olaraq adi, müqayisə və şiddətləndirmə dərəcəsi fərqləndirilir. Məs.: alm. d. /Er ist alt/ (O qocadır); /Er ist älter als ich/ (O məndən qocadır); //Er ist am ältesten// (O ən qocadır). Azərbaycan dilində bəzən 3, bəzən də 5 dərəcə fərqləndirirlər. /qoca/, /qoca təhər, lap (ən çox) qoca/ misalları göstərir ki, Azərbaycan dilində də 3 dərəcə ilə kifayətlənmək olar. /qırmızı alma/, /bu alma ondan qırmızıdır/, /bu alma (çox, lap, ən, qıp) qırmızıdır//, (imtraq), (sov) və s. şəkilçiləri də müqayisəyə xidmət edir. Elə alm., rus, ing. dillərində də ədatlar şiddətləndirmə dərəcəsinə xidmət edir. Məs.: rus d. /яблоко очень красное/; alm. d. /Der Apfel ist sehr rot/; ing. d. /the apple is very (more, most) red// və s. Bəzi dillərdə dərəcənin ifadəsində suppletivizimdən istifadə edilir. Məs.: alm. d. və ing. d. /gut/good-besser/better-am besten /the best/ (yaxşı, bir az yaxşı, lap yaxşı) və s. Son zamanlar ən yüksək dərəcəni bildirmək üçün elativ dərəcəsini də qeyd edirlər. Ancaq onun da ayrıca morfoloji göstəricisi yoxdur. Müqayisə budaq cümlələri sintaktik səviyyədə müqayisənin ifadəsinə xidmət edir. Məs.: Azərb. d. /o elə oxuyur ki, elə bil bülbüldür//.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 287.

КОМПЕТЕНЦИЯ – alm. Kompetenz (f), ing. competence /'kɒmpɪt(ə)ns/, fr. compétence, azərb. səriştə, kompetensiya. - N.Xomskinin dil nəzəriyyə-sində dil bilgisi və bu bilginin konkret tətbiqi kimi performans (dildə istifadəyə) qarşı qoyulur. Bu ana dilini kortəbii mənimsəmədə qazanılan mental bilgidir ki, hər bir danışan/dinləyən homogen, yəni eyni dialekt, sosiodialekt variantlarından istifadə etməklə azad şəkildə ona yiyələnir. Bu bilgi səriştəli dildəşiyana imkan verir ki, prinsip etibarı ilə mövcud elementlərdən sonsuz söyləmlər düzəlsin, cümlələrin qrammatik cəhətdən düzgünlüyünü müəyyənləşdirdisən, onların çox mənalığına və başqa cür deyilməsinə dair hökm çıxartsın. Generativ (transformasional) qrammatikanın vəzi-fəsi model olaraq elə bir qrammatika işləyib hazırlamaqdır ki, danışanın kompetensiyasından irəli gələn qabiliyyətini əks etdirdisən və dilin mənimsənilməsi barədə münasib fərziyyə irəli sürsün. Kompetensiya dinamik konsepsiyadır, dilin sonsuzluğa qədər cümlə düzəltmə mexanizmini açmaq istəyir. Dilin tətbiqini isə (performansı) «parole» ilə eyniləşdirmək olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s.73-74.

КОМПЛЕКС - alm. Komplex (m), ing. complex /'kɒmpleks/, fr. complexe, azərb. mürəkkəb qarışıq, kompleks. - a) iki və ya daha artıq dil vahidindən qrammatik qaydalar əsasında düzəlmiş mürəkkəb forma. Məs.: Azərb. d. /baş vurmaq/; b) iki və ya daha artıq morfemdən ibarət olan affiks, söz və s. Məs.: alm. d. /Mißverständnis/ (anlaşılmazlıq); rus d. /разглагоство-вать/; Azərb. d. /dəmirçilik/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, 201.

КОМПЛЕКС ЗВУКОВОЙ - alm. Lautkomplex (m), ing. sound complex /saund 'kɒmpleks/, cluster /'klʌstə/, fr. complexe phonétique, azərb. səs kompleksi. - Danışq aktında ayrılmayan səs axını. Məs.: /sos/, /şşş/, /trru/ (atı saxlamaq üçün) və s.

Л.Р. Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

КОМПЛЕМЕНТАРНОСТЬ – alm. Komplementarität (f), ing. complementary /kɒmplɪ'mɛnt(ə)l/, fr. complémentarité, azərb. qarşılıqlı, uyğun gələn. - Qarşılaşmanın semantik əlaqələri. İki ifadə o zaman belə əlaqədə olur ki, onların aid olduğu sahə iki yerə bölünür. Özü də hər ikisi bir-birini inkar edir. Məs.: Azərb. d. (evli/subay). Onları müqayisə etmək olmaz. Bu əlaqəni qlossematikada interdependensiya adlandırırlar.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 136.

КОМПЛЕМЕНТАЦИЯ ЧАСТИЧНАЯ - alm. Teilkomplementation (f), ing. partial complementation /'pɑːʃəl kɒmplɪ'mɛnt(ə)ʃ(ə)n/, fr. complémentarité partielle, azərb. qismən komplementasiya. - Bir-birini istisna edən mövqələrdə işlənən səslər bir fonemin müxtəlif variantları ola bilər, çünki bu səslər bir-birini tamamlama distribusiyasına malikdirlər. Eyni dil vahidinin müxtəlif variantlarda realizə olunmaqla ortaya çıxan bir-birini qarşılıqlı şəkildə rədd etməsindən ibarət disturbisiya növü. Məs.:

Azərb. d. «kal» və «kül» sözlərindəki [k'] və [k⁰] səsləri bir-birini istisna edən mövqələrdə gəlir. Müxtəlif cür səslənirlərsə də, onların arasında akustik və artikulyator yaxınlıq var. Lakin bütün bunlara baxmayaraq onlar verilmiş sözləri fərqləndirmir, bunu saitlər yerinə yetirir. Ona görə də onlar bir fonemin müxtəlif variantlarıdır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 60.

КОМПОЗИТА - alm. Zusammensetzung (f), Kompositum (n), ing. composite /kɒmpəzɪt/, fr. composite, azərb. kompozit. - Kompozitləri mürəkkəb tərkiblərdən ayırmaq lazımdır. «Kompozit iki və ya daha artıq müstəqil işlənən morfem və ya sözlərin birləşməsindən əmələ gəlir» və kompozitlərin yerini dəyişəndə ümumi mənə pozulmur, çünki onlar eyni dərəcəlidir. Məs.: Azərb. d. /həkim-kosmonavt/, /şair-müğənni/; alm. d. /schwarrweiß/ (qara-ağ); ing. d. /author-collector/ (müəllif-kolleksiyaçı). Bunlara bəzən kopulativ (müvazi) tərkiblər də deyirlər. Mürəkkəb sözlərdə birləşdirici element olmayanları Y.Qrimm «xüsusi həqiqi» (/Waldruhe/ (meşə sükutu) /Kafe/tasse/ (kofe fincanı), birləşdirici element olanları isə

yalançı /Tageslicht/ (gün işığı), /Sonnenschein/ (günəş şüası) tərkiblər adlandırır.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 400-401.

КОМПОНЕНТ - alm. Komponente (f), Bestandteil (m), ing. component /kəm'pəunənt/, fr. composant, partie constitutive, azərb. tərkib, komponent. - Mürəkkəb dil vahidini təşkil edən tərkib hissələrdən biri. Dildə istənilən tərkib hissəsi. Məs.: aşağıdakı söz birləşmələri və mürəkkəb sözlər iki komponentdən ibarətdir: Azərb. d. /kitab almaq/, /kitabın cildi/, /kitaba aludəçilik/, /maraqlı kitab/, /günəbaxan/, /qaragöz/, /dəvədabanı/ və s. /O deyirdi ki, azadlıq verilmir, o, qazanılır/.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 398.

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ - alm. Komponentenanalyse (f), ing. component analysis /kəm'pəunənt 'an(ə)lɪs/, fr. analyse des composants, azərb. komponent təhlil, əlamətə görə təhlil. - Leksik vahidlərin, eləcə də leksikonun daxili struktur təhlili. Əlbəttə, bu təhlilin əsasında fonologiyada qəbul olunmuş fərqləndirici əlamətlərə görə təhlil metodu durur. Fonologiyada olduğu kimi, komponent təhlildə də məhdud miqdarda universal əlamətlərin köməyi ilə dilin leksikonunu təhlil etmək olar. Xeyli miqdarda tədqiqatlar olmasına baxmayaraq bu metodun hamı tərəfindən qəbul edildiyini söyləmək çətindir. Aşağıda qohumluq əlaqələrini aşkar edən komponent təhlilə bir nümunə veririk.

Əlamətlər/ Leksəmlər	qohum valideyn	ata	ana	bac/qardaş	qardaş	bacı	uşaq	oğul	qız	əmi	xala	əmi qızı	əmi oğlu	qardaş oğlu	
/canlı/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+ əlamət iştirak edir
/insan/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	- etmir
/qohum/	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0 – məlum deyil
/birbaşa qohum/(-)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
/eyni nəsil/	0	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	
/yaşlı/	0	+	+	+	0	0	0	-	-	-	+	+	0	0	-
/kişi/	0	0	+	-	0	+	0	+	-	+	-	+	+	+	
/qadın/	0	0	-	+	0	-	+	0	-	+	-	+	-	-	

Hər bir dil özünəməxsus şəkildə əlamətlərdən istifadə edir. Əlbəttə ki, komponent təhlil, transformasiyon qrammatika, izahlı semantika, generativ semantika, söz sahə nəzəriyyəsi üçün baza rolunu oynayır. Ancaq bu metodun çatışmazlıqları da yox deyildir. Məs.: heç də bütün semantik vahidləri semantik əlamətlərə bölmək olmur. Məs.: tranzitiv fəlləri bu cür təhlil etmək o qədər də asan deyil. Semantik əlamətlərin statusu da mübahisəlidir və s.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 398.

КОНАТИВ - alm. Konativ (m), ing. conative /k'ənətɪv/, fr. conatif, azərb. konativ. - Söz kökünə əlavə edilən şəkilçi vasitəsilə mənanı nisbətən şiddətləndirməyə xidmət edən söz forması. Məs.: Azərb. d. /Görməz-bilməz/, yerinə, /görməzə-bilməzə/, /guruldamaq/ yerinə, /gur-gur guruldamaq/, /nə-rildəmək/ yerinə /nər-nər nə-rildəmək/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 202.

КОНВЕРГЕНЦИЯ - alm. Konvergenz (f), ing. convergence /kən'və:ʤəns/, fr. convergence, azərb. konvergenziya. - Dildə variativliyi törədən səbəblərin aradan qalxması nəticəsində müxtəlif variantların bir vahiddə birləşməsi. Dilin müxtəlif səsləri arasındakı oxşarlığın, bənzəyişin artmasına, hətta bu səslərin bir-birinə tam uyğunlaşmasına səbəb olan dəyişmələr. Mənşə ümumiliyindən asılı olmayaraq və adətən ərəzi yaxınlığı və ya sıx mədəni əlaqələr nəticəsində iki və daha artıq dildə bənzər, oxşar əlamətlərin inkişafı; müxtəlif dillərdə ümumi cəhətlərin artması. Məs.: çağdaş alm. d. [e:] və [ɛ:] bir fonemdə birləşərək konvergenziyaya uğrayıb. Müq. et: «Ehre» />e: ɾə/ (vicdan), «Ähre» />e: ɾə/ (sünbül). Bu sözlər indi omonimdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

КОНВЕРСИЯ - alm. Konversion (f), ing. conversion /kən'və:f(ə)n/, fr. conversion, azərb. konversiya. - 1) İkiyerli predikat arasındakı qütbləşməni bildiren semantik qarşılaşmadakı münasibət. Buna ekvivalentlik əlaqəsi də demək olar. Məs.: /Əgər Zəminə Cəmildən böyükdürsə, deməli, Cəmil Zəminədən cavandır// (və əksinə). Belə ifadələr fəllərdən daha çox müqayisə üçün sifətlərə aiddir. Ancaq buna bəzən fəllər və isimlərdə də rast gəlmək olur. Məs.: /vermək-götürmək/, /satmaq-almaq/, /ata-oğul/ və s.; 2) Söz sinfini dəyişməklə yeni sözlər düzəltmək. Bu əsas kök morfemlə olsa da, prefikslə, suffikslə və s-də ola bilər. Məs.: isimdən əmələ gələn fəllər: Azərb. d. /qatıq-qatıqlamaq/; ing. d. /bicycle → to bicycle/ (velosiped – velosiped düzəltmək); fəldən əmələ gələn isimlər, zərflərdən yaranan fəllər. Məs.: alm. d. /kurz-kürzen/ (qısa-qısaltmaq) və s.

R. Conrad. Gösterilən əsər, s. 145.

КОНГО - alm. Kongo (n), ing. Congo /'kɒŋɡəʊ/, fr. le conglais, azərb. konqo dili. - Bantu dillərindən biridir. Konqo, Zair və Anqolada yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 7,5 milyondur. İki dialektə bölünür: şimal (kakonqo) və cənub (kikonqo, kişikonqo).

L.Dereau. Cours de Kikongo. Namur, 1955.

КОНЕЧНЫЙ - alm. auslautend, ing. finishing /'fɪnɪʃɪŋ/, final /'faɪnəl/, ultimate /'ʌltɪmət/, fr. final, azərb. son, axırıncı. - Sözlün və ya əsasın sonuna aid olan, sözlün sonu ilə bağlı olan, söz və ya söz əsasında son mövqə tutan. Məs.: Azərb. d. /çıraq/ sözündə /q/ fonemi son mövqedə yerləşir.

F. Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

КОНЕЧНЫЙ АОРИСТ - alm. terminativer Aorist (m), ing. final aorist /'fənel eɪ'ɔ:rist/, fr. aoriste final (résultatif), azərb. axırıncı aorist. - Müəyyən hədd (hüdud) çərçivəsində baş verən hərəkətə işarə etmək üçün işlədilən aorist (zaman forması).

Bax: Аорист ←.

КОНКАТЕНАЦИЯ - alm. Konkatenanz (f), ing. catenation /,kæti'neiʃ(ə)n/, concatenation /kɔn,kæti'neiʃən/, fr. enchaînement, azərb. konkatensiya. - Xətti təsəvvür olunan semantik inkişaf, yəni «semantik zəncirə yeni həlqələrin» əlavə edilməsi nəticəsində onun mənasının dəyişməsi. Məs.: Azərb. d. /uc/ (nəyinsə ucu)- /uc/ (nizənin ucu) – /uc/ (qələmin ucu).

O.C. Ахманова. Göstərilən əsər, s.203.

КОНКРЕТНОЕ ЗНАЧЕНИЕ – Bax: Значение ←.

КОННОТАТИВНЫЙ - alm. konnotativ, ing. connotative /,kɔnou'tativ/, fr. connotatif, azərb. konotativ. – 1) Əşyanın özündə onun fərqləndirici əlamətlərinin inikası. Gerçəkliyin müəyyən obyektinin əşyavi inikası ilə yanaşı ona xas olan digər əlamətlərin ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /yaşayış/ sözü aşağıdakı mənaları verə bilər: /yaşayış minimumu/, /yaşayış tərzil/, /onun yaşayış/ (həyatı mənasında) və s.; 2) Semantik, emosional üslubi çalarlıq ifadə edən mənə. Məs.: Azərb. d. /filankəs dağ kimi oğlan idi/ və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОННОТАЦИЯ - alm. Konnotation (f), ing. connotation /,kɔnou'teɪʃ(ə)n/, fr. connotation, azərb. konnotasiya. - Sözü leksik mənasına səciyyəvi çalarlıq verən (emosional, ekspressiv, üslubi çalarlar). Sözü (ifadənin) əsas məzmununa affektiv, assosiativ/okkozional çalarların əlavə edilməsi; sözü müşayiət edən semantik və ya üslubi çalarlar. Konnotasiya ifadəyə təntənəlik, qeyri-rəsmilik və s. gətirir. Məs.: Azərb. d. /üşümək/ əvəzinə /tir-tir əsmək/. Məntiqdə denotativlikdən fərqli olaraq dilxarici gerçəkliyə münasibət.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОНСЕКУТИВНЫЙ - alm. konsekutiv, ing. consecutive /kən'sekjutiv/, fr. consécutif, azərb. nəticə bildirən. - Nəticə budaq cümləsi buna misal ola bilər. Məs.: Azərb. d. /o elə qızmışdı ki, gözüne heç nə görünmürdü// və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 141.

КОНСОНАНТ - alm. Konsonant (m), ing. consonant /'kɔnsənənt/, fr. consonnante, azərb. konsonant. - Dildə iki seqment kateqoriyasından biri. Ciyərlərdən gələn hava axınının danışq cihazının bu və ya digər yerində mərkəzləşmə yaratması ilə tələffüz olunan səslər. Normal olaraq samitlər nəfəsvermədə (eyektiv, məs.: gürcü dilində, Çad respublikasında kera dillərində və şalt səs: koyzan dilində istisna olmaqla) tələffüz olunurlar, bu zaman xirtdəkdəki səs telləri ya iştirak etmir və tam küy yaranır (məs.: kar samitlər), ya küylə tonun qarışığı, yəni səs tellərinin qeyri-periodik titrəmə-

sinin nəticəsi kimi cingiltili samitlər, ya da mütəmadi titrəməsilə əmələ gələn (sonorlar) samitlər olur. Samitləri ənənəvi şəkildə 3 əlamətə görə təsnif edirlər. 1) fəal üzvə görə; 2) əmələ gəlmə üsuluna görə; 3) səs tellərinin iştirakına görə.

fəal üzvə görə əmələ gəlmə üsuluna görə	dodaq		dilönü		dilortası		dilarxası		dilçək	udlaq
	kar	cingiltili	kar	cingiltili	kar	cingiltili	kar	cingiltili		
kipləşən/partlayışlı	p	b, m			k	h	k			
novlular	f	v	s, ʃ	z, ʒ		j	x			h
kipləşən (novlular, afrikatlar)			tʃ	dʒ				ɣ		
titrək									>	r
süzülən				l						

Ənənəvi dilçilikdə samitləri danışq cihazında maneə yaranması ilə əmələ gələn səslər kimi dəyərləndirirlər. Ancaq bu maneə /ɣ/ və /i/-də var. Bəzən samitləri heca nüvəsini yarada bilməyən səslər kimi dəyərləndirirlər. Ancaq bəzi dillərdə, (məs.: çex dilində) samit də hecanın nüvəsini yarada bilər. Məs.: /v|k/ (canavar) və s. Ona görə də samitlərə İ.A.Boduen de Kurtene kriteriyası ilə tərif vermək düzgün olardı. Bu alimə görə samitlər danışq cihazında mərkəzləşmə yaradan, saitlər isə bundan məhrum olan səslərdir. Terminoloji müxtəlifliyi aradan qaldırmaq üçün K.Payk (1908) samitləri kontoid, saitləri isə vokoid adlandırmağı təklif edirdi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 411.

КОНСОНАНТНЫЙ/НЕКОНСОНАНТНЫЙ – alm. konsonantisch /nicht konsonantisch, ing. consonant /'kɔnsənənt/, non-consonant /'nɔn 'kɔnsənənt/, fr. consonnant/nonconsonnant, azərb. samitlilik/qeyri-samitlilik. - Dil səslərinin 12 əlamətə görə dixotomik təsvirində samitləri saitlərdən fərqləndirən əlamət. Bu əlamətləri samitləri, süzülən (/l/) və

sürüşkən /h,j/ səsləri bir-birindən ayırmağa xidmət edir. Saitlər saitliliyə və qeyri/saitliliyə malikdir. Samitlər samitliliyə və qeyri-saitliliyə malikdir. F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 116.

КОНСОНАНТИЗМ - alm. Konsonantismus (m), ing. consonantism /kɒnsənəntɪzəm/, fr. consonnantisme, azərb. samitlər sistemi. – Dilin samitlər yarımsistemi; bu samitlərin xüsusiyyətləri və bir-birilə qarşılıqlı əlaqələri. Məs.: Azərb. d.-nin samitlər yarımsistemi. Azərb. d. samitlər yarımsistemində aşağıdakı samitlər daxildir.

p f t z ʒ j k' k x h

b v d s ʃ ɣ g ə

tʃ dʒ m n l r

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 53.

КОНСОНАНТИЗМ МИНИМАЛЬНЫЙ - alm. Minimalkonsonantismus (m), ing. minimal consonantism /ˈmɪnɪml ˌkɒnsənəntɪzəm/, fr. consonantisme minimal, azərb. minimal konsonantizm. - Uşaq dilində minimal samitlər sisteminin ümumi əsası.

Məs.: /t/

/p/ /k/

Р.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. 1993, с. 63.

КОНСТРУКТЫ - alm. Konstrukte (Pl.), ing. constructs /kən'strʌkts/, fr. construits, azərb. konstruktlar. - Bilavasitə müşahidə edilməyən obyektlər haqqında nəzəri ümumiləşmə və təsəvvürlər, müşahidə edilən faktları izah etmək üçün istinad edilir.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 204.

КОНСТАНТ – alm. konstant, ing. constant /ˈkɒnst(ə)nt/, fr. constant, azərb. konstant. - Dil vahidini daima müşayiət edən əlamət. Məs.: hansı mövqedə gəlməsindən asılı olmayaraq samitlilik, kipləşmə, partlayış, karlıq /t/ samitinə məxsus olan daimi əlamətləridir.

F.Yadigar (Veysəlli). SDƏ. Bakı, 2005, s. 35.

КОНСТЕЛЛАЦИЯ – alm. Konstellation (f), ing. constellation /ˈkɒnstəˈleɪʃ(ə)n/, fr. constellation, azərb. konstellasiya. - İki dil vahidi arasındakı əlaqə, bu vahidlər bir-birilə bağlıdır, ancaq nə təyinatlı (determinasiya), nə də qarşılıqlı asılılıq (interdependesiya) münasibətlərində olurlar. Məs.: alm. d. /wegtragen/ (götürüb aparmaq) də /weg/. Çunki bu /weg/ başqa kontekstlərdə də çıxış edir. Qlossematikada sintaqmatik konstellasiya kombinasiya, paradiqmatik konstellasiya isə avtonomiya adlanır.

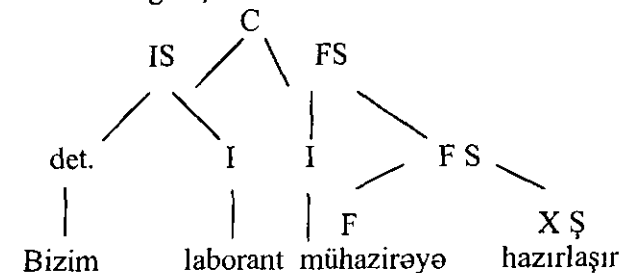
H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 413.

КОНСТИТУЕНТ – alm. Konstituente (f), ing. constituent /kən'stitjuənt/, fr. constituant, azərb. konstituent. – Struktur cümlə təhlilində daha böyük dil vahidinin tərkibinə daxil olan ünsür (morfem, leksem, sintaqm). Bir neçə konstituyent birləşərək konstruksiya yaradır. Məs.: Azərb. d. /evlər

köndələnə düzülərək göyə ucalır//. Burada /köndələnə düzülərək göyə ucalır/ bir konstruksiya, o da /köndələnə düzülərək/ və /göyə ucalır/ konstruksiylarına bölünür.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 143.

КОНСТИТУЕНТНЫЙ АНАЛИЗ – alm. Konstituentanalyse (f), ing. immediate constituent analysis /iˈmiːdjət/kən'stitjuənt əˈnæləsɪs/, fr. analyse constituante, azərb. tərkib hissələrinə görə təhlil. - Cümlə təhlilinin amerikan strukturalizm variantı. Məqsəd ifadənin ierarxik bağlılığını göstərən üzvlənməsindən ibarətdir. Bu seqmentasiya adlanır, özü də yerdəyişmə və əlavə etmə metodu ilə həyata keçirilir. İfadədə yeri dəyişilə bilən konstituyent adlanır. Məs.: azərb. d. /bizim laborant məruzəyə hazırlaşır// cümləsində /bizim laborant/ /o/ ilə, /məruzəyə hazırlaşır// isə /işləyir/-lə əvəz edilə bilər. Ağac şəklində bunu belə ifadə etmək olar.

Üzvlənmədən alınan elementləri tərkib hissələr (ing. immediate constituent) adlandırırlar (İC-Analysis). Ondan kiçik hissələrə bölünən konstituyentlər, parçalanma qovuşuğunu isə konstitutlar adlandırırlar. Bu cür təsvir sonralar transformasiyon qrammatikada da tətbiq edilməyə başladı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 413.

КОНСТРУКТИВНЫЙ – alm. konstruktiv, ing. constructive /kən'strʌktiv/, fr. constructif, azərb. konstruktiv, quraşdırıcı. – Dil vahidinin ayrılmaz struktur əlaməti. Məs.: rus d. /a/ şəkilçisi qadın cinsli isimlərin vacib əlamətləridir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 71.

КОНСТРУКЦИЯ (ОБОРОТ) - alm. Konstruktion (f), Wortfügung (f), ing. construction /kən'strʌktʃən/, fr. construction, azərb. konstruksiya (tərkib). - Müəyyən qrammatik əlaqələrinə əsasən dil vahidlərinin bir-birilə birləşməsi, birləşmə nəticəsində meydana çıxan sintatik tam, bütöv (söz birləşməsi, tərkib).

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 143.

КОНСТРУКЦИЯ АБСОЛЮТНАЯ - alm. absolute Konstruktion (f), ing. absolute construction /ˈæbsəluːt kən'strʌktʃən/, fr. construction absolue, azərb. mütləq konstruksiya. – Cümlənin başqa hissəsilə leksik vasitə ilə yanaşı əlaqədə olan tərkib. Məs.: Azərb. d. /Çörəyi ver çörəkçiyə/birini də

üstəlik/; alm. d. /Angekommen in der Stadt, hat er mich angerufen// (Şəhərə çatan kimi, o mənə zəng etdi).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 205.

КОНСТРУКЦИЯ АТРИБУТИВНАЯ - alm. attributive Konstruktion (f), ing. attributive construction /'ætrɪbjʊ:tɪv kən'strʌktʃ(ə)n/, fr. construction attributive, azərb. təyini konstruksiya. - Təyin və təyin olunan-dan ibarət birləşmə. Məs.: Azərb. d. /təyini söz birləşmələri/, /dərs cədvəli/, /dünya xəritəsi/; alm. d. /armer Klaus/ (kasıb Klaus).

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1969; R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 144.

КОНТАКТ - alm. Kontakt (m), Verbindung (f), ing. contact /k'ɒntækt/, fr. contact, azərb. kontakt, əlaqə. - Dil vahidlərinin yanaşı, bir-birini ardınca gəlməsilə müəyyən sintaktik əlaqənin ifadə olunması. Məs.: Azərb. d. birinci növ təyin söz birləşməsi: /dəmir qaşığı/, /taxta çarpayı/ və s. Onların komponentləri arasına başqa vahidlər əlavə edilə bilmir. Müq. et: alm. d. /in dem Haus/ (evdə), /in dem großen Haus/ (böyük evdə) və s.

Y.Seyidov. Yenə orada; R.Conrad. Göstərilən əsər.

КОНТАКТ СВОБОДНЫЙ - alm. lose Verbindung (f), ing. loose contact /lu:s 'kɒntækt/, fr. contact libre, azərb. sərbəst əlaqə. - Yanaşı gələn dil vahidlərinin sərbəst şəkildə əlaqəyə girməsi. Məs.: Azərb. d. /şair-bəstəkar/, /memar-müğənni/; alm. d. /Klaus und Peter// (Klaus və Peter) və s.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 144.

КОНТАКТ ТЕСНЫЙ - alm. enge Verbindung (f), ing. close contact /kləʊs 'kɒntækt/, fr. contact étroit, azərb. sıx əlaqə. - Dil vahidlərinin ehtəsas əlaqəsidir ki, onları bir-birindən ayıranda ilkin mənə itir. Məs.: Azərb. d. /motal pendiri/. Bu ifadədə /pendir motal/ demək olmaz, ancaq /üzlü/üzsüz, təzə/köhnə pendir və s. demək mümkündür.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 270-271.

КОНТАМИНАЦИЯ - alm. Kontamination (f), ing. contamination /kən'tæmɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. contamination, azərb. birləşmə, kontaminasiya, amalqam. - İki sözün və ya ifadənin birləşməsinin 3 növünü fərqləndirirlər: 1) Haploloji birləşmə. Birinci və ya ikinci sözün bir hissəsi düşür. Məs.: alm. d. /zu+dem/ → /zum/, /auf+das/ → /aufs/, Azərb. d. /gələ bilmədim/ → /gələmmədim/; 2) Tərkibə daxil olan sözlərdən birində səs və ya heca düşür. Məs.: alm. d. /Kur+urlaub/ → /Urlaub/; 3) Əsas sözün səslənən ləkəmlə əvəz olunması ilə yaranan. Məs.: alm. d. /Millionnarr/ (milyonçu dəli) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 416.

КОНТЕКСТ - alm. Kontext (m), ing. context /'kɒntekst/, fr. contexte, azərb. kontekst. - Dil vahidinin linqvistik əhatəsi, işlənmə şəraiti və xüsusiyyətləri. Hər bir ləkəmin tam şəkildə anlaşılmasını təmin edən əhatə, danışan və dinləyən qarşılıqlı anlaşılmasına xidmət edən mətn və s. Dilçilikdə linqvistik və ekstralingvistik (fiziki) kontekst fərqləndirilir.

The Study of language. Cambridge University Press. Jule 6. 1996.

КОНТЕКСТ БЫТОВОЙ - alm. Lebenskontext (m), ing. extra linguistic context /'ekstrə lɪŋgwɪstɪk 'kɒntekst/, context of situation /'kɒntekst əv sɪtʃu'eɪʃ(ə)n/, fr. contexte usuels, azərb. adi məişət konteksti. - Danışq aktında sözlərin və struktur modellərin seçilməsinə təsir göstərən ünsiyyət şəraiti: danışqda aydın olduğundan bir çox sözlərin işlənməsinə imkan yaradan şərait. Bu kontekst növü fon bilikləri ilə bilavasitə bağlıdır. Məs.: ing. d. /Let's go to the bank// (Gedək banka) söyləmin açılışı kontekstual olaraq şərtləndirilir.

Bax: Контекст ←.

КОНТЕКСТ МЕТАФОРИЧЕСКИЙ - alm. metaphorischer Kontext (m), ing. metaphoric context /,metə'fɒrɪk 'kɒntekst/, fr. contexte métaphorique, azərb. metoforik kontekst. - Ardıcıl şəkildə genişləndirilən, inkişaf etdirilən məcazlar toplusudur ki, bədii dildə «semantik ikiplanlıq» əsaslanır. Məs.: Azərb. d. /Lotular bir də gördün millətin sərvətini qoyublar qumara//. Burada sözlər metoforik mənada işlənməlidir.

P.H. Matthews. Göstərilən əsər, s. 72.

КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЯ - alm. Kontextualisation (f), ing. contextualisation /kən'tekstʃuəlaɪz(ə)n/, fr. contextualisation, azərb. kontekstləşmə. - Etnoqrafik dilçilikdə hər hansı bir dil hadisəsini öyrənmək üçün tədqiqata cəlb edilmiş dil daşıyıcılarından sual-cavab əsasında müəyyən informasiyanın alınması metodu.

P.Auer. Kontextualisierung. «Studia in Linguistics» 19, 1986, s. 22-47.

КОНТЕКСТУАЛИЗМ - alm. Kontextualismus (m), ing. contextualism /kən'tekstʃuəlizm/, fr. contextualisme, azərb. kontekstualizm. - İngilis dilçilik məktəbində geniş tətbiq olunur: a) tədqiqatın predmeti ilkin olaraq dil sistemi deyil, əhatəli sosial prosesin bir hissəsi kimi dil götürülür; b) bu sosial proses həm kontekstdə, həm də danışq məqamında baş verir; c) mənə kontekst və situasiyada kompleks əlaqə kimi başa düşülür. Bu cür yanaşma J.R.Firth (1890-1960) məktəbinə xasdır və o dilöyrənməyə güclü təkan verib.

J.R.Firth. Papers in Linguistics. 1934-1959. London, 1957.

КОНТЕКСТУАЛЬНЫЙ - alm. kontextuell, kontextabhängig, ing. contextual /kən'tekstʃuəl/, fr. contextuel, azərb. kontekstlə bağlı. - Kontekst ilə bağlı və ya əlaqədar olan, kontekstdən asılı olan sözün konsektual mənası. Məs.: Azərb. d. /sinəmə dağ çəkdin//, /sənə dağ deyirəm, daima başı qarlı// və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 142.

КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. kontextueller unvollständiger Satz (m), ing. contextual incomplete sentence

/kən'tekstʃuəl ɪnkəm'pli:t 'sentəns/, fr. proposition contextuelle imparfaite, azərb. kontekstual yarımçıq cümlə. - Üzvləri situasiya ilə əlaqədar «bərpa

oluna bilən» yarımçıq cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mənim ümüdümü kəsdilər, ruhdan saldılar//, /Bizdə qan deyən qan, can deyən can eşidər//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 207.

КОНТИНУАТИВ - alm. Kontinuativ (m), ing. continuative /kən,tɪnjuətɪv/, continuous /kən'tɪnjuəs/, expanded /ɪks'pændɪd/, fr. continuatif, azərb. kontinuativ. – Hərəkətin, prosesin davamlılığını əks etdirməkdən ibarət olan tərz-zaman kateqoriyası. Linqvistik mənbələrdə durativin sinonimi kimi də işlədilir. Məs.: ing. d. /I was speaking/ (Mən danışırıdım).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 419.

КОНТРАКЦИЯ – alm. Kontraktion (f), ing. contraction /kən'trækʃ(ə)n/, fr. contraction, azərb. qovuşma. – alman dilində saitlə ayrılan iki samitin qovuşması nəticəsində yaranan uzun sait. Məs.: /ligit/ > o.a.d. «liegt» /lɪkt/ (uzanır); ing. d. /do not/ əvəzinə /dont/; fr. d. /au/ /à le/ əvəzinə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 419.

КОНТРАСТ - Kontrast (m), ing. contrast /k'ɒntræst/, fr. contraste, azərb. ziddiyyət, təzad, kontrast. – 1) Sintaqmatik cəhətdən ayrı-ayrı vahidlərin fərqləndirilməsidir, qarşıdurma (oppozisiya) dil vahidlərinin paradigmatik qarşılaşmasıdır. Məs.: Azərb. d. /göl/ sözündə /g/, /ø/, /l/ kontrast yaradırlarsa, /göl/ və /böl/ sözlərində /g/ və /b/ oppozisiyadadırlar; 2) Kontrast yaratmaq üçün vurğu ilə nəzərə çarpdırma. Məs.: Azərb. d. /Mən dedim/ (sən yox).

J.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

КОНТРАСТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. kontrastive Linguistik (f), ing. contrastive linguistics /kən'tra:stɪv lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique contrastive, azərb. kontrastiv dilçilik. – Xarici dillərin öyrənilməsinə yönəlik sahə kimi əlaqəyə girən dillərin-ana dililə öyrənilən dilin fərqli cəhətlərini tədqiq edərək sistemləşdirmək və bu yolla dilöyrənmədə meydana gələn səhvləri öncə görmə və onları aradan qaldırma yollarını tədqiq edir. Bəzən bu sahəni konfrontativ dilçilik kimi də səciyyələndirirlər. Lakin konfrontativ dilçilik həm oxşarlıqları, həm də fərqləri öyrəndiyindən, o daha çox tipoloji səciyyə daşıyır. Əlbət ki, kontrastiv dilçilik birincinin nailiyyətlərindən gen-böl istifadə edə bilər. Kontrastiv dilçilik ana dilinin öyrənilən dilə və ya əksinə təsirini interferensiya adı altında birləşdirir.

AD → XD

XD → AD

Bundan savayı, dildaxili interferensiyanı fərqləndirmək lazım gəlir.

С.А.Адышова. Экспериментально-фонетический анализ интерференции (на материале немецко-азербайджанского билингвизма). Автореф. канд. дисс., Баку, 2003.

КОНФИГУРАЦИЯ - alm. Konfiguration (f), ing. configuration /kən'fɪɡju'reɪʃ(ə)n/, fr. configuration, azərb. konfiqurasiya. – Sintaqmatik cəhətdən düzülmüş, nizamlanmış cərgə, sintaqmatik quruluş ülgüsü (modeli). Söz və söz birləşmələrinin ardıcılığı. Semantik əlamətlər arasında əlaqə. Məs.: Azərb. d. /qız/ sözündə [qadın] və [sonrakı nəsil] bir-birini tamamlayan əlamətlərdir, /stul/ sözündə isə /mebel/, /oturmaq üçün/ eyni zamanda mümkündür.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 404.

КОНФРОНТАТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. konfrontative Linguistik (f), ing. confrontative linguistics /kən'frʌntətɪv lɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. linguistique confrontative, azərb. konfrontativ dilçilik. – Qarşılaşdırılan dillərin oxşar və fərqli cəhətlərini tədqiq edir, tipoloji dilçilik üçün struktur prinsipləri işləyib hazırlayır. Konfrontativ dilçilik hər iki və ya bir necə dili eyni nəzəri bazada öyrənməyi üstün tutur.

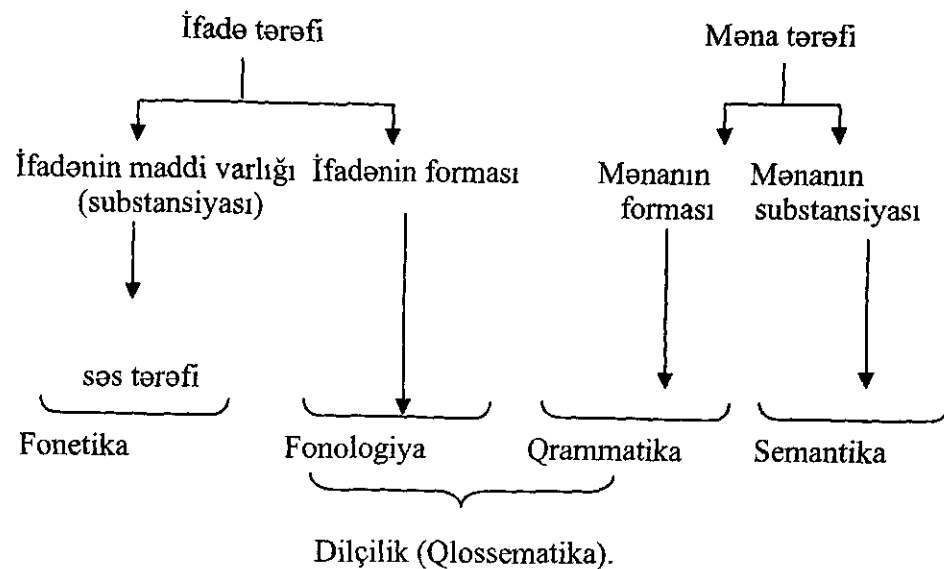
C.Nikel. Reader zur kontrastiven Linguistik. Frankfurt, 1972.

КООРДИНАЦИЯ - alm. Koordination (f), ing. coordination /kou,ɔ:'dɪneɪʃ(ə)n/, fr. coordination, azərb. koordinasiya, parataksis əlaqəsi. – Cümlədə tabesizlik əlaqəsi, bərabərhüquqlu. Cümlə daxilində tabesizlik əlaqəsi bağlayıcı (asindetik). Məs.: Azərb. d. /Mən yatırdım, o oxuyurdu// və ya bağlayıcı (sindetik) olur. Müq. et: Azərb. d. /yağış yağdı, toz yatdı və göyün üzü açıldı//.

H.Bayramov. Müasir Azərbaycan dilində tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bakı, 1964.

КОПЕНГАГЕНСКИЙ СТРУКТУРАЛИЗМ - alm. Kopenhagener Strukturalismus (m), Copenhagen Strukturalismus (m), ing. Copenhagen structuralism /,koupn'heɪɡ(ə)n 'strʌktʃərəlɪzəm/, fr. structuralisme de Copenhague, azərb. Kopenhagen strukturalizmi. – Avropa struktur dilçilik ənənələrini inkişaf etdirən ikinci böyük məktəb Kopenhagen məktəbidir. Bu məktəbin ən böyük nəzəriyyəçisi L.Yelmslev idi.

L.Yelmslev «Prolegomena to a Theory of Language», (1953) adlı nəzəri əsərində dilin ifadə tərəfilə bərabər məna tərəfinə də ciddi fikir verir. O, hər iki aspektin forma və substansiyasını qabarıq şəkildə göstərməyə çalışır. Dildəki vahidlərin həm məna, həm də ifadə səviyyəsində maddi varlığı onların formalarına qarşı qoyur, hər iki səviyyənin formasını dilçiliyə daxil edir, maddi varlıqları isə dilçilikdən kənara çıxarır (bax: şəkil).

İstər ifadənin, istərsə də məzmunun varlığı bütün dillər üçün eynidir. Məzmunun maddi varlığı isə ətraf aləmdəki şeylərin əksidir, bunun əksinə olaraq ifadənin maddi varlığı fonetik səciyyə daşıyır. Məzmunun və ifadələrin formaları bir-birilə sıx əlaqədardır və komutasiya qanunları ilə idarə olunur. İfadədəki formanın dəyişməsi məzmunun formasının dəyişməsinə gətirib çıxarır və ya əksinə. L.Yelmslev adı çəkilən əsərində yazır ki, qlossematika ← konvensial dilçilikdən fərqli olaraq elə elm sahəsidir ki, o, ifadə haqqındakı elmi fonetika adlandırmır. Eyni zamanda məna haqqında elmi semiotika adlandırmır. Mənanın forması ilə substansiyası arasındakı əlaqəni o designasiya, substansiyanın özünü isə designatum (şeylər, fikirlər) adlandırır. Forma dildaxili, substansiya isə dilxarici aspekti bildirir. Öz baxışını başqalarından fərqləndirmək üçün L.Yelmslev dilə belə tərif verir: O «qeyri-lingvistik ... fenomenlərin konqlemeratı olmayıb, müstəqil bütöv, sui generis strukturdur».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 27-28. Kopenhagen strukturalistlərinin konsepsiyası üçün iki əsas cəhət səciyyəvidir, onlar dilçilikdə diaxronik aspekti qəbul etmir və bütün dillər üçün ümumi dilçilik nəzəriyyəsi yaratmaq üçün konkret dil materialını nəzərə almırlar.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 234-238.

КОПТИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Koptisch (n), ing. Coptic language /kɒˈptɪk ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue copte, azərb. kopti dili. – Misir dilinin inkişafının axıncı mərhələsi. Misir xristianlarının (4,4 milyon) dili. 5 əsas dialektə bölünür: said, axim, subaxim, fayüm və boxar.

А.И.Еланская. Коптийский язык. М., 1964.

КОПУЛЯТИВНЫЙ - alm. kopulativ, ing. copulative /ˈkɒpjʊlətɪv/, fr. copulatif, azərb. kopulyativ. - Müstəqil sintaktik münasibətlər əsasında əmələ gələn birləşmə; sintaktik cəhətdən bərabər hüquqlu komponentlərdən ibarət olan. Məs.: Azərb. d. /dərələr, təpələr, kəndlər, şəhərlər/, /məəllim-aktyor/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 146.

КОПУЛЯТИВНЫЙ ГЛАГОЛ – alm. kopulatives Verb (n), ing. copulative verb /ˈkɒpjʊlətɪv vɜːb/, auxiliary verb /ɔːgˈzɪljəri vɜːb/, fr. verbe copulatif, azərb. kopulyativ fel. - Əsas fellərdən fərqli olaraq, öz nisbi mənası ilə seçilən fellər. Alm. d. /sein/ (olmaq), /werden/ (olmaq), /bleiben/ (qalmaq), /scheinen/ (görünmək), /heißen/ (adlanmaq) felləri kopulativ fellər adlanır. Onlar mübtəda ilə xəbər arasında əlaqə yaradırlar. Məs.: alm. d. /Er ist Lehrer/ (o müəllimdir); ing. d. /He is a teacher/. (O müəllimdir).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 146.

КОРДОФАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. kordofanische Sprachen (Pl.), ing. Kardofan languages /kɑːˈdɒfæn ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues cordophanes, azərb. kordofan dilləri. - Kordofan dilləri Nuba dağlıq ərazisində və Sudan-da 30 dili əhatə edir. Nigeriya-Konqo dillərində olduğu kimi bu dillərdə də nominal klass sistemi əsasdır.

A.N.Tusker, M.Bryan. The Nou-Bantu languages of North-Eastern Africa, Hal., pr. 3, L., 1956.

КОРЕЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Koreanisch (n), ing. Korean language /kəˈriən ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. le coréen, langue coréenne, azərb. koreya dili. - 60 milyon adamın danışdığı dil. Koreya yarımadasında yerləşən Koreya Xalq Demokratik Respublikasının və Cənubi Koreya dövlətinin rəsmi dövlət dillidir. Bəzi mənbələrdə Altay dillərilə, digər mənbələrdə isə tunqus-mancuriya dilləri ilə genetik qohumluğu fərz edilir. Koreya dili tərkibcə altı dialektə bölünür: şimal-şərqi, şimal-qərbi, mərkəzi, cənub-şərqi, şərq-qərbi və, nəhayət, Çedcudo adasında işlənən dialekt. Tarixən yazısı 1446-ildən bu yana məlumdur. Çin yazı sistemində əsaslanan Han qul-yazısıdır. Koreya dilinin fonoloji sistemi 40 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 19-u samit, 21-i isə sait fonemlərdir. Koreya dili nominativ quruluşlu aqqlütinativ dillərdən hesab olunur. Cümlə daxilində söz sırası MTX.

А.А.Холодович. Очерки грамматики корейского языка. М., 1954; Ю.Н. Мазур. Корейский язык. М., 1960.

КОРЕЙСКОЕ ПИСЬМО - alm. koreanische Schrift (f), ing. Korean script (writing) /kəˈriən skript ˈraɪtɪŋ/, fr. écriture coréenne, azərb. koreya yazısı. – Koreya dilində mətnlərin yazılışında istifadə olunan fonetik hərfigecəli yazı. Koreyada bir neçə yazı sistemindən istifadə olunmuşdur. 1944-cü ildə hökmdar Böyük Seconun təşəbbüsü ilə hazırlanmış və 1446-cı ildən dövlət əlifbası kimi (çon əlifbası adlandırılmışdır) təsdiqlənmişdir. Müasir Koreya əlifbası 40 qrafemdən ibarətdir.

KOREYA ƏLİFBASI

Əvvəldə (samitlər)					Ortada (saitlər)				
	I	II	III	IV	Əsas hərflər	Hərflə birləşmələr			
1	ㄱ	[ㄱ]	ㅋ	ㅇ	(1) ㅏ ㅑ	(4) ㅓ ㅕ ㅗ ㅛ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
2	ㄴ	[ㄴ]	ㄷ	ㄹ	ㅓ	ㅕ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
3	ㄷ	[ㄷ]	ㅌ	ㅍ	(2) ㅓ ㅑ	ㅓ ㅕ	(6) ㅓ ㅕ	[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
4	ㄸ	[ㄸ]	ㅊ		ㅓ ㅑ	ㅓ ㅕ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
5	ㄹ	[ㄹ]			(3) ㅓ ㅑ	ㅓ ㅕ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
6	ㅍ	[ㅍ]	ㅑ	ㅓ	ㅓ ㅑ	ㅓ ㅕ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
7	ㅑ			ㅓ	ㅓ ㅑ	ㅓ ㅕ		[ㅓ] ㅓ	[ㅕ] ㅕ
Son samitlər					daxili tonda				
					qalan hallarda				
Çin dilönü samitləri üçün hərflər					dilönü				
					təmiz dilönü samitləri				
Tonlar					Adı				
					Düz				
					İşarəsi				
					nöqtəsiz				
					: (iki nöqtə)				
					. (bir nöqtə)				
					Daxil olan				
					(bir nöqtə)				

КОРЕННОЙ - Вых: Корневой →.

КОРЕНЬ СЛОВА - alm. Wurzel (f), Stamm (m), ing. root word /ru:t wɜ:d/, fr. racine, azərb. sözün kökü. – 1) Şəkilçilərin qoşulduğu morfem. Məs.: Azərb. d. /ək+in+çi/ və s; 2) Sözün leksik mənasının daşıyıcısı. Sözün məna nüvəsini və struktur bütövlüyünü təşkil edən. Məs.: Azərb. d. /dəmirçi/ sözünün leksik mənası «dəmir»-dəndir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 731.

КОРЕНЬ ДВУСЛОЖНЫЙ - alm. zweisilbige Wurzel (f), ing. disyllabic root /'dɪsɪ 'læbɪk ru:t/, fr. racine disyllabique, azərb. ikihecalı kök. – Məs.: Azərb. d. /və+tən/, /i+pək/ və s.

Вых: Корень слова ←.

КОРЕНЬ ТРЕХСОГЛАСНЫЙ - alm. dreikonsonantische Wurzel (f), ing. root trilateral /ru:t trɪ:li:tə:nl/, fr. racine trilitère, azərb. üçsamitli kök. – Sami dillərində mövcud olan əsas söz kökləri. Məs.: ərəb dilindəki /k/, /t/, /b/ samitlərindən ibarət kök: /ktb/ → /kitab/, /katib/, və s.

КОРЕФЕРЕНЦИЯ - Вых: Референция →.

КОРНЕВОЙ - alm. Wurzel-, Stamm-, ing. radical /'rædɪkəl/, root / ru:t/, fr. radical, azərb. kökə aid olan, köklə bağlı olan.

Вых: Корень слова ←.

КОРНЕВЫЕ ЯЗЫКИ - alm. Wurzelsprachen (Pl.), ing. isolating languages /'aɪsələɪtɪŋ 'læŋgwɪdʒɪz/, radical languages /'rædɪkəl 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues isolantes, azərb. kök dillər. – Sözdəyişdirici şəkilçilərə malik olmayan, qrammatik mənalara yanaşma əlaqəsi və ya köməkçi sözlər vasitəsilə ifadə olunan dillər.

Вых: Изолированные языки ←.

КОРНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kornisch (n), ing. Corn language /'kɔ:m 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue korne, azərb. korn dili. – Kornuoll (Böyük Britaniya) yarımadasında yerli əhalisinin işlətdiyi kelt dillərindən biri. Hazırda ölü dildir.

P.V.Ellis. The Cornish language And its literature. L., 1974.

КОРОНАЛЬНЫЙ - alm. koronal, ing. coronal /'kɔ:rənəl/, fr. coronale, azərb. koronal (yastı novlu). – Tələffüz zamanı dilin kürəyinin ön hissəsi sərt damağa doğru qalxır, ağız boşluğunda iki məxrəc yaranır, qabaqda və arxada; dodaqlar azacıq yana doğru dartılıraq qövs forması alır, dilin gövdəsi isə ağız boşluğunda sərilmiş vəziyyətdə olur. Belə samitlərə

ikifokuslu samitlər deyilir. Məs.: Azərb. d. /ʃ/.

Л.Р.Зиндер. Gösterilən əsər, s.147.

КОРПУС - alm. Korpus (m), ing. corpus /'kɔ:pəs/, fr. corps, azərb. korpus. – Bəzən dil tədqiqatlarında empirik əsas kimi istifadə olunan konkret sözlərin sonu məlum çoxluğu. Onların yeri və miqdarı tədqiqatın nəzəri konsepsiyasından, metodik istiqamətdən asılıdır. Məs.: strukturalizm və transformasiyon qrammatikada empirik materialın qiymətləndirilməsi müxtəlifdir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 155.

КОРРЕЛЯТИВНЫЙ - alm. korrelativ, ing. correlative /kɔ'relətɪv/, fr. corrélatif, corrélatif, azərb. korrelyativ. – Latin dilində «correlation» (qarşılıq) deməkdir. Başqası, digəri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəli olan, qarşılıqlı şəkildə bir-birini şərtləndirən.

Вых: Корреляция →.

КОРРЕЛЯЦИОННАЯ ИЕРАХИЯ - alm. Korrelationshierarchie (f), ing. correlational hierarchy /kɔ:rɪ'leɪʃənəl 'haɪərə:kɪ/, fr. hiérarchie corrélatif, azərb. korrelyasiya ierarxiyası. – Dilin fonoloji sistemində elementlərin qarşılıqlı asılılığı. Fonem cütəri və sıraları arasında eyni fərqləndirici əlamətə görə əlaqələr. Məs.: Azərb. d. /p/, /t/, /k/ samitləri cingiltik /karlıq əlamətinə görə /b/, /d/, /g/ fonemlərindən fərqlənirlər.

Вых: Иерархия ←.

КОРРЕЛЯЦИЯ - alm. Korrelation (f), ing. correlation /kɔˈrɪleɪʃ(ə)n/, fr. corrélation, azərb. cütlük, korrelasiya. - Korrelasiya dedikdə eyni fərqləndirici əlamətlə səciyyələnən fonem cütləri və ya fonem sıraları başa düşülür. Qarşılığı olan fonem o fonemdir ki, o korrellasiya cütü yaratsın, tayı olmayan fonem isə əksinə olaraq heç bir korrelasiya cütündə iştirak etmir, odur ki, o qarşılığı olmayan fonem adlandırılır. Korrelasiya əlamətinədən asılı olaraq onun müxtəlif növlərini göstərmək olar. Məs.: səs tellərinin iştirakına görə korrelasiya. Məs.: fr. d. /d-t, b-p, q-k, z-s/.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir, s.107.

КОРРЕЛЯЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Korrelation (f), ing. phonological (phonomic) correlation /fəʊnəˈlɒdʒikəl /fəʊˈni:mik/kɔˈrɪleɪʃ(ə)n/, fr. corrélation phonologique, azərb. Fonoloji korrelyasiya. - Bir-birilə bir əlamət əsasında qarşılaşdırılan və bütün qalan əlamətləri ümumi fərqləndirici əlamət olması ilə səciyyələndirilən iki /a, o, u, ı/ # /ə-e-i-ü,ø/ fonem sırası. Saitlərin qalınlıq-incəlik korrelasiyası: Məs.: Azərb. d. /kəl-kal/. Samitlərin cingiltilik-karlıq korrelasiyası: Müq. et: [d-t, b-p, v-f, z-s] və s.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir, s. 107.

КОРРЕЛЯЦИИ ЗНАК - alm. Korrelationsmerkmal (n), ing. correlation of mark /kɔˈrɪleɪʃən əv ma:k/, fr. marque de corrélation, azərb. korrelasiya işarəsi. - Olub-olmaması müəyyən korrelativ cütlüyü səciyyələndirən korrelasiya işarəsi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КОРРЕСПОНДЕНТЫ - alm. Korrespondenten (Pl.), ing. correspondents /kɔˈrɪspɒndənts/, fr. correspondants, azərb. korrespondentlər. - Müqəysəli-tarixi dilçilikdə tutuşdurmaya uyğun gələn qohum dillərdəki səslər. İ.A. Boduen de Kurtene müxtəlif dillərdəki homogen səsləri və səs birləşmələrini korespondentlər adlandırır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 184.

КОРЯКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Koryakisch (n), ing. Koryak language /kɔˈrɪɑ:k ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue koriaque, azərb. koryak dili. Çukotka-kamçatka dillərindən biridir (çukot-koryak qolu). Rusiya Federasiyasının Koryak vilayətində yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 5,4 minə qədərdir. 5 dialektə bölünür: çavçuven, apukin, kamen, paren və itkan.

A.Н.Жукова. Грамматика корякского языка. Л., 1972.

КОСВЕННАЯ РЕЧЬ - alm. indirekte Rede (f), ing. indirect speech /ˌɪndɪˈrekt spi:tʃ/, fr. discours indirect, azərb. vasitəli nitq. - Başqasına məxsus olub, danışq aktında qismən dəyişdirilmiş şəkildə verilən parça. /K.Marks «dilən praktik real şüur» olduğunu söyləmişdir//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 39.

КОСВЕННОЕ ДОПОЛНЕНИЕ - alm. indirektes Objekt (n), ing. object of reference /ˈɔbdʒɪkt əv refrəns/, indirect object /ɪndɪˈrekt ˈɔbdʒɪkt/, fr. complément d'objet indirect, azərb. vasitəli tamamlıq. - Məs.: Azərb. d. /Biz vətən uğrunda mübarizə aparırıq//.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 39-41.

КОСВЕННЫЙ ВОПРОС - alm. indirekte Frage (f), ing. indirect question /ˌɪndɪˈrekt ˈkwɛstʃ(ə)n/, fr. question indirecte, azərb. vasitəli sual. - Vasitəli nitqdə verilmiş sual.

Məs.: Azərb. d. ¿Sabah iclasda iştirak edəcəksən?

- Bəs necə?

Bax: Вопрос ←.

КОСВЕННЫЙ ПАДЕЖ - alm. abhängiger, obliquer Kasus (m), ing. oblique case /əˈblɪ:k keɪs/, fr. cas oblique, azərb. vasitəli hal. - Adlıq haldan başqa yerdə qalan hallar.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 34-41.

КОТЕКСТ - alm. Kotext (m), ing. cotext /kɔːtekst/, fr. contexte, azərb. kontekst. - Dil vahidinin işləndiyi mətn. Təbii danışq prosesində yaranan mətn.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КОТОКО ЯЗЫКИ - alm. Kotoko-Sprachen (Pl.), ing. Cotoko languages /kɔːtɔkɔ ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kotokos, azərb. kotoko dilləri. - Çad dilləri qrupu. Çad gölünün cənubunda, Loqon və Şari çaylarının arasında, həmçinin Kamerun və Çad Respublikasının ərazisində Çad gölündəki adalarda yayılmışdır. Bu dillərdə danışqların ümumi sayı 200 min nəfərdir. Loqone, makari, gülfey, afade, kuseri, şoe və s. dillər kotoko dillərinə aiddir. Yazısız dillərdir.

J.Lukas. Die Logone-Sprachen im zentralen Sudan. Leipzig, 1936.

КРАСИС - alm. Krasis (m), ing. crasis /krasɪs/, fr. crase, azərb. krazis. - İki saitdən biri əvvəldə, digəri isə söz sonunda gəlir. Məs.: lat. dil. /cō-agō: cōgō/ /mən məcbur edirəm//.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

КРАТКИЙ - alm. kurz, ing. short /ʃɔ:t/, fr. bref, azərb. qısa. - Eyni danışq tempində uzun saitlərlə müqəysədə nisbətən qısa tələffüz olunan səslər. Məs.: alm. d. /ˈba:dən/ (çimmək), ancaq /tantə/ (xala).

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989.

КРАТКИЙ СЛОГ - alm. kurze Silbe (f), ing. short syllable /ʃɔ:t ˈsɪləbl/, fr. syllable br've, azərb. qısa heca. - Nüvəsi qısa və ya reduksiyaya uğrayan saitlərdən təşkil olunmuş heca. Məs.: alm. d. /bəˈtraxtən/ (müşahidə etmək).

Bax: Краткий ←.

КРАТКОСТЬ - alm. Kürze (f), ing. Shortness /ʃɔ:tnis/, fr. brièveté, azərb. qısalıq. - Yarımunuzluğa və uzunluğa qarşı qoyulur.

Бах: Краткий ←.

КРЕАТИВНОСТЬ – alm. Kreativität (f), ing. creativity /kri(:)'eɪtɪ:vɪti/, fr. créativité, azərb. yaradıcılıq, kreativlik. – N.Xomskinin dil nəzəriyyəsində sonu məlum elementlərdən sonsuz cümlələr düzəldə bilmək.

N.Chomsky. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, 1965.

КРЕОЛИЗАЦИЯ «ЯЗЫКА» - alm. Sprachkreolisierung (f), ing. creolization language /kriəlizeɪʃən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. créolisation de la «Langue», azərb. dilin kreollaşması. - Yerli sakinlər tərəfindən (əsasən Hind okeanı adalarında) Avropa dillərindən birinin (ingilis, fransız, alman, ispan, portuqal) ünsiyyət vastəsi kimi işlədilməsi nəticəsində ortaya çıxan spesifik qarışıq dil. Adətən yerli əhali işğalçı xalqların (metropoliyanın) dilini mənimsəyərkən ona əlavə etdikləri səciyyəvi yerli xüsusiyyətlər.

İ.Hancock. History of Research on Pidgins and Creoles. «HSK», 1987, 3, 1, s. 459-469.

КРЕОЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kreolsprache (f), Kreolisch (n), ing. creole language /'kri:əʊl 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue créole, azərb. kreol dil. - Qərbi Hindistanda doğulan avropalıların dili. Bunlar keçmiş picin dilləridir ki, sonralar etnik qrupların ilkin «ana» dil kimi formalaşır. Funksional qrammatik baxımdan məhdudluqlar və sadələşmələr səciyyəvidir. Burada koloniyalıqlar öz dillərilə Avropa dillərini qarışdırır, nəticədə picin monolingvizmi yaranır. Bu zaman ana dili tamamilən aradan çıxır və kreol dil yaranır. Üstünlük təşkil edən dilin leksikonu əksəriyyət qəbul edilir. Fransız kreol dilinə Lozannada və Mavritaniyada, holland kreol dilinə isə Corstaunda rast gəlmək olur.

Ю.С.Маслов, Введение в языкознание. М., 1987, s. 193.

КРИТИЧЕСКИЙ АППАРАТ - alm. kritischer Apparat (m), ing. critical apparatus /'kɪtɪkəl ,æpə'reitəs/, fr. appareil critique, azərb. qeydlər aparatı. - Mətnin şərhli nəşrində qeyd və iqtibasların ümumi məcmusu. Məs.: N.S.Trubeskoy. «Fonologiyanın əsasları», Almancadan tərcüməsində prof. F.Veysəlli əsərin mətninə bəzi tənqidi qeydlər əlavə etmişdir. N.S.Trubeskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir, s. 375-378.

КРУГЛОЩЕЛЕВОЙ - alm. rillenformig, ing. groove fricative /gru:v 'frikətɪv/, fr. glottal, azərb. yumru novlu. - Tələffüzü zamanı dodaqlar dairələşir, yaxud da dil yanlardan sərt damağa doğru sıxılır, nəticədə hava axınının keçməsi üçün ağız boşluğunda iki məxrəcli dar dəhliz yaranır.

Məs.: Azərb. d. /ʃ/.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 72.

КРЫЛАТЫЕ СЛОВА - alm. geflügelte Worte (Pl.), ing. winged words /wɪŋd wɜ:dz/, fr. locutions devenues proverbiales, azərb. qanadlı sözlər. -

Müəyyən tarixi mənbələrdən dilə keçmiş, atalar sözləri və zərbi-məsəllər kimi sabit, geniş işləklik dairəsinə malik söz və ifadələr. Məs.: /Ağıldan bəla/ (Qriboyedov), «Bir addım irəli, iki addım geri» (V.İ.Lenin).

M.İ.Adilov. Qanadlı sözlər. Bakı, 1988.

КРУ ЯЗЫКИ – alm. Kru (n), ing. Kru languages /kru: 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kroues, azərb. kru dilləri. - Niger-konqolez dilləri ailəsində qohum dillərin birliyi. Liberiya və Kot-d'İvuarda yayılmışdır. Sayca 3,3 milyon əhali bu dillərdə danışır. Zəngin saitlər sistemində malikdirlər. Tonlu dillərdir. Yazısız dillərdir.

J.Duitsman, J.Betkaur, J.Laesch. A survey of Kru dialects. SAL, 1975, v. 6, №1.

КРЫЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Krysisch (n), ing. Kryz language /krʊz 'læŋɡwɪdʒ/, fr. le kirgniz, azərb. kızı dili. - Ləzgi dillərindən biridir. Kızı, Xaput, Cek dağ kəndlərində, Alıq Kubin rayonunda və Azərbaycanın Xaçmaz, İsmayilli, Ağdaş və Qəbələ rayonlarında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 9 min nəfərdir. Kızı dili digər ləzgi dillərindən fərqlənən əsas cəhət saitlər yarımsisteminin zəngin olmasıdır.

Ш.М.Саадиев. Крызский язык. «Языки народов СССР», т.4, М., 1967.

КРЫМСКОТАТАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Krim-Tatarisch (n), ing. Crimean-Tatar language /krəi'mæn-'tə:tə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue tatare de Crimée, azərb. kırımtatar dili. - Özbəkistan, Azərbaycan, Ukrayna, Tacikistan və Rusiya Federasiyasının bəzi bölgələrində, həmçinin Türkiyə və Rumıniyada yayılmışdır. Əlifbası 1929-cu ilədək ərəb, 1928-38 illərdə latın və 1939-cu ildən isə kiril qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

А.Н.Кононов. История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период. Л., 1982.

КУЛЬТУРА РЕЧЕВАЯ - alm. Redekultur (f), ing. culture of speech /'kʌltʃə əv 'spi:tʃ/, fr. culture du discours, azərb. nitq mədəniyyəti. - Bir dil üçün müəyyən edilmiş orfofonik, leksik və qrammatik normalara uyğun danışmaq tərzidir. Şəxsin fərdi danışığında ən yaxşı nümunələrə əməl edilmə qabiliyyəti.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 98.

КУЛЬТУРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Kultursprache (f), ing. cultural language /'kʌltʃərəl 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue de culture (civilisation), azərb. mədəni dil. - Mədəni inkişafın yüksək mərhələsinə çatmış xalqın dili, dövlət dili əhəmiyyəti kəsb edən dil. Mədəni dil məktəblərdə tədrisin əsasını təşkil edir, nisbi sabitliyi, müəyyən ərazidə bütünlüklə yayılması və dialektləri öz içərisində əritmə qabiliyyəti ilə səciyyələnir. Əslində ünsiyyət vasitəsi olması baxımından dilləri mədəni/qeyri-mədəni hesab etmək düz deyildir.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 73.

КУМУЛЯТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. kumulative Bedeutung (f), ing. cumulative meaning /'kju:mjələtɪv 'mɪ:nɪŋ/, fr. signification cumulative, azərb. kumulativ məna. - Motivləşmiş sözün mürəkkəb (semantik tərkibə bölünə bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /gön, - qaramalın dərisi/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 212.

КУМУЛЯТИВНОЕ ОТРИЦАНИЕ - alm. kumulative Verneinung (f), ing. cumulative negative (negation) /'kju:mələtɪv 'negətɪv /nɪ'geɪʃən/, fr. négation cumulative, azərb. kumulativ (motivləşdirilməmiş (məna). - Motivləşdirilməmiş (əsaslandırılmamış) sözün mürəkkəb (semantik komponentlərə parçalana bilən) mənası. Məs.: Azərb. d. /mümkün - olduqca çətin, bəbad - çox pis/.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 212.

КУМЫКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kumykisch (n), ing. Kumyk language /kumɪk 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue komike, azərb. kumık dili. - Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərdəndir. Əsasən Dağıstanda, qismən də Çeçen, İnguş və Şimali Osetiya respublikalarında yayılmışdır. 224 min daşıyıcısı vardır. Türk dillərinin qıpçaq qrupuna aiddir. Əlifbası 1929-cu ilədək ərəb, 1928-38 illədə latın və 1939-cu ildən isə kiril qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

Н.К.Дмитриев. Грамматика кумыкского языка. М.-Л., 1940.

КУРСИВ - alm. Kursiv (m), ing. italics /i'tælɪks/, fr. italique, azərb. kursiv (mətbəə şrifti) - Əl yazısına oxşayan mətbəə şriftidir ki, düz şaquli tərzdə yığılmış mətnin tərkibində müəyyən hissəni seçmək, fərqləndirmək üçün istifadə olunur.

Вах: Дуративный/недуративный ←.

КУРДСКИЙ ЯЗЫК - alm. Kurdisch (n), ing. kurd language /kə:d 'læŋɡwɪdʒ/, /kurdish/'kə:dɪʃ/, fr. langue kurde, azərb. kürd dili. - İran mənşəli dil, İranda, İraqda Türkiyədə və Suriyada 10 milyon adamın danışdığı hind-Avropa mənşəli dil. Ən yaxın qohumu belluc dilidir. Pakistanda 2 milyona qədər adam danışır. Keçmiş sovetlər ittifaqında kürd ədəbi dilinin əsasını kurdmanci, İraqda isə sorani təşkil edir.

К.К.Курдоев. Грамматика курдского языка. М.-Л., 1957.

КУШИТСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. kuschitische Sprachen (Pl.), ing. Cushitic languages /'ku:ʃɪtɪk 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues kuchites, azərb. kuşit dili. - Afraziya dillərinə mənsub qol. Ərazi baxımından şimal-şərqi və şərqi Afrikada yayılmışdır. 25 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. Fonoloji sisteminə saitlər yarım sistemi zəif inkişaf etmişdir: /i/, /e/, /a/, /o/, /u/. Kuşit dillərindən somali (1973-cü ildən latın əlifbası) və oromo (1977-ci ildən həbəş əlifbası) yazılı dillərdir.

И.М.Дьяконов. Семито-хамитские языки. М., 1965; А.Б.Долгопольский. Сравнительно-историческая фонетика кушитских языков. М., 1973.

КХМЕРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Khmer (n), ing. khmer language /kmer 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue khmer, azərb. kxmer dili. - Kxmer dillərindən biridir. Kambocanın dövlət dilidir. Vyetnam və Tailand dövlətlərində də yayılmışdır. Ümumilikdə bu dildə danışanların sayı 7,7 milyon nəfərdir. Kxmer dili saitlərin zənginliyi, tonun olmaması və ikihecalı morfemlərin olması ilə seçiyyələnilir.

Ю.А.Горгониев. Кхмерский язык. М., 1961; С.Лонг. Очерки по лексикологии кхмерского языка. М., 1975.

- Л -

ЛАБИАЛИЗАЦИЯ - alm. Labialisierung (f), ing. labialization /leɪbjəlaɪ'zeɪʃ(ə)n/, fr. labialisation, azərb. dodaqlanma. - Qonşuluqda gələn dodaq səsinin təsiri nəticəsində dodaqlanmanın yaranması, dodaqların irəli çəkilməsinin saxlanılması. Məs.: Azərb. d. /tül/, /düz/ və /süt/ sözlərində [t^ə], [d^ə], və [s^ə] samitləri dodaqlanırlar.

Ф.Я.Вейсалов. Еще раз о минимальной единице членения речевого потока (в соавторстве с А.А.Гасановым). «Ученые записки» АПИЯ им. М.Ф.Ахундова. Баку, 1971, №1, s. 9-16; Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ - alm. labialisiert, ing. labialized /'leɪbjəlaɪzd/, rounded /'raundɪd/, fr. labialisé, azərb. dodaqlanan. - Dodaqlanmaya məruz qalmış. Məs.: Azərb. d. /d^əon/, /d^əuz/ sözlərində dodaq saitindən əvvəl gələn [d] samiti dodaqlanandır [d^ə].

Вах: Лабиализация ←.

ЛАБИАЛЬНЫЙ ЗВУК - alm. Labiallaut (m), ing. labial sound /'leɪbjəl saund/, fr. sons labial, azərb. dodaq səsi. - Nisbətən müəhərrik olan alt dodağın üst dodağa yaxınlaşması nəticəsində yaranan səslər. Dodaqların köməyiylə əmələ gələn samitlər: /b, p, v, f, m/, saitlər isə /o/, /u/, /ʏ/, /ø/-dür. Alt dodağın üst dodağa yaxınlaşması nəticəsində bilabial (qoşadodaq samitləri: /b/, /p/, /m/) və labiodental (diş-dodaq samitləri: /v/, /f/) əmələ gəlir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129; А.А.Ахундов. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; М.И.Матусевич. Современный русский язык. Фонетика. М., 1976.

ЛАБИО-ВЕЛЯРНЫЙ - alm. labiovelar, ing. labio-velar /'leɪbiou 'vi:lə/, fr. labio-vélaire, azərb. dodaq-damaq. - Damaq pərdəsi və dodaqların iştii-

rakı ilə yaranan səslər. Ulu german dilində /gː/, /kː/, /xː/ samitləri buna misal ola bilər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 107.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. labialisiertes Vokal (m), ing. labialized vowel /'leɪbjəlaɪzd 'vəʊəl/, fr. voyelle labialisée, azərb. dodaqlanan saitlər. - Dodaq samitlərinin təsiri nəticəsində dodaqlanmaya məruz qalan saitlər. Azərb. d. /bibi/, /baba/, /səma/, /papaq/; rus d. /mama/, /papa/ sözlərində saitlər qonşuluqda gələn dodaq samitlərinin təsiri nəticəsində qismən dodaqlanmaya məruz qalır. Məs.: alm. d. /bʰi: bəl/ (İncil) və s.

F.Y.Veysəlli. SDƏ, s. 103-121.

ЛАБИАЛИЗОВАННЫЕ ЗВУКИ - alm. labiale Laute (Pl.), ing. labiale sounds /'leɪbjəli saundz/, fr. sons labialisés, azərb. dodaqlanan səslər. - Tələffüzündə əlavə dodaq artikulyasiyasının təsiri nəticəsində səslərin dodaqlanmaya məruz qalması.

Бах: Лабиализованный ←.

ЛАЛЕТКА - alm. Laetik (f), ing. laletics /lɑ:letiks/, fr. lalétique, azərb. laletika. - Dilçilikdə danışığın artikulyator tərəfinə üstünlük verən cərəyan. Fonetikani laletika termini ilə əvəz etmək fikrini ilk dəfə G.Forxhammer irəli sürmüşdür. G.Forxhammer qeyd edir ki, nitq səsləri danışiq üzvlərinin hərəkətindən yaranır. Ona görə də Q.Forxhammer səslərin əmələ gəlməsinə dair fikirlərini dilçilik tarixində dönüş nöqtəsi adlandırır, fonetikani dilçilikdən çıxarır, onu «laletika» ilə əvəz etməyi təklif edirdi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 99.

ЛАДИНО - alm. Ladinisch (n), ing. ladino /ladino:/, fr. ladino, azərb. ladino. - Roman dillərindən biridir. Bu dilin daşıyıcıları 1492-ci ildə İspaniyadan qovulmuş və Avropanın cənubunda, Niderlandda, İngiltərədə, Almaniyada və Türkiyədə məskunlaşmış yəhudilərin törəmələridir. 100 minə qədər daşıyıcısı məlumdur. Ədəbi ladino dili XVI əsrdə koyne əsasında yaranmışdır.

C.J.Grews. Recherches sur le judeo-espagnol dans les pays balkaniques. Paris, 1935.

ЛАДИНСКИЙ - Бах: Петероманский →.

ЛАЗСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lazisch (n), ing. laze language /'la:z 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lazienne, azərb. laz (çan) dili. - Kartvel dillərinə aiddir. Türkiyənin şimal-şərqində Qara dəniz sahilində və Gürcistanın Sapri kəndində yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 50 minə qədərdir. Üç dialektə bölünür: atin, arxav və xop. Leksik tərkibirdə türk dillərindən keçmə sözlər üstünlük təşkil edir. Yazısız dildir.

A.C.Чикобава. Грамматический анализ чанского (лазского) диалекта с текстами. Тбилиси, 1936.

ЛАКСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lakisch (n), ing. lak language /la:k 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lake, azərb. lak dili. - Lak-dargin dillərinə aid dillərdəndir. Əsasən Dağıstan ərazisində yayılmışdır və 100 minə yaxın daşıyıcısı vardır. Ədəbi variantı kumix dialekti əsasında formalaşmışdır. Lügət tərkibində rus dilindən alınmış sözlər üstünlük təşkil edir. 1938-ci ildən kiril əlifbasından istifadə olunur.

Л.И.Жирков. Лакский язык. М., 1955.

ЛАКСКО-ДАРГИНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Lakisch-Darginische Sprachen (Pl.), ing. lak-Dargin languages /la:k 'da:ɡɪn 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lako-darguines, azərb. lak-dargin dilləri. - Nax-Dağıstan dilləri ailəsinə aid olan dillər qrupu. Bu dillərdə Dağıstanda yaşayan darginlər və laklar, həmçinin Xasavyurt rayonunun Kostek və Qayakənd aulunun darginləri danışır. 387 min nəfərə qədər daşıyıcısı vardır. Dargin dilinin fonoloji sisteminə 4 adi sait fonem /a/, /e/, /i/, /u/ mövcuddur. Lak və dargin dillərində üç sözdüzəltmə üsulu mövcuddur: önşəkilçili (prefiks-lər) (dargin dilində daha güclü inkişaf etmişdir), şəkilçili (suffiksli) və sözbirikmələr.

А.Ш.Акиев. Историко-сравнительная фонетика даргинского и лакского языков. Махачкала, 1977.

ЛАМБДА - alm. Lambda (n), ing. lambda /'lɑmdə/, fr. lambda, azərb. lambda. - «λ» yunan əlifbasında 11-ci hərfin adı.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 432.

ЛАМБДАИЗМ - alm. Lambdaismus (m), ing. lambdaism /'lɑmdəsi(ə)m/, fr. lambdaisme, azərb. lambdaizm. - Səhv düzələn səs. Səsin məxrəcindən asılı olaraq qammasizm /q/, kappasizm /k/, siqmatizm /s/, setizm /s/, lambdasizm /l/, rotasizm /r/ və s. fərqləndirirlər. Bəzən bir səsin əvəzinə mütəmadi olaraq başqa səs tələffüz olunur. Buna paralaliya da deyilir. Ümumiyyətlə, bu hadisəyə əsasən danışiqda, qeyri-ədəbi dil normalarına rast gəlinir. Məs.: rus d. /вельблюд – верблюд/, /талелка – тарелка/, /лицарь – рыцарь/, /курьер – курьер/, /колидор – коридор/, /дилектор – директор/. Bu hadisəyə Azərbaycan dilində də təsadüf edilir. Məs.: Azərb. d. /qərar – qəral/ və s.

V.Veysəlova. Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı. ND., Bakı, 2002.

ЛАМИНО-ПАЛАТАЛЬНЫЙ ЗВУК - alm. laminal-palataler Laut (m), ing. laminal palatal sound /'lɑminəl 'pælətəl saund/, fr. son lamino - palatal, azərb. laminal-palatal səs. - Fəal üzvə görə laminal, qeyri fəal üzvə görə isə damaq samiti. BFƏ-da bu alveo-palatal səs adlanır. Məs.: çin d. /çyeçi/ - öyrənmək.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 432.

ЛАМУТСКИЙ (ЭВЕНКСКИЙ) ЯЗЫК - alm. Lamutisch (Evenisch) (n), ing. Lamut (Even) language /'lamut 'iv(ə)n/ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue

évenque, azərb. lamut (evenk) dili. – Tunqus-mancuriya dillərindən birdir. Oxot dənizinin sahillərində, Maqadan və Yakutiya vilayətlərində yayılmışdır. 10 min insanın dilidir. Ədəbi dilin əsasında olsk dialekti durur. Yazıda 1931-ci ilədək latın, 1936-cı ildən isə kiril əlifbasından istifadə olunur.

В.Г.Богораз. Материалы по ламутскому языку. «Тунгусский сборник». Л., 1931.

ЛАНДСМОЛ - alm. Landsmol (n), ing. landsmol /'ləndsmol/, fr. landsmol, azərb. landsmol. - Yerli dialektlərə əsaslanan Norveç ədəbi dili.

R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 182.

ЛАОССКИЙ ЯЗЫК - alm. Laotisch (n), ing. Laotian language /lei'ə uʃ(ə)n 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue laotienne, azərb. laos dili. – Tay dillərinə daxildir. Laos dövlətinin rəsmi dilidir. Tailandın şimal əyalətlərində də yayılmışdır. 23,5 milyon insan bu dildə danışır. Tonlu dildir (tonların sayı 5-7 civarındadır). Təkhecalı (monosillabik) dildir. Cümlə daxilində MXT söz sırası üstünlük təşkil edir.

Л.Н.Морев, А.А.Москалев, Ю.Я.Пламя. Лаосский язык. М., 1972.

ЛАППИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lappisch (n), ing. Lapp language /lap 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lappique, azərb. lappi dili. - Skandinaviyanın şimalında yaşayan fin-uqor dilləri, 30.000 adam danışır. İlk yazılı abidəsi XVII əsrə aiddir.

П.Хайду. Уральские языки и народы. М., 1985.

ЛАРИНГАЛ - alm. Laryngallaut (m), ing. laryngeal /'læriŋɡal/, fr. laryngal, azərb. xirtdek səsi. - Xirtdek səsinin ümumiləşmiş, köhnəlmiş adı. Bunlara boğaz səsləri də deyirlər.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 433.

ЛАРИНГАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ – alm. Laryngalthetheorie (f), ing. laryngeal theory /'læriŋɡal 'θiəri/, fr. théorie laryngale, azərb. larinqal nəzəriyyəsi. - Hind-Avropa ulu dilinin bir hissəsinin bərpası sahəsində bir neçə dəfə sınaqdan çıxmış fərziyyə. Bu gün 3 larinqal samit bərpa edirlər: /h¹, h², h³/. Bunların mövcudluğu morfoloji-struktur təhlilə əsasən müəyyənleşir. Digər tərəfdən bu fonemlər ayrı-ayrı dillərdəki reflekslə açıla bilər. Hind-Avropa dillərində e – nin a – ya h², o – ya isə h³-lə dəyişməsi sübut oluna bilər; xet dilində h² bir çox mövqedə samit fonem kimi qalmışdır. Larinqal nəzəriyyəsi bunu Hind-Avropa dillərinin morfoloji sistemində ablautla daha aydın açır. Məs.: lat. d. /est/, xet dilində /eszi/ «dir» deməkdir. Tədqiqatlar göstərir ki, /peh²/ sözündə /e/ /a/-ya çevrilib və olub latın dilində /pa:sco/, xet dilində isə /pahsmi/ (mən qoruyuram). Göründüyü kimi bu formalarda heç bir /e/ yoxdur. Larinqal nəzəriyyəsi göstərir ki, latın dilində bu əlavə uzanma ilə yox olur, xet dilində isə /h/ kimi saxlanılır. Sonralar h² larinqalı kimi bərpa olunan xet dilində /h/-in yerində gəlməsi

empirik faktlarla təsdiq olundu. Larinqal nəzəriyyəsi F. de Sössürün adı ilə bağlıdır.

F. de Saussure. Memoire sur le systeme primitive de voyelles dans les langues indo-europeenes. Leipzig, 1879.

ЛАСКАТЕЛЬНЫЙ - alm. liebkosend, zärtlich, ing. affectionate /ə'fekʃnit/, thypocoristic /hi'pɔkrəstik/, fr. hypocoristique, azərb. əzizləmə, oxşama. - Zərif duyğu, hiss ifadə edən, ismə ekspressiv calarlıq verən. Məs.: Azərb. d. /uşaq-uşaqcığaz/, /ana-anacan/ və s.

R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 148.

ЛАСКАТЕЛЬНОЕ ИМЯ - alm. Kosenname (m), ing. affectionate name /ə'fekʃnit neim/, thypocoristic name /hi'pɔkrəstik neim/, fr. diminutif, azərb. əzizləyici ad. - Sözə ekspressiv əzizləmə çaları verən, danışan tərəfindən zərif duyğu bildirən, tərkibində əzizləyici, oxşayıcı suffikslər olan isimlər. Məs.: Azərb. d. /Zema ← Zenfira/, /Ema ← Elmira/; alm. d. /Uli ← Ulrich/, /Annelie ← Anneliese/, /Gina ← Regina/ və s.

R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 148.

ЛАТЕНТНЫЙ - alm. latent, ing. latent /'leitənt/, fr. latent, azərb. gizli. - Müəyyən əvəzlənmə sistemində fonetik təzahürlərin izahı üçün nəzərdə tutulan, real şəkildə təzahür etməyən.

О.С.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 213.

ЛАТЕРАЛИЗАЦИЯ – alm. Lateralisation (f), ing. lateralization /'lat(ə)rəl'izeɪʃ(ə)n/, fr. latéralisation, azərb. laterallaşma. – Neyropsixologiyada hər iki beyin yarımkürəsinin informasiya əməliyyatlarında, xüsusən dildən istifadədə müəyyən funksiyalara yönəldilməsi. Lateralallaşma fərdi olur. Amma eyni zamanda müəyyən ümumiləşmələr mümkündür: analitik proseslər daha çox sol yarımkürəyə xasdır: sintaktik və fonoloji (samit+sait birleşməsinin tanınması); pragmatik informasiyanın qəbulu, cümlə intonasiasının dərki, qeyri-danışq səslərinin tanınması sağ yarımkürəyə aiddir. Bu zaman fərddən çox şey asılıdır. Məs.: musiqi məşqləri keçmiş şəxslər melodiyarı daha çox solda qəbul edir, nəinki məşq keçməmiş adamlar. Bu belə başa düşülməlidir ki, bir tərəfdə daha çox işlənən informasiya o birisi tərəfi sıxışdırır. Burada zədələnmə və yaş da mühüm rol oynayır. Məs.: eşitmə və ekspressiv hərəkətlər sağ yarımkürəyə aid olsa da, sol yarımkürə zədələndə sağ yarımkürə öz aktivliyini artırır. Sağlam adamlarda iki yarımkürə arasındakı ardıcıl informasiya mübadiləsini müəyyənleşdirmək çətin olduğundan adətən eksperiment yolu ilə bu və ya digər yarımkürə xüsusi qıcıqlandırılır. Məs.: qulaqcıqla səs verilir, «sağ və sol qulaq» effekti yaradılır. Anadangəlmə dil xətaları (afaziya və ya narkozla təsir və s). Doğulan uşaqda fiziki assimetriya olur, həm də funksional baxımdan sol yarımkürəci daha fəal olur. Məs.: 3 həftəlik uşaqda səs gücləndirilməsi

eşitmədə «sağ qulaq effektini, musiqidə isə sol-qulaq-effektini» verir. Yeniyetmə yaşında dilöyrənmənin kritik mərhələsi başa çatır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 436.

ЛАТЕРАЛЬНЫЙ - alm. Seitenlaut (m), ing. lateral /'lətərəl/, fr. latéral, azərb. lateral, dilyanı səs. - Lateral səslərin tələffüzü zamanı kipləşmə dilin yan tərəfilə (əksərən bir tərəfilə) sərt damaq arasında novdan hava axınının süzülüb bayıra çıxması ilə yaranan səs. Ona görə də lateral /l/ samitinə süzülən səs də (likvida) deyirlər. Məs.: Azərb., rus və alm. d. /l/- fonemi.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 151.

ЛАТИНИЦА - alm. lateinisches Alphabet (n), ing. Roman alphabet /'roumə'n 'ælfəbɪt/, Roman letters /'roumə'n 'letəs/, fr. alphabet, latin, azərb. latın əlifbası, latın yazısı. - Nisbətən aydın italyan əlyazmaları əsasında işlənmiş və qədim roma yazılarının (daş, taxta) ümumi təsəvvürlərini təqlid etmək (nümunə götürmək) yolu ilə mükəmməlləşən latın əlifbasının qrafik növü, müxtəlifliyi.

ЛАТИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lateinisch (n), ing. Latin language /'lətɪn 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue latine, azərb. latın dili. - İtaliyanın mərkəzində Latsi vilayətində məskunlaşmış (b. e. ə. VIII əsr) qədim latın tayfasına məxsus italyan dillərindən biri. Latın dilinin tarixi bir neçə dövrə bölünür: arxaik dövr (b.e.ə. IV-VI əsrlərə aid bir neçə abidə bu günə gəlib çatmışdır), klassik dövrəqədərki dövr (b. e. ə. III-II əsrlər), klassik və ya «qızıl latın» dövrü (bu dövrdə ədəbiyyatın inkişafı geniş vüsət almışdır: Siseron, Sezar, Ovidii və b), klassik dövrdən sonrakı «gümüş» latın (bu dövrdə ədəbi dilin fonetik və morfoloji formaları, orfoqrafik qaydaları formalaşmışdır) və, nəhayət, sonrakı latın dili dövrü (II-VI əsrlər). Bu dövrdə yazılı və şifahi dil arasında ayrılma ortaya çıxmışdır. Roma imperiyasının süqutundan sonra latın dilinin parçalanması sürətlənmiş və roman dillərinin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu gün latın dili beynəlmiləl, həmçinin elmi terminlərin yaranmasında mənbə kimi çıxış edir.

В.М.Линдсей. Краткая историческая грамматика латинского языка. М., 1948; М.Нидерман. Историческая фонетика латинского языка. М., 1949; А.Эрну. Историческая морфология латинского языка. М., 1950.

ЛАТИНСКОЕ ПИСЬМО - alm. lateinische Schrift (f), ing. Latin letter /'lətɪn 'letə/, fr. écriture latine, azərb. latın yazısı. - Qərbi Avropa xalqlarının böyük əksəriyyətinin istifadə etdikləri, qədim romalıların işlətdikləri hərfi yazı.

LATIN ƏLİFBASI

Çap forması	Sətri yazısı	Adı	Tələffüzü
A	a	a	[a]
B	b	bə	[b]
C	c	ce	[u] = [x]
D	d	de	[d]
E	e	ɛ	[ɛ]
F	f	ɛf	[f]
G	g	ge	[g]
H	h	xa	[x]
I	i	ɪ	[ɪ]
J	j	iot	[j]
K	k	ka	[k]
L	l	ɛl	[l]
M	m	ɛm	[m]
N	n	ɛn	[n]
O	o	o	[o]
P	p	pe	[p]
Q	q	qu	[k]
R	r	ɛr	[r]
S	s	ɛs	[s]
T	t	te	[t]
U	u	u	[y]
V	v	ve	[s]
X	x	ɛks	[ks]
Y	y	ɛpsilon	[ɪ]
Z	z	zeta	[z]

Бах: латинский язык ←

ЛАТЫШСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lettisch (n), ing. the Lettish language /'letɪʃ 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue lettone, azərb. latış dili. - Baltika dillərinə aiddir. Latviya Respublikasında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 1,5 milyondan yuxarıdır. Latış dilində üç dialekt fərqləndirilir: ortalatış (latış ədəbi dilinin əsasını təşkil edir), aşağılatış və livon. Litva dilindən fərqli olaraq, latış dilində vurğu sabitdir və, bir qayda olaraq, sözün ilk hecasının üzərinə düşür. Latış dilində fellər üçün keçmiş, indiki və gələcək zamanların sadə və mürəkkəb formaları səciyyəvidir. Latış qrafikası latın əlifbasına

bəzi diakritik işarələr əlavə olunmaqla tərtib olunmuşdur və yazı prinsipi fonematik-morfolojidir.

Р.Грабис. Латышский язык. «Языки народов СССР», т. 1, 1966; J.Endzelins. Lettische Grammatik. Riga, 1922.

ЛАЦИЙСКО-ЮЖНОКАВКАЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Lazisch-südkaucasische Sprachen (Pl.), ing. Laz, Laze the South-Caucasian languages /la:z/'lɑ:zə ðə sauθ kɑ:'keɪzjən 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues laciques-sudcaucasiennes, azərb. las-cənubi qafqaz dilləri. – Cənubi Qafqazda 4 dili birləşdirir: meqrel, laz, svan və gürcü dilləri (4,5 milyon adam danışır).

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s.754; В.Топурия. Сванский язык. Тбилиси, 1931; С.М.Жгенти. Фонетика чанско-мегрельского языка. Тбилиси, 1953.

ЛЁГКИЙ - alm. leicht, ing. light /laɪt/, fr. léger, azərb. yüngül. - Vurğu daşımayan, zəif vurğulu heca. Məs.: Azərb. d. /qālā'nı/; /gödzānı/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 258-265.

ЛЁГКОЕ ПРИДЫХАНИЕ - alm. leichte Aspiration (f), ing. light aspiration /laɪt ,æspə'reɪʃ(ə)n/, smooth breathing /smuð 'bri:ðɪŋ/, fr. aspiration légère, azərb. qismən nəfəsləşmə. - Yunan dilində ilk saitin səssiz başlanğıc mərhələsi. Adətən cüzi səssizlik işarəsi ilə göstərilir (').

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 104.

ЛЕЗГИНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. lezginische Sprachen (Pl.), ing. Lezghin languages /lezɡɪ:n 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lesghiennes, azərb. ləzgi dilləri. – Naz-Dağıstan dilləri yarımqrupu. Dağıstanın cənub rayonlarında (Aqul, Axtın, Dərbənd, Məhərrəmkənd, Tabasaran və s.) və Azərbaycanın Oğuz, Qax, Zaqatala, İsmayilli, Quba, Qusar və Qəbələ rayonlarında yayılmışdır. Ləzgi, tabasaran, aqul, rutul, saxur, budux, krız, arçın, udin, xınalıq və s. dilləri ləzgi dilləri yarımqrupuna aiddir. Ləzgi dillərinin morfolojiyası üçün çoxhallılıq səciyyəvidir (halların sayı dildən-dilə 10-dan 30-a qədər artıb-azala bilər). Sintaktik sistemində isə nominativ, erqativ, dativ konstruksiyalar səciyyəvidir.

Е.А.Бокарев. Введение в сравнительно-историческое изучение дагестанских языков. Махачкала, 1961; Б.Б.Талибов. Сравнительная фонетика лезгинских языков. М., 1980.

ЛЕЗГИНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lezgisich (n), ing. Lezghin language /lezɡɪ:n 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lesghienne, azərb. ləzgi dili. – Ləzgi dilləri yarımqrupuna aid dildir. Dağıstanda və Azərbaycan Respublikasının şimal bölgəsində yayılmışdır. 340 min daşıyıcısı vardır. Kurax, güney, yarkin, axtın, kubin, fiy dialektləri mövcuddur. Ədəbi dilinin əsasında güney dialekti durur. Yazıda 1938-ci ildən rus qrafikasıdan istifadə olunur.

Л.И.Жирков. Грамматика лезгинского языка. Махачкала, 1941; М.М.Гаджиев. Синтаксис лезгинского языка. Махачкала, 1954.

ЛЕЙПЦИГСКАЯ ШКОЛА – Бах: Младограмматическая школа →.

ЛЕММА – alm. Lemma (n), ing. lemma /'lemə/, catchword /kətfwə:d/, fr. lemme, azərb. baş (əsas) söz. – Leksikonda və lüğətdə baş söz.

Н.Буßmann. Göstərilən əsər, s. 445.

ЛЕКСЕМА - alm. Lexem (n), ing. lexem /lexsem/, fr. lexème, azərb. leksema. - Dil strukturunun leksik səviyyəsinin vahidi; danışq aktında müxtəlif formalarda təzahür edən söz. Bütün forma və mənalardan məcmusundan ibarət lüğət vahidi. Semantik məzmunu ayrı-ayrı ünsürlərin mənası ilə və semantik quruluş ilə izah oluna bilməyən mürəkkəb leksik vahid. Digər dil vahidləri kimi söz də dil sistemində abstrakt vahid-invariant keyfiyyətində, deməli bir qayda olaraq, öz variantlarında çıxış edir. Danışqda konkret təzahür kimi realizə edilir. Sözü danışıqdakı işlənmələrini müvafiq olaraq alloksem adlandırırlar. Məs.: Azərb. d. /yaz, yazır, yazmaq, yazırsan/ və s. Bunların hər birinə alloksem deyilir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s. 89.

ЛЕКСИКА - alm. Wortschatz (m), ing. vocabulary /və'kæbjuləri/, fr. vocabulaire, lexique, azərb. leksika. - Dilin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər; dilin lüğət tərkibi: 1) Bir dilə, məhəlli və ya sosial dialektə məxsus sözlərin, ifadələrin məcmusudur. Bu mənada «Lüğət» sözü «Leksika» sözü ilə sinonimdir; 2) Müəyyən danışq variantı üçün səciyyəvi olan, habelə müəyyən tətbiqi sahə ilə bağlı olan sözlərin məcmusu. Məs.: kimyəvi leksikon; 3) Dilin lüğət tərkibindəki üslubi laylardan hər biri. Məs.: dialekt leksikası; 4) Müəyyən müəllif tərəfindən işlədilən, onun dilinin lüğət tərkibi. Məs.: М.Ə.Сабирин leksikası və s.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 147.

ЛЕКСИКА ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ - alm. internationale Lexik (f), ing. international vocabulary /,ɪntə'næʃənl və'kæbjuləri/, fr. lexique international, azərb. internasional, beynəlmiləl leksika. - Bir çox dillərdə eyni mənə ilə çıxış edən, lakin müəyyən dilin fonetik və morfoloji normalarına uyğun şəkildə formalaşmış, eyni mənşəyə malik olan sözlər. Beynəlmiləl leksikanın əsas hissəsi elm və texnika ilə (tarix, fəlsəfə, məntiq, teleqraf), ictimai-siyasi həyatla (partiya, konstitusiya, inqilab), iqtisadiyyatla (bank, kredit, faiz), ədəbiyyat və incəsənətlə (komediya, tragediya, opera, balet) sıx bağlıdır.

М.İ.Адилов və б. Göstərilən əsər, s. 147-148.

ЛЕКСИКА ЭКЗОТИЧЕСКАЯ - alm. exotische Lexik (f), ing. exotic vocabulary /eg'zɒtɪk və'kæbjuləri/, fr. lexique exotique, azərb. ekzotik leksika. - Danışığa xüsusi rəng (kalorit) vermək məqsədilə işlədilən, adətən az tanınmış dillərdən (hind-Avropa dillərinə aid olmayan) alınmış söz və ifadələr. Məs.: rus d. /гяур/, /аул/, /шальвары/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 214.

ЛЕКСИКА ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ - alm. emotionale Lexik (f), ing. emotional vocabulary /i'məʊʃənl vəu'kæbjuləri/, fr. lexique émotionnel,

azərb. emosional leksika. - Dildə sabit emosional rəngarəngliyə malik söz və ifadələr. Məs.: kiçiltmə və əzizləmə anlayışı bildirən şəkilçiləri qəbul etmiş sözlər. Müq. et: Azərb. d. - /quşcıgəz/, /körpəcizəz/. Həmcinin insanın müəyyən şəraitdə keçirdiyi hiss və həyəcanı bildirən sözlər. Məs.: Azərb. d. /aman allah, ilahi/, /heyret/, /kəder/, /sevinc/ və s.

M.İ. Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 96.

ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЯ - alm. Lexikalisierung (f), ing. lexicalization

/ˈleksikəl'izəɪʃən/, fr. lexicalisation, azərb. leksikləşmə. - 1) Dilin lüğət fonduna daxil olan, leksikonda olub istənilən zaman işlədilə bilən sözlər: a) adi sözlər. Məs.: Azərb. d. /daş, ayı, kəməz/; b) mürəkkəb sözlər. Məs.: Azərb. d. /əlüzuyyan/, /ikibaşlı əjdaha/; c) ani yaranan sözlər. Məs.: Azərb. d. /qırmızı ləpircilər/, ç) ifadə və ibarələr. Məs.: Azərb. d. /məndən ötdü qardaşıma deydi/, /utanmasan oynamağa nə var// və s.; e) tarixən mürəkkəb olub, hazırda vahid leksik bütövə çevrilmiş sözlər. Məs.: Azərb. d. /gəlməni gör, alışıdımyandım, gecəqondu/ və s.

A.A. Реформатский. Göstərilən əsər, s. 126.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-grammatisch, ing. lexical-grammatical /ˈleksikəl ˈgræmətikəl/, fr. lexico-grammatical, azərb. leksik-qrammatik. - Leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən, həm leksik, həm də qrammatik xüsusiyyətləri olan. Məs.: nitq hissələri leksik-qrammatik kateqoriyalardır.

E.B. Гулыга, E.B. Розен. Новое и старое в лексике и грамматике немецкого языка. Л., 1977.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ - alm. Lexikographie (f), ing. lexicography

/ˈleksɪˈkɔɡrəfi/, fr. lexicographie, azərb. leksikoqrafiya. - 1) Müvafiq dilin leksik (lüğət) təsvirini lüğətlər (leksikonlar) şəklində əks etdirən dilçilik şöbəsi; 2) Lüğət tərtibinin prinsiplərini müəyyənləşdirən və onların araşdırılması ilə məşğul olan dilçilik sahəsi. Hər iki halda lüğətçiliyin elmi və metodiki prinsipləri ön plana çəkilir. Leksikoqrafiyada lüğətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: izahlı lüğət, ikidilli lüğət, etimoloji lüğət, sahə lüğəti, tezlikli lüğət, üslubi lüğət, ensiklopedik lüğət və s.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s. 120-124.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ - alm. lexikographisch, ing. lexicographic

/ˈleksɪˈkɔɡrəfɪk/, fr. lexicographique, azərb. leksikoqrafik. - Müstəqil leksik mənası olan, cümlə üzvü funksiyasında çıxış edə bilən, fonetik bütövlüyə malik sözlər. Məs.: Azərb. d. /alma, armud, kitab, qələm, yol, iradə, səbir/ və s.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 120-124.

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikologisch, ing. lexicological

/ˈleksɪˈkɔlədʒikəl/, fr. lexicologique, azərb. leksikoloji.

Бах: Лексикология →.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ - alm. Lexikologie (f), ing. lexicology

/ˈleksɪˈkɔlədʒɪ/, fr. lexicologie, azərb. leksikologiya. - Dilin lüğət tərkibini öyrənməklə məşğul olan dilçilik şöbəsi. Leksikologiya söz haqqında elm deməkdir.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 102.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Lexikologie

(f), ing. historical lexicology /hɪsˈtɒrɪkəl ˈleksɪˈkɔlədʒɪ/, fr. lexicologie historique, azərb. tarixi leksikologiya. - Dilin lüğət tərkibini inkişaf prosesində, diaxron (davamlı) planda öyrənən leksikologiya bölməsi. Buna adətən etimologiya deyirlər.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 103.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ ОПИСАТЕЛЬНАЯ - alm. beschreibende (deskriptive) Lexikologie (f), ing. descriptive lexicology /dɪsˈkrɪptɪv

ˈleksɪˈkɔlədʒɪ/, fr. lexicologie descriptive, azərb. təsviri leksikologiya. - Sözlərin mənasını, onların üslubi səciyyəsinə, lüğət tərkibinin strukturunu sinxron planda (bir zaman kəsiyində) tədqiq edən leksikologiya bölməsi.

Ю.С. Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 103.

ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-morphologisch,

ing. lexical-morphological /ˈleksikəl ˈmɔːfəˈlɔdʒikəl/, fr. lexico-morphologique, azərb. leksik-morfoloji. - Sözdüzəltmənin morfoloji vasitələrin köməyi ilə (affiksasiya: sözlülər və şəkilçilər) yaranan sözləri tədqiq edən aspekt. Məs.: Azərb. d. /liˈ/ şəkilçisi isim, sifət və zərf düzəldə bilir. Müq. et: /Saçlı/ (qız adı), /saçlı oğlan/ və s.

M. Hüseyinzadə. Göstərilən əsər, s. 73.

ЛЕКСИКОН - alm. Lexikon (n), ing. lexicon /ˈleksɪkən/, fr. vocabulaire, lexicon, azərb. lüğət, söz ehtiyatı, sözlük. - 1) Hər hansı bir dilin (bölgə, sosiodialekt və sahə-ixtisas xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla) əlifba sırası ilə düzülmüş sözlərinin bir dildə və ya başqa dildə açılışı; 2) dilin leksikonunun kodlanmış /düzülmüş siyahısı; 3) transformasiyon qrammatikada bütün leksik formativlərin siyahısı.

R. Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-syntaktisch, ing. lexical-syntactical /ˈleksikəl sɪnˈtæktikəl/, fr. lexico-syntaxique, azərb. leksik-sintaktik. - Eyni zamanda leksik və sintaktik səciyyəyə malik olan dil hadisəsi. İdarə əlaqəsi leksik-sintaktik hadisədir. Felin semantikasından asılı olaraq tabe söz müəyyən hallara düşür. Habelə bu əlaqədə mənə sözün özündə (söz kökündə, əsasda) mövcud olur. Məs.: ing. d. /I am waiting for you //; alm. d. /Ich warte auf dich//; Azərb. d. /mən səni gözləyirəm//; rus d. /Я тебя жду// və s.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch-phraseologisch, ing. phraseological lexical /ˈfreɪziəˈlɔdʒikəl - ˈleksikəl/, fr. lexico-phraséologique, azərb. leksik - frazeoloji. - Sözlərin lüğəvi mənası deyil,

birleşmə daxilində ifadə etdiyi ümumi mənə ilə səciyyələnən. Məs.: /gözüm səndə qaldı, ay qara xal yar// birləşməsində /göz/ öz lüğəvi mənasında deyil frazeoloji mənada işlənib.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 216.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ ЗАПИСЬ – alm. Lexikoneintragung (f), ing. lexical writing /'leksikəl 'rartıŋ/, fr. note lexicque, azərb. leksik qeyd. – Transformasiya qrammatikada sintaktik komponentlər daxilində leksik vahidlərin qeydə alınması. Bu, morfemlə fərqləndirici əlamətlərdən ibarət fonemlərin ardıcılığından matriks və morfemləri sintaktik əlamətlərdən ibarət mürəkkəb simvol (S) kimi qeydə alınması deməkdir.

İngilis dilində /inn/ (Qonaq evi) belə qeyd olunacaq:

	i	n	
səmit	-	+	C: + N (isim)
burun	0	+	+ individual (fərdi)
gərgin	-	0	- canlı
			+ fiziki obyekt

Maksimum az əlamətlərdən istifadə etməklə bu qeydi aparmağa cəhd göstərilir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

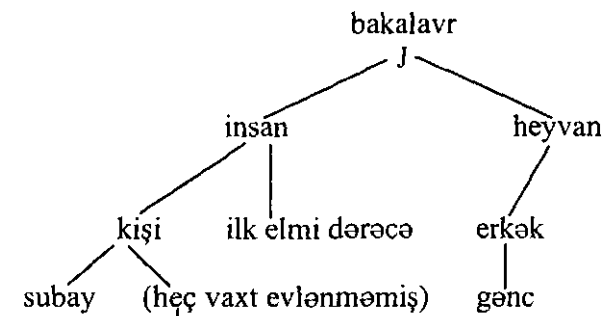
ЛЕКСИЧЕСКИЙ - alm. lexikalisch, ing. lexical /'leksikəl/, fr. lexicque, lexical, azərb. leksik.

Bax: Лексика ←.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА - alm. lexikalische Wortbedeutung (f), ing. lexical meaning of word /'leksikəl mɪ: nɪŋ əv wə:d/, fr. sens lexical du mot, azərb. sözün leksik mənası. - Təfəkkürdə sözün səs tərkibinin əksi ilə müvafiq əşya və hadisənin əksi arasında mövcud olan əlaqə. Sözün leksik mənası həmin sözün bütün mümkün mənalarının məcmusunu təşkil edir.

Bax: Лексема ←.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ФОРМАТИВЫ – alm. lexikalische Formative (Pl.), ing. lexical formats /'leksikəl 'fɔmats/, fr. les formatifs lexicaux, azərb. leksik formativlər. – Generativ qrammatikada leksikonun ən kiçik semantik-sintaktik vahidi. Məs.: Azərbaycan d. /ata, yaz, qoca/ və s. Onlar leksik qaydalarla alt qatda yeridilir, ancaq qrammatik formativlərdən (hal, şəxs, zaman şəkilçilərinə) fərqlənir. Leksik formativlər transformasiya komponentlərinin və şərh komponentinin tətbiqi üçün vacibdir. Generativ qrammatikada fonetik, fonoloji, sintaktik və semantik komponentlərdən ibarət bölünmə diaqramlarının göstərilməsi ilə leksikon formasında leksik formativlərin verilməsi. Məs.: «bakalavr» sözünün formativləri belə açılır.

başqa xüsusiyyətləri də ola bilər

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 449, 457.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИНСЕРЦИОННЫЕ ПРАВИЛА – alm. lexikalische Insertionsregeln (Pl.), ing. lexical insertion (accelerative) regulation /'leksikəl mə'sə:ʃ(ə)n /ək'seləreıtv/, regju'leıf(ə)n/, fr. règles d'incertion lexicale, azərb. leksik insersion qaydalar. – Leksik qaydalara generativ qrammatikada N. (isim), Adj. (sifət), V. (fel) və s. kimi simvolların alt qatda leksik formativlə əvəz edilməsi. Bu qayda ilə düzəltmə sona çatır. Generativ semantikada atomar predikatlar müxtəlif yerlərdə leksik vahidlərlə əvəz olunurlar.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 450.

ЛЕКСИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ – alm. lexikalische Kategorie (f), ing. lexical category /'leksikəl 'kætəgəri/, fr. catégorie lexicale, azərb. leksik kateqoriya. - Generativ transformasiyonal qrammatikada leksikondan solda gələn kateqoriya simvolları: N., V., Adj., Art., bunlar da düzəltmə prosesində leksik formativlərlə əvəz edilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 450.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СОЛИДАРНОСТИ – alm. lexikalische Solidarität (f), ing. lexical solidarity /'leksikəl solı'dærıtı/, fr. solidarité lexicale, azərb. leksik həmrəylik. – E. Coseriu (1922-2002) bu termini dil vahidləri arasında mənə əlaqələrini ifadə etmək üçün irəli sürüb. Bu zaman təyin edilən məs.: blond (qəhvəyi) təyin olunan (məs.: alm. d. /Haar/ (saç) arasındakı semantik əlaqə nəzərə çarpdırılır. Bu halda onlar arasında: a) klassı əmələ gətirən əlamətlə (klassəm) təsdiq ifadə olunur. Məs.: /heyvan/ heyvanlarda fressen (heyvan yem yeyir), saufen (sormağ); b) üstün əlamətlə seçim edilir. Məs.: /fahren/ (miniklə getmək). Wagen (maşın), Boot (qayıq), Bus (avtobus); c) bütün leksemlə impilikasiya. Məs.: /kəhər/ ata aiddir, yəni bu söz /at/ sözünü ehtiva edir.

E.Coseriu. Lexikalische Solidaritäten, Poetica, 1, s. 293-303.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ ПОЛЕ – alm. lexikalisches Feld (n), ing. lexical field /'leksikəl fi:ld/, fr. champ lexical, azərb. leksik sahə.

Bax: Словесное поле →.

ЛЕКСИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ – alm. lexikalisch-statistisch, ing. lexic statistic(al) /'leksik ,stə'tıstık(əl)/, fr. lexico-statistique, azərb. leksik-

statistik. – Dilin lüğət tərkibinin müxtəlif mətnlərdə işlənməsi tezliyini və üslubi xüsusiyyətlərini öyrənən metod.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 451-457.

ЛЕОНЕЗИЙСКИЙ – Bax: Испанский ←.

ЛЕНИЗАЦИЯ - alm. Lenisierung (f), ing. lenization /'lenizeɪʃ(ə)n/, fr. lénisation, azərb. lenizasiya. - Kelt dillərində saitlərarası samitlərin tələffüzü zamanı ağız geniş açılır, bunun nəticəsində hava axını güclənir, kar samitlər cingiltiləşir, cingiltili samitlər isə xüsusi cingiltilik kəsb edirlər.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

ЛИВИЙСКИЙ ЯЗЫК – Bax: Восточно-нумидийский язык ←.

ЛИВИЙСКОЕ ПИСЬМО – alm. livische Schrift (f), ing. Libyan script (letter) /'lɪbiən skript /'letə/, fr. écriture (lettre) libyenne, azərb. Liviya yazısı. – Afrika qitəsində ən qədim konsonant yazı növüdür. Mənşəyinə görə semit yazı sistemlərinə aiddir.

LİVİYA VƏ SEMİT YAZILARINDAKI İŞARƏLƏRİN OXŞARLIĞI

İşarənin oxunuşu	Tuaraqa yazısı		Şərqi-numid		Finikiya		Cənubi semit			İşarənin oxunuşu
	müasir	qədim tuareq	epitafiya-larda	monumental yazı	qədim finikiya	yeni lunir	cənubi ərəb	lixyan	samud	
•	.	.	.	.	◦	◦	◦	◦	◦	•
1	1	—	1	1	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	1
2	𐤅 𐤆	𐤅 𐤆	𐤅 𐤆	𐤅	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	2
3	𐤅 𐤆 𐤇	𐤅 𐤆 𐤇	𐤅 𐤆 𐤇	𐤅 𐤆 𐤇	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	3
4	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	4
5	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	5
6	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	6
7	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	7
8	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	8
9	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋 𐤌 𐤍	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤉 𐤊 𐤋 𐤌	𐤍 𐤎 𐤏 𐤐	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔	9

LİVİYA VƏ FİNİKİYA YAZI İŞARƏLƏRİNİN SPESİFİK OXŞARLIĞI

İşarənin oxunuşu	Liviya yazısı			Finikiya-lunik yazı		İşarənin oxunuşu
	qədim tuareq	epitafiya	monument yazılarda	qədim Finikiya	yeni lunik	
1	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	1
2	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	2
3	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	3
4	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈 𐤉 𐤊 𐤋	𐤁 𐤂 𐤃 𐤄	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈	4

А.П.Долгопольский. Нумидийское (восточно-ливийское) письмо Северной Африки. «Тайны древних письменности. Проблемы дешифровки». М., 1976.

ЛИВСКИЙ ЯЗЫК - alm. Livisch (n), ing. Livish language /'lɪvɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue libienne, azərb. liv dili. – Pribaltika-fin dillərindən biridir. Kurlandiyanın şimal-qərb sahillərində yayılmış bu dildə təqribən 100 nəfər danışır. İki dialekti məlumdur: canlı kurland dialekti (bu dialekt özü də şərq, orta və qərb ləhcələrinə bölünür) və ölü salats dialekti. Məişət səviyyəsində işlənən dildir.

Э.Э.Вяри. Ливский язык. «Языки народов СССР», т.3, М., 1966.

ЛИГАТУРА - alm. Ligatur (f), ing. ligature /'lɪɡətʃuə/, fr. ligature, azərb. liqatur, qatışıq. – İki hərfin birləşməsindən və ya diakritik (fərqləndirici) işarələrin köməyiylə yaranan hərfi işarə. Liqatur latın dilində «ligatura»- «bağlı, əlaqəli» mənasını verir. Məs.: fr.d. «o» və «e» → oe /oe/ saiti üçün və ya ing. əlifbasında /vv/ → «w» və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 457.

ЛИДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lydisch (n), ing. lydish language /'lɪdɪʃ 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lidienne, azərb. lid dili. – Xet-luvi dilləri qrupuna aid ölü dil. Yazılı abidələrinin mənası məlum olmayan məzar kitabələrindən, başdaşı yazılarından (epitafiyalardan) təşkil edir.

А.А.Королев. Хетто-лувийские языки. «Языки Азии и Африки». М., 1976.

ЛИКИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Lykisch (n), ing. liki language /'lɪkɪ: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue liquienne, azərb. liki dili. – Hett-luvi dillərinə qrupuna aid ölü dil. B.e.ə. I minillikdə Kiçik Asiyanın Likiya əyalətində yayılmışdır. Bu günə gəlib çatan yazılı mənbələri məzar kitabələri, başdaşı yazıları (epitafiya) və s. ibarətdir.

Г.Нойман. Ликийский язык. «Древние языки Малой Азии». М., 1980.

ЛИНГАЛА - alm. Lingala (n), ing. Lingala /'lɪŋæ:la/, fr. lingala, azərb. linqala. – Bantu dillərindən biridir. Zair, Konqo və Mərkəzi Afrika Respublikasında yayılmışdır. Konqo çayının hər iki sahilində və Kinşasa şəhərindən Basoko şəhərinə qədərki ərazidə linqva franka kimi geniş istifadə olunur. 8 milyon insan bu dildən istifadə edir.

И.Н.Топорова. Язык лингала. М., 1973.

ЛИНГВА ФРАНКА - alm. Lingua-Franc(k)a, ing. lingua franca /'lɪŋɡw (ə) fræŋk/, fr. lingua franca, azərb. linqva franka. – Müxtəlif dillərin daşıyıcılarının sosial ilişkilərdə məhdud çərçivədə istifadə etdikləri funksional dil növü. İlk olaraq bu termin «Linqva franka» orta əsrlərdə Aralıq dənizi hövzəsində əsasən ticari işlərdə ərəb və Avropa mənşəli tacirlərin istifadə etdikləri fransız, provans və italyan sözlərindən ibarət dil mənası ifadə etmişdir. Lakin sərbəst yürüşü zamanında bu dilin rolu digər dillərdən də sözlər əxz etməklə xeyli dərəcədə güclənir.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1976, s. 191.

ЛИМИТАТИВ - alm. Limitativus (m), ing. limitative /'lɪmɪtətv/, fr. limitatif-ve, azərb. limitativ. - Monqol dillərində obyekt ifadə edən hallardan biri.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 156.

ЛИНГВИСТИКА - alm. Sprachwissenschaft (f), Linguistik (f), ing. linguistics /lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique, azərb. dilçilik, dilşünaslıq. – Dilçilik dil, onun ictimai təbiəti və funksiyaları, daxili quruluşu, funksiyalarının qanunauyğunluqları, tarixi inkişafı və konkret dillərin təsnifatı haqqında elmdir. Dil (mövcud və ya haçansa mövcud olmuş dillər) haqqında elm olub, dilçiliyə qədərki, mikrodilçilik və metadilçilik kimi hissələrə bölünür. Nəzəri dilçilik şərti olaraq ümumi və xüsusi dilçiliklərə bölünür. İngilis və fransız mənbələrində linqvistik işlənsə də o, dilçiliyin sinonimii kimi başa düşülür. Strukturalizmdə daxili və xarici dilçilik fərqləndirilsə də, linqvistik ümumi və nəzəri dilçiliyin bir hissəsi kimi başa düşülür. Ötən əsrin 50-ci illərindən bu yana linqvistik çağdaş, sinxron, daxili struktura yönəlikli bir elm kimi götürülür və bütün səviyyələrdə dil qanunauyğunluqlarını aydın və formal təsvir metodlarla tədqiq edir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 157; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 458.

ЛИНГВИСТИКА АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. anthropologische Linguistik (f), ing. anthropological linguistics /ˌænθrəˈpɒlədʒikəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique anthropologique, azərb. antropoloji linqvistik. – İnsanın yaranmasını dillə üzvi şəkildə bağlayan dilçilik şöbəsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 217.

ЛИНГВИСТИКА АРЕАЛЬНАЯ - alm. areale Linguistik (f), ing. areal linguistics /'eəriəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique des aires, azərb. areal, ərazi dilçiliyi. - 1) Linqvistik arealları tədqiq etməklə məşğul olan dilçilik şöbəsi; 2) Dilçilikdə linqvistik arealların öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirən linqvistik cərəyan. Areal dilçilik dil vahidlərini və hadisələrini onların yayılma ərazisini nəzərə almaqla təsvir edir. Areal dilçilik dilin quruluşunu bütünlüklə təsvir etmir, lakin ayrı-ayrı hadisələrin əlaqəsini, onların yayılma yollarını və mərkəzlərini, dil ittifaqlarını müəyyən etməklə innovasiya - yeni yaranma sahələrini öyrənir. Areal dilçiliyin əsas nümayəndələri 1902-ci ildən çap olunmağa başlayan və 1910-cu ildə 35 buraxılışdan ibarət olan «Fransa linqvistik atlası»-nın tərtibçiləri J.Jilyeron (1854-1926) hesab olunurlar. Bu cərəyanın sonrakı davamçılarından biri də italyan dilçisi M.Bartoli (1873-1996) hesab olunur. O, 1925-ci ildə nəşr etdirdiyi «Neolinqvistikaya giriş» əsərində dil ailələrinin mənşəyi problemini tədqiq etmiş və dilçilik coğrafiyası termini əvəzinə areal dilçilik termini təklif etmişdir. Areal dilçilik öz tədqiqatlarını «Dil atəlasları» şəklində ümumiləşdirirlər, bu zaman dilxarici (tarixi, mədəni, sosial) faktorlarla yanaşı, dildaxili faktorlar da nəzərə alınır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА АТОМИСТИЧЕСКАЯ - alm. atomistische Linguistik (f), ing. atomistic linguistics /ˌætəˈmɪstɪk lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique atomistique, azərb. atomistik dilçilik. - Linqvistikada hər bir dil vahidinin fərdi şəkildə (digər vahidlərlə qarşılıqlı şəkildə deyil) öyrənilməsinə meyl edən dilçilik cərəyanı. Əsas müddəaları gənc qrammatiklər tərəfindən işlənilib hazırlanıb. Gənc qrammatiklər dil faktlarını sistem daxilində yox, ayrı-ayrılıqda tədqiq etməyə üstünlük verirdilər. Onların fikrincə, yalnız bu halda dil faktlarının və hadisələrinin dərinədən və hərtərəfli tədqiqinə nail olmaq mümkündür.

F.Veysəlli. SDƏ, s. 30-38.

ЛИНГВИСТИКА БИХЕВИОРИСТИЧЕСКАЯ - alm. behavioristische Linguistik (f), ing. behaviorist linguistics /bɪˈheɪvjərɪst lɪŋ'gwɪstiks/, language as behaviour /'læŋɡwɪdʒ əz bɪˈheɪvjə/, fr. linguistique biheviorienne, azərb. biheviorist dilçilik. - Dili insanın davranış formalarından biri kimi araşdıran dilçilik cərəyanı.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.28-29.

ЛИНГВИСТИКА ВНЕШНЯЯ - alm. Außenlinguistik (f), ing. external linguistik /eksˈtəːnl lɪŋ'gwɪstiks/, metalinguistics /metəlɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique extérieure, azərb. xarici dilçilik. – Etnik, ictimai, tarixi, sosial, coğrafi və s. dilxarici amilləri dilin inkişafı və işlənməsilə sıx vəhdətdə götürən dilçilik şöbəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 29.

ЛИНГВИСТИКА ВНУТРЕННЯЯ - alm. Interlinguistik (f), ing. internal linguistics /ɪnˈtəːnl lɪŋ'gwɪstɪk/, microlinguistics 'maɪkrəulɪŋ'gwɪstɪk/, fr. linguistique intérieure, azərb. daxili dilçilik. – Dilxarici amillərə fikir vermədən dil vahidlərinin sistem münasibətlərini iç qatdan (daxildən) öyrənməyə meyl edən dilçilik sahəsi.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 28-23.

ЛИНГВИСТИКА ДЕСКРИПТИВНАЯ - alm. deskriptive Linguistik (f), ing. descriptive linguistics /dɪsˈkrɪptɪv lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique descriptive, azərb. deskriptiv dilçilik. – Ayrı-ayrı dillərin ifadə sistemində aid faktları hərtərəfli və bitkin tərzdə müəyyənləşdirməyin əsası olaraq ümumi dil ifadəsi nəzəriyyəsi yaratmağı dilçiliyin başlıca məqsədi hesab edən dilçilik cərəyanı. Deskriptiv dilçilikdə tətbiq edilən metodlar dilin formal qaydalarla təsvirinə can atır, yəni dilin təsviri üçün xüsusi qaydalar işləyib hazırlayır və həmin metodlar elementlərin distiribusiyasına, onların danışqda təkrarlanmasına əsaslanır.

Бах: Дескриптивная лингвистика ←.

ЛИНГВИСТИКА ДИНАМИЧЕСКАЯ - alm. dynamische Linguistik (f), ing. dynamical linguistics /daɪˈnæmɪkəl lɪŋ'gwɪstɪk/, fr. linguistique dynamique, azərb. dinamik dilçilik. - Dili real varlıq kimi qəbul edən, onun

funksiyasını və təzahür formalarını araşdıran dilçilik bölməsi. Dinamik dilçilik nitqlə məşğul olan dinamik, xarici dilçilik sahəsidir.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 217.

ЛИНГВИСТИКА ИСТОРИЧЕСКАЯ - alm. historische Linguistik (f), ing. historical linguistics /hɪs'tɔ:rikəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique historique, azərb. tarixi dilçilik. - Dilin öyrənilməsinin onun inkişafının konkret tarixilə əlaqələndirən dilçilik cərəyanı. Gənc qrammatiklər dilə daim dəyişməkdə olan bir hadisə kimi yanaşdıqlarından onlarda tarixçilik çox güclü şəkildə özünü büruzə verirdi. Onlar dil tarixinə ciddi əhəmiyyət verir və ayrı-ayrı dillərin ulu formasını bərpa etməklə məşğul olurdular.

H.Paul. Принципы истории языка. М., 1960.

ЛИНГВИСТИКА ОБЩАЯ - alm. allgemeine Linguistik (f), ing. general linguistics /'dʒenərəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique générale, azərb. ümumi dilçilik. - Müxtəlif dillərin və dil qruplarının ümumbəşəri xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədilə dil proseslərini öyrənən dilçilik şöbəsi. Ümumi dilçilik konkret dillərin tədqiqi sahəsində xüsusi dilçiliyin nailiyyətlərini ümumiləşdirir və deyilənlərə əsaslanaraq dilin mahiyyəti, mənşəyi və inkişafının əsas qanunlarını araşdırır, onları öyrənmək üçün tədqiqat metodları hazırlayır. Ümumi dilçilik bir elm sahəsi kimi dil haqqında nəzəri problemləri əhatə edir. Ümumi dilçilik dilin ictimai mahiyyətini, onun vəzifəsini, dilin daxili quruluş ünsürlərini və bunların bir-birilə olan əlaqələrini, səs tərkibini, sözün mahiyyətini, dilin qrammatik quruluşunu, nitq hissələrini, qrammatik kateqoriya və onun xüsusiyyətlərini, cümlə üzvlərini, onların növlərini, dillərin morfoloji və genoloji təsnifini və s. öyrənir. Ümumi dilçilik elminin banisi V. fon Humboldt sayılır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА ОПИСАТЕЛЬНАЯ - alm. deskriptive (beschreibende) Linguistik (f), ing. descriptive linguistics /dɪs'krɪptɪv lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique descriptive, azərb. təsviri dilçilik. - Dili yalnız sinxron (müvafiq durumu) vəziyyətdə öyrənən dilçilik sahəsi. Təsviri dilçilik dil faktlarının və dil hadisələrinin təsviri ilə məşğul olur. Təsviri metodla yazılmış dilçilik əsərləri təsviri dilçilik adlanan xüsusi dilçilik sahəsini əmələ gətirmişdir. Təsviri dilçiliyin bölmələri arasında səyyar dilçilik xüsusi yer tutur. Tədqiqatçı üçün ana dili olmayan canlı dilin müstəqil yaradıcılıqla öyrənilməsinə və təsvirinə istiqamətləndirilən dilçilik üsulları kompleksini səyyar dilçilik adlandırırlar.

G.Gleason. An Introduction to Descriptive Linguistics. N.-York, 1969.

ЛИНГВИСТИКА ПРИКЛАДНАЯ - alm. angewandte Linguistik (f), ing. applied linguistics /ə'plaɪd lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique appliquée, azərb. tətbiqi dilçilik. - 1) Maşınla tərcümə, avtomatik informasiya axtarışları kimi müasir praktik məsələlərin öyrənilməsi əsasında dilçilik nəzəriyyəsinə işləyib hazırlayan ümumi dilçilik sahəsi; 2) Dilçiliyin mikrodilçiliyə daxil olmayan bölmələri. Tətbiqi dilçiliyin aşağıdakı sahələri vardır:

1) Yazı – qrafika problemləri;

2) Lüğətçilik;

3) Sinxron-avtomat tərcümə;

4) Xarici dillərin öyrənilməsi;

5) Akustik obrazların və insan səslərinin tanınması.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 284-286.

ЛИНГВИСТИКА ПРОСТРАНСТВЕННАЯ - alm. zeitliche areale (räumliche) Linguistik (f), ing. spatial linguistics /'speɪʃ(ə)l lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique de l'espace, spatial, azərb. məkani dilçilik. - Dilin yayıldığı ərazilə əlaqədar və bu əraziyə qonşu olan ərazilərdəki dillərlə müqayisədə tədqiq edilən dilçilik sahəsi. XX əsrin ikinci onilliyində formalaşan bu cərəyanın əsas baniləri italyan dilçiləri M.Bartoli və başqaları hesab olunur. Gənc qrammatiklərdən fərqli olaraq onlar dilə estetik ifadələrin məcmusu kimi yanaşırlar. Məkani dilçiliyin nümayəndələri dilçilik coğrafiyası ideyasını ortaya atırlar. Onların qənaətinə görə, hər bir sözün tarixi ilə yanaşı öz coğrafiyası da vardır. Məhz bu səbəbdən onlar dil hadisələrinin coğrafi yerləşməsinə xüsusi diqqətlə araşdırırlar. Dildə baş verən dəyişmələrin səbəbinə gəldikdə, məkani dilçilik məktəbinin nümayəndələri bunu hər şeydən əvvəl etnik qarışıqlarla izah etməyə çalışırlar.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИКА РЕЧИ - alm. Sprechlinguistik (f), ing. linguistics of speech /lɪŋ'gwɪstiks əv spi:tʃ/, fr. linguistique de discours (la parole), azərb. nitq linqivistikası. - Müəyyən bir dildəki danışmaq aktını öyrənən dilçilik şöbəsi.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 218.

ЛИНГВИСТИКА СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. soziologische Linguistik (f), ing. sociological linguistics /səʊsi'ɒlədʒɪkəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique sociologique, azərb. sosioloji dilçilik. - 1) Dil və ictimai həyatın faktları arasındakı səbəbiyyət əlaqələrini öyrənən dilçilik şöbəsi; 2) Dilçilikdə dillərin sosial differensiasiyasını öyrənən dilçilik şöbəsi. Sosioloji dilçilik baxışlarının əsasını dil dəyişmələrinin ictimai amillərlə bağlı olması təşkil edir. Sosioloji dilçiliyin banisi F. de Sössür hesab olunur.

Ф. де Соссюр. Труды по общему языкознанию. М., 1977.

ЛИНГВИСТИКА СТАТИЧЕСКАЯ - alm. statische Linguistik (f), ing. static(al) linguistics /lɪŋ'gwɪstiks 'stætɪk(ə)l/, fr. linguistique statique, azərb. statik dilçilik. - Dilin dəyişmə və inkişafını sinxron planda (zaman kəsiyində) araşdıran dilçilik şöbəsi. Sinxron dilçilik dillə məşğul olan statik, daxili dilçilik sahəsidir.

И.А.Бодуэн де Куртене. Gösterilen əsər.

ЛИНГВИСТИКА СТРУКТУРНАЯ - alm. Strukturlinguistik (f), Strukturalismus (m), ing. structural linguistics /'strʌktʃərəl lɪŋ'wɪstiks/, fr. linguistique structurale, azərb. struktur dilçilik. - Dilçilikdə yalnız dil sisteminin əlaqə və münasibətlərini tədqiq edən bölmə. Dilin strukturu strukturalizm üçün ön vacib məsələdir. Müasir dilçilikdə strukturalizm, əsasən üç

dilçilik məktəbini əhatə edir: Praqa funksional dilçilik məktəbi, Danimarka qlossematikası və Amerika deskriptiv dilçilik məktəbi. Bu dilçilik cərəyanı F. de Sössürün «Ümumi dilçilik» kursu əsərində irəli sürülən linqvistik ideyalarla, xüsusən dilin sistem təşkil etməsi ideyası ilə bağlıdır.

E.Coseriu. Ümumi dilçiliyə giriş. 1996-cı il nəşrindən tərcüməsi, «Giriş» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllinindir. Bakı, 2006.

ЛИНГВИСТИКА ТРАДИЦИОННАЯ - alm. traditionelle Linguistik (f), ing. traditional linguistics /trə'diʃənəl lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique traditionnelle, azərb. ənənəvi dilçilik. – Strukturalizməqədərki dilçiliyi dilçilikdə ənənəvi qrammatika adlandırırlar.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 13-46.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. linguistisch, ing. linguistic /lɪŋ'gwɪstiks/, fr. linguistique, azərb. linqvistik, dilə məxsus, xas olan.

Бах: Лингвистика ←.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА - alm. linguistische Einheit (f), ing. linguistic unit /lɪŋ'gwɪstiks 'ju:nɪt/, fr. unité linguistique, azərb. linqvistik vahid. - Dil vahidi: fonem, morfem, leksem və s. Elmi-nəzəri mühakimə ünsürü və ya dilçilik modelləri ünsürü.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 76.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ - alm. linguistische Psychologie (f), ing. linguistic psychology /lɪŋ'gwɪstiks saɪ'kɒlədʒi/, fr. psychologie linguistique, azərb. psixoloji dilçilik. - Dilin inkişafını və onun daxili sistemini öyrənən psixolinqvistik bölmə. XIX əsrin nəzəri dilçilik məktəblərindən ən mühümü olan psixoloji dilçilik məktəbinin yaranması Avropada ilk növbədə görkəmli alman dilçisi H.Ştayntalın (1823-1899), Rusiyada isə A.A.Potebnyanın (1835-1891) adı ilə bağlıdır.

H.Ştayntalın psixoloji dilçilik görüşlərini belə xülasə etmək olar: «Dilçiliyin predmeti dildir, yaxud ümumiyyətlə dildir», yəni qavranılmış daxili, psixi, mənəvi hərəkətlərin, vəziyyətlərin və əlaqələrin məxrəclənmiş səslər vasitəsilə ifadəsidir. Bununla birlikdə biz fərqləndiririk: nitq, danışq, yəni hazırkı zamanda icra edilən, yaxud icra edilən kimi düşünlən dil təzahürü».

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СТАТИСТИКА - alm. linguistische Statistik (f), ing. linguistic(al) statistics /lɪŋ'gwɪstɪk(əl) stə'tɪstɪks/, fr. statistique linguistique, azərb. statistik dilçilik. – Danışığın və dil sisteminin tədqiqində statistik metodlarının tətbiqi.

Д.М.Сегал. Основа фонологической статистики. М., 1972.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СТИЛИСТИКА - alm. linguistische Stilistik (f), ing. linguistic stylistics /lɪŋ'gwɪstiks staɪ'lɪstɪk/, fr. stylistique linguistique, azərb. dilçilik üslubiyyatı. - Dil hadisələrini müxtəlif emosional, ekspressiv çalarlıqları ifadə etməsi yönündən tədqiq edən bölmə.

W.Strunk, Jr.E.B.White. The Elements of Style. N.-York, 1972.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА - alm. linguistische Literatur (f), ing. linguistic literature /lɪŋ'gwɪstiks 'lɪtərɪtʃə/, fr. littérature linguistique, azərb. dilçilik ədəbiyyatı. - Dilin yaranması, inkişafı, ayrı-ayrı layları, nəzəriyyəsi və tətbiqi ilə bağlı mövcud ədəbiyyat (əsərlər, monoqrafiyalar, məqalələr).

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993-cü il. Bu elmi ədəbiyyatda dilin fonetik qurumu, fonoloji sistemi və bu sistemin realizə yolları geniş şərh olunur. Bunları əks etdirən dilçilik ədəbiyyatının siyahısı verilib.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003. Bu kitabda 450-yə qədər linqvistik ədəbiyyatdan istifadə olunub.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МОНОГРАФИЯ - alm. linguistische Monographie (f), ing. linguistic monographie /lɪŋ'gwɪstiks mɒnou'græfiə/, fr. monographie linguistique, azərb. dilçilik monoqrafiyası. - Monoqrafiya müəyyən elmi məsələnin dərinləşmiş tədqiqinə həsr olunmuş elmi əsərdir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992; A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, 1964; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ДЕЛЕНИЕ АФАТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ - alm. linguistische Gliederung der aphatischen Verletzungen (f), ing. linguistic division of breach, violation /lɪŋ'gwɪstiks di'vɪʒən əv brɪ:tʃ/vəɪələʃən/, fr. division linguistique des transgressions aphrastiques, azərb. pozma, pozulma. - Afatik yayınmaların linqvistik bölgüsü, sapınmaların və ya kənara çıxmaların elmi təsnifi.

Р.Якобсон. Детский язык, яфазия и общие фонетические законы. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ - alm. linguistische Theorie (f), ing. linguistic theory /lɪŋ'gwɪstiks 'θiəri/, fr. linguistique théorie, azərb. dilçilik nəzəriyyəsi. – Məs.: V. fon Humboldun dil nəzəriyyəsi, F.de Sössürün dil nəzəriyyəsi, İ.A.Boduen de Kurtenenin, L.V.Şerbanın fonem nəzəriyyəsi, N.Xomskinin dil bilgisi nəzəriyyəsi və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ - alm. linguistische Angaben (Pl.), ing. linguistic data-facts-statistics /lɪŋ'gwɪstiks 'detə-fæktɪs stə'tɪstɪks/, fr. données linguistiques, azərb. linqvistik göstəricilər (faktlar, dəlillər, əsaslar). Məs.: linqvistik faktlar göstərir ki, Azərbaycan dili həmahəngliyi, şəkilçilərin söz kökünə qoşularaq hər birinin ayrılıqda məna bildirməsi və s. xüsusiyyətlərinə görə türk dilləri ailəsinə mənsubdur.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ФАЗА - alm. linguistische Phase (f), ing. linguistic phase /lɪŋ'gwɪstiks feɪz/, fr. phase linguistique, azərb. linqvistik mərhələ (faza). - Dilin inkişaf prosesində bir-birini əvəz edən fazalar, mərhələ

hələlər. Məs.: Azərbaycan dilinin tarixini araşdıran Ə. Dəmirçizadə Azərbaycan dilinin inkişaf tarixini üç dövrə bölür:

1) ümumxalq dili əsasında Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmış inkişaf etməsi;

2) Azərbaycan milli dili əsasında ədəbi dilin sabitləşməsi dövrü;

3) Azərbaycan ədəbi dilinin dövlət dili kimi formalaşması və inkişafı.

Ə. Dəmirçizadə. Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması. Bakı, 1979.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ - alm. linguistische Philosophie (f), ing. linguistic philosophy /lɪŋ'gwɪstɪks fɪ'lɒsəfi/, fr. philosophie linguistique, azərb. linqvistik fəlsəfə. - Dilin və danışığın ümumi fəlsəfi əsaslarını tədqiq etməklə məşğul olan dilçilik bölməsi. N.Xomskinin dilçilik fəlsəfəsi dilin anadangəlmə olmasını əsas götürür, ona görə də universal qrammatika ideyasını gündəmə gətirir.

Linguistik und Philosophie. Hrsg. von Günther und Georg Meggle. Frankfurt, 1995.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ - alm. linguistische Ebene (f), ing. linguistic layer, level /lɪŋ'gwɪstɪks 'leɪə/'lev(ə)/, fr. niveau linguistique, azərb. linqvistik səviyyə (lay). - Bu məfhumu müxtəlif dilçilik məktəbləri fərqli işlədirlər. Ümumi şəkildə dilin fonoloji, morfoloji, leksik, sintaktik, fraza struktur layları kimi təhlil səviyyələri fərqləndirilir. Danimarka dilçiliyi ifadə və məna səviyyələri (planları) ilə yanaşı paradigmatik və sintaqmatik səviyyələr də fərqləndirir və s.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Linguistik. München, 1874, s.106-169.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ - alm. linguistische Ökonomie (f), ing. linguistic economy /lɪŋ'gwɪstɪks i:kɒnəmi/, fr. économie linguistique, azərb. linqvistik qənaət. - Danışanın tələffüzü zamanı enerjiyə qənaət etməsi. Bu hadisə dilçilikdə əsas dəyişmələrin, xüsusən fonetik dəyişmələrin köklü səbəblərindən biri hesab olunur. A.Martinenin (1908) fikrinə görə, dildə baş verən bütün dəyişmələrin əsasında enerjiyə qənaət prinsipi durur.

A.Мартине. Принципы экономии в фонетических изменениях. М., 1960.

ЛИНЕЙНОСТЬ - alm. Linearität (f), ing. linearity /'lɪniəti/, fr. linéarité, azərb. xəttilik. - Danışq ünsürlərinin bir-birinin ardınca gəlməsi, söyləmin ünsürlərinin ardıcılığı. Dil işarələrinin düz xətt üzərində dalbadal düzümü: fonem, morfem, leksəm ardıcılığı. Bu vahidlərin düzümündə biri digərinin yerini tuta bilirlərsə onlar müxtəlif fonemlər sayılırlar. Məs.: Azərb. d. /d, a, ʃ/ sözündə birinci samit yerində /g, b, j, f, k, x, t, ʃ/ gələ bilər. Başqaları bu yerdə gələ bilmir, ona görə də /d/ samiti bu mövqedə onlara kontrast yaratmır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 57-58.

ЛИНЕЙНОСТЬ РЕЧИ - alm. Redelinearität (f), ing. linearity of speech /'lɪniəti əv 'spi:tʃ/, fr. linéarité du discours, azərb. danışığın xəttiliyi. - Danışqda ünsürlərin, elementlərin zamanca müəyyən ardıcılıqla düzülməsi.

Важ: Линейность ←.

ЛИНИЯ ВОСХОДЯЩАЯ - alm. aufsteigende Linie (f), ing. rising line /raɪzɪŋ laɪn/, fr. ligne ascendante, azərb. yüksələn xətt. - Söyləmin tərkib hissəsindəki söz və ya ifadənin hər birinin özündən əvvəlkinə nisbətən semantik və emosional cəhətdən daha dolğun və daha təsirli olması əsasında yüksələn tonla deyilməsi. Məs.: ing. d. ¿Kant ju faɪnd it? (Onu tapa bilərsən?) belə tələffüz olunur.

D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 163.

ЛИНИЯ ИЗОФОННАЯ - alm. Isophonlinie (f), ing. isophonic line /aɪsə'fəʊnik laɪn/, fr. ligne isophonique, azərb. izofon xətti. - Müəyyən səs və ya səslərin yayılma diapozonunu göstərən izoqlorlar. Məs.: Azərb. d.

qərb dialektində /c/ əvəzinə /ʒ/ tələffüz edilən bölgələr.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 170.

ЛИСП - alm. Lisp, ing. Lis(t)p (t)p-in /lɪsp (t)p-ɪn/ fr. lis(t)p, azərb. lis(t)p. - Lis(t)p qısaltılması, kompüter dilçiliyində və süni intellektin tədqiqində tətbiq olunan standart dil modeli. Kiçik sintaktik qaydalardan istifadə etməklə operator-operandor kombinasiyasına əsaslanan, böyük çevikliyə malik model. Xüsusilə ticarətdə geniş işlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 460.

ЛИТЕРАТУРНО-РАЗГОВОРНЫЙ - alm. literarisch-umgangssprachlich, ing. literary-collèguial /lɪtərəri kələukwɪəl/, fr. littéraire-parlé, azərb. ədəbi-danışq dili. - Mədəni ünsüyyətdə qəbul olunmuş, ziyalı (mədəni və savadlı) adamların danışığı. Bu dil mətbuat, məktəb, kino, teatr, dövlət idarə və müəssisələrdə işlədilir. Ədəbi-danışq dili cəmiyyətin bütün zümərələrini əhatə etdiyi üçün onun təsir dairəsi dialekt və ləhcələrin dairəsindən genişdir.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК - alm. Hochsprache (f), literarische Sprache (f), Schriftsprache (f), ing. literary language /lɪtərəri 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue littéraire, azərb. ədəbi dil. - Dialekt, loru dil və jargonlara, adi danışq dilinə qarşı qoyulan ümumişlək, hamı tərəfindən düzgün qəbul olunan nümunəvi dil. Məs.: Azərbaycan ədəbi dili.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ - alm. literarisch, ing. literary /'lɪtərəri/, fr. littéraire, azərb. ədəbi. - Nümunəvi dilin normalarına müvafiq (uyğun olan). Normalaşdırılmış, düzgün, standart.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 85-90.

ЛИТЕРАТУРНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ - alm. Hochlautung (f), ing. literary pronunciation /'lɪtərəri prəˌnʌnsi'eɪʃ(ə)n/, fr. prononciation littéraire,

azərb. ədəbi tələffüz. - Müəyyən dilin ədəbi tələffüzünü səciyyələndirən orfofonik qaydalar məcmusu.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 85-90.

ЛИТЕРАТУРНАЯ НОРМА - alm. Literaturnorm (f), ing. literary norm /'litərəni 'nɔ:m/, fr. norme littéraire, azərb. ədəbi norma. - Dil vasitələrinin nümunəvi tətbiqini müəyyən edən norma.

F.Yadigar (Veysəlli). Danışıda ədəbi dil norması haqqında. Türk lehçələri və edebiyyatı. Ankara, 1997, s. 13-18.

ЛИТОВСКИЙ ЯЗЫК - alm. Litauisch (n), ing. Lithuanian language

/liθju (:)'einjən 'læŋgwɪdʒ /, fr. langue lit(h)uanienne, azərb. litov dili. - 1,5 milyon adamın danışdığı baltika dillərinə aid dil. İslahat dövründən dini abidələri var, XVIII əsrdən latın qrafikli yazıya keçib. Vurğu birinci hecaya düşür. Uzun və qısa saitlərin ton səviyyəsilə müşayət olunur. III şəxsdə tək və cəm fərqlənir (latviya dilindəki kimi). İki əsas dialektə bölünür: jəmayt və aukštayt. Litov dili flektiv dillərə (aqqlütinativ və analitik ünsürlərlə birlikdə) dildir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 460.

ЛИТУАНИСТИКА - Вах: Балтистика ←.

ЛИТОТА - alm. Litotes (f), ing. litotes /'laɪtəʊti:z/, fr. litote, azərb. litota. - Hər hansı əşya və hadisənin ölçüsünü, həmçinin qüvvəsini, əhəmiyyətini, dəyərini və s. həddən artıq azaltmaqdan, kiçiltməkdən ibarət məcaz növü. (əksi böyütmək-hiperbol) Məs.: Azərb.d. /bir damcı su içmək/, /cırıdan, bir hor yatmaq/ və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 461.

ЛИЦО - alm. Person (f), ing. person /'pə: sn/, fr. personne, azərb. şəxs. - Hərəkətin və onun icraçısının (subyekt) danışan şəxsə münasibətini göstərən felin qrammatik kateqoriyası.

I şəxs	alm. d.	ing. d.	rus d.	Azərb. d.	fr. d.
ind. zam.	- e	-	-y, -ю	-am, -əm	e, is, x, ds...
keç. zam.	-te-/#	-ed/#	л, ла, ло	(d)im	(ai,suis)é,i,e,s,x...
gəl. zam.	werde kommen	shall, will Inf.	Буду читать /прочту	acayam/ əcəyəm aram/ərəm	ai,is,us,s...

H.Glinz. Göstərilən əsər; A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 254; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЦО ВТОРОЕ - alm. zweite Person (f), ing. second person /'sekənd 'pə:sn/, fr. deuxième personne, azərb. ikinci şəxs. - İkinci şəxs müraciətin yönəldiyi predmet və ya şəxsi göstərən kateqoriyalı şəxs forması.

II şəxs	alm.	ing.	fr.	rus	Azərb.d.
indiki zam.	(e)st	-	es,s,	читаешь	san/sən
keçmiş zam.	(t)e	-ed	(ai,suis)é,	-л, - ла/ло	(in) ⁴
gələcək zam.	wirst lesen	shall/will	as, is,is,us,s...	будешь читать	a+san ərsən acağsan ərəksən

Вах: Лицо ←.

ЛИЦО ОБЩЕЕ - alm. allgemeine Person (f), ing. common person /'kɒmən 'pə:sn/, fr. personne générale, azərb. ümumi şəxs. - Konkret şəxsi deyil, ümumilikdə hər hansı bir adamı göstərən leksik məna. Məs.: Azərb. d. /nə təkərsən aşına, o da çıxar qaşığına//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЦО ТРЕТЬЕ - alm. dritte Person (f), ing. third person /θə:d 'pə:sn/, fr. troisième personne, azərb. üçüncü şəxs. - Ünsüyyətdə iştirak etməyən, ondan kənarda duran (yerləşən).

III şəxs	alm.	ing.	fr.	rus	azərb.
indiki zam.	-t	-s, es	e,t,	-et	#
keçmiş zam.	-te	-ed	(a,est)é,t,	-л (a,o)	#
gələcək zam.	wird lesen	shal/ will	a,t,u,is,i	будет читать	#

Bəzi dilçilər III şəxsi şəxs kimi qəbul etmirlər.

E.Benveniste. Göstərilən əsər, s. 279-287.

ЛИЦО ГЛАГОЛА - alm. Verbperson (f), ing. verbal person /və:bəl 'pə:sn/, fr. personne du verbe, azərb. felin şəxsi. - Felin şəxsi və felin təsriflənmə paradigminə şəxsin kateqoriyalı formasının ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, o; mən oxuyuram/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЧНЫЙ - alm. persönlich, ing. personal /'pə:snl/, fr. personnel, azərb. şəxsi, xüsusi. - Şəxs kateqoriyasına aid olan, şəxs kateqoriyasının ifadə olunmasına xidmət edən.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 198-207.

ЛИЧНЫЕ МЕСТОИМЕНЕНИЯ - alm. Personalpronomen (n), ing. personal pronouns /'pə:snl 'pə:runənz/, fr. pronoms personnels, azərb. şəxs əvəzlilikləri. - Danışan və ya müraciət olunan şəxsi, müsaibə göstərən əvəzlilik. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, biz/; alm. d. /er, sie, es/; fr. d. /je, tu, nous/; ing. d. /I, you, we/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 571.

ЛИЧНАЯ ФОРМА ГЛАГОЛА - alm. Personalform des Verbs (f), ing. finite form of the verb /'faɪnaɪt fɔ:m əv ðə və:b/, fr. forme personnelle du verbe, azərb. fəlin şəxs forması. - Şəxslı cümlələrin xəbəri vəzifəsində işlənən təsriflənmiş fəl forması (şəxsə, kəmiyyətə, zamana və şəkə görə dəyişmiş). Məs.: Azərb. d. /Mən kitab oxuyuram//; fr. d. /Je lis un livre//; ing. d. /I read a book//; alm. d. /Ich lese ein Buch//.

H.Glinz. Gösterilən əsər.

ЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Personalsatz (m), ing. personal sentence /'pə:snl 'sentəns/, fr. proposition personnelle, azərb. şəxslı cümlə. - Xəbəri şəxslı fəllərdən ibarət olan cümlə. Bu mənada şəxslı cümlə qeyri-müəyyən şəxslı və ümumi şəxslı cümlələrə qarşı qoyulur. Tərkibində mübtədası bilavasitə işlənmiş olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Cəmil zirəkdir/ və s.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

ЛИЧНОЕ ОКОНЧАНИЕ - alm. Personalendung (f), ing. personal suffix /'pə:snl 'sʌfiks/, fr. terminasion personnelle, azərb. şəxs şəkilçisi. - Fəlin kateqoriyalı formasının ifadəsinə xidmət edən şəxs şəkilçiləri. Məs.: Azərb. d. /Mən həkiməm//.

M.Hüseynzadə. Gösterilən əsər, s. 198-207.

ЛОГИЧЕСКИЙ - alm. logisch, ing. logical /'lɒdʒɪkəl/, fr. logique, azərb. məntiqi. - Söyləmin intellektual məzmununa aid olan, mühakiməliliyin realizasiyası kimi yanaşan. Məs.: Azərb. d. /Həsən Hüseyndən böyükdür// ifadəsini /Hüseyn Həsəndən kiçikdir/ kimi desək bu məntiqə uyğun olar.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 461.

ЛОГИЧЕСКИЕ КОНСТАНТЫ - alm. logische Konstanten (Pl.), ing. logical constant /'lɒdʒɪkəl 'kɒnst(ə)nt/, fr. constantes logiques, azərb. məntiqi konstantlar. - Özünün birmənalı mənası və funksiyası əsasında söyləmlərin məntiqi strukturunu bildirən bütün məntiqi elementlərin ümumi göstəricisi. Buraya məntiqi pariklər, operatorlar və kvantorlar aiddir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 462.

ЛОГИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА - alm. logische Semantik (f), ing. logical semantics /'lɒdʒɪkəl sɪ'mæntiks/, fr. sémantique logique, azərb. formal məntiqi semantika. - Ənənəvi olaraq məntiqi semantika süni (quraşdırılan) dillərin semantik tədqiqatlarını nəzərdə tutsa da, müasir dilçilik modellərində təbii dillərin semantik strukturunun təsvirini əhatə edir ki, bu da riyazi (formal) məntiqi üsullarla həyata keçirilir. Süni dillərdə təbii dillərdən fərqli olaraq sintaktik və semantik strukturların birmənalılığı, dəqiqliyi və birbaşa uyğunluğu üstünlük təşkil edir. Süni dillərin semantik şərhində əldə edilən nailiyyətlər təbii dillərə də şamil edildiyindən bunu həmin ideyaların banisi Montague-qrammatikası adlandırırlar.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 463.

ЛОГИЧЕСКАЯ ФОРМА - alm. logische Form (f), ing. logical form /'lɒdʒɪkəl 'fɔ:m/, fr. forme logique, azərb. məntiqi forma. - Generativ qrammatikada üst qatla semantik şərh arasında sintaktik təmsilçilik səviyyəsi. Məntiqi səviyyədə əməliyyatlar arasında əlaqələr komandalarla təmsil olunur: operator (məs.: kvantor və ya sual əvəzliyi) x konstituenti üzərində o zaman skopus olur ki, operator x konstituentinə məntiqi formaya e-komanda verir. məs.: /jeder liebt jemand/ (hər kəs kimisə sevir) kvantorla məntiqi forma /jemand₂ [jeder₁ liebt₂]-ə çevrilir, bu da semantik baxımdan o deməkdir ki, elə bir x var ki, hər cür y-ə şamil edilə bilər: y liebt x, başqa sözlə jemand kvantoru jeder üzərində skopusa malikdir. Və ya /Kim bilir ki, kim nə aldı// sualında: hansı x-ə və hansı y-ə aiddir. X bilir, nə üçün z var ki, z y -i aldı. Vəsitəsiz sual kimi bu belə olur: hansı x-ə aiddir: x bilir, nə üçün 2 və nə üçün y var ki, z y-i alıb. Məntiqi forma üst qat strukturlarının semantik ikimənallığını aradan qaldırır. Üst qat strukturlarından məntiqi formalar düzəldən qaydalara sintaktik məhdudiyyətlər aiddir, bununla da məntiqi formalar alt və üst qat strukturları kimi sintaktik representasiya səviyyələrinə aiddir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 461.

ЛОГИЧЕСКИЕ ПАРТИКЛИ - alm. logische Partikeln (Pl.), ing. logical particle /'lɒdʒɪkəl 'pɑ:tɪk(ə)l/, fr. les particules logiques, azərb. məntiqi ədatlar. - Formal məntiqdə sadə cümlələri mürəkkəb cümlələrə çevirən və /və ya (disfunksiya), nicht (inkar) əgər (bağlayıcı) və məhz onda ki, əgər (implikasiya) onda (ekvivalent) düzəldirlər və onların gerçəklik dərəcəsi sadə cümlələrin fuksiyasından asılı olur. Bir qayda olaraq biryerli /a/ (inkar) və /b/ ikiyerli (konfunsion, dizfunksion və maddi implikasiyon) məntiqi partikillər fərqləndirilir. Onlar sadə hökmləri mürəkkəbə çevirlər. Ancaq ənənəvi qrammatikada bağlayıcı kimi götürülən çünki, ona görə ki linqvistik mənada gerçəkliyi bildirən məntiqi operator rolunda çıxış etmirlər. Bundan başqa məntiqi anlayışlar qismən təbii dillərə tətbiq edilə bilərlər.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 463.

ЛОГИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. logische Sprachen (Pl.), ing. logical languages /'lɒdʒɪkəl 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. les langues logiques, azərb. məntiqi dillər. - Bu dillərin sistemi məntiqi və ya riyazi yolla quraşdırıldığından təbii dillərdən fərqli olaraq birmənalı, dəqiq və yoxlanıla bilməsilə səciyyəlidir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 463.

ЛОГОГРАММА (ЛОГОГРАФИЯ) - alm. Logogramm (n), Logographie (f), ing. logogram /'lɒɡəʊɡræm/, logography /'lɒɡəʊɡrəfi/, fr. logogramme, logographie, azərb. loqoqrama. - Elə bir yazı sistemidir ki, hər bir dil ifadəsi (sözlər) qrafik işarə ilə (loqoqram) ifadə olunur. İdeografik və piktoqrafik yazıdan fərqli olaraq burada hər bir işarə fonemlərin sabit sayı ilə verilir. Məs.: Azərbaycan manatı AZN, ABŞ dolları (\$), BB funtu (£) ilə işarə olunur.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 463.

ЛОГОПЕДИЯ – alm. Logopädie (f), ing. logopaedics /lɒgə'pi:diks/, speech therapy /spɪ:tʃ 'θerəpi/ fr. logopédie, azərb. loqopediya. – (logo-söz, paideia-tərbiyyə deməkdir). Dil, danışiq, səs və eşitmə pozuntularını öncə görən və islah edən elm sahəsi. Ənənəvi loqopediya fonotriyaya, yenilikdə isə neyrologiyaya yaxınlaşır. Fənn kimi universitetlərdə öyrənilir, ancaq müalicəsini xüsusi məktəblərdə həyata keçirirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 463.

ЛОГОФОБИЯ – alm. Logophobie (f), ing. logophobia /lɒgə'fəʊbiə/, fr. logophobie, azərb. loqofobiya. – Psixotriyada müəyyən məqamlarda daxili kəşləmənin aradan qaldırılması. Buna «lampa qızdırması» da deyirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОГОФОРИЧЕСКИЙ – alm. logophorisch, ing. logophoric /lɒgə'fəʊrɪk/, fr. logophorique, azərb. loqoforik. – Yunanca pherein-danışmaq deməkdir. Danışanın nitqi, fikri, hissi və ümumi əhval ruhiyyəsindən asılı olaraq haqqında danışılan əşya və predmetə münasibət. Qaydış əvəzlilikləri və felləri bunu aydın ifadə edirlər.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОГОФОРИЧЕСКИЙ ЯЗЫК – Бах: Сардийский язык →.

ЛОГУДОРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Logudorisch (n), ing. Logudor language /'lɒ:gudɔr 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue logondore, azərb. loquodor dili. – Roman dillərindən biridir. Bu dilin daşıyıcılarının sayı 1,5 milyona qədərdir.

M.L.Wagner. La lingua sarda. Bern, 1951.

ЛОКАЛИЗАЦИЯ – alm. Lokalisation (f), ing. localization /ləʊkəlaɪzeɪʃ(ə)n/, fr. localisation, azərb. lokallaşma; yayılmağa qoymama, məhdudlaşma. – Saitləri samitlərdən fərqləndirən əsas əlamət. Saitlərin ağız boşluğunda dəqiq məxrəci olmur. Samitlər isə lokallaşma ilə səciyyələnir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 60-75.

ЛОКАЛИЗМ – alm. Lokalismus (m), ing. localism /'loukəlɪzəm/, fr. localisme, azərb. lokalizm. – Hərəkətin yerini, məkanını bildirən dil vahidlərinin işlənməsi. Məs.: yer, məkan zərfləri, əvəzlilikləri və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 464.

ЛОКАТИВНЫЙ (ПАДЕЖ) – alm. Lokativ (m), ing. locativ /case/ /'ləʊkətɪv/keɪs/, fr. locatif, azərb. lokativ (hal). – Türk dillərində yer bildirən hal. Başqa dillərdə bu sözünürlə ifadə olunur. Müq. et: alm. d. /vor dem Haus/ (Evin qarşısında); ing. d. /on the table/ (stolun üstündə) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

ЛОКАЛЬНЫЙ – alm. lokal, ing. local /'ləʊk(ə)l/, fr. local, azərb. lokal. – Yerlik halla və ya onun ekvivalentlə ifadə olunan predmetlərarası münasibət. Məs.: Azərb. d. bu hal mövcuddur. Bu münasibət yer budaq cümlə-

sində özünü daha aydın bürüzə verir. Məs.: Azərb. d. /o yerdə ona xoşdur ki, onu orada adam yerinə qoyurlar//

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 465.

ЛОЛО-БИРМАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Lolo-Burmesische Sprachen (Pl.), ing. lolo-Burmese languages /lə:lə bə:'mi:z 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues lolo-birmanes, azərb. lolo-birma dilləri. – Böyük və daha yaxşı tədqiq olunmuş tibet-birma dilləri qrupu. Əsasən Birmada və Sinin bəzi bölgələrində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların ümumi sayı 37 milyondur. Birma, lolo və nasi yarımqruplarına bölünür. Lolo-birma dilləri hecali, təcrid olunmuş dillərdir. Bəsit heca quruluşuna malikdir, bəzi dillərdə bu hecalar iki fonemdən: KV (samit+sait) ibarət olur.

R.Burling. Proto Lolo-Burmese, Bloomington –The Hague. 1967; D.Bradley. Proto-Loloish. L., 1979.

ЛОНДОНСКАЯ ШКОЛА – alm. Londoner Schule (f), ing. London school /'lʌndən sku:l/, fr. école londonienne, azərb. london məktəbi. – Bir tərəfdən D.Conzun, digər tərəfdən isə J.Firsin adı ilə bağlıdır. Birinci ing. d. fonetik quruluşunu, onun fonem sistemini və ədəbi tələffüz normalarını geniş dil materialı əsasında təhlil etmiş, bu dildə ilk orfofonik lüğət yaratmışdır. Özü də London məktəbi canlı danışığı əsas götürür, hər bir dil vahidi müəyyən danışiq məqamında araşdırılır, bu zaman həm distribusiyaya, həm də kontekst əsas götürülür. Bu məktəb mənanı kontekstlə situasiyanın mürəkkəb əlaqəsi kimi başa düşür. J.R.Firs isə dilin işlənməsinə yönəlmiş mənə konsepsiyası və prosodika sahəsində ciddi elmi ümumiləşdirmələrlə dilin mənimsənilməsi və fonetik aspektin dərinə tədqiq edilməsinə güclü təkan vermişdir.

G.Sampson. Schools of Linguistics. Competition and evolution. London, 1980.

ЛОКУЦИЯ – alm. Lokution (f), ing. locution /lə'kju:ʃ(ə)n/, fr. locution, azərb. lokusiya. – Danışiq aktı nəzəriyyəsində hər bir danışiq hərəkətinin danışiqda söz və söz cərgələrinin müəyyən qrammatik ardıcılıqla düzülməsinin reallaşması, tələffüzünün bir hissəsi (faktiki aspekt), obyekt və hadisələrə münasibət (retik aspekt). Bunlar ikisi birlikdə ifadə formasıdır, retik aspektə isə propozisiya (Mokusiya-peilokusiya Propozisiya) uyğun gəlir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 465.

ЛОТАРИНГИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lothringisch (n), ing. lotharingian language /ləʊθə'riŋdʒɪən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue lorraine, azərb. lotring dili. – Rayn çayının hər iki sahili boyunca yerləşən qərbi orta dövr dialektlərini bildirir. Şimaldan aşağı alman (aşağı frenk), cənubdan Rayn frenk dialektlərini əhatə edir. Bu dialektlərdə danışanları Raynland oxuyanları adlandırırlar.

İki dialekt fərqlənir: a) şimal qrupu (aşağı alman danışiq tərzilə qarışiq); buna ripuar dialekti deyirlər. Buraya aiddir: Köln ətrafı, Eyfeldən Şimala, Aaxen, Ruhr və Elf ərəziləri və bir də dağlıq ərəzi. b) cənub dialekt qrupu

kimi Mozel frenk dialekti: Mozel dialektləri qərbi Lotringen, Lüksemburq, həmçinin Raynın sağ sahilində Kestervald və Nijerland ərazilərini əhatə edir.

Dil baxımından Mozel frenk Ripuardan qərbi german /p/ - nin süzülənlər-dən sonra işlənməsi səciyyəlidir. Məs.: /dorp / dort/ (orada) və s.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s.

ЛУБА – Вах: Банту ←.

ЛУВИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Luwisch (n), ing. Libyan language /'libiən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue louvienne, azərb. luvi dili. – Xet-luvi dillərinə aid ölü dil. B.e.ə. II minillikdə Cənub-qərbi Kiçik Asiyada Xet çarlığının tərkibinə daxil olan Luvi ərazisində yayılmışdır.

Э.Ларош. Очерк лувийского языка. «Древние языки Малой Азии». М., 1980.

ЛУО – alm. Luo (n), ing. Luo /luo/, fr. langue louo, azərb. luo dili. - Afrikada Nil-Zaharan dillərinin qolu: Buraya aiddir: şərq Sudan dilləri, o cümlədən Nubii və Nilot dilləri. Mərkəzi Sudan dilləri və bəzi dillər. Ən böyük dillər: Sudanda Dinka (2, 7 mil.) və nubi (2 mil.), Keniyada luo (2,2 mil.), kalenyin (2 mil.), Uqanda və Kentiyada Trerkaua (1,5 mil.). Bu dillərin bəzisini hamif (Afroasiya) dilləri adlandırırlar. Tipik cəhətləri: nominal siniflər yoxdur, bəzi dillərdə cins kateqoriyası tək və cəm kateqoriyası vardır. Ən qədim yazı nümunəsi Nubii dilində VIII əsrdəndir.

R.L.Stafford. An elementary Luo grammar. London, 1967.

ЛЮДСКИЙ ЯЗЫК – alm. Lydisch (n), ing. Ludic language /'lu:dɪk,- 'lju: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue ludienne, azərb. lüd dili. – Hind-Avropa dillərindən ölü dil kimi xet dili (xet, hiroqlif xet, luvi, Palay, lüd və lük kiçik Asiyada) mövcud olmuş dillər. Onlardan ən tanınmışı ölü xet dilidir.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 106.

ЛЮКСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Людский язык ←.

ЛЬЕЗОН - alm. Bindung (f), ing. liaison, /li:'eɪzɔ:n/, fr. liaison, azərb. əlaqə, birləşmə. - Fransız dilində söz qovuşanda lal (tələffüz olunmayan) saitlərin tələffüz olunan samitlərin həmin sözlərdə saitlə başlayan sözlərin əvvəlində əvəzlənməsi. Məs.: fr. d. mes parents /meparã/, mes enfants /mezãfã/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 457.

– М –

МАБАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Нило-сахарские языки →.

МАГЯРСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Венгерский язык ←.

МАДЕГАССКИЙ – Вах: Малагасский язык →.

МАДУРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Madurisch (Madura) (n), ing. Madura language /ˌmʌduˈrɑ: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue madourienne, azərb. madur dili. – İndoneziya dillərindən bridir. Madur adasında və ona qonşu olan kiçik adalarda yayılmışdır. 9,2 milyon daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: şərq və qərb dialektləri. Fonoloji sistemi 4 sait (/ɛ/, /ɔ/, /a/, /ə/) və nisbətən zəngin samitlər yarım sisteminə malikdir. Ədəbi dili şərq dialekti əsasında formalaşmışdır.

A.K.Оглоблин. Мадурский язык и лингвистическая типология. Л., 1986.

МАЙДУ – Вах: Пенутианские языки →.

МАЙЯ-КИЧЕ ЯЗЫКИ – alm. Maya-Kiç(tsch)e-Sprachen (Pl.), ing. Maya-kiche languages /ˌmaɪ(j)ə/'meɪ(jə) kɪ:tʃ 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues maya-kitchées, azərb. maya-kiçe dilləri. – Hindi dilləri ailəsinə daxil olan dillər ailəsi. Bəzi tədqiqatçılar maya-kiçe dillərini totonak, mixe-soke dilləri ilə birlikdə makropenutian dillərinə aid edirlər. Əsasən Meksika yarımadasında yayılmışdır. Bu dillərdə təqribən 2,3 milyon əhali danışır. Maya dilləri 4 qrupa bölünürlər: maya (ikaiçe, santakrus, mopan, lakadon dilləri), çol (çontal, çorti), çanyabal (seltal, sendal, kelene, çamula və s.) və xuastek (potosi, verakrus və s.). Kiçe dilləri isə 3 qrupa bölünürlər: mam (mam, aquatek, işil), kiçe (kiçe, sutixil) və kekçi (kekçi, pokom). Maya dillərinin fonoloji sistemi 10 sait və 30 samit fonemdən ibarətdir. Morfemlər adətən birhecalıdırlar (monosillabik) və quruluşca 4 cür ola bilirlər: V, VC, CV, CVC.

Ю.В.Кнорозов. Письменность индейцев майя. М.-Л., 1963.

МАКАСАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Makassar (n), ing. Makassar language /ma:kɑ:sɑ: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. macassarien, azərb. makasar dili. – Cənubi Sulavesi dillərindən biridir. Əsasən Sulavesi və Salayari adalarında yayılmışdır. 1,2 milyon daşıyıcısı məlumdur.

Sy.Kaseng. Kedudukan dan fungsi bahasa Makassar di Sulawesi Selatan. Jakarta, 1978.

МАКЕДОНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Makedonisch (n), ing. macedonian language /ˌmæsiðəunjən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. macédonien, azərb. makedon dili. – Cənubi Slavyan dili, 1,2 milyon Makedoniyada, 0,1 milyon Şimali Yunanıstanda bu dildə danışirlar. 1945-ci ildən kiril əlifbasından istifadə edir. Əsas əlamətləri: çoxhecalı sözlərdə vurğu axırıncıdan üçüncü hecanın

üzərinə düşür. Bu dildə sonda gələn 3 müxtəlif müəyyən artıqlıq, təyin edilən obyektin əvəzlilik vasitəsilə işarələnməsi səciyyəvidir.

Р.П.Усикова. Македонский язык. «Славянские языки». М., 1977; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 467.

МАКРОЛИНГВИСТИКА - alm. Makrolinguistik (f), ing. macrolinguistics /'mækrou 'lɪŋgwɪstiks/, fr. macrolinguistique, azərb. makrolinqvistika. – 1) Diləqədərki mikrodilçilik və metadilçilik bölmələrini əhatə edən vahid dilçilik; 2) Dili başqa elm sahələri ilə (sosioliqivistika, psixologiyavistika, fəlsəfə, məntiq və s.) bağlı şəkildə öyrənən dilçilik sahəsi. Onun ən mühüm sahəsini mikrolinqvistika, dar mənada dilçilik təşkil edir ki, o da dilin sistem və struktur xüsusiyyətlərini şərh və təsvir edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 466.

МАКРО-АЛГОНКИНСКИЙ – Вах: Алгонкинские языки ←.

МАКРОСТРУКТУРА – alm. Makrostruktur (f), ing. macrostructure /'mækrau'strʌktʃə/, fr. macrostructure, azərb. makrostruktur. – Mətnin ümumi semantik və pragmatik strukturu. Semantik makrostruktur «xüsusi makro qaydalarla» (informasiyanın sıxlaşması, ümumiləşməsi) cümlə və cümlə ardıcılıqlarının semantik strukturundan yaranır. O, danışanların mətn düzəltmək qabiliyyətini, mətnin temasını ehtiva edir. Semantik makrostrukturların düzəlməsinə analoq olaraq ayrı-ayrı danışmaq aktları pragmatik makrostrukturları mətnin illokusiyonunu yaradır.

T.A.van Dijk. Macrostructures. An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction and cognition. Hillsdale, 1980.

МАКРОСИНТАКСИС – alm. Makrosyntax (f), ing. macrosyntax /'mækrau'sɪntæks/, fr. macrosyntaxe, azərb. makrosintaksis. – Mətn qrammatikasında cümləfövqü vasitələrin qrammatik təsviri. Məs.: mətnlərin kohezivasiyası, tekst forikası, transfrastik təhlil, mətnin təhlili.

M.Heinemann, W.Heinemann. Grundlagen der Textlinguistik. Tübingen, 2002.

МАКРОФОНЕМА – alm. Makrophonem (n), ing. macrophoneme /'mækrou'fəuni:m/, fr. macrophonème, azərb. makrofonem. – Amerikan dilçiliyində dilin mənalı vahidlərinin (morfem, söz, söz birləşməsi) əmələ gəlməsində və onların səs qabığının fərqləndirilməsində əsas rol oynayan ən kiçik dil vahidi. «İki müxtəlif forma arasındakı səs fərqlərinin dərəcəsi müxtəlif ola bilər. İki oxşar olmayan forma arasındakı səs fərqi müəyyən səs kompleksinin tərkib hissələrinə uyğun gəlir. Öz aralarında minimal cəhətdən fərqlənən formaların qrupu «sinif» yaradır. Bu sinif bütün üzvlər üçün eyni olan səs kompleksləri ilə səciyyələnir və bütün bu üzvlərdə minimal fərqi eyni səs parçası təşkil edirsə (məs.: sonu və ya əvvəli), onda belə sinifə «nizamlanmış» sinif deyilir. Məs.: Azərb. sözləri /qaz-yaz-paz-naz-saz/ və s. nizamlanmış sinif yaradır. Belə bir sinfin üzvləri arasındakı münasibətlər minimal fonoloji qarşılaşmalardır. Bu cür qarşılaşmaların üzvlərini V.F.Tvoddel (1906-1982) mikrofonemlər adlandırır (deməli, bizim misallarda /g-j-p-n-s/ özündən sonra gələn /az/ seqmenti ilə səciyyələ-

nən formal sinfin mikrofonemləridir). Belə mikrofonemin fonetik qarşılığı bir neçə artikulyator xüsusiyyətə malikdir. İki forma sinfi o zaman «eyni cür nizamlı» adlanır ki, onların mikrofonemləri arasındakı münasibət eyni olsun. Məs.: /will, till, kill, bill/ və /nap-gnap-knock-nab/ sinifləri eyni cür nizamlanıb. Hər iki halda mikrofonemlərin fonetik təbiətinin müxtəlif olmasına baxmayaraq (/p-t-k/ söz əvvəlində nəfəsli, söz sonunda isə nəfəssiz tələffüz olunur) məhz bu mikrofonemlər arasındakı münasibət hər halda eynidir. Eyni cür nizamlanmış müxtəlif forma siniflərində həmişə eyni yerdə gələn bütün mikrofonemlər bir «makrofonem» əmələ gətirirlər ki, bu da bizim «fonem» anlayışımıza uyğun gəlir». N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəllindir. F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 109-110.

МАКСИМАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПОЗИЦИЯ - alm. Stellung der maximalen Unterscheidung (f), ing. position of maximum differentiation /pə'zɪʃən əv mæksɪməm dɪfərəntseɪʃn/, fr. position de la différenciation maximale, azərb. mövqələrin maksimum fərqlənməsi. - Səs vahidlərinin maksimum fərqlənə bildiyi mövqe. Səitlər üçün bu vurğulu mövqe, samitlər üçün isə vurğulu səitlərdən əvvəlki mövqedir. Müq. et: Azərb. d. /adam/, /badam/, /gardaş/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ, s. 127-149.

МАЛАГАСИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malagasy (Malgaschisch) (n), ing. Malagasy language /'mælə'gæsi 'læŋgwɪdʒ/, fr. malgache, azərb. malaqas dili. – Avstronez dillərinə aid dildir. Əsasən Madaqaskar adasında, qismən də qonşu Komor və Seyşel adalarında yayılmışdır. Madaqaskar Respublikasının iki rəsmi dövlət dillərindən (fransız dili) biri. 7,7 milyona qədər insan bu dildə danışır. Fonoloji sistemi 5 səit (/i/, /e/, /a/, /o/, /u/) və 20 samit fonemdən ibarətdir. Malaqas dili əvvəlcə ərəb və bantu dillərinin, sonralar isə fr. d. güclü təsirinə məruz qalmışdır. XIX əsrin əvvəlinə qədər ərəb yazısından, hazırda isə latın əlifbasından istifadə edilir.

В.Д.Аракин. Малагашский язык. М., 1963; Л.А.Карташов. Структура малагашского слова. «Народы Азии и Африки», 1965, № 6.

МАЛАЙЗИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malaysisch (n), ing. Malaysia language /mə'leɪziə 'læŋgwɪdʒ/, also malaysian /mə'leɪʒn/, fr. malaysien, azərb. malayziya dili. – Malayziya Federasiyasının rəsmi dili. Malakka yarımadasında və ona yaxın adalarda yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 9,2 milyondur. Lügət tərkibində ing. və ərəb mənşəli sözlər üstünlük təşkil edir. Yazıda latın əlifbasından istifadə olunur.

Омар Асмah Haji, Rama Subbiah. An Introduction to Malay grammar. Kuala Lumpur, 1968.

МАЛАЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Malaiisch (n), ing. Malay(an) /mə'leɪ(ən) 'læŋgwɪdʒ/, fr. malais, azərb. malay dili. – Avstronez dillərindən biri. Əsasən Sumatra və Sinqapur adalarında, Malakka yarımadasında, Riau və

Linqa arxipelaqlarında və Kalimantan adasının sahil bölgələrində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 26 milyona yaxındır. Malayziya və Sinqapur dövlətlərinin rəsmi dilidir. Malay dili analitik qrammatik quruluşa malikdir. Söz daxilində saitlərin həmahəngliyi (sinharmonizm) müşahidə olunur.

Грамматика индонезийского языка. М., 1972.

МАЛАЙСКО-ПОЛИНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ – Вах: Австронезийские языки ←.

МАЛАПРОПИЗМ - alm. Malapropismus (m), ing. malapropism /'mæləprɒzɪzəm/, fr. malapropisme, azərb. malapropizm, uyğun gəlməyən. – Bilməyərək və ya qəsdən səhv işlənən alınma söz. Məs.: /kuratorium/ əvəzinə /krematorium/ və s.

J.E.Hurford. Malapropismus. «», 1981, 12, s. 419-423.

МАЛАЯЛАМ - alm. Malayalam (n), ing. Malayalam language

/'mæləjələm 'læŋɡwɪdʒ/, fr. malayalame, azərb. malayalam dili. – Dravid dillərinin cənub qrupuna aid olan dillərdən biri. Hindistanın cənubunda yayılmışdır və Kerala ştatının rəsmi dilidir. 30 milyondan yuxarı daşıyıcısı vardır. 3 dialektə bölünür: cənub (travankur, vembanadu), mərkəzi (koçin), şimal (malabar, vayanadu), həmçinin Lakkadiv adalarının dialekti. Fonoloji və morfoloji sistemləri tamil dilinə çox yaxındır. İsimlər cins kateqoriyasına bölünür (kişi, qadın və orta cins). Fellərin üç zaman forması (keçmiş, indiki, gələcək) mövcuddur.

Ч.Секхар, Ю.Я.Глазов. Язык малайялам. М., 1961.

МАЛИНКЕ - alm. Malinke (n), ing. malinke /'mæli:nki/, fr. malinke, azərb. malinke. – Mande dillərindən biri. Bamana və diula dilləri ilə birlikdə mandingo dil birliyini əmələ gətirir. Seneqal, Qvineya, qismən də Mali, Liberiya respublikalarında yayılmışdır. Bu dildə 3,7 milyon insan danışır. Koranko, mau, vasulu, şinya və s. kimi çoxlu dialektlərə bölünür. Tonal dildir.

В.П.Токарская. Язык малинке (мандинго). М., 1964.

МАЛОАЗИЙСКИЕ АЛФАВИТЫ - alm. kleinasiatische Alphabete (Pl.),

ing. Asia Minor of alphabet /'eɪʃə 'maɪnə əv 'ælfəbɪt/, fr. alphabet de la petite Asie, azərb. kiçik Asiya əlifbalrı. – Kiçik Asyanın hüdudlarında (Türkiyə) və Egey adalarında yayılmış hərfi yazı növü.

KIÇIK ASIYA ƏLİFBALARI

Kariy əlifbalrı											
Məslə yazıları						Kariy yazıları					
VII Aba Səməl	VIII Şimal	IX Abidos	X digar- lar	XI Şimali Kariy	XII Qərbi Kariy	XIII Mər- kəzi Kariy	XIV Qər- bi Kariy	XV Mər- kəzi Kariy	XVI Qər- bi Kariy	XVII Mər- kəzi Kariy	XVIII Qər- bi Kariy
Α Α	Α Α	Α Α	Α Α Α	Α Α Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α
Β Β	Β Β	Β Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β
Γ Γ	Γ Γ	Γ Γ	Γ Γ	Γ (Γ)	Γ (Γ)	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
Δ Δ	Δ Δ	Δ Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
Ε Ε	Ε Ε	Ε Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε
Ζ Ζ	Ζ Ζ	Ζ Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
Η Η	Η Η	Η Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η
Θ Θ	Θ Θ	Θ Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ
Ι Ι	Ι Ι	Ι Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
Κ Κ	Κ Κ	Κ Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
Λ Λ	Λ Λ	Λ Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
Μ Μ	Μ Μ	Μ Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ
Ν Ν	Ν Ν	Ν Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
Ξ Ξ	Ξ Ξ	Ξ Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
Ο Ο	Ο Ο	Ο Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
Π Π	Π Π	Π Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π
Ρ Ρ	Ρ Ρ	Ρ Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
Σ Σ	Σ Σ	Σ Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ
Τ Τ	Τ Τ	Τ Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ
Υ Υ	Υ Υ	Υ Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ
Φ Φ	Φ Φ	Φ Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ
Χ Χ	Χ Χ	Χ Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ
Ψ Ψ	Ψ Ψ	Ψ Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
Ω Ω	Ω Ω	Ω Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω

МАЛЬДИВСКИЙ ЯЗЫК (ДИВЕХИ) - alm. Maldivisch (n), ing.

Maldiv(ian) language /'maldɪ:v(jən) 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue maldivie(île), azərb. maldiv dili. – Hindu dillərindən biri. Əsasən Maldiv adalarında və Hindistanın Lakkadiv adalarının tərkibinə daxil olan Minikoy adasında yayılmışdır. 200 min daşıyıcısı vardır.

C.Maloney. People of the Maldive Islands. Bombay-Madras-Calcutta, 1980.

МАЛЬТИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Maltesisch (n), ing. Maltese language

/'mɔ:l'ti:z 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue maltais, azərb. malti dili. – Semit dillərindən biridir. Maltada (qismən də Avstraliya, Böyük Britaniya, Kanada, Tunis, Əlcəzair və s.) yayılmışdır və daşıyıcılarının sayı təqribən 365 min nəfərdir. Lüğət tərkibində Avropa mənşəli sözlər üstünlük təşkil edir. XIX əsrdən latın əlifbasına keçmişdir.

A.J.Arberry. A Maltese anthology. Oxford, 1960.

МММ – alm. Mam (n), ing. mam /mæm/, fr. mam, azərb. mam. - Meksika və Qvatemala həmsərhəd ərazilərində yayılmışdır, çoxlu sayda dialektləri mövcuddur. 270 mindən yuxarı daşıyıcısı vardır.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 397.

МАНДАРИН – alm. Mandarinensprache (f), ing. mandarin /'mændərɪn/, fr. langue mandarine, azərb. mandarin dili. - «Mandarin dili» ilk dəfə portaqaliyalılar tərəfindən dilçiliyə daxil edilmiş termindir.

Вх: Китайский ←.

МАНДЕ – alm. Mande-Sprachen (Pl.), ing. mande /'ma:ndeɪ/, fr. langues mandais, azərb. mande dilləri. – Qərbi Afrikada Nigeriya və Konqada 25 dili birləşdirən dil qrupu. Bu dillərdən ən mühümü bambara dilidir. Mande dillərində təqribən 13,5 milyon insan danışır. Mande dilləri tonal dillərdir. Bu dildə nominal siniflər yoxdur. Qədim siniflər sisteminin qalığı söz başında samitlərin ablautunda qalıb. Qrammatik kateqoriya tonun hərəkətində bildirilir. Yazısı müxtəlif sillabik yazı sistemidir.

К.И.Поздняков. Языки манде. «Африка». т. 12, Л., 1980.

МАНДИНГО - Вх: Малинке ←.

МАНИПУРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Manipuri (n), ing. Manipuri language /manɪˈpʊri 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue manipourienne, azərb. manipur dili. – Tibet-birma dillərindən biridir. Hindistanın Manipur ştatında etniklərarası ünsiyyət dili. Bundan başqa, Hindistanın Assame, Tripure ştatlarında və Banqladəş dövlətində yayılmışdır. 750 min daşıyıcısı mövcuddur.

R.Shafer. Introduction to Sino-Tibetan, pr. 1-5, Wiesbaden, 1966-74.

МАНКС – alm. Manx (n), ing. Manks /mæŋks/, fr. langue manxès, azərb. manks dili. - Man adasında yayılmış, hazırda ölü kelt dillərindən hesab olunur. Bəzi mənbələrə görə bu dildə hazırda təqribən 10 nəfərə qədər insan danışır.

Вх: Кельтский язык ←.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 87.

МАНСИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mansi (Vogulisch) (n), ing. Mansi language /mænsɪː 'læŋɡwɪdʒ/, fr. mancien, azərb. mansi dili. – Ob-uqor dillərindən birdir. Ob çayının sol sahilində və Tümen və Ekaterinburq vilayətlərində yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 6 min nəfərdir. Cümlə tərkibində mübtəda əvvələ, xəbər isə onun sonuna doğru meyl edir.

Е.И.Ромбандеева. Мансийский (вогульский) язык. М., 1973.

МАНЬЧЖУРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mandschusprache (f), ing. Manchuria language /mæn'tʃu(ə)rɪə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue mandchourienne, azərb. mançjur dili. – Tunqus-mancur dillərindən biridir. Çinin şimal-qərbində yayılmışdır. Dayıyıcılarının sayını dəqiqləşdirmək mümkün olmamışdır. Çünki bu gün 4,5 milyondan yuxarı mancun öz ana dilindən uzaq düşmüş və öz aralarında ünsiyyət dili kimi çin dilindən istifadə edirlər.

Б.К.Пашков. Маньчжурский язык. М., 1963.

МАНЬЧЖУРСКОЕ ПИСЬМО - alm. Mandschuschrift (f), ing. Manchuria writing /mæn'tʃu(ə)rɪə 'raɪtɪŋ/, fr. écriture mandchourienne, azərb. mançjuriya yazısı. – Mancuriyalılar tərəfindən XVI əsrdə monqollardan götürülmüş yazı növü. Əslində bu yazı növü türk mənşəli uyqurlara məxsusdur.

MANCUR YAZISINDA İŞARƏLƏRİN CƏDVƏLİ

№	Sözə hərflərin mövqeyi			Saxlanması	Qeydlər	№	Sözə hərflərin mövqeyi			Saxlanması	Qeydlər
	avvalda	ortada	sonda				avvalda	ortada	sonda		
1	ᠠ	ᠡ	ᠢ	a		1	ᠠ	ᠡ	ᠢ	a	
2	ᠣ	ᠤ	ᠥ	o(a)		2	ᠣ	ᠤ	ᠥ	o	
3	ᠨ	ᠨ	ᠨ	i		3	ᠨ	ᠨ	ᠨ	i	
4	ᠨ	ᠨ	ᠨ	j		4	ᠨ	ᠨ	ᠨ	j	
5	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q		5	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	a, u, e, i-dən qabaq (sonra)
6	ᠨ	ᠨ	ᠨ	u		6	ᠨ	ᠨ	ᠨ	u	2. 2-dən qabaq (sonra)
7	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ü	№9-dən sonra mənasında	7	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ü	a, i, o-dən qabaq (sonra)
8	ᠨ	ᠨ	ᠨ	n	Mütləq sonluqda və n' samitindən avval	8	ᠨ	ᠨ	ᠨ	n	2. 2-dən qabaq (sonra)
9	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	№№9-11 – a, o, u samitləri arasında	9	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	
10	ᠨ	ᠨ	ᠨ	γ		10	ᠨ	ᠨ	ᠨ	γ	
11	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x		11	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x	1. e-dən qabaq
12	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	№12 və №14 ü və i lincə samitləri arasında	12	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	1. 3-dən qabaq
13	ᠨ	ᠨ	ᠨ	kü	№12 və №5 işarələr liqaturu	13	ᠨ	ᠨ	ᠨ	kü	
14	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	№13 və №5 işarələr liqaturu	14	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	a, i-dən qabaq
15	ᠨ	ᠨ	ᠨ	qu	№13 və №5 işarələr liqaturu	15	ᠨ	ᠨ	ᠨ	qu	a, i-dən əvvəl u, digər əsliyə – f
16	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x'		16	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x'	№31-37 – alınma ədzlərdə əlavə işarələr
17	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xü	liqaturun işarəsi №14 və №5	17	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xü	
18	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	№15-17 a qeydində	18	ᠨ	ᠨ	ᠨ	k	y-dən qabaq
19	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ko	№15 və №5 işarələr liqaturu	19	ᠨ	ᠨ	ᠨ	ko	y-dən qabaq
20	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	№16 və №5 işarələr liqaturu	20	ᠨ	ᠨ	ᠨ	q	i-dən qabaq
21	ᠨ	ᠨ	ᠨ	po		21	ᠨ	ᠨ	ᠨ	po	i-dən qabaq
22	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x		22	ᠨ	ᠨ	ᠨ	x	
23	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xa	№17 və №19 işarələr liqaturu	23	ᠨ	ᠨ	ᠨ	xa	

Б.К.Пашков. Маньчжурский язык. М., 1963.

МАОРИ - alm. Maori (n), ing. Maori /'maʊri/, fr. langue maorie, azərb. maori. – Polinez dillərindən biridir. Şərqi-polinez yarımqrupuna aiddir. Yeni Zelandiyada, əsasən Oklend yarımadasında və Plenti körfəzində yayıl-

mışdır. Daşıyıcılarının sayı 290 min nəfərdir. Yazısı latın qrafikası əsasında tərtib olunmuşdur.

В.Крупа. Язык маори. М., 1967.

МАРАТИ – alm. Marathi (n), ing. maratha /mæ'rəθə/, fr. marati, azərb. marati. – Hindistanın Maharashtra ştatında və ona qonşu ştatlarda yayılmışdır. Vahid dil dezi dialekti əsasında formalaşmışdır. İlk yazılı mənbələri XI əsrə aiddir. Bu dildə 45 milyon əhali danışır.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s. 49.

МАРГИНАЛЬНЫЙ АРЕАЛ - alm. marginalisches Areal (n), ing. marginal area /'ma:dʒɪnl 'eəriə/, fr. aire marginale, azərb. haşiyə arealı. – İzoqlosların (dilin yayılma sərhədlərini göstərən xəttlər) nisbətən zəif və solğun olduğu areal (yayıldığı sahə).

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 223.

МАРИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Mari-Sprachen (Pl.), ing. Mari languages /'mɑ:ri: 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mariennes, azərb. mari dilləri. – Şərqi-luqovo və dağlıq-mari dillərinin ümumi adı.

И.С.Галкин. Историческая грамматика марийского языка. ч. 1-2. Юшкар-Ола, 1964-66.

МАРИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mari (Č(tsch)eremisch) (n), ing. Mari language /'mɑ:ri: 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue marienne, azərb. mari dili. – Fin-uqor dillərindən biridir. Mari muxtar vilayətində, Tatarıstan, Udmurtiya, Başqırd respublikalarında yayılmışdır. 540 min daşıyıcısı vardır. Türk dillərinin güclü təsirinə məruz qalsa da, mari dili fin-uqor dillərinə xas olan əlamətlərini də hifs edə bilmişdir.

Д.Е.Казанцев, Г.С.Патрушев. Современный марийский язык. Лексикология. Йошкар-Ола, 1972.

МАРКЕРЕЗА – alm. Markerese (f), ing. marker /ma:kə/, fr. indice, azərb. əlamət. – Interpretativ və generativ semantikada mənanın təsviri üçün tətbiq edilən əlamətlər dilinin süni adı. Əslində markerez öz vəzifəsini yerinə yetirə bilmir, çünki onun özü süni dildir. Ona görə də mənanın təsviri sadəcə törəmə ilə mümkün deyildir və reallığa yönələn modellərdən ibarət olmalıdır.

D.Lewis. General semantics. «Synthese», 1970, 22, s. 18-67.

МАРКИРОВАННАЯ ТЕОРИЯ – alm. Markiertheitstheorie (f), ing. marker theory /ma:kə θəri/, fr. théorie d'indice, azərb. nişanlama nəzəriyyəsi. – Praqa dilçilik məktəbində qarşılaşma cütələrini müəyyən etmək üçün əlamətin olması (merkmalhaltig-nişanlı) və əlamətin olmaması (merkmallos-nişansız). Adlıq və təsirlik halları nəzərdən keçirəndə məlum olur ki, təsirlik nişanlı (çünki o hərəkətin aid olduğu obyektin olmasını bildirir), adlıq hal isə nişansızdır (çünki o hal bu cür obyekt bildirmir). Bundan başqa, nişansız vahidlər daha sadə ifadə vasitələrinə, daha çox işlənmə tezliyinə, dünya dillərində daha tez-tez rast gəlinən və daha tez mənimsənilən və daha çox dəyişikliklərə məruz qalan əlamətlərə malikdir. Törəmə qram-

matikasında dairəvi / qeyri-dairəvi qarşılaşmanın nişansız üzvü ön sıra saitləri üçün qeyri-dairəvidir, arxa sıra saitləri üçün isə dairəvidir. Belə ki, bu qaydaya görə /y/ dodaq və ön sıra saiti dodaq dairəvi /u/ saitinə nisbətən daha çox nişanlıdır. Bu zəmində fonoloji sistemləri, sözlərin işlənməsini əlamətlərə görə müqayisə edib dəyərləndirmək olar.

O.A.Tonic. Markedness in synchrony and diachrony. Berlin, 1989.

МАРКИРОВАННЫЙ (ОБОЗНАЧЕННЫЙ, ОТМЕЧЕННЫЙ, ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЙ) - alm. merkmalhaltig, ing. marked /mɑ:kt/, fr. marqué, azərb. nişanlanmış, (işarələnmiş, qeyd olunmuş, müsbət). – Qarşılaşdırılan üzvlərdən əlaməti olana nişanlı / markalanmış üzv deyilir. Məs.: «cingiltili»-»kar», «burun»-»ağız», «dodaq»-»qeyri dodaq» oppozisiyalarında əlaməti olan üzvə nişanlı üzv deyilir.

N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Almancadan tərcüməsi, «Son söz» və «Qeydlər» prof. F.Veysəlinindir, s. 287; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 166.

МАРКОВСКИЙ ПРОЦЕСС (ПРОЦЕСС МАРКОВА) – alm. Markov-prozeß (m), ing. markov process /'ma:rkov 'praʊses/, fr. processus de Markov, azərb. Markov prosesi. – Rus riyaziyyatçısı A.A.Markovun (1856-1922) adı ilə bağlı olub, ehtimal nəzəriyyəsi qanunlarına söykənən metoddur. Onun əsas məğzi odur ki, hadisənin hazırkı vəziyyətindən çıxış edib onu gələcəkdə öncə görmək tam mümkündür. 1913-cü ildə A.A.Markov bu statistik öncəgörməni A.S. Puşkinin «Yevgeni Onegin» əsərinin təhlilinə tətbiq etdi, sait və samitlərin işlənməsi tezliyini müəyyənləşdirdi.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 469.

МАРРИЗМ – alm. Marrismus (m), ing. marrizm /'ma:riz(ə)m/, fr. marrisme, azərb. marçılıq. – Sovet arxieoloqu və dilçisi N.Y.Marr (1865-1934) ötən əsrin 20-ci illərində yeni bir dil nəzəriyyəsi ortalığa atdı. O, dilin inkişafını iqtisadi münasibətlərin güzgüsü kimi təsəvvür edir, dili ictimai üstqurum hadisəsi kimi dəyərləndirirdi. Dilçiliyə «marrizm» kimi daxil olan bu nəzəriyyə tarixi materializmə söykənərək «yafəz nəzəriyyəsi» kimi adlanırdı. Bu nəzəriyyəyə görə, Qafqaz dili Avropa dillərinin ulu dilidir. Sonralar bu nəzəriyyə kəskin tənqid atəşinə tutularaq rədd edildi. H.Y.Marrın «dil istehsal alətidir» ideyasını kəskin tənqid edən A.A.Reformatskiy (1900-1978) yazırdı: «İstehsal alətlərinin (balta, kotan, kombayn və s.) konstruksiyası və quruluşu varsa, dilin isə strukturu və sistemli təşkili var».

A.A.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1967, s. 21-26.

МАСАИ - alm. Masai (n), ing. maasai /mɑ:saɪ/, fr. langue massaie, azərb. masai dili. – Nilot dillərindən biridir. Tanzaniyada və onunla həmsərhəddə olan Keniyanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. 700 min daşıyıcısı məlumdur. Üç dialektə bölünür: masai, sampur və tiamus. Etniklərarası ünsiyyət dilidir.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und Sprachwissenschaft. Berlin, 1979, s. 223.

МАСКУЛИНУМ – alm. Maskulinum (n), ing. masculine /məskju'lin/, fr. masculin, azərb. kişi cinsi. – Bəzi dillərdə isimlərin bir hissəsinə aid olan cins kateqoriyası. Alm. d. /der Vater, Sohn, Bruder, Musiker, Apotheker (ata, oğul, qardaş, musiqçi kişi, aptekçi kişi)/ və s. çıxmaq şərti ilə isimlərin qrammatik cinsi ilə təbii cins olduqca fərqlidir. Bəzən cinsin öz şəkilçisi olur. Məs.: alm. d. /-er, -ling/ kişi cinsini bildirir. Müq. et: /Lehrer/ (müəllim), /Frühling/ (yaz). Alm. d. fəsil adları, ay, gün, qütblər, minerallar, spirtli içkilər, dağlar, kişi cinsinə aiddir. Cins kateqoriyası hər dildə spesifikdir. Məs.: alm. d. /die Stadt/ «səhər» qadın cinsinə, rus dilində isə /город/ kişi cinsinə aiddir. Azərb. d. cins kateqoriyası yoxdur, ingilis dilində isə cins yalnız III şəxsin təkində fərqlənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 472.

МАССИРОВАНИЕ АФФИКСОВ - alm. Affixhäufung (f), ing. massing of affixes /'mæsɪŋ əv æfiks/, fr. concentration des affixes, azərb. şəkilçilərin cəmləşməsi. – Aqqlütinativ dillərdə bir neçə şəkilçinin xətti ardıcılıqla düzülməsi. Məs.: Azərb. d. /kitablarımızdan, oxucularımızdan/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МАССОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ - alm. Massenkommunikation (f), ing. the mass communication (media) /ðə məs kəmju:n'keɪʃən /'mi:diə/, fr. communication de masse, azərb. kütləvi kommunikasiya, rabitə. – Bu termin son dərəcə geniş yayılmış və insanların həyatının müxtəlif sahələrini əhatə edən sözdür. Kütləvi kommunikasiyanın əsas vasitələri mətbuat, radio, səsli kino, televiziya və s.-dir. Burada nəzərə çarpan xüsusiyyətlər bunlardır: a) ictimaiyyət nümayəndələri ilə informasiyanı hazırlayanlar və çatdırırlar, habelə idarə edənlər arasında məsafə; b) danışanla dinləyənlərin rollarının assimetrik paylanması. Bu axırıncı ünsiyyət iştirakçıları arasında birbaşa anlaşmanı istisna edir. Kütləvi ünsiyyət bir neçə elm sahəsinin – sosiologiyanın, fəlsəfənin, informasiya nəzəriyyəsinin, politologiyanın və s. obyektidir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 472.

МАТАКО-МАКА ЯЗЫКИ - alm. Matako-Maka-Sprachen (Pl.), ing. Mataco-Maca languages /matəʊko-mə:kə: 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mataco-macas, azərb. matakoma dilləri. – Əsasən Argentina və Paraqvay dövlətlərinin ərazisində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların sayı 35 minə qədərdir. Maka, lenqua, nokten, matakoma, mataquayo, aşuşlay və s. dilləri matakoma dillərinə daxildirlər. Bəsit saitlər yarımsisteminə malikdirlər. Məs.: matakoma dilinin fonoloji sistemi 6 sait (/i/, /e/, /a/, /u/, /o/, /ä/) və 21 samit fonemdən ibarətdir. Aqqlütinativ quruluşlu dildir. Sözdəyişmə zəif inkişaf etmişdir. Hallanma yoxdur.

R.J.Hunt, B.A.Tompkins. Matako grammar. Tucuman, 1940.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА – alm. mathematische Linguistik (f), ing. mathematical linguistics /,mæθ'mætɪk(ə)l 'lɪŋɡwɪstɪks/,

fr. linguistique de mathématiques, azərb. riyazi dilçilik. – Dilin sistem və struktur xüsusiyyətlərini müxtəlif riyazi üsul və metodlarla öyrənən sahə. Elektron hesablama maşınları və kompüter tətbiqi ilə riyazi dilçilik son zamanlar geniş inkişaf edib. Statistik linqvistikə buna misal ola bilər. Riyazi dilçilik dinləyici marağını az nəzərə alır və ya heç nəzərə almır. Ona görə də kütləvi ünsiyyət problemləri ilə bir neçə elm sahəsi məşğul olur.

F.Kifer. Mathematical Linguistics in Eastern Europe. N.-York, 1968.

МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ЯЗЫКА – alm. materialistische Sprachtheorie (f), ing. materialistic theory language /mə'tɪəriə'lɪstɪk 'θiəri 'læŋɡwɪdʒ/, fr. théorie materialiste de la langue, azərb. materialist dil nəzəriyyəsi. – Dialektik və tarixi materializmə əsaslanaraq dilin ilkin funksiyasını fəhlə sinfinin ictimai fəaliyyətindən doğan inkişafda və ona xidmətdə görən nəzəriyyə.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 473.

МАТЕРИАЛЬНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ - alm. materielle Zugehörigkeit (f), ing. the material part of a word /ðə mə'tɪəriəl pə:t əv ə'wə:d/, fr. appartenance matérielle, azərb. maddi mənsubiyyət. – Maddi mənsubiyyət söz mənasının əşyaviliklə bağlı olduğuna əsaslanır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 473.

МАТЕРИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ - alm. materielle Bedeutung (f), ing. material meaning /mə'tɪəriəl mi:nɪŋ/, fr. sens matériel, azərb. əşyavi məna. – Sözlün formal qrammatik hissəsindən fərqli olaraq, əsas (əşyavi) hissəsinin ifadə etdiyi məna. Məs.: Azərb. d. /dəmir – çil/, /dəmir – lər/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 224.

МАТЕРИАЛЬНЫЕ МОРФЕМЫ - alm. materielle Morpheme (Pl.), ing. material morpheme /mə'tɪəriəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphèmes matérielles, azərb. maddi morfemlər. – Sözdüzəldici və sözdəyişdirici funksiya yerinə yetirən və konkret fonetik biçimdə çıxış edən morfemlər. Məs.: Azərb.d. /daş, daş-la, daş-lar, baş- baş-çı/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər.

МАТРОНИМ - alm. Matronym (n), ing. matronym(ic) /'meɪtrənəm/ɪk/, fr. matronyme, azərb. matronim. – Ana adından törənmiş şəxsi adı. Adətən (patronim) ata adından törənmiş adlara qarşı qoyulur. Məs.: Azərb. d. /Sarıköynək oğlu/, /Ziyafətuşağı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 154.

МАТРИЦА – alm. Matrix (f), ing. matrix /'meɪtrɪks/, fr. matrice, azərb. matrisa. – Coğrafiyadan götürülmüş fonoloji, sintaktik və semantik vahidlərin müəyyən əlamətlər əsasında ikicəhətli cədvəl şəklində təsviri. Nümunə kimi fonemlərin dioxotomik əlamətlərə görə təsvirini göstərmək olar.

Важ: Дихотомическая классификация ← .

МАШИННЫЙ ПЕРЕВОД - alm. (maschinelle) automatische Übersetzung (f), ing. machine translation /mə'ʃi:n trəns'leɪʃən/, fr. traduction automatique, azərb. maşınla tərcümə. – Elektron maşınların

köməyilə proqram əsasında mətnin bir dildən digər dilə avtomatik tərcüməsi. Maşınla tərcümə proqramları leksik, qrammatik, bəzən də ensiklopedik bilik bazalarına malik olur. Maşınla tərcümə 3 komponentdən ibarətdir: a) etimon dilin ing.-Parsingin köməyilə təhlili; b) transfer-etimon dildən başqa dilə məlumatın ötürülməsi; c) sintez, tərcümə olunan dildə məlumatın formalaşması. Bəzən bir neçə dilə tərcümə ediləndə materialı ilkin dildən ortaq dilə çevirmək, sonra o dillərdə vermək daha səmərəli olur. Maşınla tərcüməyə əngəl törədən çoxmənalılıq müxtəlif dillərdə müxtəlif qrammatik strukturların olmasıdır. Ancaq hələlik maşınla tərcümənin insan amilinə ehtiyacı böyükdür. Burada maşını işlədən kadrların da işləyib hazırlanması vacibdir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 470-471; F.Veysəlli. SDƏ, s. 286-289.

МАЯ ЯЗЫКИ – alm. Maya-Sprachen (Pl.), ing. maya languages /'mɑɪ(j)ə 'meɪ(jə) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mayas, azərb. maya dilləri. - Orta Amerikada 28 dili əhatə edən və 4 qrupa bölünən dil ailəsi: huartek, yukatek, qərbi maya, şərqə maya dilləri. Bunlardan ən böyüyü kviche və açıdır (0,7 milyon), mam, kakçikvel və kekçi (hər birində 0,4 milyon adam danışır). Qvatemalada və Yukatanda yukatek (0,6 milyon) adam danışır. Şimalda huastek dilindən başqa bu dillər areal qapalı dil təşkil edərək Şimali Amerikada penute dillərilə makro-penute dillərini əmələ gətirir. Bunlardan ən çox tədqiq olunanı Qvatemalada yukatek (20.000) və Meksikada tseltal (0,1 milyon) dilləridir. Əsas xüsusiyyətləri: nisbətən zəngin samit sistemi (xirdəkdə partlayışlı əlamətlərlə yaranan və afrikatlar), sadə sait sistemi. Fel erqativ konstruksiya əsasında mübtədə və tamamlıqla uzlaşır. Təsirsiz feli cümlənin mübtədası, təsirli feli cümlənin tamamlığı olur. Possesiv cümlə konstruksiyalarında söz sırası XMT və ya XTM-dir. Özlərinin yazı sistemi var (fonetik - ideoqrafik), XVI əsərdən yazısı var, ilk abidələrindən biri *Popol Vuh* (məsləhət kitabı) məlumdur.

G.F.Meier, B.Meier. Handbuch der Linguistik und der Kommunikationswissenschaft. Berlin, 1979, s. 396.

МАЦАКА – Бах: Отоманские язык →.

МАЮСКУЛЯ - alm. Majuskel (f), ing. majuscles /'mædʒəskjʊls/, fr. majuscles, azərb. hərfin böyük yazılışı. – Hərflərin böyük və kiçik yazılması. Yunan, latın və kiril əlifbalarında böyük və kiçik hərflərin yanaşı yazılmasından ibarətdir. Yalnız «β» hərfinin böyük forması yoxdur. Dillərin əksəriyyətində xüsusi isimlər böyük hərflərlə yazılır. İng. d. «I» (mən) və başlıqlarda birinci hərflər böyük yazılır. Alm. d. bütün isimlər böyük hərflə yazılır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 466.

МГНОВЕННЫЙ - alm. momentan, ing. momentary /'mouməntəri/, fr. momentanée, azərb. ani. – Danışiq cihazında kipləşmə yaranan yerdə hava axınının güclü təsirlə partlayış olur və bu zaman məxrəcləşmə yerindən

asılı olaraq /p/, /t/, /k/ samitlərindən biri yaranır. Partlayış xirdəkdə də olur. Bu gürcü samitlərində /p^c/, /t^c/, /k^c/ müşahidə olunur.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

МЕГРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК (МИНГРЕЛЬСКИЙ) – alm. Mingrelisch (Margali) (n), ing. Meqrel language (mingrelian) /'mɪɡrel

'læŋɡwɪdʒ/mɪŋɡrɛliən/, fr. langue mégrèle, azərb. meqrel dili. – Kartvel dillərindən biridir. Gürcüstanın qərbində yayılmışdır. 400 minə qədər daşıyıcısı vardır. İki dialektə bölünür: senak və samurzakan-zuqdid. Hallanma paradigminə 9 hal mövcuddur. Nominativ quruluşlu dildir. Yazısız dildir. С.М.Жгенти. Фонетика чанско-мегрельского языка. Тбилиси, 1953.

МЕДИАТИВ - alm. Mediatus (m), ing. mediative /'mediətiv/, fr. médiatif, azərb. vasitə alət (mediativ). - Əmək alətləri mənası ifadə edən kateqoriyalı hal forması. Məs.: rus d. /резать ножом/; Azərb. d. /qılıncla vurmaq/ və s. Bask dilində bu ayrıca bir haldır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.164.

МЕДИА – Бах: Тенус →.

МЕДИАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ – alm. mediale Verben (Pl.), ing. medial verbs /'mi:djəl və:bz/, fr. verbes médiaux, azərb. orta (medial) fellər. – a) Buraya məchul növdə və modal sözlərlə işlənə bilməyən fellər aiddir. Məs.: alm. d. /ähneln (oxşamaq), /kosten/ (dəyəri olmaq), /meinen/ (fikirdə olmaq), /passen/ (uyğun gəlmək, yaraşmaq), /wiegen/ (çəkmək)/ və s. kimi fellər aiddir. Müq. et: /Dieses Buch kostet viel Geld/ (bu kitabın qiyməti bahadır), ancaq /von diesem Buch wird viel Geld gekostet/ (demək olmaz); b) Bəzən qayıdış feli kimi işlənənlər də var. Məs.: alm. d. /Die Tür öffnet sich/ (qapı açılır) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 475.

МЕДИУМ - alm. Medium (n), ing. medium /'mi:djəm/, fr. médium, azərb. orta növ. – Bəzən bunu mediopassiv (orta passiv) də adlandırırlar. Sanskrit və qədim yunan dilində məlum və məchul növ arasındakı fel növü. Semantik mənada bu qayıdış fellərinə oxşayır, çünki subyektin hərəkəti ya onun özünə qayıdır, ya da onu maraqlar çərçivəsində həyata keçirir. Məs.: qədim yunan dilində /lo'uo/ (mən yuyuram), ancaq /lou'omai/ (mən yuyunuram), /dida'sko/ (mən öyrənirom), ancaq /dida'skomai/ (mən özümü öyrətdirirəm), bu da q/məchul mənaya yaxınlaşır.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 164.

МЕЖДОМЕТНЕ - alm. Interjektion (f), ing. interjection /,intə(:)'dʒɛkʃ(ə)n/, fr. interjection, azərb. nida. - Xüsusi qrammatik göstəricilərdən məhrum olan və xüsusi ekspressiv - semantik mənalar, hiss və iradə ifadə edərək dəyişməyən sözlər sinfidir. İnsan hissələrini bilavasitə ifadə edən qrammatik əlamətlərdən məhrum xüsusi nitq hissəsidir. Məs; /ah!, oh!, ax!, uff!/. Əsas nitq hissələrindən fərqli olaraq nidalar nominativ (adlandırma) funksiyasına malik deyildir. Köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, nidalar cümlədə sözlər arasında əlaqə bildirmir, onların bir-birinə

bağlanmasına kömək etmir, cümləyə əlavə məna çaları vermir. Öz əsas funksiyasında işləndikdə nida, adətən, cümlə üzvü olmur və cümlə üzvləri ilə sintaktik cəhətdən bağlanmır. Məs.: Azərb. d. /Ura!//İnşallah!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290; К.Гаждиев. Междометие в азербайджанском языке. Автореф. канд. дисс., Баку, 1973.

МЕЖДОМЕТИЕ ВОКАТИВНОЕ - alm. vokative Interjektion (f), ing. vocative interjection /'vɒkətɪv ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection vocative, azərb. vokativ nida. - Öz formasına görə ismin çağırış (müraciət) formasına, yaxud çağırış (vokativ) söz birləşmələrinə uyğun gələn nida. Məs.: Azərb. d. /ilahi! aman allah!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ГЛАГОЛЬНОЕ - alm. Verbinterjektion (f), ing. verbal interjection /'və:bl ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection verbale, azərb. feli nida. - Öz formasına görə təqlidi sözlərə və nidalara oxşayan, cümlədə xəbər funksiyasında çıxış edən, keçmişdə ani şəkildə baş vermiş olay və hərəkəti bildiren və təsriflənməyən sözlər. Məs.: Azərb. d. /tap, tıp, tarap/. Adətən bunlara /etmək/, /eləmək/ felləri qoşulur.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ИМПЕРАТИВНОЕ - alm. imperative Interjektion (f), ing. imperative interjection /ɪm'perətɪv ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection impérative, azərb. əmr nidası. - Əmr, nida ifadə edən feli sözlərin xüsusi cərgəsi. Belə sözlər adətən insanın istək və arzularını özündə əks etdirir. Məs.: Azərb. d. /diqqət!/, /fərəqət!/, /marş!//; fr. d. /entrez!/, /parlez!//; alm. d. /Achtung!//; ing. d. /attention!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290; H.Glinz. Göstərilən əsər.

МЕЖДОМЕТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ - alm. emotionelle Interjektion (f), ing. emotional interjection /ɪ'mouʃənəl ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection émotionnelle, azərb. emosional nida. - İnsanın hissələrini müstəqim tərzdə özündə əks etdirən, qeyri-iradi şəkildə tələffüz edilən səslər. Məs.: Azərb. d. /Ox! ufl! aha! eh!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ПЕРВИЧНОЕ (НЕПРОИЗВОДНОЕ) - alm. ursprüngliche Interjektion (f), ing. primary interjection /'praɪməri ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection primaire, azərb. ilkin nida. - Mənşəyinə görə əsas nitq hissələrinə aidiyyəti olmayan, daxilən üzvlənməyən (üzvlərə parçalanmayan), emosional və iradi ifadənin qrammatik cəhətdən formalaşmış, adətən, təkrarlanan nida növü. Məs.: Azərb. d. /Pəh-pəh-pəh, eh-eh/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТИЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. abgeleitete Interjektion (f), ing. secondary interjection /'sekəndəri ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n/, fr. interjection secondaire, azərb. törəmə nida. - Mənşəcə əsas nitq hissələrinin öz

nominativ funksiyalarından məhrum olması və xüsusi emosional çalarlıq kəsb etməsi nəticəsində meydana çıxan nidalər. Məs.: Azərb. d. /sağ ol!, əlvida!, əl çək!// və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Interjektionssatz (m), ing. interjectional sentence /ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)nəl 'sentəns/, fr. proposition interjectionnelle, azərb. nida cümləsi. - 1) Təkcə nidadan ibarət olan və ya nida funksiyasında çıxış edən sözdən ibarət cümlə; 2) Xəbəri (təktərkibli cümlələrdə isə baş üzvü) nidadan ibarət olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Yetər! Bəsdir!//

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 286-290.

МЕЖДОМЕТНАЯ ТЕОРИЯ - alm. Interjektionstheorie (f), ing. interjection theory /ɪntə(:)'dʒekʃ(ə)n 'θiəri/, fr. théorie d'interjection, azərb. nida nəzəriyyəsi. - Nida nəzəriyyəsi dilin yaranmasını insanın keçirdiyi hiss və həyəcanlarla, yaşantılarla izah etməyə cəhd göstərir. Bu nəzəriyyəyə görə, ilk sözlər qeyri-iradi qışqırtılar, nidalər və reflekslər olmuşdur. İnsanlar ağrı və sevinclərini, qorxu və aclığını emosional tərzdə ifadə edirdilər. İnkişafın sonrakı mərhələlərində bu qışqırtılar müəyyən cəmiyyətin bütün üzvləri üçün rəmzi mənalar kəsb etməyə başladı.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 8-24.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ - alm. international, ing. international /ɪntə(:)'næʃn(ə)l/, fr. international, azərb. beynəlxalq. - Milli dil çərçivəsinə sığmayan, bir sıra dillər üçün ümumi olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /kosmos/, /respublika/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 183.

МЕЖЗУБНЫЙ - alm. interdental, ing. interdental /ɪntə'dentl/, fr. interdental, azərb. dişarası. - Dilin ucunun üst dişlərin ucuna toxunması zamanı əmələ gələn novlu samitlər. Adətən bura ing. və türkmən dillərində /θ/, /ð/ samitlərini aid edirlər.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979; D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 25.

МЕЖЗУБНЫЕ СОГЛАСНЫЕ - Бах: Межзубный ←.

МЕЗОЗЕВГМА - alm. Mesozeugma (n), ing. mesozeugma /'meso'zjuɡmə/, fr. mesozeugme, azərb. mezozevqma. - Müştərek üzvün birinci və axıncı cümlədə deyil, yalnız orta cümlədə yerləşdirilməsi. Məs.: Azərb. d. /Anar və Həsən məktəbə getdilər, Fərid isə kitabxanaya//. O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕЙОЗИС - alm. Meiosismus (m), ing. meiosis /meɪ'əʊsɪs/, fr. méosis, azərb. meyozis. - Hər hansı bir xüsusiyyət və keyfiyyətin bilərəkdən kiçildilməsindən ibarət olan danışq üsulu. Məs.: Azərb. d. /Tədbirə çox adam gəlməmişdi/ (az adam əvəzinə).

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕКЛЕНБУРГСКИЙ-ФОРПОМЕРАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Mecklenburg-Vorpommeranisch (n), ing. Mecklenburg-forpomeranian language /'meklənbə:g 'fɔ:pəmərə'nɪjən 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue méclenbourgeoise-forpomérane, azərb. meklenburq-forpomeran dili. – Şimali aşağı alman dialektləri birliyi. Lübig və Pomeran buxtası arasında yayılıb. Əsas əlamətləri: a) /e:, ø:, o:/ uzun saitlərinin /r/ qarşısında /i:, γ:, u:/ saitlərinə çevrilməsi (müq. et: /i: a/ (namus), /u: a/ (qulaq), /hy:an/ (eşitmək); b) orta dövr alman /ei/ diftonqunun /e:/ şəklində monofonqlaşması (müq. et: /de:t/ (edir); c) /-ing/ kiçiltmə suffiksinin işlənməsi. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 475.

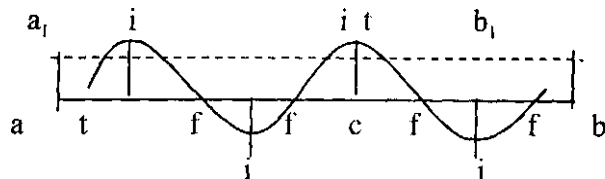
МЕЛИОРАТИВНЫЙ - alm. meliorativ, ing. meliorative /'mi:ljərətɪv/, fr. mélioratif, azərb. meliorativ. - Sözə müsbət ekspressiv-emosional çalara malik olan və ya buna oxşar mənə verən. O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 226.

МЕЛОДИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. melodische Betonung (f), ing. melodic stress /mɪ'lɒdɪk stres/, pitch stress /pɪ:tʃ stres/, tonic accent /toʊnɪk 'æksənt/, fr. accent mélodique, azərb. melodik vurğu. – Əsas səs tonunun iştirakı ilə fərqlənən vurğu. Bu vurğu növü əsasən koreya, yapon, isveç, çin və s. dillərə xasdır.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 258-265.

МЕЛОДИЯ - alm. Melodie (f), Tonverlauf (m), ing. melody /'melədi/, tune /,tju:n/, fr. mélodie, azərb. melodiya (avaz, ahəng). - İfadənin tələffüzü zamanı səs tellərinin müxtəlif dərəcədə titrəməsindən əmələ gələn əsas tonun mütəmadi olaraq qalxıb enməsi və ya əks istiqamətdə hərəkəti. Avropa dilçiliyində, təəssüf ki, melodiya ilə intonasiya eyniləşdirilir, halbuki melodiya intonasiyanın tərkib hissəsidir. Melodiya və ya əsas tonun tezliyi 3 mühüm məsələnin izahını tələb edir.

1. Səs tonunun tezliyi, melodiya döş qəfəsinin sıxılmasından yaranan hava təzyiqinin nəticəsində xirtəkdə yerləşən iki elastik üzvün (elmi ədəbiyyatda səs telləri adlanır) hərəkətə gəlməsi nəticəsində dalğalar yaranır. Bu titrəmələr periodik və qeyri-periodik olur. Bax:

Bütövlükdə səs tellərinin titrəməsi əsas tonun, onların ayrı-ayrı hissələrinin titrəməsindən isə yüksək və ya partial tonun (alm. d. Oberton) yaranmasına səbəb olur və F-lə işarə edilir. Əgər ab cismini şərti olaraq iki yerə bölsək, onda bu iki hissənin hər birinin /ac/ və /cb/-nin titrəmə tezliyi iki

dəfə ab-dən yüksək olacaq, 3 yerə bölsək üç dəfə yüksək olacaq və s. Səs tellərinin titrəməsi müəyyən zaman daxilində (t) baş verir: a, b. Digər tərəfdən, səsin gücü səs tellərinə təzyiqin gərginliyindən asılı olaraq güclü və zəif olur (f). Deməli, fizioloji baxımdan səsin əsas tonunun tezliyi (f), onun intensivliyi (i) və zamanı (t), nəfəsvermə zamanı ciyərlərdən gələn hava axınının təzyiqi isə xirtəkdəki səs tellərinin titrəməsi vəziyyətindən asılıdır. Səs telləri arasında səs cığırı var, o da 5 vəziyyətdə olur;

2) Əsas tonun tezliyi fiziki hadisə kimi akustika bölməsində öyrənilir. Bu zaman əsas tonun tezliyi, onun dinamikası, yəni intensivliyi və tempi əsas parametrlər hesab olunur. Onları ölçərək hesablamaq eksperimental fonetikanın tədqiqat metodlarına aiddir;

3) Əsas tonun tezliyi dinləmə baxımından melodiya kimi götürülür. Ancaq linqvistik baxımdan bu müəyyən zaman daxilində əsas tonun müxtəlif şəkildə hərəkəti (qalxan $\cup$, enən $\cap$, qalxıb - enən $\cup \cap$ və enib - qalxan $\cap \cup$) intonasiyanın komponentlərindən biri kimi ünsiyyətdə mühüm rol oynayır.

Məs.: Azərb. d. /diş həkiminə deyirik: $\cup$ /ağrıdır (dözə bilmirəm)/; $\cap$ / ağrıdır/, (bilirəm), /.. $\cap$ / ağrıdır // (amma dözmək olar), /.. $\cap$ /ağrıdır/ (elə də olmalıdır). Göründüyü kimi, biz burada tonun hərəkətinin dörd növünü göstərdik. Onlar dildən-dilə müxtəlif olur. Məs.: Azərb. d. suallıq daha çox temporal komponentin iştirakı ilə ifadə olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 309-314.

МЕНТАЛИЗМ - alm. Mentalismus (m), ing. mentalism /men'tælism/, fr. mentalisme, azərb. mentalizm. -- N.Xomski tərəfindən Dekartın rəşionalizminə əsaslanaraq işlənilmiş psixoloji-filoloji konsepsiya. Bu cərəyan dili anadangəlmə bacarıq hesab edir. Bununla da N.Xomski amerikan strukturalizmində kök salmış empirizmə və əsasən də biheyviorizmə (davranış nəzəriyyəsinə) qarşı çıxır. Həm empirik, həm də davranış nəzəriyyəsi yalnız müşahidə olunan dil faktlarını tədqiqat obyektinə kimi götürürlər. Psixi cəhətdən qavranılan və fiziki cəhətdən ölçülə bilən faktların dildə təsviri yalnız üst qatda mümkündür. N.Xomski burada iki məsələni ayırır: 1) o, qrammatik təhlildə alt qat strukturundan çıxış edir; 2) dili mənimsəmənin və dil sərəştəsinin (competence) anadangəlmə (universal) mexanizmi olduğunu əsas götürür. Buna əsas olaraq N.Xomski aşağıdakıları misal gətirir: a) uşaq öz dilinin qrammatikasını 3-5 ildə tam mənimsəyir; b) öyrənilən dilin qrammatikasının tamlığı; c) inputla (sosial şəraitin təqdim etdiyi, qismən naqis dil faktları) output (bu faktlardan düzələn qrammatika) arasındakı uyğunsuzluq; ç) bütün dillərdə prosesin eyni cür gətməsi; d) prosesin fərdi qabiliyyətdən asılı olmaması. Bütün bunlar dil bilgisi mexanizmini adekvat şəkildə izah etməyə əsas verir. Anadangəlmə olan dil bilgisi psixi cəhətdən verilmiş əsas strukturun təcürbi və yetkinləşmə yolu ilə dil sərəştəsi strukturuna əsaslanır. Bu baxımdan transformasiyon (generativ) qrammatika dili mənimsəmə prosesini və onu yaradıcılıqla

təbiiq etmə aspektini danışanın sayı məlum olmayan cümlələr düzəltmək qabiliyyəti ilə izah edir.

N.Chomsky. Dil və təfəkkür. 1968-ci il ingilis nəşrindən tərcüməsi, f.e.d. A.Məmmədovun, redaktəsi və qeydlər prof. F.Veysəlinindir. Bakı, 2006.

МЕРОИТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Meroitisch (n), ing. meroitic language /mei'rotik 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue méroïte, azərb. meroit dili. – Nil çayının vadisində yayılmış, hazırda ölü dillər cərgəsinə aid olan dil. Genealoji mənsubiyyəti məlum deyildir.

Ю.Н.Заводский, И.С.Кацнельсон. Мeroитский язык. М., 1980.

МЕРТВЫЙ - alm. tot, ing. dead /ded/, fr. mort, azərb. ölü dil. – Canlı danışqda istifadə olunmayan dil. Məs.: latın dili, sanskrit dili.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 72-75.

МЕССАПСКИЙ ЯЗЫК – alm. Messapisch (n), ing. Messapi language /mesə:pi 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue messape, azərb. messap dili. – Hind-Avropa dillərinin Balkan qrupuna aid dillərdəndir. Alban dilinə daha yaxındır. Daşıyıcılarının sayı dəqiq məlum deyildir.

В.П.Нерознак. Палеобалканские языки. М., 1978.

МЕСТНЫЙ - alm. lokal, ing. local /'ləukəl/, fr. local, local, azərb. yerli. – Əşya və ya predmetin yerləşdiyi yeri göstərən. Azərbaycan dilində belə bir hal var. Ancaq Hind-Avropa dillərində bu mənə əsasən sözünü vasitəsilə verilir. Məs.: ing. d. /from Baku/ (Bakıdan); alm. d. /aus Baku/ (Bakıdan); rus d. /из Баку/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 227.

МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ - alm. Artikulationsstelle (f), ing. place (point) of articulation /pleis /pɔɪnt/əv ɑ:ˈtɪkjuˈleɪʃən/, fr. point, lieu d'articulation, azərb. əmələ gəlmə yeri. – Müəyyən səsi tələffüz etmək üçün danışq üzlərinin mərkəzləşmə yeri. Bir sıra fonetika məktəbləri dil səslərinin bölgüsündə elmi cəhətdən düzgün olmayan prinsipi, yeni tələffüz yerini də nəzərə alırlar. Məs.: A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 175-187, 204-207. Şərba məktəbi isə İ.A.Boduen de Kurtenedən sonra samitləri mərkəzləşməsi olan səslər kimi mərkəzləşmə yaratmayan saitlərdən fərqləndirir. Beləliklə, Şərba məktəbi səslərin təsnifində fəal üzləri, əmələ gəlmə üsulunu və səs tellərinin iştirakını əsas götürür.

F.Veysəli. SDƏ, s. 127-129.

МЕСТОИМЕНИЕ - alm. Pronomen (n), Fürwort (n), ing. pronoun /'pərunaun/, fr. pronom, azərb. əvəzlik. – Əşya, predmet, şəxsi və ya onların təmsilçilərini işarə, əvəz, təyin və s. etməklə bildirən sözlər. Əvəzlik əşyanı, onun əlamətini və sırasını göstərir. «Mən» danışandır, «Sən» müraciət olunandır, «O» haqqında danışılındır. «Bu» danışanın yaxınlığında mövcud olandır. «O» danışandan uzaqda olandır. Əvəzliklər cümlədə müxtəlif sintaktik funksiyalarda çıxış edir. Semantik cəhətdən şəxs, qayıdış, yiyəlik, işarə, qeyri-müəyyən, sual, nisbi əvəzliklər fərqləndirilir; əvəzliklər sintaktik baxımdan cümlə üzvü olurlar, morfoloji baxımdan şəkilçi qəbul edirlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 102; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s.119-146.

МЕСТОИМЕНИЯ АДЪЕКТИВНЫЕ - alm. Adjektivpronomen (Pl.), ing. adjectival pronouns /'ædʒɪktɪv(ə)l 'prəunaunz/, fr. pronoms adjectivaux, azərb. sifət əvəzlikləri. – Leksik mənasına görə əvəzliyə aid olan, sintaktik funksiyasına görə isə (rus dilində isə sözdəyişmə paradigminə görə) sifətlə üst-üstə düşən sözlər qrupu.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.211.

МЕСТОИМЕНИЕ ВЗАИМНОЕ - alm. Reziprokpronomen (n), ing. reciprocal pronoun /rɪ'sɪprəkəl 'prəunaun/, fr. pronom réciproque, azərb. qarşılıq əvəzliyi. – Öz sözünün müxtəlif formalarda təkrarından ibarət olub, qarşılıq anlayışı bildirən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /bir-birilə/; rus d. /друг друга/; alm. d. /einander/; ing. d. /each other/. Alm. d. /Sie gönnten sich nichts// (Onlar heç nəyə paxıllıq etmirdilər) və /Sie gönnten einander nichts// (Onlar bir-birinə paxıllıq etmirdilər). Cümlələrdən birincisi omonim ola bilər: bir tərəfdən, o, ikinci cümlə kimi başa düşülə bilər, digər tərəfdən isə heç kəs özünə paxıllıq etmir.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОЗВРАТНОЕ - alm. Reflexivpronomen (n), ing. reflexive pronoun /rɪ'fleksɪv 'prəunaun/, fr. pronom réfléchi, azərb. qayıdış əvəzliyi. – İş, hal və hərəkətin icraçının üzərinə qayıtmasını bildirən əvəzlik növü. Məs.: Azərb. d. /öz, özümü, özümdə, özünüz/; rus d. /себя, себе, собой, о себе/; alm. d. /sich/; ing. d. /herself, myself/; fr. d. /lui-même/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146; H.Glinz. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Interrogativpronomen (n), ing. interrogative pronoun /,ɪntə'rɒɡətɪv 'prəunaun/, fr. pronom interrogatif, azərb. sual əvəzliyi. – İsim funksiyasında çıxış edərkən həmsöhbətindən işarə olunan şəxsin və əşyanın ən yaxın əlamətlərinin göstərilməsini tələb edən. Sifət funksiyasında çıxış edərkən isə işarə olunan predmetin başlıca xüsusiyyət və ya sırasının göstərilməsini tələb edən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /kim?, nə?, kimin?, nəyin?, neçə?, hansı?/; fr. d. qui? que? quoi? à qui? və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 119-146.

МЕТОИМЕНИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНО-ОТНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. interrogativ-relatives Pronomen (n), ing. interrogative-relative pronoun /,ɪntə'rɒɡətɪv 'relatɪv prəunaun/, fr. pronom interrogatif-relatif, azərb. nisbi-sual əvəzliyi. – Sual və nisbi mənalara özündə cəmləşdirən sual və mürəkkəb cümlələrdə bu qrupa aid olan, eləcə də əvəzliklər bağlayıcı söz funksiyasını yerinə yetirirlər. Məs.: Azərb. d. /kim?, nə?, hansı?, neçə?, nə qədər?, hara?/

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕНИЕ ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. Ausrufepronomen (n), ing. exclamation pronoun /'eksklə'meɪʃ(ə)n 'prəunaun/, fr. pronom exclamatif, zərb. nida əvəzliyi. - Nida ifadə edən cümlələrin tərkibində işlənilib və bu zaman spəsfik sintaktik funksiya kəsb edən sual əvəzliyi. Məs.: Azərb. d. /Nə böyük səadəət!/, /Gör necə danışır!/
M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕНИЕ ВЫДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Auszeichnenpronomen (n), ing. intensifying pronoun /ɪn'tensɪfaɪŋ 'prəunaun/, fr. pronom distinctif, sécrétorie, azərb. fərqləndirici əvəzlik. - Qarşılaşdırma, şiddətləndirmə və vurğulama (nəzərə çarpdırma) mənası bildiren əvəzlilər. Məs.: Azərb. d. /özü, özüdür ki, başqa cür, ayrı, başqa təhər, özgə/ və s.
M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103-104.

МЕСТОИМЕНИЕ ЛИЧНОЕ - alm. Personalpronomen (n), ing. personal pronoun /'pə:snl 'prəunaun/, fr. pronom personnel, azərb. şəxs əvəzliyi. - Hind-Avropa dillərində əvəzlilərin hal paradigmi vardır. Müq. et: alm. d. /ich-mein, mir, mich/; rus d. /я, мой, мне, мною/; ing. d. /I - me/; fr. d. /je, moi/ vəs. Sintaktik funksiyası isim və qeyri-nitq hissələrini əvəz etmək olan söz qrupu. Təkdə və cəmdə 3 şəxs fərqləndirilir. Bunlardan yalnız I şəxs (danışan), II şəxs (müraciət olunan) danışqda iştirak edirlər. Məs.: Azərb. d. /mən, sən/, /biz, siz/. III şəxs danışqdan kənarda qalan, lakin həmsöhbətlərə məlum olan və ya əvvəlcədən adı çəkilmiş şəxs və əşyaları göstərən əvəzlilərdir. Rus, ing. və alm. d. III şəxs cinsə görə fərqlənir. Müq. et: alm. d. /er, sie, es/; ing. d. /he, she, it/; rus d. /он, она, оно/. Azərb. d. isə belə fərqlənmə yoxdur.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s.197; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər; A.A.Реформатский Göstərilən əsər, s.337.

МЕСТОИМЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОЕ - alm. Indefinitpronomen (n), ing. indefinite pronoun /ɪn'defɪnɪt prəunaun/, fr. pronom indéfini, azərb. qeyri-müəyyən əvəzlik. - Naməlum şəxsi, əşyanı və onların əlamətlərini özündə əks etdirən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /birisi, kimsə, nəisə/; alm. d. /man, jedes, etwas/. Bunlar cinsə görə qeyri-müəyyəndir. /jeder, etliche, mancher, niemand/ isə say baxımından qeyri-müəyyəndir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 330; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ ОБОБЩЕННО-ЛИЧНОЕ - alm. verallgemeinernd-persönliches Pronomen (n), ing. common personal pronoun /'kɔmən 'pə:snl 'prəunaun/, fr. pronom personnel généralisé, azərb. ümumi şəxs əvəzliyi. - Formal olaraq xəbəri II şəxsin və ya III şəxsin tək və cəmində ifadə olunsada belə cümlələrdə söhbət konkret bir şəxsdən deyil, ümumilikdə hər hansı bir iş görəndən gedir. Məs.: Azərb. d. /Nə əkərsən, onu da biçərsən/, /Cücəni payızda sayarlar/; rus d. /поспешишь, людей насмешишь/ (tələsən təndirə düşər) və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 337.

МЕСТОИМЕНИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. Negativpronomen (n), ing. negative pronoun /'negətɪv 'prəunaun/, fr. pronom négatif, azərb. inkar əvəzliyi. - Şəxsi, predmeti və ya onların əlamətlərini bilavasitə göstərməyən, onları inkar edən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /heç kim/, /heç nə/; ing.d. /nobody/; alm. d. /niemand/; rus d. /никто/; fr. d. /personne/ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 177.

МЕСТОИМЕНИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНОЕ - alm. Possesivpronomen (n), ing. possessive pronoun /pə'zɛsɪv 'prəunaun/, fr. pronom possessif, azərb. yiyəlik əvəzliyi. - Əşyanın danışana və yaxud danışqda müraciət olunan şəxsə aid olduğunu göstərən əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /mənim, sənin, onun, bizim, özümün/; alm. d. /mein, dein, sein, ihr, unser, euer, ihr/; ing. d. /my, your, their, our/; fr. d. /moi, toi, lui/. Bu həm də mənsubiyyət bildirir. Məs.: Azərb. d. /mənim atam/ → /atam/, ancaq alm. d. mənsubiyyət əvəzliyi ifadə olunmamış qalır. Müq. et: /mein Vater/, ancaq /Vater/ və s. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 595; M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

МЕСТОИМЕНИЕ СОЮЗНОЕ - alm. Konjunktionspronomen (n), ing. conjunctive pronoun /kən'dʒʌŋktɪv 'prəunaun/, fr. pronom conjonctif, azərb. bağlayıcı əvəzliyi. - Bağlayıcı və ya bağlayıcı söz funksiyasında işlənen əvəzlik. Məs.: Azərb. d. /hansı?, necə?, kim?, nə?/.
M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 103.

МЕСТОИМЕННЫЕ НАРЕЧИЯ - alm. Pronominaladverbien (Pl.), ing. pronominal adverb /prəu'nɔmɪn(ə)l 'ædvə:b/, fr. adverbes pronominaux, azərb. zərfi əvəzlik. - Əvəzlik mənasına malik olan, lakin sintaktik funksiyasına görə zərflə üst-üstə düşən sözlər qrupu. Məs.: Azərb. d. /burada, orada, necə, belə, indi/. Alm. d. bunlar sözönlərinin /da(r)-, hier-, wo(r)-/ zərflərlə birləşməsindən yaranır. Müq. et: /worüber/ (nə haqda), /darüber/ (bu haqda), /womit/ (nəilə), /hiermit/ (bununla) və s.
R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 211.

МЕСТОИМЕННЫЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ - Вак: Местоимения адъективные ←.

МЕСТОИМЕННОЕ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Pronominalzahlwort (n), ing. pronominal numeral /prəu'nɔmɪn(ə)l 'nju:mərəl/, fr. pronoms numéraux, azərb. say əvəzliyi. - Qeyri-müəyyən say, (miqdar) mənası bildiren əvəzlilər. Məs.: Azərb. d. /çoxlu, az, xeyli, hara qədər/ və s. Bunlara bəzən qeyri-müəyyən saylar deyirlər.
R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 184.

МЕСТОИМЕННОЕ СКЛОНЕНИЕ - alm. pronominale (starke) Deklination (f), ing. pronominal declension /prəu'nɔmɪn(ə)l dɪ'klenʃ(ə)n/, fr. déclinaison (flexion) pronominale, azərb. əvəzliyin hallanması. - Hind-Avropa dillərində hallanma paradigmi var. Alm. d. əvəzlilərlə bərabər sifətlər də hallanır. Müq. et: N. /mein alter Bruder/ (yaşlı qardaşım), G. /meines alten Bruders/

D. /meinem alten Bruder/

A. /meinen alten Bruder/

H.Glinz. Gösterilən əsər.

МЕТАБАЗИС - alm. Metabasis (f), ing. metabasis /,metə'beɪsɪs/, fr. metabasis, azərb. metabazis. – (yunanca – meta arasında, basis-özül) 1) Nitq hissələrinin onlar üçün səciyyəvi olmayan sintaktik funksiyada işlədilməsi. Məs.: /təyinləşmə, fəlləşmə, isimləşmə/; 2) Bir nitq hissəsinin digərinə keçməsi, daha doğrusu, substantivləşmə və adyektivləşmənin tətbiqi nəticəsində sözün bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi. Məs.: rus d. /путём (isim), путём (zərf), путём (sözünü şəkliçi)// və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 230.

МЕТАГОГЕ - alm. Metagoge (m), ing. metagoge /,metə'gɔɡ/, fr. métagogue, azərb. metaqoqe. – Cansız əşyalara hissiyatın əlavə edilməsindən ibarət olan metafora növü. Məs.: Azərb. d. /Birdən Gızılgül sözə başladı// və s.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 230.

МЕТАЛЕПСИС - alm. Metalepsis (f), ing. metalepsis /,metə'leɪsɪs/, fr. métalepsis, azərb. metalepsis, səhvən əvəzləmə. – Sözün kontekstə uyğun gəlməyən başqa sözlə əvəzlənməsindən ibarət ritorik vasitə. Məs.: alm. d. (realisieren) «realizə etmək deməkdir»; ing. d. /realize/ «öz-özünə izah etmək deməkdir». Onları bir-birinin yerində işlətmək səhvdir.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 484.

МЕТАЛИНГВИСТИКА - alm. Metalinguistik (f), ing. metalinguistics /,metəlɪŋ'ɡwɪstiks/, fr. métalinguistique, azərb. metalinqivistika, metadilçilik. – 1) Metadilçilik dil haqqında danışmaq sözünün sinonimi. Bizim bu dilçilik ensiklopediyası buna ən yaxşı misaldır; 2) Təbii dilləri öyrənən nəzəri fənn. Bu fənn ümumi əlamətləri tədqiq edir; 3) Amerikan dilçiliyində xalqın ictimai həyatını və təffəkür tərzini əsas götürən, yəni dillə ümumi sosial-mədəni təsisatların (ikidillik, uşaqların danışığının inkişafı, dilin təffəkürlə əlaqəsi, dillərin semantik differensasiyası) qarşılıqlı əlaqələrini öyrənən dilçilik sahəsi.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 484.

МЕТАПЛАЗМА - alm. Metaplasma (n), ing. metaplasma /,metə'pleɪsm/, fr. métaplasme, azərb. metaplazm. – Sözlərin məruz qaldığı müxtəlif fonetik dəyişmələrin ümumiləşmiş adı. Məs.: proteza (səs artımı), epenteza (səs əlavəsi), aferezis (saitin düşməsi), sinkopa (səs düşümü), eliziya (səs birləşmələri) kimi fonetik dəyişmələr bu qəbildən hesab olunur.

O.C.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 230.

МЕТАПРАВИЛА – alm. Metaregeln (Pl.), ing. metarules /'metəru:ls/, fr. métarègles, azərb. metaqaydaları. – Bu qaydalar həm qrammatik, həm də obyektiv qrammatikanı şərh edən «metaqrammatika» qaydalarıdır. Ümumiləşdirici fraza strukturu qrammatikasında fraza struktur qaydaları ona görə

tətbiq edilir ki, onların köməyiylə yeni fraza struktur qaydaları düzəltmək olur. Məs.: sintaktik qanunauyğunluqları qaydalar çoxluğu arasında əlaqələr kimi təsvir etmək olar, hərçənd ki, onlar fraza struktur qrammatikalarında təmsil olunmur. Metaqayda girmə və çıxma qaydalarından ibarətdir. Girmə qaydaları müxtəlif olmalıdır ki, bir sıra qaydalara tətbiq edilə bilsin. Məs.: VP→W, NP VP [PAS] → W, (PP) [by], burada W kateqoriya simvollarının çoxluğu üzərində müxtəlifliklərdir. Metaqaydalar (sintaktik representasiyalar deyil) qaydalara tətbiq edilir və ona görə ağac şəklində təsvirdə məhdudurlar. Buna baxmayaraq metaqaydalar öz variabilliliylə turinq-maşınlar kimi generativ gücü olan sonsuz qrammatikalar düzəldə bilər. Elə bu səbəbdən Generativ Frazı Strukturları qrammatikası öz tətbiqində elə məhdudiyyətlerle rastlaşır, yəni bir metaqayda hər bir qaydanın düzəlməsində ən çoxu bir dəfə tətbiq edilsin.

H.Bußmann. Gösterilən əsər, s. 486.

МЕТАСЕМІЯ - alm. Metasemie (f), ing. metasemy /,metə'seɪmi/, fr. métasémie, azərb. mənanın dəyişməsi. – Məs.: fr. d. /ministre/ xidmətçi demək idi. Bu gün bu söz nazir mənasında işlənir.

F.Yadigar. GDG. Bakı, 2003, s. 165.

МЕТАТЕОРИЯ – alm. Metatheorie (f), ing. metatheory /,metə'thɪəri/, fr. métathéorie, azərb. metanəzəriyyə. – Bir başqa nəzəriyyəni araşdıran nəzəriyyə. Ümumi elm nəzəriyyəsi həm də bütün elmər üçün, o cümlədən dilçilik üçün də nəzəriyyədir.

R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 166.

МЕТАТЕЗА - alm. Metathese (f), Umstellung (f), Lautversetzung (f), ing. metathesis /me'tæθəsis/, permutation /,pə:mju(:)'teɪʃ(ə)n/, fr. métathèse, azərb. metateza. – Sözdə yanaşı səslərin yerini dəyişməsi. Məs.: «kiprik», «kiprik», «topraq», «torpaq». Metateza hadisəsi təzahürü assimilyasiya (uyuşma) və dissimilyasiya (fərqləşmə) qanunlarıyla əlaqədardır. Metateza daha çox başqa dillərdən alınan sözlərdə özünü göstərir. Məs.: ərəb sözü «ziyan» rus dilində «изъян», latın sözü «mərmər» «marmor», «mramor» şəkilinə düşmüşdür. Müasir dilçilik metateza hadisəsini səviyyələrarası qarışdırmanın nəticəsi hesab edir. «Torpaq»la /topraq/-ı bir dil sistemi daxilində qarışdırmaq düzgün deyildir, çünki onlardan biri dialektə, o birisi isə ədəbi dildə işlənir.

F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 77-79.

МЕТАТОНИЯ - alm. Metatonie (f), ing. metatony /,metə'təʊni/, fr. métatonie, azərb. metatoniya. – Söz tərkibində vurğunun bir hecadan digərinə keçməsi, söz vurğusunun yerinin dəyişməsi. Məs.: rus d. /пык'а-п'уки/; alm. d. /'dɔktor/-/'dɔk'to:rən/ və s.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

МЕТАФИЗИКА – alm. Metaphysik (f), ing. metaphysics /,metə'fɪzɪks/, fr. métaphysique, azərb. metafizika. – Zaman, məkan və s. kimi ümumi

kateqoriyalar haqqında anlayışlar sisteminin xüsusi şəkildə dildə əksi, bu və ya digər şəkildə öz ifadəsini tapması. Ona görə də hər dilin öz metafizikası var.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 231.

МЕТАФОНИЯ - alm. Metaphonie (f), ing. metaphony /'metə'fɒni/, fr. métaphonie, azərb. metafoniya. - Qrammatik üsul kimi saitlərin əvəzlənməsi, yəni qrammatik formaların yaranması vasitəsi. Məs.: alm. d. Umlaut (saitlərin sınıması) buna nümunə ola bilər. Müq. et: /Verstand/ (ağıl), ancaq /Verständnis/- (anlama) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s.231.

МЕТАФОРА - alm. Metapher (f), Übertragung (f), ing. metaphor /'metəfə/, fr. métaphore, azərb. metafora, məcaz. - Antik dövrdən bəri işlənən üslubi fiqur, məcazi mənada işlənən söz və ya ifadə. Məs.: M.Şəhriyada belə bir ifadə var /Ağ buludlar köynəklərin sıxanda// (zəif yağış yağmaq mənasında). Bir əşyanın və ya predmetin adının oxşar əlamətlər əsasında digər əşya və predmetlərə keçməsi. Məs.: /burun: insanın burnu, gəminin burnu/, /göz/ /göz: insanın gözü, bulağın gözü/. Metafora məcazın ən geniş yayılmış növlərindən biridir. Bəzən çox qısa formada çıxış edir. Məs.: alm. d. /Fuchsschwanz/ «əl mişarı» deməkdir. Metafora koqnitiv qrammatikada geniş yer alıb. Tarixi aspektdə isə metafora sözdüzəltmə üçün zəngin mənbədir. Məs.: alm. d. «oymağa» /Fingerhut/ deyirlər, yəni «barmaq papağı» və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 486.

МЕТАФОРА ПОЭТИЧЕСКАЯ - alm. poetische Metapher (f), ing. poetical metaphor /pou'etikəl 'metəfə/, fr. métaphore poétique, azərb. poetik metafora. - Poetik əsərlərin ekspressiv vasitələrin sırasına aid olan və mürəkkəb, müxtəlif planlı semantik struktur kimi çıxış edən ifadə vasitələri. Məs.: Azərb. d. /təbiətin şıltaqlığı, ağ buludlar köynəklərini sıxırdı// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 155-156.

МЕТАФОРИЗАЦИЯ - alm. Metaphorisation (f), ing. metaphorization /,metə'fɔrizeɪʃən/, fr. métaphorisation, azərb. metaforikləşmə. - Sözün məcazi mənalarının və ekspressiv xüsusiyyətlərinin güclənməsi hesabına onun mənə tutumunun genişlənməsi. Məs.: Azərb. d. /baş/ sözünün mənə tutumu metaforikləşmə nəticəsində xeyli genişlənir. Müq. et: /baş: insanın başı, atın başı, dağın başı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156.

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ - alm. metaphorisch, ing. metaphoric(al) /,metə'fɔrɪk(əl)/, fr. métaphorique, azərb. metaforik. - Metaforik üslub. Məs.: ayaq (insanın ayağı), masanın ayağı, nərdivanın ayağı; alm. d. /am Fuße des Berges/ (dağın ətəyində).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156.

МЕТАФРАЗА - alm. Metaphrase (f), ing. metaphrase /'metəfreɪz/, fr. métaphrase, azərb. metasöyləm. -- İfadənin bir dildən başqa dilə hərfi tərcüməsi. Məs.: rus d. /Он идет, куда глаза глядят// (O gözləri görənlər qədər gedir).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 166.

МЕТАЯЗЫК - alm. Metasprache (f), ing. metalanguage /,metə'læŋgwiːdʒ/, fr. métalangue, azərb. metadil. - Təsvir dili, ikinci dərəcəli dil, onun köməyiylə təbii dillər (obyekt dilləri) təsvir olunur.

Важ: Объектный язык →.

МЕТОД ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ - alm. linguistische Methode (f), ing. linguistic method /lɪŋ'gwɪstɪk 'meθəd/, fr. méthode linguistique, azərb. linqvistik metod. - Dili tədqiq edərək istifadə olunan üsul, yanaşma tərz. Elmi kateqoriya kimi, metod gerçəkliyin təcrübi və ya nəzəri cəhətdən öyrənilməsi, mənimsənilməsi və tətbiqi üsullarının məcmusudur. O, bütün hallarda konkret məqsədlərlə bağlı olur.

Metod elm üçün məqsəd deyil; o yalnız obyektin, onun ayrı-ayrı cəhətlərinin fəaliyyətinin dərk olunması vasitəsidir. Metod müşahidə olunmuşların və təcrübədə müəyyən edilmişlərin nəzəri mənimsənilməsi yoludur.

Yarandığı dövrdən indiyə qədər öz obyektini – dili və onun sistem və struktur xüsusiyyətlərini tədqiq etmək üçün bütün metodları işləyib hazırlayan elmə metodologiya deyilir. Dilçilik müstəqil elm kimi formalaşandan bu yana istifadə olunan bütün metodları 4 qrupda ümumiləşdirmək olar: 1) tarixi-müqayisəli metod; 2) struktur-funksional metod; 3) riyazi-statistik metod; 4) qarşılaşdırma-tutuşdurma metodu. Bu bölgü müəyyən mənada şərti xarakter daşıyır və onların hər birinin içərisində kifayət qədər xırda, lakin dilçilik üçün olduqca əhəmiyyətli metodlar ayırmaq olar.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 52-71; A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 192.

МЕТОД АТОМИСТИЧЕСКИЙ - alm. atomistische Methode (f), ing. atomistic method /,ætə'mɪstɪk 'meθəd/, fr. méthode atomistique, azərb. atomistik metod. - Dil hadisələrini ayrı-ayrılıqda, bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə tədqiq etmə metodu. Belə bir metod XIX əsr dilçiliyi, xüsusən «gənc qrammatiklər» məktəbi üçün səciyyəvi idi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 16-17.

МЕТОД ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ - alm. geographische Methode (f), ing. geographic(al) method /dʒɪə'græfɪk(əl) 'meθəd/, fr. méthode géographique, azərb. coğrafi metod. - Dil elementlərinin xəritələşdirilməsindən ibarət olan, dili dialektlərə bölən elmi üsul. Coğrafi metodun ilkin tələbi müəyyən edilən dil hadisəsinin mütləq xəritəyə köçürülməsidir. Dilçilik tarixində linqvistik atlasın tərtibinə ilk dəfə Almaniyada təşəbbüs edilmişdir. Belə ki, 1876-cı ildən başlayaraq alm. d. dialektlərinə aid material toplanmış və onlar 1881-ci ildə «Şimali və orta Almaniyanın dialektoloji atlası» adı altında çap edilmişdir.

Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 296-306; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 156-157.

МЕТОД ДЕСКРИПТИВНЫЙ - alm. deskriptive Methode (f), ing. descriptive method /dɪs'krɪptɪv 'meθəd/, fr. méthode descriptive, azərb. deskriptiv üsul, təsviri metod. - Dil faktlarının yığcam və hərtərəfli öyrənilməsinə, mətnin empirik təsvirinə üstünlük verən, tədqiqatçıdan psixologi proseslərin mahiyyətinə varmaq tələb etməyən elmi metoddur. Bu metod «allo» və «em» prinsiplərinə söykənərək dilin müxtəlif səviyyələrində «izafilik», «artıqlıq» olub - olmadığını araşdırmaqla məşğul olur. Adından göründüyü kimi, təsviri metod dil faktlarının və dil hadisələrinin təsviri ilə məşğul olur. Təsviri metoddan aşağıdakı məqsədlərlə istifadə olunur: 1) ayrı-ayrı dillərin elmi qrammatikalarının hazırlanması; 2) müxtəlif dillərə aid dərslərin hazırlanması; 3) çağdaş dilçilikdə başlıca tədqiqat üsulu.

Təsviri metod üç mərhələdən ibarətdir: birinci mərhələdə dil vahidləri müşahidə olunur, konkret vəzifədən asılı olaraq onlar seçilir; eyni zamanda nəzəri mənbələr dərinlən (mənimlənilir). İkinci mərhələdə toplanmış dil materialı təhlil edilərək təcrübədən keçirilir, yeni seçilmiş dil materialı tərkib hissələrinə ayrılır. Üçüncü mərhələdə isə dil hadisələrinin və dil faktlarının lingvistik təsviri verilir və ümumiləşmələr, nəticələr çıxarılır.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 199; Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 61-123.

МЕТОД СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ - alm. vergleichend-historische Methode (f), ing. comparatively-historical method /kəm'pærətɪvli-hɪs'tɔrɪkəl 'meθəd/, fr. méthode comparative-historique, azərb. müqayisə-tarixi metod. - Dillərin tarixi keçmişini müqayisə yolu ilə tədqiq etməklə onların genetik qohumluğunun aşkar edilməsi. Müqayisəli - tarixi metod dillərin qohumluğunu üzə çıxarmaq üsuludur. Bu metodun köməyiylə dillərin genetik və morfoloji bölgüsünü vermək mümkün olmuşdur.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 230-237; Ə.Rəcəbli. Göstərilən əsər, s. 210.

МЕТОНИМИЯ - alm. Metonymie (f), ing. metonymy /mɪ'tɒnɪmi/, fr. métonymie, azərb. metonomiya, ad dəyişmə, yenidən ad qoyma. - Metonomiya mövcud ifadəni yeni əşyavi adla göstərilməsidir. Semantik cəhətdən səbəb, yer və zaman bağlılığı var. Bu, sinekdoxadan geniş, metaforadan isə dar mənada işlənmə deməkdir. Bu zaman belə əvəzlənmələr ola bilər: Nizamini oxumaq (müəllif/əsr), ipək geyinir (məhsul/material), Der Kreml schweigt (Kreml susur; yer/məmur). İlkin olaraq metonomik adlar sözün yaranması səbəbkarını göstərmək üçün olub. Məs.: /Cognac/ (eyni adlı yerdən), tül (Fransada Tüll şəhərindən), Linç məhkəməsi (amerikalı hakim Lynchin adından), alqoritm (ərəb riyaziyyatçısı Al-Chwarismin adından), rentgen (rentgen şüalarını kəşf edən Röntgenin adından) və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 487.

МЕТРИКА - alm. Metrik (f), ing. metrics /'metrɪks/, fr. métrique, azərb. metrik. - Vəzn haqqında elm. Şer, qafiyə, ritm və vəzn qanunauyğunlarını öyrənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 167.

МЕТРИЧЕСКАЯ ФОНОЛОГИЯ - alm. metrische Phonologie (f), ing. metrics phonology /metrɪks fəu'nɔlədʒi/, fr. phonologie métrique, azərb. metrik fonologiya. - Vurgunu metrik ağacın güclü və zəif qollarının əlaqəsi kimi başa düşən konsepsiya. Sonralar bu təsvir üsulu seqmentüstü əlamətlərin tədqiqində geniş istifadə olunmağa başladı.

Р.Якобсон. Чешский стих в сопоставлении с русским. Berlin, 1923.

МИКРОКОНТЕКСТ - alm. Mikrokontext (m), ing. microcontext /'mækrəu'kɒntekst/, fr. microcontexte, azərb. mikrokontekst. - Ən kiçik mətn, sintaktik səviyyədə bu cümlə, fonoloji səviyyə üçün isə morfemdir.

МИДИЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Medisch (n), ing. median language /mɪdʒən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue mède, azərb. midiya dili. - Ölü İran dillərindən biridir. Yazılı abidələri qalmamışdır.

И.М.Оранский. Введение в иранскую филологию. М., 1960.

МИКРОЛИНГВИСТИКА - alm. Mikrolinguistik (f), ing. microlinguistics /'mækrəulɪŋ'ɡwɪstɪks/, fr. microlinguistique, azərb. mikro-lingvistik. - Dil işarələrini avtonom sistem kimi götürür. Strukturalizmə söykənən bu dilçilik dildaxili əlaqələri əsas götürür, dılxarici faktor və əlaqələri nəzərə almır, makrolinqvistikanın mərkəzi hissəsi sayılır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 487.

МИКРОНЕЗИЙСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. mikronesische Sprachen (Pl.), ing. Micronesian languages /mækrə'neɪziən 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mikronésiques, azərb. mikronez dilləri. - Okeaniya dilləri şərq qrupunun tərkibində dillər yarımqrupu. Kiribatu, Nauru, Marşal, Karolin adalarında yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 190 mindir. Mikronez dillərinə nauru (5 min), kiritatu (68 min), marşal (30 min), kusaı (5 min), ponape (25 min) və s. dillər aiddir.

V.W.Bender. Micronesian languages. GTL, v. 8, pt.1, The Hauge - Prage, 1971.

МИКРОСИНТАГМАТИКА - alm. Mikrosyntagmatik (f), ing. microsyntagmatics /'maɪkrə'sɪntægmatɪks/, fr. microsyntagmatique, azərb. mikrosintaqmatika. - Dilçilikdə söz birləşməsi haqqında elm. Söz birləşmələrinin sintaksisi.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 234.

МИКРОФОНЕМА - alm. Mikrophonem (n), ing. microphoneme /'maɪkrə'fəʊni:m/, fr. microphonème, azərb. mikrfonem.

Вах: Макрофонема ←.

МИНГРЕЛЬСКИЙ ЯЗЫК - Вах: Мегрельский язык ←.

МИНИМАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА ВЫРАЖЕНИЯ - alm. minimale Ausdruckseinheit (f), ing. minimal unit of expression, feature /'mɪnɪml 'ju:nɪt əv ɪks'presən /'fi:tʃə/, fr. unité minimale d'expression, azərb. minimal ifadə vahidi. – Dil işarəsinin ən kiçik fərqləndirici vahidi.

Бах: Фонема →.

МИНИМАЛЬНАЯ ПАРА - alm. Minimalpaar (n), ing. minimal (contrastive) pair /'mɪnɪml/'kɒntrɑ:stɪv/pɛə/, fr. paire minimale, azərb. minimal cüt. - Eyni mövqedə bir fonem və ya bir əlamətlə fərqlənən iki söz. Məs.: Azərb. d. /baş # yaş/, /toz # qoz/; ing. d. /mail/ # /nail/; fr. d. pere # mere; və s. Dünya dilçiliyində Şərba məktəbindən başqa bütün fonoloji məktəblər fonemin statusunu onun məna fərqləndirməsində görür və bunu sübut etmək üçün minimal cütlərdən (kvaziomonimlərdən) istifadə edirlər. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 160-174.

МИНИМАЛЬНЫЙ КОНСОНАНТИЗМ - alm. Minimalkonsonantismus (m), ing. minimal consonantism /'mɪnɪml 'kɒnsənəntɪzm/, fr. consonantisme minimale, azərb. minimal (ən az, ən kiçik) konsonantizm. - Uşaq dili üçün seçiyəvi olan minimal samitlər sisteminin ümumi əsası. /p – t/ və /m – n/ samitlərinin uşaq dilində yaranan ilk qarşılaşmalarıdır.

Р.О.Якобсон. Детский язык, афазия и общие звуковые законы. Bakı, 1993; V.Veysəlova. Uşaq dilinin formalaşması və inkişafı. ND, Bakı, 2001.

МИНУСКУЛЫ – Бах: Маяскулы ←.

МИСКИТО-МАТАГАЛЬПСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Miskito-Matagalpa-Sprachen (Pl.), ing. Miskito-Matagalp language /'mɪskɪto-mætəgɑ:lp 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues miskito-matagalpes, azərb. miskit-matagalp dilləri. – Amerika hindi dilləri ailəsinə aiddir. Honduras və Nikaraquada, həmçinin Salvadora yayılmışdır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 160 minə yaxındır. Miskit-matagalp dilləri tipoloji cəhətdən analitik dillərə aiddir.

А.Д.Дриздо. Индейцы Никарагуа. «Исторические судьбы американский индейцев», М., 1985.

МЛАДОГРАММАТИКИ - alm. Junggrammatiker (Pl.), ing. young (neo) grammarians /jʌŋ /neo/ɡrə'mɛəriəns/, fr. néogrammairiens, azərb. gənc qrammatiklər. - XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaranmış linqvistik cərəyan. Ən məşhur nümayəndələri A.Leskin, H.Osthof, K.Bruqman və H.Pauldur. Gənc qrammatiklər dilə daim dəyişməkdə olan bir hadisə kimi yanaşdıqlarından onlarda tarixçilik çox güclü şəkildə özünü büruzə verirdi. Dildə yaranan yeni elementləri onlar analogiya assosiasiyasına və fonetik qanunları fizioloji amillərə əsaslanaraq şərh edirdilər. Bunları kəşf etməklə gənc qrammatiklər dilin daxili mexanizmini açmağa can atırdılar. Gənc qrammatiklər fonetik qanunları zaman və məkan məhdudiyyətləri, analogiyanın fəaliyyəti, sonradan gələn alınmalar və müəyyən fonetik şəraitlə izah edirdilər. Onların konsepsiyasında əsas yeri fonetika tuturdu, onlar morfolojiyaya az diqqət yetirirdilər, ancaq sintaksisi heç yaxına da qoymurdular.

Gənc qrammatiklər eyni zamanda mənanı kənar edir, formanı, xüsusilə, səsləri ön plana çəkirdilər.

Dilçilik elminin dil tarixindən başqa bir şey olmadığını sübut etməyə çalışan H.Paul mənsub olduğu cərəyanın konsepsiyasını aşağıdakı kimi açıqlayır: «Dilin tarixilikdən başqa elmi tədqiqini söyləmək səhvə yol verməkdir. Dilin qeyri-tarixilik baxımından şərhini elmi şey kimi qəbul etmək əslində tamamilə tarixilikdən uzaq düşmək və ya tədqiqatçının, ya da müşahidə obyektinin tamamilə səhv olmasından başqa bir şey deyildir. Ayrı-ayrı şeylərin adicə izahından kənara çıxmaqla biz eyni zamanda əlaqəni şərh etmiş oluruq və bu özümüzə aydın olmasa da tarixilik mövqeyində durmaq deməkdir». H.Paul daha sonra qeyd edir ki, bu tarixililiyin real tarixlə əlaqəsi yoxdur, bu təkrar olunan əlaqələrin real tarixə münasibəti kimi başa düşülməlidir. Bu baxım XIX əsrin axırlarında Almaniyada dilçilikdə aparıcı istiqamət idi. Elə bu səbəbdən də gənc qrammatiklər canlı dilləri öyrənir, çünki əsas diqqət klassik dillərin və hazırda mövcud olan dillərin tarixi qrammatikasının yaradılmasına verilirdi. H.Paul eyni zamanda dil tarixindən kənarda mövcud olan bir elm yaratmağa çalışırdı. Bu elmi o, prinsiplər və ya metodlar nəzəriyyəsi adlandırırırdı. Bu elm çərçivəsində o, bilavasitə dilə dəxli olmayan, lakin ona təsir edən psixi və ictimai amilləri öyrənirdi. Buradan da psixi elementin bütün mədəni hərəkətdə mühüm amil olması, psixologiyanın, mədəniyyətşünaslığın özülünü təşkil etməsi, kulturologiyanın isə təbiət elmi kimi çıxış etməsi meydana gəlirdi. H.Paul xalq ruhunu və fərdin fəvqündə duran digər xüsusiyyətləri rədd edirdi. Lakin o inkar edə bilmirdi ki, dil həmişə ayrı-ayrı fərdlərin danışığında mövcud ola bilər. Bu onun mövqeyindəki pozitivizm idi. Beləliklə, H.Paulun tədqiqat obyektini qapalı sistem şəklində çıxış edən dil təşkil etmir, dil «fərdlərin qarşılıqlı təsirini təmin edən danışiq fəaliyyətidir».

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı. 1993, s. 18-19.

МЛАДОПИСЬМЕННЫЙ - alm. jungschriftlich, ing. with a recent system of writing /wɪð ə 'ri:snt 'sɪstɪm əv 'rɑ:ɪn/, recently put into writing /'ri: sntli put 'ɪntə rɑ:ɪn/, fr. langue à la nouvelle écriture, azərb. yenicə yazı əldə etmiş dil. - Yaxın zamanlarda yazı əldə etmiş dil. Məs.: keçmiş sovetlər birliyində bir neçə dil yazılı forma qazandı.

Н.Хаарман. Geschichte der Schrift. München, 2002; I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926.

МНОГОКРАТНЫЙ - alm. vielfach, mehrfach, ing. iterative /'ɪtəreɪv/, frequentative /frɪ'kwentətɪv/, fr. aspect itératif, azərb. çoxdəfəli, təkrarlı. – (lat. iterim-iki dəfə, semel-bir dəfə) Təkrarlanan, növbələnən, tez-tez əvəz edilən hərəkətlərin təsviri. Məs.: rus d. пить # пиват', знат' # znavat'; alm. d. streicheln (oxşamaq).

Бах: Итератив ←.

МНОГОСЛОЖНЫЙ - alm. mehrsilbig, ing. polysyllabic /'pɒlɪsɪ'læbɪk/, fr. polysyllabe, polysyllabique, azərb. çoxhecalı. – İki və daha artıq hecadan ibarət olan sözlər. Məs.: Azərb. d. /A-zər-bay-can/, /dil-çi-lik/ və s. F.Veyslov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 129-13.

МНОГОСОЮЗИЕ - alm. mehrgliedrige Konjunktion (f), ing. multiconjunction /'mʌltɪ kən'dʒʌŋkʃən/, polysyndeton /pɒl'sɪndɪt(ə)n/, fr. polysyndète, azərb. mürəkkəb bağlayıcı. – Mürəkkəb bağlayıcılar ən azı iki hissədən ibarət olur. Məs.: Azərb. d. /həm - həm də/, /təkcə - həm də/; alm. d. /nicht nur – sondern auch/ (təkcə – həm də), /entweder – oder/ (ya – ya da), /weder – noch/ (nə – nə) və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 147.

МНОГОТОЧИЕ - alm. Gedankenpunkte (Pl.), ing. dots /dɒts/, fr. points, de suspension, azərb. çox nöqtə. – Aşağıdakı hallarda işlədilən durğu işarəsidir: a) danışanın güclü hiss-həyəcan keçirməsi ilə əlaqədar ifadəsinin yarımçıqlığını göstərmək üçün. Məs.: Azərb. d. /Həsən heç vaxt dostlarından ayrı gəzməzdi. Amma indi isə.../; b) mətnə ayrı-ayrı vahidlərin təsirini şiddətləndirmək üçün. Məs.: /oğul, sən çox şeyə qadirsən, çəkinmə.../; c) gözlənilmədən bir fikirdən başqasına keçid edildikdə. Məs.: /Lazımı idarələr bunu nəzərdən qaçırmışlar... Siz isə, cənab rəis, bu gündən azadsınız.../; ç) mətnə daxil edilən sitatda bu və ya digər sözün, ifadənin, cümlənin, mətn parçasının buraxıldığını bildirmək üçün. Məs.: «Romantiklərin (V.fon Humbolt) ... dilin daxili forması anlayışına H.Paulun ... kitabında bir dəfə də olsun rast gəlmirik».

Ə.Dəmirçizadə. Müasir Azərbaycan dili (fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya). Bakı, 1972, s. 259-303.

МНОГОЧЛЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. mehrgliedriger Satz (m), ing. polynomial sentence /,pɒlɪ'nəʊmj(ə)l 'sentəns/, multinomial sentence /'mʌltɪ'nəʊmj(ə)l 'sentəns/, fr. proposition polynôme, azərb. çoxüzvlü cümlə. – Tərkibində ikidən çox tərkib hissəsi olan mürəkkəb cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən bilirdim ki, bu işlərin axırı yaxşı olmayacaq və buna görə onlar cavab verməli olacaqlar//.

Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 1959.

МНОГОЯЗЫЧИЕ - alm. Vielsprachigkeit (f), ing. polyglot /'pɒlɪɡlɒt/, multilingual /mʌltɪ 'lɪŋɡwəl/, fr. polyglotte, de plusieurs langues, azərb. çoxdillik. – 1. Bir neçə dildə ünsiyyətə girmək qabiliyyəti; 2) Eyni ərazidə bir neçə dilin mövcudluğu. Adətən, ikidilli, üçdilli və çoxdilli adamlara rast gəlmək olur. Ancaq ən geniş yayılmış forma ikidillikdir. Elmi ədəbiyyatda tez-tez söhbət koordinativ və subordinativ bilinçvizmədən gedir.

Вах: Билингвизм ←.

МНОГОЯЗЫЧНЫЙ – Вах: Билингвизм ←.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ - alm. Vieldeutigkeit (f), ing. polysemy /,pɒlɪsemi/, fr. polysémantique, azərb. çoxmənalılıq. – Təbii dillərdə eyni

sözə və ifadəyə bir-biri ilə əlaqədar olan müxtəlif semantik şərhlər verilə bilən. Çoxmənalılıq müxtəlif yollarla meydana gəlir. Bunlardan ən çox yayılanları məna genişlənməsi, məna daralması və mənanın köçürülməsi-dir. Məs.: alm. d. /Absatz/ - 1) daban; 2) satış; 3) mətnə yeni fikrin başlanğıcı. Efemizm, jarqonizm, semantik sıxılma, xalq etimologiyası və s. dil hadisələri də çoxmənalılığın yaranmasına təsir göstərir. Çoxmənalılıq aşağıdakı yollarla açıla bilər: a) şəriştəli dil daşıyıcısı başqa cür şərh edə bilər; b) qrammatik təhlillə: məs.: generativ sintaksis modelində çoxmənalı üst qatın müxtəlif şərh verilə bilər; c) leksik yolla (omonim, sinonim, antonim və s.); ç) sintaktik şərh: məs.: /onun dəvəti razılıqla qarşılandı//, /o dəvət edib, yoxsa onu dəvət ediblər/.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 204; F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. Plural (m), ing. plural /'plu:rəl/, fr. pluriel, azərb. cəm hal. – Kəmiyyət kateqoriyası kimi isimlərdə ayrı-ayrı əşyaların çoxluğunu, fəllərdə isə iş və hərəkətin çoxlu subyektə aid olduğunu göstərir. Məs.: alm. d. /Auto/ - /Autos/ (maşın-maşınlar), /Tag/ - /Tage/ (gün-günlər), /Mann→Männer/ (kişi-kişilər), /Bar→Bären/ (ayı-ayılar), /Mutter→Mütter/ (ana-analar) və s. Göründüyü kimi alman dilində ismlərin cəmini düzəltmək üçün bir neçə şəkildən istifadə olunur. Ona görə də bu dildə ismlərin cəmlənməsini 5 qrupda ümumiləşdirirlər. Azərb. d. isə /-lar/lər/ şəkilçiləri cəmliyin düzəlməsində iştirak edirlər.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 271-294.

МНОЖЕСТВЕННОЕ АВТОРСКОЕ - alm. autorische Mehrzahl (f), ing. author's «we» /'ɔ:θəs «wɪ:»/, fr. pluriel d'auteur (de modestie), azərb. müəllif cəmliyi. – Nəzakət xatirinə özünü müraciət olunanlarla və ya mənsub olduğu məktəbin nümayəndələri ilə eyniləşdirmək məqsədilə cəm halının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Yuxarıda göstərdik ki... İrəlində qeyd etdiyimiz kimi.../ və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 203.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ВЕЖЛИВОСТИ - alm. Höflichkeitsplural (m), ing. politeness plural /pə'laitnis 'plu:rəl/, honorific /,ɔnə'nɪk/, fr. pluriel de politesse, azərb. hörmət mənasında cəm forması. – Şəxs əvəzliyinin ikinci şəxsin cəm formasının bir nəfərə müraciət zamanı işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /İndi siz deyən görüm...//; alm. d. bu üçüncü şəxsin cəmində olur: /Sagen Sie bitte/ (Xahiş edirəm, deyən); /Sкажите, пожалуйста!//, ingilis

dilində isə tək və cəm eyni şəkildə ifadə olunur. Müq. et: /you know/; ?Do you know? və s.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 590.

МНОЖЕСТВЕННОЕ ПРЕУВЕЛИЧЕННОЕ - alm. Gemeinschaftsplural (m), ing. exaggerate plural /ɪɡ'zædʒəreɪt 'plu:rəl/, augmentative /ɔ:g'mentətɪv/, fr. pluriel augmentatif, azərb. qüvvətləndirilmiş cəm. – Adətən danışığa xüsusi çalar (rəng) vermək məqsədilə danışanın müəyyən

qüvvə ilə, kollektivlə əlaqədar olduğunu bildirmək üçün birinci şəxs təkinin əvəzinə cəm formasının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Bizim bu dünyada nə malımız var...//; alm. d. /Nun gehen wir ins Bett// (Uşaqlara müraciyyətlə deyilir: Hə, gedək yataq!) və s. İng. d. bu /let/ sözü ilə qüvvətləndirilir. Müq. et: /Let us go/ (Gedək).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 591.

МНОЖЕСТВЕННОЕ РОДОВОЕ - alm. Mehrzahlsgeschlecht (n), ing.

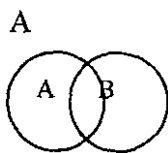
generic plural /dʒɪˈnerɪk ˈpluːrəl/, fr. pluriel générique, azərb. nəslə və ya ailəni bildirən cəmilik. - Müəyyən cinslər və ya əşyalar sinfini təsvir etmək üçün ismin cəm halının işlədilməsi. Məs.: Azərb. d. /Bizim vəzifəmiz gələcək nəsillərə yaxşı ad qoyub getməkdir//.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 262-263.

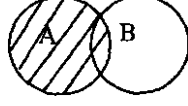
МНОЖЕСТВО - alm. Menge (f), Klasse (f), ing. multitude /ˈmʌltɪtjuːd/, many /ˈmeni/, fr. quantité, multitude, azərb. çoxluq. - Riyaziyyatın əsas anlayışı, xüsusilə çoxluq nəzəriyyəsində. Bizim təsəvvürlərimizdə müəyyən fərqli obyektlər toplusu elementlər çoxluğuna deyirlər. Elementlər bütövə aidlik əlaqəsində olur: ($X \in M$ belə oxunur= X M-ə daxildir). Çoxluğun elementləri zahirən sadalana bilər, sıralanmada yer vacib deyildir, daxilən isə elementlərin göstərilməsi (predikat) müəyyən edilə bilər. Riyazi mənada çoxluğun əlamətləri bunlardır: a) həm konkret obyektlər, həm mücərrəd və fikrən düzəldilən konstruktlar (saylar, adlar, fonemlər) çoxluğun elementləri kimi, yəni özləri başqa çoxluqların elementləri ola bilərlər. Məs.: dildə bütün sözlərin fonetik materiyası fonemlər çoxluğunun elementlərindən ibarətdir; b) çoxluq boş, sıfırlardan ibarət ola bilər. Məs.: maddi göstəricisi olmayan sıfır morfemlər. Müq. et: Azərb. d. qeyri-müəyyən təsirlik və qeyri-müəyyən yiyəlik hal şəkilçiləri: /kitab bazarı/, /mən kitab oxuyuram/; c) çoxluq yalnız bir elementdən ibarət ola bilər. Məs.: ing.d. /singleton/. Frazə struktur qrammatikasında S bütün hallarda başlanğıc kimi cümlənin simvoludur; ç) çoxluğun elementləri sonsuz ola bilər. Məs.: saylar və ya dildəki cümlələr.

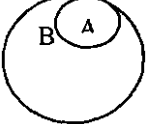
Çoxluqlar arasında aşağıdakı əlaqələr mümkündür: a) çoxluqların eyniliyi. Məs.: A və B çoxluqları eyni əlamətlərə malikdirsə, zahirən onlar eynidir; b) ekvivalentlik əlaqəsi. İki çoxluq ekvivalentdir və ya eyni gücdədir. Eyni güclülük həm qayıdıqlıq, həm simmetrik, həm də tranzitiv əlaqəsi deməkdir; c) birləşmə çoxluğu (ing. union set): bu elə çoxluqdur ki, M-də A və B son çoxluqda eyni elementlərdir: $A \cup B := \{x/x \in A \vee x \in B\}$. Birləşmiş çoxluq ilkin olaraq və ya inklüziv olaraq o zaman həqiqidir ki, biri və ya hər ikisi həqiqi olsun (dizyunksiya). Bunu aşağıdakı kimi göstərmək olar.

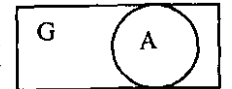
Məs.: alm. d. qadın cinsli isimlərin və mücərrəd isimlərin əlamətləri birləşmə çoxluğunun əlamətləridir.
Müq. et: /Liebe/ (məhəbbət), /Haß/ (nifrət), /Küche/ (mətbəx) və s.

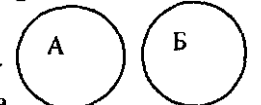
ç) kəsişən çoxluqlar (ing. intersection set) elə çoxluqların M elementləridir ki, onlar həm A-ya, həm də B-yə aid olsunlar. $A \cap B := \{x/x \in A \wedge x \in B\}$. Məs.: əgər A alm. d. tranzitiv, B isə qüvvətli fellər çoxluğunun elementləridirsə, onda AB və M- kəsişməsi həm tranzitiv, həm də qüvvətli fellərin çoxluğudur; d) fərqli çoxluqlardır (qalıqlı çoxluq-substraksiyası) ki, A çoxluğunun bir hissəsidir, onlar B-də yox, yalnız A-dadır: $A \setminus B := \{x/x \in A \wedge x \notin B\}$. $A \setminus B$ və $B \setminus A$ fərqli çoxluğu ona uyğun gəlir ki, onlardan yalnız biri ilə düzgün olsun (hər ikisi yox).

Bax: Məs.: Xətlə $A \setminus B$ -ni göstərir. Məs.: tranzitiv felləri A çoxluğunda, qüvvətli fellər isə B çoxluğunda verilib. Onda zəif felləri $A \setminus B$ fərqli çoxluğu şəklində göstərmək olar. Məs.: /suchen/ (axtarmaq); e) A çoxluğunun o zaman B-yə daxildir. A-nın bütün elementləri eyni zamanda B-yə daxil olsun. $A \subset B \ll \wedge x (x \in A \rightarrow x \in B)$.

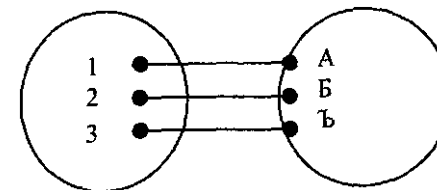
 Məs.: alm. d. bütün tranzitiv fellər bu dilin fellərinin bir qismidir. Ancaq alm. d. ən azı bir fel var ki, o tranzitiv fellər çoxluğuna daxil deyildir. Məs.: /regnen/ (yağmaq); f) çoxluq komplementində alman dilinin bütün sözləri G çoxluğudur, A isə fellərdir, onda G A sxemində belə

olur. ($C_G A$); g) çoxluq potensiyası. A çoxluğunun M potensiyası çoxluğunun bütün hissələrinin çoxluğudur. $\{P(A) := \{x/x \subset A\}\}$. Burada M- potensiyasının elementlərinin sayı ifadənin elementlər çoxluğunun 2-li potensiyasına uyğun gəlir. Məs.: əgər A-da 3 element varsa $\{a, b, c\}$, onda çoxluq potensiyası $p(A) 2^3 = 8$ olacaq. $\{\emptyset\}, \{a\}, \{b\}, \{c\}, \{a, b\}, \{a, c\}, \{b, c\}, \{a, b, c\}$. j) çoxluq dizyunkt: A və B iki çoxluğu dizyunktur, onların kəsişməsi sıfır çoxluğa bərabər olur, yəni onların heç bir oxşar elementi yoxdur. $A \cap B = \emptyset$.

Məs.: A tranzitiv, B isə alman dilində intransitiv fellər çoxluğudursa, onda onların kəsişmə çoxluğu sıfıra bərabərdir, yəni elə ola bilməz ki, fel həm tranzitiv, həm də intransitiv olsun; i) çoxluq məhsulu. Yəni iki A və B çoxluqları bütün nizamlanmış cütlərin (x, y) çoxluğudur, özü də $x \in A$ -ya, $y \in B$ -yə aiddir: $A \times B = \{ \langle x, y \rangle / x \in A \wedge y \in B \}$

Məs.: flektiv dillərdə morfoloji göstərici vacibdir. Müq. et: alm. d. A hallar çoxluğudur. {Nom, Gen, Dat, Akk}. B isə kəmiyyət çoxluğudur. {Sing, Plur}. Məhsul çoxluğu hər iki AXB çoxluğun bütün mümkün birləşmələrini əhatə edir. Məs.: Nom/Sg, Dat/Pl. və s.

Bu çoxluq nəzəriyyəsini (ing. set theory) G.Cantor (1845-1918) işləyib hazırlayıb. Bu nəzəriyyə dəfələrlə dilçilikdə tətbiq edilib.

L.Lyons. Einführung in die moderne Linguistik. München, 1995.

МОДАЛЬНОСТЬ - alm. Modalität (f), ing. modality /məu'dælti/, fr. modalité, azərb. modallıq. – «Danışanın ifadə olunan fikrə münasibətini, ifadə olunan fikrin obyektiv varlığa münasibətini əks etdirən qrammatik-semantik kateqoriya. İfadə olunan fikir məzmunca ya real, ya da qeyri-real, ya mümkün, ya da qeyri-mümkün, ya arzu olunan, ya da arzu olunmayan, ya zəruri, ya da ehtimali şəkildə və s. anlaşıla, işlədile bilər. Modallıq anlayışı qrammatik və leksik vasitələrin (fel formaları, modal sözlər, intonasiya, ədatlar) köməyi ilə ifadə olunur. Alm., ing., rus d. modal fellər var. Azərb. d. də /bilmək, bacarmaq və istəmək/ felləri modallığı ifadə etməyə meyillidirlər. Alm. d. modallıq morfoloji yolla (/gern/ (həvəslə), /so/ (belə), /derart/ (bu cür), umsonst (əbəv yerə) morfemlərilə), /-lings, -weise/ şəkilçilərlə düzələn sözlərlə (/höflicherweise/ (nəzakətcəsinə), /rittlings/ (çaparaq), ölçü ədatları ilə /nur/ (ancaq), /auch/ (həmçinin), /sogar/ (hətta), modal ədatları ilə /doch/ (bəs), /denn/ (ancaq), dərəcə ədatları ilə /sehr/ (çox), /weitaus/ (həddən çox), zərflər ilə /hoffentlich/ (güman ki), /gottlob/ (Allah xatirinə) və s. ifadə olunur.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 490-493; M.İ.Adilov. və b. Göstərilən əsər, s.164.

МОДАЛЬНОСТЬ ГИПОТЕТИЧЕСКАЯ - hypothetische Modalität (f), ing. hypothetical modality /,haipə'θetikl məu'dælti/, fr. modalité hypothétique, azərb. hipotetik modallıq. - Söyləm məzmununun təxmini təsəvvür edilməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 237.

МОДАЛЬНОСТЬ ИРРЕАЛЬНАЯ - alm. irreal Modalität (f), ing. uneral modality /'ʌn'rɪəl məu'dælti/, fr. modalité irréelle, azərb. qeyri-real modallıq. - Söyləmin məzmunu mümkün olmayan, baş verə bilməyən kimi təsəvvür olunması. Alm. d. qeyri-real modallığın ifadəsi üçün Konyuktiv və xüsusilə də Konditionalis-dən geniş istifadə edilir. İng. d. /should/, /would/, rus d. /бы/ ədatları qeyri-real modallığı ifadə edirlər. Azərb. d. arzu şəkli, qeyri-qəti gələcək də bu mənanı verir. Məs.: alm. d. /Hätte er Zeit gehabt, würde er gekommen sein// (Vaxtı olsaydı gələrdi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 490-493.

МОДАЛЬНОСТЬ ОТРИЦАТЕЛЬНАЯ - alm. negative Modalität (f), ing. negative modality /'negətiv məu'dælti/, fr. modalité négative, azərb. inkar modallığı. - Söyləmin məzmununun kerçəkliyə, həqiqətə uyğun

olmadığının ifadəsi. Məs.: alm. d. /Er sei nicht gekommen, hätte er keine Einladung bekommen// (O dəvətnamə almasaydı, gəlməzdi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 517-519.

МОДАЛЬНЫЙ - Вых: Модальность ←.

МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ - alm. Modalverben (Pl.), ing. modal verbs /'məudl və:bz/, fr. les verbes modaux, azərb. modal fellər. - Vaciblik, zərurilik, istək və imkan mənası bildiren fellər. Adətən, belə fellərlə danışan dediklərinin məzmununa öz münasibətini bildirir. Alm. d. 6 modal fel var: /können/, /dürfen/ (bacarmaq), /mögen/ (istəmək), /müssen/, /sollen/ (-malı, -məli), /wollen/ (tstəmək, arzulamaq); ing. d. /might/, /must/. Bunlardan başqa alman dilində /scheinen/ (görünmək), /bleiben/ (qalmaq), /drohen/ (hədələmək), /versprechen/ (vəd etmək), /wissen/ (bilmək) və s. felləri /zu+Inf/-lə işlənərək modallıq bildirirlər. Eyni zamanda alm. və ing. d. /haben (have)+zu (to) və sein (be)+zu (to)/ da modallıq bildirir. Məs.: ing. d. /I have to wait/ (Mən gözləməliyəm); alm. d. /Er scheint mir klug zu sein// (O mənə ağıllı görünür).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 417-419.

МОДАЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. Modalwörter (Pl.), ing. modal words /'məudl wə:dz/, fr. les mots modaux, azərb. modal sözlər. - «Danışanın bütövlükdə ifadə olunan fikrə və ya bu fikrin ayrı-ayrı hissələrinə münasibətini bildiren köməkçi sözlər. Modal sözlərin məna növləri bunlardır: a) təsdiqedic modal sözlər: /əlbəttə, həqiqətən, şübhəsiz, doğurdan (da), şəksiz/; b) yekunlaşdırıcı modal sözlər: /deməli, qısa, beləliklə, ümumiyyətlə, nəticədə/; c) ehtimal modal sözləri: /bəlkə, yəqin, deyəsən, ehtimal (ki,) güman (ki,) sanki, elə bil ki,/ və s.»

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 164.

МОДАЛЬНАЯ ЛОГИКА - alm. Modallogik (f), ing. modal logic /'məudl 'lɒdʒɪk/, fr. logique modale, azərb. modal məntiq. - Fəlsəfi məntiqdə /və, və ya/ bağlayıcılar, modal ifadələr. Məs.: alm. d. /es ist möglich/notwendig/ (mümkündür kt, vacibdir ki,) və s. vasitələrlə aparılan təhlil üsulu.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 491.

МОДАЛЬНЫЕ ЧАСТИЦЫ - alm. Modalpartikel (Pl.), ing. modal particles /'məudl 'pa:tɪkls/, fr. particule modale, azərb. modal ədatlar. - Modallığın ifadəsində iştirak edən ədatlar: alm. d. /ja/ (ki, hə), /doch/ (əlbəttə), /denn/ (ancaq), /aber/ (lakin), /nur/ (yalnız). Bunlar həm də ayrıca çıxış edə bilirlər. Məs.: /ja/ cavab ədatı, /doch/ cümlə ədatı, /denn, aber/ bağlayıcı, /nur/ ölçü ədatı və s. Məs.: /Hans ist verheiratet// (Hans evlidir) ancaq, /Hans ist ja verheiratet// (Hans ki evlidir).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 491.

МОДЕЛЬ - alm. Modell (n), ing. pattern /'pætən/, model /'mɒdl/, fr. modèle, azərb. model. - 1) Dil vahidinin hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə

sistemini əks etdirən ümumi sxem; 2) Model bəzən qrammatika və ya paradiqm mənasında işlənir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 238.

МОДЕЛИРОВАНИЕ - alm. Modellierung (f), ing. modelling /'mɒdeɪŋ/, fr. moulage, modeler, azərb. modelləşdirmə. – «Öyrənilən obyektin modelini yaratmaqdan ibarət tədqiqat üsulu. Modelləşdirmədən o zaman istifadə olunur ki, ya öyrənilən obyekt bilavasitə müşahidə etmək mümkün olmur, ya da bu obyekt olduqca mürəkkəb səciyyəli olur».

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОДЕЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА – alm. modell-theoretische Semantik (f), ing. model-theoretical semantics /'mɒdel θiə'retikəl si'mæntiks/, fr. sémantique modèle-théorique, azərb. model-nəzəri semantika. – Formal məntiqi dillərin semantik şərhə üçün inkişaf etdirilən məntiqi formal konsepsiya. Əsas prinsipi: formal dillə metadil arasında semantik predikatla düzdür və ya səhvdir arasında seçim edir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 493.

МОДИФИКАЦИЯ – alm. Modifikation (f), ing. modification /,mɒdɪfɪ'keɪʃ(ə)n/ fr. modification, azərb. modifikasiya (dəyişmə). – Semantik dəyişmə və ya formal sözdüzəltmədə kök morfemin, xüsusilə, prefiksin əlavə edilməsilə əmələ gələn semantik fərq, özü də bu zaman sözün paradiqmatik mənsubluğu saxlanılır, morfemin, leksemin və cümlənin fonetik-fonoloji qəlibində dəyişiklik baş verir. Məs.: alm. d. /lesen/ (oxumaq)- /vorlesen/ (üzündən oxumaq), rus d. /рассказать/ (danışmaq), /пересказать/ (təkrar danışmaq) və s. Azərb. d. /Onlar ağac əkirlər//; /Onlar ağac əkirlər? və s.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

МОДУЛЯЦИЯ - alm. Modulation (f), ing. modulation /,mɒdju'leɪʃ(ə)n/, fr. modulation, azərb. modulyasiya. - Danışqda seqmentüstü vasitələrin (səs tonunun hərəkəti, gücü, zamanı, fasilə, cümlə vurğusu və intonasiya baxımından formalaşması, bütövə çevrilməsi, yeri gələndə onun sintaqmlara bölünməsi və s.). Məs.: Azərb. d. /O/ qoca atlıya yaxınlaşıb nəşə dedi//, /O qoca/ atlıya yaxınlaşıb nəşə dedi//.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 127-128.

МОДУС – alm. Modus (m), ing. modus /'mɒdəs/ fr. modus, azərb. modus. - Danışanın ifadə etdiyi hal, vəziyyət və gerçəkliyə qarşı tutduğu mövqeyinin qrammatik kateqoriya kimi ifadəsi. Dillərin əksəriyyətində felin üç şəkli fərqləndirilir: xəbər, qeyri-real (Konjunktiv) və tələb kimi əmr şəkli. Ancaq bəzi dillərdə məs.: fransız dilində müəyyən gerçəkliyin ifadəsi üçün kondisional, yunan, türk və fin dillərində yerinə yetirilə bilən arzular ifadə etmək üçün optativ (arzu), türk dilində güman bildirmək üçün suppozitiv (arzu) /gələrsə, gələrem/ və ərəb dilində israrlı təsdiqin ifadəsi üçün

energikus (israr) şəkilləri mövcuddur. Modal mövqeləri həm də leksik yollarla (güman ki, bəlkə) ifadə etmək olur.

Bununla yanaşı modus ponens alm. d. Modus Ponens, ing. d. mood of affirming və modus tolens alm. d. Modus Tollens, ing. d. mood of denying də fərqləndirirlər. Birinci halda söhbət təsdiqdən, ikinci halda isə irəlicədən verilən hökmün əlavə edilən sonrakı cümlədə (implikasiyada) öz təsdiqini tapmasından gedir. Məs.: /Cəmil Sumqayıtda yaşayır (⇒p)/, əgər Cəmil Sumqayıtda yaşayırsa, deməli, o, Azərbaycanda yaşayır (p⇒q), yəni /Cəmil Azərbaycanda yaşayır (⇒q)/. İkinci halda isə irəlidə söylənilən fikir əlavə edilən cümlədə /- implikasiyada/ rədd edilir. Məs.: /Cəmil Sumqayıtda yaşamırsa, deməli, o, Azərbaycanda yaşamır// (p⇒q). /Cəmil Azərbaycanda yaşamır/ (q), deməli, /Cəmil Sumqayıtda yaşamır (p)/.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 427.

МОКШАНСКИЙ ЯЗЫК – alm. Mokš(sch)a (Mokš(sch)anisch) (n), ing. Moksha language /mɒ:kʃə 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue mordva-mokcha, azərb. mokşan dili. – Mordov dillərindən biridir. Əsasən Mordovada yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 500 minə qədərdir.

П.Орнатов. Мордовская грамматика. М., 1938.

МОЛДАВСКИЙ ЯЗЫК – alm. Moldauisch (n), ing. Moldavian language /mɒl'deɪvjən 'læŋgwɪdʒ/, fr. le moldave, la langue moldave, azərb. moldavan dili. – Roman dillərinə aid dil. Moldaviyada yayılmışdır. 2,5 milyona qədər daşıyıcısı mövcuddur. Rumın dilinə yaxın dildir. 1989-cu ildən latın qrafikasına keçmişdir.

Л.А.Гуцул, Е.И.Рошкован. Молдавское советское языкознание. Кишинев, 1975.

МОМЕНТАЛЬНЫЙ – Вах: Мгновенный ←.

МОНГОЛЬСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. mongolische Sprachen (Pl.), ing. Mongolian languages /'mɒŋ'gəʊljən 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues mongoles, azərb. monqol dilləri. – Altay dil qrupunun qolu olub 12 dili əhatə edir. Bu dildə Mərkəzi Asiyada 6,5 milyon adam danışır. Monqol, buryat, kalmık və s. dillər monqol dillərinə daxil olan əsas dillərdir.

QALİK MONQOL ƏLİFBASI

Transkripsiyası	Uyğur. finalı	Transkripsiyası	Qalik. finalı	Transkripsiyası	Uyğur. finalı	Transkripsiyası	Qalik. finalı
a. a	ᠠ	a	ᠠ			gh	ᠠ
		i	ᠡ			n	ᠡ
		u	ᠢ			t	ᠢ
		e	ᠣ	a. i	ᠠ	th	ᠣ
		oi	ᠤ	n	ᠨ	q	ᠤ
		o	ᠥ			ah	ᠥ
		au	ᠦ	b. p	ᠪ	n	ᠦ
		am	ᠦ			p	ᠦ
		ah	ᠦ			ph	ᠦ
g. k	ᠭ	k	ᠬ	j. i	ᠵ	Δ	ᠭ
		kh	ᠬ	r	ᠷ	bh	ᠭ
		g	ᠭ	l	ᠯ	m	ᠭ
		gh	ᠭ	u. i	ᠭ	j	ᠭ
		n	ᠨ			r	ᠨ
g. x	ᠭ	ᠭ	ᠭ			t	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			u	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			h	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			kh	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			zz	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			zz	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			t	ᠭ
		ᠭ	ᠭ			sh	ᠭ

Г.Д.Санжеев. Сравнительная грамматика монгольских языков. т. 1, М., 1953.

МОНГОЛЬСКИЙ ЯЗЫК – alm. Mongolisch (n), ing. Mongolian language /'mɒŋ'gəʊljən ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. le mongol, langue mongole, azərb. monqol dili. – Monqol dillərinə aid olan dillərdən biridir. 1921-ci ildən Monqolistanın rəsmi dilidir. 4,8 milyona qədər daşıyıcısı vardır.

Б.Х.Тодаева. Грамматика современного монгольского языка. Фонетика и морфология. М., 1951; Г.Д.Санжеев. Современный монгольский язык. М., 1959.

МОН-КХМЕРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Mon-Khmersprachen (Pl.), ing. Mon-Khmer languages /mɒːn-kmer ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues mon-khmères, azərb. mon-kxmer dilləri. – Cənub şərqə Asiyada 140 dili əhatə edir. Əsas dili Vyetnam dilidir (50 milyon). Yazısı hind və çin yazılarına əsaslanır.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 499; Ю.А.Горгониев. Грамматика кхмерского языка. М., 1966.

МОНЕМ – alm. Monem (n), ing. moneme /'mɒni:m/, fr. monème, azərb. monem. Fransız dilçisi A.Martinenin ikili üzvlənmə konsepsiyasında, ikinci üzvlənmənin ən kiçik vahidi, ifadə ilə mənanın vəhdəti. O, leksikonda mənası açılmış monemləri açıq sinif olan cütler kimi leksik monemlər və ya semantemlər adlandırır. Qapalı sinfin monemlərini isə o, morfemlər adlandırır. Daha sonra o, monemləri funksional (sözönləri) və avtonom (dəyişməz, ancaq sərbəst və asılı) zaman, hal göstəriciləri. (Məs.: alm. d. /heute/ (bu gün), /leider/ (təəssüf)) olmaqla üç yerə bölür. Amerikan strukturalizmində morfemə A.Martinenin monemi, sərbəst leksik morfemlərə «seman-temi» və asılı monemlərə morfemi uyğun gəlir. Bəzi hallarda ifadə planının ən kiçik vahidinə məna planında semem uyğun gəlir.

A.Martinet. Elements of General Linguistics. London, 1964.

МОНОГРАФИЯ - alm. Monographie (f), ing. monograph /'mɒnəgrɑ:f/, fr. monographie, azərb. monoqrafiya. – Müəyyən elmi araşdırmaların nəticəsinə həsr olunmuş elmi əsər. Məs.: A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, 1974.

МОНОКУТУБА – alm. Monokutuba (n), ing. MonoKituba /mɒnə'kɪtubə/, fr. monokautube, azərb. monokutuba. – Bantu dillərindən biridir. Konqoda yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 3,8 milyona qədərdir. Monokutuba kreollaşmış dildir. Yazısı latın qrafikasına əsaslanır.

W.H.Fehderau. Descriptive grammar of the Kituba language: a dialektal survey. Leopoldville, 1963.

МОНОЛИНГВИЗМ – alm. Monolinguisumus (m), ing. monolinguisum /mɒnə'liŋwɪzəm/, fr. monolinguisme, azərb. birdillik. – Yalnız bir dildə ünsiyyətdə olmaq; birdilli ölkə, xalq, cəmiyyət. F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

МОНОЛОГ - alm. Monolog (m), ing. monologue /'mɒnəlɔɡ/, soliloque /sə'liləkwɪ/, fr. monologue, azərb. monoloq. - Danışanın öz-özünə müraciətlə söylədiyi nitq. Dialoji nitqdə, adətən, dinləyicinin-həmsöhbətin sözlü müdaxiləsi nəzərdə tutulur. Dialoqa nisbətən monoloq daha mürəkkəb sintaktik quruluşa malik olması, daha geniş mövzunu əhatə etməsi ilə seçiyyələndir.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004.

МОНОЛОГ ЛИРИЧЕСКИЙ – alm. lyrischer Monolog (m), ing. lyric monologue /lɪrɪk 'mɒnələʒ/, fr. monologue lyrique, azərb. lirik monoloq. – Danışanın hiss-həyəcanlarını, yaşantılarını və emosiyalarını ifadə etməyə xidmət edən monoloq. Məs.: Azərb. d. /Bir vaxtlar mən də başqa uşaqlar kimi məktəbə gəder, dərstdən evə qayıdardım, indi isə .../ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОНОЛОГ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫЙ – alm. erzählender Monolog (m), ing. narrative monologue /'nærətɪv 'mɒnələʒ/, fr. monologue narratif, azərb. nəqli monoloq. – Məlumatın müəşəkkil, məntiqi və ardıcılıqla verilməsinin əsas vasitəsi olan monoloq növü.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОНОРЕМА - alm. Monorem (n), ing. monorem /'mɒnəri'm/, fr. monorème, azərb. təkrema, monorem. – Yalnız bir üzvü olan, bir üzvdən ibarət olan ifadə. Belə sözlərin ifadəsində prosodik vasitələr (vurğu, intonasiya, fasilə) mühüm rol oynayır. Məs.: Azərb. d. /Səhər/, ?Səhər?; alm. d. /Sonnenaufgang/ (günəşin doğması).

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОНОСЕМИЯ – alm. Monosemie (f), ing. monosemic /'mɒnəsi:'mɪk/, fr. monosémie, azərb. monosemiya. – Bir işarələyəne yalnız bir məna uyğun gəlirsə bu monosemik işarədir. Buna əsas etibar ilə elmi terminologiyada tez-tez rast gəlmək olur. İltisqi dillərdə də (türk dilləri) bir şəkilçi morfeimin adətən bir mənası olur. Məs.: Azərb. d. /dəmir-çi/, /qayıq+dakı+lar/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 239.

МОНОСИЛЛАБ - alm. einsilbiges Wort (n), ing. monosyllable /'mɒnəsɪləb/, fr. monosyllabe, azərb. təkhecalı söz. – Məs.: alm. d. /an, in, ich, du, wir/; ing. d. /for/; Azərb. d. /mən, sən/; fr. d. /je, tu, il/; rus d. /я, ты/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

МОНОСИЛЛАБИЧЕСКИЙ - alm. einsilbig, ing. monosyllabic /'mɒnəsɪ'læbɪk/, fr. monosyllabique, azərb. təkhecalı.

Бах: Моносиллаб ←.

МОНОТОНИЗМ - alm. Monotonismus (m), ing. monotony /'mɒnətəʊnɪzəm/, fr. monotonisme, azərb. monotonizm, monotonluq. – Dilin fonoloji sisteminə ahəngin pozulması. Bu halda fonetik vasitələrin reallaşmasında ahəngdarlıq gözlənilmir. Məs.: ing. d. /I think so that.../ söyləməsində cümlədə saitlərin düzümündə heç bir ahəng gözlənilmir. Müq. et: /a e, i, o, u, v, w/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 165.

МОНОТОНИЧЕСКОЕ УДАРЕНИЕ - alm. monotonischer Akzent (m), ing. monotonic stress /mə'nɒtənɪk stres/, fr. accent monotonique, azərb.

təktənli vurğu. – Yalnız bir heca üzərinə düşən vurğu. Məs.: fr. d. vurğu həmişə sözün axıncı hecasına düşür. Müq. et: /signifie/, /paris/ və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

МОНОФЛЕКСИЯ – alm. Monoflexion (f), ing. monoflexion /mə'nɒ'fleksɪ(ə)n/, fr. monoflexie, azərb. təşəkilçi. – Morfoloji və sintaktik əlamətin yalnız bir göstəricilə verilməsi. Məs.: alm.d. ismin halı və cinsi ondan əvvəl gələn sifətin hal sonluğu ilə bildirilir. Müq. et: /kleines Kind/ (balaca uşaq), /kleine Schule/ (balaca məktəb), /kleiner Mann/ (balaca kişi) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 170.

МОНОФОНЕМАТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА – alm. monophonematische Einschätzung (f), ing. Monophonematics mark /mə'nɒ'fəʊnəmætɪks ma:k/, fr. note, évaluation monophonématique, azərb. monofonematik dəyərləndirmə. – Dilin fonem sisteminin təhlilində iki səsin (məs.: affrikat, diftonq) bir fonem kimi dəyərləndirilməsi. N.S.Trubetskoy bunun üçün 6 qayda təklif edir: 1) hecaya ayrılmaq; 2) bir tələffüz məxrəcində artikulyasiya bazasının tədricən pozulması; 3) birləşmənin uzunluğunun digər fonemlərin uzunluğundan artıq olmaması (bunu Şerba 1911-ci ildə göstərmişdir); 4) başqa səs birləşmələrinin gələ bilməməsi mövqeyi; 5) 1 və 3-cü qaydalarda verilən tələblər dil sistemindən hasil olursa və birləşmə yeganə fonem birləşməsi kimi götürülürsə; 6) 1-3-cü qaydalara uyğun gəlməyən başqa səs birləşməsi kimi çıxış edir.

Burada verilən qaydaların heç birisi linqvistik kriteriya kimi qəbul edilə bilməz, çünki onlar dilxarici amillərdir. L.R.Zinder (1904-1995) isə affrikatları ona görə monofonem sayır ki, onların komponentləri heç vaxt morfoloji sərhəd vasitəsilə ayrıla bilmir. Məs.: Azərb. d. /atfɪq/ sözü morfemlərə bölünərkən (/atf/ və /ɪq/) [t] morfeimin birində, [f] isə o birisində ola bilməz.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər, s. 70-77; Л.Р.Зиндер. Общая фонетика, М., 1979; F.Veysəlli. Zum Problem der Sprachgliederung. Das Wort, 2005; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

МОНОФТОНГ - alm. Monophthong (m), Einzellaute (m), ing. monophthong /'mɒnəfθɒŋ/, fr. monophthongue, azərb. monofonq. – Bir səsdən ibarət sadə sait. Monofonq diftonqa, triftonqa və s. qarşı qoyulur. Tələffüzü zamanı danışq üzlərinin vəziyyəti dəyişməz qalan sait monofonq hesab edilir. Məs.: Azərb. d. fonoloji sisteminə daxil olan fonemlərin hamısı monofonqdurlar.

F.Veysəlli. Struktur dilçiliyin əsasları. Bakı, 2005, s. 92-149.

МОНОФТОНГИЗАЦИЯ - alm. Monophthongisierung (f), ing. monophthongization /'mɒnəfθɒŋgeɪzɪz(ə)n/, fr. monophthongisation, azərb. monofonlaşma. – Dilin fonoloji sisteminə baş verən müəyyən dəyişmələr

əsasında diftonqun monoftonqa keçməsi. Məs.: orta dövr alman dilində /ie/, /iu/ və /ue/ müvafiq olaraq /i:/, /u:/ və /y:/ saitlərinə keçib.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 92-149.

MORA – alm. More/Mora (f), ing. mora /'mɔ:rə/, fr. mora, azərb. mora. – Fonologiyada qısa saitdən və ən çoxu bir samitdən ibarət qısa heca. İkimorlu hecalar uzun saitlə müvafiq olaraq iki və bir neçə samitdən ibarət olur. Morlu dillərdə ən kiçik prosodik vahid həmişə heca ilə üst-üstə düşür. Məs.: lap və hopi dilləri.

N.S.Trubetskoy. Göstərilən əsər. s. 233-247.

МОРДОВСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. mordvinische Sprachen (Pl.), ing. Mordvin(ian) languages /mɔ:dvɪn(jən) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. des Mordves, langues modovas, azərb. mordov dilləri. – Fin-volqa dilləri qrupu. Bu dil qrupuna mokşan və erzan dilləri aiddir. Əsasən Mordoviya, Başqırt, Tatar və Çuvaş respublikalarında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 1 milyondan yuxarıdır. Bu dil qrupuna daxil olan mokşan dilinin fonoloji sistemi 40 fonemdən ibarətdir. Bunlardan 7-si sait, 33-çü samit fonemlərdir. Erzan dilinin fonem repertuarı 33 fonemdən ibarətdir: 5 sait, 28 samit. Mokşan dilində vurğu əsasən ilk hecaya, erzan dilində istənilən hecaya düşə bilər.

Б.А.Серебрянников. Историческая морфология мордовского языка. М., 1967; Грамматика мордовского (мокшанский и эрзянский) языков. ч. 1. Фонетика и морфология. Саранск, 1962.

МОРУ-МАДИ ЯЗЫКИ – alm. Moru-Madi-Sprachen (Pl.), ing. Moru-Madi languages /'mɔ:ri-madi 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues morou-madies, azərb. moru-madi dilləri. – Şari-nil dillərinin mərkəzi sudan yarımqrupu. Sudanda, Zair və Uqandanın ona qonşu ərazilərində yayılmışdır. Bu dillərdə danışanların sayı 2 milyona çatır. Aqi, andri, miza, kaduro, avukaya, loqo, kaliko, luqbara, madii, lokay, pandikeri, olubo (luluba), burulo və s. moru-madi dilləri yarımqrupuna daxildirlər.

A.N.Tucker, M.A.Bryan. The non-Bantu languages of North-Eastern Africa. L., 1956.

МОРФ – alm. Morph (n), ing. morph /mɔ:f/, fr. morphe, azərb. morf. – Morfemin danışığ aktında işlənməsi. İki eyni mənalı morf müxtəlif cür paylanırlarsa, onlara eyni morfemin morfları, variantları və ya allomorfları deyirlər. Məs.: alm. d. /-er/ həm hal şəkilçisi /harter Griff/ (sərt tutma), həm də cəm şəkilçisi /Kind+er/ (uşaqlar). Bu fərqlənmə fon, allofon, fonem fərqlənməsinə uyğun gəlir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 133.

МОРФЕМА - alm. Morphem (n), ing. morpheme /'mɔ:fi:m/, fr. morphème, azərb. morfem. - İşarələr sistemi olan dildə fonoloji səviyyədən sonra 2-ci yerdə gələn morfoloji səviyyənin vahidi. Bu səviyyənin vahidinin adı morfemdir. Fonemdən fərqli olaraq morfem ikitərəfli ən kiçik işarədir. Bu o deməkdir ki, morfemin həm ifadə edəni, yəni fonetik tərəfi, həm də ifadə olunanı, yəni məzmun tərəfi var. Başqa sözlə desək, morfem dilin mənalı ən kiçik vahididir. Morfem öz səviyyəsində bütövlüyü

pozulmadan kiçik hissələrə bölünə bilməz. Məs.: alm. d. /'zɪnlo:s/ «mənasız» sözündə iki morfem var /'zɪn/ (məna) və /lo:s/ (sız) və onların heç biri morfem səviyyəsində özündən kiçik hissələrə bölünməz. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, morfemin ifadə və məna tərəfi bölünməz bir təndir. /lo:s/ morfeminin ifadə planında üç fonem ardıcılığı var. /l/ + /o:/ + /s/. Bu morfemin məna tərəfində isə bir neçə semin olduğunu müəyyənləşdirmək çətin deyildir. Məs.: alm. d. /loser Abzatz/ «yumşaq sonluq» və /losgeben/ «əlindən buraxmaq» sözlərində /lo:s/ müxtəlif semlərə malikdir.

Morfem anlayışını ilk dəfə dilçiliyə gətirən İ.A.Boduen de Kurtene olmuşdur. O, morfemi sözün məna daşıyan ən kiçik hissəciyi kimi başa düşmüşdür. Ancaq o, həm də dilçilik elminə sıfır morfem anlayışını gətirmişdir (Məs.: alman dilində qadın cinsli isimlərin təkdə qenitiv və akkuzativ halları: /Mutter-Mutter/).

Sonralar isə morfem məfhumu daha geniş və ətraflı planda araşdırılmağa başlandı. Bu gün artıq morfem universal dil vahidi kimi qəbul olunmuşdur. Dildəki morfemlər iki qismə ayrılır: a) seqment morfemlər-sözün hissələrindən ibarət olan morfemlər (məs; kök, ön şəkilçi, daxili şəkilçi); b) supersegment morfemlər-intonasiya, vurğu və s.

Daha sonra morfemlərin düzümünə görə a) məsafəli (məs.: alm. d. (ge+leb+tt (partisip II formasında /ge/ və /t/ ilə ayrılır); b) bir neçə mənalı (məs.: alm. d. /sprechen/sprach- /ge/sproch+en/ ardıcılığında həm zaman, şəxs, həm də kəmiyyət ifadə olunur). Daha sonra morfemlər leksik. (məs.: Azərb. d. /daş, gum/ və s.) və qrammatik (şəkilçilər) morfemlərə bölünür. İşlənməsinə görə morfemlər müstəqil /Ball/ (top), /Buch/ (kitab) və asılı olurlar (məs.: /sage/ (deyirəm), /sagt/ (deyir) və s.). Morfemlər valentliyə görə təkvalentli (məs.: rus d. mope) və çoxvalentli (məs.: Azərb. d. /daş/) olurlar; /çağdaş, sirdaş/) və s.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987, s.131; F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003, s. 271-294.

МОРФЕМА АФФИКСАЛЬНАЯ - alm. affixmorphem (n), ing. affixal morpheme /'æfiksəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphème affixal, azərb. şəkilçi morfemlər. - Belə morfemlərin müstəqil leksik mənası olmur, onların mənası ya leksik-qrammatik səciyyəli (sözdəyişdirici, sözdüzəldici), yaxud sırf qrammatik (bəzən isə buna relyason, yəni münasibət bildirən morfemlər deyirlər) və, nəhayət, formal struktur funksiya yerinə yetirirlər. Məs.: rus d. /рука - руч-ка-руч-ной-рук-ой-вы-руч-ить/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 251-252.

МОРФЕМА ДЕРИВАЦИОННАЯ - alm. derivationelles Morphem (n), ing. derivational morpheme /,deri'veɪʃənəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphème dérivationel, azərb. derivation morfem. - Sözün ilkin leksik mənasını dəyişən, yeni söz əmələ gətirən morfem. Məs.: Azərb. d. /dəmir – dəmirçi/, /söz – sözlük/, /ev – evcik/, /yol – yolçu/, /göz – gözlük/, ing. d. /to teach – teacher/ (öyrətmək – müəllim), alm. d. /lehren – Lehrer/ (öyrətmək – müəllim) və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252.

МОРФЕМА КОРНЕВАЯ - alm. Wurzelmorphem (n), ing. root morpheme /ru:t 'mɔ:fi:m/, fr. morphème radical, azərb. kök morfem. - Sözlük leksik mənasını, nüvəsini təşkil edən ən kiçik hissəsi. Məs.: Azərb. d. /tamaşa-çı-lar-dan/, /oxu-cu-lar-dan/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 252.

МОРФЕМА ЛЕКСИЧЕСКАЯ - alm. lexikalisches Morphem (n), ing. lexical morphemes /'leksikəl 'mɔ:fi:mz/, fr. morphèmes lexical, azərb. leksik morfemlər. - Ayrılıqda leksik mənası olan. Məs.: Azərb. d. /at, dəvə/; alm. d. /Buch/ (kitab); rus d. /ром/ (cild); ing. d. /cat/ (pişik) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 132.

МОРФЕМА НУЛЕВАЯ - alm. Nullmorphem (n), ing. zero morpheme /'ziərou 'mɔ:fi:m/, fr. morphème zéro, azərb. sıfır morfem. - Qrammatik (sözdəyişdirici) şəkilçinin olmaması. Bu hal müəyyən paradigmə daxilində xüsusi semioloji qrammatik dəyər kəsb edir. Məs.: /dəftər/ (adlıq halında) sözünün sonunda heç nə yoxdur, bunu İ.A.Boduen de Kurtenedən bu yana sıfır morfem adlandırırlar. Bu söz öz paradigmənin digər formalarında müvafiq şəkilçilər qəbul edir. Və ya rus dilində /белый, бело, белые, бела/ sözlərindəki müvafiq affikslərin /бел +0/ formasında olması sıfır morfem kimi götürülə bilər. Əslində bu yanaşma işarə nəzəriyyəsiindən gəlsə də, dil baxımından qəbul edilə bilməz. Belə də biz formal (substansiya) tərəfi olmayana bir məna vermiş oluruq.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139.

МОРФЕМА ПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ - alm. positives Morphem (n), ing. positive morpheme /'pɔzətiv 'mɔ:fi:m/, fr. morphème positif, azərb. müsbət morfem. - Dilçilikdə bu hal sıfır morfem anlayışına qarşı qoyulur. Məs.: rus dilində /книг – а/ sözü üyüelik (род. пад.) halında cəm şəklində “книг” formasına qarşı qoyulur.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 134.

МОРФЕМА ПРЕФИКСАЛЬНАЯ - alm. Präfixmorphem (n), ing. prefix morphem /'pri: fiks 'mɔ:fi:m/, fr. morphème préfixal, azərb. prefiks morfem. - Söz forması tərkibində kökəqədərki mövqedə duran. Bu hal Azərbaycan dilində geniş yayılmamışdır, yalnız Azərbaycan dilində alınma (əsasən fars, ərəb mənşəli) sözlərdə rast gəlinir. Məs.: /nanəcib, bixtiyar, bisavad, bımürvət; rus d. читать-почитать-прочитать-дочитать/. Ancaq hind-Avropa dillərində bu geniş yayılıb.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СЕГМЕНТНАЯ - alm. Segmentmorphem (n), ing. segmental morpheme /'segmentəl 'mɔ:fi:m/, fr. morphème segmentatif, azərb. xətti morfem. - Əsil mənada morfem deməkdir. Söz forması daxilində xətti ardıcılıqda müəyyən mövqe tutan, müəyyən uzunluğa malik olan. Morfemlərin kök və şəkilçiyə bölünməsi buradan başlayır.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СОЕДИНИТЕЛЬНАЯ - alm. Verknüpfungsmorphem (n), ing. connecting morpheme /kə'nektɪŋ 'mɔ:fi: m/, fr. morphème conjonctif copulative, azərb. birləşdirici morfem. - Sözdüzəltmə prosesində ayrı-ayrı morfemləri birləşdirən morfemlər. Məs.: Azərb. d. /gəlhagəl/, /vurhavur/, /birləbir/, /yazhayaz/ və s. sözlərində, /ba-, ha/. və s. morfemlər belə morfemlərdəndir. Alm. d. /Land+s+man/- da (həmyerli) /s/, buna misal ola bilər.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМА СВЯЗКА - alm. Kopulamorphem (n), ing. copula morpheme /'kɔpjulə 'mɔ:fi:m/, fr. morphème copule, azərb. morfem bağlayıcı. - Müəkkəb sözlərdə birləşdirici funksiyasında çıxış edən morfem. Məs.: rus d. /e-o/ saitləri. Müq. et: /синеглазый/, /победоносый/; alm. d. /-en/ morfemi. Müq. et: /Frauentisch/ (qadın stolu) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 136.

МОРФЕМАТИЧЕСКОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. morphematischer Satz (m), ing. morphemic sentence /'mɔ:fi:mɪk 'sentəns/, fr. proposition morphémique, azərb. morfematik cümlə: - İntonasiya konturuna malik morfematik fraza. Belə cümlələr, adətən, hiss - həyəcan, sual, nida və s. kimi intonasiya xüsusiyyətlərinə malik olurlar. Məs.: Azərb. d. /gəl!, çhə!, /hə/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФЕМАТИЧЕСКОЕ СЛОВО - alm. morphematisches Wort (n), ing. morphemic word /'mɔ:fi:mɪk wə:d/, fr. mot morphémique, azərb. morfematik söz. - Bir əsasdan ibarət danışmaq vahidi. Məs.: Azərb. d. /gəl, get, yaz, oxu/, /səhər/, /yol/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФЕМИКА - alm. Morphemik (f), ing. morphemics /'mɔ:fi:mɪks/, fr. morphémique, azərb. morfemika. - (morfologiyanın sinonimi) Dilin morfem tərkibinin təsviri ilə məşğul olan dilçilik şöbəsi. Morfemlərin quruluşu və onların nisbətən böyük morfem ardıcılıqlarında gəlməsi qanunauyğunluqlarını öyrənən sahə.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 274-276.

МОРФЕМНЫЙ АНАЛИЗ - alm. Morphemanalyse (f), ing. morpheme analysis /'mɔ:fi:m ə'næləsis/, fr. analyse morphémique, azərb. morfemlərə görə təhlil. - İng. d. linqvistikada sinxron morfologiyayı göstərmək üçün işlənən termin.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 164-167.

МОРФОЛОГИЗАЦИЯ - alm. Morphologisation (f), ing. morphologization /'mɔ:fə'lɔdʒizeɪʃ(ə)n/, fr. morphologisation, azərb. morfolojiləşmə. - Müəyyən fonem ardıcılığının morfoloji dəyər kəsb etməsi, müəyyən fonem ardıcılığının morfoloji səciyyə daşması. Məs.: orta dövr alm. dilində umlaut fonetik şərtlə bağlı idi. Unifikasiya nəticəsində bu fo-

netik amil aradan qalxdı, ancaq umlaut morfoloji əlamət kimi saxlanıldı. Müq. et: alm. d. /lang-länger, Hund-Hünde/, /Mutter-Mütter/, /Tochter-Töchter/, /Vater-Väter/ (uzun – bir az uzun, it – itlər, anna – analar, qız – qızlar, ata – atalar) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 274-294.

МОРФОЛОГИЗОВАННОЕ ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧИЕ - alm. morphologisiertes phonologischer Unterschied (m), ing. morphologized phonologic(al) difference /mɔ:fə'lɔdʒizd ˌfəʊnə'lɔdʒɪk(əl) 'dɪfrəns/, fr. différence phonologique morphologisée, azərb. morfolojiləşmiş fonoloji fərq. – Söz formalarının qrammatik cəhətdən fərqləndirilməsini (differensiyasiyasını) təmin edən fonoloji fərq. Məs.: rus d. /делать/ - /сделать/; alm. d. /Mutter/ (ana) - /Mütter/ (analar).

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 255.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ - alm. morphologisch, ing. morphological /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl/, fr. morphologique, azərb. morfoloji. - Sözün morfem quruluşuna aid olan.

Бах: Морфология →.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ АНАЛОГИЯ - alm. morphologische Analogie (f), ing. morphological analogy /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl ə'nælədʒɪ/, fr. analogie morphologique, azərb. morfoloji analogiya (oxşarlıq, bənzəyiş). - Nisbətən məhsuldar və geniş yayılmış, müxtəlif cəhətdən bir-biri ilə əlaqəsi olan, digər dil vahidinin təsiri nəticəsində yaranan dil hadisəsi-bənzəyiş. Məs.: orta dövr alm. d. «liep» /liep/ > yeni dövr alm. d. «lieb» /li:p/ (əziz) olduğu kimi «wiese» /viezə/ → də «wiese» /vi:zə/ (çəmənlik) oldu. Analogiya (bənzəyiş) dilin digər səviyyələrində olduğu kimi, morfoloji səviyyədə də özünü göstərir. Məs.: son zamanlar alm. d. /genschern/ (Almaniya xarici işlər nazirinin adından yaranan sözdür, «gənsərləşdirmək» deməkdir) sözü əmələ gəlib, bu da /mosern/-ə («mozerləşdirmək» deməkdir) analogiya kimi yaranıb.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-189.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ ВАРИАНТ СЛОВА - alm. morphologische Variante des Wortes (f), ing. morphological variants of a word /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'vɛəriənts əv ə'wɔ:d/, fr. variante morphologique du mot, azərb. morfoloji variant. - Eyni bir sözün morfem tərkibinə görə müxtəlif şəkildə təzahürü, ifadə olunması. Dilin sistemində morfemlər abstrakt dil vahidi kimi danışqda konkret nümunələrdə – allomorflar şəkilində təzahür edir. Məs.: alm. d. /Ra:t/ «təkar» → /Re:dəR/ (təkarlar).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 137.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ДУБЛЕТЫ - alm. morphologische dubletten (Pl.), ing. morphological double /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'dʌbl/, fr. doublets morphologiques, azərb. morfoloji dubletlər (cütliklər). - Eyni kökə sözdü-

zəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin artırılmasından yaranan cütliklər. Məs.: Azərb.d. /ifadəlik-ifadəlilik, sənətçi-sənətkar, tabelik-təbellilik/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 165-167; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 137.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА - Бах: Морфема ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕНЕНИЕ - alm. morphologische Veränderung (f), ing. morphological change /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl tʃeɪndʒ/, fr. changement morphologique, azərb. morfoloji dəyişmələr. - Dildə ayrı-ayrı sözlərin morfem tərkibinə görə dəyişikliyə uğraması. Məs.: rus d. /морфонема/ «морфофонема»; ing. d. /tooth - teeth/ (diş-dişlər) və s. Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 140-144.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ - alm. morphologische Kategorie (f), ing. morphological category /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'kætigəri/, fr. catégorie morphologique, azərb. morfoloji kateqoriya. - Müəyyən dilin leksik və qrammatik səviyyələrini səciyyələndirən əlamətlərin morfoloji ifadəsi. «Grammatik forma ilə qrammatik mənanın vəhdəti qrammatik kateqoriya yaradır». F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 229. «Bu və ya digər qrammatik göstəricilərlə sistemlik olaraq ifadə olunan eyni cinsli qrammatik mənalardan bir-birinə qarşı durmasını qrammatik kateqoriya kimi müəyyənləşdirmək olar».

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. Москва. 1987, s. 127.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ - alm. morphologische Klassifikation (f), ing. morphological classification /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl klæsɪfi'keɪʃən/, fr. classification morphologique, azərb. morfoloji təsnifat. - Dildə qrammatik formaların düzəlməsində özünü göstərən fərqlərə, xüsusiyyətlərə əsaslanan təsnifat. Adətən dilçilikdə morfoloji təsnifat tipoloji təsnifatla eyni götürülür, lakin tipoloji təsnifat morfoloji təsnifata nisbətən daha geniş əhatə dairəsinə malikdir. Morfoloji təsnifat dilin morfem sistemini öyrənsə, tipoloji təsnifat dilin fonetik və sintaktik səviyyələrini təhlil edir. Bu təsnifata görə dillər üç yerə bölünür: təcrid edilmiş, sintetik və inkorpor dillər.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 388, 443-456

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ НАПИСАНИЕ - alm. morphologische Schreibung (f), ing. morphological spelling /mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'spelɪŋ/, fr. graphie morphologique, azərb. morfoloji yazılış. - Orfoqrafiyada morfoloji prinsipə əsaslanan yazı növü. Yazı prosesində morfem eyniyyətinə can atan yazı növü. Bu yazı növünün ən naqis cəhəti dilin çağdaş mərhələsində fəaliyyət göstərən fonetik dəyişmələrə fikir verilməməsidir. Bu cür hallara əsasən rus d. rast gəlmək mümkündür. Müq. et: /вода, водовоз/ sözlərində /вод/ «o» ilə yazılır, halbuki bu sözlərdə birinci hecəyə /a/ saiti tələffüz olunur.

I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ - alm. morphologische Merkmale (Pl.), ing. morphological markers /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'mɑ:kəs/, fr. marques (indices) morphologique, azərb. morfoloji əlamətlər. - Müəyyən söz qrupunu əhatə edən qrammatik kateqoriyanın morfoloji təzahürü, ifadəsi. Məs.: şəxs, zaman və kəmiyyət göstəricisinin şəkilçilə bildirilməsi. Müq. et: /'za:gə (I şəxsin təki, ind. zaman) - /'za:gt/ (III şəxsin təki, ind. zaman) və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЕ - alm. morphologische Gegenüberstellung (f), ing. morphological opposition /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl ɔpə'zɪfən/, fr. opposition morphologique, azərb. morfoloji qarşılaşma. - Eyni paradıqmə xas sözlərin morfoloji yolla fərqləndirilməsi. Məs.: /adam/ -in, -a, -ı, -da, -dan/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 157-199.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗЛОЖИМОСТЬ - alm. morphologische Zerlegung (f), ing. morphological divisibility /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl dı,vızı'bılıtı/, fr. décomposition morphologique, azərb. morfoloji parçalanma. - Sözdə açıq morfoloji quruluşun mövcudluğu. Məs.: Azərb. d. /dilən/+çi+lik/; rus d. /разумножить/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 134-138.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СЛОВО - alm. morphologisches Wort (n), ing. morphological words /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl wə:dz/, fr. mots morphologique, azərb. morfoloji söz.

Важ: Морфематическое слово ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ - alm. morphologische Funktion (f), ing. morphological function /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'fʌŋkʃən/, fr. fonction morphologique, azərb. morfoloji funksiya. - Morfemin yerinə yetirdiyi qrammatik funksiya. Məs.: alm. d. /ə/ saiti həm hal, həm şəxs sonluğu, həm də sözdüzəldici şəkilçi funksiyasını yerinə yetirir. Müq. et: /Ich lese/ (Mən oxuyuram), /am Tage/ (günorta, dat. halı), /schön/ (gözəl) - /das Schöne/ («gözəl», isim kimi) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-184.

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. morphologischer Wechsel (m), ing. morphological gradation /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl grə'deɪʃən/, fr. alternance morphologique, azərb. morfoloji əvəzlənmə. - Fonetik pozisiyadan asılı olmayan, müəyyən dilin fonoloji sistemini müasir durumu ilə izah oluna bilməyən, lakin müəyyən funksiya daşıyan əvəzlənmə növü. Məs.: ing. d. /speak/ (danışmaq) - /spoken/ (danışdı); rus d. /несу-н'ос/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 181-184.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ЧЛЕНИМОСТЬ - alm. morphologische Gliederung (f), ing. morphological divisibility /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl dı,vızı'bılıtı/, fr. démembrement morphologique, azərb. morfoloji üzvlənmə.

Важ: Морфологическая разложимость ←.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ ШОВ - alm. morphologische Grenze (f), Verbindungsstelle (f), ing. morphological suture /,mɔ:fə'lɔdʒɪkəl 'sju:tfə/, fr. couture morphologique, azərb. morfoloji sərhəd. - Söz və ya söz birləşməsi tərkibində iki qonşu morfemi bir-birindən ayran sərhəd. Məs.: /kəklik-otu/, /gəmi-çi-lər/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 186-189.

МОРФОЛОГИЯ - alm. Morphologie (f), ing. morphology /mɔ:'fələdʒı/, fr. morphologie, azərb. morfolojiya. - Dilin morfem tərkibini öyrənən elmə morfolojiya deyilir. Böyük alman şairi Y.V. fon Göte canlı orqanizmlərin forma və strukturunu öyrənən elmi morfolojiya adlandırır. Sonralar bu termin XIX əsrdə fleksiya və sözdüzəltmədən bəhs edən bir anlayış kimi dilçiliyə gətirildi. Ənənəvi qrammatikada buna forma haqqında təlim deyirlər (alm. Formenlehre). Ç.Hoket (1907) morfoloji modellərin 3 növünü fərqləndirir: a) amerikan strukturalizmində geniş işlənən distibusiyya əsaslanan (element və düzüm qrammatikasıdır-item-and arrangement-grammar, kombinasiya morfolojiyası); b) generativ transformasional qrammatikada (item-and process-grammar) (buna proses morfolojiyası da deyirlər; burada əsas abstrakt formalar transformasiyalar vasitəsilə üst struktur formalarına çevrilir); c) word-and paradigm-modell (buna paradıqm morfolojiyası da deyirlər, ancaq burada əsas vahid kimi söz götürülür).

Müasir dilçilikdə 1-ci yanaşma daha önəmlidir. Dilin ən kiçik mənalı vahidi olan morfemin forması, daxili strukturu, funksiyası və işlənməsi burada önə çəkilir. Söz klasslarının müəyyənlişməsi, fleksiylərin qanunauyğunluqları (hallanma, dərəcələnmə, təsriflənmə, zaman, modus), sözdüzəltmə, genetik cəhətdən qohum olmayan dillərdə morfoloji tiplərin aşkarlanması morfolojiyanın bir çox elmlərlə sıx əlaqədə olduğunu göstərir.

Qeyd edək ki, morfem dəyişikliyinə əsas mahiyyəti sintaktik səviyyədə açılır. Bununla bağlı akademik L.V.Şerba sual verirdi: isim hallandığına görə isimdir, yoxsa isim olduğu üçün hallanır? Doğrudan da, bu suala yalnız morfolojiya ilə sintaksisin qarşılıqlı əlaqəsindən çıxış edərək cavab vermək olar. Qrammatikanın əsas şöbələrindən olan morfolojiya geniş mənada söz və onun formalarını morfem tərkibinə görə tədqiq edir. Morfolojiyada morfem hər şeydən əvvəl, dilin qrammatik quruluşunu, onun morfoloji sisteminin ümumi qanunauyğunluqlarını aşkar etmək istiqamətində öyrənilir. Morfolojiya sözün struktur əlamətlərini, müxtəlif formalarını öyrənərkən onun leksik mənasına əhəmiyyət vermir. Onun üçün başlıca olaraq ən abstrakt və ümumi anlayışların dildə sistem şəkilində mövcud olan ifadə formaları və onların qrammatik mənası maraqlıdır.

F.Yadigar (Veyselli). GDG. Bakı, 2003, s. 232; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 130; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 169-170.

МОРФОЛОГИЯ АГГЛЮТИНАТИВНАЯ - alm. agglutinierende Morphologie (f), ing. agglutinative morphology /ə'glu:tɪnətɪv mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie agglutinante, azərb. iltisəqi morfologiya. – İltisəqi dillərdə (türk) morfemlərin bir-birilə yanaşı gəlməsi və bu zaman bütün morfonoloji funksiyaların yerinə yetirilə bilməsi qanunauyğunluqlarını öyrənir. Məs.: /ata+lar+dan/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 168-170.

МОРФОЛОГИЯ АНАЛИТИЧЕСКАЯ - alm. analytische Morphologie (f), ing. analytical morphology /ænə'litɪkəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie analytique, azərb. analitik morfologiya. - 1) Dildə morfoloji funksiyaların analitik formalar ilə ifadə olunması. Məs.: rus d. /Я буду читать/; alm. d. /ich werde lesen/ (mən oxuyacağam); ing. d. /I shall read/ (mən oxuyacağam) və s.; 2) Köməkçi sözlərlə tam mənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələn və həmin sözün sintetik forması ilə yanaşı fəaliyyət göstərən mürəkəb forma. Məs.: Azərb. d. /ən qəşəng/, /qulaq asmaq/, /göz qoymaq/, /dil açmaq/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 168-170; Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139.

МОРФОЛОГИЯ ФЛЕКТИВНАЯ - alm. flektive Morphologie (f), ing. inflexional morphology /ɪn'flekʃənəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie flexionnelle, azərb. flektiv morfologiya. – Dildə qrammatik əlaqələrin ifadəsində fleksiyaadan istifadə edən morfologiya. Bu zaman qovuşuqda morfemlər müəyyən morfonoloji dəyişikliklərə məruz qalır. Məs.: rus d. oldu-ğu kimi: /рука, рук-е, рук-и/ və s. Fleksiya iki cür olur: daxili: məs.: /foot-feet/ (ayaq-ayaqlar); xarici: məs.: /cat-cats/ (pişik-pişiklər) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 135-138.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВОИЗМЕНЕНИЯ - alm. Morphologie der Wortveränderung (f), ing. inflexional morphology /ɪn'flekʃənəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie de variation du mot, azərb. sözdəyişmə morfologiyası. - Sözlərin qrammatik formasının düzəldilməsində qrammatik vasitələrə xüsusi diqqət yetirən morfologiya bölməsi.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 145-147.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ - alm. Ableitungsmorphologie (f), derivative Morphologie (f), ing. derivational morphology /,derɪ'veɪʃənəl mɔ:'fɒlədʒɪ/, fr. morphologie de formation des mots, azərb. sözdüzəltmə morfologiyası. – Dilçilikdə yeni sözdüzəltmə üsullarını öyrənən şöbə. Bu zaman fonem əvəzlənməsi, şəkilçi və təkrar mühüm rol oynayır.

А.И.Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.

МОРФОЛОГИЯ СЛОВСОЧЕТАНИЯ - alm. Wortverbindungsmorphologie (f), ing. morphology of word-combination /mɔ:'fɒlədʒɪ əv wə:d 'kɔmbɪ'neɪʃən/, fr. morphologie du groupe de mots, azərb. söz birləşməsi morfologiyası. – Söz birləşməsinin morfoloji cəhətlərini, daha doğrusu, onun elementlərini ön plana çəkən dilçilik şöbəsi. Məs.: rus d. /водо-провод, паровоз/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 131-145.

МОРФОНЕМА - alm. Morphonem (n), ing. morphoneme /mɔ:'founi:m/, fr. morphonème, azərb. morfonem. - Müəyyən morfonoloji strukturun şərtlərinə müvafiq qaydada eyni bir morfemin allomorflarında bir-birini əvəz edən fonem cərgəsi, yaxud fonemlər sırası və arxifonem. Məs.: ing. d. cəm forması /s, z, -iz, -en, Ø/; Mük. et: /cats, dogs, horses, oxen, sheep, feet, mais/ (pişiklər, itlər, atlar, öküzlər, qoyunlar, ayaqlar, siçanlar) və s. Morfonem anlayışı çox mənalıdır. Şərba məktəbi belə bir termini tanımır.

Бах: Архифонема ←.

МОРФОНЕМАТИЧЕСКИЙ - alm. morphonematisch, ing. morphonematic /mɔ:'fɒni'mætɪk/, morphonemic /mɔ:'fɒ'ni:mɪk/, fr. morphonématique, azərb. morfonematik. - Dilin ən kiçik səs vahidlərinə morfemin elementləri kimi baxılması.

Бах: Морфонема ←.

МОРФОНЕМИКА – Бах: Морфонология →.

МОРФОНОЛОГИЯ - alm. Morphonologie (f), Phonomorphologie (f), ing. morphonology /mɔ:'fou'nɒlədʒɪ/, fr. morphonologie, azərb. morfonologiya. - Morfologiya və fonologiyanın əlaqələrini öyrənən aralıq elm sahəsi (fonoloji vasitələrdən istifadə etmək yolu ilə morfoloji dəyişmələrin ifadəsi, söz və morfemin fonem tərkibinin müəyyənləşdirilməsi). Fonologiya ilə morfologiyanın arasında yer tutan məsələlərin həllində yaranan ehtiyac-ları ödəmək zərurətindən yaranmışdır. Dilin çağdaş mərhələsində morfem-də baş verən dəyişikliklərin müəyyənləşdirilməsi morfonologiyanın əsas praktik məsələlərindəndir. Bu işə dilin dərinəndən dərk edilib mənimsənil-məsinə, sözlərin morfem tərkibinə görə əlaqələrinin təyin edilməsinə və bununla da onların semantikasının anlaşılmasına münbit zəmin yaradır. Morfonologiyada tədqiqatın istiqaməti ciddi şəkildə dəyişir: fonem və onların birləşmələri, dilin fonotaktik quruluşu morfemlər daxilində aparılır. Bu da morfemin müxtəlif sözlərdə dəqiqləşdirilərək eyniləşdirilməsi sayə-sində mümkün olur. Bu termin dilçilikdə ilk dəfə N. S. Trubetskoy tərəfin-dən işlədilmişdir. Alim morfonologiya termini altında hər hansı bir dilin fonoloji vahidlərinin morfoloji məqsədlə işlədilməsini əsas götürürdü. N.S.Trubetskoyun morfonoloji nəzəriyyəsi üç əsas müddəadan ibarətdir: 1) Morfemlərin fonoloji struktur nəzəriyyəsi; 2) Morfem birləşmələrində ayrı-ayrı morfemlərin məruz qaldığı kombinator səs dəyişmələri nəzəriyyə-si; 3) Morfoloji funksiya yerinə yetirən səs dəyişmələri nəzəriyyəsi. O

dövrə bəzi dilçilər, xüsusən də hind-avropalılar morfonologiyayı nəinki ulu dil (язык), hətta ayrı-ayrı dillər üçün xüsusi və müstəqil qrammatika sahəsi olduğunu qəbul etmirdilər. Onlar morfonologiyayı səslərin və formaların tarixi arasında kompromisin nəticəsi kimi şərh edir, habelə morfoloji təzahürlərin bir hissəsini fonetikada, digərini isə morfolojiyada öyrənməyi tövsiyyə edirdilər.

N.S.Trubetskoyun fikrincə, morfonologiya morfolojiya ilə fonologiya arasında həlqə rolunu oynayan elm kimi öz layiqli yerini tutmalıdır. Yalnız sözün əsl mənasında morfolojiyası olmayan dillər morfonologiyasız ötüşə bilər. Bu halda adətən morfolojiyaya aid olan bəzi bölmələr (morfemlərin fonoloji strukturu haqqda bölmə) fonologiyaya daxil edilməlidir. Bu sahə ilə məşğul olan məktəblərdən xüsusilə deskriptiv dilçiliyi qeyd etmək olar. Deskriptivistlərə görə, danışığın ən kiçik vahidləri morflardır (morflar dilçilikdə eyni morfemlərin konkret təzahürüdür, yəni allomorflardır). Allo-morflar eyni məna bildirib əlavə distiribusiya malik olduqda eyni morfe-min təzahürləri kimi götürülür.

N.S.Trubetskoy. Gedanken über Morphonologie. TCLP, 1931, 4, s.160-163.

МОРФОСФЕРА - alm. Morphosphäre (f), ing. morphosphere /mɔ:'fə'sfiə/, fr. sphère morphologique, azərb. morfosfera.

Bax: Поверхностная структура →.

МОРФОСИНТАКСИС - alm. Morphosyntax (f), ing. morphosyntax /mɔ:'fə'sintæks/, fr. syntaxe morphologique, azərb. morfosintaksis. - Morfemləri sintaktik funksiyasına əsasən öyrənen dilçilik şöbəsi. Əgər morfonologiya fonemlərin morfe-m tərkibindəki funksiyasını araşdırırsa, morfosintaksis morfe-mlərin sintaktik bütövünün tərkibindəki funksiyasını öyrənir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 507.

МОРФОФОНЕМА - Bax: Морфонема ←.

МОРФОФОНЕМИКА - alm. Morphophonemik (f), ing. morphophonemic /mɔ:'fə'fou'ni:mik/, fr. morphophonématique, azərb. morfofonemika. - Morfe-mlərin fonetik variantlarını, onlardakı fonem əvəzlənmələrini, onların real danışqda işlənməsi xüsusiyyətlərini öyrənen elm sahəsi. Generativ transformasional qrammatikada abstrak-morfonoloji (sistematik fonemik səviyyəni) üst strukturların konkret realizə edilməsini təmin edir, özü də morfoloji variantlar leksikonda verilir.

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 506.

МОТИВАЦИЯ ИМПЛИЦИТНАЯ - alm. implizite Motivation (f), ing. implicit motivation /im'phsɪt 'moutiveɪʃən/, fr. motivation implicite, azərb. (gizli) impilisit motivləşmə. - Digər dil vahidləri ilə sistem-assosiativ münasibətdə sadə (bölməz) sözlərin motivləşməsi.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 244.

МОТИВИРОВАННЫЙ - alm. motiviert, durchsichtig, ing. motivated /'moutiveɪtɪd/, fr. motivé, azərb. motivləşmiş. - Sözün mənasının onu təşkil

edən elementlərin məcmusundan bilinməsi. Məs.: Azərb. d. /tozsoran/. Bu mürəkkəb sözün mənası onun tərkibinə daxil olan komponentlərin mənasının cəmidir.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 245.

МУБИ - alm. Mubi (n), ing. Mubi /mʌbi:/, fr. moubi, azərb. mubi dili. - Çadda yayılmış dillərdən biri. Əsasən Çad Respublikasında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 210 min nəfərə yaxındır. Əsas dialektləri: mubi, masmace, birqit və toram. Yazısız dildir.

J.Lukas. Zentralsudanische Studien. Hamburg, 1937.

МУЖСКОЙ РОД - alm. männliches Geschlecht (n), Maskulinum (n), ing. masculine gender /'ma:skjʊlɪn 'dʒendə/, fr. genre masculin, azərb. kişi cinsi. - Xüsusi paradiqmi ilə səciyyələnen (canlı isimlərdə kişi cinsinə aidıyyatı olan) isimlərin qrammatik cins növü. Məs.: alm. d. /der Mann, der Rabe, der Gedanke, der Mensch/ (kişi, qovğa, fikir, adam), və s.; rus d. /стол, город/ və s.; ing. və Azərb. d. qrammatik cins kateqoriyası yoxdur.

A.A.Reformatskiy. Göstərilən əsər, s. 124, 212, 250-251.

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ - Bax: Многоязычность ←.

МУЗЫКАЛЬНО-ВЫДЫХАТЕЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. musikalische expirationsbetonung (f), ing. musical - expiratory stress /'mju:zikəl ɪks'paɪəətəri stɪs/, fr. accent musical-expirateur, azərb. musiqili-ekspirator vurğu. - Həm tələffüz əzələlərinin gərginləşməsi nəticəsində güclü hava axınının çıxması, həm də tonun qalxması ilə səciyyələnen vurğu növü. Məs.: serb-xorvat dili.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1981, s. 194-205.

МУЗЫКАЛЬНЫЙ - alm. musikalisch, ing. musical /'mju:zik(ə)l/, pitch /pɪtʃ/, fr. musical, azərb. musiqili. - Tonun yüksəlməsi və ya enməsi ilə bağlı olan.

Bax: Музыкальное ударение →.

МУЗЫКАЛЬНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. musikalischer (chromatischer) Akzent (m), ing. musical accent /'mju:zikəl 'æksənt/, fr. accent chromatique, azərb. musiqili vurğu. - Sözün vurğulu hecasının vurğusuz hecasından tonun dəyişməsi ilə fərqlənən vurğu. Belə vurğu növü kök dillər: çin, yapon, koreya və norveç dilləri üçün xarakterikdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG, s. 258-265.

МУНДА ЯЗЫКИ - alm. Munda-Sprachen (Pl.), ing. Munda language /mʌnda: læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues moundas, azərb. munda dilləri. - Avstraliya-Asiya dilləri. Bu dillərdə danışanların sayı 9 milyondur. Hindistanın mərkəzində və şərqində (Bixar və Qərbi Benqaliya ştatlarında) yayılmışdır. Santali, mundari, xo, bixor, buximic, turi, asuri, kxaria, cuanq, savara, qutob, bonda, didey və s. munda dillərinə daxildir. Munda dillərindən 10-a qədəri hind adalarında işlənir. Ən böyük dil Santali dilidir (4 milyon). Morfolojiyası və sintaksisi hindu dillərinin təsiri altındadır. R.M.Macphail. An Introduction to Santali. Bengalia, 1964.

МУСКОГИТСКИЙ ЯЗЫК – alm. Muskogi-Gruppe (f), ing. mouskogite language /'mauskɔɡɪt læŋɡwɪdʒ/, fr. langue mouskogite, azərb. muskogit dili. – ABŞ-da cənubi-şərqdə 10 dili birləşdirən dil qrupu. Ən böyük dili xoktav dilidir (10.000). Əsas əlamətləri: 3 sıra pronominal affiks var. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 509.

МУТАЦИЯ - alm. Mutation (f), ing. mutation /mju:'teɪʃən/, fr. mutation, azərb. dəyişmə. – Dildə fonem əvəzlənməsilə yaranan proses. Məs.: alm. d. /springen-sprang/ (tullamaq-tullandı) (ablaut), /bu:x-buçər/ (kitab-kitablar) (umlaut) və /schneiden-schnitt/ (kəsmək-kəsdı) (samit və sait əvəzlənməsi).

H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 509.

МУТАЦИЯ ВОКАЛИЧЕСКАЯ - alm. vokalische Mutation (f), ing. vocalic mutation /və(ʊ)'kalɪk mju:'teɪʃən/, fr. mutation vocalique, azərb. vokalik (sait) dəyişmə.

Бах: Мутация ←.

МУТАЦИЯ ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ - alm. phonologische Mutation (f), ing. phonological mutation /fəu'nə'lɔdʒɪkəl mju:'teɪʃən/, fr. mutation phonologique, azərb. fonoloji (dəyişmə) mutasiya. - Dilin fonoloji sisteminə baş verən səs dəyişmələri. Məs.: əvvəllər rus d. qalın və incə samitlər eyni bir fonemin variantları hesab olunurdusa, dilin müasir fonoloji sisteminə bunların hər biri ayrılıqda müstəqil fonemlərdir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 68-78.

МУТНЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. dunkle Vokale (Pl.), ing. dark (obscure) vowels /da:k /əb'skjuə/ 'vauəlz/, fr. voyelles sombres, azərb. tutqun saitlər. - Tələffüz zamanı dilin aşağı enməsi ilə yaranan saitlərdir. Bu saitlərdə F₁ və F₂ bir-birinə çox yaxın olur. Azərb. d. /o, u, a, ɪ/ belə saitlərdəndir. F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 127-129.

МЫШЛЕНИЕ ВЕРБАЛЬНОЕ - alm. verbales Denken (n), ing. verbal thinking /və:bəl 'θɪŋkɪŋ/, fr. mentalité verbale, azərb. verbal təfəkkür. - Sözlü fikir, mülahizə. O, dildə müəyyənləşmiş formalarda baş verir, daha doğrusu, daxili və xarici danışq proseslərində icra olunur. Demək olar ki, dil müəyyən mənada insanın kainat haqqında biliklərini təşkil edir, bu bilikləri tərkib hissələrinə ayırır və möhkəmləndirir, habelə onları gələcək nəsle ötürmədə vasitəçi rolunu oynayır.

Ю.С.Маслов. Введение в языкознание. М., 1987, s. 15.

МЫШЛЕНИЕ ПОНЯТИЙНОЕ - alm. Begriffsdenken (n), ing. conceptual thinking /kən'septjuəl 'θɪŋkɪŋ/, fr. mentalité conceptive, azərb. anlayış təfəkkürü. - Anlayış (məfhum, fikir) elementlərindən ibarət təfəkkürdür. Dildə anlayış təfəkkürü ikinci, süni dillərə də söykənə bilər, insan tərəfindən yaradılmış xüsusi sistemə istinad edə bilər. Məs.: riyaziyyatçı, yaxud fizik şərti işarələrdə möhkəmlənmiş məfhumlardan istifadə edir,

sözlərlə deyil, formullar vasitəsi ilə fikir yürüdür və formulların vasitəsilə yeni fikirlərə nail olur. Ancaq insanın ünsiyyətində işarələnən denotat həmişə dildə konkret və abstrakt şəkildə öz ifadəsini tapır.

E.Benveniste. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Berlin, 1995.

МЯГКИЙ ПРИСТУП - alm. leiser (weicher) Einsatz (m), ing. soft glide /sɔft 'ɡlaɪd/, gradual beginning /'ɡrædʒuəl bɪ'ɡɪnɪŋ/, fr. attaque douce (graduelle, progressive), azərb. yumşaq başlanğıc - Söz və morfemin birinci saitin tələffüz başlanğıcında səs tellərinin titrəməyə başlanması ilə yaranan səs. Məs.: Azərb. d. /at/; ing. d. /a:sk/; rus d. /ʌtʲv'et/ və s.

K.Köhler. Göstərilən əsər.

МЯГКИЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. weicher Konsonant (m), ing. lax consonant /læks 'kɒnsənənt/, soft consonant /sɔft 'kɒnsənənt/, fr. consonne molle, azərb. yumşaq (incə) samit. - Dil küreyinin orta hissəsinin sərt damağa sıxılması ilə yaranan samit.

Бах: Мягкость согласного →.

МЯГКОНЁБНЫЙ - alm. postpalatal, ing. velar /'vi:lə/, postpalatal /poust'pælət/, fr. consonne velaire-postpalatallé, azərb. yumşaq (incə) damaq samiti. - Dil küreyinin arxa hissəsinin yumşaq damağa, yaxud sərt damağın arxa hissəsinə yaxınlaşması ilə əmələ gələn səsler. Məs.: rus d. /k', /g', /x'/. Bu termin fəal üzvə əsaslanmır.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

МЯГКОСТЬ СОГЛАСНОГО - alm. Erweichung des Konsonanten (f), ing. softness consonant /sɔftnes 'kɒnsənənt/, fr. mollesse de la consonne, azərb. samitin incəliyi. - Yumşaq samitləri müvafiq sərt samitlərdən fərqləndirən əlamət. Məs.: rus d. /tʃ/ samitindən başqa bütün sərt samitlərin yumşaq qarşılığı var. Yumşaq samitlərdən isə təkə /tʃ/ samitinin sərt qarşılığı yoxdur. Müq. et: /b/, /p/, /v/, /f/, /m/, /t/, /d/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /n/, /ɲ/, /l/, /j/, /k/, /g/, /x/: /b', /p', /v', /f', /m', /t', /d', /s', /z', /ʃ', /ʒ', /n', /ɲ', /r', /ʎ', /l', /k', /g', /x'/.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 205, 216, 218, 220, 278.

МЯО-ЯО - alm. Miao-Yao-Sprachen (Pl.), ing. Miao Yao languages /'mjəʊ jəʊ læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues miao-iao, azərb. miyao-yao dilləri. - Cənub-şərqi Asiyada 4 dili birləşdirən dil ailəsi, çoxsaylı Çin adalarında və Tayvanda danışılır. Daşıyıcılarının ümumi sayı 8 milyona yaxındır. Bunlardan 7 milyonu Çində, 850 mini Vyetnamda yaşayır. Ən böyük dil yaodur (təxminən 1 milyon). Miyao-yao dilləri hecali dillərdir. Morfem və sözlər əsasən birhecalıdır. Heca quruluşu sadədir. Yalnız bəzi hallarda /pr, pl, tl, kl, kw/ samit birləşmələrinə rast gəlinir.

A.A.Москальев. Язык дуаньских яо (язык ну). М., 1978.

НАВЫКИ АРТИКУЛЯТОРНЫЕ - alm. Artikulationsfähigkeiten (Pl.), ing. articulation skill (habits) /aˈtɪkjʊˈleɪʃən skɪl /'hæbɪts/, fr. habitudes articulatoires, azərb. tələffüz vərdişləri. - Dildəki səslərin tələffüzü üçün danışmaq uzvlərinin lazımi hərəkətlərinin mütəmadi təkrarından yaranan vərdişlər. Məs.: Azərb. dilində /a/ foneminin tələffüzü zamanı dil gövdəsi geri çəkilir, onun ön hissəsi azacıq aşağı düşür, çənə başqa saitlərə nisbətən bir qədər aşağı enir, dodaqlar isə neytral vəziyyətdə qalır. Səs telləri mütəmadi olaraq titrəyir. Bütün bunlar /a/ saiti üçün tələffüz vərdişləri hesab oluna bilər.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАГА ЯЗЫКИ – alm. Naga-Sprachen (Pl.), ing. Naga languages /nɑːɡɑˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nagas, azərb. naqa dilləri. – Hindistanın Naqalend və Manipur ştatlarında yayılmış tibet-birma dillərinin ümumi adı. Bu dillərdə danışanları sayı 950 minə yaxındır. Lxota, ao, empeo, kabui, kuoyrenq, maram, kuxoyaro, marinq, kuxoybu, banpara, namsanq, moşanq və s. naqa dillərinə daxildir.

R.Şafer. The Naga branches of Kukish. «Rocznik orientalistyczny», 1953, v.16.

НАГАЛИ – alm. Nahali-Sprachen (Pl.), ing. Nahali /nˈhɑːli/, fr. nahali, azərb. nahali. – Asiya dillərindən biri. Hindistanın şimal ştatlarında yayılmışdır. Nahali dilində danışanların hamısı 1870-ci ildə cəza ekspedisiyaları tərəfindən məhv edilmişlər. «Nahali»nin – hərfi mənası «məhv edilmiş tayfanın dili» deməkdir. Qrammatik quruluşu barədə məlumat yoxdur. Tipoloji baxımdan aqqlütinativ dillərə aiddir.

F.B.J.Kuiper. Nahali. A comparative study. Amsterdam, 1962.

НАГРУЗКА ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ - alm. funktionelle Belastung (f), ing. functional capacity (yield) /'fʌŋkʃənəl kə'pæsɪtɪ /'jiːld/, fr. charge fonctionnelle, azərb. funksional yük. – 1) Dil vahidinin yerinə yetirdiyi funksional yük; 2) Söz və morfemləri fərqləndirməkdən ötrü müəyyən fonoloji qarşılaşmanın işlənməsi tezliyi. Məs.: Rus dilinin fonoloji sistemində sərt və yumşaqlığın görə qarşılaşması samitlərin (/p/- /p' /, /v/- /v' /) kar və cingiltili əlamətlərinə görə qarşılaşması ilə müqayisədə daha böyük funksional əhəmiyyətə malikdir.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər.

НАДГОРТАННИКОВЫЙ - alm. epiglottal, ing. epiglottal /ˌepɪˈɡlɒtəl/, fr. surglottal, azərb. xirtdəküstü. - Hava axınının səs çıxırından keçərək udlağın aşağı divarlarında əmələ gələn novlu samit. Məs.: ərəb və avar dillərində /ħ/ samiti buna misal ola bilər. Müq. et: /ħamza/, /ħasan/ və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 115.

НАДГОРТАННЫЕ ПОЛОСТИ – alm. Ansatzrohr (n), ing. epiglottis air hole /ˌepɪˈɡlɒtɪs ɛə həʊl/, fr. cavités surglottales, azərb. xirtdəküstü boşluqlar. – Rezonator funksiyasını yerinə yetirən və müxtəlif rezonansların yaranmasında iştirak edən udlaq, ağız və burun boşluqlarının üçlüyü. Samitlərlə saitlər arasındakı fərqlərin formalaşmasında ağız və burun boşluqlarında mərkəzləşmənin olması müstəsna əhəmiyyətə malikdirlər. Belə ki, saitlərin tələffüzündə ciyərlərdən gələn hava axını bu boşluqların müxtəlif yerlərində müəyyən mərkəzləşmənin olmaması ilə yaranır. Samitlərin yaranmasında boşluqlardakı mərkəzləşmə mütləqdir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАДИАЛЕКТНЫЙ - alm. übermundartlich, ing. supradialectal /'sjuːprəˈdaɪəˈlektl/, fr. surdialectale, azərb. dialektlərin fəvqündə (üstündə) duran, ədəbi dil. – Dialekt çalarından azad, ayrı-ayrı dialektlərlə münasibətdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi ölkə, dövlət miqyasında işlənən dil. Məs.: Azərbaycan ədəbi dili Bakı və Şirvan dialekti əsasında formalaşmış. Ədəbi dil rəvan, səlis, aramla danışığı əsas götürür, o ümumi ünsiyyət vasitəsi kimi dialektlərin fəvqündə durur, fonetik, morfoloji və sintaktik təmliyi ehtiva edir.

F.Yadigar (Veysəlli). SDƏ. Bakı, 2005.

НА-ДЕНЕ ЯЗЫКИ – alm. Na-Dene-Sprachen (Pl.), ing. Na-Dene languages /nˈdɛniːˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues na-dénés, azərb. na-dene dilləri. – Şimali Amerikanın hindi dilləri ailəsi. Daşıyıcılarının ümumi sayı 220 min nəfərdir. Hayda, tilingit, ayak və s. dillər bura aiddir. Fonoloji sistemində samitlərin sayı (24-dən 50-dək), saitlərin sayı isə 3-dən 10-dək) artır-azalır. Na-dene dilləri aqqlütinativ dillərdir.

N.J.Pinnov. Grundzüge einer historischen Lautlehre des Tlingit. Wiesbaden, 1966.

НАДСТРОЧНЫЙ ЗНАК - alm. diakritisches Zeichen (n), ing. diacritical superlinear sign /ˌdaɪəˈkrɪtɪkəlˈsjuːpəˈləɪnə saɪn/, fr. signe diacritique, azərb. sətirüstü işarə. – Qrafemlərin üzərində qoyulan işarədir ki, həmin işarənin fərqli olduğunu göstərir. Məs.: Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbasında «ö», «ü», «ğ» qrafemlərinin üstündəki işarələr onların fərqli dəyər (valeur) olmasını göstərir. Müq. et: /o-ö, u-ü, g-ğ/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НАЗАЛИЗАЦИЯ - alm. Nasalierung (f), ing. nasalization /ˌneɪzələɪˈzeɪʃ(ə)n/, fr. nasalisation, azərb. burunlaşma. - Tələffüzü zamanı yumşaq damaq aşağı enmiş vəziyyətdə olur, hava axınının bir hissəsi burun boşluğundan çıxır və bunun da nəticəsində burunlaşan səslər yaranır. Məs.: Azərb. d. /nənə/ sözündə ortada gələn /æ/ saiti burunlaşır, çünki o hər iki tərəfdən burun samitinin təsirinə məruz qalır. Onu transkripsiyada /ñ/ işarəsilə göstərilir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993.

НАЗАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. nasaler Vokal (m), ing. nasal vowel /neizəl 'vau(ə)l/, fr. voyelle nasale, azərb. burun saiti. – Saitlər qismən burun boşluğunda formalaşır, çünki onların yaranması zamanı damaq pərdəsinin aşağı düşməsilə hava axını burun boşluğuna keçir və beləliklə burun saitləri formalaşır. Məs.: fr. d. /ɛ̃:/, /ø̃:/, /õ:/, /ỹ:/ burun saitləri var. Alm., ing., rus və Azərb. d. indiki durumunda burun səsləri fonematik mahiyyətli deyildir, onlar kombinator variantlar kimi çıxış edə bilərlər. Məs.: Azərb. d. /mən, sən, nənə, namə/ və s.; alm. d. /Mähne/ (yal), /nennen/ (adlandırma), /mama/. Bəzən burun səslərlə burunlaşan səsləri səhv salırlar. Burun səsləri dilin fonoloji sistemində mövcud olan fonemlərdir (məs.: fr. d.), burunlaşan səslər isə danışq aktında qazanılan səslərdir. Məs.: Azərb. d. /mən/ sözündə [ə̃] burunlaşır.

Ф.Вейсалов, А.А.Гасанов. Интерпретация некоторых фонетических терминов. IV РМНМК по АВ-ам обучения русскому языку в азербайджанской аудитории. Баку, 1973, с. 19-20.

НАЗАЛЬНЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nasaler Konsonant (m), ing. nasal consonant /neizəl 'kɒnsənənt/, fr. consonne nasale, azərb. burun samiti. – Tələffüzü zamanı yumşaq damaq pərdəsi ağız boşluğunun yolunu qismən tutur və hava axınının bir hissəsi burun boşluğundan keçir. Bu cür mərkəzləşmə ilə yaranan səsləri burun samitləri adlandırırlar. Məs.: /m/, /n/, /ŋ/ samitləri bu qəbildəndirlər. Adətən ağız samitlərinə qarşı qoyulur.

Важ: Назальный гласный ←.

НАЗВАНИЕ - alm. Benennung (m), Name (m), ing. name /neɪm/, appellation /æpə'leɪʃ(ə)n/, fr. nom, titre, azərb. ad. – 1) ümumi qrammatik xüsusiyyət kəsb edən, yəni substantivləşmə nəticəsində adlanma; 2) adlandırılan əşya, predmet əlamət, iş, hal və hərəkətə verilən ad. Məs.: Azərb. d. /ağz/, /ağ/, /oxumaq/ (həmişə yaxşıdır) və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 50.

НАЗВАНИЯ ЭТНИЧЕСКИЕ - alm. ethnische Benennungen (Pl.), ing. ethnic names /'eθnik neɪmz/, fr. noms, ethniques, azərb. etnik adlar. – Ayrı-ayrı xalqların adı. Məs.: /alman, ingilis, rus, uyğur, ərəb/ və s.

НАЗЫВНОЙ (НОМИНАТИВНЫЙ) - alm. nominal, ing. denominative /dɪ'nɒminətɪv/, nominative /'nɒminətɪv/, fr. nominatif, azərb. adlandırma. – 1) Sözün müəyyən danışq aktında və ya mətnə işlənməsi xüsusiyyəti; 2) Sözün müəyyən referent ilə əlaqələndirilməsi, advermə prosesi. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 50.

НАЗЫВНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. nominale Funktion (f), ing. nominal function /'nɒmɪnl 'fʌŋkʃən/, fr. parole, fonction nominatif, azərb. adlandırma funksiyası. – Fəaliyyət və hərəkətin nəticəsini adlandıran, bildirən sözlər, adlandırma. Məs.: Azərb. d. /qurğu/ (quraşdırmaq) sözündən, /sorğu/ (soruşmaq) sözündən və s. əmələ gəlib. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 180.

НАИМЕНОВАНИЕ - alm. Benennung (f), Name (m), ing. denomination /dɪ,nɒmɪn'neɪʃ(ə)n/, name /neɪm/, fr. dénomination, désignation, azərb. adlandırma. – Dildə sözlərin adlandırma funksiyalarında işlədilməsi. Müq. et: Azərb. d. /gediş/ (getmək), /gəliş/ (gəlmək); alm. d. /Schreib+er/ (schreiben) – yazmaq – yazar/ və s. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 180.

НАКЛОНЕНИЕ – Важ: Модус ←.

НАКЛОНЕНИЕ ЖЕЛАТЕЛЬНОЕ - alm. Optativ (m), ing. optative /ɒptətɪv/, desirable mood /dɪ'zairəəbl mu:d/, fr. optatif, azərb. arzu şəkli. – Felin arzu şəklinin əsas mənası real şəkildə olmayan, lakin icrası subyekt tərəfindən arzu edilən, gerek sayılan hərəkəti ifadə etməkdir. Azərb. dilində felin arzu şəkli quruluşca belədir: fel kökü+şəkilçi –a/-ə+ şəxs sonluğu. Məs.:

Tək	Cəm
I şəxs - oxu/y/a/m	oxu/y/a/q
II şəxs - oxu/ya/san	oxu/y/a/sınız
III şəxs - oxu/y/a	oxu/y/a/lar

Alm. d. buna konyunktiv uyğun gəlir. Qüvvətli fellərin konyunktivi müəyyən qrammatik göstəricilərə malikdir. Məs.:

ich – käme, komme	wir – kämen, kommen
du – kämest, kommest	ihr – kämet, kommet
er, sie, es – käme, komme	Sie, sie – kämen, kommen

Ancaq zəif fellərdə indiki zamanda I şəxs tək və cəmdə, III şəxs cəmdə heç bir şəkilçi olmur. Məs.:

ich - sage	wir - sagen
du - sagest	ihr - saget
er, sie, es - sage	Sie, sie – sagen

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229; H.Glinz. Göstərilən əsər.

НАКЛОНЕНИЕ ИЗЪЯВИТЕЛЬНОЕ - alm. Indikativ (m), ing. indicative mood /ɪn'dɪkətɪv mu:d/, fr. indicatif, azərb. xəbər şəkli. – Xəbər şəkli işin keçmiş, indiki və gələcəkdə icra olunmasını ifadə edir. Felin xəbər şəkli bütövlükdə zaman və şəxs anlayışları ilə sıx bağlıdır. Elə buna görə də, onun ifadəsi üçün xüsusi şəkilçiyə ehtiyac duyulmur. Belə ki, xəbər şəklində hər hansı bir iş, hal və hərəkətin icrası müəyyən şəxs tərəfindən verilir. Başqa sözlə desək, xəbər şəklində hər hansı bir iş, hal, hərəkətin müəyyən zamanda, müəyyən şəxs tərəfindən icrası haqqında məlumat verilir. Məs.: Azərb. d. /Sönməkdə olan ocağın zəif şöləsi onların çöhrələrini işıqlandırır//, /Biz ikimiz də ayağa qalxdıq//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-209.

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Imperativ (m), ing. imperative mood /ɪm'perətɪv mu:d/, fr. impératif, azərb. əmr şəkli. – Azərbaycan dilində əmr şəklinin xüsusi morfoloji əlaməti yoxdur. Felin əmr şəklində zaman şəkilçilərinə də ehtiyac duyulmur. Əmr şəkli əsasən çağırış, təklif, icazə, yalvarış, əmr, təhrik, məcburiyyət, tələb və s. mənalar

bildirir. /Fel kökü+müvafiq şəxs sonluğu+ əmr intonasiyası/ əmr şəklinin qrammatik quruluşunu təşkil edir. Məs.: Azərb. d. /Sən get, mən onları gözləyirəm!/, /Elə etmə ki, sonra peşman olasan/, /Siz danışın, biz dinləyək//.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229.

НАКЛОНЕНИЕ СОСЛАГАТЕЛЬНОЕ - alm. Subjunktiv (m), ing. subjunctive -mood /səb'dʒʌŋktiv mu:d/, fr. subjonctif, azərb. lazım şəkli. - Felin lazım şəkli iş və hərəkətin icra edilməsinin lazım olduğunu bildirir. Azərbaycan dilində felin lazım şəkli fel əsasına /-ası-əsi/, /-yası-yəsi/ və şəxs şəkilçilərini artırmaqla düzəlir. Müq. et: /Mən iclasa gələsi deyiləm//. M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 207-229.

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНОЕ - alm. Konditionalis (m), ing. conditional mood /kən'dɪʃənl mu:d/, fr. conditionnel, azərb. şərt şəkli. - Felin şərt şəkli iş və hərəkətin icra olunmasını müəyyən şərtlə bağlayır, başqa cür desək, bir işin icrası başqa bir işin şərtlə icrasından məzmunca asılı olur. Şərt şəklinin morfoloji əlaməti ilə formalaşmış feli xəbərlə cümlə müstəqil işləyə bilmir. Belə ki, /-sa, -sə/ şəkilçisi öz mənasını yalnız tabeli mürək-kəb cümlədə budaq cümlənin tərkibində yerinə yetirə bilər. Müq. et: /Sən vaxtında çatmasan, işlər alt-üst olacaq//. /Əkinçilər səpinə bir həftə gec başlasaydılar, bütün zəhmətləri hədəf yerə gedəcəkdilər//. Alm., ing. və fr. d. kondisionalisin fərqli ifadə vasitələri vardır. İng. d. bu /would/sould/; alm. d. /werden/ köməkçi fellərlə düzəlir. Müq. et: /Er würde arbeiten, wenn wir es ihm ermöglichen// (Biz ona imkan versəydik, o işləyərdi) və s. Beləliklə, alm. d. şərtin ifadəsi morfoloji yolla deyil, sintaktik səviyyədə həyata keçir. Özü də bu dildə zəif fellərin imperfekt konyunktivi indikativlə üst-üstə düşdüyündən /würde/ ilə əmələ gələn konstruksiyalar konyunktiv funksiyasını öz üzərinə götürür. Fransız dilində isə bu Azərb. d. olduğu kimi morfoloji kateqoriyadır. Müq. et: /il viendrait// (O gələrdi) (Kondisionalis), ancaq /qu'il vienne// (Bircə o gələydi) (Konyunktiv). Fransız dilində kondisionalis keçmişdə gələcəyi bildirir. Geniş mənada o tərəddüd bildirdiyindən, onun tətbiq sahəsi kondisionalis şəbəkəsi olur, özü də baş cümlənin xəbəri kondisionalisdə işlənir. Müq. et: /s'il venait// (imperfekt), /je lui dirais cela// (kondisionalis) (Gələydi, bunu ona deyərdim). R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 137; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 403.

НАКОПЛЕНИЕ АФФИКСОВ - alm. Affixhäufung (f), ing. accumulation of affix /ə,kju:mju'leɪʃ(ə)n əv ,æfiks /, fr. accumulation des affixes, azərb. affiks yığılı. - Aqqlütinativ dillərdə bir neçə affiksin xətti ardıcılıqla yerləşməsi. Türk dilləri ailəsi üçün səciyyəvi olan bu halı Azərb. d. belə göstərmək olar: /məktəb, məktəb-li, məktəb-li-lər, məktəb-li-lər-dən/ və s. Alman dilində bir neçə affiksin dalbadal gəlməsi mümkündür. Məs.: /Verständnis/ (anlaşma) - /Missverständnis/ (anlaşılmazlıq), /un+zer-brech+liç+keit+en/ (sınımazlıq) və s. H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 53.

НАЛОЖЕНИЕ СЛОГОВОЕ - alm. Silbenschichtung (f), ing. syllabic superposition /sɪ'læbɪk ,ʃju:pəpə'zɪʃən/, fr. superposition syllabique, azərb. eyni tərkibli hecalardan birinin düşməsi. - Danışıq aktında ardıcıl gələn iki eyni tərkibə malik hecadan birinin düşməsi. Məs.: /obrazlılıq-obrazlıq, samballılıq-samballıq, çatışmamazlıq-çatışmazlıq/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005; M.Kloster-Jensen. Die Silbe in der Phonetik und Phonemik. «Phonetika», 9, 1963, s. 17-38.

НАМЕРЕНИЕ - alm. Absicht (f), Intention (f), ing. intention /ɪn'tenʃ(ə)n/, purpose /'pə:pəs/, fr. intention, dessin, projet, azərb. niyyət. - Danışanın demək istədiyi, nəzərdə tutulan potensialın ifadəsi. Məs.: Azərb. d. /kinoya getməyi planlaşdıran adam deyir: /mən kinoya getmək istəyirəm//. Deməli, intensiya məzmunun (daxili və xarici) əlamətlərinin adlandırılması, sadələnməsi və nəzərə çəpdirilməsi deməkdir. İki hökm o zaman intensional eyni hesab olunur ki, onlar eyni əlamətlərə malik olsun (sinonimlər). Əksinə iki hökm o zaman ekstensional olur ki, onlar eyni sadalana bilən klassa aid olsun.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 250.

НАМЕРЕНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Ausspracheabsicht (f), ing. articulatory intention /ɑ:'tɪkjulətɪ m'tenʃən/, fr. intention articulatoire, azərb. tələffüz niyyəti. - Məs.: Azərb. d. /nar/ sözündə sonda /r/-nin tələffüzü nəzərdə tutulsa da, burada o ciddi şəkildə qarşılaşır və [r] kimi tələffüz olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НАНАЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Nanaisch (n), ing. Nanai language /'nɑ:nai 'læŋgwidʒ/, fr. langue nanaïe, azərb. nanay dili. - Tunqus-mancur dilləri ailəsinə aid dildir. Rusiyanın Xabarovski və Primorski vilayətlərində və Çinin Sunqari adasında yayılmışdır. Daşıyıcılarının sayı 650 min nəfərdir. Т.И.Петрова. Очерк грамматики нанайского языка. Л., 1941; В.А.Авронин. Грамматика нанайского языка. т. 1-2, М.-Л., 1959-61.

НАПИСАНИЕ - alm. Schreibweise (f), ing. way of writing (spelling) /wei əv raɪtɪŋ/ 'spelɪŋ/, fr. graphie, azərb. yazılış. - Müəyyən orfoqrafik sistemdən asılı olaraq dil vahidinin (söz, fonem, morfem və cümlənin) qrafikada verilməsi. Ənənəvi olaraq 3 cür yazı növü fərqləndirilir; tarixi (tarixən yazılış forması saxlanılır, məs.: ingilis yazı sistemi), morfoloji (rus dilində daha çox tətbiq olunur) və fonetik (Azərb. d. əsas prinsiplərdən biridir). I Всесоюзный Тюркологический съезд. Стенографический отчет. Баку, 1926, s. 150-170.

НАПИСАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ - alm. geschichtliche Schreibweise (f), ing. historical writing /his'tɒrɪk(ə)l raɪtɪŋ/, fr. graphie historique, azərb. tarixi yazı prinsipi. - Yazılışda tarixi prinsipin gözlənilməsi. Məs.: ing. d. /in/ sözünün bu cür yazılışı yalnız onun tarixən belə yazılışını qoruyub saxlamaq istəyindən irəli gəlir.

Бах: Написание ←.

НАПИСАНИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ - alm. morphologische Schreibweise (f), ing. morphological writing /mɔ:fə'lɔdʒikəl raɪtɪŋ/, fr. morphologique graphie, azərb. morfoloji yazı. - Orfoqrafiyanın morfoloji prinsipinə əsaslanan yazı. Məs.: Azərb d. /qızzar/ deyilsə də, «qızlar» kimi yazılır. Rus d. /vadʌpʌvót/ deyilsə də «водопровод» kimi yazılır, çünki morfem tərkibi /вод+о+про+вод/-dur.

Бах: Написание ←.

НАПИСАНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЕ - alm. phonetische Schreibweise (f), ing. phonetic writing /fəu'netik raɪtɪŋ/, fr. phonétique graphie, azərb. fonetik yazı. - Orfoqrafiyanın fonetik prinsipinə əsaslanan yazı növü. Məs.: alm. d. /bunt/; ing. d. /in/; Azərb. d. /bal/, /yal/ və s.

Бах: Написание ←.

НАПРАВЛЕНИЕ ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЕ - alm. natürlich-historische Richtung (f), ing. natural-historical direction /'nætʃrəl hɪs'tɔrɪkəl dɪ'rekʃ(ə)n/dʌɪ'rekʃ(ə)n/, a school of opinion, thought /ə 'sku:l hɪs'tɔrɪk(ə)l əv ə'pɪnjən /θɔ:t/, fr. direction naturelle-historique, azərb. təbii-tarixi istiqamət, meyl. - Dildə baş verən dəyişmələrin ictimai-tarixi amillərdən asılı olmasını təbii təkamül kimi araşdıran (qəbul edən) dilçilik məktəbi. Məs.: naturalizm cərəyanı. Dilçilikdə naturalizm məktəbinin yaranması və inkişafı alman alimi A.Şlayxerin adı ilə bağlıdır. Darvinizmi qəbul edən naturalizm cərəyanı dilə canlı orqanizm kimi yanaşır, onun fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarını təbiətdəki bir sıra hadisələrlə yanaşı qoyur. A.Şlayxərə görə, dilin həyatı mahiyyət etibarı ilə digər canlı orqanların həyatından qətiyyən fərqlənir. Onların hər birinin bəsitdən mürəkkəbə keçmə, böyümə və qocalma (məhv olma) dövrləri vardır. A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 29-30.

НАПРАВЛЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОЕ - alm. logische Richtung (f), ing. logical (trend) direction /'lɔdʒɪk(ə)l/trend/dɪ'rekʃ(ə)n/dʌɪ'rekʃ(ə)n/, fr. direction logique, azərb. məntiqi cərəyan. - Dilçilik kateqoriyalarını məntiqi kateqoriyaları ilə eyniləşdirən, cümləni ümumi və mücərrəd bir məntiqi - semantik sxemin təzahürü, reallaşması hesab edən cərəyan. Bu cərəyan cümləni hökmə eyniləşdirir. Dildə məntiqi vurğunun olmasını iddia edir. Ə.Rəcəbli. Dilçilik metodları. Bakı, 2003, s. 103-110.

НАПРАВЛЕНИЕ НАТУРАЛИСТИЧЕСКОЕ - alm. naturalistische Richtung (f), ing. naturalist direction (trend) /'nætʃrəlɪst dɪ'rekʃ(ə)n/dʌɪ'rekʃ(ə)n /trend/, fr. direction naturaliste, azərb. naturalizm cərəyanı. - Dili canlı orqanizm, təbii hadisə hesab edən naturalizm cərəyanı. XIX əsrin ortalarında yaranmışdır. Darvinizmi təqlid edən bu cərəyan dilə canlı orqanizm kimi yanaşır, onun fəaliyyət və inkişaf qanunauyğunluqlarını təbiətdəki digər hadisələrlə bir sıraya qoyur. Bu

nəzəri müddəaya əsaslanan A.Şlayxer səs birləşmələrinin ardıcıl inkişaf qanunauyğunluqlarını tapmaqla hind-Avropa dillərinin qanunlarını kəşf etdiyini güman edir və onları bütün dillərə şamil edir. Naturalizmə görə, dil də əsasən digər canlı orqanizmlər kimi yaranır, çiçəklənir və tənəzzülə uğrayır.

Dili səs materialından yaranmış ən yüksək təbii orqanizm hesab edən A.Şlayxer yazır: «Dilin həyatı mahiyyət etibarilə digər canlı orqanizmlərin - bitki və heyvanların həyatından qətiyyən fərqlənir. Onların hər birinin ən sadə başlanğıcdan ən mürəkkəb formalara kimi böyümə və dillərin əldə etdikləri yüksək formalardan uzaqlaşdıqları və onları itirdikləri qocalıq dövrləri vardır. Təbiətşünaslar bunu geri metamorfoza adlandırırlar»

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 28-30; F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 17.

НАПРЯЖЕНИЕ - alm. Spannung (f), ing. communicative /kə'mju:nɪkətɪv/, tension /'tenʃən/, fr. tension, azərb. gərginlik. - Tema və rema əlaqələrinin kommunikativ (ünsiyyət) həlli və verilən məlumatın dinləyicidə müəyyən gözləmə gərginliyi yaratdığını təsəvvür edən sintaktik yanaşma. Gərginlik cümlənin əvvəlində başlayır, ortasına doğru güclənir və sonuna yaxın zəifləyir. Bu cür cümlə formasını qövse bənzədirlər. Müq. et: Azərb. d. /Bizim adamlar /qiybət qırmağı xoşlayırlar//.

K.Boost. Zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Berlin, 1964.

НАПРЯЖЕНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Aussprachspannung (f), artikulatorische Spannung (f), ing. articulatory tension /ɑːtɪkjulətɪ 'tenʃən/, pronunciation tension /prəˌnʌsi'eɪʃn 'tenʃən/ fr. tension de prononciation, azərb. tələffüz gərginliyi. - Tələffüz gərginliyinin dərəcəsi. Vurğulu heca vurcuzuzdan daha gərgin tələffüz olunur.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

НАПРЯЖЕННОСТЬ - alm. Spannung (f), ing. tension /'tenʃ(ə)n/, fr. tension, azərb. gərginlik. - Müəyyən bir səs yaranmasında iştirak edən tələffüz üzvlərinin əzələlərinin gərginliyi. Bu da özünü səs fiziki xassəsinə - onun tonuna, intensivliyinə və sürətinə son nəticədə isə onun keyfiyyətinə güclü təsir göstərir. Səsin intensivliyi danışq tempindən, sözdəki mövqeyindən və vurğuya münasibətindən asılıdır. Vurğulu hecəyə səs daha gərgin tələffüz olunur.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 194-205.

НАПРЯЖЕННЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. gespannte Vokale (Pl.), ing. tense (high) vowels /tens /haɪ/'vau(ə)lz/, fr. voyelles intenses (tendues), azərb. gərgin saitlər. - L.V.Şerba eksperimental-fonetik tədqiqatlardan çıxış edərək yazırdı ki, saitlərin xarakterində tələffüz üzvlərinin gərginliyi özünü göstərir. Səslənmədə sönmə diapazonu az olduqca səs az gərgin olur.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НАПРЯЖЕННЫЙ - Бах: Напряженность ←.

НАПРЯЖЕННЫЕ СОГЛАСНЫЕ – alm. gespannte Konsonanten (Pl.), (Fortis) (m), ing. tense consonant /tens 'kɒnsənənt/, fr. consonnes intenses (tendues), azərb. gərgin samitlər. - Daha çox enerji sərf olunmaqla tələffüz olunan samilər. Buraya kar samitlər daxildir. Onlar zəif (Lenis) samitlərə qarşı qoyulur.

F.Vejsalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Bakı, 1989, s. 175-178.

НАРАЩЕНИЕ ОСНОВЫ - alm. Krement (m), Stammerweiterung (f), ing. increment /'ɪnkɹɪm(ə)nt/, augment of stems /'ɔ:gmənt əv stems/, fr. intensification de la base, azərb. əsasın genişləndirilməsi. - Əsas ona bitişdirilmiş affiks elementlərlə genişlənə bilər. Məs.: Azərb. d. /araba → arabaçı → arabaçı+dakı/; alm. d. /sprechen, ansprechen, versprechen/ (danışmaq, müraciət etmək, vəd etmək) və s.

F.Veysəlli. GDG, Bakı, 2003.

НАРАЩЕННАЯ ФОРМА - alm. Streckform (f), ing. stretched form /'stretʃəd fɔ:m/, fr. forme étirée, azərb. genişləndirilmiş forma.

Bax: Нарашение основы ←.

НАРЕЧИЕ - alm. Adverb (n), Umstandswort (n), ing. adverb /'ædvə:b/, fr. adverbe, azərb. zərflər. - İş və hərəkətin icra tərzini, zamanını, yerini, miqdarını, əlamətini və s. bildirən sözlərə zərflər deyilir. Zərflər sintaktik baxımdan müstəqil (məs.: /axşam, həvəslə/) və pronominal (məs.: oraya, ona görə/) olurlar. İşlənməsi baxımdan zərflər adverbial və predikativ olurlar (məs.: /o, axşamlar işləyir/ və /o başqadır/). Bəzən də təyin kimi çıxış edirlər. Müq. et: //buradakı kitab...// və s. Semantik baxımdan zərflər aşağıdakı kimi bölünürlər: zaman, yer, modal, kauzal və s. Morfoloji əlamətinə görə zərflər sadə, düzəltmə və mürəkkəb olurlar.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ ВТОРИЧНОЕ - alm. sekundäres Adverb (n), ing. secondary adverb /'sekəndəri 'ædvə:b/, fr. adverbe secondaire, azərb. ikinci zərflər, törəmə zərflər. - Digər nitq hissələrinin əsasında törəmiş zərflər. Məs.: Azərb. d. /bu → burada, ləng-ləngidici/, /qorxmaq → qorxa-qorxa/ və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ КАЧЕСТВЕННОЕ - alm. qualitatives Adverb (n), ing. qualitative adverb /'kwɔlɪtətɪv 'ædvə:b/, fr. adverbe qualificatif, azərb. keyfiyyət zərfləri. - Əlamət və hərəkətin keyfiyyətini bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /O tir-tir əsirdi/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ КАЧЕСТВЕННО-ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННОЕ - alm. qualitativ-adverbiales Adverb (n), ing. qualitative-adverbial adverb /'kwɔlɪtətɪv əd'və:bjəl 'ædvə:b/, fr. adverbe qualificatif-circonstanciel, azərb. keyfiyyət-kəmiyyət zərfləri. - İş və ya hərəkətin keyfiyyətini və icra tərzini özündə ehtiva edən zərflər növü. Məs.: Azərb. d. /əzbərdən, dərindən/ və s. Müq. et: /Qoca onun əsərlərini əzbərdən bilirdi/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ КОЛИЧЕСТВЕННОЕ - alm. quantitatives Adverb (n), ing. quantitative adverb /'kwɔntɪtətɪv 'ædvə:b/, adverb of quantity /'ædvə:b əv 'kwɔntɪtətɪ/, fr. adverbe quantitatif, azərb. kəmiyyət zərfləri. - İş və ya hərəkətin kəmiyyətini bildirən, neçə? nə qədər? və s. suallarına cavab verən zərflər. Məs.: Azərb. d. /İş olduqca ağırdır/, /Onlar söhbət edə-ədə xeyli irəliləmişdilər/.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ - alm. Frageadverb (n), interrogativadverb (n), ing. interrogative adverb /'ɪntə'rɔgətɪv 'ædvə:b/, fr. adverbe interrogatif, azərb. sual zərfləri. - Məs.: Azərb. d. /nə vaxt?/, /haçan?/, /harada?/, rus d. /как/, /когда/, /где/, /откуда/; ing. d. /when?/, /where?/; fr. d. /où?/, /quand?/, /d'où?/ və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ НЕОПРЕДЕЛЕННОЕ - alm. unbestimmtes Adverb (n), ing. indefinite adverb /ɪn'defɪnɪt 'ædvə:b/, fr. adverbe indéfini, azərb. qeyri-müəyyənlik zərfləri. - Qeyri-müəyyənlik bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /nə vaxtsa, haçansa, haradasa/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНОЕ - alm. Determinativadverb (n), ing. attributive adverbs /ə'tɹɪbjutɪv 'ædvə:bz/, determinative adverb /dɪ'tə:mɪnətɪv 'ædvə:b/, fr. adverbe déterminatif, azərb. təyini zərfləri. - İş və ya hərəkətin keyfiyyət, kəmiyyət və icra tərzini səciyyələndirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /yaxşı, güclü oynayır/, /əzbərdən, dərindən bilir/, /dostcasına, zarafatyana deyir/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ОТРИЦАТЕЛЬНОЕ - alm. negatives Adverb (n), ing. negative adverbs /'negətɪv 'ædvə:bz/, fr. adverbe négatif, azərb. inkar zərfləri. - Məs.: Azərb. d. /heç vaxt, heç yerdə/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 257-283.

НАРЕЧИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНОЕ - alm. Possessivadverb (n), ing. possessive adverbs /pə'zɛsɪv 'ædvə:bz/, fr. adverbe possessif, azərb. mənsubiyyət zərfləri. - Məs.: Azərb. d. /səncə, mənəcə, bizcə/ və s. *Ə Bu işlər Səncə başa çatacaq?*

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ МОДАЛЬНОЕ - alm. Modaladverb (n), ing. modal adverbs /'mɔdl 'ædvə:bz/, fr. adverbe modal, azərb. modal zərflər. - İş və ya hərəkətə danışanın münasibətini bildirən zərflər. Məs.: Azərb. d. /Mənim bundan *sadəcə* xəbərim olmayıb/.

H.Glinz. Göstərilən əsər, s. 9-35.

НАРЕЧИЕ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ - alm. Adverb der Art und Weise (n), ing. adverb of manner /'ædvə:b əv 'mænə/, fr. adverbe de manière, azərb.

tərzi-hərəkət zərfi. - Hərəkətin icra tərzini və ya vəziyyətini bildiren zərfə tərzi-hərəkət zərfi deyilir. Tərzi-hərəkət zərfi necə?, nə cür?, nə halda?, nə vəziyyətdə? suallarından birinə cavab verir. Məs.: Azərb. d. /O evdən *cəld* çıxdı//. /Qonşular o eşitməsin deyə *yavaşdan* danışdı//.

M.Hüseynzadə. Gösterilən əsər, s. 258-269.

НАРЕЧИЕ ВРЕМЕНИ - alm. Adverb der Zeit (n), ing. adverbs of tense (time) /'ædvə:bs əv tenz/taim/, fr. adverbe de temps, azərb. zaman zərfi. - İş və hərəkətin icra olunduğu zamanı, hal-vəziyyət və hadisənin vaxtını bildiren zərf növü. Zaman zərfi nə vaxt?, nə zaman?, haçan? suallarına cavab verir. Məs.: Azərb. d. /Məhsul, *mer-meyvə bildir* çox az oldu//. /*Arabir* külək darvazanı taqıldadırdı//.

M.Hüseynzadə. Gösterilən əsər, s. 269-273.

НАРЕЧИЕ МЕСТА - alm. Adverb des Ortes (n), ing. local adverb /'ləuk(ə)l 'ædvə:b/, adverb of place /'ædvə:b əv pleis/, fr. adverbe de lieu, azərb. yer zərfi. - İş və hərəkətin icra yerini, yönünü, çıxış və son nöqtələrini bildirir. Yer zərfləri hara?, haraya? və s. suallara cavab verir. Məs.: Azərb. d. /*İçəridə* baş verənlər çöldəkiləri berk narahat etmişdi//. /*Mən burada* çox qalası deyiləm//.

M.Hüseynzadə. Gösterilən əsər, s. 273-279.

НАРЕЧИЕ ПРИЧИНЫ - alm. Adverb des Grundes (n), ing. adverb of cause /'ædvə:b əv kɔ:z/, fr. adverbe de cause, azərb. səbəb zərfi. - İş və ya hərəkətin səbəbini bildiren zərf növü. Məs.: /Körpənin gözləri *sevinclə* doldu//, /Onun qollarında *acıqdan* taqət qalmamışdı//.

R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 22.

НАРЕЧИЕ ОТГЛАГОЛЬНОЕ - alm. verbales Adverb (n), ing. verbal adverb /'və:b(ə)l 'ædvə:b/, fr. adverbe verbal, azərb. feli zərfi. - Feli bağlamadan yaranmış, hərəkətin zamanını, icra tərzini və s. bildiren zərflər. Məs.: Azərb. d. /*Hava getdikcə* qaralırdı//. /Balaca uşaqlar *qaçaraq* arabaya oturdular//; rus d. /*Прочитав* книгу, ученик искал другую//.

M.Hüseynzadə. Gösterilən əsər, s. 244-257; R.Conrad. Gösterilən əsər, s. 23.

НАРЕЧИЕ ПЕРВИЧНОЕ - alm. primäres Adverb (n), ing. initial /'ɪnɪʃ(ə)l/, primary adverbs /'praɪməri 'ædvə:bz/, fr. adverbe primaire, azərb. əsl zərflər. - Dilin çağdaş mərhələsində tərkib hissələrinə ayrılmayan və iş, hərəkətin zamanını, yerini, keyfiyyətini bildiren zərflər. Məs.: Azərb. d. /*dünən*, *indi*, *erkən*/ və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ ПРОТИВИТЕЛЬНОЕ - alm. adversatives Adverb (n), ing. adversative adverb /əd'və:sətiv 'ædvə:bz/, fr. adverbe adversatif, azərb. ziddiyyət bildiren zərflər. - Ziddiyyət bildiren bağlayıcı funksiyasında çıxış edən zərflər. Məs.: rus d. /*зато, однако, а то*/; Azərb. d. /*hərgah*, *zira*, *buna baxmayaraq*/ və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ СРАВНИТЕЛЬНОЕ - alm. Komparativadverb (n), ing. comparative adverb /kəm'pærətiv 'ædvə:bz/, fr. adverbe comparatif, azərb. müqayisə zərfi. - Müqayisə bildiren, əsasən bağlayıcı funksiyasında çıxış edən zərflər. Məs.: Azərb. d. /*guya*, *sanki*, *elə bil*, *necə də*/ və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ СЧЕТНОЕ - alm. Numeraladverb (n), ing. numeral adverb /'nju:mərəl 'ædvə:b/, fr. adverbe de compte, azərb. say bildiren zərflər. - Kəmiyyət bildiren saylarla üst-üstə düşən, təkrarlıq əmsalı ifadə edən zərflər. Məs.: Azərb. d. /*üçqat*, *beşqat*, *yüz kərə*/; alm. d. /*dreifach*, *hundertmal*/ və s.

O.C.Axmanova. Gösterilən əsər, s. 253.

НАРЕЧИЕ (ДИАЛЕКТ) - alm. Mundart (f), dialekt (m), ing. adverb (dialect) /'ædvə:b/'daɪəlekt/, fr. dialecte, azərb. ləhcə (dialekt). - 1) Sıx ərazi birliyinə malik, daima və bilavasitə ünsiyyətdə olan adamlar tərəfindən işlədilən dil. Məs.: Şəki, Salyan, Lənkəran ləhcələri; 2) Bir-birinə yaxın olan şivələrin məcmusu. Almanyanın Berlin dialektində qərbi və şərqə almanların ləhcələri fərqlənir. Eləcə də Bakının Buzovna və Qaradağ ləhcələrinə diqqətlə qulaq asanda fərqlər aydın olur.

M.Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1968.

НАРЕЧИЕ ПЛЕМЕННОЕ - alm. Stammesmundart (f), ing. tribal dialect /'traɪbəl 'daɪəlekt/, fr. dialecte de tribu, azərb. qəbilə dialekti, ləhcəsi. - Ərazi ləhcələrindən fərqli olaraq etnik danışq xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən ləhcə. Məs.: Bakının Suraxanı, Azərbaycanın Astara bölgələrində belə ləhcəyə rast gəlmək olur.

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər, 241-246.

НАРЕЧИЕ ЭТНИЧЕСКОЕ - alm. ethnische Mundart (f), ing. ethnic dialect /'eθnik 'daɪəlekt/, fr. dialecte ethnique, azərb. etnik ləhcə.

Бах: Наречие племенное ←.

НАРЕЧИЕ МЕСТНОЕ - alm. lokale Mundart (f), ing. local dialect /'ləuk(ə)l 'daɪəlekt/, fr. dialecte local, azərb. yerli ləhcə. - Müəyyən coğrafi ərazidə yayılmış ləhcə. Məs.: Azərb. d. Şirvanın cənubunda /onu götür mənə ver/ əvəzinə sadəcə /mə:/ deyirlər.

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər, 241-246.

НАРЕЧИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ - alm. berufliche Mundart (f), ing. dialect professional (slang) /'daɪəlekt prə'feɪʃənəl /slæŋ/, fr. dialecte professionnel, azərb. peşə ləhcəsi. - Müəyyən peşə, sənət və məşğuliyyət zəminində formalaşmış ləhcə. Peşə dillərinə mürəttiblərin, balıqçıların, sürücülərin və s. spesifik danışq tərzə daxildir. Məs.: Azərb. d. /*mən artıq necə ildir ki*, *qələmlə vuruşuram*// və s.

Ю.С.Маслов. Gösterilən əsər, s. 13.

НАРИЦАТЕЛЬНОЕ СЛОВО - alm. Gattungswort (n), ing. common word /'kɔmən wə:d/, fr. mot commun, azərb. ümumi söz. - Sözlər denotativ və siqnifikativ əlaqələrin xarakterinə, ictimai vəzifələrinə görə iki böyük

qrupa-ümumi və xüsusi sözlər qrupuna bölünür. Ümumi sözlərdə üç cəhət özünü göstərir: səs kompleksi, mənə cəhəti, mənə mənəbəyi; başqa sözlə desək, fonetik söz, denotat və signifikat. Ümumi sözlərdə, xüsusi sözlərdən fərqli olaraq, denotat və signifikat bilavasitə deyil, bilavasitə əlaqədədir: /şir/ - fonetik söz, «şir» - denotat və məmali heyvanların bir növü kimi, «şir» - signifikat. Ənənəvi mənə üçbucağı ilə göstərsək bu belə olacaq:

ŞİR /şir/

Məməli yırtıcı heyvan növü

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 66.

НАРИЦАТЕЛЬНОЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ - alm. Gattungsname

(m), ing. common nouns /'kɒmən nauns/, fr. noms commun, azərb. ümumi isimlər. – Eyni sinifdən olan əşyaların ümumiləşmiş adları. Məs.: Azərb. d. /şagird, kitab, don, çay, həyat, ağac, qəzet/.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 125.

НАРОДНАЯ ЭТИМОЛОГИЯ - alm. Volksetymologie (f), ing. popular etymology /'pɒpjələ 'etɪmɒlədʒi/, fr. etymologie populaire, azərb. xalq etimologiyası. - Sözlərin semantikasının izahında onların daxili formasına, xalq deyiminə əsaslanmaq cəhdi. Məs.: F.Yadigarın (Veysəlli) yozumunda «Kürdəmir» sözü «Kür dəymir»-dən əmələ gəlmiş kimi izah edilir.

F.Yadigar (Veysəlli). Dilimiz, qeyrətimiz, qayğılarımız. Bakı, 1997.

НАРОДНО-ПОЭТИЧЕСКАЯ РЕЧЬ - alm. volkspoetische Rede (f),

ing. people's poetic(al) speech /'pi:pls pəu'etɪk(ə)l spi:tʃ/, fr. discours poetique populaire, azərb. poetik xalq danışığı. - Folklordan müəyyən bədii vasitələr mənimsəmiş poetik deyim növü. Məs.: Azərb. d. /Biri vardı, bir yox idi...//, /Əl-əl üstədən kimin əli//.

M.İ.Adilov. Göstərilən əsər, s. 318.

НАРУШЕННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. gestörter Satz (m), ing. broken sentence /'brəukən 'sentəns/, fr. proposition enfreinte, azərb. cümlənin pozulması. - Xəbəri buraxılmış cütlərkibli cümlə. Məs.: Azərb. d. /Mən ona kitab oxumağı öyrədirdim, o isə mənə mahnı//, /Biz otağa ayaq basmışdıq ki, birdən nəse guppultuyla... // və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 254.

НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ - alm. Präsens (n), ing. present tense /'preznt tens/, fr. present, azərb. indiki zaman. - İş, hal və hərəkətin onun haqqında danışılan vaxtda (anda) baş verib-vermədiyini bildirən zaman forması. İndiki zaman forması Azərb. d. fel əsasına (-ır⁴) şəkilçiləri artırmaqla düzəlir. Müq. et: /mən yarıram (-san, -ır, -ırıq, -ırsınız, -ırlar); alm. d. /ich - lese, du - liest, er, sie, es - liest, wir - lesen, ihr - lest, sie/Sie - lesen/ (mən yazı-

ram...); ing. d. /I, you, we, they - ask/, /he, she, it - asks/ (mən soruşuram...); rus d. /я - читаю, -ешь, -ет, -ем, -ете, -ют//. Göründüyü kimi, ingilis dilində felin indiki zamanında yalnız üçüncü şəxsin təkində şəxs sonluğu olur. Alm. və rus d. isə şəxs sonluğu ilə xəbər şəkilçisi üst-üstə düşür. Azərb. d. isə xəbər və şəxs şəkilçiləri fərqlənir.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 208.

НАСТОЯЩЕЕ АФОРИСТИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ - alm. aphoristisches

Präsens (n), ing. aphoristic present tense /'æfə'ristɪk 'preznt tenz/, fr. présent atemporel, azərb. aforistik indiki zaman. - Hikmətli sözlərdə, zərbi-məsələlərdə və atalar sözlərində işlənən və hərəkətin danışq vaxtda baş verdiyini inkar etməyən indiki zaman (zamandanxaric) forması. Məs.: Azərb. d. /Altı bulaq içərlər/, /Üstü zəmi biçərlər/; alm. d. /Man schiede das Eisen, so weit es heiß ist/ (Dəmiri isti-isti döyərlər).

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 209.

НАСТОЯЩЕЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ - alm. Präsens-Historicum (n), historisches Präsens (n), ing. present historical tense /'preznt hɪs'tɒrɪkəl tenz/, fr. présent historique, azərb. indiki tarixi zaman. - Kesmişdə baş vermiş hadisəni nəql edərkən ona xüsusi canlandırma vermək üçün işlədilən indiki zaman şəkli. Məs.: Azərb. d. /Keçən ilin söhbətidir. Məşədə odun qırıram. Görürəm budur, kolların arasında bir ayı nərildəyir//.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 209.

НАСТОЯЩЕЕ ТАБЕЛЛЯРНОЕ - alm. darstellendes Präsens (n), ing. annalistic present /'æn(ə)lɪstɪk 'preznt/, fr. présent tabellaire, azərb. indiki obrazlı zaman. - Məşhur müəlliflərin sözlərindən sitat (iqtibas) getirildikdə işlədilən zaman forması. Məs.: /Dostoyevski deyir: gözəllik dünyanı xilas edəcək//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 255.

НАТУРАЛИСТЫ - alm. Naturalisten (Pl.), ing. naturalists /'nætʃrəlists/, fr. naturalistes, azərb. naturalistlər. - Təbii dillərin bazası əsasında süni beynəlxalq dillərin yaradılmasını təbliğ edən cərəyan. Məlumdur ki, tarixən ölü və canlı dildən beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi düzəltməyə can atmaqla yeni dilləri planlaşdırmağa cəhd göstəriblər. Almaniya yaradılan volapük (ingilis dilində «world speak» söz birləşməsindən) dili ilk belə cəhdlərdəndir. Bu dil çoxlu şəkilçilərə malik olduğundan onu öyrənmək çətin idi, sözlərin çoxu təbii dillərdən götürülsə də, çox ciddi dəyişikləyə uğramışdı. 1887-ci ildə polşalı göz həkimi Zamenhof (1859-1917) beynəlxalq süni dil hazırlamış və onu Esperanto (mənası «ümid dolu» deməkdir) adlandırmışdı. 1907-ci ildə isə ido süni dil layihəsi yaradıldı. Onun müəllifi L. de Beaufort (Befo) idi.

F.Veysəlli. Dil, cəmiyyət və siyasət. Bakı, 2004, s. 47-49.

НАУРУ - alm. Nauru (n), ing. Nauru /n^(:)'u:ru/'nauru/, fr. naourou, azərb. nauru. - Mikronez dillərindən biridir. Nauru Respublikasının rəsmi dilidir (ingilis dili ilə bərabər). 5 min daşıyıcısı vardır. Nauru dilinin

fonoloji sistemi olduqca mürəkkəbdir. Fonem inventarı 12 sait və 24 samitdən ibarətdir. Cümlə daxilində söz sırası İFT (isim+fel+tamamlıq).

A.Kayser. Nauru grammar. Nauru, 1938; G.S.Natan. Nauruan in the Austronesian. Language family. OL, 1973, v. 12.

НАУЧНАЯ ГРАММАТИКА - alm. wissenschaftliche Grammatik (f), ing. scientific grammar /ˈsaɪənˈtɪfɪk ˈgræmə/, fr. grammaire scientifique, azərb. elmi (nəzəri) qrammatika. - Dilçiliyin əldə etdiyi son nailiyyətlər əsasında yazılan və nəzəri cəhətdən zəngin olan qrammatika. Nəzəri qrammatikanın tədqiqat obyektı nəzəri problemlərdir. Dilçilikdə nəzəri qrammatikanı adətən normal qrammatikadan əvvəlki mərhələ hesab edirlər.

Бах: Грамматика ←.

НАУЧНЫЙ СТИЛЬ - alm. wissenschaftlicher Stil (m), ing. scientific style /ˈsaɪənˈtɪfɪk stail/, fr. style scientifique, azərb. elmi üslub. - Elmin bütün sahələrinə aid yazılan əsərlərin dil üslubu. Elmi dil üslubu bədii dil üslubundan tərkibində mücərrəd mənalı, habelə beynəlmiləl sözlərin çox olması ilə fərqlənir. Bu üslubda sözlər əsasən həqiqi mənada işlənir. Məs.: Azərb. d. /şer, hekayə, lirika, heca, vurğu, fonem, oksigen, karbon, metal, dəmir/ və s.

М.İ.Адилев və б. Göstərilən əsər, s. 297-298.

НАХСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. nachische Sprachen (Pl.), ing. Nakh languages /ˈna:k/ˈna:h/ ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nakhes, azərb. nax dilləri. - Qafqaz dilləri ailəsinə (iberiya-qafqaz) daxil olan dillərdən biri. Çeçen, inquş və batsbiy dillərini birləşdirir. 930 minə qədər daşıyıcısı vardır. İsimlərdə hal və kəmiyyət kateqoriyaları mövcuddur. İsmi və feli sözdüzəltmə güclü inkişaf etmişdir.

З.К.Мальсагов. Ингушская грамматика. Владикавказ, 1925; Н.Ф.Яковлев. Синтаксис чеченского литературного языка. М.-Л., 1940.

НАХСКО-ДАГЕСТАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Nachisch-Dagestanische Sprachen (Pl.), ing. Nakh-Dag(h)estan languages /ˈna:k dɑ:geˈstɑ:n ˈlæŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nakhes-dagestanaises, azərb. nax-dağıstan dilləri. - Qafqaz dillərini bir qolu və ya qrupu. Əsasən Çeçen İnquş və Dağıstan respublikalarında, qismən də Azərbaycan və Gürcistan Respublikalarında yayılmışdır. 2,3 milyona yaxın daşıyıcısı vardır. Fonoloji sistem 3-10 sait və 35-45 samit fonemdən ibarətdir.

Е.А.Бокарев. Введение в сравнительное изучение дагестанских языков. Махачкала, 1961; Б.К.Гигинейшвили. Сравнительная фонетика дагестанских языков. Тбилиси, 1977.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК - alm. Nationalsprache (f), ing. national language /ˈnæʃ(ə)nl ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. la langue nationale, azərb. milli dil. - Bütün millətin ümumi dili. Alm. d. alman xalqının ümumimilli dili olmaqla 5 dövlətin rəsmi dilidir: AFR, Avstriya, İsveçrə, Lixtenştein, Luksemburq. R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 176.

НАЧАЛО АБСОЛЮТНОЕ - alm. Anlaut (m), Stirnstelle (f) ing. absolute beginning /ˈabsəlu:t biˈɡɪnɪŋ/, fr. commencement absolu, azərb. mütləq başlanğıc. - Fasilədən sonra, yəni morfem, leksem və cümlədə birinci yerdə gələn. Məs.: /Qatar hərəkətə gəldi/ cümləsində /q/ fonemi mütləq başlanğıcda gəlir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАЧАЛО СЛОВА - alm. Wortanlaut (m), ing. initial part /iˈnɪʃəl pa:t/, beginning of the word /biˈɡɪnɪŋ əv ðə wɜ:d/ fr. mot initiale, azərb. sözün başlanğıcı. - Sözün başlanğıc ünsürü. Məs.: alm. d. bu mövqedə sait gələndə, o knaklautla tələffüz olunur. Müq. et: /ˈːa: bənt/ (axşam), /ˈːa: Rt/ (növ, tərz) və s.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НАЧАЛЬНЫЙ - alm. anlautend, ing. initial /iˈnɪʃəl/, fr. initial, azərb. başlanğıc. - Başlanğıca aid olan, başlanğıca xas xüsusiyyətləri özündə əks etdirən.

Бах: Начало абсолютное ←.

НАЧЕРТАНИЯ БУКВ - alm. Buchstabenbild (n), ing. configuration letter /kənˌfɪɡəˈreɪʃn ˈle:tə/, sketch /sketʃ/, tracing /ˈtreɪsɪŋ/, fr. tracées des lettres, azərb. hərflərin şəkli (cizgisi). - Bu və ya digər hərflərin əlifbada qrafik işarəsi.

Бах: Алфавит ←.

НАЧИНАТЕЛЬНЫЙ - alm. Inchoativ (m), ing. inchoative /ˈɪnkəueɪtɪv/, inceptive /ɪnˈseptɪv/, fr. inchoatif, azərb. başlanğıcı bildirən. - Hərəkətin, prosesin başlanğıcının, təşəkkül tapmasını bildirən.

Бах: Инхоативный ←.

НГАЛА - Бах: Лингала ←.

НГАНАСАНСКИЙ ЯЗЫК - alm. Nganasanisch (n), ing. Nganasan language /ˈŋænesən ˈlæŋɡwɪdʒ/, fr. langue nganasane, azərb. nqanasan dili. - Samodiy dillərindən biri. Taymır yarımadasında yayılmışdır. Bu dildə 800 min insan danışır. İki dialektə bölünür: avam və vadev.

Н.М.Терещенко. Нганасанский язык. «Языки народов СССР», т. 3, М., 1966.

НЕАДЕКВАТНО-ФОНЕМНОЕ НАПИСАНИЕ - alm. inadäquate Phonemschreibung (f), ing. non-adequate-phoneme of writing /ˈnɔn-ˈædɪkwɪt ˈfouni:m əv ˈraɪtɪŋ/, unequal phoneme of writing /ˈʌnˈi:kw(ə)l ˈfouni:m əv ˈraɪtɪŋ/, fr. l'écriture non-adéquate du phonème, azərb. qeyri-adekvat fonem yazılışı. - Dil daşıyıcılarının dərk etdikləri (qəbul etdikləri) fonemlərə müvafiq gəlməyən yazı növü. Məs.: /a/, ba, dəre, tort/ sözlərində /a/, /l/, /d/, /æ/, /o/, /t/ fonemləri adekvat fonem yazılışa əsaslanırsa, /bıçaq, dörd, yod/, sözlərində isə «a», «g», «d», qrafemləri qeyri-adekvat fonem

yazısına uyğun gəlir. Çünki real danışqda «ı» düşür, «g» [x], «d» isə karlaşmış [d] kimi tələffüz olunur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-121.

НЕАКТИВНЫЙ ЗАЛОГ - alm. Passiv (n), ing. inactive voice /n'æktiv vɔɪs/, passiv voice /pæsiv vɔɪs/, fr. voix passive (inactif), azərb. məchul.

Bax: Пассив →.

НЕБЛАГОЗВУЧИЕ (КАКОФОНΙΑ) - alm. Kakophonie (f), ing. disharmony /'dis'hɑ:m(ə)nɪ/, cacophony /kæ'kɒfəni/, fr. cacophonie, azərb. ahəngsizlik. - Söz qovuşuğunda səslərin və ya səs birləşmələrinin üst-üstə düşməsi nəticəsində tələffüzü çətinləşən, qulağa xoş gəlməyən, habelə arzuolunmaz təsəvvürlər oyadan səs axını. Məs.: rus d. /Дай-ка каши, Дали ли Лилии Лиде?/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 255.

НЕБНЫЙ - alm. palatal, ing. palatal /'pælət/, fr. palatal, azərb. damaq səsi. - Dilin orta hissəsinin sərt damağa doğru qalxması ilə yaranan səslər. Tələffüzü zamanı dilin orta hissəsi yuxarı qalxaraq sərt damağa yaxınlaşır, ya kipləşmə yaradır, sonra partlayışa keçir, ya da nov əmələ gətirir. Bu əsasən rus d. yumşaq samitlərdə baş verir: /b', p', t', d'/ və s. Bu termin ənənəvi fonetikadan gəlir. Müasir dilçilikdə bu arxaik termin sayılır, çünki o, qeyri-fəal üzvə söykənir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 178-193.

НЕВАРСКИЙ ЯЗЫК - alm. Newari (n), ing. Newari language /nɪ'wæri: 'læŋgwiɔɪz/, fr. langue névare, azərb. nevar dili. - Tibet-birma dillərindən biri. Mərkəzi Himalay qrupuna aiddir. Daşıyıcılarının ümumi sayı 750 min nəfərdir. 4 dialektə bölünür: şimal, cənub, şərq (bu dialektlər Katmandu vadisindədir) və dördüncü dialekt (Nepalın şərq hissəsində yayılmışdır). XVIII əsrə qədər Nepalın rəsmi dili olmuşdur, lakin sonralar nepal dili tərəfindən sıxışdırılaraq rəsmi dil funksiyasını itirmişdir.

Н.И.Королев. Неварский язык. М., 1985.

НЕВЕРБАЛЬНАЯ КОММУНИКАЦИЯ - alm. nonverbale Kommunikation (f), ing. non-verbal communication /'nɔn'və:bl kə'mju:nɪkəɪʃ(ə)n/, fr. communication non-verbale, azərb. sözsüz (jest və mimikalarla) ünsiyyət. - İnsanlararası ünsiyyətdə iştirak edən sözsüz (non verbal) vasitələrin məcmusu. Bunları psixologiya, (psixiatriya), sosiologiya, etnologiya və xüsusilə onların tam başa düşülməsini və təsvirini verən dilçilik elmləri öyrənir. Sözsüz ünsiyyətdə: a) fonetik vasitələr (səsin gücü, danışığın ritmi, gülmək, öskürmək) paralingvistikada öyrənilir. Bəzən paralingvistika deyəndə bütün qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri nəzərdə tutulur; b) qeyri-fonetik vasitələr. Məs.: mimika, jest, bədən hərəkətləri, baxış, xarici görünüş və paltar, bütün bunları kinesika öyrənir. Onlar bəzən dil hadisələri ilə (intonasiya, aksent) üst-üstə düşür, bəzən də sərbəst təzahür edirlər. Burada mühüm məsələ kodun xarakterindədir, yəni bu daxilən idarə

olunan və insanın özündən asılı olmayan, kommunikativ niyyətə xidmət etməyən, özlüyündə baş verən davranışdır. Qeyri-verbal tədqiqatlarda səs, jest və ünsiyyət sistemləri bir tərəfdən bütöv ünsiyyət daxilində onların qarşılıqlı münasibətlərini və asılılıqlarını geniş tədqiq edirlər. Sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyətin 4 «parasemantik» funksiyası qeyd olunur: a) substitusiya: sözsüz (qeyri-verbal) kommunikasiyada signal, sözlü işarəni əvəz edir. Məs.: «hə» əvəzinə başı silkələmək; b) amplifikasiya: sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyət sözlə deyilmiş ifadənin məzmununu açır. Məs.: /orada/ deməklə yanaşı başla da işarə edilir; c) kontradiksiya: sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyətlə sözlü ünsiyyət arasında ziddiyyət əmələ gəlir (rədd edəndə başı silkələmək); ç) modifikasiya: sözlü məlumat səsle dəyişdirilir (məs.: razılıq bildirəndə kinayəli gülüş).

K.R.Scherer, P.Ekman. Handbook of methods in non-verbal research. Cambridge, 1982.

НЕВЕРХНИЙ ПОДЪЕМ - alm. niedrige Hebung (f), ing. non-high rise /'nɔn-haɪ raɪz/, fr. reŋɡe inférieure, azərb. aşağı cərgə. - Dil ağız boşluğunda uzanaraq neytral qalır. Məs.: alm. d. /a:/ saitini tələffüzündə dil gövdəsi belə vəziyyətdə olur.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 143-149.

НЕВОКАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtvokalisiertes Konsonant (m), ing. non-vocalized consonant /'nɔn 'vəukəlaɪzɪd 'kɔnsənənt/, fr. voyelle non-vocalisée, azərb. avazlanmayan samit. - Əsas tonun iştirakı olmadan, yalnız küydən ibarət olan samit səslər. Küylü samitlərin hamısı bu qəbildən olan samitlərdir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 143-149.

НЕВЫРАЖЕННЫЙ - alm. unausgedrückt, ing. ulterior /ʌl'tɪəriə/, unspoken /'ʌn'spəuk(ə)n/, covert /'kʌvə/, fr. inexprimé, azərb. ifadə edilməmiş. - Dildə açıq şəkildə öz ifadəsini tapmamış.

Bax: Имплицит ←.

НЕГИДАЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Negidalisch (n), ing. Negidals language /nɪ'dʒɪdəls 'læŋgwiɔɪz/, fr. langue néguidale, azərb. neqidal dili. - Tuncus-mancur dillərindən biri. Rusiya Federasiyasında Amur çökəkliyində və Amqun çayının (Amur çayına tökülən sol qollarından biri) sol sahilində yayılmışdır. 350-ə qədər daşıyıcısı olduğu göstərilir. Yazısız dildir.

К.М.Мыльников, В.И.Цинциус. Материалы по негидальскому языку. «Тунгусский сборник 1», Л., 1931; В.Д.Колесникова, О.А.Константинова. Негидальский язык. «Языки народов СССР», т. 5, Л., 1968.

НЕГЛАГОЛЬНЫЙ - alm. nichtverbal, nonverbal, ing. non-verbal /'nɔn'və:bəl/, fr. non-verbal, azərb. feli olmayan. - Tərkibində fel olmayan cümlə. Məs.: Azərb. d. /İri bir otağın küncündə dəyirmi masa. Masanın ətrafında iki kişi, bir qadın//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГЛАГОЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. nichtverbaler Satz (m), ing. non-verbal sentence /'nɒn'və:bəl 'sentəns/, fr. proposition non-verbale, azərb. feli olmayan cümlə. - İsmi xəbəyə malik olan, tərkibində ismi xəbər olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Həmid həkimdir//; rus d. /Он здоров// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. ungrammatisch, ing. non-grammatical /'nɒn grə'mætɪk(ə)/, fr. non-grammatical, azərb. qeyri-qrammatik. - Dildə qrammatik cəhətdən düzgün qurulmamış cümlə, ifadə. Məs.: Azərb. d. /*xeyli adamlar/; alm. d. /*fünf Buch/ və s. Elmi əsərlərdə bu qeyri-düzgünlüyü bildirmək üçün nümunənin qarşısında ulduzcuq işarəsi qoyulur. Məs.: Azərb. d. /*beş kitablar/.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГРАММАТИЧЕСКОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ - alm. ungrammatische Wortverbindung (f), ing. ungrammatical word-combination /'ʌngre'mætɪkəl wə:d ˌkɒmbɪ'neɪʃ(ə)n/, phrase /freɪs/, fr. groupe de mots non-grammatical, azərb. qeyri-qrammatik söz birləşməsi. - Tərkib hissələri arasındakı qrammatik əlaqənin açıq şəkildə ifadəsi olmayan söz birləşməsi. Bunlara elmi ədəbiyyatda müvazi (kopulativ) tərkiblər deyirlər. Məs.: Azərb. d. /həkim-təbib/, /yenilikçi-alim/, /təyyarəçi-kosmonavt/; rus d. /поэт-певец/; alm. d. /Dichter-Komponist/ (şair-bəstəkar) və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 256.

НЕГУБНОЙ - alm. nichtlabial, ing. non-labial /'nɒn'leɪbjəl/, fr. non-labial, azərb. qeyri-dodaq. - Tələffüzü zamanı dodaqların fəal iştirakı olmadan yaranan səslər. Məs.: /a/, /ə/, /ɪ/, /i/, /e/, /t/, /k/, /g/, /x/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-149.

НЕДЕЛИМОСТЬ - alm. Unzerlegbarkeit (f), ing. indivisibility /'ɪndɪ,vɪzɪ'bɪlɪtɪ/, inseparability /ɪn'sepərə'bɪlɪtɪ/, fr. non-séparabilité, indivisibilité, azərb. bölünməzlik, bütövlük. - Hər bir dil vahidi öz səviyyəsi baxımından bölünməz bütövdür. Məs.: fonem, morfem, leksem və s. dil strukturundakı səviyyələri (fonoloji, morfoloji, leksik) baxımdan özlərindən kiçik hissələrə bölünə bilməzlər.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 103-149.

НЕДЕЛИМЫЙ - alm. unzerlegbar, ing. indivisible /'ɪndɪ,vɪzɪ'bɪl/, inseparabl /ɪn'sepərəbl/, fr. non-separabl, azərb. bölünməz, bütöv.

Вах: Неделимость ←.

НЕДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЙ - alm. nichtdifferentiell, ing. non-differential /'nɒn ˌdɪfə'renʃ(ə)/, fr. non-distinctif, azərb. qeyri-fərqləndirici. - Linqivistik (semioloji) cəhətdən relevant (fərqləndirici) olmayan. Məs.: /h'ɣl/ sözündə /h/-nın dodaqlanan tələffüzü fəqləndirici əlamət deyildir. Buna inteqral əlamət deyilir.

Ф.Вейсалов. Проблема варьирования фонем в современной фонологии. «Вопросы языкознания», М., 1990, №3, s. 72-80.

НЕДЛИТЕЛЬНЫЙ ВИД - alm. perfektive Aktionsart (f), ing. Perfect aspect /'pə:fɪkt 'æspekt/, fr. aspect dyscontinu, azərb. bitmiş tərz. - 1) İş və hərəkətin tam icra olunduğunu, sonunu, hüdudunu göstərən tərz; 2) Qeyri-davamlı aspekt. İng. d. bitməmiş tərzə qarşı qoyulan tərzin kateqoriyalı forması. Mük. et: /I asked you// (Mən sizdən soruşdum).

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 271.

НЕДОСТАТОЧНЫЙ - alm. defektiv, ing. insufficient /ɪn'sə'fɪʃ(ə)nt/, defective /dɪ'fektɪv/, fr. défectif, azərb. yarımçıq, tam olmayan. - Öz paradigmində bütün formalara malik olmayan, müəyyən nitq hissələri üçün normal sayılmayan, bütöv sintaktik əlaqələrə malik olmayan (təcrid) olunmuş. Dildə yalnız cəmdə (pluraliatantum) və ya təkdə (singulariatantum) işlənən isimlər. Məs.: rus d. /сумерки, брюки, сливки/ və s.; alm. d. /Eltern/ (valideyn), /Ferien/ (tətil) yalnız cəmdə işlənir; rus d. /солнце, мука/; alm. d. /Mond, Sonne/ və s. yalnız təkdə işlənir.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 251.

НЕДОСТАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. defektiver Satz (m), ing. defective sentence /dɪ'fektɪv 'sentəns/, fr. proposition défective, azərb. yarımçıq cümlə. - Baş üzvlərdən birinin buraxılması ilə düzələn cümlə. Məs.: Azərb. d. /yağır/; ing. d. /London to night/ (London bu gecə); alm. d. /Berlin heute// (Berlin bu gün); rus d. /ночь в Лиссабоне/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 257.

НЕЗАВИСИМЫЙ - alm. unabhängig, ing. independent /ɪndɪ'pendənt/, fr. indépendant, azərb. müstəqil. - Başqa dil vahidlərindən, mövqe və əhatədən asılı olmayan, tabe olmayan. Məs.: Azərb. d. /Berlin, axşam saat 10// və s. Buraya vokativ cümlələr aiddir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 45.

НЕЗАВИСИМОЕ РАЗЛИЧИЕ (ЗВУКОВ) - alm. unabhängiger Lautunterschied (m), ing. independent difference between sounds /ɪndɪ'pendənt ˌdɪfrəns brɪ'twi:n saund/, fr. différence indépendante, (des sons), azərb. səslərin müstəqil fərqlənməsi. - Söz və morfemlərin səs qabığının fərqlənməsinə xidmət edən, mövqedən asılı olmayan, müstəqil fərqləndirmə. Məs.: Azərb. d. /təra dəymə/ - /təra dəymə/.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕЗАВИСИМЫЕ СЛОВА - alm. unabhängige Wörter (Pl.), ing. independent words /ɪndɪ'pendənt wə:dz/, fr. mots indépendants, azərb. müstəqil sözlər. - Təktərkibli cümlənin baş üzvü, cümlənin isə mübtədası funksiyasında çıxış edən söz. Məs.: Azərb. d. /Axşama yaxın kənddə cavanlar bir yerə yığışardılar/.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

НЕЗАВИСИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. unabhängiges Satzglied (n), ing. independent element of sentence /ɪndɪ'pendənt əv 'elɪmənt 'sentəns/, fr. élément indépendant de la proposition, azərb.

cümlənin müstəqil üzvü. - Digər cümlə üzvlərilə morfosintaktik əlaqəyə girməyən, cümlənin (sözün, söz birləşməsinin) tərkibinə pərçimlənmiş (əlavə edilmiş) üzv. Məs.: Azərb. d. /Paho, əcəb işə düşdük//, /Deyəsən, bu axşam qar yağacaq//, /Əfsus, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən// və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər.

НЕЗАКОНЧЕННАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. progrediente oder nicht terminale Intonation (f), ing. non-terminal intonation /'nɔn 'tə:mi:nl ,ɪntou'neɪʃən/, incomplete intonation /,ɪnkəm'pli:t ɪntou'neɪʃən/ fr. intonation imparfaite, azərb. qeyri-bitkinlik, bitməmiş intonasiya. - İfadənin bitmədiyini, fikrin yarımçıq qaldığını əks etdirən intonasiya. «Qeyri-bitkinlik intonasiyası ilə deyilən sintaqmlarda səs tonu qalxır, o orta vəziyyətdə olur və ya aşağı düşür. Lakin səs tonunun qalxması heç zaman sual intonasiyası ilə deyilən sintaqmın sonundakı səviyyəyə çatmır. Səs tonunun aşağı düşməsi isə bitkinlik intonasiyası ilə deyilən sintaqmın sonundakı səviyyəyə çatmır». F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 150. Məs.: Azərb. d. /Uşaqlar gəldilər, amma qapının açarını gətirməyiblər//. Bu cümlədə /uşaqlar gəldilər/ sintaqmı progrediyent intonasiya ilə deyilir.

Bax: Интонация ←.

НЕЗАКОНЧЕННОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. unvollendete Wortverbindung (f), ing. incomplete word-combination /,ɪnkəm'pli:t wə:d- ,kəmbi'neɪʃən/, fr. groupe de mots imparfait, azərb. yarımçıq söz birləşməsi. - Sözün tam mənasında söz birləşməsi, cümlədən öz «yarımçıqlığı» ilə fərqlənən söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /Uşaq bağçası/, /uşaqların bağçası/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕЗАМКНУТОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. koordinative Wortverbindung (f), ing. coordinative word-combination /kəʊ'ɔ:dɪnəɪtɪv wə:d ,kəmbi'neɪʃən/, fr. groupe de mots ouvert, azərb. açıq söz birləşməsi. - Üzvləri (komponentləri) tabəsizlik əlaqəsi, yəni yanaşma əlaqəsi əsasında (sadalama, qarşılaşma, yanaşma) bağlanan söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. /taxta qaşığı, beş-altı gün əvvəl/; alm. d. /funkelnagelneu/ (təptəzə) və s.

Bax: Парамаксис →.

НЕИЗМЕНЯЕМЫЙ - alm. unveränderlich, ing. invariable /ɪn'vɛəriəbl/, fr. invariable, inaltérable, azərb. dəyişməyən, (hallanmayan, təsərif olunmayan). - Qrammatik formalardan məhrum olmuş, sözdəyişdirici paradigmi olmayan. Məs.: Azərb. d. /tez, gec, ancaq, amma, lakin/ və s.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər.

НЕИЗМЕНЯЕМЫЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ - alm. grammatisch unveränderlich, ing. invariable grammatical /ɪn'vɛəriəbl grə'mætɪk(ə)l/, unchangeable grammatical /ˌn'tʃeɪndʒəb(ə)l grə'mætɪk(ə)l/, fr.

inaltérable grammaticalement, azərb. qrammatik cəhətdən dəyişməyən. -- Qrammatik cəhətdən dəyişməyən sözlər. Məs.: rus d. /козлы, пальто, метро, такси/ və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕИНВЕРСИВНЫЙ - alm. nichtinversiv, ing. non-inversive /nɔn ɪn'vɜ:sɪv/, fr. non-inversif, azərb. qeyri inversiv, inversiyaya uğramamış. - Ardıcılıq ifadə edən, məlumatın məntiqi ardıcılığa mütənasibliyi (uyğunluğu). Məs.: /Sizin bu işləriniz elm aləmi üçün böyük bir xidmətdir//. /Əsgərlər qaça-qaça, sürünə-sürünə irəliləyirdilər//.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 258.

НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ - alm. Neutralisation (f), ing. neutralization /ˌnju:trəlaɪ'zeɪʃən/, fr. neutralisation, azərb. neytrallaşma. - Praqa dilçilik məktəbi müəyyən şəraitlərdə bu və ya digər qarşılaşmanın aradan qalxmasını neytrallaşma adlandırır və bu zaman qarşılaşma üzvlərinin reallaşdığı vahidi arxifonem kimi dəyərləndirir. Məs.: alm. d. cingiltili/kar əlamətinə görə qarşılaşdırılan samitlər söz sonu qanununa əsasən auslautda neytrallaşır, onlar yalnız arxifonem kimi reallaşır. «Neytrallaşan oppozisiyanın həqiqətən neytrallaşdığı mövqələrdə oppozisiya üzvlərindən biri öz spesifik əlamətlərini – fonoloji yararlığını itirir və yalnız o əlamətlər relevant kimi qalır ki, onlar hər iki üzvə aid olsun, neytrallaşan mövqedə oppozisiya üzvünün biri həmin qarşılaşmanın «arxifoneminin» əvəzedəni olur, beləliklə, biz arxifonem dedikdə hər iki fonem üçün ümumi olan distinktiv əlamətlər məcmusunu başa düşürük». N.S.Trubetskoy. Fonologiyanın əsasları. Bakı, 2001, s. 99. Məs.: alm. d. /Band/ (cild) sözü /'bant/ kimi realizə olunur. Sondakı samit akustik-artikulyator əlamətlərinə görə cingiltili deyildir. O həm də tam kar deyildir, çünki /brɪnt/ sözündə əsl kar samit realizə olunur, /'brɪnte "kla edər/ (rəngbərəng paltarlar) birləşməsində /t/ samiti dəyişmir. Ancaq /band/ (cild) sözündə həmin auslautdakı /t/-d/-ya keçdi. Bütün bunları nəzərə alaraq Praqa məktəbi «Band» sözünü /banT/ kimi transkripsiya etməyi məsləhət görür. Onlar belə güman edirlər ki, bu /t/ arxifonemində həm /d/, həm də /t/ foneminin əlamətləri cəmləşib. Sonralar bunu Moskva fonoloji məktəbi fonem sırası, «hiperfonem» və ya «qarışıq fonem» adlandırdı. Arxifonem anlayışı fonemin və cümlədə fonoloji səviyyənin avtonomluğunu şübhə altına almaq deməkdir, səs fonematikliyini morfemə bağlamaq istəyidir. Şerba məktəbi bu cür halları fonetik mövqe ilə bağlı fonem əvəzlənməsi adlandırır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 204-214.

НЕЙТРАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА - alm. neutrale Lexik (f), ing. neutral vocabulary /ˌnju:trəl vəʊ'kæbjʊləri/, fr. lexique neutre, azərb. neytral leksika. - Dildə müəyyən üsluba aid olmayan, heç bir üslubi məhdudiyyət bilməyən, digər üslublarda (kitab, danışq və loru dildə) sinonimlərə malik olan sözlər. Neytral leksika dilin bütün üslublarına qarşı qoyulur və bütün

üslublarda işlənən sözləri özündə cəmləşdirir. Məs.: Azərb. d. /gəzmək - seyrə çıxmaq/ və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 102-157.

НЕЙТРАЛЬНЫЙ - alm. neutral, ing. neutral /'nju:trəl/, fr. neutre, azərb. neytral. - Ümumişlək, spesifik ünsiyyət şəraiti və ya dilin tətbiq dairəsi ilə bağlı olmayan və üslubi qarşılaşmada nişanlanmamış (əlaməti olmayan) üzv kimi çıxış edən söz və ya ifadə.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 259.

НЕЙТРАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Murmelvokal (m), ing. neutral vowel /'nju:trəl 'vaʊəl/, fr. voyelle neutre, azərb. neytral sait. - Beynəlxalq transkripsiyada [ə], rus transkripsiyasında isə [ɐ], [ɤ] və [ʌ] ilə işarə edilən, orta yüksəlişli və orta sıralı, vurğulu hecada gələ bilməyən, reduksiya uğramış saiddir. Məs.: rus d. /qɐvʌrit/; alm. d. /'le:zən/ (oxumaq), /*gə'birgə/ (dağ silsiləsi). Alm. d. o danışiq üslubunda düşür. Məs.: alm. d. /'li:bən 'ha:est 'le:bən/ 'ʊnt - 'le:bən 'ha:est 'li:bən/ (sevmək yaşamaqdır, yaşamaq sevmək) (Y.V. fon Qöte). Belədə heca nüvəsini sonor /n/ saiti öz üzərinə götürür.

F.Veysəlov. Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980. s. 45-47.

НЕКОНЕЧНОЕ СОЕДИНЕНИЕ - alm. innere Verknüpfung (f), ing. plus juncture /plʌs 'dʒʌŋktʃə/, fr. liaison inachevée, azərb. söz daxilində birləşmə. - Müəkkəb sözlərdə morfem qovuşuğunda təzahür edən qısa fonetik birləşmə vasitəsi. Məs.: alm. d. /s/, Müq. et: /Lant+s+man/ - (kəndçi). F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 258-269.

НЕКОНТРАСТИРУЮЩАЯ ДИСТРИБУЦИЯ - alm. nichtkontrastive Distribution (f), ing. noncontrastive distribution /'nɔn'kɔntrə:stiv ,distri'bju:ʃ(ə) n/, fr. distribution non-contrastée, azərb. təzadsız distribusiya. - Müxtəlif dil vahidlərinin bir mövqedə işlənib müxtəlif mənə bildirməsidir. Təzadsız distribusiyayı fərqləndirərkən öncə fonoloji və morfoloji vahidləri müəyyənlişdirmək, sonra onların distribusiyasını öyrənmək məqsəduyğundur. Məs.: Azərb. d. /dərsə getmək/ və /dərsdən getmək/ tərkiblərində /-ə/ və /-dən/ morfemləri təzadsız distribusiyaya nümunə ola bilər. Deməli, təzadsız distribusiya müxtəlif vahidlərin bənzər mətnlərdə (əhatələrdə) işlənməsidir ki, bu yolla dilin struktur vahidinin fərqləndirilməsi, semioloji xarakter kəsb etməsi sübuta yetir. Əlavə distribusiyada isə mətnlər (əhatə) müxtəlif olur və bununla da funksional cəhətdən bənzər ünsürlərin «etik» və ya fiziki differensiyası sübut edilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 238-254.

НЕКОНТАКТНЫЕ СЛОВА - alm. kontaktlose Wörter (Pl.), ing. noncontact words /nɔn'kɔntakt wə:dz/, fr. mots nons-contact, azərb. qeyri-kontakt (yanışı gəlməyən) sözlər. - Omonimlər və çoxmənalı sözlər eyni bir kontekstə deyil, müxtəlif kontekstlərdə işlənən sözlərdir. Bu funksional əlamətinə görə onlar sinonim və antonimlərdən kəskin fərqlənir. Çünki

sinonimik cərgəyə və antonimik cütlüyə daxil olan sözlər eyni bir kontekst çərçivəsində işləyə bilərlər. Dilçilikdə sinonim və antonimlərin, omonim və çoxmənalı sözlərin kontekstlərə münasibətlərinə istinad edərək onları kontakt, qeyri-kontakt sözlər kimi dəyərləndirirlər. Məs.: Azərb. d. /Bu gün hava çox yaxşıdır//. /Bu gün hava çox pisdır/ (antonimlər). /Axsamüstü düşmənlər qalanı top və mermi atəşlərinə tutdu//. /Uşaqlar həyətdə top qovurdular//. Çoxmənalı sözlər, nümunələrdən görüldüyü kimi, /top/ (silah növü) və /top/ (idman ləvazimatı) sözləri müxtəlif məfhumlar ifadə etdiklərindən eyni kontekstlərdə işləyə bilmirlər.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 142.

НЕКОНТРАСТНЫЕ СЛОГИ - alm. kontrastlose Silben (Pl.), ing. noncontrast syllables /nɔn'kɔntrə:st 'sɪləbls/, soft /sɔft/, fr. syllabe non-contrastante, azərb. qeyri - kontrastiv hecalar. - Açıq və qapalı hecalar artikulyator xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Samit+sait (KV) birləşməsində samitin saitə və, əksinə, saitin samitə təsiri tipli birləşmələrdəki saitin samitə və əksinə samitin saitə təsirindən qat-qat güclüdür, yəni KV tipli birləşmədə daxili bağlılıq VK birləşməsindəkindən xeyli möhkəmdir. Samit və sait bir-birinə daha sıx bağlı olduqda onların arasından keçən sərhəd özünü daha aydın şəkildə göstərir, samit saitdən daha effektiv şəkildə ayrılır, heca daha kontrastiv olur. Məhz buna görə də KV tipli açıq hecalar istənilən VK tipli qapalı hecalardan daha kontrastiv olurlar. Məs.: «ta» və «at» hecalarında birinci ikinciyə nisbətən daha kontrastivdir. Bunu sübut edən daha bir amil qapalı hecaların dalbadal tələffüzü zamanı onların açıq hecaya çevrilməsidir. Məs.: /at-at-ta-ta/ və s.

Л.В.Бондарко. Звуковой строй современного русского языка. М., 1977.

НЕКСУС - alm. Nexus (m), ing. nexus /'neksəs/, fr. nexus, azərb. qovuşma. - O.Yespersenin nəzəriyyəsinə görə xəbərlə birləşmənin xüsusi sintaktik növü. Alm. d. /das Buch ist kostbar// (kitab qiymətlidir) cümləsində /kostbar/ sözü təyini birləşmədir, çünki bu cümləni çevirəndə həmin söz təyin funksiyasında çıxış edir. Məs.: alm. d. /Das kostbare Buch// (dəyərli kitab) və s.

P.H.Mattews. Göstərilən əsər, s. 243.

НЕЛАБИАЛИЗОВАННЫЙ - alm. nichtlabialisert, ing. non-labialized /'nɔn'leɪbjəlaɪzd/, fr. non-labialisé, azərb. dodaqlanmayan. - Tələffüzü zamanı dodaqların yan tərəfə çəkilməsi ilə (dodaqlar fəal iştirak etmirlər) müşayiət olunan səslər. Məs.: Azərb. d. /tʰɔnt/ sözündə birinci [tʰ] dodaqlanır, ikinci isə dodaqlanmır.

Важ: Неогубленный ←.

НЕЛИЧНЫЕ ГЛАГОЛЫ - alm. unpersönliche Verben (Pl.), ing. impersonal verb /ɪm'pə:snl və:b/, fr. verbes impersonnels, azərb. qeyri-şəxslı fəllər. - Yalnız III şəxsin təkində işlənən fəllər. Bunlardan əmələ gələn cümlələrdə alm. d. /es/, ing. d. /it/ əvəzliyi çıxış edir. Məs.: alm. d. /Es donnert, blitzt, regnet/ (Göy guruldayır, ildırım çaxır, yağış yağır); ing.

d. /it rains/ (yağır). Göründüyü kimi, bu fellər təbiət hadisələrini və havanın vəziyyətini bildirir.

H.Glinz. Gösterilən əsər.

НЕЛОКАЛИЗОВАННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. nichtlokalisierter Vokal

(m), ing. nonlocalized vowel /'nɒn'ləukəlaɪsd 'vauəl/, fr. voyelle non-localisée, azərb. mərkəzləşməmiş sait. - Tələffüzü zamanı dilin gövdəsinin ağız boşluğunda neytral vəziyyətdə uzanması. Buna misal olaraq alm. və ing. dillərində neytral [ə] saitini göstərmək olar. Müq. et: alm. d. /'le:rər/; ing. d. /'titfə/ (müəllim) və s.

НЕМАРКИРОВАННЫЙ - alm. merkmallos, ing. unmarked /'ʌn'mɑ: kt/, fr. non-marqué, azərb. nişansız (nişanlanmamış). - Privativ oppozisiya zamanı əlaməti olan üzvə nişanlı, əlaməti olmayan üzvə isə nişansız deyilir. Linqvistik baxımdan privativ qarşılaşmanın əsas, daha vacib üzvü nişansız (əlaməti olmayan) hesab olunur və danışqda onun nişanlı üzvə nisbətən daha çox işlənməsi buna sübutdur. Məs.: kar və cingiltili samitlər qarşılaşmanın müvafiq sət və yumşaq üzvlərlə müqayisədə daha çox işlənilir. Praqa fonoloji məktəbinə məxsus olan bu mülahizə fonologiyanın, habelə bütövlükdə dilçiliyin sonrakı inkişafında misilsiz rol oynamışdır.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 204-214.

НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК - alm. Deutsch (n), ing. German language /'dʒə:mən 'læŋgwiɪdʒ/, fr. langue allemande, azərb. alman dili. - Hind-Avropa dilləri ailəsinin german dilləri qrupuna aid olan dildir. Alman dilində 110 milyon əhali danışır. Mütəxəssislər tarixi baxımdan alman dilini 3 dövrə bölürlər:

1. Qədim alman dili dövrü (q.a.d.) - VIII-XI əsrlər
 2. Orta alman dili dövrü (o.a.d.) - XI-XIV əsrlər
 3. Yeni alman dili dövrü (y.a.d.) - XIV əsrdən hal-hazır qədərki dövr.
- Qədim alman dilində Hamburq və Vürtsburq yazıları, mətnlər, kilsə mahnıları, latın dilindən tərcümələr, Hildebrand və Lüdviq nəğmələri kimi yazılı abidələr mövcud idi.
- Qədim alman dilində 16 sait fonem vardı: monofonqlar: /i/, /u/, /ɪ/, /ā/, /e/, /ē/, /ū/, /ō/, /o/, və diftonqlar: /iu/, /io/, /ie/, /uo/, /ei/, /ou/.
- Samitlər: /p/, /f/, /b/, /pf/, /t/, /d/, /s/, /z/, /ʒ/, /ch/, /k/, /g/, /h/, /w/, /m/, /n/, /l/, /r/, /j/.
- Orta dövr alman dilində 24 sait fonem vardı: monofonqlar /i/, /u/, /ü/, /ī/, /e/, /ē/, /a/, /ū/, /ö/, /o/, diftonqlar /iu/, /ie/, /üe/, /uo/, /ö/, /ô/, /ei/, /öu/, /ou/, /ā/, /œ/, /ā/.

Orta dövr alman dilində aşağıdakı samit fonemlər var idi: /p/, /b/, /p-f/, /t/, /d/, /f/, /z/, /ʒ/, /ch/, /k/, /g/, /h/, /w/, /m/, /n/, /l/, /r/, /j/, /sch/= /sx/ və ya /sk/. Yeni dövr alman dilində 17 sait (14 monofonq və 3 diftonq) və 23 samit formalaşmış.

Saitlər
Monofonqlar/Diftonqlar

/i:/	/ɪ/	/a_e/	/b/, /p/, /v/, /f/, /pf/, /m/, /d/, /t/, /r/, /s/, /ʃ/, /tʃ/, /ts/, /n/, /j/, /ç/, /g/, /k/, /ŋ/, /l/, /R/, /h/.
/y:/	/ö/	/ɔ_o/	
/e:/	/ε/		
/ø:/	/œ/		
/u:/	/ʊ/		
/o:/	/ɔ/		
/a:/	/a/	/a_o/	

Yeni alman dilində çağdaş alman dilinin fonem sistemi, prosodiya və intonasiya əlamətləri, morfoloji strukturu və qrammatik quruluşu formalaşmış. F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003, s. 134-143.

НЕМОЙ - alm. stumm, ing. mute /mju:t/, silent /'saɪlənt/, soundless /'saundlɪs/, fr. muet, azərb. kar, lal. - Tələffüz edilməyən, ənənəvi orfoqrafiyada işarəsi olan, lakin sözün səslənməsində reallaşmayan, fonem tərkibində real bir vahidin təsvir olunmasına xidmət etməyən.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1937.

НЕМОТИВИРОВАННЫЙ - alm. unmotiviert, ing. amotivational /ə'məʊtɪveɪʃənəl/, devoid of symbolic value /dɪ'vɔɪd əv sɪm'bɔɪk 'væljʊ:/, fr. immotivé, gratuit, azərb. motivləşməyən. - Açıq semantik strukturu olmayan, yəni mənalı tərkib hissələrə parçalana bilməyən.

О.С.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 260.

НЕНАЗАЛИЗОВАННЫЙ - alm. nichtnasaliert, ing. non-nasalized /'nɒn'neɪzələɪzɪd/, fr. non-nasalisé, azərb. burunlaşmayan. - Burun səsləri qonşuluğunda gəlməyən səslərin hamısı burunlaşmayan fonemlərdir. F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕНАПРЯЖЁННЫЙ - alm. nichtgespannt, ing. unstressed /'ʌn'strest/, relaxed /rɪ'læks/, lax /læks/, fr. non-tendu, azərb. gərginləşməyən. - Vurğusuz hecalardakı səslərin tələffüzünə xas tələffüz. Vurğudan uzaq olduqca hecalar zəif tələffüz olunur.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕНЕЦКИЙ ЯЗЫК - alm. Neneisch (n), ing. Nenets language /'nɪ'nets 'læŋgwiɪdʒ/, fr. langue nénéene, azərb. nenes dili. - Samodiy dil qrupuna aiddir. Yenisey çayının sağ sahilində və Kolsk yarımadasında yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 30 minə yaxındır. 1937-ci ildən yazıda kiril qrafikasından istifadə olunur.

Н.М.Терещенко. Материалы и исследования по языку ненцев. М.-Л., 1956; З.Н.Куприянова, А.М.Щербакова. Ненецкий язык. Л., 1957.

НЕНОСОВОЙ - alm. nichtnasal, ing. non-nasal /'nɒn'neɪzəl/, fr. non-nasal, azərb. qeyri-burun. - Ağız boşluğunda formalaşan səslər. Alman və

Azərbaycan dillərində /m/, /n/, /ŋ/ samitlərindən başqa fonemlərin hamısı qeyri-burun səslərdir.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕОБРАТИМОСТЬ - alm. Un austauschbarkeit (f), ing. irreversibility

/ˌɪrɪˈvə:səbɪlɪti/, fr. irréversibilité, azərb. çevrilməzlik (yerini dəyişdikdə öz mənasını itirən). - Tərəflər arasındakı münasibətin üzvlərin birinin tələbinə əsasən qurulmasına söykənən sintaktik səciyyə. Belə hallarda tərkiblərin yerini dəyişdikdə məna tamam itir. Bu əlaqələrdə hər bir komponent digərilə fərqli münasibətdə olur. Məs.: Azərb. d. /məktəb həyatı/ - /həyat məktəbi/; /bal arısı/ - /arı balı/ müxtəlif şeylərdir. Ancaq bundan fərqli olaraq müvazi tərkiblərin yerini mənaya xələl gətirmədən dəyişmək olur. Məs.: Azərb. d. /şair-müğənni/ /müğənni - şair// və s.

O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 260.

НЕОГРАММАТИКИ - Вах: Младограмматики ←.

НЕОГУБЛЁННЫЙ - Вах: Нелабиализованный ←.

НЕОДНОРОДНОЕ СЛОВСОЧЕТАНИЕ - alm. nichtgleichwertige

Wortverbindung (f), ing. non-homogeneous phrase /ˈnɒn-hɒməˈdʒi:njəs freis/, fr. groupe de mots hétérogène, azərb. müxtəlif tərkibli söz birləşməsi. - Tabelilik ifadə edən, tərkibləri sintaktik tabelilik əlaqəsi üzrə bağlanmış söz birləşməsi. Məs.: Azərb. d. təyini söz birləşmələri buna misal ola bilər.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕОДНОРОДНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ - alm. nichtgleichwertiges

Attribut (n), ing. non-homogeneous attribute /ˈnɒn, hɒməˈdʒi:njəs ˈætrɪbjut/, fr. attribut hétérogène, azərb. qeyri-həmcins təyin. - Təyin olunan üzvlə, müxtəlif növlü sintaktik əlaqələrlə bağlanan təyin. Əşyanı müxtəlif tərəfdən, müxtəlif cəhətlərdən səciyyələndirən təyin. Məs.: Azərb. d. /taxta böyük çarpayı//, /Biz böyük ikimərtəbəli yaşıl daş binanın zirzəmisində yaşayırdıq//.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕОДНОРОДНЫЕ ЧЛЕНЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ - alm. nichtgleichwertige Satzglieder (Pl.), ing. non-homogeneous parts of the

sentence /ˈnɒn, hɒməˈdʒi:njəs pɑ:ts əv ði: ˈsentəns/, fr. termes hétérogènes d'une proposition, azərb. qeyri- həmcins cümlə üzvləri. - Müxtəlif cinsli, təbəzizlik əlaqəsi əsasında birləşə bilməyən, funksional cəhətdən qeyri - bərabərhüquqlu cümlə üzvləri. Məs.: Azərb. d. /İradəsi hissələrinə qalib gələnlər xoşbəxt, hissi alovlanaraq iradəsini yıxanlar bədbəxtədirler// və s.

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕОДУШЕВЛЁННОСТЬ - alm. Lebloigkeit (f), ing. inanimateness

/ˌɪnˈəniˈmətni:s/, inanimation /ˌɪnˈæniˈmeɪʃ(ə)n/, fr. inanimé, azərb. cansızlıq. - İsimlərin iki yarımsinfə bölünməsinin əsasında duran, canlılıq-cansızlıq kateqoriyasını təmsil edən kateqorial formalardan biri. Rus dilində cansız

isimlərin təsirlik halında təkdə o biri iki cinsdən fərqli olaraq tək şəkilçisi qəbul etmir. Məs.: rus d. /человек - человека/, /друг - друга/, ancaq /стол - стол/, /поле - поле/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 319.

НЕОДУШЕВЛЁННЫЙ ПРЕДМЕТЫ - alm. leblose Gegenstände (Pl.),

ing. inanimate objects /ɪnˈəniˈmət ˈɒbdʒɪkts/, fr. objet inanimé, azərb. cansız əşyalar. - İsimlərin xüsusi yarımsinfə aid edilən, insan və heyvan bildirməyən əşyalar. Məs.: Azərb. d. /daş, torpaq, toz/ və s.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 319.

НЕОЛИНГВИСТИКА - alm. Neolinguistik (f), ing. neolinguistics

/ni:əʊˈlɪŋgwɪstiks/, fr. néolinguistique, azərb. neolinqvistik (məkan dilçilik). - XX əsrin 20-illərində V. fon Humboldtun «dil fəaliyyətində olan qüvvədir (energeia)» ideyasının təsirlə təşəkkül tapmış yeni dilçilik məktəbidir. Bu məktəb təsnifatı və struktur əlamətləri önə çəkərək dilin məna dünyasını açıb göstərməyə nail olmuşdur. Dil strukturunun daxili əlaqələrini gerçəkliyin ruhi strukturlaşması kimi götürən V.fon Humboldta görə, bu cərəyan hər bir insan cəmiyyəti üzvlərinin dünyagörüşünün formalaşmasında dilin gücünə xüsusi yer ayırır.

«Dialektikada Hegelsiz keçinmək olmadığı kimi, müasir dilçilikdə də V.fon Humboldtsuz keçinmək qeyri-mümkündür. V. fon Humboldtun dil haqqında görüşləri «İnsan dilinin müxtəlifliyi və bu müxtəlifliyin insan cəmiyyətinin əqli inkişafına təsiri» (Seçilmiş əsərləri, Berlin, 1848, 6-cı cild) adlı əsərində geniş şərh olunub. «Dil bütövlükdə ruhdur». O, ruhun qanunları ilə inkişaf edir. «Dil fəaliyyətin məhsulu olmayıb (erqon), fəaliyyətin özüdür (enerqeya)». «Dil öz məhsullarının məcmusu kimi danışmaq fəaliyyətinin ayrı-ayrı aktlarından fərqlənir». «Sözdə həmişə iki tərəfin - səsin və məfhumun vəhdəti mövcuddur». «...dil bütövlükdə insanla ona zahirdən və daxildən təsir edən təbiət arasında yerləşir». «İnsan özünü səslər dünyası ilə əhatə edir ki, əşyalar aləmini dərk etsin və onu mənimsəsin,... onun şeylərə münasibəti dillə müəyyənləşir» kəlamlarını söyləyən bu böyük alim dili möcüzəli bir dairə kimi təsvir edir ki, ondan çıxmaq üçün başqa bir aləmə düşmək gərəkdir, bu da dünyagörüşünün dəyişməsinə aparıb çıxarır. «Xarici dili öyrənməyi əvvəlki dünyabaxışı kontekstində yeni nöqteyi-nəzərin əldə edilməsinə oxşatmaq olar».

«Dil fikir yaradan bir alətdir... o, xalqın ruhudur, onun zahiri təzahür formasıdır» deyən bu böyük filosof fikrini davam etdirərək yazırdı ki, «xalqın dili ilə ruhunun eyniyyətinə bənzər başqa şey tapmaq çox çətindir». F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 16. Neolinqvistlər semantikanı əsas götürürlər. Onların ifadəsinə görə, dilçiliyin bütün coğrafiyası semantikaya əsaslanır, onu (semantikanı) dilçiliyin həqiqi mənavi, yəni dilin əsl linqvistik hissəsi hesab edirlər. Bu ideyalar yeni romantik ardıcılar nəslinin yetişməsinə səbəb oldu. L.Vaysgerber (1899-1958) və başqa italyan dilçiləri və s. «Bu dilçi-filosofun dil haqqında

bir sıra maraqlı fikri var ki, onlar barəsində bir qədər ətraflı danışmağa dəyər. 1930-cu ildə «Dilçilikdə neoromantizm» adlı məqaləsində öz nəzəri müddəalarını irəli sürərək o, dil həyatının 4 mərhələsini ayrıca qeyd edir: bəşəriyyətin dil qabiliyyəti; cəmiyyətin mədəniyyət xəzinəsinin dili; hər bir kəsin dili; dil vasitələrinin tətbiqi forması» (s. 344). Lakin 40-cı illərin sonuna yaxın L.Vaysgerber dilin sosioloji tərəfinə ana dili mövqeyindən daha çox üstünlük verir... V.fon Humboldtun «dil daimi fəaliyyətdə olan gücdür», «o müəyyən dünyagörüşünü əks etdirir» və «o daxili formaya malikdir» anlayışlarını əsas götürərək dili ruhi formalaşmanın gücü kimi təyin edir. Beləliklə, o, dilçilikdə hökm sürən psixologizmi və sosiologizmi aradan qaldırmağa çalışır, bunun əvəzinə isə dilə fenomenoloji bir şey kimi yanaşır. Dildə səs və forma qrammatikasına məzmun və dil fəaliyyəti qrammatikasını da əlavə etməklə üçsaxəli bir elm sahəsi yaratmağa nail olur». F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 16.

Neolinqivistlərə görə, fonetika təcrübi və fizioloji bir elm kimi dilçiliyə daxil edilə bilməz. İtalyan neolinqvistləri ərazi amilini əsas götürərək yazırlar ki, real şəkildə nə dialektlər var, nə də ki, dillər. Yalnız izoqloslar (dil sərhədləri) sistemi mövcuddur. Onlara görə dilçiliyin başlıca vəzifəsi ayrı-ayrı dil faktları üçün izoqlosları müəyyənləşdirməkdən və dilçilik xəritələrində öz əksini tapmış izoqlosları araşdırmaqdan ibarətdir. Neolinqvistlər dildə baş verən dəyişiklikləri gənc qrammatiklərdən fərqli olaraq, etnik qarışıqlar işığında izah etməyə çalışırlar. Neolinqivistlərin fikrincə, dil dəyişmələri əksər hallarda, etnik qarışıqlar, əlbəttə, irqi yox, mədəni, yəni mənəvi qarışıqlar nəticəsində baş verir. Onlar göstərirdilər ki, dillər arasında daimi və tədrici keçidlər vardır, burada kəskin hədd qoymaq olmaz.

A.Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı, 1988, s. 43-44; M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 181-183.

НЕОЛОГИЗМ - alm. Neologismus (m), ing. neologism /nɪˈɒlədʒɪz(ə)m/, fr. néologisme, azərb. neologizmlər. – 1) Yeni yaranan məfhumları və əşyaları ifadə etmək zərurətindən yaranan söz və ya ifadələr. Məs.: Azərb. d. /kosmos/, /kosmonovat/, /avtomobil/, /redaktor/, /radio/, /televizor/, /telekommunikasiya/ və s.; 2) Ümumxalq dilində vətəndaşlıq hüququ qazana bilməyən söz və ya ifadə. Belə söz və ya ifadələr nəticədə xüsusi, əksərən də aşağı üsluba aid olan sözlər kimi qəbul olunurlar. Dilin lüğət tərkibində neologizmlərin əsas hissəsi yeni əşya və hadisələri ifadə etmək zərurətindən yaranırsa, bir qismi də bədii söz ustaları tərəfindən üslubla əlaqədar olaraq yaradılır. Bundan savayı neologizmlər dilin özünün söz ehtiyatı əsasında da yaradılır. Neologizmlər müəyyən müddətdən sonra ümumişlək leksikaya qarışaraq öz neologizmliliyini itirirlər. Məs.: Azərb. d. /maşın/, /velosiped/ və s. Formal cəhətdən neologizmlər 4 cür olur: a) mövcud morfoloji vasitələr və konstruksiyalar əsasında yaranan yeni ifadələr. Məs.: Azərb. d. /tozsozan/, /paltaryuyan/; b) yeni məna ilə bağlı sözün keçməsi.

Məs.: /rentgen/, /virus proqramı/; c) başqa dildən alınmalar. Məs.: /qara piar/, /internet/; ç) metaforik işlənən ifadələrin birləşməsidir. Məs.: /tələbə şəhərciyi/. Son zamanlar neologizmlər daha geniş şəkildə yaranmaqdadır. Məs.: /tanıtım gecəsi/ (xatirə gecəsi əvəzinə) və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЗМ СЕМАНТИЧЕСКИЙ - alm. semantischer Neologismus

(m), ing. semantic neologism /sɪməntɪk nɪˈɒlədʒɪz(ə)m/, fr. néologisme sémantique, azərb. semantik neologizmlər. – Mövcud sözün mənaça yeniləşməsi, yeni məna kəsb etməsi. Məs.: fr. d. /qalife/ (şalvar) fransız generalının adından götürülmüşdür.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЗМ СТИЛЕВОЙ - alm. Stilneologismus (m), ing. stylistic of

neologism /staɪlɪstɪk əv nɪˈɒlədʒɪz(ə)m/, fr. néologisme stylistique, azərb. üslub neologizmləri. – Sözün bədii əsərlərin müəyyən janrına daxil edilərək yeni məna kəsb etməsindən doğan yenilik, əvvəllər gündəlik, adi danışqda işlədilən, lakin bədii əsərlərdə öz ifadəsini təzəcə tapmış söz. Məs.: Azərb. d. /çəkkiciyəzli/, /oraqçıqazlı/ və s.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОЛОГИЯ - alm. Neologie (f), ing. neology /niˈɒlədʒɪ/, fr. néologie, azərb. neologiya. – Dildə yeni sözlərin yaranmasını (innovasiyanı) şərtləndirən amilləri öyrənən dilçilik sahəsi. Başlıca amil yeni yaranan obyektlərin adlandırılması zərurətidir. Bu bölmənin ikinci bir vəzifəsi yeni sözlərin yaranma üsullarını analiz etməkdən ibarətdir.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 183.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОЕ ЛИЦО - alm. unbestimmt-persönliche Person (f), ing. indefinite expressed person /ɪn'defɪnɪt ɪks'presd 'pɜːsn/, fr. personne indéterminée (indéfinie), azərb. qeyri-müəyyən şəxs. – Müasir rus dilində ikinci şəxsin formaları ilə ifadə olunan, lakin birinci şəxs mənası bildirən. Məs.: rus d. /Что посеешь, то и пожнешь// və ya Azərb. d. /Nə əkərsən, onu da biçərsən// və s. Alman dilində /man/ əvəzliyi qeyri-müəyyən şəxs əvəzliyi rolunda çıxış edir. Müq. et: /Man baut dort ein Haus// (Orada bir ev tikirlər).

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 150.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО - alm. unbestimmte-Quantitätszahl (f), unbestimmt-quantitative Zahl (f), ing. indefinite cardinal numerals /ɪn'defɪnɪt 'kɑːdnl 'njuːm(ə)r(ə)l/, indefinite

quantitative numeral /ɪn'defɪnɪt 'kwɒntɪtətɪv 'njuːmərəl/, fr. nombre quantitatif indéfini, azərb. qeyri-müəyyən miqdar sayı. – Dəqiq, differensiallaşmış miqdar deyil, ümumiyyətlə miqdar anlayışı bildirən say. Məs.: Azərb. d. /az, çox, bir qədər, xeyli, kalan, azacıq/ və s.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 147-148.

НЕОПРЕДЕЛЕННО-ЛИЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unbestimmt-persönlicher Satz (m), ing. indefinite-personal sentence /ɪn'defɪnɪt 'pɜːsnl

'sentens/, fr. proposition personnel indéfinie, azərb. qeyri-müəyyən şəxsi cümlə. - Mübtədası olmayan və yeganə baş üzvü ifadə olunan üçüncü şəxsin təkində və cəmində işlənən xəbərdən ibarət cümlə. Alman və ingilis dillərində belə cümlələrin formal mübtədası qeyri-müəyyən /es/, /it/ çıxış edir. Məs.: alm. d. /Es regnet/; ing. d. /it rains/; Azərb. d. /yağır/; rus d. /дождит/ və s.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 149.

НЕОПРЕДЕЛЕННЫЙ - alm. unbestimmt, ing. indefinite /in'defɪnɪt/, fr. indéfini, azərb. qeyri-müəyyən. - Dildə qeyri-müəyyənliyi bildirən xüsusi vasitələr var. Alm. ing. və fr. dillərində buna qeyri-müəyyən artikllər aiddir. Məs.: Azərb. d. /bəzi/, /xeyli/; alm. d. /ein/, /eine/; ing. d. /a, an/. Rus və Azərbaycan dillərində bunu /bir/ (один), /bir kəs/ (некто), /nəisə/ (нечто) və s. ifadə etmək olur.

W.Admoni. Der deutsche Sprachbau. München, 1982, s. 127-139.

НЕОПРЕДЕЛЕННЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. unbestimmter Vokal (m), ing. indeterminate vowel /ɪndɪ'te:mɪnɪtɪd 'vau(ə)l/, fr. voyelle indéterminée, azərb. qeyri-müəyyən sait. - Qeyri-dodaq, qətiyyən gərginləşməyən, heç bir tam saitle ikili qarşılaşmaya girə bilməyən, xüsusi, qısa, zəif sait. Bunu biz alman və ingilis dillərində görürük. Məs.: /gə'birgə/ (dağlar silsiləsi), /ti:t fə/ (müəllim) və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕОФОРМЛЕННЫЙ - alm. nichtausgestaltet, ing. unexecuted (covert) /'ʌn'eksɪkjʊ:tid/'kʌvət/'kəvə:t/, fr. non-formé, azərb. formalaşmamış. - Müəyyən sintaktik münasibətlərin formal ifadəsindən məhrum edilmiş. Məs.: alm. d. /auf gut Glück/ (Allaha təvəkkül).

H.Glinz. Göstərilən əsər.

НЕПАЛАТАЛИЗОВАННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtpalatalisierter Konsonant (m), ing. hard, nonpalatalized consonant /hɑ:d/ 'nɔŋ

,pælətəlaɪ'zd 'kɔnsənənt/, fr. consonne dure, azərb. qalın samitlər. - Yumşalmayan qalın saitlərdən əvvəl və ya onların arasında gələn samitlər. Məs.: Azərb. d. /adam/, /bol/, ancaq /tələ/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕПАЛЬСКИЙ ЯЗЫК - alm. Nepali (n), ing. Nepalese language /nipæli:s 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue népalaise, azərb. nepal dili. - Hindu dilləri qrupuna aid dil. Əsasən Nepalda və Hindistanın onunla sərhəd ərazisində yayılmışdır. Nepal dilində danışanların sayı 9,1 milyondan yuxarıdır. Nepal Krallığının rəsmi dövlət dilidir. Ərazi baxımından mərkəzi (Katmandu vadisində), qərb, şərq və dağətəyi dialektlərə bölünür. Danışqı dili tibet-birna dillərinin güclü təsirinə məruz qalmışdır. İsimlər cins kateqoriyasına bölünmərlər. Devangari yazısından istifadə olunur.

Н.И.Королев. Язык непали. М., 1965.

НЕПАРАЛЛЕЛЬНОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. nichtparalleler Wechsel

(m), ing. non-parallel alternation /'nɔn-'pærəlel ˌɔ:ltə'neɪʃ(ə)n/, fr. alternance non-parallèle, azərb. qeyri-paralel (kəşşən) əvəzlənmə. - Moskva fonoloji məktəbinə görə, «güclü» fonemin öz ekvivalenti «zəif» fonemlə əvəzlənməsi. Şərba məktəbi isə bu cür əvəzlənməni qəbul etmir və ümumilikdə; «zəif» və «güclü» fonem anlayışını yaxına buraxmır. Bu məktəb üçün səs fonem statusu əldə etdikdən sonra hər yerdə öz müstəqilliyini qoruyub saxlayır. Ona görə də rus dilində /вада/ və /воды/ sözlərində birinci hecəda /a/ və /o/ fonemlərinin olduğunu birmənalı şəkildə qəbul edir.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НЕПАРНАЯ ФОНЕМА - alm. unpaariges Phonem (n), ing. unpaired phoneme /'ʌn'pɛəd 'fəʊnɪm/, fr. phonème non-apparié, phonème hors coupl, azərb. təcrid edilmiş fonem, qarşılıqlı olmayan fonem. - Korrelativ qarşılaşmaya daxil olmayan (differensial əlamətlərinin heç biri qarşılaşmada iştirak etməyən). Azərbaycan dilində /h/ fonemi, rus dilində isə /t s/ və /t ʃ/ fonemləri, alman və ingilis dillərində /h/ və /ɲ/ və s. bu cür müəyyən əlamətə görə qarşılığı olmayan fonemlərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

НЕПАРНЫЙ ГЛАГОЛ - alm. unpaariges Verb (n), ing. unpaired verb /'ʌn'pɛəd və:b/, fr. verbe déparié, azərb. qarşılığı olmayan fel. - Slavyan dillərində bitmiş və bitməmiş tərzə görə felin müvafiq qarşılığının olmaması. Məs.: rus d. /воспрянуть/, /грязнуть/, /бездействовать/, /благодарить/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 103.

НЕПЕРЕХОДНОСТЬ - alm. Intransitivität (f), ing. intransitivity /ɪn'trænsɪ'tɪvɪtɪ/, fr. intransitivité, azərb. təsirsizlik. - Keçməzlik felin mənasında iş, hal və hərəkətin obyektə keçməməsi (təsirsizliyi) əks etdirir. Bu, leksik və qrammatik vasitələrlə formalaşdığından onu leksik-qrammatik kateqoriya hesab etmək olar. Yalnız hərəkəti göstərən, hərəkətin yönəldiyi obyektə nəzərdə tutmayan, onu tələb etməyən fel keçməz (təsirsiz) fel adlanır. Məs.: Azərb. d. /yatmaq, yaşamaq, durmaq, oturmaq/, ancaq /yatırmaq, yaşatmaq, durdurmaq, oturtmaq/ və s. keçərli (təsirli) fellərdir. Rus dilində bu xüsusi morfoloji yolla ifadə olunur. Məs.: /çernets/ (qaralmaq) - /çernits/ (qaraltmaq), /molodets/ (cavanlaşmaq) - /molodits/ (cavanlaşdırmaq). Alman dilində keçərlik/keçməzlik bəzən analitik yolla ifadə olunur. Müq. et: /schwarz werden/ (qara olmaq) - /schwarz machen/ (qara etmək).

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 329.

НЕПЕРЕХОДНЫЙ - alm. intransitiv, ing. intransitive /ɪn'trænsɪ'tɪv/, fr. intransitif, azərb. təsirsiz (keçməz). - Keçməzlik kateqoriyası ifadə edən. Yalnız hərəkəti göstərən, bu hərəkətin yönəldiyi obyektə nəzərdə tutmayan fel. Məs.: Azərb. d. /yatmaq, yaşamaq, yanmaq/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 267, 329.

НЕПОДВИЖНАЯ ОСНОВА - alm. Stammmorphem (n), Wortbildungsstamm (m), ing. fixed-stress stem /fɪkst stress stem/, fr. thème immobile, azərb. sabit əsas. – Sabit, dəyişməz əsas. Məs.: Azərb. d. əsaslar heç zaman dəyişmirlər. Müq. et: /qatar-da-dan/ və s.; alm. d. /Be-streb-ung-en/ (can atma) və s.

R.Conrad. Göstərilən əsər, s. 301.

НЕПОДВИЖНОЕ УДАРЕНИЕ - alm. feste Betonung (f), ing. fixed stress /fɪkst stres/, fr. accent immobile, azərb. sabit vurğu. – Sözü müxtəlif qrammatik formalarında eyni heca üzərinə düşən vurğu. Türk dillərinin əksəriyyətində vurğu həmişə sözü son hecasının üzərinə düşür. Məs.: /bab'a-baba-l'ar-babalard'an/ və s. Rus d. vurğu sabit deyil. Məs.: /п'ык'а-п'ыки/. Alm. d. isə söz vurğusu əsasən sabitdir. Məs.: /'fɛtə:n/ (durmaq)

/fɛR'fɛtə:n/ (baş düşmək), ancaq dəyişə də bilir. Məs.: /la'bo:r/, /la'bo:r-'ant/.

F.Vejšalov. Lehrbuch der deutschen Phonetik. Baku, 1989, s. 194-205.

НЕПОЗИЦИОННЫЙ - alm. nichtpositionell, ing. non-positional (free)

/nɔn pə'zɪʃənəl/fri:/, fr. non-positionnel, azərb. müstəqil (mövqedən asılı olmayan). – Sözdə tutduğu mövqedən asılı olmayan. Alman və ingilis dillərində ablaut mövqedən asılı deyildir. Müq. et: /take-took/ (götürmək-götürdü), /foot-feet/ (ayaq-ayaqlar); alm. d. /schreiben-schrieb/ (yazmaq-yazdı) və s.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003.

НЕПОЛНАЯ АССИМИЛЯЦИЯ - alm. partielle Assimilation (f), ing.

partial assimilation /'pɑ:fəl əsɪmɪ'leɪʃn/, fr. assimilation partielle, azərb. qismən, yarımçıq uyuşma (assimilyasiya). – Danışq aktında qarşılıqlı şəkilə bir-birinə təsir göstərən səslərin qismən uyğunlaşması. Məs.: Azərb. d. /quşlar-quşdar, qızlar-qızdar, başlamaq-başdamaq/. Ənənəvi fonetikadan gələn bu qayda müasir fonoloji yanaşmaya sığışmır. Çünki yuxarıda verilmiş misallarda müxtəlif səviyyələr (diatopik-sintopik) qarışdırılır. Müasir fonologiyada söhbət yalnız variativlikdən gedə bilər.

F.Veysəlli. GDG.

НЕПОЛНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЛАСНЫЙ - alm. Halbvokal (m), Vokaloide (n), ing. incomplete formation vowel /ɪnkəm'pli:t 'fɔ:m'eɪʃ(ə)n 'vauəl/, fr. formation imparfaite des voyelles, azərb. yarımçıq sait (reduksiya uğramış). – Dilin adi (normal) saitindən xeyli qısa tələffüz olunan səs. Bu alm. d. zəif vurğusuz [ə] səsinə özünü bürüzə verir. Müq. et: /le:zən/ (oxumaq), /'bɪldən/ (düzəltmək, quraşdırmaq) və s.

Ф.Вейсалов, С.Рашидова – Зейналова. О некоторых результатах экспериментального исследования немецкого редуцированного [ə]. Изв. АН Азерб. ССР, серия лит., языка и искусства. 1980, № 3, s. 65-71.

НЕПОЛНОЕ ОКАНЬЕ - alm. nichtvolle o-artige Aussprache (f), ing. incomplete okanje /ɪnkəm'pli:t 'ɔkənzi/, fr. prononciation imparfaite des

«o», azərb. yarımçıq o-laşma. – Rus dilində bəzi dialektlərdə vurğusuz hecalarda reallaşan o-ya bənzər sait. Məs.: /говорить/, /городской/ və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 263.

НЕПОЛНОЕ ПОДЧИНЕНИЕ - alm. nicht volle Unterordnung (f), ing. incomplete subordination /ɪnkəm'pli:t sə,bɔ:di'neɪʃ(ə)n/, fr. subordination imparfaite, azərb. yarımçıq tabelilik. – Appozitiv (digər isim üçün təyin rolunu oynayan) birləşmələrdə sintaqmatik asılılıq. Məs.: /dəmir qapı, taxta qaşqı, həkim qadın/ və s. kimi təyini söz birləşmələrində birinci komponentin ikinciyyə formal bağlılığı yoxdur, ikinci komponentdə isə mənsubiyyət şəkilçisi işlənir.

Y.Seyidov. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992.

НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. partieller Satz (m), ing. elliptical sentence /ɪ'liptɪkl 'sentəns/, incomplete sentence /ɪnkəm'pli:t 'sentəns/, fr. proposition imparfaite, azərb. yarımçıq cümlə. – Elliptik cümlə onun bəzən mübtəda və xəbəri, bəzən tamamlığı buraxılır, ancaq onlar asanlıqla bərpa oluna bilirlər. Məs.: Azərb. d. /Sən də getmişdin?-hə/. Belə hallara dialoji nitqdə daha çox rast gəlmək olur. Məs.: rus d. /Ты был вчера на заседании? - Был/ və s.

А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 338.

НЕПОЛНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ СТАЦИОНАРНОЕ - alm. elliptischer (nichtvoller) Stationärsatz (m), ing. elliptical stationary sentence /ɪ'liptɪkl 'steɪʃ(ə)n(ə)rɪ sentəns/, incomplete stationary sentence /ɪnkəm'pli:t 'steɪʃ(ə)n(ə)rɪ sentəns/, fr. proposition imparfaite stationnaire, azərb. stasionar yarımçıq cümlə. – Eyni şəraitlə əlaqədar həmişə işləndiyindən şablon, klişe (basmaqəlib söz) halı almış söz və ifadə. Məs.: Azərb. d. /necəsən?, nə var?, nə yox?/; alm. d. /?Was ist los?/ (Nə baş verib?) və s.

О.С.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 264.

НЕПОЛНОЕ СОКРАЩЕНИЕ - alm. nichtvolle Abkürzung (f), ing. incomplete abbreviation /ɪnkəm'pli:t əbrɪ:vi'eɪʃ(ə)n/, elliptical /ɪ'liptɪkl/, fr. réduction imparfaite, azərb. yarımçıq ixtisar. Yazıda yerə və vaxta qənaət etmək məqsədilə müəyyən qrafik ixtisarlardan istifadə edilir. Mürəkkəb sözlərdə birinci ünsürün ixtisar edilməsi. Məs.: Azərb. d. /demblok/, /Azərenerji/.

Важ: Аббревиатура ←.

НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ ОКРУЖЕНИЕ - alm. unmittelbare Umgebung (f), ing. direct /di'rekt/da'rekt/, immediate environment /ɪ'mi:djət ɪn'vaɪərənment/, fr. environnement immédiat, azərb. vasitəsiz əhatə. – Sintaqmatik ünsürlərin müəyyən vahidlər arasında işlənməsi. İng. və alm. d. sifət bilavasitə isimlə artikl arasında gəlir. Müq. et: alm. d. /der junge Mann/ (cavan kişi); ing. d. /a young man/ (cavan kişi) və s.

P.H.Matthews. Göstərilən əsər, s. 170.

НЕПОСРЕДСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ - alm. unmittelbare Rektion

(f), ing. prepositionless government /prəpə'zɪʃ(ə)nles 'gʌv(ə)nment/ 'gʌv(ə)mənt/, fr. régime immédiat, azərb. vasitəsiz idarə. – İdarə iki cür olur: a) vasitəsiz. Məs.: rus d. /вижу собаку//; Azərb. d. (iti görürəm); alm. d. /Ich sehe den Hund// və s.; b) vasitəli. Məs.: rus d. /гляжу на собаку//; Azərb. d. /itə baxıram//; alm. d. /Ich schaue auf den Hund//.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 238, 328.

НЕПРАВИЛЬНЫЙ - alm. unregelmäßig, ing. improper /ɪm'prɒpə/, fr. irrégulier, azərb. yanlış (səhv). – Normadan yayınma dilin bütün səviyyələrində müşahidə oluna bilər. Məs.: Azərb. d. fonetik səviyyədə: /gə: rəm/ (gəlirəm əvəzinə); morfoloji səviyyədə /kitabın yazmaq/, /kitab yazmaq əvəzinə//. Sintaktik səviyyədə /onlar rəqs edir/ (edirlər əvəzinə) və s. Qeyd edək ki, N.Xomski səhv (qrammatik cəhətdən düzgün olmayan) cümlələri «ill-formed sentences» adlandırır.

N.Chomsky. Syntactic Structures. 1956; F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 254-259.

НЕПРЕДИКАТИВНЫЙ - alm. unpredikativ, ing. non-predicative /nɒn-pri'dikətɪv/, fr. non-prédictif, azərb. qeyri-predikativ, xəbəri olmayan. – Predikativi ifadə olunmayan. Məs.: Azərb. d. /adam çıxmaq ağac//.

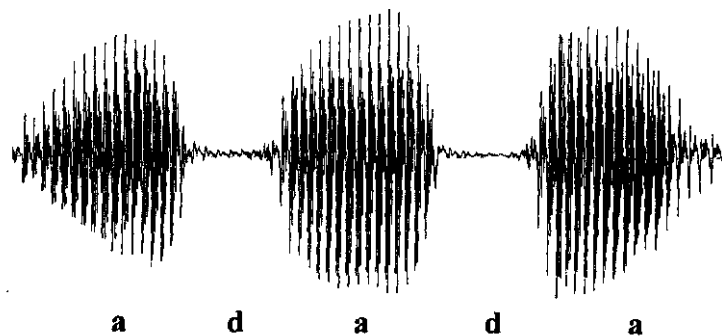
O.C.Axmanova. Göstərilən əsər, s. 264.

НЕПРЕЛОЖНОСТЬ ЗВУКОВЫХ ЗАКОНОВ - alm. Unveränderlichkeit der Lautgesetze (f), ing. immutability of sound (fonetic, rules) /ɪmju:tə'bɪlɪtɪ ov saund/fəunetɪk/ru:ls/, fr. immutabilité des lois phonétiques, azərb. səs (fonetik) qanunlarının dəyişməzliyi. – Gənc qrammatiklərin əsas tezislərindən biridir. Onların fikrincə, mexaniki surətdə fəaliyyət göstərdiyindən hər bir səs dəyişməsi istisna bilməyən qanunlar üzrə baş verir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s. 18.

НЕПРЕРЫВНЫЙ - alm. ununterbrochen, ing. continued /kən'tɪnju(:)d/, continual /kən'tɪnjuəl/, fr. continuel, azərb. fasiləsiz. – Danışqı prosesi ardı-arası kəsilməyən bir prosesdir. Burada axıcılıq bir kontinuum təşkil edir.

Məs.: /adada/ sözünün ossilloqrammı.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НЕПРЕФИКСАЛЬНЫЙ - alm. unpräfixal, ing. non-prefixal /'nɒn-prefɪxəl/, fr. non-préfixal, azərb. prefiksiz (sözönüsüz). – Dilin çağdaş strukturunda söz önülərinin olmaması. Məs.: müasir türk dilləri. M.Ergin. Türk dil bilgisi. Sofia, 1974.

НЕПРИДЫХАТЕЛЬНЫЙ - alm. unaspiriert, ing. unaspirated /ʌn,æspə'reɪtɪd/, fr. non-aspiré, azərb. nəfəssiz səs. – Tələffüzü zamanı kipləşmənin partlayışa keçməsi mərhələsində nəfəslə müşayiət olunmaması. Məs.: /b/, /d/, /g/ samitləri bu qəbilədənir. Bunlara bəzən imploziv samitlər də deyirlər. Onların nəfəssiz tələffüz olunduğunu yəqin etmək üçün bir parça kağız parçasını dodaqlara yaxınlaşdıraraq həmin səsləri ələffüz etmək kifayətdir. Kağız parçası sərt şəkildə dodaqlardan aralanmazsa, deməli, onlar nəfəssiz tələffüz olunurlar.

F.Veysəlov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980.

НЕПРИКРЫТЫЙ СЛОГ - alm. nichtgedeckte Silbe (f), ing. uncovered syllable /ʌn'kʌvəd 'sɪləbl/, syllable beginning with a vowel /'sɪləbl bɪ'gɪnɪŋwɪð ə 'vau(ə)l/, fr. syllabe non-dissimulée, non-déguisée, azərb. örtüksüz heca. – Saitlə başlayan heca. Məs.: Azərb. d. /a-na, a-ta, a-ra-ba, isti/ və s.

A.Axundov. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.

НЕПРОДУКТИВНЫЙ - alm. unproduktiv, ing. unproductive /ʌnprə'daktɪv/, fr. improductif, azərb. qeyri-məhsuldar. – Dildə yeni sözlərin düzəldilməsində qismən istifadə olunan və ya heç istifadə olunmayan şəkilçiləri belə adlandırırlar. Əslində qeyri-məhsuldar anlayış bütün sözdüzəltmə və sözdəyişməyə aid edilən mücərrəd bir modeldir. Məs.: alm. d. qeyri-məhsuldar qüvvətli fellər /springen/ (tullanmaq), /singen/ (oxumaq), /sitzen/ (oturmaq) sadə danışqı dilində və uşaqların dilində zəif fellər kimi işlənir. Müq. et: alm. d. /springte/, /singte/, /sitzte/ və s. və ya rus d. /путь/, /мать/, /дочь/ sözlərinin hallanması. Ancaq qeyri-məhsuldar anlayışı daha çox az sözdüzəltmə gücünə malik olan şəkilçilərə şamil edilir. Məs.: rus d. /отъ/ şəkilçisi ilə cəmi beş fel düzəlir: /молотъ, полотъ, колотъ, поротъ, (по)боротъ/.

A.A.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 248-249.

НЕПРОДУКТИВНЫЕ АФФИКСЫ - alm. unproduktive Affixe (Pl.), ing. unproductive affixes /ʌnprə'daktɪv 'æfɪks/, fr. affixes improductifs, azərb. qeyri - məhsuldar şəkilçilər. – Sözdüzəltmədə morfoloji üsulla çox az sözə artırılan və əsasən birmənalı sözlər əmələ gətirən şəkilçilər qeyri - məhsuldar adlanır. Məs.: Azərb. d. /qan, - kən, - ğan, -gən,- ağan,- əyən, - çin,- çın,- dan,- dən, sal,- ay,- öy/. Müq. et: /bildirçin, sığırçın, solaxay, qumsal, şamdan, kəsəyən, çalağan, güləyən/ və s.

S.Cəfərov. Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1970.

НЕПРОИЗВОДНЫЙ - alm. primär, ing. primary /'praɪməri/, fr. primaire, azərb. ilkin, törəməmiş. – Düzəltmə olmayan, heç bir şəkilçi vasitəsilə düzəlməyən, sadə. Dilçilikdə adətən törəmə əsasə qarşı qoyulur. Sadə sözlə-

rin əmələ gəlməsini açmaq çətindir bəzən heç bu mümkün olmur. Bunu yalnız etimoloji yolla etmək olar. Məs.: rus d. /ноч/ sözünün niyə bu cür olmasını dilin hazırkı səviyyəsindən çıxış edərək izah etmək olmaz.

А.А.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 181-182.

НЕПРЯМОЙ ОБЪЕКТ - alm. indirektes Objekt (n), ing. indirect object /,ɪndɪ'rekt 'ɔbdʒɪkt/, fr. complément indirect, azərb. vasitəli tamamlıq (obyekt) – Əşya və proses arasındakı münasibəti müstəqil tərzdə deyil, müəyyən vasitə ilə, nisbətən uzaq və dolayı yolla ifadə edən tamamlıq. Məs.: Azərb. d. /O, dəftərləri qırmızı ilə deyil, həmişə yaşıl qələmlə yoxlayırdı//.

А.А.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 332-334.

НЕРАВНОСЛОЖНЫЙ - alm. ungleichsilbig, ing. imparisyllabic /ɪm,pə'ɪsɪ'ləbɪk/, fr. imparisyllabique, azərb. qeyri-bərabər hecalı. – Eyni paradigmatə xas sözlərin qeyri-bərabər hecalara malik olması. Məs.: Azərb. d. /ki-tab, kitab: xa'na/ və s.

О.С.Ахманова. Gösterilən əsər, s. 265.

НЕРАЗЛОЖИМЫЙ - alm. unzerlegbar, ing. indecomposable /'ɪn,dɪ:kəm'pəuzəbl/, fr. indécomposable, azərb. bölünməz, bütöv. – Aid olduğu semantik və sintaktik keyfiyyətini itirmədən tərkib hissələrinə bölünə bilməyən.

Вах: Неделимый ←.

НЕРАСКАТИСТЫЙ – alm. nichtzitternd, ing. non-vibrant /nɔn'vaɪbrənt/, untrilled /'ʌntrɪld/, fr. non-vibrant, azərb. qeyri-titrək. – /r/ samitinin dil ucunun titrəməməsilə tələffüz olunması. Məs.: Azərb. d. /qatar/ sözünün /qatar/ kimi deyilməsi.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕРАСПРОСТРАНЁННОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. unerweiterter Satz (m), ing. non-expanded sentence /'nɔn ɪks'pændɪd sentəns/, fr. phrase courte, azərb. müxtəsər cümlə. – Tərkibi yalnız baş üzvlərdən, yəni mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümlə. Məs.: Azərb. d. /Quş uçur//, /Havalar soyuyur//, /Uşaqlar oynayır// və s.

W.Admoni. Gösterilən əsər.

НЕРЕГУЛЯРНЫЕ (НЕПРАВИЛЬНЫЕ) ГЛАГОЛЫ – alm. unregelmäßige Verben (Pl.), ing. irregular verbs /ɪ'regjlə və:bz/, fr. verbes irrégulies, azərb. qaydasız fellər. – Buraya qaydadan kənara çıxan fellər aiddir. Əgər qaydalı fellər deyəndə yalnız bir modelə tabe fellər nəzərə alınrsa (İmperfekti alm. d. /(e)te/ və ing. d /ed/, partisip II forması alm. d. -də /ge - t/ ilə düzəlmələr, bunlara zəif fellər deyirlər), normadan kənara çıxan fellərə aşağıdakıları aid etmək olar: a) qüvvətli fellər (singen-sangesungen) (oxumaq); b) geriye umlautlaşan (məs.: brennen, nennen, senden, wenden, kennen, bringen); c) samiti dəyişən fellər (məs.: denken, dünken);

ç) /sein/ və /tun/ felləri; g) /haben/ və /werden/; e) preterito-presentia felləri. Məs.: alm. d. /können, wollen, sollen, dürfen, mögen, müssen, wissen/. H.Glinz. Gösterilən əsər.

НЕРОДОВОЙ - alm. ungeschlechtig, ing. genderless /'dʒendələs/, fr. insexué, azərb. qeyri-cinsi. – Tərkibində cinsi mənsubiyyətinin morfoloji ifadəsi olmayan. Məs.: alm. d. /Mond/ (ay), /Magen/ (mədə) və s. W.Admoni. Gösterilən əsər.

НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНЫЕ СЛОВА - alm. synsemantische Wörter (Pl.), ing. non-independent words /nɔn-ɪndɪ'pendənt wə:dz/, fr. mots-outils, azərb. köməkçi sözlər. – Qrammatik sözlər, asılı sözlər, lesik mənadan məhrum sözlər, semantik cəhətdən müstəqil olmayan sözlər. Müstəqil cümlə üzvü kimi işləyə bilməyən, cümlənin əsas üzvləri arasında semantik-sintaktik əlaqə yaradan sözlər. Buraya ədatlar, sözönləri (qoşmalar), bağlayıcılar, modal sözlər aiddir.

J.Erben. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin, 1958, s. 1-11.

НЕСАМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ - alm. unselbständig, ing. non-independent (positional) /nɔn-ɪndɪ'pendənt/pə:zɪn/, fr. non-autonome, azərb. müstəqil olmayan. – tabe olan. Məs.: alman və rus dillərində sifət cümlədə ismə tabe olaraq onun hal, cəm və cins şəkilçilərini qəbul edir.

J.Erben. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin, 1958, s. 1-11.

НЕСВОБОДНОЕ СОЧЕТАНИЕ – alm. abhängige Worterbindung (f), ing. set phrase /set freiz/, restricted combination /rɪs'triktɪd ˌkɔmbɪ'neɪʃ(ə)n/, fr. mots construits dépendants, azərb. sabit, asılı söz birləşməsi. – Bu birləşməyə daxil olan sözlər öz ilkin mənasını saxlasa da, birləşmənin ümumi mənası komponentlərin mənasından hasil olmur. Məs.: Azərb. d. /dəmir yolu/ yolun dəmirdən olduğunu deyil, öz xüsusiyyətlərlə fərqlənən nəqliyyat növünün adıdır. Belə birləşmələr tərkibinə görə ismi (məs.: rus d. /волшебный фонарь/), feli (məs.: Azərb. d. /avara-avara gəzmək/), adverbial (məs.: rus d. /на широкую ногу/) və s. olur. Ancaq frazeoloji birliklər, frazeoloji vahidlər və birləşmələr buraya aid deyildir. Onlara frazemlər və idiomlar da deyirlər.

М.Т.Тагиев. Глагольная фразеология современного русского языка (опыт исследования ФЕ по окружению). АДД., Баку, 1966.

НЕСИНТАКСИЧЕСКАЯ ПАУЗА - alm. nichtsyntaktische Pause (f), ing. non-syntactic pause /'nɔn sɪn'taktɪk 'pɔ:z/, fr. pause non-syntaxique, azərb. qeyri-sintaktik fasilə. – Psixoloji, fizioloji amillərin təsiri nəticəsində danışq zamanı yaranan arakəsmələr. Canlı danışqda hansısa söz yaddan çıxır, danışan axtarmağa çalışır, fonosiyada fasilə yaranır. Müq. et: /Mən elə sahibkarları çox görmüşəm// və s.

А.А.Реформатский. Gösterilən əsər, s. 309.

НЕСКЛОНЯЕМЫЙ - alm. undeclinierbar, ing. indeclinable /,ɪndɪ'klaɪnəbl/, fr. indéclinable, azərb. hallanmayan. – Hal şəkilçisi qəbul

etməyən, hallara görə dəyişməyən. Məs.: rus d. əcnəbi dillərdən alınmış sözlər: /депо, палто, метро/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСЛОГОВОЙ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /'nɔn sɪ'læbɪk/, fr. assyllabique, azərb. heca əmələ gətirməyən. - Məs.: rus d. /край/ sözündə /кр-й/ heca düzəltməyən samitlərdir. Ancaq elə dillər var ki, onlarda samitlər heca nüvəsini təşkil edirlər. Məs.: fr. d. /ipst/, serb d. /prst/ (barmaq) və /srp/ (serb) sözlərində müvafiq olaraq /s/ və /r/ heca düzəldən samitlərdir.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСЛОГООБРАЗУЮЩИЙ - alm. unsilbisch, ing. non-syllabic /'nɔn sɪ'læbɪk/, asyllabic /eɪ sɪ'læbɪk/, fr. asyllabique, azərb. heca yaratmayan.

Бах: Неслоговой ←.

НЕСМЯГЧЁННЫЙ СОГЛАСНЫЙ - alm. nichtmouillierter Konsonant (m), ing. (hard) unmitigated consonant /'nɪmɪtɪgeɪtɪd kɒnsənənt/, fr. consonne dure, azərb. yumşalmayan samit. - Alman, Azərbaycan və ingilis dillərində söz sonunda samitlər yumşalmır. Məs.: alm. d. /lant/; Azərb. d. /qat/; ing. d. /kæt/ və s. Ancaq həmin dillərdə incə saitlərdən əvvəl samitlərin yumşalması müşahidə olunur. Müq. et: ing. d. /fi:lɪŋ/ (hiss); alm. d. /fi: bər/ (qızdırma); Azərb. d. /d'irək'/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕСОГЛАСОВАННЫЙ - alm. nichtübereinstimmend, ing. disagreed/dis ə'gri:d/, fr. non-coordonné, non-concerté, azərb. uzlaşmayan. - Sifətin aid olduğu ismə tabeliyinin formal ifadəsi olmayan və habelə xəbərin mübtəda ilə şəxsə, cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşması. Məs.: Azərb. d. /gözəl qız/, /gözəl qızlar/, /gözəl qızlardan/ və s. Rus d. /А он - бежать/ və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕСПРЯГАЕМЫЙ - alm. unkonjugierbar, ing. non-conjugated /'nɔn'kɒndʒuɡɪtɪd/, non-inflective /'nɔn ɪnflektɪv/, fr. qui n'est pas conjugable, azərb. təsriflənməyən. - Fələ məxsus olan əsas grammatik formalardan məhrum olan, yəni şəxsə, zamana və kəmiyyətə görə dəyişməyən forma; məsədər, fəli bağlama və fəli bağlama tərkibləri buna misal ola bilər. Müq. et: rus d. /читать книгу нелегко//, /прочитав книгу...//; alm. d. /der schreibende Junge/ (yazan oğlan) və s.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 267.

НЕТЕМАТИЧЕСКИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. nichtthematischer Vokal (m), Interfix (n), ing. non - thematic vowel /'nɔnθɪmætɪk vau(ə)/ fr. voyelle contractante, azərb. birləşdirici sait. - Rus dilində bu /a/ saitidir, yazıda «о» qrafemi ilə verilir. Müq. et: /лесоруб/ (meşəqıran), /водопровод/ (su kəməri).

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 169-170.

НЕУДАРЕННЫЙ - alm. unbetont, ing. unstress /'ʌnstres/, fr. non-accentué, azərb. vurğusuz. - Üzərinə vurğu düşməyən, vurğu daşımayan. D.Jones. The Pronunciation of English. Cambridge, 1988, s. 141-149.

НЕУПОТРЕБИТЕЛЬНОСТЬ ФОНЕМЫ - alm. Ungebräuchlichkeit des Phonems (f), ing. obsolescence of a phoneme /'ɔbsəli:tɪnis əv ə'fəuni:m/, fr. non-utilisation du phonème, azərb. fonemin işlənməzliyi. - Fonemin müəyyən mövqedə gələ bilməməsi. Azərbaycan dilinin fonoloji sistemində /x/ fonemi söz başlanğıcında işlənmir. Müq. et: /ağır/, /qağa/, ancaq söz başında heç vaxt gəlmir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕУСТОЙЧИВЫЙ - alm. unstabil, ing. unstable /'ʌn'steɪbl/, fr. instable, azərb. dəyişkən, sabit olmayan. - Dildə öz ilkin formasını sabit, dəyişməz şəkildə saxlamağa qabil olmayan. Alman dilində dilönu kar kipləşən-partlayışlı samitlərdən sonra [ə] saiti işlənmir. Müq. et: /'arba_etp/ (işləmək), /'tɪntp/ (mürəkkəblər) və s.

K.Köhler. Göstərilən əsər, s. 206.

НЕФОНЕМАТИЧЕСКОЕ РАЗЛИЧИЕ - alm. unphonematischer Unterschied (m), ing. non-phonematic difference /'nɔn-fəu'ni:mætɪk 'dɪfr(ə)ns/, non-phonemic difference /'nɔn-fau'ni:mɪk 'dɪfr(ə)ns/, fr. différence non-phonématique, azərb. qeyri-fonematik fərq. - Mövqe fərqi, söz və morfem tərkibində sırf mövqe ilə şərtlənən fərq. Məs.: dodaqlanan [t°], yumşaq [t'] və nəfəsli [tʰ] arasındakı fərqlər buna misal ola bilər. Bunlara bəzən qeyri-relevant və ya integral əlamətlər də deyilir.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005.

НЕФОНЕМАТИЧНОСТЬ - alm. Nichtphonemigkeit (f), ing. non-phonemic character /'nɔn-fau'ni:mɪk 'kærɪktə/, fr. non-phonématique, azərb. qeyri - fonematiklik.

Бах: Нефонематическое различие ←.

НЕФОНЕМАТИЧЕСКОЕ ЧЕРЕДОВАНИЕ - alm. nichtphonematischer Wechsel (m), ing. non-phonematic gradation /'nɔn-fou'ni:mætɪk grə'deɪʃ(ə)n/, fr. alternance non-phonématique, azərb. qeyri-fonematik əvəzlənmə. - Fonetik mövqe ilə şərtlənən, lakin fonoloji dəyər kəsb etməyən əvəzlənmə, buna fonetik və ya variant əvəzlənməsi də deyirlər. Məs.: rus d. «голова» sözü /qɔla^va/ kimi tələffüz edilir. Burada /ɔ, ʌ, a/ bir-birini əvəzləyən qeyri-fonematik prosesdir, çünki onların hamısı /a/ foneminin variantlarıdır. Ancaq rus dilində «друг-другья-дружба» sözlərində /g-z'-z/ fonematik əvəzlənmədir, onların əvəzlənməsi fonetik mövqedən asılı deyildir. Onlar müxtəlif fonemlərin əvəzlənməsidir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 68-78.

НЕЧЛЕНИМОЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ - alm. ungegliedertes Adjektiv (n), ing. short-form adjective /ʃɔ:t fɔ:m 'ædʒɪktɪv/, fr. adjectif dénombrable, azərb. sifət. – Müasir rus dilində keyfiyyət bildiren sifətlərin qısa forması. Belə sifətlər adətən pedikativ funksiyada işlədilir. Müvəqqətilik, ötərlik belə sifətlərin əsas məziyyətləridir. Məs.: rus d. /больной, болен, больна/, /добр, добра, добро, добры/. /Он добр/, /Она добра//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НЕЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. nichtemotioneller Satz (m), ing. unemotional sentence /'n'məʊʃənl 'sentəns/, fr. proposition non émotionnelle, azərb. adi cümlə, qeyri-emosional cümlə. – Adi danışq məqamında işlənən, emosional fuksiya daşımayan, yalnız məlumatı bildiren cümlə. Məs.: Azərb. d. /Hazırda saat 12-dir//.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НИВХСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nivchisch (n), ing. nivkhe language /nɪv'khe 'læŋgwɪdʒ/, fr. langue nivkhe, azərb. nivx dili. – Saxalin adasının və Amur çökəkliyində məskunlaşmış yerli əhalinin dili. Şerti olaraq paleoasiya dillərinə aid edilir. Daşıyıcılarının sayı təqribən 1500 nəfərdir. Nivx dili amur, şimali-saxalin və şərq-saxalin dialektlərinə bölünür. İsimlərdə 8 hal kateqoriyası mövcuddur. Aqqlütinativ dildir. Sadə cümlələr mürekkəb cümlələrə nisbətən üstünlük təşkil edir. Cümlə daxilində MTX (mübtəda+tamamlıq+xəbər) söz ardıcılığı səciyyəvidir.

E.A.Крейнович. Нивхский язык. «Языки Азии и Африки». М., 1979.

НИГЕРО-КОНГОЛЕЗСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nigero-kongolesische Sprachen (Pl.), ing. Niger-Congo languages /'nɪdʒə 'kɒŋgəʊ 'læŋgwɪdʒɪz/, Niger-Congolese language /'nɪdʒə kɒŋgə'li:z 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues nigéro-congolaises azərb. niger-konqolez dilləri. – Niger-Kordofan dillərinin böyük ailəsi 6 qrupa bölünür: qərbi atlantik, mande, qur, kva, benua-konqo, şərq-adama. Kva və Benua-Konqo bu gün qarışaraq benua-kva dilini əmələ gətirib. Tonal dillərdir, nominal klaslar geniş yayılıb. D.Westermann. Die westlichen Sudansprachen und ihre Beziehungen zum Bantu. B., 1927; D.Westermann, M.Bryan. The languages of West African. «Handbook of African Languages», 1970.

НИГЕРО-КОРДОФАНСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nigero-kordophanische Sprachen (Pl.), ing. Niger-Kordofan languages /'nɪdʒə 'kardofən 'læŋgwɪdʒɪz/, fr. langues nigéro-cordophanes, azərb. niger-kordofan dilləri. – Afrika dilləri ailəsi yüzrlərlə dili birləşdirir. Bu dillərdə 300 milyon adam danışır. Əsas dilləri niger-konqo, kordofan və kaduqerdir. J.Greenberg. The languages of Africa. The Hague, 1963.

НИДЕРЛАНДСКИЙ ЯЗЫК – alm. dutch-flämish Niederländisch (n), Holländisch (n), ing. Netherlands language /'nɛðələndz 'læŋgwɪdʒ/, Dutch language /dʌtʃ 'læŋgwɪdʒ/, fr. le néerlandais, azərb. nederland (daç, fla-

mand). – Qərbi aşağı frenk dilindən yaranan ilkin flamand (Cənubda) və daç (Şimalda) dialektlərindən inkişaf etmiş qərbi german dili. Bu dildə 20 mil. adam danışır. Niderlandın rəsmi dövlət dili və 1922-ci ildən bu yana isə Belçikanın fransız dili ilə yanaşı ikinci dili. XVII əsrdə bu dilin dialektlərindən törəyən Afrikaans bu gün müstəqil dilə çevrilməkdədir. İlk yazılı abidəsi 12-ci əsrdən başlayan, 17-ci əsrdən Amsterdam dialekti yazılı normanın əsasını təşkil edir (İncil 1626-1637-ci ildə bu dilə tərcümə edilib). Cənubda vlaams (flamand) dili danışılır. 1980-ci ildə imzalanan Niderlandse Taalunie (Niderland dil ittifaqı) Niderlandla Belçikanın dil uğrunda uzun illər apardıqları mübarizəni yekunlaşdırdı. Bu dil əvvəlki kimi yenə də alman dilinə çox yaxındır. Amma son zamanlar çoxlu yeni söz yaranıb. Məs.: /oorlog/ (müharibə), /eeuw/ (əsr) və s. Hallanma xeyli sadələşib, konyunktiv, demək olar ki, aradan çıxıb.

C.B. van Haeringen. Nethevländic language research: men and Works in the Study of Dutch. Leiden, 1960; C.A.Миронов. Нидерландский язык. М., 1965.

НИЖНИЙ - alm. nieder, ing. lower /'ləʊə/, fr. bas, azərb. aşağı, alt. - Avropa dilşünashlığında ölkənin aşağı hissəsini, daha dəqiq desək, dənizə yaxın hissəsini göstərmək üçün mürekkəb sifətlərin birinci ünsürü kimi işlədilməsi.

O.C.Ахманова. Göstərilən əsər, s. 268.

НИЖНЕНЕМЕЦКИЙ – alm. Niederdeutsch (n), ing. Low German /'ləʊə 'dʒə:mən/, Also Low dutch /'ləʊə dʌtʃ/, fr. bas allemeand, azərb. aşağı alman dili. – İkinci fonem əvəzlənməsinə məruz qalmayan şimali Almaniya dialektləri.

germ. d.	alm. d.
p	pf, ff
t	(t)z, cz, ss
k	(k) ch, hh, (ck)
b (v)	b (p)
d	d (t)
g (j)	g (k)

Şimalda bu dialektlər Danimarka və Friez dillərindən ayrılır, qərbdə isə alman və Niderland sərhədi boyunca ədəbi alman dili bu ayrılığı təmin edir, hərçənd ki, dialekt və dövlət sərhədləri eyni şey deyildir. Cənubda Raynın aşağılarında samitlərdə aşağı alman, saitlərdə isə yuxarı alman dialektlərinin izləri aydın görünür. Aşağı və yuxarı alman dialektlərinin çarpazlaşması Zaale çayının şimalında da özünü büruzə verir. Burada tarixən aşağı alman dialektləri aparıcı idi, indi onların ədəbi dillə sıxışdırılması müşahidə olunur (Brandenburg, Yuxarı Saksoniya). Aşağı alman dialektləri Qərb (vestfal, şərq vestfal, şimali aşağı sakson dialektləri) və Şərq (Meklenburq, Fonpomeraniya, Aşağı Prusiya) dialektlərinə bölünürlər. Axırncılar, necə deyirlər, XII və XIII əsrlərdə şərq müstəmləkəçilik vaxtından slavyan və baltik dilindən keçmiş substratların nəticəsidir. Bu iki qrup arasında sərhəd

Lübek-Merzebruqda Elbe və Zaale çayları boyunca keçir. Dil baxımından Qərbi aşağı alman dialektlərində bu fellərin cəmdə vahid şəxs sonluğu /-(e) t/ (wi, gi, se mak (e) t/ və şərqə aşağı alman dialektlərində /-(e) n/-də ifadə olunur.

B.M.Жирмунский. История немецкого языка. М., 1965; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 523-524.

НИЖНЕФРЕНКСИЙ – alm. Niederfränkisch (n), ing. Low-Frenk /lɔʊ 'frenk/, fr. bas frènc, azərb. aşağı frenk dialekti. – Bu dialekt Belçikada və Niderlandda aşağı alman dialektlərinin əsasını təşkil edir. Linqvistik baxımdan bu dialekt yuxarı alman və frenk dialektlərinin qarşılığıdır (burada aşağı frenk dialektlərindəki kimi fellərin vahid cəm forması yoxdur).

B.M.Жирмунский. История немецкого языка. М., 1965; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 523-524.

НИЗКИЙ - alm. niedrig, ing. low /lou/, grave /greiv/, fr. bas, grave, azərb. aşağı. - Fərqləndirici elementlərin universal ikili qarşılaşması sisteminə (yüksək, uca) əlamətinə qarşı qoyulan, spektrin aşağı tərəfinin üstünlük təşkil etdiyi, danışq səslərinin aşağı tonluq əlaməti. Dodaq səsləri aşağı yüksəlişli saitlər (/a/, /o/, /u/, /æ/) aşağı tonlu səslərdir.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.117.

НИЗКИЙ ГЛАСНЫЙ - alm. Vokal der tiefen Hebung (m), dunkler Vokal (m), ing. low vowel /lou 'vauəl/, fr. voyelle bas, azərb. aşağı yüksəlişli (açıq) sait. - Tələffüzü zamanı çənənin aşağı düşməsi və dilin ağız boşluğunda neytral qalması ilə yaranan saitlər. Bu saitlərə misal /a/ saitini göstərmək lazımdır.

F.Yadigar (Veysəlli). Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993, s.117.

НИЗКИЙ ПОДЪЕМ - alm. tiefe Hebung (f), ing. low rise /loʊ raɪz/, fr. développement bas, azərb. aşağı yüksəlişli. - Dilin şaquli istiqamətdə uzanıb qalması ilə səciyyələnən açıq sait. Məs.: alm. d. /a/ saiti. Bu saitdə F_I yüksək (500 hs), F_{II} isə 800 hs civarında olur.

F.Veysəlli. Einführung in die Phonologie. Baku, 2004, s. 48-49.

НИКОБАРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nikobarisches (n), ing. Nicobarese language /nikoʊ'bærɪːz 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue nicobare, azərb. nikobar dili. - Austria-Asiya dilləri ailəsinə aid dildir. Ətraflı məlumatlar əsas (mərkəzi) dialekti (nankauri) barədədir.

R.Radhakrishnan. The nankowru word: phonology, affixal morphology and roots of a Nicobarese language. Carbondale, 1981.

НИЛО-САХАРСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. Nilo-Sahara-Sprachen (Pl.), ing.

Nile-Saharan languages /naɪl -sə'hɑːrə(n) 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nilo-sahariennes, azərb. nil-saxar dilləri. – Mərkəzi Afrikada xeyli dili özündə birləşdirir. Nil-saxar dilləri 6 dil qrupuna bölünür: sonqay-zarma, saxar, maba, fur, şari-nil və koma.

J.Greenberg. The languages of Africa. The Hague, Bloomington, 1963; H.Bußmann. Göstərilən əsər, s. 526.

НИЛОТСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. nilotische Sprachen (Pl.), ing. Nilotic languages /naɪ'lɒtɪ'niləti 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nilotes, azərb. nilot dilləri. - Afrikanın şərqində yayılmış şərq Sudan dilləri qrupu. Nilot dillərində 20 milyona yaxın əhali danışır. Bu dillər Uqanda, Keniya, Tanzaniyada və Zair Həbəşistanın bəzi bölgələrində yayılmışdır. Ərazi baxımından üç qrupa bölünür: qərb (burun, maban, cum-cum, luo, şilluk, anuak, bodo, qolo, mananger və s. dillər), şərq (mandari, padculu, kuku, kakva, toqos, turkana və s. dillər) və cənub (nandi, kipsiqis, keyo, saboot, sabin, tüken, kipsoray, ndorobo, mbay, pok, tatoqo və s. dillər).

O.Köhler. Geschichte der Erforschung der Nilotischen Sprachen. Berlin, 1955.

НИСХОДЯЩИЙ - alm. fallend, ing. falling /'fɔːlɪŋ/, descending /dɪ'sendɪŋ/, fr. décroissant, azərb. enən. - Fonasiyanın sonuna yaxın danışq üzlərinin gərginliyinin zəifləməsi; tonun tədricən aşağı düşməsi. Bu cür ton hərəkəti terminal intonasiya konturuna xasdır.

Bax: Интонация ←.

НИСХОДЯЩЕ-ВОСХОДЯЩЕЕ - alm. fallend-steigend, ing. falling-rising /'fɔːlɪŋ 'raɪzɪŋ/, fr. descendant-ascendant, azərb. enib-yüksələn ton. - Səsin tonunun və ya gücünün əvvəlcə enməsi, sonradan qalxması ilə müşayiət olunan əsas ton tezliyinin hərəkəti. Bu cür ton hərəkəti interroqativ intonasiya konturuna xasdır.

Bax: Интонация ←.

НИСХОДЯЩИЙ ДИФТОНГ - alm. fallender Diphthong (m), ing. falling diphthong /'fɔːlɪŋ 'dɪfθɔ/, fr. diphtongue descendante, azərb. enən diftonq. - Tərkibində ilk elementi heca daşıyan diftonq. Dilçilikdə onları adətən əsl diftonqlar adlandırırlar. Rus və Azərbaycan dillərində diftonqların fonematik səviyyədə olmasa da, fonetik səviyyədə olmasını dolayısı ilə təsdiqləyən fikirlərə bəzi mənbələrdə rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan dilçiliyində bu fikir ilk dəfə F.Kazımov (1925-1989) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun mülahizəsinə görə, Azərbaycan dilində doqquz enən diftonq mövcuddur. Bunlar [aɪ, oɪ, θɪ, iɪ, eɪ, əɪ, üɪ, uɪ, Iɪ] diftonqlarıdır. Həmin diftonqların ilk ünsürü istənilən qısa saitdən, ikincisi isə [ɪ]-dən ibarətdir. Əvvəla, bu mövcud nəzəriyyələrlə daban-dabana ziddir. Belə ki, diftonq sait + samit birləşməsi deyil, iki saitin bir heca tərkibində qovuşuğudur; ikincisi, diftonqların tərəfləri arasından morfoloji sərhəd keçməməlidir, yəni onun komponentləri ayrı-ayrı morfemlərə parçalanmamalıdır. Məs.: Azərb. d. /toy – to-ya, çay- ça- ya, boy- bo- yu/ və s.

F.Veysəlli. SDƏ. Bakı, 2005, s. 141-143.

НИСХОДЯЩЕЕ УДАРЕНИЕ - alm. fallende Betonung (f), ing. falling stress /'fɔːlɪŋ stres/, fr. accent décroissant, azərb. enən vurğu. - Hecanın

sonuna doğru ton və gücün daima zəifləməsi ilə səciyyələnən vurğu. Məs.: litov dilində (dvie' m) ənənə tonla deyiləndə «iki», qalxan tonla deyiləndə /dvie' m/ «ikili» deməkdir. Serb dilində /cmbâpi/ ənənə tonla «şey», qalxan tonla /cmba' pu/ «şeydə» deməkdir.

R.Conrad. Gösterilen əsər, s. 27.

НОВАТОРСТВА - alm. Innovation (f), ing. innovation /ɪnə'veɪʃn/, fr. esprit, novateur, azərb. yenilik, yenilikçilik. - Yeni ifadə və təsvir vasitələrinin tətbiqi, müəyyən yazıçının yaradıcılığında mövcud bədii-danışqı ənənələrinin dəyişdirilməsindən ibarət xüsusiyyətlər. Məs.: /internet/, /fayl/, /sayt/.

Ю.С.Маслов. Gösterilen əsər, s. 264-265.

НОВИАЛЬ - alm. Novial (n), ing. novial /'nəʊviəl/, fr. novial, azərb. novial. - Beynəlxalq süni dillərdən biri. Bu dilin layihəsini 1928-ci ildə O.Yespersen vermişdir. Analitik dillərə daha çox üstünlük verən O.Yespersen süni dil layihəsini hazırlayarkən öz ideyasına sadıq qalmışdır. O, həmçinin avtonomizmlə naturalizm arasındakı ziddiyyətləri aradan qaldırmağa səy göstərmişdir. Müəllif layihənin tərtibində təbii dillərin faktları ilə bərabər, süni dil materiallarından da istifadə etmişdir.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 269.

НОВОАКУТОВЫЙ - alm. neuakut, ing. new-acute /nju ə'kju:t/, fr. néoacoute, azərb. yeni akut. - Praslavyan dilində köhnə sirkumfleks (qalxıb-ənənə ton ~) əvəz edən yüksələn ton.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 269.

НОВЫЕ СЛОВА - alm. neue Wörter (Pl.), ing. new words /nju wə:dz/, fr. nouveaux mots, azərb. yeni sözlər.

Бах: Неологизмы ←.

НОВООБРАЗОВАНИЕ - alm. Neubildung (f), ing. new formation /nju ɪd:'meɪʃən/, neologism /nɪ(:)'ɔlədʒɪzəm/, fr. formation nouvelle, azərb. yeni yaranan. - Dilin inkişafının sonrakı mərhələlərində, əsasən söz yaradıcılığı sahəsində, yaranmış yeni sözlər. Məs.: müstəqillik qazanandan sonra Azərbaycanda seçki sistemini göstərən iki yeni söz yarandı: /mojaritar/, /proporsional/.

Ю.С.Маслов. Gösterilen əsər, s. 264-265.

НОГАЙСКИЙ ЯЗЫК - alm. Nogaisch (n), ing. Nogays language /nɔ'gɑɪs 'læŋɡwɪdʒ/, fr. nogaien, azərb. noqay dili. - Türk dilləri ailəsinin qırçaq-noqay qrupuna aiddir. Bu qrupa noqay, qaraqalpaq, qazax və s. daxildir. Bu dildə 54 min əhali danışır. Yazısı kiril əlifbası əsasında tərtib olunmuşdur.

Н.А.Баскаков. Ногайский язык и его диалекты. М.-Л., 1940.

НОМЕНКЛАТУРА - alm. Nomenklatur (f), ing. nomenclature /nou'menklətʃə/, fr. nomenclature, nomenclatura, azərb. nomenklatura. -

Мüəyyən bir elm, istehsalat, sənaye və s. sahələrində işlədilən səciyyəvi adlar məcmusu. Məs.: dilçilikdə sait, samit, fonem, heca, vurğu və s.

Ю.С.Маслов. Gösterilen əsər, s. 93-97.

НОМИНАЛИЗАЦИЯ - alm. Nominalisierung (f), ing. nominalization /'nɔmɪn(ə)laɪz(ə)ʃ(ə)n/, fr. nominalisation, azərb. adların əmələ gəlməsi. - 1. Hər bir başqa nitq hissəsindən adların yaranması. Məs.: /gözəl-gözəllik/, /yerimək-yerləş/ və s.; 2. Transformasiyonal qrammatikada fəllərdən və sifətlərdən adlara keçidin təsviri.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 270.

НОМИНАЛЬНЫЕ КЛАССЫ - alm. Nominalklassen (Pl.), ing. nominal class /'nɔmɪn(ə)l klɑ:s/, fr. classes nominales, azərb. nominal siniflər. - Geniş mənada isimlərin semantik aspektə görə leksik-qrammatik bölgüsü. Məs.: canlı/cansız, konkret/müərrəd, kişi/qadın və s. Dar mənada cinsə dair bölünməyən isimlər. Məs.: Azərbaycan dilində, Nigeriya-Konqo dillərində (bantu, qərbi atlantik) 20-yə qədər qrup var.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 270.

НОМИНАЛЬНАЯ ФРАЗА - alm. Nominalphrase (f), ing. nominal phrase /'nɔmɪn(ə)l freɪs/, fr. phrase nominale, azərb. nominal fraza. - Ən azı bir ismi və ya əvəzliyi olan sintaktik birləşmə, özü də bu sifətlərlə genişləndirilə bilər. Məs.: alm. d. /sehr gute Weine/ (çox yaxşı şərablar) təyin kimi nominal fraza sonra əlavə kimi genişlənə bilər. Məs.: alm. d. /Hans, mein Freund/ (Hans mənim dostumdur) və ya genitiv birləşməsi ola bilər. Məs.: alm. d. /Martas Haus/ (Martanın evi), /Das Haus von Marta/ budaq cümlə də ola bilər; /das Mädchen, das neben mir sitzt/ (yanımda oturan qız). Cümlədə subyekt, obyekt funksiyasını yerinə yetirə bilər, ya da tərkib kimi işlənir. Belədə onlar tamamlıq və zərflik funksiyalarını yerinə yetirir. Semantik baxımdan onlar definit və indefinit ola bilərlər. Müəyyənlik artıqlı və determinantla ola bilər. Məs.: alm. d. /der Jakob, der Rhein, das Elsaß/. Qeyri-müəyyən, xüsusi və ad ola bilər. Məs.: alm. d. /Philip möchte einen Fisch fangen/ (Filip balıq tutmaq istəyir) cümləsi iki cür izah oluna bilər: spesifikdə müəyyən balıqdan, qeyri-spesifikdə isə istənilən balıqdan söhbət gedər. NP-də determinans fraza (DP) mərkəzində determinant dura bilər, NP-da iç determinantsız mümkündür (elliptik). Məs.: alm. d. /Du ziehst mir nicht das Grüne an/ (sən mənə yaşıl paltar geyindirmirsən), ancaq /Das Gute setzt sich durch/ (yaxşı özünə yol tapar) burada N bərpə oluna bilər. S.P.Abney. The English noun phrase in its sentential aspect. Cambridge, 1987.

НОМИНАЛЬНЫЙ СТИЛЬ - alm. Nominalstil (m), ing. nominal style /'nɔmɪn(ə)l stail/, fr. substantivation, style nominal, azərb. isimləşmə. - Mürəkkəb fəl tərkibinin isimləşməsi. Müq. et: Azərb. d. /Söhbətin baş tutması/ «Söhbət baş tutmadı» əvəzinə. Bu üslub rəsmi danışılarda, yazışmalarda tez-tez işlənir.

H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 531.

НОМИНАЛЬНЫЙ ЯЗЫК – alm Nominalsprache (f), ing. nominal language /'nɔmɪn(ə)l 'læŋɡwɪdʒ/, fr. la langue nominale, azərb. nominal dil. – Bask dilindən başqa bütün Avropa dilləri üçün səciyyəvi dil xüsusiyyəti. Cümlə adlıq halda olan sözlə başlayır, fel tranzitivdə olur, sonra başqa formalar işlənir. Məs.: Azərb. d. /Əhməd yazır/, /Əhməd məktub yazır/. /Məktub Əhməd tərəfindən yazılır/ və s.

H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 531.

НОМИНАТИВУС ПЕНДЕНС – alm. Nomitativus-Pendens (m), ing. nominativus pendency /'nɔmɪnə'tɪvəs 'pɛndɛns/, fr. mot complémentaire, azərb. əlavə söz. – Mübtədadan solda gələn, ancaq mübtəda ilə uzlaşmayan. Məs.: Azərb. d. /Bu ağırılı-acılı illər, o, bunu başa düşmədi/. H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 531.

НОМИНАТИВ - alm. Nominativ (m), ing. nominativ /'nɔmɪnətɪv/, fr. nominatif, azərb. adlıq hal. – Adlandırma funksiyası yerinə yetirən müstəqil hal forması, müstəqim (bilavasitə) şəkildə əşyavilik bildirməsilə başqa hallaradan fərqlənən, iş görəni və ya subyektə ifadə edən hal. Adlıq hal formasındakı isim cümlə tərkibində mübtəda, xəbər, əlavə, təyin, zərflək və s. kimi müxtəlif sintaktik funksiyalarda çıxış edir. Məs.: Azərb. d. /Əhməd yazır/, /O Əhməddir/, /O, Əhmədin kiçik qardaşı, çox ağıllıdır/, /Əhməddən gələn məktub.../, /Qonaq Əhmədgildədir/ və s.

H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 530.

НОМИНАТИВНЫЙ - alm. Nominal-, ing. nominal /'nɔmɪnəl/, fr. nominatif, azərb. adlandırma.

Бах: Номинатив ←.

НОМИНАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ - alm. nominative Funktion (f), ing. nominative function /'nɔmɪnətɪv 'fʌŋkʃən/, fr. fonction nominative, azərb. adlandırma (nominativ) funksiyası. – Sözü (yaxud da söz birləşməsinin) əşya və hadisələri adlandırma xüsusiyyəti. Məs.: Azərb. d. /Əli/, /əzab/, /axırıncı aşırım/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 270.

НОМИНАТИВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ - alm. Nominalsatz (m), ing. nominal sentence /'nɔmɪnəl sentəns/, fr. phrase nominale, azərb. adlıq cümlə. – Yalnız isimlərdən və ya onların birləşməsindən ibarət olan təkterkibli cümlə. Adlıq cümlə əşya və hadisə, onların mövcudluğu, varlığı barədə anlayışları ifadə edir. Məs.: Azərb. d. /Gecə/, /Küçə/, /28 May gecəsi/ və s. H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 530.

НОМИНАЦИЯ - alm. Nominierung (f), ing. nomination /'nɔmɪ'neɪʃən/, fr. nomination, azərb. nominasiya, adlandırma. – 1) Sözü müəyyən (konkret) danışq şəraitində və ya mətnə təzahür edib işlənməsi xüsusiyyəti. Məs.: Azərb. d. /çiçək/, /günorta/ və s.; 2) Sözü müəyyən referent ilə əlaqələndirilməsi, advermə prosesi. Məs.: alm. d. /Der Tisch in

der Mitte.../ (ortadakı stol...) ; 3) Sözü adlandırma funksiyası. Məs.: rus d. /булочная/, /кафетерия/ və s.

O.C.Ахманова. Gösterilen əsər, s. 270.

НОМОСТРУКТУРА – alm. Nomostuktur (f), Nomosphäre (f), ing. nomostructura /'nɔmɔ'strʌktʃə/, fr. structure nominale, azərb. nomostuktur. – Alman alimi H.Glinsin (1913) sintaktik təlimində generativ qrammatikanın «alt qat» terminilə müqayisə edilə bilən, əsas məzmun səviyyəsi kimi «üst qata» morfostruktur kimi realizasiya səviyyəsinə qarşı qoyulur. Nomosemantemlər əsas elementlər kimi əsas verbal söz zəncirləridir, onlardan əmələ gələn cümlə planları ola nomosintaksisdə bir olunmalıdırlar.

H.Glinz. Die innere Form des Deutschen. München, 1973.

НОРВЕЖСКИЙ ЯЗЫК – alm. Norwegisch (n), ing. Norwegian language

/'nɔ:wɪdʒ(ə)n 'læŋɡwɪdʒ/ fr. le norvégien, langue norvégienne, azərb. norveç dili. – Şimali german dili, 5 milyon əhali bu dildə danışır. 1907-ci ildən Norveç Krallığının rəsmi dövlət dilidir. Bokmol (kitab dili) əvvəl bu Ricksmol (reyxin dili) adlanırdı, Norveç dilinə oxşar Danimarka dili, 20 % əhali ölkənin orta və qərb bölgələrində bu dildə danışır və Landsmol bu gün buna Nynorsk-yeni Norveç dili deyirlər. Bu ikidilliyə səbəb əvvəllər aşağı alman, isveç və danimarka dillərinin təsiri olmuşdur. 1397-ci ildən danimarka dili idarəetmə, 1739-cu ildən isə tədris dili olmuşdur. 1892-ci ildən hər iki dil eynihüquqlu olmuşdur. Əsas əlaməti tonal dil olmasıdır. Bokmol-da (Danimarka və İsveç dillərində olduğu kimi) kişi və qadın cinsləri birləşib, landsmol isə qadın cinsini saxlayıb. Cümlə daxilində söz sırası MXT-dir.

H.Bußmann. Gösterilen əsər, s. 530; М.И.Стеблин-Каменский. Грамматика норвежского языка. М.-Л., 1957; В.Л.Якуб. Практический курс норвежского языка. М., 1966.

НОРМА - alm. Norm (f), ing. norm /nɔ:m/, fr. norme, règle, azərb. norma. – Dilin cəmiyyətdə, dil kollektivində işlənməsini nizamlayan qaydalar məcmusu, danışq aktında dilin realizə olunmuş forması. Norma bir cəmiyyət daxilində müəyyən dövr ərzində formalaşmış qaydalar sistemidir ki, ona əməl olunması fərdin və dil kollektivinin mənəvi borcu və hüquqi vəzifəsidir. Norma dil sistemilə danışq aktı arasında orta bir yer tutur. Bir tərəfdən o dil sistemində söykənir, orada olmayan vahidləri və onların münasibətlərinin paradigmatik qarşılaşmalarını gözləyir, digər tərəfdən o, danışq aktında seqment və seqmentüstü vahidlərin sintaqmatik variativliyinə şərait yaratsa da, kontrastlığına əməl edir. Məs.: Azərbaycan dilinin fonoloji sisteminə dodaq və qeyri-dodaq samitlərinin qarşılaşması yoxdur. Ancaq danışq aktında dodaq saiti qarşısında gələn istənilən samit dodaqlanan tələffüz olunmalıdır. Mük. et: /t°yl/, /g°ül/ və s. Bu, koartikulyasiyanın tələbidir, yəni dil öz kommunikativ funksiyasını yerinə yetirdikdə fonemlərin xətti düzlülüşi vacibdir və bu zaman onların qarşılıqlı təsiri qaçılmazdır. Deməli, norma əvvəlcədən müəyyənləşdirilir və danışq məqamlarında hər bir dil vahidi müəyyən

dəyişikliklərə məruz qalmalıdır. Bunları öyrənən elmə orfoniya deyirlər. Ancaq bu dəyişiklik həmin dil vahidlərinin özümlüyünü pozmamalıdır. Məlumdur ki, F. de Sössür və onun təliminə söykənən dilçilər sistem və danışq qarşılaşmasından çıxış edirlər. Lakin Şerba məktəbi bu ikili qarşılaşmanı naqis və qüsurlu sayır, çünki bu qarşılaşmada norma yoxdur. Ona görə də bu məktəb binar qarşılaşmaya üçlü yanaşmanı qoyur. Bu ideyanı müasir dilçilikdə xüsusi çəkisi olan E.Coseriu da geniş təbliğ edir.

F.Yadigar (Veysəlli). GDG. Bakı, 2003; Ф.Вейсалов. Варьирование гласных фонем современного немецкого языка (теоретические проблемы и экспериментальные данные). АДД., Л., 1980.

НОРМА ПРОСТРАНСТВЕННАЯ - alm. lokale Norm (f), ing. (spatial) /'speɪʃ(ə)l/, in space norm /ɪn speɪs nɔ:m/, fr. norme d'espace, azərb. məkan norması. – Neolinqvistikada müəyyən dilin yayıldığı ərazinin müxtəlif hissələrində və ya onun dinamik növlüyünün adətən qeyri-bərabər paylanmasına əsaslanan, ayrı-ayrı linqvistik mərhələlər arasındakı münasibətləri təyin etmə vasitələri.

M.İ.Adilov və b. Göstərilən əsər, s. 201-202.

НОРМАЛИЗАЦИЯ - alm. Normalisierung (f), ing. normalization /ˌnɔrməlaɪ'zeɪʃən/, fr. normalisation, azərb. normalaşdırma, normaya salma. - Normanı müəyyən etmə, norma kimi qəbul etmə. Norma qaydaları sistem halında müəyyən bir qurum və ya fərd tərəfindən işlənib hazırlanır. Məs.: alman dilinin tələffüz normalarını teatr xadimlərindən və dilçilərindən ibarət yeddi nəfərlik bir qrup XIX əsrin axırlarında teatr danışığına əsaslanaraq işləyib hazırladılar. Bu qaydaları sonralar 1898-ci ildə T.Zibs (1870-1941) ümumiləşdirərək «Bühnendeutsch» (səhnə dili) adı altında qaydalar və sözlük şəklində çap etdirdi. Sonralar bu kitab bir neçə dəfə yenidən nəşr edildi və 1969-cu ildə görkəmli dilçi C.Ungehoyerin (1930-1982) fonoloji təhlil xarakterli iri məqaləsilə 19-cu nəşrdə çap olundu. Özü də kitabın adı dəyişdirilərək «Deutsche Aussprache. Reine und gemäBigte Hochsprache» (Alman ədəbi tələffüzü. Təmiz və uyğun ədəbi dil adlandırıldı). Redaksiya heyəti bu qərarı onunla əlaqələndirir ki, artıq alman ədəbi dili təkcə səhnə ilə məhdudlaşmır, o dilin tətbiqinin bütün sahələrində özünü göstərir, alman dilində danışanların hamısı üçün nümunəvi tələffüz normasına çevrilmişdir. Ona görə də onu yüksək ədəbi tələffüz norması adlandıрмаq məqsəduyğundur. Alman dilinin ikinci orf fonik lüğəti Duden redaksiyasında hazırlanıb və «Der große Duden». Aussprachewörterbuch (Mannheim, 1962) adı altında çap olunub.

Məlumdur ki, norma müəyyənləşdirilir, ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən kodifikasiya olunur – qeydə alınır, yoxlanılır və bütün dildəşiyiciləri üçün münasib bilinir. Burada orta məxrəc tapmaq çətindir, bəzən bunun üçün geniş eksperiment aparılır, dildə danışanlar informantlar kimi tədqiqatə cəlb olunur, sonra riyazi yolla hesablanır, orta məxrəc tapılır və bu orta məxrəc norma kimi qaydalar sistemi şəklində cəmiyyətə təqdim olunur.

Almaniyada E.M.Krexin rəhbərliyi altında hazırlanmış «GroBes Aussprachewörterbuch der deutschen Sprache» (Leipzig, 1970) orfoniya lüğəti buna misal ola bilər.

İngilis dilində vəziyyət bu baxımdan o qədər yaxşı deyil, çünki bu dil çox geniş yayılıb. Ona görə də bu dildə vahid normalar qaydası müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyildir. Bütün bunlara baxmayaraq ingilis alimi D.Jouns belə bir lüğəti hazırlayaraq 1967-ci ildə onu «English Pronunciation Dictionary» adı altında çap etdirdi. D. Couns London dialektinə əsaslanırdı.

Rus dilinin də orf fonik lüğəti 70-ci illərdə çapdan çıxıb. Azərbaycan ədəbi tələffüzünü əhatə edən iki balaca lüğət çap olunub.

Ə.Məmmədov. Orfoepik lüğət. 1970; Ə.Əfəndizadə. Ortoqrafiya və orfoepiya lüğəti. Bakı, 1989; F.Veyselov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 52-55.

НОРМАЛИЗОВАННЫЙ - alm. normalisiert, ing. normalized /ˌnɔrməlaɪzd/, fr. normalisé, azərb. normalaşdırılmış. - Normaya müvafiq olaraq qurulmuş (qəlibə salınmış), dil vahidlərinin normaya müvafiq işlədilməsi.

Бах: Нормализация ←.

НОРМАЛЬНАЯ ИНТОНАЦИЯ - alm. normale Intonation (f), ing. normal intonation /ˌnɔrməl ˌɪntouˈneɪʃən/, fr. intonation normale, azərb. normal intonasiya. - Emosional intonasiyadan fərqli olan, neytral danışığa xas olan intonasiya növü.

Бах: Интонация ←.

НОРМАЛЬНАЯ ПАУЗА - alm. normale Pause (f), ing. normal pause /ˌnɔrməl pɔ:z/, fr. pause normale, azərb. normal fasilə, durğu (pauza). – Sintaqm və cümlələri bir-birindən ayıran fasilə, fonasiyanın müvəqqəti olaraq dayandırılması. Normal fasilə transkripsiyada (/) işarəsilə verilir.

Məs.: /Qatar-qatar olub qalxıb havaya/
/Nə çıxıbsız asımanə, / durnalar/
/Qərib-qərib/ qəmgin-qəmgin ötersiz/
/Üz tutubsuz/ nə məkənə/, durnalar/.

Bu fasilə, göründüyü kimi, subyektiv deyildir, o tamamilə fikrin semantik, fonetik və qrammatik bölgüsünü izləyir. Yazıda adətən vergüllə işarə olunur.

F.Veyselov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 56-60.

НОРМАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ - alm. normaler Vokal (m), ing. normal vowel /ˌnɔrməl ˈvaʊəl/, fr. voyelle normale, azərb. adi (normal) sait. – Bu adətən vurğulu hecəyə və ya ayrılıqda tələffüzdə özünü büruzə verir. Məs.: Azərb. d. /a/ saitdir. /badamd'a/ /a/ saiti üç dəfə işlənir.

F.Veyselov (Veysəlli). Alman dilinin fonetikasi. Bakı, 1980, s. 56-60.

НОРМАТИВНЫЙ - alm. normativ, ing. normative /ˌnɔ:mətɪv/, fr. normatif, azərb. normativ. – Norma çərçivəsində çıxış edən, normadan

kənara çıxmayan. Məs.: Azərb. d. /5 kitab/ normaya uyğundur, ancaq /5 kitablar/ normanın pozulmasıdır, çünki dilimizdə miqdar saylarından sonra gələn isim cəmdə işlənməz.

M.Hüseynzadə. Göstərilən əsər, s. 106-112.

НОРМАТИВНАЯ ГРАММАТИКА - alm. normative Grammatik (f), ing. normative grammar /'nɔ:mə'tiv 'græmə(r)/, prescriptive grammar /'prɪs'kriptiv 'græmə(r)/ fr. grammaire normative, azərb. normativ qrammatika. – Əsaslı İskəndəriyyə dilçilik məktəbi tərəfindən qoyulub. Əsasən orta və ali məktəblərdə təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulan qrammatika. Burada müvafiq dilin qrammatik quruluşunu əks etdirən ən mühüm və zəruri morfoloji və sintaktik qaydalar konkret misallar əsasında şərh edilir. Dilçilikdə nəzəri cəhətdən mübahisəli məsələlər normativ qrammatikaya daxil edilə bilməz. Bu qrammatika minimum nəzəri məlumat verməklə kifayətlənir və «necə işlətməli?» sualına cavab verməlidir. Ayrı-ayrı dilçilər və ya qurumlar (məs.: Fransada Academie Française, Almaniyada Duden redaksiyası, Rusiya Federasiyasında və Azərbaycanda Dilçilik institutları) başqa dillərin (əsasən latın dili) və ya şair və yazıçıların nümunəvi «dilləri» əsasında dilə qayğı və ya nümunəvi üslub zəminində qaydaları kodlaşdırır, düzgün və ya «səhvdir» hökmünü verirlər. Bundan fərqli olaraq deskriptiv dilçilik mümkün variantların rəngarəngliyini kodifikasiya etmədən təsvir edir.

M.Hüseynzadə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1973; F.Veysəlli. GDG. Bakı, 2003.

НОСОВОЙ - alm. Nasal (m), ing. nasal /'neɪzəl/, fr. nasal, azərb. burun səsləri.

Вах: Назальный ←.

НОСОВЫЕ ГЛАСНЫЕ - alm. nasale Vokale (Pl.), ing. nasal vowels /'neɪzəl 'vauəlz/, fr. voyelles nasales, azərb. burun saitləri. - Tələffüz zamanı burun rezonatorunun işə qarışması, yəni yumşaq damaq pərdəsinin aşağı düşdüyündən burun boşluğunun yolu qismən açılır və hava axınının həm burun, həm də ağız boşluqlarından keçməsilə yaranan saitlər. Belə hallarda saitlərin tembrində burunlaşmaya xas əlamətlər və tonun aşağı düşməsi müşayiət olunur. Belə saitlər fransız ədəbi tələffüz norması üçün seçiyyəvidir. Məs.: fr. d. /ã : e :/ və s.

Л.В.Щерба. Фонетика французского языка. М., 1967.

НОСОВЫЕ СОГЛАСНЫЕ - alm. nasale Konsonanten (Pl.), ing. nasal consonants /'neɪzəl 'kɒnsənənt/, fr. consonnes nasales, azərb. burun samitləri. - Tələffüzü zamanı səs çıxırı daralır, hava axınının təzyiqindən tarımlanmış səs telləri titrəməyə (ehtizaza) başlayır, yumşaq damaq pərdəsi aşağı endiyinə görə hava axının xeyli hissəsi burun boşluğundan çıxır ki, bu zaman burun samitləri yaranır. Məs.: /m/, /n/, /ŋ/.

Л.Р.Зиндер. Общая фонетика. М., 1979.

НОСТРАТИЧЕСКИЕ ЯЗЫКИ – alm. nostratische Sprachen (Pl.), ing. nostratic languages /'nɔstrə'tik 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nostratiques, azərb. nostratik dillər. – Hind-Avropa, kartvel, ural, dravid, avro-asiya dil ailələlərini birləşdirən böyük dil ailəsi (makroailə).

В.М.Иллич-Свитыч. Материалы к сравнительному словарю ностратических языков (индоевропейский, алтайский, уральский, дравидский, картвельский, семитохамитский). «Этимология». М., 1967.

НОТКА ЯЗЫК – alm. Altniederfränkisch (Salisch) (n), ing. Low Frenk dialect /lɔʊ 'frenk 'daɪəlekt/, salic /sæ'lik/, fr. langue salisque, azərb. notka (salis) dili. – Aşağı alman dialektlərinə aiddir. Ədəbi alman dilinə aid olan frankların şimal qolu. Sakson dialektinin təsirinə çox erkən məruz qalmışdır. Bu dil sonrakı orta niderland dilinin əsası əmələ gətirmişdir.

G.F.Meier, B.Meier. Göstərilən əsər, s.85.

НОТАЦИЯ – alm. Bezeichnung (f), ing. notation /'nəu'teɪʃ(ə)n/, fr. notation, azərb. notasiya. – Dilçilikdə müxtəlif işarə sistemlərindən istifadə olunur. Məs.: Beynəlxalq Fonetika Əlifbası bütün dünya dillərini vahid işarələr sistemilə göstərilməsini məsləhət görür.

Handbook of International Phonetic Alphabet. California, 1993.

НУБИЙСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nubisch (n), ing. Nubian language /'nju:bjən 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue noubienne, azərb. nubi dili. – Şari-nil dillərindən biridir. Nil vadisində yayılmışdır. Bu dilə 2,14 milyon əhali danışır. Əsas dialektləri kenuzi, donqola, maxas və daqlıq, dair, dilling, qulfan, qarko, kadero, kundqur, midob, birked və s.-dir. Aqqlütinativ dildir. Lüğət tərkibində ərəb mənşəli sözlər çoxluq təşkil edir.

C.H.Armbruster. Dongolese Nubian. A grammar. Cambridge, 1960.

НУЛЕВАЯ МОРФЕМА - alm. Nullmorphem (n), ing. zero morpheme /'ziərəu 'mɔ:fi:m/, fr. morpheme zero, azərb. sıfır morfein. - Paradıqm bu və ya digər formasında qrammatik şəkilçinin maddi cəhətdən olmaması. Müəyyən paradıqmə xas olan xüsusiyyətin nəticəsi kimi bu vəziyyət özlüyündə konkret qrammatik dəyərlik kəsb edir. Bütün digər morfeimlərin açıq şəkildə işlənən allomorfları olursa, müvafiq paradıqm daxilində sıfır morfem allamorfları olmaması ilə onlara qarşı qoyulur. Sıfır morfeimlər bu və ya digər qrammatik mənalara bildiren sıfır eksponentə bərabər morfeimlərdir. Morfeim yoxluğunun növündən asılı olaraq sıfır morfeimləri bir neçə yerə bölünürlər. Onlardan ən çox yayılanı şəkilçi və fleksial morfeimlərin, nisbətən az rast gəlinən isə prefiksial (önşəkilçilərin) morfeimlərin söz və söz formalarında olmamasıdır. Azərbaycan dilində sıfır morfeimlərə isimlərin adlıq, sifətlərin adi dərəcəsinə misal gətirmək olar. Əslində bu məsələ işarə nəzəriyyəsiindən gəlsə də, morfeimin tərifinə ziddir.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139-143.

НУЛЕВАЯ ФЛЕКСИЯ – Вах: Нулевая морфема ←.

НУЛЕВАЯ ФОРМА – Вах: Нулевая морфема ←.

НУЛЕВОЙ АФФИКС - alm. Nullaffix (n), ing. zero affix /'ziərou 'æfiks/, fr. affixe zéro, azərb. sıfır affiks. – Sözüün affiks sistemində maddi ifadə vasitəsi kimi təmsil olunmayan və ya digər formasında açıq şəkildə ifadə olunan affikslərə qarşı qoyulan, müqayisə yolu ilə aşkar edilən affiks. Məs.: alm. d. /verstehen, aufstehen, stehen/ (başla düşmək, ayağa qalxmaq, durmaq) və s.

Ю.С.Маслов. Göstərilən əsər, s. 139-143; А.А.Реформатский. Göstərilən əsər, s. 259, 269, 275.

НУЛЕВОЙ ПОКАЗАТЕЛЬ - alm. Nullbezeichnung (f), ing. zero mark /'ziərou mə:k/, fr. indice zéro, azərb. sıfır göstərici. – Göstəricinin olmaması, müvafiq ifadə sistemində qarşılaşma nəticəsində xüsusi mənə (semio-loji relevantlıq) kəsb edən. Məs.: Azərb. d. /adam/ - /adamda/, /adamı/ və s. А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М., 1964, s. 258-259.

НУЛЕВОЙ ПАДЕЖ – Вах: Номинатив ←.

НУОРЕЗСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nuoresisch (n), ing. Nuoresis language /nə'ɔ:ri:sɪs 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue nouorézienne, azərb. nuores dili. – Roman dilləri qrupuna aiddir. Əsasən Sardinia və ona yaxın kiçik adalarda yayılmışdır. Bu dildə 1,5 milyon əhali danışır. XI-XIV əsrlərdə Sardinianın rəsmi dili olmuşdur. XIX əsrdən əvvəllərindən məişət dili kimi fəaliyyət göstərir. Nuorez dili loqudor, kəpirdən, qallur və sassar dialektlərinə bölünür. Lügət tərkibi italyan və ispan dillərinin güclü təsirinə məruz qalmışdır.

V.Porru. Saggio di grammatica sul dialetto sardo meridionale. Cagliari, 1975.

НУРИСТАНСКИЕ ЯЗЫКИ - alm. Nuristani (n), ing. Nuristan languages /'nʌrɪstæn 'læŋɡwɪdʒɪz/, fr. langues nouristanes, azərb. nuristan dilləri. – İran dilləri ailəsinə aid dil. Əfqanıstanın Nuristan əyalətində yayılmışdır. Tipoloji əlamətlərinə görə dard dillərinə yaxındır. 150 min əhali bu dillərdə danışır. Kati, vayqali, aşkun və prasun əsas nuristan dillərindəndir. Д.И.Эдельман. Дардские языки. «Языки Азии и Африки». т. 2, М., 1978.

НУЭРСКИЙ ЯЗЫК – alm. Nuer (n), ing. Nuer language /'nju:r 'læŋɡwɪdʒ/, fr. langue nouérienne, azərb. nuer dili. – Nilot dillərinin qərb qrupuna aid dildir. Əsasən Sudanda və qismən də Həbəşistanda yayılmışdır. Bu dildə danışanların sayı 1,13 milyon nəfərdir. Nuer dilinin ədəbi variantı nıyanq dialektinə əsaslanır. Nuer dili son dövrlərdə rəsmi dairələrdə ərəb dili tərəfindən sıxışdırılmışdır və hazırda məişət səviyyəsində işlədilir.

J.P.Crazzolara. Outlines of a Nuer grammar. Wien, 1933.

НЫМЫЛАНСКИЙ ЯЗЫК – Вах: Корякский язык ←.

НЬЯМВЕЗИ - alm. Njamwezi (n), ing. Nyamwezi language /'nɪəmwezi 'læŋɡwɪdʒ/, fr. niouamvezi, azərb. nıyamvezi. – Bantu dillərinə aid dildir.

Tanzaniyanın mərkəzi bölgələrində yayılmış dildir. Bu dildə 4,6 milyon əhali danışır. Sukuma, nıyanembe, takama, mveri, konongo və s. dialektləri mövcuddur. Yazısı XIX əsrdən formalaşmışdır və latın əlifbası əsasında. Suaxili dili tərəfindən ədəbi və rəsmi dairələrdən sıxışdırılmışdır. Hazırda etniklərarası ünsiyyət dili kimi fəaliyyət göstərir.

C.Velten. Grammatik des Kinyamuesi. Göttingen, 1901.

НЬЯНДЖА - alm. Nyanja (n), ing. Nyanja language /'nɪənʒə 'læŋɡwɪdʒ/, fr. niandja, azərb. nıyanca. – Bantu dilləri qrupuna daxildir. Malavi Respublikasında (ingilis dili ilə bərabər bu ölkənin rəsmi iki dilindən biridir), həmçinin onunla həmsərhəd olan Zambiya, Mozambik və Zimbabvedə yayılmışdır. Bu dildə təqribən 7 milyon əhali danışır. Manqanca, peta, çeva, niasa, ambo dialektləri məlumdur. Zimbabvedə lingva franka kimi fəaliyyət göstərir. Yazısı XIX əsrdə formalaşmışdır və latın qrafikasına əsaslanır.

A.Hetherwick. A practical manual of the Nyanja language, 8 ed., London, 1932.

KİTABIN İÇİNDƏKİLER

Ön söz	3
Ensiklopediyada istifadə olunan qısaltmalar	6
A	8
Б	83
В	105
Г	144
Д	177
Е	225
Ж	233
З	239
И	269
Й	312
К	313
Л	373
М	403
Н	452

DİLÇİLİK ENSİKLOPEDIYASI *(prof. F.Veysəllinin redaktəsi ilə)*

I cild

(dərs vəsaiti)

Bakı – Mütərcim – 2006

Nəşriyyatın direktoru
Telman Vəlixanlı

Nəşriyyat redaktoru
Əliş Mirzəli

Texniki redaktor
Mətanət Qaraxanova

Kompüter tərtibatı
Lətifət Əliyeva

Yığılmağa verilib: 11.05.2006.
Çapa imzalanıb: 15.11.2006.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Ofset çap. Ofset kağızı əla növ.
Həcmi: 32,25 ş.ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 35.
Qiyməti müqavilə ilə.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru